

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

támogatásával jelent meg

125. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2012. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor, PhD, alezredes, osztályvezető, Hadtörténelmi Intézet; *Barkóczy Péter*, PhD, egyetemi docens (Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar), *Bartha Tibor*, PhD, ny. okl. m. ezredes, egyetemi adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Bolyósné Újfalusi Éva*, főkönyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Demmel József*, PhD, történész (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete); *Hamvas Levente Péter* irodalomtörténész, igazgató (Erzsébetvárosi Művelődési Központ); *Hausner Gábor*, PhD, alezredes, főszerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Hegedűs Annamária*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Illik Péter* PhD, tanár, megbízott előadó (Szent Benedek Óvoda, Általános Iskola és Két Tanítási Nyelvű Gimnázium – Pázmány Péter Katolikus Egyetem); *Jankó Annamária*, PhD, igazgatóhelyettes (Hadtörténelmi Levéltár – Hadtörténelmi Térképtár); *Kondorosy Szabolcs*, régész; *Kovács Árpád*, mérnök-tanár, (Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar); *Kranzieritz Károly*, PhD hallgató; *Lázár Balázs*, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Mészáros Kálmán*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Mitrovits Miklós*, PhD, tudományos munkatárs (Politikátörténelmi Intézet); *Padányi József*, az MTA doktora, dandártábornok, rektorhelyettes (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Ságvári György*, kandidátus, ny. történész-muzeológus (Hadtörténelmi Múzeum); *Salamon Gábor*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Sánta Ákos*, PhD hallgató (ELTE BTK); *Süli Attila*, PhD, százados, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *B. Szabó János*, történész-muzeológus (Budapesti Történelmi Múzeum); *Szabó Jánosné*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Szita Szabolcs*, az MTA doktora, igazgató (Holokauszt Emlékközpont); *C. Tóth Norbert*, PhD, tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoport); *Török Béla*, PhD, egyetemi docens (Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar), *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató, Hadtörténelmi Intézet

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária
Szerkesztő: Somogyi Gréta

Szerkesztőbizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06). hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT TÓTH ÁGOSTON, A MAGYAR KATONAI TÉRKÉPÉSZET ÚTTÖRŐJE

JANKÓ ANNAMÁRIA

TÓTH ÁGOSTON, A TÉRKÉPÉSZ

Tóth Ágoston katonai pályája és a második katonai felmérés

Tóth Ágoston életének nagy része a Habsburg Birodalom második katonai felméréseinek idejére esett. Születésekor, 1812-ben már zajlott a felmérés, amit pályája csúcán, 1869-ben fejeztek be, így Tóth Ágoston térképészeti tevékenysége közvetlenül vagy közvetve szorosan kötődik e munkához.

I. Ferenc császár 1806. április 2-án kabinetparancsban rendelte el a „Zweite oder Franziszeische Landesaufnahme”-t,¹ amit jelenleg második katonai felmérésnek hívunk.²

Miután az Osztrák Birodalmon belül a hadügy közös volt, a katonák által szervezett és végzett topográfiai felmérést is Bécsből irányították³ a Császári és Királyi Főszállásmesteri Kar (*Generalquartiermeisterstab*) alárendeltségében. A második katonai felmérés elrendelésekor új, speciális szervezeteket hoztak létre, 1806-ban a Csillagászati Háromszögelő Osztályt (*Astronomisch-trigonometrisches Departement*), 1807-ben a Felmérő Testületet (*Mappierungs Corps*)⁴ és a Topográfiai Intézetet (*Topographische Anstalt*). Ezekből az intézményekből és a milánói Katonai Földrajzi Intézetből (*Militärisch-geographisches Institut*) jött létre 1839-ben a bécsi Katonai Földrajzi Intézet (*Militärgeographisches Institut*), amely 1918-ig a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia felmérési és kisebb méretarányú térképeit készítette.⁵

A második katonai felmérés a birodalmon belül országok, tartományok szerint történt. Összesen 14 önálló felmérés, több mint 3600 szelvényen, 1:28 800-es méretarányban. A Magyar Királyság felmérésére a fentiekben belül 1819–1867 között került sor, 1112 szelvényen.⁶ Ezekből egy szelvény készítése fűződik Tóth Ágoston nevéhez.

Tóth Ágoston két anyai nagybátyja is katonatiszt volt, Mártony Károly hadmérnök, illetve Mártony István utász, akik a fiatalember érdeklődését a katonai pálya iránt fel-

¹ A második, illetve a Ferenc-féle országfelmérést.

² A Habsburg Birodalom első katonai felmérésére 1763–1787 között került sor.

³ Kivéve az észak-olasz tartományok térképezését, amelyet Milánó központból irányítottak.

⁴ Tagjai csapatoktól vezényelt tiszttek voltak.

⁵ *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Jankó* 2007.) 56–58. o.

⁶ A második katonai felmérés eredeti kéziratos szelvényei, valamint a korabeli másolatok, „Copie”-k először a bécsi Katonai Földrajzi Intézet Térképtárába kerültek, majd 1924-től a Bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv, a továbbiakban: KA) Térképtárában (Kartenabteilung, a továbbiakban: KtA) találhatóak. A Magyar Királyság felmérési szelvényeinek jelzete: B IX a 530. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárában (a továbbiakban: HT) a „Copie” változat színes, eredeti méretű másolatai vannak meg, ezekből készült DVD kiadvány.

Tóth Ágoston honvédezzredes fényképe az 1870-es évek elejéről

keltették, így került a bécsi Katonai Mérnök Akadémiára (*K. k. Ingenieur- und k. k. Genieakademie*)⁷ 1827-től 1831-ig, ahol a térképezéshez szükséges alapismereteket is elsajátította.

Több állomáshely után 1840-ben az akkor újonnan létrejött bécsi Katonai Földrajzi Intézet Rajzoló osztályára helyezték,⁸ ahol térképészeti ismereteinek és rajzoló tehetségének jó hasznát vehette. Az osztály vezetője akkor Franz von Mayern alezredes volt, aki később, 1848-ban az Intézet igazgatója lett. Tóth másik főnöke Anton Ritter von Weiss százados volt, aki 1842–1868 között az Intézet egy másik osztályát, a Katonai térképező osztályt vezette. Tóth hamarosan a rajzolóok között ellenőri munkakört kapott, de további előlépésre nem volt lehetősége. Mayern alezredes ekkor ajánlotta fel, hogy Tóth Ágoston vegyen részt a katonai felmérésben. Az ezt követő időszakban Tóth bővítette a felméréshez szükséges tudását, tanulmányozta a tereptant és a földrajzot.

1842-ben vezényelték Nagyszombatra, csoportfőnöke Anton von Schön őrnagy⁹ volt. Tóth a *Naplójában*¹⁰ Schönt kevésbé szeretetreméltó, mesterségéhez nem sokat értő és magyargyűlölő egyéniségnek írja le. A Habsburg Birodalom hadseregében számos magyar tiszt szolgált, de az egyáltalán nem volt akkor szempont, hogy a tiszteket abba az országba vezényeljék térképezni, ahonnan származtak, amelynek nyelvét, kultúráját jobban ismerték. Ebből a szempontból Tóth szerencsésnek nevezhető, hogy magyar területen mérhetett fel.

Nagyszombatban Tóthot három másik kezdő térképésszel némi gyakorlati oktatásban részesítették, majd terepre vezényelték. Szintén Tóth *Naplójából* ismert, hogy a kezdő topográfus magára hagyva dolgozott, bizonytalan volt az általa végzett munka minőségében, ezért főnökéhez, Schönhöz fordult gyakorlati tanácsokért. Az meg is jelent a helyszínen, de egy szót sem szólt, távozáskor is csak annyit, hogy „dolgozzon tovább”. Tóth csak később tudta meg, hogy főnöke a munkájával elégedett volt.

Tóth Ágoston felmérő és rajzoló tevékenysége eredményeképpen készült el egy szelvény Hont és Bars megye területén. Ez az Ipoly folyó egy részét, Fegyvernek, Lontó, Visk, Kemence község területét ábrázolja, a mai Magyarország területére a szelvény DK-i része, az Ipolytól délre eső terület esik.

A Magyar Királyság felmérése 1819-ben indult, az ország ÉNY-i részén. 1830-ig összesen 173 szelvény felmérésére került sor, 1837-ig szünetelt a tevékenység. Amikor Tóth Ágoston is felmért, 1837–1847 között, 167 szelvény készült el. Ez azt is jelenti, hogy ekkorra már a felmérő tisztek több tapasztalatra, kiforrottabb módszerekre támaszkodhattak.¹¹

A Tóth Ágoston által felmért terület a XXXI. oszlop 45. szelvényére esik. Bár a felmérések országonként, tartományonként folytak, a Magyar Királyság szelvényjelölése ösz-

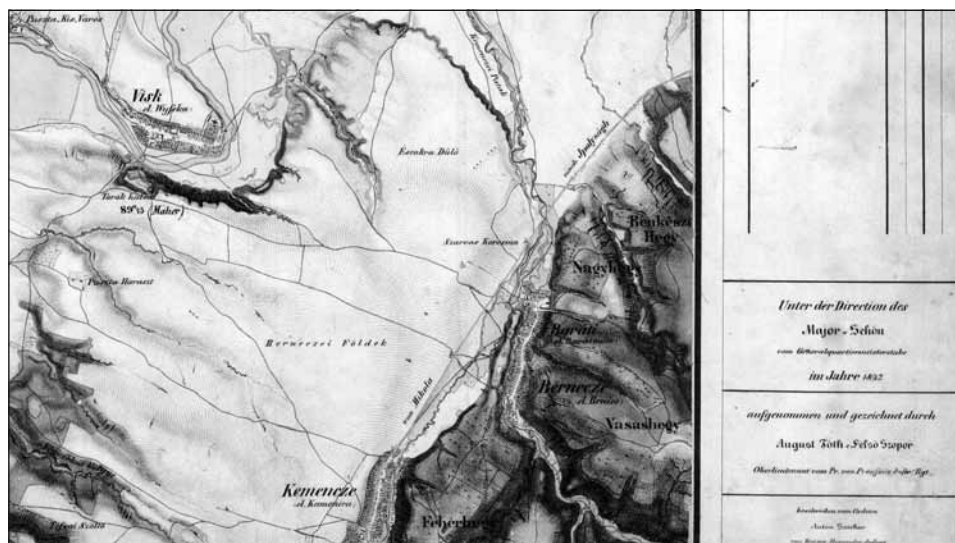
⁷ Már a 1830-as évektől tartottak térképezési gyakorlatokat, később szétválasztották a helyszínrajz (kartográfia) és a térképfelvétel oktatását.

⁸ 1840-ben 8 osztálya volt, ennek egyike volt a Rajzoló osztály.

⁹ Schön irányításával 1839–1844 között 46 szelvényt mértek fel Nagyszombattól északra, keletre és délre eső területeken.

¹⁰ *Irmédi-Molnár László*: Tóth Ágoston. Budapest, 1938. (M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet. *A Térképészeti Közöny* 8. számú külön füzet. A továbbiakban: *Irmédi-Molnár* 1938.) E mű nagy része Tóth Ágoston „Napló”-ja (kéziratoss emlékirat az 1870–1880-as évekből, alcíme: Egy élet elveszett fardozásai) alapján született, amely jelenleg az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának (a továbbiakban: MTAK) Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében található. Tört. 2-rét. 300. l.

¹¹ *Jankó* 2007. 73. o.

A Magyar Királyság második katonai felméréséből a Tóth Ágoston által felmért és rajzolt szelvény DK-i része

szefüggést mutat Alsó- és Felső-Ausztria tartományával,¹² így az I. oszlop az Innsbruckon átmenő földrajzi hosszúsági kör mentén található. A szelvények méretaránya és nagysága a bécsi öl rendszeren alapult: a méretarány 1 hüvelyk:400 bécsi ölhöz, vagyis 1:28 800, egy színes, kéziratos szelvény nagysága (tükörméret) 24×16 hüvelyk, azaz 63,2×42,1 cm. Felül és jobb oldalt a szelvényeket széles keret határolja. A bal felső sarokban olvasható a csatlakozó szelvény száma, mellette az ország, a terület, illetve a megye megnevezése. Ez a Tóth Ágoston által készített szelvény esetében: „Königreich Ungarn, District: diesseits der Donau, Comit: Barsch, Honth”; középen a szelvény megnevezése: „Sectio Nro 45, Colonne Nro XXXI”, majd a grafikus aránymérték (egy fél osztrák mérföld, 5000 Schritte [lépés] vagy 2000 Klafter [bécsi öl]) következik. A jobb oldalon levő keretben megyék és járások szerint abc sorrendben gyűjtötték a településeket, feljegyezve a házak, istállók, valamint a beszállásolható emberek és lovak számát. A gazdasági létesítmények is feltüntetésre kerültek (Mayerhof – MH – major; Wirthaus – WH – csárda, kocsmá), valamint a településnevek mellett a Pfarre – Plébánia jelölés található. Mindezek alatt olvasható a felmérést irányító tiszt neve, rendfokozata, ezrede, a felmérés éve: „Unter der Direction des Major v Schön vom Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1842.” Továbbá a felmérő és rajzoló rendfokozata és ezrede: „aufgenommen und gezeichnet durch August Tóth v Felső Szopor Oberlieutenant vom Pr. von Preussen Inftr. Regt.”¹³ Tóth Ágoston tehát ekkor főhadnagyi rangban volt és a 34. (Porosz herceg) gyalogezredtől vezényelték. Legalul szerepel a nevek megírását¹⁴ végző tiszt neve, rendfokozata és ezrede: „beschreiben vom Cadeten Anton Szuchar von Kaiser Alexander Infant.”

¹² Felmérésük 1809–1819 zajlott.

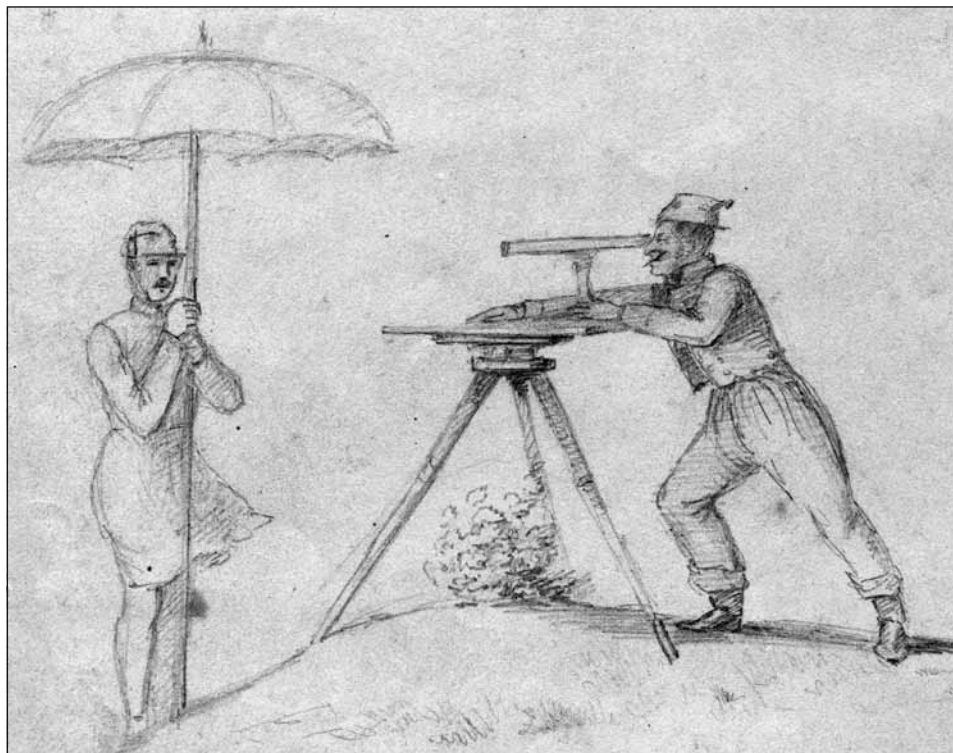
¹³ K. k. Prinz von Preussen Linien-Infanterie Regiment Nr. 34.

¹⁴ A nevek egységes írásmódja miatt alakult ki, hogy annak külön művelői voltak.

A térkép keretén szereplő megírások, rövidítések német nyelvűek, a térképen magán viszont a nevek többnyire azon a nyelven szerepelnek, ahogy azt helyben a lakosság használta, esetleg alatta egy másik változat (a Tóth Ágoston által készített szelvényen pl. Pereszlény alatt, szerepel: sl. [szlovák] Pereslany, Gyerk – sl. Hrkowce, Kemencze – sl. Kamenica). Szintén magyar az Alsó-, Felső előtag használata Fegyvernek községnél, valamint a puszta, a korcsma megnevezés. A földrajzi nevek is többnyire magyarul szerepelnek: Ipoly folyó, Karponta patak, Fehérhegy, Vasashegy, de előfordulnak németül is: Szikincze B.[ach] (patak).

A második katonai felmérés szelvényei igen szép kivitelűek, nem marad el ettől a Tóth által készített sem. A sok kis települést alaprajzszerűen ábrázolja, a házakat meg lehet számolni. Az utak, vizek jól elkülönülnek, az utak minőségét a különböző színezés, vonalvastagság jelöli. Feltünteti a réteket, szőlőket, erdőket. A csíkozásos domborzatábrázolás jól visszaadja a domborzati formákat, a meredekséget.

Ebből az időből, Tóth vázlatkönyvéből fennmaradt egy általa rajzolt térképező jelenet,¹⁵ amely azóta többször megjelent a szakirodalomban: mérőasztalnál dolgozó tiszt (feltehetően maga Tóth) dioptrával (távcsöves vonalzó) irányzást végez, mellette a napernyőt tartó segéderővel.

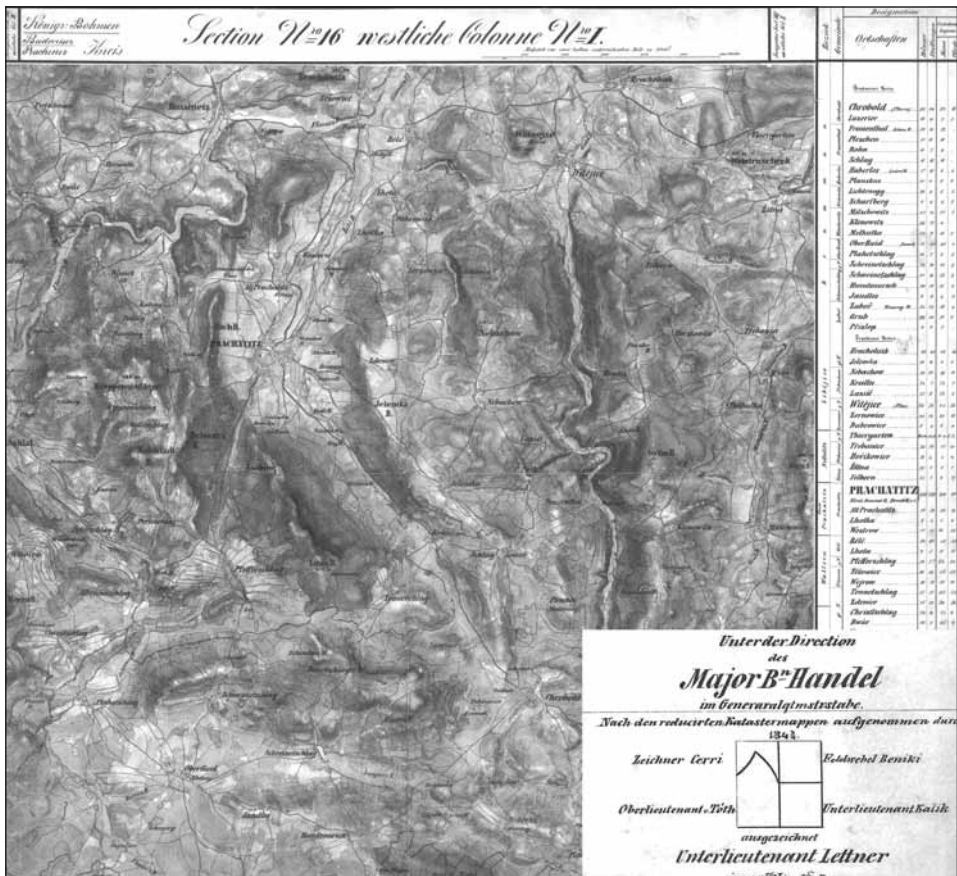

Térképező jelenet Tóth Ágoston vázlatkönyvéből

¹⁵ Soproni Múzeum. Vázlatalbum. 55. 86. 1–145. o.

Bár Mayern alezredestől a terepfelvételre vezénylést megelőzően Tóth azt az ígéretet kapta, hogy sikeres munka esetén felveszik a vezérkarba, helyette más került oda. Ez Tóthot igen érzékenyen érintette, súlyosan megbetegedett, a telet Nagyszombatban töltötte. A következő évben, 1843 májusában, Csehország felméréséhez¹⁶ osztották be, Handel őrnagy¹⁷ parancsnoksága alá. Tóth nagy lelkesedéssel vetette magát a munkába, egy nagy esőben azonban megfázott, és legyengült szervezete nem bírta a betegséget leküzdeni, így bevonultatták korábbi szolgálati helyére, Bécsbe, a Katonai Földrajzi Intézetbe, ezzel a katonai felmérésben való részvétele véget ért.

A csehországi szelvények nagysága és alakja különbözik a magyarországiaktól: méretük 20×20 hüvelyk, vagyis 52,7×52,7 cm, négyzet alakú szelvények, a kataszteri térképek kicsinyítésével készültek.¹⁸ Tóth a nyugati oszlop 16. szelvényén dolgozott, Prachatitz – ma

Tóth Ágoston által Csehországban felmért szelvény

¹⁶ Csehország második katonai felmérése 1842–1853 között zajlott, 267 szelvény készült el.

¹⁷ Ludwig von Handel őrnagy 1842–1845 között irányította Csehország felmérését. Irmédi–Molnár könyvében a név helytelenül, Blondel néven szerepel, feltehetően a kéziratos Napló alapján lett rosszul írva.

¹⁸ Jankó 2007. 71. o.

Prachaticce – város és környékén, DNy-Csehországban (Section Nro 16, westliche Colonne Nro I).¹⁹ A szelvények tartalma és a kereten kívüli szövegek kivitele, elhelyezése hasonló a magyarországi szelvényeknél leírtakhoz. A jobb oldali keretben a következők szerepelnek. A felmérést irányító neve: „Unter der Direction des Major Bn [Baron] Handel in Generalqtmstabe”; a felmérők neve: „Zeichner Cerri, Oberlieutenant v. Tóth, Feldwibel Beniki, Unterlieutenant Kalik.” 1843–1844-ben a felmérés a kicsinyített kataszteri térkép alapján²⁰ történt; a kis áttekintő szelvényen pontosan látható, hogy Tóth a délnyugati részt és az északnyugati szelvényrész egy darabját mérte fel. Alul szerepel a rajzoló neve: Lettner alhadnagy. Ez eltér a magyarországi szelvényeknél alkalmazott gyakorlattól, ahol a felmérő és a rajzoló egy személy volt.

Tóth példáján láthatjuk, hogy a felmérő tiszték munkája mellett, hogy szaktudást, tapasztalatot igényelt, nagyfokú fizikai és egészségi igénybevételt is jelentett, amelyet nem mindenki viselt el.

A Bécsi Katonai Földrajzi Intézetben először a Térképező osztályba osztották be, Nagy alezredes alá, aki akkor tért vissza csoportjával Észak-Olaszországból. Tóth feladata ekkor egy Közép-Olaszország térkép elkészítése volt, ami elnyerte Joseph von Skribanek ezredes, az Intézet akkori igazgatójának tetszését is. Ezt követően ismét Mayern ezredes alá került, majd a Statisztikai osztályra. 1845-ban a galíciai felkelés hírére Tóth bevonult az ezredéhez, a 34. (Porosz herceg) gyalogezredhez, de nem sokkal ezután visszatért Bécsbe, ahol Mayern ezredes újra terepmunkát ajánlott számára (de nem a második katonai felmérés keretén belül), Pétervárad és környékének felmérését, szintvonalas domborzatábrázolással.

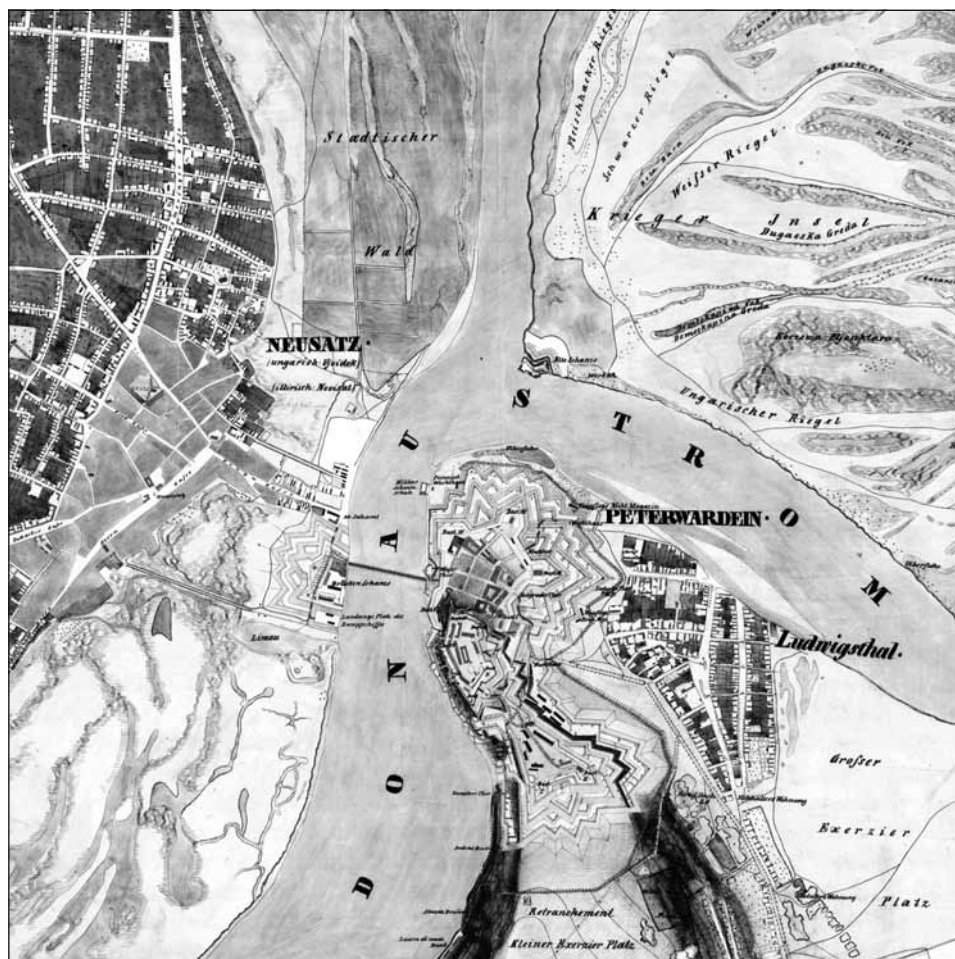
A szintvonalas domborzatábrázolás már a XIX. század elejétől ismert, de a katonai felmérésnél nem alkalmazták. Ott megmaradt a csíkozásos, amelyet plasztikusabbnak tartottak, a szintvonalas ráadásul sokkal több magassági pont mérését igényli. Tóth nagybátyja, Mártony Károly hadmérnök viszont már 1838-ban alkalmazta a brixeni erőd átépítésénél, ahol két hétig Tóth is megismerkedett az akkoriban még teljesen újnak számító módszerrel.

Így Tóth szintvonalas térképe Pétervárad és környékéről, ha kis területre készült is el, kísérleti munkának számít, amelyhez sok magassági pontot kellett meghatároznia. Tóth *Naplójából* tudjuk, hogy a péterváradi erőd parancsnoka a térképezéshez csak akkor adott engedélyt, ha ahhoz a mérnökkari igazgató is hozzájárul. Amíg az engedélyre várt, Tóth a várfalakon kívül folytatta a munkát (a térképnek csak igen kis része az erőd ábrázolása). E közben egy kocsmárostól megvette a vár egy régebbi tervrajzát, így az engedély megérkezésekor, az alkalmazott méretarányra kisebbitette azt, majd rövid bejárás után kész is volt a feladattal. November elején a kész szelvényekkel visszatért Bécsbe, és 1846–1847 telén véglegesen kidolgozta azokat.

A térkép Pétervárad és Újvidék környékét ábrázolja 9 szelvényen, a teljes mérete 160,5×160,5 cm, amely mintegy 2,1 négyzetmérföld területet fed. Középpontjában a Duna két partján álló Újvidék és a vele szemben fekvő péterváradi erőd és település áll. Pétervárad közigazgatásilag a Szlavón Határőrvidék péterváradi ezredhez tartozott, míg

¹⁹ KA KtA B IX a 94-2.

²⁰ Tóth csak 1843-ban mért fel.

Részlet a „Pétervárad és Újvidék környéktérképe” c. térképből

Újvidék település a Magyar Királysághoz. A pétervárad erődről sok felmérés, műszaki terv született a XVIII. századtól fogva, ezek a kéziratos térképek a bécsi Hadilevéltár Térképtárában találhatóak.²¹

A Tóth által készített térkép a környéktérképek kategóriájába tartozik, vagyis egy részletes topográfiai térkép, középpontjában a várral. A térképhez tartozó címlapon található németül a jelmagyarázat és az aránymértékek. A térkép címe: „Plan der Umgebung von

²¹ 1845-ben Alexander Kociczka hadnagy már készített Pétervárad és Újvidék környékéről egy kéziratos térképet, amelynek hasonló a méretaránya és a mérete, mint a Tóth által készített térképnek (Ma. 1:7200, méret 184×126 cm), de a domborzatábrázolás jóval kezdetlegesebb, csak jelzés értékű csíkozás. KA KtA G I h 497., HT jelzet: ua., színes másolat. Azt nem lehet megállapítani, hogy Tóth mely térkép másolatát vette meg a kocsmárostól.

Peterwardein und Neusatz.” Alatta középen egy kis áttekintő az ábrázolt területről, jelölve a szelvénybeosztást, ennek két oldalán a jelmagyarázat (növényzeti jelek – rét, legelő, szőlő, zöldség-, gyümölcsöskert, bozót, nádas). Alatta a szintvonalak sűrűségét adják meg: 10 párizsi láb,²² vagyis mintegy 3,25 m, amely abban a korban igen sűrű szintvonalnak számít. A térkép arányértékét kétféleképpen adta meg: párizsi²³ és bécsi²⁴ hüvelykben. A méretarányt már méterrendszerre átszámítva is megtaláljuk: 1:6912. Ez több mint négyszer olyan részletes, mint a katonai felmérés méretaránya, a kataszteri térképek méretarányához hasonlít (1:7200). A domborzatábrázolásnál a szintvonalak mellett a csíkozás is szerepel. Ez a fajta domborzatábrázolás (szintvonal és csíkozás együttes alkalmazása) is megelőzi a korát, általánossá majd a harmadik katonai felmérés kezdetekor (1869) válik. Irmédi-Molnár *Tóth Ágoston* című könyvében azt írja: „E térképet eddig még nem sikerült felkutatni.”²⁵

Az elmúlt évek kutatásai a bécsi Hadilevéltár anyagában lehetővé tették, hogy a térképet azonosítsuk,²⁶ de a hozzá tartozó szintezési jegyzőkönyvet eddig nem találtuk meg. Fodor Ferenc *A magyar térképírás* című könyvében²⁷ említést tesz ugyanennek a térképnek egy későbbi, fekete tusrajz másolatáról, amelyet a Topográfiai osztályon²⁸ másoltak az 1870-es évek elején. A másolaton a cím is magyarul szerepel: „Pétervárad környéke. 1846. évben vízszintes rétegekkel felvette Tóth Ágoston cs. k. főhadnagy.” Feltehetően e szintvonalas, csíkozásos domborzatábrázolású térkép alapján született a Karakas-hegy dombortérkép ugyanebben az időben. Karakas-hegy Péterváradtól délre terül el, a dombortérkép az eredeti térképnek csak egy kis részletét ábrázolja, amelyet az Államnyomdában készítettek. Címe (kényelvű, német és magyar): „Karakas hegy Pétervárad mellett (Karakas Berg bei Peterwardein). Felvette és lejtmezerte Tóth Ágoston 1846 cs. k. főhadnagy. Mérték 1 hüvelyk:100 öl (1:7200), rétegek magassága: 10 láb, hossz mérték 1:2 a magassághoz.”²⁹ Jelenleg ez az egyetlen ismert fennmaradt dombortérkép, amelyet Tóth Ágoston készített.

Pétervárad és Újvidék környéktérképének elkészítése után Tóth Ágoston újra bevonult ezredéhez, ahol biztosabb előmenetelre számított. A 34. (Porosz herceg) gyalogezred ekkoriban Galíciában állomásozott. 1848 áprilisában századossá léptették elő. A forradalmi események miatt Tóth 1848 októberében megírta elbocsátási kérelmét, így katonai pályafutása a császári seregben befejeződött. Ezzel egy időben a magyar honvédségnél már őrnagyi rendfokozatot kapott és zászlóaljparancsnok lett, ezt követte később alezredesi, majd ezredesi kinevezése.

²² 1 párizsi láb = 32,48 cm.

²³ 1 párizsi hüvelyk = 2,7 cm.

²⁴ 1 bécsi hüvelyk = 2,634 cm.

²⁵ *Irmédi-Molnár* 1938. 53. o.

²⁶ KA KtA G I h 498., HT jelzet: ua.

²⁷ *Fodor Ferenc: A magyar térképírás.* Budapest, 1953. (Honvéd Térképészeti Intézet. *A Térképészeti Közlöny* 15. számú külön füzet.) 232. o.

²⁸ Tóth 1869-től vezette a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium Topográfiai osztályát. A térképen a következő szöveg szerepel: „A magyar helyszínrajzi osztályban (Topográfiai osztály) lemásolta” (név nincs).

²⁹ Országos Széchényi Könyvtár Térképtár, TD 14. Méret: 41×33 cm.

Tóth Ágoston tevékenysége az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt és után

A forradalom és szabadságharc alatt a magyar hadvezetés számára nem állt rendelkezésre részletes térkép. Bár az első katonai felmérés elkészült a Magyar Királyság és Erdély területére is, ezek a részletes topográfiai térképek egyrészt már régiek voltak, több mint 60 évesek, másrészt a Bécsi Hadilevéltár Térképtárának szigorúan titkos anyaga volt, a magyarok számára megszerzhetetlen. A felmérés alapján készült kisebb méretarányú térképekre ugyanez állt, kéziratos, titkos térképek voltak. Magyarországról a nyomtatásban megjelent egyik legrészletesebb térkép a Lipszky-féle³⁰ térkép volt, amely 1806-ban jelent meg, a Magyar Királyság, Horvát-Szlavonia és Erdély általános térképeként, de részletessége nem volt megfelelő (Ma. 1:480 000). Aszalay³¹ *A Magyar Királyság, Horvát-Szlavónia, a Katonai Határőrvidékek és Erdély általános topográfiai, egyházmegyei, néprajzi, statisztikai térképe* 1830–1838 között jelent meg, de még kevésbé volt részletes (Ma. 1:700 000). Ennél újabb kiadású volt a Schedius – Blaschnek³² nevéhez fűződő Magyarország térkép, amelynek második kiadása 1847-ből való (Ma. 1:469 472).

Tóth Ágostonnak szorosan vett térképészeti tevékenysége viszonylag csekély volt a szabadságharc idején. Az egyik, amelyet érdemes megemlíteni, 1848. november elejéről való. Október 23-án vette át a Szilágysomlyóra áthelyezett 31. honvédszászlóalj parancsnokságát, amelynek feladata a Partiumban kibontakozó nemzetiségi zavargások megakadályozása volt. November 2-án megtámadták és elfoglalták Zsibót, amikor jelentették, hogy a Szamos túlsópartján, Róna faluban több ezer román felkelő gyűlt össze. A 31. honvédszászlóalj azonnal támadásba indult, és kiűzte az ellenséget. Ehhez készült Tóth keze munkájaként az eseményekről írt jelentéshez csatolt vázlat: „Róna falu megtámadása.”³³ A rajz ábrázolja a Szamos folyót, a falu alaprajzát, a domborzatot csíkozós domborzat-ábrázolással, valamint a magyar és román csapatok elhelyezkedését.

Bem tábornok Tóth Ágoston alezredest 1848 decemberében Kolozsvár és vidéke hadiparancsnokává nevezte ki, ahol az építési igazgatóság személyzetének elrendelte a Lipszky-féle térkép nagyítását és javítását.³⁴ A munka sajnos lassan haladt, és befejezetlen maradt, de jelzi Tóth térképekhez fűződő szoros viszonyát, hogy még a parancsnoki beosztás mellett is jutott erre energiája és ideje.

A világoi fegyverletétel után Tóth Ágoston ezredest halálra ítélték, majd büntetését várfogságra változtatták, amelyet Olmützben töltött, ahonnan 1856-ban szabadult.

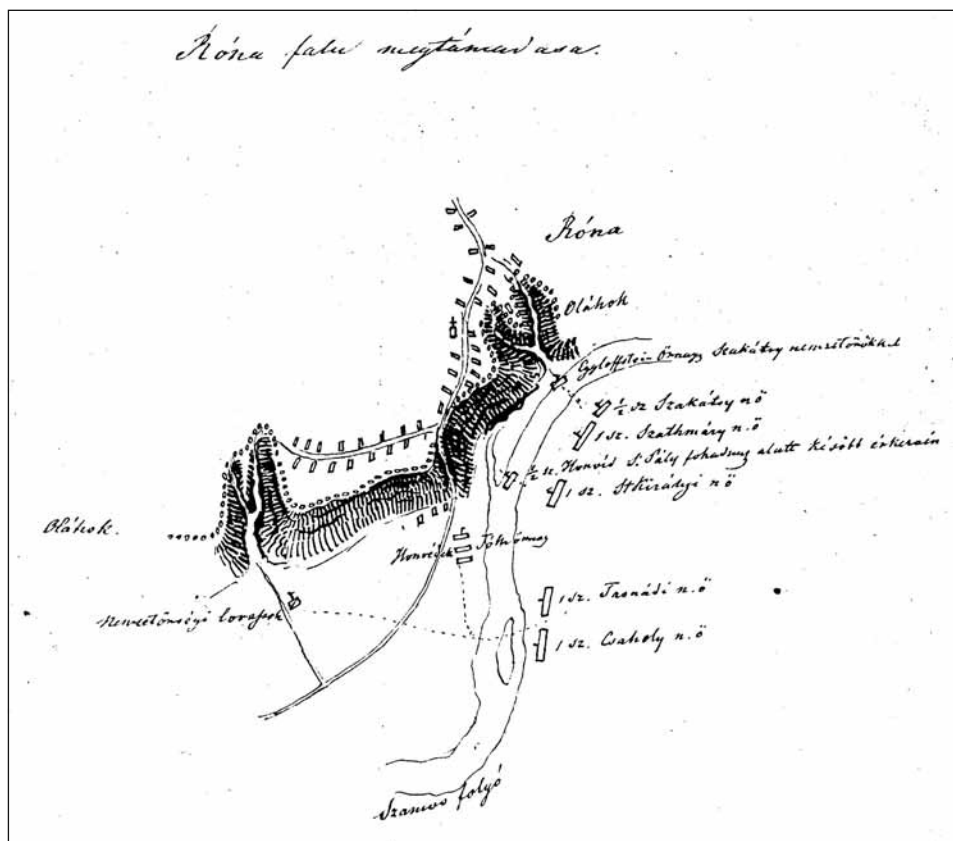
³⁰ Lipszky, Joannes: *Mappa Generalis Regni Hungariae parti umque adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium Magni item Principatus Transylvaniae*. Pesth, 1806. 12 csatlakozó szelvény. HT B IX a 518.

³¹ Aszalay, Joseph de Szendrő: *Mappa Generalis Topographico-Ecclesiastico-Ethnographico-Statistica Regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae Slavoniae et Confiniorum Militarium Magni item Principatus Transylvaniae*. Wien, 1830–1838. 7 csatlakozó szelvény. HT B IX a 506.

³² Schédius Lajos – Blaschnek Sámuel: *Magyarország, Horvát, Tót, Dalmát és Erdély Országok, a' tenger mellék' és a' végőri vidékek' közönséges posták' és utak' földabrosza – Vollstaendige General Posten- und Strassen-Karte des Königreichs Ungarn*. Pest, 1847. II. kiadás. 9 csatlakozó térszelvény. HT B IX a 519.

³³ Magyar Országos Levéltár H 92. ONöHt. 7598.

³⁴ Ez jelzi, hogy még a Schedius – Blaschnek-féle térkép sem állt rendelkezésére.

Róna falu megtámadása, Tóth Ágoston saját kezű rajza

Először a mezőgazdaságban helyezkedett el, majd 1861-ben Zala megye főmérnöke lett. Itt lehetősége nyílt térképészeti munkára: a Mura mederváltozásait ábrázolta szintvonalas térképen, amely alapján meg is kezdték a kivitelezési munkákat.

Ezt követően ismét gazdálkodott, miközben több szakmai cikket írt a Zala Megyei Gazdasági Egyletnek. A térképezéshez kötődik a Cserta-patak szabályozási tervének elkészítése 1863-ból.³⁵ A szép színes, szintvonalas, kéziratos térkép mérete 101×38 cm, a Pákától délre eső területet ábrázolja, keresztoszelvekkel, „magassági” és „távolsági” aránymérték található rajta, ölben megadva, a méretarány 1:7200. A vízszabályozás tervét később, 1871-ben a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium tárgyalta meg.

1865-től a Keszthelyi Gazdasági Intézet tanára lett, feladata a földműves iskola vezetése volt.

³⁵ Cserta szabályozási terv Ttts. Hetényi okl. Mérnök Úr előmunkálatai használatával, készítette Tóth Ágoston. Zala Megyei Levéltár T 122.

A kiegyezés után

A kiegyezést követően nagyot változott Tóth Ágoston helyzete, elismerték szakértelmét, visszatért a térképész szakmához. 1867. július 29-én kinevezték a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium főmérnökévé, egyben a Topográfiai osztály vezetője lett. Ennek az osztálynak a fő feladata az út-, víz- és vasúttérképekhez szükséges alaptérképek létrehozása volt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharchoz képest az ország térképi ellátottsága alig javult: 1:288 000 méretarányban (az első és második katonai felmérés 1/10-re kicsinyítése) jelentek meg az általános térképek (*General-Karte*) a bécsi Katonai Földrajzi Intézet kiadásában. A történelmi Magyarország területére a következő térképeket adták ki: 1853-ban a Szerb Vajdaság, a Temesi Bánság és a négy Katonai Határőrvidék,³⁶ 1858-ban a Magyar Királyság (kivéve a DK-részt),³⁷ 1863-ban Erdély³⁸ területére jelent meg az általános térkép.³⁹ 1857–1859 között ugyanebben a méretarányban a Magyar Királyság területére a megyetérképeket is kiadták (36 megye).⁴⁰ Sajnos a második katonai felmérés igazi levezetett térképe, az 1:144 000 méretarányú részletes térkép (*Spezialkarte*) a Magyar Királyság területére csak a felmérés teljes befejezése után, 1869–1881 között jelent meg.⁴¹

Indokolt volt Tóth törekvése a Magyar Topográfiai osztály létrehozására. Szervezése nehezen és lassan ment, hiszen szakképzett tisztviselő nem volt, Tóthnak kellett őket betanítani. 1867 őszén Tóth a feleségével nyugat-európai körútra indult az ottani térképezést végző intézmények meglátogatására, hogy tapasztalatot gyűjtsön a Topográfiai osztály önálló intézetté való szervezéséhez. Bécs, München, Stuttgart, Karlsruhe, Párizs, Brüsszel, Berlin, Drezda voltak tanulmányútja állomásai. Bécsben felelevenítette régi kapcsolatait a Katonai Földrajzi Intézet munkatársaival, valamint Hauslab tábornokkal,⁴² aki egyetértett Tóth azon javaslatával, hogy a bécsi Katonai Földrajzi Intézetnek legyen két topográfiai osztálya, egy osztrák és egy magyar, amelyek a katonai felmérést végeznék, ezekkel egyesítve a két ország kataszterét. Ezt az alap gondolatot fejtette ki Tóth Ágoston hazatérése után könyvében, amely Pesten jelent meg Aigner Lajos kiadásában: *A helyszínrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény* címmel.⁴³ A könyvben Tóth a felállítandó Magyar Topográfiai Intézet fő feladatait a következőkben határozta meg: a magyarországi eredeti felvételek elkészítése (felmérés), azok kibővítése (levezetett méretarányú térképek készítése) és egyéb kartográfia munkák. Ehhez szük-

³⁶ Az első katonai felmérés alapján, miután a második ezen a területen még nem zajlott le. HT B IX a 574.

³⁷ Ahol már rendelkezésre állt, a második katonai felmérés, ahol még nem, az első katonai felmérés alapján. HT B IX a 521.

³⁸ Zömmel az első katonai felmérés alapján. HT B IX a 711.

³⁹ Jankó 2007. 81–82. o.

⁴⁰ HT B IX a 520.

⁴¹ A Birodalom számos országára, ahol a felmérés előbb elkészült, már jóval korábban kiadták a részletes térképeket: Salzburg tartomány területére 1810-ben, Alsó-, Felső-Ausztria területére 1821-ben, Tirol területére 1823-ban, Karintia, Krajna, Stájerország területére 1834-ben, Morvaország területére 1844-ben, Csehország területére 1847–1860-ban, Dalmácia területére 1861–1863-ban.

⁴² Franz von Hauslab vezérőrnagy (1798–1883), korábban Tóth helyszínrajz tanára volt a bécsi Hadmérnöki Akadémián. Tóth látogatásakor a bécsi Földrajzi Társaság elnöke volt.

⁴³ Első kiadás 1869-ben, a második 1875-ben látott napvilágot.

ségesnek tartotta egy földrajzi mérnöki kar felállítását. A Bécsi Intézetben is működött 1851–1861 között, a második katonai felmérés meggyorsítása végett. Tóth azt is fontosnak tartotta, hogy az új Intézet ne csak a katonai, hanem a polgári élet igényeit is tartsa szem előtt. A földrajzi mérnöki kar állományát civilekkel ajánlotta betölteni, hogy ezzel elkerüljék a hadseregnél gyakori vezényléseket.

Tóth a jövődő intézmény szervezeti felépítését is kidolgozta, amely kisebb eltérésekkel a Bécsi Intézetét követte. Szó esik arról is, hogy Magyarország mely térképi és egyéb anyagrészeket követel a Bécsi Intézettől: a nagyháromszögelés Magyarországra vonatkozó adatait, 1 példányt a második katonai felmérésből, egyéb nyomtatott térképek nyomólemezeit (például a fent említett 1:288 000 térképéket).

Tóth könyve jól mutatja, hogy szerzője alaposan tanulmányozta a témát, s valaha személyesen is dolgozott a bécsi Katonai Földrajzi Intézetben, ismerte működését. Sajnos, a könyvben foglaltak nagy része csak jóval később, az első világháború után, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően valósulhatott meg, az első önálló magyar térképező szervezet, a m. kir. Állami Térképészet 1922-ben történt létrehozásával, amely a Bécsi Intézet jogutódjaként működött.

1868-ban, könyvének befejezése után Tóth Magyarország térképeket szándékozott készíteni 1:500 000, 1:200 000 és 1:100 000 méretarányban, amelyek hiánypótlóak lettek volna, de csak kéziratban készültek el, kinyomtatásukra pénz hiányában nem került sor.

A Topográfiai osztály ügyében 1868 júniusában bizottság ült össze. Itt felolvasták Tóth javaslatait (amelyek az előbb említett műben jelentek meg), de a Magyar Topográfiai Intézetet önállóan, nemzeti alapon kívánták létrehozni, a kataszteri felmérés alárendeltségében. Ez szemben állt Tóth indítványával, további bizottságok álltak fel, de döntés nem született.⁴⁴ Ezt követően Bécsbe küldték, hogy vegyen részt a magyar kormány részéről a bécsi Katonai Földrajzi Intézet újjászervezésének tárgyalásain.

Az 1860-as évek végére a második katonai felmérés hiányosságai egyre szembeötlőbbek lettek. A háromszögeléseket, felmérést, térképszerkesztést és kiadást végző bécsi Katonai Földrajzi Intézetben 1868 októberében bizottság alakult, amely kitzúta a szervezet átalakítását, hogy képesek legyenek végrehajtani a modern igények szerinti térképezést. Franz Freiherr Kuhn von Kuhnenfeld altábornagy, hadügyminiszter és August von Fligely altábornagy, a bécsi Katonai Földrajzi Intézet igazgatója hangsúlyozták az új felméréshez szükséges technikai és szervezeti alapok létrehozását, minek következtében 1869. április 24-én császári határozat született az Intézmény újjászervezésére.⁴⁵

A magyar kormány képviselőit ezért volt szükség, mert maga a bécsi Katonai Földrajzi Intézet a kiegyezést követően közös intézmény lett. Ennek ellenére, amikor Tóth a tárgyalásokon megjelent, azt tapasztalta, hogy a szabályok már kidolgozva várták és az általa elgondolt Magyar Topográfiai Intézet iránt nagy volt az ellenszenv, azt még csak nem is tervezték.

Az újjászervezett bécsi Katonai Földrajzi Intézet I. Ferenc József császár rendelete alapján (1869. október 9.) megkezdte a harmadik katonai felmérést (1869–1887) az Osztrák–

⁴⁴ A döntést nehezítette, hogy a kataszteri felmérés a Pénzügyminisztériumhoz tartozott, így két minisztérium egyetértésére lett volna szükség.

⁴⁵ *Jankó* 2007. 85. o.

rák–Magyar Monarchia területére, 1:25 000 méretarányban.⁴⁶ A Katonai Földrajzi Intézet kiadásában hamarosan megjelentek az 1:75 000 méretarányú részletes térképek (1873–1889), így végre rendelkezésre álltak a gazdasági fejlődéshez megfelelő alaptérképek. Tóth Ágoston törekvése ellenére a topográfiai térképek kiadása ugyan osztrák kézben maradt, de számtalan magyar edíciójú tematikus és egyéb térképhez szolgáltak alapul.

Tóth Ágoston azt is jól felismerte, hogy a XIX. század végére a felmérési térképek addigi titkossága elévül. A harmadik felmérés kéziratosa, színes 1:25 000 méretarányú szelvényeiről az 1880-as évek elejétől már egyszínű, fényképeszeti úton készült másolatok születtek, több példányban, a szükségletek szerint. Ugyanakkor a második katonai felmérés 1:28 800 méretarányú szelvényeiről is készült egy egyszínű másolat, elég rossz minőségben, amely aztán a két világháború között, az 1920-as évek vége felé került Magyarországra az Állami Térképészet gyűjteményébe, majd onnan 1954-ben a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárába.⁴⁷ Idővel tehát Tóthnak ez az indítványa is megvalósult, bár addigra a felmérési térképeknek már inkább csak történelmi értékük volt.

1868 novemberében Tóthot kinevezték a Topográfiai osztály igazgatójává, eddig főmérnök volt, de magának az osztálynak az ügye ettől nem oldódott meg. A bécsi Katonai Földrajzi Intézet eközben felszólította a Topográfiai osztályt, hogy a magyarországi utakról készítsen nyilvántartást. Ehhez az 1:288 000 méretarányú megyetérképek (első kiadásuk 1857–1859) példányait küldték meg, amelyeket a megyei mérnököknek kellett helyesbíteni,⁴⁸ amelyet a Topográfiai osztály és a Bécsi Intézet is megkapott volna. Ez a munka sem fejeződött be, újabb, javított kiadása ezeknek a megyetérképeknek nem ismert.

1869. május 4-én Tóth Ágostont szolgálaton kívüli ezredessé nevezték ki, így maradhatott szakmai beosztásában.

Tóth másik tudományos kutatási területe, amelyet szintén tanulmányozott az 1867-es európai körútján, a fokmérés története volt. Kutatásai eredményét 1869. július 12-én olvasta fel a Magyar Tudományos Akadémián, s a következő évben könyvként is megjelent: *Az európai Nemzetközi Fokmérés és a körébe tartozó geodetai munkálatok. Egy térképpel* (Pest, 1870.). A mellékletként közreadott színes térkép: Az Európai fokmérésnél alapul szolgáló Astronomiai és Geodetai munkálatok.⁴⁹

Ebben az évben a Topográfiai osztály a Dráva szabályozásához topográfiai felmérést végzett, amelyet 1870-ben is folytattak, s 1871-ben szép szintvonalas térkép született.

Tóth az 1870. tavaszi félévétől a Pesti Tudományegyetemen katonai előadásokat tartott,⁵⁰ ahol több tantárgy kötődött a térképészethez: tereptan, térképolvasás, katonai felvétel. Az előadásaihoz szemléltető eszközként dombormű jellegű térképeket készített. Így például a Pó delta változásait, az általa térképezett Mura-szakasz mederváltozásait, Erdély dombortérképét.

⁴⁶ Ezek is kéziratosa szelvények voltak.

⁴⁷ Az 1990-es évek közepén születtek csak jobb minőségű színes, eredeti méretű fénymásolatok, majd ezek alapján készültek a DVD kiadványok.

⁴⁸ Egy ilyen helyesbített példányt a Hadtörténeti Térképtár is őriz, Alsó-Nyitra vármegye térképe, a közigazgatási határok és az utak színessel kiemelve. HT B IX a 2642.

⁴⁹ Ma. 1:10 000 000, mérete 56×43 cm. HT B I c 160.

⁵⁰ Tóth a magyar tisztképzés színteréül a Ludovika Akadémia felállítását szorgalmazta, de ez akkor még nem valósult meg.

A Topográfiai osztály működése eközben akadozott. Kevés költségvetését könyv és térképvásárlásra fordították, de a gyarapodáshoz főleg Tóth, a munkatársak és egyéb adományozók járultak hozzá. A litográfiai osztály is csak papíron létezett.

Tóth Ágoston 1871. május 30-án kapta kézbe az értesítést, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, és felkérték a székfoglaló beszéd megtartására.

1871 nyarán a Vág szabályozása kapcsán készült a Topográfiai osztály újabb felmérésre, alapul a Duna régebbi felmérési anyaga szolgált, ehhez a bécsi Katonai Földrajzi Intézetől megkapták a háromszögelési pontokat, amelyet a helyszínen grafikus háromszögeléssel sűrítettek, felmérést végeztek. A szintezést a szabályozással megbízott mérnök végezte. A munka 1872-ben is folytatódott.

Tóth 1871 augusztusában részt vett Antwerpenben a földrajzi kongresszuson,⁵¹ ahol Erdély dombortérképét és öt svájci csataterképét állított ki, amelyek nagy elismerést arattak, éremmel jutalmazták azokat.

1871 szeptemberében, mint a magyar kormány megbízottja, a bécsi Katonai Földrajzi Intézetben tartott európai nemzetközi fokmérés kongresszusán vett részt.⁵²

1871. december 11-én tartotta meg akadémiai székfoglalóját *A földképkészítés jelen állása, amint az képviselve volt az antwerpeni kiállításon* címmel.⁵³ Az előadás végén Hunfalvy Jánoshoz intézett egy felszólítást: „alapíttassék Magyarországon földrajzi társaság”. 1872-ben meg is alakult a Magyar Földrajzi Társaság, elnöke Hunfalvy, egyik alelnöke pedig Tóth Ágoston lett.

1872-ben ismét felmerült a második katonai felmérés szelvényei lemásolásának kérdése. Tóth fényképészeti úton⁵⁴ kívánta a szelvények másolatát, ami 14 000 forint lett volna, és a költségvetésben rendelkezésre is állt az összeg. Ezt a módszert azonban nem fogadták el, a szelvények kézzel történő másolását javasolták, és Tóthot Bécsbe küldték a munka megszervezésére. Ez jóval több pénzbe (előbb 41 250, majd 55 483 forint) és időbe (négy évre tervezték) került volna. Mintalap is készült: ezen azt látni, hogy a halvány, egyszínű, fotolitográfiai úton készült másolatot kézzel színezve, a neveket átírva tették olvashatóvá. Nagy jelentőségű munka, ha elkészül, de nem került rá sor.⁵⁵

1872 nyarán, Tóth komoly betegsége miatt felmerült, hogy nyugdíjazását kéri. Ősszel az is szóba került, hogy a Topográfiai osztály átkerül a Pénzügyminisztériumba, egyesítenék a kataszterrel. A Ludovika Akadémia felállításával a Pesti Tudományegyetemen tartott előadásai is megszűntek.

1873-ban fejezte be tanulmányát az új porosz–francia határról, amelyhez 6 színes, kéziratot térképet mellékelte.⁵⁶ Kiadására ennek sem került sor, a térképek nyomtatása ugyanis igen költséges volt.

⁵¹ Jelentés az antwerpeni geográfiai kongresszusról. 1871. október 2. MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Tört. 2-rét. 300. 2. 11. 40.

⁵² Jelentés az európai nemzetközi fokmérés 1871. Szeptemberében Bécsben tartott közgyűléséről, 1871. október 9. MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Tört. 2-rét. 300. 2. 11. 41.

⁵³ Ugyanezen a címen 1872-ben nyomtatott formában is kiadta az Akadémia.

⁵⁴ Színes térképről egyszínű fotómásolatot készíteni kétségkívül a tartalom egy részének a veszteséggel jár, bizonyos vonalak olvashatatlaná válhatnak, viszont a leggyorsabb és legolcsóbb módszer volt.

⁵⁵ Tóth annak a gyanújának ad hangot a „Napló”-ban, hogy az összeget választási célokra használták fel.

⁵⁶ Franciaország határa, történelmi és földrajzi tanulmány. MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Földr. 2-rét. 13.

1873-ban megtörtént a Topográfiai osztály Pénzügyminisztériumhoz való csatolása, addigra a beosztottak létszáma háromra csökkent. Pénzügyi vonatkozásban a kataszteri felméréshez rendelték alá, így sok nehézség adódott.

A bécsi világkiállításon Tóth kiállítást készített a Topográfiai osztály anyagából, közöttük több dombortérképpel. A kiállított anyagot éremmel tüntették ki.

1873 őszén még utoljára részt vett Bécsben a nemzetközi fokmérés ülésén, amelyről jelentést készített.⁵⁷ Ezt követően benyújtotta lemondását. Az osztály iratait, könyveit, a térképgyűjteményt átadta Péchynek, az Államnyomda igazgatójának. A térképek nagy részét maga Tóth adományozta, utazásai során vásárolt, kapott térképekből.

Naplójában keserűen ír pályája végéről: „Ez volt a dicstelen vége a topográfiai ügyosztálynak, amelyet a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézettel egyenértékűvé akartam kifejleszteni. Túl neveltséges volt ez.”⁵⁸

ANNAMÁRIA JANKÓ

ÁGOSTON TÓTH THE CARTOGRAPHER

Summary

Honvéd Colonel Ágoston Tóth was an outstanding cartographer of the 19th century. He was born in Marcali in 1812. He studied at the Vienna Military Engineer Academy in 1827–1831 where he acquired the basic knowledge of cartography.

After stationing at some military posts, he got to the newly-found Vienna Military Geography Institute in 1840. He took part of the Second Military Mapping Survey of the Austrian Empire (1806–1869) as a surveyor officer from 1842. This year he was surveying around the River Ipoly in the Kingdom of Hungary. His work resulted in a nice, coloured map sheet. In 1843 he surveyed in the southwestern region of Bohemia, but due to a disease his work was completed by other officers. Literature of the topic had already known this, but the exact map sheet has been revealed only by a recent research. As a result, the map sheet surveyed by Tóth, and bearing his name, can now be presented.

Ágoston Tóth made the 'vicinity map of Pétervárad and Újvidék' in 1846, in which he used contour surface representation as an experiment, in addition to hachured mapping. The location of the nine-sheet manuscript map was hitherto unknown, it has been discovered recently at Kriegsarchiv in Vienna.

After the Compromise in 1867, Ágoston Tóth directed his efforts to the founding of an independent Hungarian institute that would carry out topographic mapping. The plan failed, but his outstanding publications helped the renewal of Hungarian scientific life. In recognition of his scholarly work, he was elected corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences in 1871.

⁵⁷ Jelentés az európai nemzetközi fokmérés 1873. évi szeptember hó 16–21-ig Bécsben tartott bizottmányi üléséről. MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Tört. 2-rét. 300. 2. 11. 44.

⁵⁸ *Irmédy-Molnár* 1938. 231. o.

ANNAMÁRIA JANKÓ

ÁGOSTON TÓTH, LE TOPOGRAPHE

Résumé

Le colonel Ágoston Tóth fut un topographe marquant du 19e siècle. Né en 1812 à Marcali, il fit ses études à l'Académie de Génie militaire de Vienne entre 1827 et 1831 où il acquit aussi les connaissances de base nécessaires à la topographie.

Après plusieurs postes, il fut affecté, en 1840, à l'Institut de Géographie militaire de Vienne qui venait d'être créé. A partir de 1842, il participa en tant qu'officier arpenteur au deuxième arpentage militaire de l'Empire d'Autriche (1806–1869). En 1842, il travailla sur le territoire du Royaume de Hongrie, dans les environs de la rivière Ipoly. Il en résulta une belle section de carte riche en couleurs. En 1843, il fit de l'arpentage dans le Sud-Ouest de la Bohême, mais son travail fut achevé par d'autres officiers à cause de sa maladie. Ce fait était déjà connu, mais il fallait attendre le résultat des dernières recherches pour connaître de quelle section il s'agit. Il devint alors possible de présenter enfin sa section de carte sur laquelle figure aussi son nom.

C'est en 1846 qu'Ágoston Tóth dressa la « carte régionale de Pétervárad et de Újvidék » (Petrovaradin et Novi Sad, aujourd'hui en Serbie) sur laquelle il employa aussi des courbes de niveau dans un but expérimental en plus de la description du relief à striures. Les recherches récentes ont permis de retrouver aux Archives militaires de Vienne cette carte en manuscrit composée de 9 sections.

Après le Compromis avec l'Autriche, Ágoston Tóth concentra ses efforts sur la création d'un institut topographique indépendant en Hongrie, mais ce projet n'a pas abouti. En revanche, ses publications importantes ont contribué au renouveau de la vie scientifique du pays. En reconnaissance de ses travaux scientifiques, il fut élu membre correspondant de l'Académie hongroise des Sciences en 1871.

ANNAMÁRIA JANKÓ

ÁGOSTON TÓTH, DER KARTOGRAPH

Resümee

Honved-Oberst Ágoston Tóth war einer der herausragenden Kartographen des 19. Jahrhunderts. Er wurde im Jahre 1812 in Marcali geboren. Zwischen 1827 und 1831 studierte er an der Technischen Militärsakademie in Wien, wo er auch die für die Kartographie notwendigen Grundkenntnisse erwarb.

Nach mehreren Stationen kam er im Jahre 1840 in das damals neu gegründete Militärgeographische Institut in Wien. Ab 1842 nahm er an der zweiten militärischen Vermessung Österreichs (1806–1869) als Vermessungsoffizier teil. Im Jahre 1842 führte er auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn eine Vermessung durch, und zwar in der Umgebung des Flusses Ipoly. Als Folge seiner Arbeit entstand ein schöner, farbiger Kartenabschnitt. Im Jahre 1843 führte er im südwestlichen Teil der Tschechoslowakei eine Vermessung durch, aber die von ihm begonnene Arbeit wurde auf Grund seiner Erkrankung von anderen Offizieren beendet. Dies war in der Fachliteratur auch bisher schon bekannt, aber um welchen Abschnitt es geht, stellte sich erst als Folge einer jüngst durchgeführten Forschung heraus. Auf diese Weise bot sich die Möglichkeit, den von ihm vermessenen Abschnitt, auf dem auch sein Name zu sehen ist, vorzustellen.

Ágoston Tóth erstellt im Jahre 1846 die „Umgebungskarte von Pétervárad (Peterwardein) und Újvidék (Neusatz)“, wo er neben der Reliefdarstellung mit Linien zu Versuchszwecken auch

die Reliefdarstellung mit Höhenlinien anwendete. Der Auffindungsort der aus 9 Abschnitten bestehenden handschriftlichen Karte war bisher unbekannt und wurde ebenfalls vor kurzem durch Forschungen im Kriegsarchiv in Wien aufgedeckt.

Nach dem Ausgleich richtete sich jede Bestrebung Ágoston Tóths darauf, eine eigenständige Institution aufzustellen, das sich mit der ungarischen topographischen Kartographie beschäftigt, wobei dieser Versuch jedoch scheiterte. Mit seiner bedeutenden Fachliterartätigkeit erneuerte er aber das ungarische wissenschaftliche Leben. Als Anerkennung seiner wissenschaftlichen Tätigkeit wurde er im Jahre 1871 zum korrespondierenden Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt.

АННАМАРИЯ ЯНКО

АГОШТОН ТОТ, КАРТОГРАФ

Резюме

Полковник гонведской армии Агоштон Тот был выдающимся картографом XIX века. Он родился в 1812 году в Марцали. С 1827 по 1831 годы он учился в Венской Военно-Инженерной Академии, где усвоил необходимые для картографии основные знания.

После нескольких военных должностей в 1840 году он попал в созданный в то время Венский Военный Географический Институт. С 1842 года он участвует в качестве офицера-измерителя во вторых военно-измерительных работах в Австрийской империи (1806–1869 гг.). В 1842 году он проводит измерения на территории Венгерского королевства по течению реки Ипой. В результате его работы был создан лист красивых, цветных карт. В 1843 году он проводил измерения в юго-западной части Чехии, однако заболел, и его работа была завершена другими офицерами. Он и до сего времени был известным в специальной литературе, однако о каком именно листе идет речь выяснилось лишь недавно в результате проведенных недавно исследований. Таким образом представилась возможность показать исполненный им лист карт, на котором указано также и его имя.

В 1846 году Агоштон Тот создал карту „Петервард и новая Провинция” где наряду с полосочным рельефным изображением он применяет – в экспериментальных целях – рельефное изображение поверхностей. Место нахождения рукописной карты, состоявшей из 9 листов, до сего времени не было известно, оно было обнаружено также в Венском Военном архиве благодаря недавним исследованиям. После австро-венгерского компромисса все стремления Агоштона Тот были направлены на создание самостоятельного венгерского топографического учреждения, но они не увенчались успехом. Однако значительная профессиональная деятельность специалиста существенно обновила отечественную научную жизнь. В качестве признания научной деятельности ученого в 1871 году он был избран членом-корреспондентом Венгерской Академии Наук.

TÓTH ÁGOSTON EZREDES TEVÉKENYSÉGE ERDÉLYBEN 1848–49-BEN

Bevezetés

Felsőszopori Tóth Ágoston honvéd ezredes 1812. október 28-án született Marcaliban, Tóth József uradalmi ügyész és Márton Johanna gyermekeként. A bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után a 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred állományába került, majd 1848. augusztus 16-án saját kérésére a 10. honvédzászlóaljhoz nevezték ki századosként. Rövidesen azonban új beosztást kapott, szeptember 22-től a Partiumban alakuló 31. honvédzászlóalj parancsnoka lett, őrnagyi rangban. Sikeresen vett részt a román felkelők elleni Közép-Szolnok megyei harcokban és a Józef Bem vezérőrnagy vezette észak-erdélyi hadműveletekben. Kolozsvári katonai parancsnokként kivívta az erdélyi teljhatalmú országos biztosok, Beöthy Ödön, Csány László és Szent-Iványi Károly tiszteletét és barátságát. 1849. február végétől a besztercei hadosztály, június közepétől pedig a IV. hadtest parancsnoka volt.¹

A fentiekben felvázolt rövid életrajzból kitűnik, hogy Tóth Ágoston a legmagasabb katonai beosztásából adódóan nem tartozott a szabadságharc hadseregének első számú katonai vezetői közé. Annak ellenére igaz ez, hogy volt olyan pillanat, amikor közel állt a tábornoki előléptetéshez. Ettől függetlenül azonban katonai képességeivel és humánus gondolkodásával a kortársai is tisztában voltak. Így nem véletlen, hogy Szilágyi Sándor a forradalom és szabadságharc fontosabb személyiségét bemutató, 1850-ben kiadott kötetében egy rövid jellemzést szentelt Tóth Ágostonnak.² Ugyanabban az évben, Hamburgban, német nyelven megjelent nyomtatásban egy másik jellemzés is Czetz János vezérőrnagy tollából, az erdélyi hadjárat történetét feldolgozó művében. Czetz kiemelte Tóth Ágoston becsületességét, hazafias érzelmeit és műveltségét, s azt, hogy különösen a katonai térképek ismeretében és a térképraajzolásban volt kiváló. Katonai képességeit illetően így nyilatkozott: „Oberst Tóth war zweifelsohne einer der ersten militairischen Capacitäten der ungarischen Armee, und es war ihm vom Schicksal nur der Wirkungskreis versagt, der seinen Talenten entsprochen hätte” – Az egykori honvédtábornok is elismerte, hogy Tóth megérett arra, hogy magasabb beosztást lásson el. Ugyanakkor negatív tulajdonságaként értékelte arisztokratikus modorát, intrikára való hajlamát és becsvágyát.³

Péterfalvi Szathmáry Károly, aki 1848 októberében állt be a Szilágysomlyón szerveződő 31. honvédzászlóaljba, 1884-ben megjelent visszaemlékezésében így jellemezte egykori zászlóaljparancsnokát: „A zászlóalj jeles őrnagya a »Prinz von Preuzen« nevű

¹ Tóth Ágoston életpályájának legteljesebb feldolgozása: *Irmédi-Molnár László*: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közlöny 8. számú külön füzete. Budapest, 1938. (A továbbiakban: *Irmédi-Molnár* 1938.); Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katonai térképész. Szerk. *Bak Antal*. Budapest, 1987. (A továbbiakban: Tóth Ágoston, 1987.); Rövid életrajzát lásd: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (A továbbiakban: *Bona* 2000.) 684–685. o.

² *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. Pest, 1850. 153. o.

³ *Johann Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850. (A továbbiakban: *Czetz* 1850.) 375–376. o. Az idézett rész: 376. o.; Czetz Jánosra lásd: *Bona* 2000. 148–149. o.

magyar ezredben volt százados Tóth Ágoston volt. Egy hősi bátorsággal, ritka szervező képességgel és az osztrák hadseregben példátlan emberszeretettel megáldott férfiú, ki katonai képzettségén kívül az általános műveltség színvonalán állott.”⁴

*Részvétele az Észak-Erdély visszafoglalásáért indított hadműveletekben
(1848. november–december)*

1848. november 16-án az észak-erdélyi magyar csapatok a br. August Wardener vezérőrnagy által vezetett, túlerőben lévő császári csapatokkal szemben képtelenek voltak tovább védeni Kolozsvárt, s a város kapitulált. A Partiumba szorult magyar erők újjászervezését a br. Baldacci Manó vezérőrnagyot a parancsnoki beosztásában ideiglenesen felváltó Czetz János őrnagy kezdte meg. A Tóth Ágoston őrnagy vezette 31. honvédszászlóalj az erdélyi hadtest alárendeltségébe került. Tóth Ágoston naplója szerint Czetz kinevezése megütközést váltott ki a tisztikarból, de miután a rangidősnek számító gr. Mikes Kelemen ezredes alávetette magát az intézkedésnek, a többi főtiszt is hajlandó volt engedelmessé válni.⁵

A 31. honvédszászlóalj november 26-án Krasznán állomásozott, ahol a honvédek a célba lövést gyakorolták. Az alakulatot Czetz őrnagy december 3-án előbb Zilahra, majd Zsibóra vezényelte, szálláshelyük a Wesselényi kastélyban, illetve annak környékén volt. A honvédek Tóth parancsára lövegeiknek sáncokat készítettek, melyek az ágyúk fedezékéül szolgáltak. A zászlóalj minden századában hat főt utászfelszereléssel láttak el, akiket a zászlóaljparancsnok egy osztagba (24 fő) szervezett. Czetz munkájában megemlíti, hogy az erdélyi csapatok újjászervezésére irányuló törekvéseit elsősorban gr. Mikes Kelemen ezredes, gr. Bethlen Gergely és Tóth Ágoston őrnagyok támogatták. December 3. és 11. között Zsibón az alábbi erők állomásoztak:⁶

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Gyalogos</i>	<i>Lovas</i>	<i>Lövegek</i>
31. honvédszászlóalj	Tóth Ágoston őrnagy	950		
Debreceni nemzetőrség		500		
Erdélyi menekült nemzetőrök	br. Kemény Farkas őrnagy	950		
Krasznai nemzetőrök		1200		
15. Mátyás-huszárezred osztálya	gr. Bethlen Gergely őrnagy		200	
Debreceni lovas nemzetőrök			100	8
<i>Összesen</i>		<i>3600</i>	<i>300</i>	<i>8</i>

⁴ P. Szathmáry Károly: Emlékeim. Szilágyosmlyó, 1884. (A továbbiakban: P. Szathmáry 1884.) 59. o.; P. Szathmáry Károlyra lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I–III. k. (A továbbiakban: *Bona* 1998–1999.) III. k. 298. o. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, aki gazdag anyaggyűjtését a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵ *Irmédi-Molnár*, 1938. 81–82. o.; Baldaccira lásd: *Bona* 2000. 144–145. o.; Mikesre lásd: *Bona* 2000. 517–518. o.

⁶ *Irmédi-Molnár* 1938. 79–82. o.; P. Szathmáry 1884. 59–60. o.; Czetz 1850. 78. o.; Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. *Tóth Ágoston* naplója. Ívrét 300. 2. 3. (A továbbiakban: *Tóth Ágoston* naplója) Hermann Róbert szíves közlése; MOL H 147. Vegyes iratok. Felső-erdélyi táborparancsnokság. 31. honvédszászlóalj parancskönyve. (A továbbiakban: MOL H 147.) Zászlóaljparancs. 1848. november 27. Hermann Róbert szíves közlése; Bethlen Gergelyre lásd: *Bona* 2000. 247. o.; Kemény Farkasra lásd: *Bona* 2000. 432–433. o.

Időközben az erdélyi hadtest parancsnokságát József Bem vezérőrnagy vette át, a tábor-kari főnök és a zsidói dandár parancsnoka továbbra is Czetz maradt. A Zsidón állomásozó alakulatok felett a parancsnoki jogkört Tóth gyakorolta, aki a beosztást december 3-án vette át, és ezt napiparancsban adta a neki alárendelt állomány tudtára. Érdeemes sorait szó szerint is idézni, mivel sokat elárulnak a frissen kinevezett parancsnok gondolkodásmódjáról: „A zsidói táborban összpontosult erőnek parancsnokságát átvettem, büszke vagyok, hogy hazaszeretetemnek ily szép tér nyílt, és mindent el fogok követni, hogy hivatásomnak megfeleljek. Ehhez erőm nem elégséges, noha akaratom elszánt. Tőletek kedves honfitársaim várok egyetértést, közremunkálást, tanácsot és segédkezet. Ajándékozatok meg bizodalmatokkal és csekély erőnk kettőzve leend, bátran mehetek így a veszélynek, mert bizodalmatokra támaszkodva az ellenséget megtámadni, lesújtani és eltiporni fogjuk. Egy nélkülözhetetlen, a rend, a táborban való csend és engedelmesség. Ezt nem nevében, hanem a haza szent nevében követelem. A törvénynek van keze, csak a bűnöst sújtja, de a legszigorúbb törvényeket is könnyen teljesíti, ki igaz honszeretettel állja a magyar zászló alá, a szeretett hon szabadságát, és függetlenségét ármányok és elnyomatás ellen védeni.”⁷

December 5-én a tüzerek lőgyakorlatot tartottak, ide a Mátyás-huszárokat is kirendelték. Tóth külön intézkedett, hogy „a nemzetőrök is gyakorolják magokat, főképp pedig a tömegalakításban és avval való rohamban.”⁸

December elején folyamatosan érkeztek meg az Országos Honvédelmi Bizottmány által küldött erősítések, így Bem a hadtestét három dandárra osztotta, amelyek közül a központi továbbra is Czetz parancsnoksága alatt maradt. Czetz dandárja az alábbi alakulatokból állt:⁹

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Gyalogos</i>	<i>Lovas</i>	<i>Lövegek</i>
15. (2. székely) határőrezred 2. zászlóaljja	Szilágyi Samu őrnagy	800		
31. honvédszászlóalj	Tóth Ágoston őrnagy	850		
Debreceni nemzetőrség		500		
Erdélyi menekült nemzetőrök	br. Kemény Farkas őrnagy	400		
Krasznai és közép-szolnoki nemzetőrök	br. Egloffstein Béla őrnagy	1000		
15. Mátyás-huszárezred három százada	gr. Bethlen Gergely őrnagy		400	
11. (székely) huszárezred két százada	Kiss Sándor őrnagy		300	
Debreceni lovas nemzetőrök			200	
Tüzérség				10
<i>Összesen</i>		<i>3550</i>	<i>900</i>	<i>10</i>

⁷ MOL H 147. Zászlóaljparancs. Zsidó, 1848. december 3.

⁸ Uo. Zászlóaljparancs. Zsidó, 1848. december 5.

⁹ Az összeállítás alapja: Czetz 1850. 91. o.; *Kövári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. (A továbbiakban: *Kövári* 1861.) 135. o.; Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: *Makray László* képviselő és volt honvédezedes. Pest, 1870. (A továbbiakban: *Bauer* 1870.) 70. o.; *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. Csíkszereda, 2010. Második kiadás. (A továbbiakban:

December 14-én Bem a 31. zászlóaljat Nyíresre és Körtvéyesre rendelte azzal, hogy a parancsnok belátására bízta, visz-e magával ágyúkat. Az azonban nem volt egyértelmű, hogy a parancs Kis- vagy Nagynyíresre, illetve Kis- vagy Nagykörtvéyesre vonatkozik-e. Tóth azonban ismerte Czetz hadművelleti tervét, és ennek alapján a zászlóalját Kisnyíresre vezette. 15-én érkezett meg, hat löveget kísérve. Legnagyobb meglepetésére a faluban már nemzetőrök és honvédek voltak, itt szállásolták el magát Bemet is. A lengyel tábornok nehezményezte Tóth késlekedését, már két napja várt rá. Egyenesen főbelövetéssel fenyegette meg a zászlóaljparancsnokot. Tóth azzal védekezett, hogy a főhadiszállástól kapott parancs nem volt egyértelmű, mivel a menetcélon több települést lehetett érteni. A magyar nyelvű utasítás lefordítása és felolvasása után Bem megenyhült, és Tóth társaságában szemlélte meg a csapatokat és a lövegeket, amelyekkel nagyon elégedett volt.¹⁰

1848. december 18-án a Kisnyíresen állomásozó honvédek távoli ágyúdörgésre lettek figyelmesek. Nem volt kétséges, hogy az ellenség megtámadta Zsibót, így Tóth két század honvédet, fél század Mátyás-huszárt és két löveget nyomban útnak indított Szurdok felé. A zsibói pozíciót azonban Bem már biztosította, az ellenséges támadást pedig elhárították. Egyidejűleg a lengyel tábornok ellentámadást indított, Tóthnak megparancsolta, hogy nyomuljon előre Dés felé. Ugyanezt a parancsot kapta Jeney József százados, nagybányai helyőrségparancsnok is. A Dés felé előrenyomuló dandár december 22-én Kápolnánál volt, itt azonban a magyar alakulatokat heves gyalogsági tüzelés fogadta. Hiába vezényelt előrenyomulást Bethlen Gergely őrnagy, a gyalog- és lovasszázadok mozdulatlanok maradtak. Végül Tóth személyesen állt a honvédek élére és szuronyrohamot vezényelt. A falut rövidesen elfoglalták, ezzel megközelítették Dést. A várost a Gustav Jablonsky ezredes vezette dandár védte, amely az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred hat századából, egy század bukovinai határivadászból (kordonista), az 5. (Savoyai Jenő) dragonyosezred két szakaszából, besztercei szász nemzetőrökből, román népfelkelőkből és két darab háromfontos lövegből állt. Emellett a dési hidat két század román határőr¹¹ biztosította. Jablonsky haditanácsot tartott, ahol elhatározták a Kápolnánál levő magyar erők megtámadását, ez azonban teljes kudarccal végződött. Ezután a magyar erők Kaczkón keresztül Dés felé nyomultak, a sokat szenvedett várost rövidesen elfoglalták. Magyar részről a támadásban az alábbi erők vettek részt: a 31. honvédzászlóalj, az 55. honvédzászlóalj két százada, a 2. (Sándor) gyalogezred 3. zászlóalja, az erdélyi nemzetőrökből szervezett zászlóalj, a debreceni nemzetőr gyalogság négy százada, a 10. (Vilmos) huszárezred egy szakasza, egy osztály Mátyás-huszár, illetve a debreceni lovas nemzetőrök, valamint 8 darab hatfontos löveg. Azaz összesen 3700 gyalogos, 420 lovas és 8 ágyú. A túlerővel szemben Jablonsky képtelen volt a pozícióját hosszabb ideig védeni, így a város feladására kényszerült.¹²

Egyed 2010.) 286. o.; Szilágyi Samura lásd: *Bona* 2000. 662–663. o.; Egloffstein Bélára lásd: *Bona* 2000. 317–318. o.; Kiss Sándorra lásd: *Bona* 2000. 444. o.; Forró Elekre lásd: *Bona* 2000. 335–336. o.

¹⁰ *Irmédi-Molnár* 1938. 83–85. o.; *Kovács* 1979. 64–73. o.; Tóth Ágoston, 1987. 14–15. o.

¹¹ A 17. (2. román) határőrezredből.

¹² *Irmédi-Molnár* 1938. 87–88. o.; Jeney Józsefre lásd: *Bona* 2000. 410. o.; *August Heydte: Der Winter-Feldzug des Revolutionskriegeres in den Jahren 1848 und 1849.* Leipzig, 1863. (2. kiadás) (A továbbiakban: *Heydte* 1863.) 195–199. o.; *Tóth Ágoston* naplója; *Csutak Kálmán: Adatok az 1848/9. évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vittet hadjáratról.* Pest, 1868. 136. o.; *P. Szathmáry* 1884. 64–70. o.; *Kádár József: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dés, 1890.* (A továbbiakban: *Kádár* 1890.) 154–156. o.

A mozgalmas napokra a szemtanú Csernátoni Vajda Sámuel így emlékezett: „22. December Kápolnához közel értek,¹³ ott messziről ezek tüzet látva képzelték, hogy a magyar tábor ott van, de ezen tűz a magyar sereg háta megett, jó messi volt. A magyarok pedig egy háromszög alakú sáncba voltak elrejtve. A császári katonák, mint csak a tűznél képzelve a magyarokat, oda siettek, s midőn csaknem a háromszöghöz értek, kezdenek a magyarok keményen tüzelni, ágyúzni, s heves csata után a császári katonaság visszavonul, egynehány halottat és több sebesültet számlálva. A császári katonaság a dési két híd közé vonódott, s plenk láncba.¹⁴ A magyarok pedig előrenyomulva másnap délbe 12 óraker Alórnél ütöttek táborn, honnan délután 1 óraker keményen kezdetek Dész felé ágyúzni. Az ágyúzás folyt szünetlenül fél kettőig, ekkor a szászok irtózatosan szaladtak Szamosújvár felé, utánuk a gránzjágerek,¹⁵ ezek után a svalizsérekek¹⁶ és végül a Károly Ferdinándok.¹⁷ A Csür(?)-hegy¹⁸ felé felállított plenk, mely állott a grenicer¹⁹ oláhokból és szász nemzetőrököl, a hegyeken vonultak Dészakna felé. Három óraker bejött Dészre a magyar tábor. A bihari nemzetőrök kezdetek legelőbb az úzéshez és a Szamosújvár felé menő város végen elfogtak 10-et, kik közöl egyik oláh grenicer, a többi pedig szélbeli galíciai jäger²⁰ volt. A császári sereg úzetett folytonoson, a magyar sereg még meg sem állva Désen, vonult keresztül a városon. Állott a sereg Vilhelm²¹ és Kossuth huszárokból, debreceni nemzetőrököl, volt 9 ágyújuk, önkényteseköl és Alexander gyalog katonáköl.²²

Az üldöző magyar sereg este nyolc óraker nemzeti dalok danolási közt jött vissza a városba. És ekkor érkezett meg Böhm²³ generális, ki a sereg főparancsnoka. Elfogtak ekkor Jablonszki oberstertől²⁴ 13 bagázsiás²⁵ szekeret, és 31 foglyot, kik közt volt négy oláh szélbeli, két besztercei nemzetőr és a többi galíciai gránzjäger volt.

24-én érkezett meg egy zászlóalj székely gyalog,²⁶ este 8 óraker pedig, csak három-óraker nyugvás után, elmentek Kolozsvár felé és ez éjjel Szamosújvárt háltak, honnan másnap beérkeztek Kolozsvárra, hol ellenség már előre kivonult. Vittek 5 ágyút magokkal. Megérkezett Dészre ekkor egy squadron székely lovas²⁷ is, kik hasonlólág másnap, azaz 25-én Kolozsvár felé indultak.”²⁸

¹³ A császári és királyi csapatok.

¹⁴ Csatárlánc.

¹⁵ A bukovinai kordonzászlóalj katonája.

¹⁶ 2. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovas ezred katonája.

¹⁷ Az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred katonája.

¹⁸ Olvasata bizonytalan.

¹⁹ Határőr.

²⁰ Pontosabban a bukovinai kordonzászlóalj katonája.

²¹ 10. (Vilmos) huszárezred.

²² A 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóalja az erdélyi magyar hadtest alárendeltségében harcolt.

²³ Erdélyben és Székelyföldön sokszor előfordul, hogy Bem József családnevét ebben a formában használták.

²⁴ Gustav Jablonsky ezredes, az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred parancsnoka. Ebben az időszakban dandárparancsnok.

²⁵ Poggyász.

²⁶ A 15. (2. székely) határőrezred zászlóalja.

²⁷ A 11. (székely) huszárezred alezredesi osztályának egy százada.

²⁸ *Csernátoni Vajda Sámuel* visszaemlékezése. (A továbbiakban: *Csernátoni Sámuel*) Lelőhely: Román Nemzeti Levéltár. Kovásznai Megyei Igazgatósága. Sepsiszentgyörgy. Fond 27. (Nagy Jenő gyűjteménye.) Lelt. szám: 157. XI. csomó, fol. 182–227.

Czetz visszaemlékezésében így értékelte a történeteket: „Ennek a sikernek a dicsősége Tóth alezredest illeti, mert az ő zászlóaljának ellenállhatatlan szuronyrohama söpörte el az ellenséget.”²⁹

December 23-án Bem is Désre érkezett, átvizsgálta a zsákmányolt szekereket és a bennük lévő élelmet szétosztotta a honvédek között. Másnap reggel Bem a piactéren felsorakozott csapatokat nyilvánosan megdicsérte, az állomány félhavi zsold jutalmat kapott. E magasztos pillanatokot így írta le a visszaemlékezésében Kovács Samu: „Bem késő alkonyatban érkezett meg egy kocsiban, mert több nehéz sebei miatt lóra nem ülhetett. Kora reggel, amint sebeit bekötözték, sietett szemlét tartani. Mi éppen kíváncsisággal tudakozódtunk utána, midőn a kérdezett tiszt figyelmeztetve mutatott jobbra, s a mint arra fordulánk, előttünk állott egy meghajlott vékony alak, hosszú, drapszín posztó-kabátban, fején egy bőr-kucsma, simára borotvált arczán a pisze orr; kerek, kék szemeiben tűz; nagyon élénk fejhordással, s mint egy rövidlátó, a felállított soron közelről tartott szemlét, s az ajkán kitört »bravó« hangoztatása közt, egész lénye mintegy fel volt villanyozva.”³⁰

A szemle után a dési helyőrség alakulatai kivételével a csapatok megindultak Kolozsvár felé. A városba 25-én érkeztek meg. Bem a Jósika-házban szállt meg Tóth kíséretében, akit alezredesté léptetett elő és kinevezett kolozsvári katonai parancsnoknak.³¹

Kolozsvár katonai parancsnokaként (1849. január–február)

Tóth Ágoston alezredes feladatai közé tartozott Kolozsvár és környékének katonai biztosítása, a Bem alatt harcoló csapatok ellátásának felügyelete, a meglévő honvédszászlóaljak létszámának feltöltése, illetve a nemzetőrségek újjászervezése. Első teendője volt, hogy a Kolozsváron lévő posztó- és vászonkészletet felkutatta és lefoglalta. A helyi szabóknak és cipészeknek egyenruházat elkészítésére adott megrendelést, munkájukat a helyi só- és harmincad hivatal pénztárából fizettette ki. A kolozsvári katonai kórház mellé február elején Bánffyhunyon egy fióktérményt állíttatott fel. A feloszlatott erdélyi főkormányosok építészeti igazgatósága megélhetés nélkül maradt hivatalnokainak elrendelte, hogy a Lipszky János által rajzolt erdélyi térképszelvényeket nagy léptékben készítsék el, mivel pontos térképek nem álltak a hadvezetés rendelkezésére. A kolozsvári nemzetőrség szintén az ő rendelete nyomán alakult újra, 11 századból állt, igaz lőfegyverrel nem rendelkeztek. Emellett egyfajta közigazgatási feladatot is ellátott a kerületi parancsnokság, mivel útleveleket állíttatott ki, vagy a meglévőket hitelesítették.³²

²⁹ Czetz János: Emlékezéseim. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Dr. Kedves Gyula. (Magyar–Örmény Könyvtár I.) Budapest, 2001. (A továbbiakban: Czetz 2001.) 48. o.

³⁰ Kovács Samu: Visszaemlékezések. 1830–1850. Dés, 1887. (A továbbiakban: Kovács Samu 1887.) 147. o.

³¹ Irmédi-Molnár 1938. 89–93. o.; Czetz 1850. 101–106. o. és 112. o.; Kővári 1861. 142. o.; Bauer 1870. 90. o.; P. Szathmáry 1884. 70–73. o.; Kádár 1890. 155–158. o.; Czetz 2001. 50. o.; Tóth Ágoston, 1987. 15–16. o.; Egyed 2010. 289. o.

³² Irmédi-Molnár 1938. 93–94. o.; Czetz 2001. 50. o.; Tóth Ágoston, 1987. 16–18. o. A bánffyhunyadi főkkórházról: Csány utasítása Tóth Ágoston alezredesthez. Kolozsvár, 1849. február 11. *Hermann Róbert*: Csány László kormánybiztosi iratai. I–II. k. (Zalai gyűjtemény. 44.) Zalaegerszeg, 1998. (A továbbiakban: Csány iratok, 1998.) II. k. 174. o. Pl. a háromszéki eseményeket Kolozsvárra hírül hozó Macskási Antal számára a visszaúthoz 1849. január 5-én állított ki útlevelet Tóth Ágoston alezredest. *Kuszkó István*: Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harcza történetéhez. Kolozsvár, 1896. 60. o.

A kolozsvári kerületi parancsnokság alárendeltségébe 1849. január elején az alábbi csapatok tartoztak:

<i>Alakulat</i>	<i>Állomány</i>
31. honvédszászlóalj	900 fő
32. honvédszászlóalj két százada	240 fő
15. huszárezred tartalék százada	80 fő (ló nélkül)
11. huszárezred fél százada	50 fő (részben ló nélkül)
Fél hatfontos ágyúüteg	Négy löveg

Összesen: 1140 gyalogos, 130 lovas, 4 löveg.

Észak-Erdélyt a délre vonult Wardener-dandár, illetve a gyulafehérvári várórség és az érchegységi román felkelők ellenében Czetz János alezredes Tordán állomásozó dandárja biztosította, amely az alábbi erőkből állt:

<i>Alakulat</i>	<i>Állomány</i>
11. honvédszászlóalj	900 fő
15. huszárezred egy osztálya	240 fő
7. (Kress) könnyűlovas ezred egysége	80 fő
Egy hatfontos üteg	8 löveg

Összesen: 900 gyalogos, 320 lovas, 8 löveg.

Bánffyhunяд és Torda között a közbiztonságot a XVIII. századból álló bihari nemzetőrség (3000 fő) biztosította. Az utóbbiak azonban folyamatosan követelték a felváltásukat, január végére mintegy fél század közülük hazaszökött. A fenti összegzésből megállapíthatjuk, hogy a régióban állomásozó katonai erő csekély volt, és semmiképpen sem alkalmas arra, hogy minden magyarok lakta települést megvédjen. Ráadásul január 17-én Bem Czetz tordai erőit és a 31. honvédszászlóaljat magához vonta, így Kolozsvár szinte védtelenül maradt.³³

Tóth Ágoston 1848. december 29-én a helyi sajtóban szólította fel Erdély lakóit a honvédek közé állásra. Érdemes felidézni a felhívás sorait: „Magyar hadseregeink bevonulása alkalmával Kolozsvár polgársága örömét nyilvánította. Ámde e' lelkesültség ömlengésével ügyünk diadala még nincs biztosítva. Csak tettel érhetünk cél't. A ki tehát hazafi buzgalmát tettel kívánja igazolni, lépjen vitéz soraiba, mint önkéntes, a' háború végéig kötelezvé magát szolgálni, s' válassza e' végett tetszése szerint bármely fennálló csapatunkat. Ha pedig találkoznának ifjak elég gyávák még most is hazánk ügyéért fegyvert ragadni, azok távozzanak innen, s' ne fogyasszák a' hadseregnek szükséges ételmi cikkekét.”³⁴ A Partiumból beérkező, illetve a helyi újoncokból kezdte meg Tóth a 73. honvédszászlóalj szervezését.³⁵

³³ Az észak-erdélyi erők elhelyezkedéséről és összetételéről: *Tóth Ágoston* naplója; Czetz 2001. 53. o.; *Kövári* 1861. 144. o.

³⁴ *Honvéd*, 2. sz. 1848. december 29. 6. o.

³⁵ *Irmédi-Molnár* 1938. 97. o.

1848. december 19-én az Országos Honvédelmi Bizottmány Beöthy Ödön délvidéki kormánybiztost nevezte ki erdélyi teljhatalmú országos biztosnak. Beöthy egyéb teendői miatt csak 1849. január 2-án érkezett meg Kolozsvárra. Ezen a napon Tóth tiszttjeivel a színházból tért be egy vendéglőbe, ahol közölték vele, hogy a teljhatalmú biztos is itt van. „Isten hozta” – volt a válasz. Amint Beöthy egy asztalhoz leült, Tóth odament hozzá és bemutatkozott. Erre a válasz csak egy kis fejbiccentés és „Alászolgája” volt. Ezután nem foglalkoztak egymással, csak a vacsora végén ment oda Tóth Beöthyhez kérdezőn, hogy mikor akarja őt fogadni. Erre másnap került sor, ahol Tóth egy teljesen más emberrel állt szembe. Beöthy panaszkodott Bemre, akivel ők sohasem fogják egymást megérteni, és Tóth segítségét kérte a kapcsolattartásban.³⁶

Az utóbbi azonban nem bizonyult hálás feladatnak, mivel a lengyel tábornok rendkívül szűkszavú jelentéseket küldött, ami a katonai utánszállítások megszervezését nagymértékben megnehezítette. Január közepétől a Bem alatt harcoló csapatokról nagyon kevés hír érkezett Kolozsvárra, ami a bizonytalanságot növelte.³⁷

A kormánybiztos és a katonai parancsnok között a későbbiek folyamán kiváló munkakapcsolat, sőt barátság alakult ki. Tóth teljesen kiismerte az „öreg Bihar”³⁸ személyiségét. P. Szathmáry Károly visszaemlékezése szerint Beöthy gorombaságáról legendák keringtek Kolozsváron. Egy esetben Tóth egy 10 000 forint összegű utalvánnyal küldte a teljhatalmú országos biztoshoz Szathmáryt, a pénz kiutalása érdekében. Tóth e szavakkal figyelmeztette Szathmáryt: „De vigyázzon! A kormánybiztos úr néha rossz kedvében van, és nem szereti, ha sok szóval beszélnek hozzá.” Szathmáry megérkezett Beöthy földszinti lakásába, belépett a dolgozószobába, Beöthy az íróasztalnál dolgozott. Ezután tíz perc néma csend következett, majd Beöthy Szathmáry elé lépett és az alábbi rövid dialógus játszódott le:

„Mi kell? – kérdi nagy mérgesen.

– Pénz – volt a laconicus válasz.

– Mennyi?

– 10 000 forint.

A kormánybiztos úr reám nézett s elmosolyodott.

– Ki tanította be magát? – kérdi.

Elvette és alájegyvezve, visszaadta az iratot.”³⁹

Rövidesen azonban egy súlyos esemény borzolta fel a kedélyeket Kolozsváron. 1849. január 8–9-én Simion Prodan Probus és Ion Axente Xever prefektek román felkelői megtámadták Nagyenyedet, a várost felégették, a lakosságot nagyrészt lemészárolták. A település elpusztításáról január 9-én levélben számolt be Czetz Beöthynek. Jelentette, hogy fél század honvédet fog küldeni a menekültek felkutatására és elszállítására. Az utóbbiak számára állami segílyt kért. Január 11-én pedig egy erősebb csapat: egy század honvéd és 25 Mátyás-huszár indult el Tordáról, akik több száz menekültet szállítottak be a városba. Mivel a város nem tudta ellátni a több mint 2000 „szerencsétlent”, egy részüket Kolozs-

³⁶ Beöthy kinevező rendeletét közli: Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952. (A továbbiakban: KLÖM XIII.) 810–811. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 95. o.

³⁷ P. Szathmáry 1884. 74–75. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 97–98. o.

³⁸ A kortársak ezzel a névvel illették Beöthyt.

³⁹ P. Szathmáry 1884. 75–76. o.

várra szállították át. A városba nagy számban érkeztek megfagyott és kiéhezett üldözöttek. A felnőtteken kívül mintegy 80 gyermek is érkezett, akiről nem tudták, hogy szüleik élnek-e még. Szívtépő látvány volt, ahogy a gyermekek a szüleik után siráncokztak. Beöthy nagyon felháborodott és az ég bosszúját kérte.⁴⁰

Czetz az 1850-ben, emigrációban megjelent művében azt állítja, hogy Tóth Ágoston és Beöthy attól félt, hogy amennyiben Kolozsvárról érkeket vonnak el Nagyenyedre, a székváros kerül végveszélybe. Ennek a megállapításnak azonban az mond ellent, hogy Kolozsváron számottevő reguláris erő nem volt, még Czetz tordai különítménye is nagyobb katonai erőt képviselt. Mindez Tóth január végi, illetve Beöthy hivatalában felváltó Csány László február eleji jelentéséből egyértelműen kiderül. Tóth január 29-én kelt levelében arról tájékoztatta az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy Kolozsváron kevés a reguláris katonaság, a most szerveződő vadászcsapatok fegyelmetlenek és felszeretlenek. Ugyanez áll a bihari nemzetőrökre is, akikről Tóth így nyilatkozott: „A nemzetőrökben bízni nem lehet, ők rabolnak és rendes katona előtt, megfutamodnak.” A honvédújoncok száma naponta nő, ezek felfegyverzéséhez 1000 db puskát igényelt. Csány a tárgyban az alábbiak szerint fogalmazott: „Az eddig tapasztaltakból, mint bizonyost állíthatom, hogy Bem tábornok közvetlen vezérlete alatti seregeken kívül a Kolozsvár körüli erő csekély, és nem is egészen fegyverzett. Így nem állja az, hogy Beöthy orsz[ágos] biztos úr vagy akárki más, visszatartotta volna a fegyveres erőt.”⁴¹ – Ha Czetz kisebb távolságról, illetve nagyobb erők birtokában nem merte megkockáztatni Nagyenyed védelmét, akkor ez Tóth Ágostontól sem várható el. Ráadásul Bem Tóth erőit is magához akarta rendelni, ezt a parancsot azonban már nem lehetett végrehajtani. A rendelkezésre álló katonai alakulatokkal nem lehetett megvédeni minden települést, így a román etnikai tömbbe beékelődött szörvány magyarság mindvégig kiszolgáltatott volt.⁴²

Beöthy egyre súlyosbodó betegsége miatt lemondott a hivataláról. Kormánybiztosi teendőit január 31-én adta át utódjának, Csány Lászlónak. A búcsúvacsorára Tóthot és a házigazda családját is meghívták. Beöthy kifejtette: meggyőződése szerint azok, akik a szabadságharcban vezető szerepet játszottak, nem fogják elkerülni a kivégzést. Amikor Csány, Beöthy és Tóth magára maradt az asztalnál, Beöthy felállt és fel-alá járkálva a viszonyokról beszélt, és beavatta utódát a teendőkbe. Sokáig beszélt, majd Tóth széke mögött megállva azt mondta Csánynak: „Laci, ezt a fiamat neked ajánlom.” Erre mindannyian elérzékenyültek, és Tóth ettől kezdve Csány egyik legközvetlenebb „munkatársa” lett.⁴³ Ennek alapján Csány már február 10-én javasolta Kossuthnak, hogy „Tóth Ágoston derék alezredesemet, az itt lévő főparancsnokot tegyétek ezredessé.”⁴⁴

⁴⁰ Nagyenyed elpusztításáról összefoglalóan: *Szilágyi Farkas*: Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben. Nagyenyed, 1891. A nagyenyedi események legalaposabb elemzése: *Egyed* 2010. 310–319. o.; Beöthy felháborodásáról: *Irmédi-Molnár* 1938. 96. o.; *P. Szathmáry* 1884. 76–77. o.

⁴¹ Czetz 1850. 129. o.; Tóth Ágoston alezredes levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. január 29. *Silviu Dragomir*: *Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49*. Cluj, 1946. III. k. (A továbbiakban: *Dragomir* 1946.) III. 299–300. o.; Csány László jelentése Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 31. Csány iratok, 1998. II. k. 151–152. o.

⁴² *Egyed* 2010. 309–321. o. A katonai erő elégtelenségére lásd: Bem vezérőrnagy levele Kossuth Lajoshoz. Marosvásárhely, 1849. január 14. *Dragomir* 1946. III. 273. o.

⁴³ *Irmédi-Molnár* 1938. 98. o.

⁴⁴ Csány iratok, 1998. II. k. 171. o. A kérészt Csány a február 12-én Kossuthhoz írott levelében megismételte. Uo. 176. o.

Időközben a városba érkezett Tóth Ágoston öccse, Tóth Károly százados, aki Mézáros Lázár hadügyminisztertől hozott levelet testvére számára. A minisztérium új, irodai beosztást ajánlott Tóthnak. Tóth a levéllel Csányhoz ment, és tőle kért állásfoglalást. Csány elolvasta a levelet és ezt válaszolta: „Nemcsak, hogy Önt nem engedem el, hanem a fivérért is itt tartjuk, hiszen most jobban, mint bármikor van szükségünk ügyes emberekre. Ön nélkül nem igen állhatnám meg a helyemet, mert hiszen Ön már be van avatva az itteni viszonyokba, azon kívül az ég mindjobban beborul, és Debrecenben könnyebben fognak vezérkari főnököt találni, mint én parancsnokot Kolozsvár számára.”⁴⁵

Csány Kossuthhoz február 16-án írott levelében így tiltakozott: „igyekezni fogok bennem helyezett bizodalmadnak ezentúl is, menyinyire lehet, megfelelni, de kérek, eszkezd, hogy olyan ember, kibem bízhatok, tőlem el ne távolíttasson – ilyen Tóth alezredes, ez az egyetlen ember, kire katonai szempontból tekintve, támaszkodhatok – és ezt a h[ad]ügyminisztérium Döbröcönbe [sic!] az irodába rendelte – én őt nem nélkülözhetem, azért méltóztatatok addig nálam hagyni, ameddig én őtet nélkülözhetőnek nem nyilatkozatom, sőt, méltóztatással őtet ezeredessé kinevezni. – Ő ugyan szerény ember, de mégis kedvesen hatand reá a kiténtetés.”⁴⁶

Bár Tóth Ágoston kerületi parancsnoki beosztását február végéig betöltötte, a hónap közepétől olyan kihívásokkal kellett szembe néznie, amelyek tartósan elszólították a „kinccses városból.”

A Dés és Szamosújvár közötti védelmi vonal szervezőjeként (1849. február)

A bukovinai császári-királyi erők hadműveletei Észak-Erdélyben

Kolozsvár visszafoglalása után Bem a Karl Urban ezredes vezette császári-királyi csapatok ellen vonult, melyeket január elején Bukovinába kergetett. Beszterce és Naszód vidék katonai parancsnokává Riczkó Ignác ezredest nevezte ki, aki januárban az alábbi alakulatokkal rendelkezett:

<i>Alakulat</i>	<i>Állomány</i>	<i>Állomáshelyek</i>
2. (Sándor) sorgyalozezred 3. zászlóalja	500 fő	Beszterce, Naszód, Tihuca, Teke
Lengyel légió	100 fő	Beszterce, Naszód, Tihuca, Teke
Szatmári lovas nemzetőrség, más forrás szerint 1 osztály a 8. (Koburg) huszárezredből	200 fő	Beszterce, Naszód, Tihuca, Teke
3 fontos lövegek	6 db	Beszterce, Naszód, Tihuca, Teke

Összesen: 600 gyalogos, 200 lovas és 6 db háromfontos löveg.

⁴⁵ *Irmédi-Molnár*, 1938. 99. o. Tóth Károlyra lásd: *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009. (A továbbiakban: *Bona* 2008–2009.) II. k. 469–470. o.

⁴⁶ Csány levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. február 16. Csány iratok, 1998. II. k. 184. o.

Emellett a dési helyőrség parancsnokság állományába tartozott 600 gyalogos és 120 lovas debreceni nemzetőr, illetve 3 darab hatfontos ágyú.⁴⁷ E nem túl nagyszámú erőnek kellett biztosítania Észak-kelet Erdélyt az ellenséges támadásokkal szemben.

Naszód vidék, azaz a 17. (2. román) határőrezred hadkiegészítési területe, valamint Kővár vidék, Doboka és Közép-Szolnok megye 1848. szeptember elejétől az erdélyi román lázadás egyik fő fészkeként számított. A román lakosság, amelyet a naszódai román határőrezred ezredkormány bujtogatott, nyíltan szembefordult a magyar kormányzattal. Ugyanezt tette Beszterce vidékének száz lakossága is.⁴⁸

Az 1849 januárjában Bukovinába szorított Urban készült a visszatérésre, törekvéseiben hallgatólagosan támogatta őt Bukovina katona parancsnoka, Ignaz Dammwalden von Malkowsky altábornagy, illetve a helyi lakosság.⁴⁹ Bukovina felől két, szekérrel is járható országút vezetett Erdélybe: egyik a Kirlibabán vezetett Óradnára, a másik pedig Dorna-Vatrán át Tihára. Emellett az erdőirtások miatt sok olyan ösvény létezett, ahol a katonaság zavartalanul haladhatott. A tűzéség felvonultatása azonban csak az országutakon volt lehetséges.⁵⁰

Urban a második utat választotta, 1849. február 4-én Pojana-Stampeiban egy 900 főnyi különítményt egyesített, amely a 41. (Sivkovich) sorjalogezred egy osztályából, az 51. (Károly Ferdinánd) sorjalogezred egy osztályából és egy osztály bukovinai határvasdászból (kordonista) állt. Ezen, többségében önkéntes jelentkezőkből álló hadoszlop élén Urban február 5-én reggeli 7 órakor a gyülekezőhelyről elindult, 23 foknyi hidegben magas hegyek között, hóborította és majdnem járhatlan hegyi utakon Erdély felé. Mintegy 20 órányi menet után, 1849. február 6-án hajnalban Borgóprund és Marosény között, a helyi lakosság kalauzolása mellett Urban a Borgói-szorost biztosító magyar őrség hátába került. Utóbbi a 2. (Sándor) sorjalogezred három századából, a 8. (Koburg) huszárezred egy szakaszából és két darab háromfontos lövegéből állt, Koffler Bódog őrnagy parancsnoksága alatt. Urban támadásával annyira meglepte a magyar csapatokat, hogy azok képtelenek voltak az ellenállásra. Fogságba esett Koffleren kívül 11 honvédtiszt, egy honvédorvos, két tüzér, a három század állománya, 44 Koburg-husár, két darab háromfontos ágyú, két lőszeres szekér, hatvan ló és a teljes felszerelés. Feladatának végrehajtása után Urban a hadizsákmánnyal és a foglyokkal még aznap visszaindult Pojana-Stampeiba, ahova február

⁴⁷ Bem vezérőrnagy jelentése Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztoshoz. Beszterce, 1849. január 9. MOL Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség iratai. Általános iratok. H 2. (A továbbiakban: MOL H 2.) 1849:701.; *Czetz* 2001. 50. o. Riczkóra lásd: *Bona* 2000. 601–602. o.

⁴⁸ Gr. Mikó Imre levele Vay Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. november 2. MOL Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H 113. 2003.

⁴⁹ A bukovinai császári-királyi csapatok 1849. februári, észak-erdélyi hadműveleteiről összefoglalóan: *Heydte* 1863. 266–276. o. (A későbbi történeti feldolgozások elsősorban ezekre az adatokra támaszkodnak); *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Pest, 1882–1889. III. k. 80–81. o.; *Bánlaky Breit József*: Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest, 1897. I–II. k., II. k. 133–136. o. Új szempontokra hívja fel a figyelmet: *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Hermann* 2001.) 219–220. o.

⁵⁰ *Gyalókey Jenő*: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Budapest, 1937. Különlenyomat a *Hadtörténelmi Közlemények* 1937. évi I–II. füzetéből. 4. o.

7-én reggeli 3 órakor érkezett meg. Vesztesége nem volt, leszámítva azt, hogy 45 katonájának útközben a lába lefagyott.⁵¹

Urban marosényi sikerének komoly következményei voltak. A bukovinai császári-királyi csapatok előtt nyitva állt az út Erdély felé. Malkowsky meggyőződött arról, hogy érdemes Urban akcióját a továbbiakban támogatni. Fentebb már ismertettük, hogy a magyar hadvezetés Észak-Erdély biztosításához nem rendelkezett megfelelő számú reguláris katonasággal, így egyelőre segítséget sem küldhettek. A besztercei magyar katonai parancsnok, Riczkó Ignác ezredes, még Urban támadása kezdetén menteni kívánta a menthetőt. Február 6-án, ahogyan értesült a marosényi támadásról, személyesen indult a segítségükre két század Koburg-huszárral és két löveggel. A betegeket és a poggyászát Désre indította. Azonban a Sándor-gyalogoságnak már csak hült helyét találta, így visszatért Besztercére. Gyalogsága mindössze egy század maradt, ennek jó része azonban felszereletlen volt. Ezután megszemlélte Naszódot, amelyet egy század kolozsvári nemzetőr biztosított, itt mindent rendben talált. Később ide érkezett még a Lápos-vidéki vadászcsapat 2. százada, fél század ugocsai nemzetőr és egy szakasz Koburg-husár. Riczkó Dés körül akarta összevonni minden erejét, mert a várost jó pozíciónak tartotta. A marosényi veszteséget 300 gyalogosra, 24 huszárra és két darab háromfontos lövegre becsülte. Koffler őrnagyot viszont árulással vádolta, mert szerinte a zászlóaljparancsnok összejátszott Urbannal. Az utóbbi állítása azonban nem lehetett igaz, mert Kofflert a császári hatóságok a későbbiek folyamán hadbírórság elé állították, lefokozásra és börtönbüntetésre ítélték.⁵²

A történeteket Csány február 8-án kelt levelében jelentette Kossuthnak. Aggodalmát fejezte ki, hogy Riczkó esetleges visszavonulása esetén Kolozsvár körül lenne a harc, ez esetben viszont a magyar települések megint ki lennének szolgáltatva a román felkelőknek. Ő nem tud segíteni Riczkónak, de reméli, hogy Bem rövidesen erősítést fog küldeni a székelyektől.⁵³ Az erősítés azonban egyelőre nem érkezett, így Riczkó február 10-én kénytelen volt egy óra járásra hátrébb vonni csapatait. Újabb támadástól tartott, az ellenség erejét három zászlóalj gyalogságra, egy század dragonyosra és hét lövegre becsülte, ezért kérte Csánytól, hogy lőszerutánpótlást Bemnek rajta keresztül többet ne küldjön, mert ez az út már nem biztonságos. Véleménye szerint az ellenséges dandár vagy Nagyszeben felé veszi az útját, akkor hátba támadja, és a székelyekkel együtt felmorzsolja őket, vagy Dés

⁵¹ *Heydte* 1863. 265–269. o.; Urban ezredes jelentése Malkowsky altábornagynak. Poiana-Stampe, 1849. február 7. *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49.* Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005. (A továbbiakban: *Von der Revolution*, 2005.) 202–205. o.; Koffler Bódogra lásd: *Bona* 2000. 447–448. o.

⁵² Riczkó Ignác levele Csány Lászlóhoz, Beszterce, 1849. február 6. MTA Könyvtára. Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms. 4925. (A továbbiakban: MTAK Kt. Csány-lt.) 141.; Riczkó jelentése, Dés, 1849. február 8. Uo. 140.; *Csernátoni Sámuel*. A Kofflerre vonatkozó árulási vádat Csány elfogadta, és nyíltan Erdély lakosainak tudtára adta. Csány hirdetménye. Kolozsvár, 1849. feb-ruár 9. Csány iratok, 1998. II. k. 169. o. A marosényi rajtaütésről két litográfia készült, melyet Franz Werner bécsi nyomdász sokszorosított. *Kincses Katalin Mária*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. I. k. Budapest, 2010. 118. o.

⁵³ Csány levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. február 8. Csány iratok, 1998. II. k. 164–165. o.

felé működik, ebben az esetben a rendelkezésére álló erőkkal (két század gyalogság,⁵⁴ 160 huszár és két darab háromfontos ágyú) tartja Besztercét, ameddig lehet, s ha szükséges, visszavonul Bethlenre vagy Lekencére. Azt is kérte Csánytól, hogy Szamosújvárra küldjön erőket. Ennek a kérésének a teljhatalmú országos biztos eleget tett, s a városba két század gyalogságot küldött. Riczkó február 10-én ismételten segítséget sürgetett a székelyektől. A székelység mozgósítása azonban lassan haladt. A feladatot Németh László háromszéki, illetve Mikó Mihály csíkszéki kormánybiztosok, Gál Sándor ezredes, valamint a Bem által a táborból hazaindított Kiss Sándor alezredes végezték. Az eredmények azonban csak február elejére mutatkoztak, Gál február 9-én indult Bemhez 5 gyalogzászlóaljjal, három század lovassal és egy hatfontos üteggel, Kiss pedig 10-én a 12. honvédszászlóaljjal, két lándzsás székely zászlóaljjal, 4 század lovassal. A két hadoszlop rövidesen egyesült, és február 17-én elfoglalták Segesvárt, vagyis Riczkónak erősítést küldeni egyelőre nem tudtak. Riczkó panaszkodott Csánynak, hogy Bem kevés erőt hagyott a rendelkezése alatt, illetve arra, hogy a helyi lakosság köréből nem tud kémet szerezni. Emiatt Riczkó egy újabb levelében kétségbeesve számolt be Csánynak, hogy a székelyek nem jönnek, ha nem kap rövidesen segítséget, akkor Besztercét és Naszódot fel kell adnia. Csány a válaszlevelében Riczkót a pozíciója tartására utasította.⁵⁵

Riczkó képtelen volt Csány rendelkezésére eleget tenni, mivel erősítés csak február 15-én érkezett Marosvásárhelyről. A Tolnay Gábor őrnagy vezette marosszéki önkéntes nemzetőr zászlóalj azonban újoncokból állt, és kevés lőfegyverrel rendelkeztek. Riczkó szerint az ellenséges erők ekkor már elhagyták Besztercét, Jádra vonultak 9 löveggel. Urban neki látott a határőrök felfegyverzéséhez, így Riczkó Csánytól erősítésként a Bánffy János alezredes alá tartozó csapatokat és Teke őrizetére Putnoki József vadászcsapatát kérte. Az utóbbi egy 140 fős vadászcsapat volt, amely a Teke környéki magyarságból alakult, 36 szuronyos és 24 vadászpuskával rendelkezett. Végül Tekét a marosszéki zászlóalj egy része szállta meg, azonban 16-án este, 23 óra és éjfél között Urban megtámadta a falut, mire a marosszékiek visszahúzódtak a Székelyföldre. A menekülőik közül 55 nemzetőrt a szász és román lakosok elfogtak és megkötözve Urbannak átadtak.⁵⁶

Riczkó végül a rendelkezésére álló csekély erőkkal Királynémetinél sáncolta el magát, várva az ellenséges támadást. Helyzetét nagyban nehezítette, hogy a helyi lakosság ellen-

⁵⁴ Thorotzkay Sándor visszaemlékezése szerint a 73. honvédszászlóalj 1–2. százada, amely Fornszek Adolf százados parancsnoksága alatt volt. *Thorotzkay Sándor: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben. Hazánk. Történelmi Közlöny.* Szerk. *Abafi Lajos.* VIII. k. 1887–1889. (A továbbiakban: *Thorotzkay 1887–1889.*) 28. o.

⁵⁵ Riczkó levele Csányhoz. Beszterce, 1849. február 10. MTAK Kt. Csány-lt. 223. Mellette Forró Elek alezredes, marosvásárhelyi katonai parancsnok levele Riczkóhoz. Marosvásárhely, 1849. február 10. Uo. 179.; Riczkó levele Csányhoz. Beszterce, 1849. február 10. Uo. 160.; Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. február 10. Csány iratok, 1998. II. k. 170. o. A Szamosújvárra küldött erősítésről: Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. február 12. Csány iratok, 1998. II. k. 175. o. A székelyek mozgósításáról: *Egyed* 2010. 340. o.; Gál Sándorra lásd: *Bona* 2000. 158–159. o.

⁵⁶ Riczkó levele Csányhoz, Királynémeti, 1849. február 16. MTAK Kt. Csány-lt. 292.; Riczkó levele Csányhoz. Királynémeti, 1849. február 17. Uo. 275. Naszód kiürítésére február 17-én került sor. (Csernátoni Sámuel állítása szerint); Putnoki csapatára: Rettegi László alispán levele. Kolozsvár, 1849. május 25. MTAK Kt. Csány-lt. 3483.; Tolnay Gáborra lásd: *Bona* 2000. 682. o. A tekei eseményekre: Riczkó ezredes levele Csányhoz. Királynémeti, 1849. február 17. MTAK Kt. Csány-lt. 440.; Csány levele Tóth Ágoston ezredeshez. Kolozsvár, 1849. március 12. MTAK Kt. Csány-lt. 464.

séges magatartása miatt a szemben állók erejéről és helyéről csak homályos információi voltak.

Az észak-erdélyi betörést február közepétől Malkowsky altábornagy irányította, aki a feladatra három dandárt jelölt ki: Urban ezredes dandárját, Karl Fischer von See vezérőrnagy dandárját és Peter Springensfeld alezredes dandárját. A csoportosítás összlétszáma kb. 7000 fő volt, emellett 19 löveggel rendelkeztek.⁵⁷

Urban erői február 15-én Borgóprundon és Jádon állomásoztak. A jádi oszlop az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalozezred 2. zászlóaljából és 15 lovasból (a 2. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezredből) állt. Az utóbbi rövidesen Naszódig nyomult, ahol számos határőr csatlakozott hozzá. Urban február 18-án határozta el Riczkó megtámadását, melyre a következőleg intézkedett: „A Naszódon kikülönítve álló zászlóalj feladata: Szepnyeren átmenetelve, 18-án reggeli 6 órakor Magyaros elé érve, ezt a települést birtokába vegye, azért hogy a Királynémetiből viasszorított magyar alakulatokat oldalban és hátban támadhassa meg. Mihelyt a főoszlop Besztercét elhagyta, az 51. Károly Ferdinánd sorgyalozezred 1. zászlóalja, 2 század román határőr és 1 szakasz lovas 2 háromfontos löveggel Szeretfalva felé tart, a magyarokat innen elűzik, s megszállják a Sajó hidat, miáltal a Királynémeti felé tartó főtámadó oszlop oldalát és hátát biztosítják. A többi csapatok Urban ezredes személyes vezetése alatt a Királynémetinél elsáncolt ellenséget támadják meg.” Az eseményeket 1863-ban feldolgozó August Heydte császári tiszt Riczkó erőit egy székely gyalogzászlóaljra, egy honvédzászlóaljra, egy osztály lovasra a lengyel légióból, két század huszárra, illetve egy háromfontos lövegre határozta meg. Az utóbbi azonban jelentős túlzás volt, mivel Királynémetinél csak az alábbi magyar erők állomásoztak:

<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
a 2. (Sándor) sorgyalozezred egy százada	80
a 73. honvédzászlóalj két százada	300
Marosszéki önkéntes nemzetőr zászlóalj	800
két század a 8. (Koburg) huszárezredből	200
lengyel légió	100
háromfontos löveg	2

Összesen: 1180 gyalogos, 300 lovas és két löveg.

Létszámban Riczkó erői nem voltak gyengébbek Urbanénál, azonban az utóbbi jobban felszerelt és kiképzettebb alakulatokkal, valamint nagyobb tüzérséggel rendelkezett, illetve számíthatott további erősítésekre.

A császári főoszlop 18-án indult el Jádról, és a kiürített Besztercén áthaladva, másnap reggel fél 6 óra tájban ért Királynémeti elé, ahol a helység határában a lengyel légió adta az előőrsi szolgálatot. Urban azonnal támadást rendelt, de mire a helység előtt emelt sáncokhoz ért, Riczkó már készen várta az előnyomuló ellenséget. A császáriak támadá-

⁵⁷ Disposition. Malkowsky altábornagy erőinek elhelyezkedése. Marosény, 1849. február 17. Kriegsarchiv, Wien. Archiv des Militär Maria-Theresien Ordens. F IV. U/17. Karl Urban aktája. (Hermann Róbert szíves közlése.)

sát kétszer verték vissza, a harmadik rohamnál azonban Riczkót eltalálták, aki súlyosan megsebesülve bukott le lováról, ami csapatainál teljes zavart idézett elő, azok a további ellenállással felhagyva, Dés irányában hátrálni kezdtek. A visszavonulást a lengyel légió fedezte Mieczyslaw Woroniecki őrnagy parancsnoksága alatt.

Ezzel egyidejűleg a Wieser őrnagy vezette császári oszlop, amely két löveggel rendelkezett, elfoglalta Szeretfalvát, az ottani magyar egységek 14 halott és a sebesültek hátrahagyása mellett visszavonultak.

A rendezetten visszavonuló magyar csapatok belefutottak Magyaros előtt a Naszód felől érkező ellenséges zászlóaljba (az 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezred 2. zászlóaljába), mire a retirálás Dés felé fejvesztett menekülésbe torkolt. Urban a visszavonuló magyarokat csak gyengén üldöztette, csapataival Besztercére húzódott vissza, egy gyalogszázadot (a 41. Sivkovich sorgyalogezredből) pedig újból Naszódra különített ki. Jelentése szerint vesztesége a királynémeti ütközetben egy tiszt, 5 közkatona, 13 sebesült, míg a magyaroké ugyanezen forrás szerint 100 főnyi halottra és sebesültre, továbbá foglyokban 3 tisztre és 250 főnyi legénységre rúgott. A zsákmány pedig számos ló, 3 ágyú, 2 lőszerkocsi, több élelem- és társzekér lovastul együtt.⁵⁸

A Királynémetinél elszenvedett vereség mind a régióban állomásozó magyar katonaság, mind a magyar lakosság körében teljes pánikot idézett elő. A dési helyőrség-parancsnokság állományába tartozó debreceni nemzetőrök felmondták az engedelmisséget. Korábban Riczkó utasította Jeney őrnagy parancsnokot, hogy alakulataival vonuljon Bethlenbe, ezt azonban a debreceni alakulat tisztjei megtagadták. Jeney a nemzetőrök élelmezését megszüntette, és sürgős intézkedést kért, kijelentve, hogy Dést nem tudja tovább tartani. Jeney február 19-én kérte Tóth Ágoston alezredestől, hogy a Désen és Szamosújváron lévő köz- és megyei pénztárakat menekítse biztos helyre. A későbbiek folyamán Jeneyt Dés kiűritéséért Csány megfedésben részesítette.⁵⁹ Kovács Samu szemtanú a pánikszerű hangulatról így emlékezett: „Naszód vidékén a reakció újra felbátorodott, s Király-Némethibe Riczkó csapatát hátra megkerülve, éjjel reá csapott. A meglepett őrség a zavarában lóra pattant, huszárok éles kardjai fogadták a nem várt vendégeket, s az üldözés közepette maga Riczkó is jobb karja átlövésével sebet kapott, s vele együtt az egész őrség – közülök többen véresen – rohamosan Deésre menekültek. E leverő eseményre és látványra a megrémült deésiek nyakra-főre menekültek: Kolozsvár felé az ország útja el volt lepve, itt egy csapat gyalog menekülőkkel, ott egy pár gyenge lovakkal vontatott szekér volt túlterhelve ember és podgyással.”⁶⁰

⁵⁸ Karl Urban ezredes jelentése Ignaz Malkowsky Edlen von Dammwalden altábornagynak. Beszterce, 1849. február 18. Von der Revolution, 2005. 224–225. o.; *Heydte* 1863. 270–274 o. Riczkó erőire: *Tóth Ágoston* naplója. A királynémeti vereségről a bécsi Armee Bulletin sorozat XXV. lapja tudósított. *Kincses* 2010. 124. o. Mieczyslaw Woronieckire lásd: *Bona* 2000. 719–720. o.; *Kádár* 1890. 170. o.; *Egyed* 2010. 342. o.

⁵⁹ Jeney őrnagy jelentése. Dés, 1849. február 18. MTAK Kt. Csány-lt. 711.; Jeney őrnagy levele Tóth alezredeshez. Dés, 1849. február 19. MTA Kt. Csány-lt. 233.; Csány levele Tóth alezredeshez. Kolozsvár, 1849. február 19. Csány iratok, 1998. II. k. 189. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 100. o.

⁶⁰ *Kovács Samu* 1887. 149–150. o. A deésiek hangulatáról: *Kádár* 1890. 171. o.

A Dés–szamosújvári védelmi vonal megszervezése

A nagyobb katasztrófa elkerülése érdekében Csány Tóth Ágoston alezredes parancsnoksága alá utalta az összes Észak-Erdélyben lévő magyar alakulatot, és az alábbi egységekkel Désre és Szamosújvárra rendelte:

<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
Az Alsó-Fehér megyei szabadcsapat egy százada	120
32. honvédszászlóalj két százada	300
73. honvédszászlóalj két százada	300
fél század a 11. huszárezredből	40
hatfontos löveg	2

Összesen: 720 gyalogos, 40 lovas és két ágyú.

Tóth február 19-én érkezett Szamosújvárra. Útközben keserűen tapasztalta, hogy a Kolozsvárra vezető út tele volt menekülő katonákkal. Utóbbiakat Tóth megállította és visszafordította őket kiindulási helyeikre. Az ellenszegülő debreceni nemzetőrök egy részét lefegyvereztette, amelyért azok tisztjei feljelentették őket Kossuthnál. Tóth fájlalta, hogy a menekülők között volt a lengyel légió egy része is, amely eddig derekasan helytállt. A Kolozsvárra menekült nemzetőr tiszték közül legfőképpen kettőt tartott a vétkesnek: Szem⁶¹ és Marzsó⁶² nevűeket, akik Tóth szerint hazugságokkal mentegették magukat. Bár Tóth visszaparancsolta őket a szolgálati helyükre, ők az engedelmességet megtagadták, ezért kérte Csánytól szigorú megbüntetésüket. Csány a Kolozsvárra bevonult engedetlen debreceni nemzetőröket Tóthhoz hasonlóan lefegyvereztette és haza bocsátotta. Tóth a városban lévő, Riczkó megvert seregéhez tartozó katonaságot (980 fő, két löveg) újjászervezte. Ezek között azonban kevés volt a begyakorlott reguláris alakulat, többségük vadászcsapat vagy mozgósított nemzetőr egység volt. Ráadásul az utóbbiak állandóan elégedetlenkedtek, haza akartak térni, és nem sok hajlandóságot mutattak az ellenséggel való harchoz. Tóth Csánytól az alábbi felhatalmazást kapta: „A törzstisztek a vezérlét felett civódnak Szamosújvárbán. Ez most megszűnt, Ön a vezér, s őket engedelmesség illeti a legszorosabb felelet terhe alatt. Legyen Ön szigorú, demoralizált sereget, ha másképpen nem, golyókkal kell helyrehozni.”⁶³

Reggel a városban riadót vertek, ez azonban félreértés volt, mert a riadót egyik tiszt sem rendelte el. Az ellenségről semmit sem tudnak, az sem volt ismert, hogy bevonultak-e Désre. Ugyanakkor elterjedt az a hír, hogy Urban Teke felé tart.

Emellett Tóth lőszert kért, elsősorban kisebb kapszlikat, melyekre a vadászcsapatoknak volt szüksége. Panaszkodott, hogy a helyi katonaság nagyon lehangolódott. A városban

⁶¹ Talán Szem Adolf szatmári nemzetőrhadnagyról van szó. *Bona* 2008–2009. II. k. 402. o.

⁶² Talán Marzsó Lajos bihari nemzetőrfőhadnagyról van szó. *Bona* 2008–2009. II. k. 72. o.

⁶³ Csány levele Tóth alezredeshez. Kolozsvár, 1849. február 19. Csány iratok, 1998. II. 189. o.; *Kádár* 1890. 172–173. o.

lévő maradék debreceni nemzetőrség rövidesen elvonult Kolozsvár felé. Tóth február 20-án a megmaradt alakulatának kenyeret és lőszert osztott. Pozitívumként értékelte, hogy a törzstisztek a korábbi engedetlenség helyett most már készségesen ajánlkoznak a szolgálatra, ugyanakkor panaszkodott az ágyúi kevés száma miatt. Nagybányára futárt indított, hogy a városban lévő vadászcsapatokat rendeljék Szamosújvárra.⁶⁴

Csány a február 19-én kelt levelében Dés elfoglalására⁶⁵ utasította Tóth Ágoston alvezredet, aki rövidesen bevonult a városba, és a rendelkezése alatt álló alakulatokat az alábbiak szerint helyezte el:

Dés: 73. honvédszászlóalj három százada (300 fő)
debreceni nemzetőrség két százada (500 fő)
fél század ugcsoi nemzetőr (?)
két század a 8. (Koburg) huszár ezredből (200)
az Alsó-Fehér megyei szabadcsapat egy százada (100)
két db hatfontos löveg

Szamosújvár: 32. honvédszászlóalj két százada (300 fő)
fél század a 2. (Sándor) gyalogezredből (80 fő)
fél század a lengyel légióból (100 fő)
fél század honvéd (?)
fél század a 11. (székely) huszárezredből. (40 fő)
két század a Kolozs megyei mozgó csapatból (200 fő)
két század a Doboka megyei mozgó csapatból (200 fő)
két század szabadcsapat (?)
egy db hat- és egy db háromfontos löveg

A Désen és Szamosújváron állomásozó erők létszáma – Csány február 22-én, Kosuthoz írt levele alapján – egyaránt 1200–1200 fő volt. Szamosújváron a helyőrség-parancsnoki teendőket Mieczyslaw Woroniecki alezredes látta el. Tóth, aki február 21-től az „erdélyi sereg balszárny” parancsnoka titulust viselte, továbbra is élelmet sürgetett Csánytól. Ettől a naptól kezdve már jó hírekről számolhatott be a teljhatalmú országos biztosnak. Tudatta, hogy a nagybányai hidat elbarikádoztatta, a szentbenedekit pedig felszedette. Désnek a Szamos felőli részét szintén elbarikádoztatta, ide lövegeket állíttatott, az éjszakát teljes riadókészültségben töltötték. Felhívta az országos biztos figyelmét arra, hogy Apahidát feltétlenül biztosítani kell. Végül sorait a testvérére, Tóth Károlyra vonatkozó alábbi megjegyzéssel zárta: „Örülök, hogy a kis fiú hasznavehető. Ha a tisztelt k. b. kiindult Kolozsvárról, reményilem, hogy ide is veendi útját.” Csány folyamatosan küldte az erősítéseket Tóthhoz. Az engedelmességet megtagadó debreceni nemzetőrök fegyvereit

⁶⁴ Tóth alezredes jelentése. Szamosújvár, 1849. február 19. MTAK Kt. Csány-lt. 309.; Tóth alezredes jelentése. Szamosújvár, 1849. február 20. MTAK Kt. 316.; Csány az általa hozott intézkedéseket a Kosuthoz 1849. február 20-án írt levelében ismertette. Csány iratok, 1998. II. k. 191–192. o.; Tóth Ágoston erőire: *Tóth Ágoston* naplója.

⁶⁵ Csány nem volt tisztában azzal, hogy Urban nem foglalta el Dést, így Tóth harc nélkül szállta meg a várost.

a 73. honvédszászlóalj honvédjeinek adta. 1849. február 20-án 130 bihari nemzetőrt, 300 debreceni nemzetőrt, a német légiót és egy hatfontos ágyút küldött Tóth rendelkezése alá. Csány február 22-én Désre érkezett, és az e napon Kossuthhoz írt levelében Tóth előléptetését e szavakkal javasolta: „Hej be jó lenne most Tóthot kinevezni ezredesnek.” Időközben újabb erősítések érkeztek Désre, köztük a 31. honvédszászlóalj két százada, így Tóth dandárja már 1520 főre és 4 lövegre nőtt.⁶⁶

Az erdélyi császári-királyi főerők ellen támadó Bem vezérőrnagy február 15-én érte el Medgyest, ahol a Gál Sándor és Kiss Sándor vezette székely erők csatlakoztak hozzá. A királynémeti vereségről értesülve, félretette a Nagyszeben elleni támadás tervét, és február 23-án Beszterce felé indult.⁶⁷

A magyar ellentámadás kibontakozása

A Királynémetinél elért sikert a császári hadvezetés nem tudta továbbfejleszteni. Észak-Erdélyben, illetve a határ mentén ebben az időszakban az alábbi császári-királyi erők állomásoztak:

<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>	<i>Állomáshely</i>	<i>Lövegek száma</i>
Karl Fischer von See vezérőrnagy dandárja ⁶⁸	2940 (2800 gyalogos, 140 lovas)	Vajola	6
Karl Urban ezredes dandárja ⁶⁹	1300	Beszterce	7
Peter Springensfeld ⁷⁰ alezredes dandárja és a főhadiszállás	kb. 2500	Jád	6

Wilhelm von Hammerstein-Equord lovassági tábornok, galíciai főhadparancsnok a február 23-án kelt levelében egyenesen leváltással fenyegette meg a bukovinai katonai körzet parancsnokát, ha nem vonja ki csapatait Észak-Erdélyből, mivel attól félt, ha a magyar csapatok Máramaros felől betörnek Galíciába, nem tud velük szembe kellő számú erőt állítani. Hammerstein kifejtette, hogy a magyarok ellen nagyszámú császári-királyi

⁶⁶ Tóth alezredes jelentése. Dés, 1849. február 20. MTAK Kt. Csány-lt. 329. A szamosújvári erők létszámadatait részben közli: *Tóth Ágoston* naplója; Csány levelei Tóth alezredeshez. Kolozsvár, 1849. február 20. Csány iratok, 1998. II. k. 195–197. o.; Tóth alezredes levele. Dés, 1849. február 21. MTAK Kt. Csány-lt. 704.; Csány levelei Kossuth Lajoshoz. Dés, 1849. február 22. Csány iratok, 1998. II. k. 198–200. o.; *P. Szathmáry* 1884. 80–81. o.; *Thorotzkay* 1887–1889. 28–29. o. Az eseményekről összefoglalóan: *Irmédi-Molnár* 1938. 100–102. o., illetve Tóth Ágoston, 1987. 19–20. o.

⁶⁷ *Hermann* 2001. 219. o.

⁶⁸ A Fischer-dandár az alábbi alakulatokból állt: két század a bukovinai kordonzászlóaljából, egy osztály a 28. (Párma) sorgyalogezredből, 4 század az 55. (Bianchi) sorgyalogezredből, a 28. (Parma) sorgyalogezred 4. zászlóalja, egy század a Wrbna könnyűlovas ezredből. (Hermann Róbert szíves közlése.)

⁶⁹ Urban dandárja az alábbi alakulatokból állt: Az 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezred 1. és 2. zászlóalja, 2 század a 17. (2 román) határfőrezredből, egy szakasz a 2. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovas ezredből.

⁷⁰ A Springensfeld-dandár az alábbi alakulatokból állt: egy osztály a bukovinai kordonzászlóaljából, egy zászlóalj az 55. (Bianchi) sorgyalogezredből, az 58. (István főherceg) sorgyalogezred 4. zászlóalja, fél zászlóalj a 17. (2. román) határfőrezredből, egy hatfontos üteg. (Hermann Róbert szíves közlése.)

sereg harcol, melynek feladata a lázadók legyőzése. Az övé pedig Galícia és Bukovina védelme, így az Észak-Erdélybe betört erőket Malkowsky azonnal vonja vissza. Ennek következtében Malkowsky a Fischer-dandárt Marosényre, a Sprigensfeldét pedig Tihucára vonta vissza. A közlekedést Marosény és Tihuca között biztosította. Malkowsky kifejtette főhadparancsnokának, hogy amennyiben a Marosvásárhelyről február 25-én kiindult Bem a fenti útvonalat nagy erőkkel veszélyeztetné, akkor létezik még egy átjáró, Jakobiny és Eisenau között. A besztercei kórházat biztosította: ha szükséges, Bukovinában a népfelkelésre is támaszkodhat. Így Bemnek csak Urban jóval gyengébb dandárjával kellett felvenni a harcot, nem pedig a teljes, Erdélybe betört bukovinai császári-királyi haderővel. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a magyar történeti munkák egy részében – Czetz 1850-ben megjelent műve alapján – elterjedt az a nézet, hogy Bem az Erdélybe betört császári-királyi erőket lényegében szétverte.⁷¹

Bem az alábbi erőkkel indult ki Marosvásárhelyről 1849. február 25-én: a 12. honvédszászlóalj, a 76. honvédszászlóalj, a 83. honvédszászlóalj, a 84. honvédszászlóalj, egy század a 10. (Vilmos) huszár ezredből, a Kress könnyűlovasok és 12 löveg. Egyben (február 24-én) magához rendelte Tóth Ágoston alezredes erőit, aki Csány teljhatalmú biztos kíséretében február 25-én bevonult az Urban által kiürített Naszódra. A következő nap Bem elfoglalta Besztercét. Ekkor már csak Urban dandárja maradt Észak-Erdélyben, azonban már ez is visszavonuló félben volt, így a magyar siker nem lehetett kétséges. Időközben megérkezett Bem is, aki február 27-én Tihucánál, Borgóprundnál, majd Tihánál folytatott harcokat. Mivel Malkowsky nem küldhetett segítséget, Urban alulmaradt a túlerővel szemben és kénytelen volt visszavonulni.⁷²

Ezzel Észak-Erdély ismét magyar kézbe került, a terület további védelméhez 4000 fős rendes katonaságot és hat löveget hagyott hátra Bem. Egyben kinevezte az időközben ezredessé előléptetett Tóth Ágostont a besztercei hadosztály parancsnokává.⁷³ Bem döntésével Csány nagyon elégedett volt, sőt, egy egyik levelében egyenesen így fogalmazott: „Tóth Ágoston ezredest Besztercére állította Bem tábornok úr, azon vonal jelenleg úgy van ellátva, hogy Urban betörése ellen biztosítottnak tekinthetjük a bukovinai részről Erdélyt.”⁷⁴

⁷¹ Hermann 2001. 219. o.; Malkowsky jelentése a galíciai főhadparancsnokságnak az Észak-Erdélyből való csapatkivonásról. Marosény, 1849. február 26. Von der Revolution, 2005. 237–238. o.; Disposition. Malkowsky altábornagy erőinek elhelyezkedése. Marosény, 1849. február 17. Kriegsarchiv, Wien. Archiv des Militär Maria-Theresien Ordens. F IV. U/17. Karl Urban aktája. (Hermann Róbert szíves közlése.)

⁷² Czetz 1850. 219–220. o. Czetz a művében az Urban kiűzésével kapcsolatos eseményeket téves kronológiával mutatja be. Vö. Heydte 1863. 274–275. o. Czetz téves időrendjét átvette: Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Pest, 1882–1889. III. k. 80–81. o.; Bánlaky Breit József: Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harczának katonai története. Budapest, 1897. I–II. k., II. k. 133–136. o.; Czetz tévedéseit korigálja: Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Kovács 1979.) 145–146. o. és Czetz 2001. 66. o. (Kedves Gyula jegyzete); Hermann 2001. 220. o.; Csány levelei Kossuthoz. Beszterce, 1849. február 27. Csány iratok, 1998. II. k. 206. o. Az Urbannal folytatott harcok leírása: Szöllőssy István: XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848–49. Történelmi Lapok. Szerk. Kuszko István. 1897. február 15. 22–23. o.; Irmédi-Molnár 1938. 102–103. o.; Egyed 2010. 354. o.

⁷³ Irmédi-Molnár 1938. 104. o.; Tóth Ágoston, 1987. 20. o.

⁷⁴ Csány rendelete Marzso Imre alezredeshez. Kolozsvár, 1849. március 4. Csány iratok, 1998. II. k. 215. o.

Besztercei hadosztályparancsnokként (1849. március–április)

A régió politikai és katonai szervezése

Tóth mindig fontosnak tartotta a katonai és polgári hatalom közötti határvonal szent-ségét, így az 1849. március elsején írt levelében így fogalmazott Csány László országos teljhatalmú biztosnak: „mint, hogy katona a törvényekbe és a polgári viszonyokba avatva nem vagyok, s egy tanácsosra vagyok szorulva.” Csány ennek nyomán kormánybiztos küldését rendelte el a vidékre. Választása a Háromszék önvédelmi harcában elévülhetetlen érdemeket szerzett Gál Dániel illyefalvi országgyűlési képviselőre esett.⁷⁵

Közös munkájuk legnagyobb próbatétele a Bem által elrendelt naszód-vidéki székely telepítés ügyének kezelése volt. Bem a román határőr-lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, mert úgy vélte, hogy ők majd megbízhatóan őrzik a bukovinai határt. Ennek szellemében intézkedett Medgyesről Gál Sándor ezredeshez, 1849. február 22-én. Bem kiáltványának sorai így zárultak: „Felszólítom tehát minden székely családfőket 26–40 évig, hogy azonnal Marosvásárhelyen jelenjenek meg, hol négy zászlóaljba felosztva s a föld és birtok elfoglalhatóságában seregeink által gyámolítva, valóságos birtokukba ünnepelesen be is fognak vezetetni. Különös előnyökkel fognak bírni azok, kik fegyveresen azonnal Marosvásárhelyre megjelennek, mert mihelyt egy század összegyűl, azonnal a birtok elfoglalása végett a besztercei parancsnokság alá fognak rendeltetni. Tisztekké csak oly egyének fognak neveztetni, kik már, mint olyanok szolgáltak. A föld kiosztása, az igazság és jogosság szerint egy közületnek választandó bizottmány vezérlete alatt fog történni, a magyar kormány főfelügyelete alatt.”⁷⁶

Bem február 28-án, Marosvásárhelyről intézett újabb rendeletében a telepítés vonatkozásában az alábbi utasítást adta Gálnak: „Most előlegesen a kitelepítés végett csakis férfiakat kell kiküldeni, kik amennyiben lehet, fegyveresen jöjjenek ide, Marosvásárhelyre, honnan a helybeli hadiparancsnokság által további utasításokat véendik.” Ennek szellemében intézkedett Gál Sándor 1849. március 3-án a csíki és háromszéki katonai és polgári vezetők felé.⁷⁷

A román határőrvidék politikai rendezésének alapelveit Csány a február 27-én írt levelében ismertette Tóthnak. Ez nem egyezett a lengyel tábornok elképzeléseivel. A teljhatalmú országos biztos a magyar katonák által a román lakosság kárára elkövetett fosztogatások kivizsgálását és megbüntetését rendelte el, majd kifejtette, hogy „Az oláh katonai vidék az országgyűlési intézkedéseknek leendő tárgya. A seregeinknek kiszökései e vidéken a katonai széleknél beleolvasztását a polgári hatóságokba (mi bizonyosan kívánatos lenne) megnehezítik. Azért különös figyelmet érdemel a katonai vidékkel való bánásmód a háborúban.”⁷⁸

⁷⁵ Tóth ezredes levele. Beszterce, 1849. március 1. MTAK Kt. Csány-lt. 413. Gál Dánielre lásd: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. A kötetet szerkesztette: *Pálmány Béla*. Budapest, 2002. 291–292. o. (Az életrajzot Egyed Ákos készítette.)

⁷⁶ Bem tábornok kiáltványa a székelyekhez. Medgyes, 1849. február 22. Közli: *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. I–II. k. Pest, 1868–1869. II. k. 350–351. o.; *Egyed* 2010. 344–346. o.

⁷⁷ *Németh György*: Gál Sándor honvédezzredes 1848–1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008. 149–151. o.

⁷⁸ Csány levele Tóth alezredeshez. Naszód, 1849. február 27. Csány iratok, 1998. II. k. 209. o.

Bár a székely telepítést Csány később határozottan megtiltotta, Gál Sándor ezredes Maros- és Háromszékből 630 főt indított ide két csapatban. Azonban Tóth ezredes visszafordította őket, mivel Csány elítélte Bem eljárását. Tekintettel arra, hogy a telepítés polgári ügy volt, Tóth a polgári hatalom képviselőjének döntését ismerte el kötelező erejűnek. A telepesek elhelyezéséhez határőr családokat kellett volna elűzni házaikból, ami Tóth szerint csak a bizalmatlanságot növelte. Az ügyben Tóth írt Bemnek, akinek felhívta figyelmét a telepítés kivitelezhetetlenségére. Az ügyben az Országos Honvédelmi Bizottmány is Bem eljárásával szemben foglalt állást.⁷⁹

A szász törvényhatóságokban Csány 1849. február 28-án elrendelte a rögtönítélő bírások bevezetését az ellenséggel együttműködőkkel szemben, Tóth pedig a lakosságnál lévő lőfegyverek május 8-ig történő beszolgáltatását. Egyébként a hadosztályparancsnok a beszercei magisztrátussal viszonylag jó kapcsolatot ápolt, sőt még azt is sikerült elérnie, hogy a város az elesett katonák számára egy hősi temetőt építsen. Ide mind a magyar, mind a császári oldalon harcolt halottakat eltemették. Emellett rendszeresen írt cikkeket a nagyszabedbeni *Siebenbürger Botéban* a szászok megnyerése érdekében.⁸⁰

Közben az összecsapások a bukovinai császári-királyi erőkkal gyakoriak voltak. A magyar felderítők egészen Tihucáig cirkáltak, azonban Urban alakulataival nem találkoztak. Egyébként Bem Tóthtól két zászlóalj erősítést kért, az utóbbi azonban kifejtette, hogy így nem képes ellátni feladatát. 1849. március elején Tolnay Sándor főhadnagy négy huszárral felderítést végzett a marosényi hídnál. A híd másik oldaláról sortűzet adtak le a felderítőkre, akik elmenekültek, Tolnay azonban eltűnt.⁸¹ A hadosztályparancsnok kémei azonban azt jelentették, hogy Urban egy lovasezred erősítést kapott (a Wrbna könnyűlovas ezredet).⁸² Az utakat Galícia felé eltorlaszolták, illetve Dobay őrnaggyal közösen bejárták a radnai utat. Tóth fél század székely huszárt kért Csánytól erősítésképpen. Fontos feladatának tekintette Tóth az előőrsök rendszeres szemlélését. A határ mentén a csatározások és rajtaütések mindennaposak voltak, egy alkalommal, az ortodox húsvét napján végrehajtott magyar támadás következtében jelentékeny hadizsákmány került a honvédek birtokába. Dobay őrnagy április 8-án indult el csapataival a Poiana-Stampeit biztosító két ellenséges század elfogására. Az előrenyomuló magyar honvédeket az ellenség észrevette és puskatűzzel fogadta. A székelyek kieroszakolták az áttörést, mire az ellenséges katonák menekülni kezdtek fegyvereiket és felszerelésüket eldobálva. Az üldözést azonban a nagy hó akadályozta. Fontos hangsúlyozni, hogy a vidék lakossága továbbra is ellenséges érzelmeket táplált a magyar kormányzat iránt, így Csány a Bukovinából hazatérő román határőrök szemmel tartására és az eldugott fegyverek felkutatására utasította Tóthot.⁸³

⁷⁹ Csányinak a székely telepítést elítélő álláspontjáról: Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. március 7. Csány iratok, 1998. II. k. 220. o.; Gál Dániel levele. Beszterce, 1849. április 30. MTAK Kt. Csány-lt. 2609.; *Irmédi-Molnár* 1938. 108–109. o.

⁸⁰ Csány és Tóth ezredes rendeletei. Beszterce, 1849. február 28. Csány iratok, 1998. II. k. 209–210. o.; *P. Szathmáry* 1884. 82. o. és 85. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 105–107. o.; Tóth Ágoston, 1987. 21. o.

⁸¹ Tóth ezredes jelentése. Beszterce, 1849. március 5. MTAK Kt. Csány-lt. 522. Tolnay Sándorra lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848–49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999. III. k. 348. o.

⁸² Az utóbbi információ azonban téves volt.

⁸³ Tóth ezredes jelentése. Beszterce, 1849. március 4. MTAK Kt. Csány-lt. 486.; *Irmédi-Molnár* 1938. 106–108. o.; Tóth ezredes tudósítása Dobay őrnagy harcairól. Beszterce, 1849. április 10. *Honvéd*, 90. sz. 1849. április 12. 353. o.

Tóth mellett tevékenykedett testvére, Tóth Károly utász százados, aki az erődítési munkálatokat irányította. Elsősorban Dés és környékén dolgoztak, mivel a várost Tóth ezredes fontos hadászati pontnak tartotta egy esetleges visszavonulás idejére.⁸⁴ Munkájuk elismeréseként Csány László országos teljhatalmú biztos 1849. május 2-án kelt levelében kérte Kossuthot, hogy méltóztasson „a dési, Tóth százados parancsnoksága alatt alakult pionierokat – kik most az ottani sáncolásoknál szorgalommal munkálódnak – a pionier testülethez sorolni.”⁸⁵

Tóth ezredes március elején kifejtette Csánynak, hogy hadosztálya a fontos tekei állomás fedezetét még a Bem által beígért erősítések (két honvédszászlóalj és két löveg) megérkezése esetén sem képes ellátni. Később azt javasolta, hogy Tekére Dobozy István Bihar megyei vadászcsapatának 1. századát küldjék. Dobozy csapata azonban ekkor más-hova volt vezényelve, így Berde Mózes helyettes kormánybiztos br. Kemény Ignác Kolozs megyei kormánybiztost arra utasította, hogy küldjön Kolozs megyei vadászcsapatokat Tekére. Emellett Tóth április 4-én arról panaszkodott Csánynak, hogy a Teke környékén állomásozó mozgó vadászcsapatok sarcolják a lakosságot.⁸⁶

Tóth a királynémeti vereséget követő visszavonulás alatt engedetlenkedő debreceni nemzetőrök felváltását folyamatosan sürgette Csánynál, aki erre ígéretet tett. A két század debreceni nemzetőr (500 fő) folyamatosan kihágásokat követett el, illetve vonakodtak előőrsi szolgálatot adni. Tóth tartott attól, hogy ellenséges támadás esetén minden bizonynyal megfutamodnának, ami rossz példával lenne a honvédekre. Sorra érkeztek Tóthoz a panaszos levelek, melyek közül Szépnnyír községé tartalmazta a legsúlyosabb vádat. 1849. április 5-én Tóth egyenesen leváltással fenyegette meg Sréter Ede őrnagyot, a debreceni nemzetőrök parancsnokát. Mivel Sréter rágalalmazással vádolta meg hadosztályparancsnokát, az utóbbi 1849. április 10-én külön levélben válaszolt. Kifejtette, hogy bár nem szokása beosztottai előtt az eljárásáról magyarázatot adni, most mégis kivételt tesz. Felelevenítette a debreceniek Urban előtti gyávaóságát és fosztogatásaikat. Sorait így zárta: „Így tehát engedjen meg ön, hogy nem találhatom, hogy a debreceni nemzetőrök a leghívebben jártak el szolgálatukban, vannak hazafiak, kik rossz öltözettel ellátva a havasok között teszik a terhes előőrségi szolgálatot – ha szükségét szenvednek eleségben, nem zúgolódnak rettenthetetlenül, állják az ellenség tüzét, ezek a honvédek, és ezeké a dicsőség, hogy megmentették a hazát. Ha ön magát és alattvalóit kifejezéseim által megsértve találja, csak, tessék a kormányhoz folyamodni, de egyúttal ezen iratot mellékelni, mert én nem vonom vissza soha azt, amit meggyőződésem mellett mondtam.”⁸⁷

Tóth a hírszerzői jelentések alapján arra számított, hogy Urban újabb betörése várható, ezért továbbra is szorgalmazta a debreceni nemzetőrök elvezénylését. A teljhatalmú

⁸⁴ P. Szathmáry 1884. 86–87. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 108. o.; Csány levele Tóth ezredeshez. Kolozsvár, 1849. március 13. MTAK Kt. 479.

⁸⁵ Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. május 2. Csány iratok, II. k. 1998. 304. o.

⁸⁶ Tóth ezredes jelentése. Beszterce, 1849. március 10. MTAK Kt. 569.; Tóth ezredes levele. Beszterce, 1849. április 9. MTAK Kt. Csány-lt. 1410.; Csány levele Tóth ezredeshez. (Csány Tóthot szigorú vizsgálatra utasította Bakony százados, tekei térparancsnok ügyében, aki egy fogva tartottat megkínzottatott.) MTAK Kt. Csány-lt. 2929.; Berde intézkedése. Kolozsvár, 1849. április 5. Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. Kolozsvár. Berde Mózes iratai. 1236.

⁸⁷ Kivonat a besztercei hadi főparancsnokság levelezőkönyvéből. MOL H 75. 49:14 417. (Hermann Róbert szíves közlése.) Sréter Edére lásd: *Bona* 2000. 632. o.

országos biztos közölte, hogy Bihar megye 2000 önkéntest ajánlott, ők fogják felváltani a debrecenieket, addig azonban az utóbbiaknak maradniuk kell, ha szükséges lépjen fel keményebb eszközökkel, a parancsmegtagadókkal szemben.

Ezzel egyidejűleg Tóth kérte a felváltását Csánytól, mivel Bem Nagyszebent bevette, így reá már Erdélyben nincs égető szükség.⁸⁸ Tóth kérését március 18-án megismételte Csánynak. Ismételten könyörgött, hogy engedje őt Debrecenbe, mert szeretne Pestre jutni a családjához. A beszercei ügyeket egyébként Dobay kiválóan intézi. Az Urban újabb támadásától rettegő Csány azonban erről hallani sem akart, kifejtve, hogy Tóth képességeire feltétlenül szüksége van. Csány véleménye szerint: „ama fontos állomást csak egy oly elszánt, derék katona, mint ön, őrizheti meg a hazának. Méltóztassék megfontolni, mi történnék, ha ottan betörendene az ellenség és tábornokunkat operatioiban gátolandaná? Kárát fölszámítani nem lehetne.”⁸⁹

Csány április elejétől folyamatosan sürgette Kossuthnál – Czetz példájára – Tóth vezérőrnagy kinevezését. Az április 17-én írt levelében így fogalmazott: „Czetzet tüstint tudósítom. Mi ez? Ezredes-e, tábornok-e? Ha Tábornok, már akkor csakugyan Tóth Ágostonnak is annak kellene lenni. Vagy ne tedd egyiket is, igen tisztelt Barátom, vagy Tóthot is, ki bizonyosan több ember, mint amaz.”⁹⁰ Ezzel egyidejűleg Bem Tóthot április 8-án a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki.⁹¹

A hadosztály ellátásával kapcsolatos ügyek

A frissen kinevezett hadosztályparancsok legnehezebb feladatai közé tartozott a logisztikai biztosítás megszervezése. Már március elsején arról panaszkodott Csánynak, hogy a lakosság elmenekülése következtében az élelmezés biztosítása körül gondok vannak. Elsősorban szalonnából és borból szenvedtek hiányt. Tóth ezredes az alárendeltségébe tartozó alakulatok ellátását pénzhiány miatt rekvirálás útján oldotta meg, amit a hadosztályparancsnok nagyon helytelenített. Gál Dániel beszerce-vidéki kormánybiztos április 21-én jelentette Csánynak, hogy a rekvirálás útján történő élelmezést leállítatja május elsejétől, mivel a csapatok ellátása ettől kezdve Schopf Alajos főhadbiztos feladata.⁹²

⁸⁸ Tóth ezredes jelentése. Beszerce, 1849. március 10. MTAK Kt. Csány-lt. 569.; Csány levele Tóth Ágoston ezredeshez. Kolozsvár, 1849. március 12. MTAK Kt. Csány-lt. 438.; Tóth ezredes jelentése Csányhoz. Beszerce, 1849. március 13. MTAK Kt. Csány-lt.; Tóth ezredes jelentése. Beszerce, 1849. március 17. MTAK Kt. Csány-lt. 3415.

⁸⁹ Tóth ezredes levele Csányhoz. Beszerce, 1849. március 18. MTAK Kt. Csány-lt. 773.; *Márki Sándor*: Csány László Erdélyben. 1. rész. *Erdélyi Múzeum*, 1897/8. 425–443. o.; 2. rész. *Erdélyi Múzeum*, 1897/9. (A továbbiakban: *Márki* 1897.) 491–504. o. és 438. o.

⁹⁰ Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. április 17. Csány-iratok, 1998. II. k. 274. o.; Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. április 27. Uo. 288. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 110. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Hermann* 2007.) 94. o.

⁹¹ Tóth kitüntetésére: Bem rendelete az érdemjelek adományozásáról. Szászsebes, 1849. április 8. Közli: Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Szerk. *Kövári László*. Pest, 1861. 168–170. o.; *Egyed* 2010. 373. o.

⁹² Tóth ezredes levele. Beszerce, 1849. március 1. MTAK Kt. Csány-lt. 413.; Tóth ezredes levele Berde Mózes helyettes kormánybiztosnak. Beszerce, 1849. április 5. MTAK Kt. Csány-lt. 1365.; Tóth Ágoston ezredes levele Berde Mózeshez. Beszerce, 1849. április 9. MTAK Kt. Csány-lt. Ráadásul a rekvirálások miatt folyamatos volt a súrlódás a katonai és a polgári hatóságok között. *Kádár* 1890. 180. o.; Gál Dani levele. Beszerce, 1849. április 21. MTAK Kt. Csány-lt. 749.

Tóth csapatai ellátása terén a Kolozsváron bevált módszereket alkalmazta. A beszercei polgármesterrel egyetértésben bevonta a helyi kézműveseket és iparosokat a csapatok ellátásába, elsősorban a ruházat és felszerelés készítésébe. Az utóbbiak persze örültek az állami megrendelésnek, mivel az ipar a háborús helyzet miatt pangott.⁹³

Szintén komoly problémát okozott a nagyobb címletű bakjegyek felváltása, így Tóth folyamatosan sürgette a váltópénz küldését az országos teljhatalmú biztosnál. Csány március 4-én az ügyben azt válaszolta Tóthnak, hogy kérését nem tudja teljesíteni. Próbálja meg a nagyobb címletek felváltására készíteni a szászokat, mivel ott ezüstpénz van bőven, ha szükséges alkalmazhat drasztikusabb eszközöket is.⁹⁴

Gál Dániel kormánybiztos április 30-án azt jelentette Csánynak, hogy nem megfelelő a Borgóprundon lévő két székely határvéd zászlóalj öltözete. Egyébként a kormánybiztos kifejtette, hogy nyolcezer katonát képtelenek élelmezni.⁹⁵ Dobay József őrnagy az alá rendeltségében lévő alakulatokról részletes állapotjelentést küldött Csány országos teljhatalmú biztosnak: az állomány fehérneműkben és lábbelikben nagy hiányt szenved, emellett a 12. honvédzászlóalj katonáinak az öltöne rongyos. A székely honvédek közül sokan mezítláb gyakorlatoztak. Az igény meghatározása érdekében elküldi az egyes alakulatok létszámadatait.⁹⁶

Gyalogság

<i>Alakulat</i>	<i>Tisztikar</i>	<i>Orvos</i>	<i>Altisztikar</i>	<i>Dobos</i>	<i>Ács</i>	<i>Honvéd</i>	<i>Összlétszám</i>
12. honvéd-zászlóalj	1 őrnagy, 1 százados, 1 főhadnagy, 4 hadnagy	1	7 őrmester, 51 tizedes,	5	2	561	641
76. honvéd-zászlóalj	1 őrnagy, 1 hadnagy segéd, 1 számvevő, 4 százados, 3 főhadnagy, 6 hadnagy	2	8 őrmester, 49 tizedes, 48 őrzetető	4	4	705	837
83. honvéd-zászlóalj	1 őrnagy, 4 százados, 5 főhadnagy, 7 hadnagy, 2 zászlós	1	8 őrmester, 46 tizedes	6	5	654	740
84. honvéd-zászlóalj	1 őrnagy, 2 hadnagy segéd, 1 zászlós, 1 számvevő, 3 százados, 5 főhadnagy, 12 hadnagy	1	12 őrmester, 65 tizedes, 1 foglár, 20 hangász	6	8	741	879

⁹³ *Irmédi-Molnár* 1938. 104. o.; Tóth Ágoston, 1987. 20. o.

⁹⁴ Tóth ezredes Csányhoz. Beszterce, 1849. március 3. (Apróbb címletű bankjegyeket kért.) MTAK Kt. Csány-lt. 489.; Csány levele Tóth Ágostonhoz. Kolozsvár, 1849. március 4. MTAK Kt. Csány-lt. 399.; Tóth ezredes Csányhoz. Beszterce, 1849. március 19. (Bethlen Miklós századost kisebb címletű bankjegyekért küldi.) MTAK Kt. Csány-lt. 796.; *Márki* 1997. 491. o.

⁹⁵ Gál Dániel levele. Beszterce, 1849. április 30. (A 8000 főbe Gál Dobay erőin felül feltehetőleg beleértette az 1–2. határvéd-zászlóaljakat, a lovasságot, valamint a kormánybiztosi területén állomásozó szabad- és vadászcsapatokat, illetve nemzetőri alakulatokat.) MTAK Kt. Csány-lt. 2609.

⁹⁶ Dobay József őrnagy levele. Borgóprund, 1849. március 18. MTAK Kt. Csány-lt. 790.; Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. április 29. Csány iratok, 1998. II. k. 300. o.; Tóth Ágoston ezredes tüzérségi igénye. Beszterce, 1849. március 12. MTAK Kt. Csány-lt. 661.

Tüzérség

Alakulat	Tisztikar	Altisztikar	Tűzmester	Főágyús	Alágyús	Közvitéz
Hatfontos gyalogüteg	1 főhadnagy	4 tizedes	2	14	5	–
Szekerész	–	1 tizedes	1	-	-	15
Nyerges lovak kezelői	1 főtiszt,	1 altiszt	–	–	–	28

Lőszerigény

Anyag	Mennyiség
Hatfontos ágyúlőszer	248
Kartács	40
Gyutacs	650
Kanóc	5
Vízi gyertya	30

Csány Dobay József őrnagy igényeire 1849. május 2-án válaszolt Tóth Ágoston ezredesnek. A fenti alakulatoknak az országos teljhatalmú biztos 1400 pár csizmát, 100 tölténytáskát, 200 töltény ládászíjat, 500 atillát, 600 mellényt, 400 borjút, 200 szuronyszíjat, 200 fehér ruhát és 400 pár csizmát tudott küldeni a kolozsvári raktárból.⁹⁷

Tóth a vadászfegyverekkel felszerelt csapatai részére 40 000 kisebb méretű, a polgári fegyvereknél használt lőkupakot sürgetett. A tárgyban Csány Láhner György tábornoknak, a hadügyminisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályvezetőjének írt. Az utóbbi azonban nem tudott segíteni, mivel a nagyváradi üzemben csak a nagyobb méretű, „belga” lőkupakokat gyártották, nem pedig az országos biztos által igényelt kisebb vadász lőkupakokat.⁹⁸

Tóth Ágoston ezredes leváltásának és Bemmel való ellentétének ügye

Április végén a lengyel tábornok és Tóth viszonya végérvényesen megromlott, mert a hadosztályparancsnok Bem tudta nélkül lefegyvereztette és elvezényeltette az alárendeltségében lévő lengyel légiót Maros-Portusra. Tóth Ágoston naplója szerint erre azért volt szükség, mert a lengyelek, akiknek két százada állomásozott itt, fegyvelmezetlenek voltak

⁹⁷ Csány levele Tóth Ágoston alezredesnek. Kolozsvár, 1849. május 2. MTAK Kt. Csány-lt. 2416.

⁹⁸ Tóth ezredes jelentése. Beszterce, 1849. március 17. MTAK Kt. Csány-lt. 3415.; Láhner vezérőrnagy levele Csányinak a vadászloőkupakok biztosítása körüli problémákról. Nagyvárad, 1849. március 24.; Aradi Ereklyemúzeum. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából (1836–1892) Szerkesztette: *Hermann Róbert*. 2012. 222. o. Czetz vezérőrnagy levele. Nagyszében, 1849. május 8. MTAK Kt. Csány-lt. 434.

és állandóan verekedtek egymással. A Mieczyslaw Woroniecki által vezetett két századra Bem úgy tekintett, mint a Galíciába betörő csapatok előőrseire, így az elvezénylés Bemet érzékenyen érintette.

Ettől kezdve Bem minden érintkezést megszakított Tóth ezredessel, s közvetlenül Tóth beosztottjaihoz intézte utasításait. Utóbbi átérezvén helyzete tarthatatlanságát, önként Debrecenbe távozott, átadva a parancsnokságot a rangidős Dobay József alezredesnek,⁹⁹ akit Bem 1849. május 7-én nevezett ki a besztercei hadosztály parancsnokává.¹⁰⁰

Bem és Tóth kapcsolata megromlásáról a teljes igazságot utóbbinak az 1849. május közepén, az Erdélyből való távozása után Kossuth Lajoshoz aláírás nélkül írt levele világítja meg. Tóth felvázolja Erdély helyzetét és Bem érdemeit, akinek az országrész visszafoglalását köszönhetjük. A helyzet most ideális, mivel a szorosokat honvédek őrzik, a székelyek újoncokat adnak, míg a Szászföld ipara nekünk dolgozik. Az elért eredményeket veszélyezteti Bem politikája, aki „légvárat” épít. Bem fő célkitűzésének Lengyelország felszabadítását jelölte meg, vagyis be akar törni Galíciába, és ennek egyik eszköze a lengyel légió. Ez Tóth szerint nagyon veszélyes, mert a konfliktus kiszélesedéséhez vezethet, ami nem szolgálja Magyarország érdekeit. Emellett nincs meg a társadalmi bázis sem, mert a lengyel nemesség nemzetfogalmába a parasztok tömegei nem tartoznak bele. Ez katasztrófához vezethet, mint 1846-ban, Galíciában. Egy esetleges galíciai beütés kiváló ürügyet szolgálna az orosz cári hatalomnak a minél gyorsabb intervencióra, ráadásul a nyugati hatalmak (Anglia, Franciaország) maradék szimpátiáját is elveszítenénk. Tóth szerint a magyar hadseregnek csak egy célra kell törekednie: az országnak az ellenségtől való megtisztítására. A levél végén utal a székely telepítésre, amelyet továbbra sem tart jó megoldásnak.¹⁰¹

Tóth leváltásának ügye azonban ennyivel nem zárult le. A Besztercéről elinduló Tóth május 12-én Szászrégenben volt, innen Marosvásárhelyen és Gálfalván át Nagyszebenbe ment, ahol meglátogatta a beteg Czetz tábornokot. Innen május 24-én utazott tovább Szerdahelyen át Marosportusra, ahol megtekintette a gyulafehérvári ostromsereget. Tóth leváltását Czetz május 24-én tudatta Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztossal, Csány utódával. Szent-Iványi azonnal tiltakozott Kossuthnál, közölve, hogy Dobay beteg, így a parancsnokságot nem viheti, ezért javasolja Tóth visszahelyezését korábbi beosztásába. Szent-Iványi a megállapításait így foglalta össze: „Tóth kipótolhatatlan, tulajdon tisztársainak elismerése szerint ő Erdélybe a legkitűnőbb katonai egyéniség, ő tudományilag mívelt katona, de egyszersmind hazafi is, kár volt ilyen embert megbántani...”¹⁰² Emellett Szent-Iványi a Nagyenyeden tartózkodó Tóthot visszarendelte korábbi állomáshelyére, Besztercére. Kossuth elfogadta Szent-Iványi álláspontját, és Tóthot visszahelyezte

⁹⁹ P. Szathmáry 1884. 83–84. o.; *Irmédi-Molnár* 1938. 110. o.; Tóth Ágoston, 1987. 22. o.; Dobay Józsefre lásd: *Bona* 2000. 306–307. o.

¹⁰⁰ Dobay József alezredes kinevezése. Freidorf, 1849. május 7. MTAK Kt. Csány-lt. 3563.

¹⁰¹ Tóth Ágoston levele Kossuth Lajoshoz. 1849. május közepe. (Tóth a levél tartalmát Vetter Antal altábornaggyal és a hadügyminiszterrel ismertette.) MTAK Kt. Ívrét. 300. 2. (Hermann Róbert szíves közlése.) Emellett a levél tartalmát Tóth személyesen is megtárgyalta Kossuthhal, aki megköszönte a tájékoztatást, de az orosz intervenció veszélyét kizártnak tartotta. *Irmédi-Molnár* 1938. 114–115. o.

¹⁰² Idézi: *Irmédi-Molnár* 1938. 111. o.

az eredeti beosztásába.¹⁰³ A teljhatalmú országos biztos és Tóth Kolozsváron találkoztak, ahol Szent-Iványi kifakadt Dobay ellen, aki beteg és állandóan erősítéseket sürget. Tóth visszatérésének hírére Dobay hirtelen felépült, és a tényt május 26-án közölte Szent-Iványival. Kijelentette, hogy őt Bem nevezte ki, így a parancsnokságot csak a hozzájárulásával adhatja vissza Tóthnak. Erre Szent-Iványi május 28-án egy ironikus hangvételű válaszlevélben reagált, de a történeteket tudomásul vette.¹⁰⁴ Szent-Iványi ezt azonnal jelentette Kossuthnak, aki teljes mértékben helyeselte az országos biztos eljárását. Az ország kormányzója ígéretet tett arra, hogy Tóthnak más beosztást fognak keresni. Ezzel egyidejűleg Kossuth Bemnél is érdeklődött Tóth ügyéről, melyre a lengyel tábornok egy ingerült hangvételű levélben válaszolt, 1849. június 3-án. Bem kifejtette, hogy ő nem hívta vissza Tóthot, aki magától hagyta el a beosztási helyét, talán a sebesülése miatt. A csapatok parancsok nélkül maradtak, így ő kénytelen volt Dobayt kinevezni. Bem véleménye szerint Tóth nem gyakorlati katona, leszámítva a dési ütközetet, amely nem tekinthető nagy ütközetnek, a harcokban nem vett részt. A székely telepítés ügyét befejezetteknek tekinti, mivel a polgári kormányzat ellenzi azt. Ugyanakkor Tóth nyílt fellépése mélységesen sértette az ő parancsnoki tekintélyét.¹⁰⁵

Május első felében a Bemet helyettesítő Czetz János vezérőrnagy balesetet szenvedett, így Kossuth Tóthot nevezte ki az erdélyi magyar csapatok ideiglenes parancsnokává. Tóth azonban nem akarta a konfliktust mélyíteni, így önként lemondott a beosztásról, pedig a kinevezése még a *Közöny*ben is megjelent.¹⁰⁶

Összegzés

Tanulmányomban Tóth Ágoston ezredes erdélyi működésének felvázolására tettem kísérletet. Tóth, aki 1848-ban a 34. (porosz herceg) sorgyalozezred alszázadosa volt, közel fél év alatt elnyerte az ezredesi rendfokozatot és a hadosztályparancsnoki beosztást. A tábornoki kinevezése pedig csak egy hajszálon múltott. Bátorságát, katonai és általános műveltségét senki nem vonta kétségbe a kortársak közül. Az erdélyi teljhatalmú biztosok kivétel nélkül nagyra értékelték képességeit. Tény, és ennyiben jogos Bem kritikája, hogy Tóth a harcokban – a rónai és a dési ütközeteket leszámítva – nem vett részt, azonban beosztásait kivétel nélkül a lengyel tábornoktól kapta. Arról pedig nem Tóth tehetett, hogy sem kolozsvári kerületi parancsnokként, sem beszercei hadosztályparancsnokként nem volt lehetősége nagyobb ütközetekben részt venni. 1849 februárjában a Dés–szamosújvári

¹⁰³ Kossuth intézkedései Szent-Iványihoz és Czetzhez és Tóth Ágostonhoz. Debrecen, 1849. május 26. Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955. (A továbbiakban: KLÖM XV.) 406–407. o.

¹⁰⁴ Dobay alezredese levele: Beszerce, 1849. május 26. Válasz: Kolozsvár, 1849. május 28. MTAK Kt. Csány-lt. 3563. Dobayhoz hasonlóan Czetz is a Bemmel való egyeztetést javasolta Szent-Iványinak Tóth ügyében. Czetz levele. Nagyszeben, 1849. május 28. MTAK Kt. Csány-lt. 3734.

¹⁰⁵ *Irmédi-Molnár* 1938. 113–114. o.

¹⁰⁶ Kossuth rendeletei Czetzhez és a Hadügyminisztériumhoz. Debrecen, 1849. május 27. KLÖM XV. 406–409. o.; Kossuth értesíti Bemet Tóth Ágoston kinevezéséről. Debrecen, 1849. május 28. Uo. 416–419. o.; *Közöny*, 1849. május 31.; *Hermann* 2007. 107–108. o. és 269–270. o.; Tóth Ágoston, 1987. 22–23. o.

védelmi vonal parancsnokaként helyesen mérte fel az erőviszonyokat, és nem vonult Malkowsky ellen. Bár Csánytól többször is kérte a felmentését, távozását minden bizonynyal nem így képzelte el. Besztercét ugyan magától hagyta el, de csak azután, hogy Bem ellehetetlenítette.¹⁰⁷

Tóth emberi nagyságát mutatja, hogy noha helyettes főparancsnokként visszatérhetett volna Erdélybe, mégsem tette, mert átlátta, hogy személyes előmenetelénél sokkal fontosabb a Bem és kormányzat közötti jó viszony fenntartása. Márpedig ezt az ő Erdélybe történő visszatérése súlyosan veszélyeztette volna.

¹⁰⁷ KLÖM XV. 591. o. Tóth két hét alatt Óbecsénél, 1849. június 25-én vereséget szenvedett, így nem volt lehetősége kiérdemelni a tábornoki rangot. *Hermann* 2007. 108. o.

ATTILA SÜLI

THE OPERATIONS OF COLONEL ÁGOSTON TÓTH IN TRANSYLVANIA, 1848–49

Summary

In this study, written to commemorate the 200th anniversary of Honvéd Colonel Ágoston Tóth's birth, the author outlines Tóth's career from November 1848 to May 1849, using mainly archival sources from the period. The paper is not limited to the presentation of Tóth's activities in the narrow sense, it also casts light on the story of the February 1849 attack of the Bukovina Imperial and Royal Army. The study draws the attention to the fact that when Bem's troops arrived from Székelyföld, the Imperial and Royal forces, lead by Colonel Karl Urban, had already been retreating to Bukovina.

The paper describes Tóth's capabilities as a military organizer, his political views, as well as his activities in the operations. Tóth was sub-captain at the 34th Prussian Prince Infantry Regiment in 1848, but reached the rank of a colonel in about half a year and got the division commander position. And he was almost appointed general. His courage, his general and military knowledge was never questioned by any of his contemporaries.

The author gives special mention to the relationship Ágoston Tóth had with the plenipotentiary national commissioners (Ödön Beöthy, László Csány, Károly Szent-Iványi), and with Major General Józef Bem, for these relations largely influenced the way Tóth's military career evolved.

ATTILA SÜLI

L'ACTIVITÉ DU COLONEL ÁGOSTON TÓTH EN TRANSYLVANIE EN 1848–1849

Résumé

Dans cette étude écrite pour le bicentenaire de la naissance du colonel Ágoston Tóth, l'auteur examine l'activité de Tóth de novembre 1848 à mai 1849 principalement sur la base de documents d'archives d'époque. L'étude présente son activité en éclairant aussi les événements de l'incursion des forces impériales et royales de Bucovine en février 1849. Elle attire l'attention sur le fait qu'au moment de l'arrivée des troupes de Bem de la Terre des Sicules, les troupes impériales et royales commandées par le colonel Karl Urban étaient déjà en train de se retirer vers la Bucovine.

L'étude permet de connaître les capacités d'organisation du militaire Tóth, ses opinions politiques et sa participation aux opérations militaires. Tóth, qui fut encore sous-capitaine du 34e régiment de ligne (prince de Prusse) en 1848, fut promu colonel et puis général de division en six mois et il faillit même être nommé général. Personne parmi ses contemporains ne contesta son courage, ni sa culture générale et militaire.

L'auteur examine également les relations qu'entretenait Ágoston Tóth avec les commissaires nationaux munis de pleins pouvoirs (Ödön Beöthy, László Csány et Károly Szent-Iványi) et avec le général de brigade József Bem, car elles ont eu un impact considérable sur sa carrière militaire.

ATTILA SÜLI

DAS WIRKEN VON OBERST ÁGOSTON TÓTH IN SIEBENBÜRGEN
IM JAHRE 1848–49*Resümee*

In der Studie anlässlich des 200. Jahrestags der Geburt des Honved-Obersten Ágoston Tóth skizziert der Verfasser in erster Linie auf Grund des zeitgenössischen Archivmaterials die Laufbahn Tóths zwischen November 1848 und Mai 1849. Dabei beschränkt sich die Studie nicht auf die engere Vorstellung der Tätigkeit Tóths, sondern klärt die Ereignisgeschichte des Einfalls der k. k. Kräfte in die Bukowina im Februar 1849 und weist darauf hin: Als die Truppen Bems aus dem Seklerland ankamen, befanden sich die von Oberst Karl Urban angeführten kaiserlich-königlichen Truppen bereits auf dem Rückmarsch in die Bukowina.

In der Studie erfahren wir mehr über die militärische Organisationsfähigkeit Tóths, seine politischen Ansichten sowie seine Tätigkeit in den Operationen. Tóth, der im Jahre 1848 Unterhauptmann des k. k. 34. Linien-Infanterieregiments (Prinz-Regent von Preußen) war, errang etwa innerhalb eines halben Jahres den Rang eines Obersten und den Posten des Divisionskommandanten. Seine Ernennung zum General blieb jedoch um Haaresbreite aus. Sein Mut, seine militärische und Allgemeinbildung wurden von keinem seiner Zeitgenossen in Zweifel gezogen.

Der Verfasser kommt zudem auch auf den Verlauf der Beziehungen Ágoston Tóths mit den bevollmächtigten Landeskommissaren (Ödön Beöthy, László Csány und Károly Szent-Iványi) sowie mit Generalmajor Józef Bem zu sprechen, da diese Beziehungen seine Militärlaufbahn in bedeutendem Maße beeinflusst hatten.

АТТИЛА ШЮЛИ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛКОВНИКА АГОШТОНА ТОТ В ТРАНСИЛЬВАНИИ
В 1848–49 ГОДАХ*Резюме*

В статье, написанной по случаю 200-летия со дня рождения гонведского полковника Агоштона Тот, автор в первую очередь с помощью архивного материала того времени показывает карьеру Тота с ноября 1848 года по май 1849 года. Эта работа не ограничивается взятым в узком смысле слова показом деятельности офицера, но выясняет историю событий, предшествовавших вступлению императорских королевских сил в Буковину в феврале 1849 года, и обращает внимание на тот факт, что когда войска под командованием Бема прибыли из Секейской земли, императорско-королевские войска, управляемые полковником Карлом Урбаном, уже отступали в Буковину.

В настоящей статье мы получаем представление о военных организационных способностях Тота, его политических взглядах, а также о его деятельности в боевых операциях. Тот, который в 1848 году был подкомандиром роты 34 пехотного полка (прусского князя) почти за полгода заслужил звание полковника и должность командира дивизии. Ему едва не присвоили воинское звание генерала. Никто из его современников не ставил под сомнение его отвагу и военную и общую образованность.

Особое внимание уделяет автор складыванию отношений Агоштона Тот с всевластными государственными военными (Беоти Йёдён, Чани Ласло и Сентиваньи Карой), а также с генерал-майором Йозефом Бемом, так как это в большой мере повлияло на его военную карьеру.

TANULMÁNYOK

KRANZIERITZ KÁROLY

A LAŠVA KÖRNYÉKI CSATA 1415-BEN

A magyar hadtörténelem szerves részét képezi a török elleni védekezés és az e célból folytatott harcok sorozata. Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) kezdi meg először a magyar déli határok védelmének kiépítését. Első lépésben védőállamok láncolatát kívánta létrehozni a magyar határok tehermentesítése érdekében. Havasalföld és Szerbia diplomácia úton integrálódott a magyar tervekbe. Komolyabb gondot okozott Bosznia helyzete, melyet Zsigmond majd egy évtizedes háborúskodással tudott csak térdre kényszeríteni és a védőállamok sorába tagolni. Az ennek a törekvésnek a végét és kudarcát jelentő Lašva környéki csatát kívánja a jelen tanulmány bemutatni.

A Lašva környéki csata megismerése és vizsgálata ez idáig nem történt meg. A hazai szakirodalomból Mályusz Elemér¹ és Engel Pál² megemlíti az 1415 nyarán történt ütközetet, de mélyebbre ható vizsgálatokba nem bocsátkozott senki. A külföldi szerzők (Vjekaslav Klaić³ vagy Sima Ćirković⁴) munkája sem hozott egységes áttekintést az ütközet körülményeiről és eseményeiről.

A részletes feldolgozás elmaradásának egyik oka a csata eseményeiről közvetlen információt hordozó dokumentumok hiánya. Ez a probléma továbbra is fennáll, de a rendelkezésre álló közvetett, okleveles és elbeszélő forrásokból a Lašva környéki ütközet több, döntő pillanata is rekonstruálhatóvá válik. Jelen tanulmány a rendelkezésre álló okleveles és elbeszélő források segítségével igyekszik pótolni a mulasztást; a vizsgálat kiterjed az ütközetet megelőző és az azt követő eseményekre és azok nemzetközi szinten betöltött szerepére. A további kutatások célja lehet az ütközet diplomácia- és politikatörténeti besorolása a korszakos nagypolitika és a török elleni védekezés kérdésköreibe.

Előzmények

A török folyamatos térnyerése a Balkán-félszigeten Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt a Magyar Királyságnak is problémát jelentett. A szerb–bosnyák sereg 1389. évi rigómezei veresége után a török portyázó csapatok már magyar területekre is betörték. Zsigmond 1389 és 1392 között négy hadjáratot vezetett a királyság déli határaihoz, ezeknek hosszú távú eredményeiről nincsenek információk.⁵ A következő török elleni fellépése

¹ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. (A továbbiakban: *Mályusz* 1984.) 111. o.

² A két tanulmány megjelent: In: *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. (Válogatott tanulmányok.) Szerk. Csukovits Enikő.* Budapest, 2003. (A továbbiakban: *Engel* 2003.) 247–301., 494–511. o.

³ *Vjekaslav Klaić: Bosznia története a legrégebb kortól a királyság bukásáig.* Nagybecskerek, 1890. (A továbbiakban: *Klaić* 1890.) 271–272. o.

⁴ *Sima Ćirković: Istorija srednjovekovne bosanske države.* Szarajevó, 1964. (A továbbiakban: *Ćirković* 1964.) 242–243. o.

⁵ Bővebben *Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve 1389–1392.* In: *Engel* 2003. 555–568. o.

egy európai szintű keresztes vállalkozás volt, ami személyes vezetésével és több nemzet részvételével, Nikápoly mellett, 1396-ban súlyos vereséggel ért véget.

Zsigmond kezdeti próbálkozása, amely szerint az előretörő törökökkel szemben támadó, úgynevezett aktív védekező politikát alkalmaz, kudarcot vallott.⁶ A nikápolyi vereség után az új magyar védelmi koncepció a passzív védelemre épült. Az elképzelés egy védőzóna kialakítását irányozta elő, mely a déli határ mentén található államok láncolatából állt volna össze. A cél az ellenséges támadás elhárítása jóval a magyar határok előtt, a védőállamok erejét felhasználva. Maga a terv teljesen újszerűen hatott, hiszen Nagy Lajos korában a Balkánra indultak támadó hadjáratok, ezzel szemben Zsigmondnak egy állandóan harcba kész török állammal szemben kellett védenie a magyar érdekeket – uralkodása második felében már magyar területeket is. A magyar balkáni külpolitikának török elleni berendezkedését Zsigmond új, politikai vonással is felruházta. Első sorban nem rokoni kapcsolatokkal, hanem anyagi javakkal és a török elleni segítségnyújtásba bevonva igyekezett a déli államok uralkodóit a Magyar Királysághoz kötni.

Az első lépést Havasalföld vajdájának, Mircsének a magyar koronához való kötése jelentette 1395-ben.⁷ Ez még Nikápoly előtt történt, és feltételezhetően még nem szorosan a védelmi zóna kiépítéséhez kapcsolódott, de a későbbiekben ebből a szempontból az egyik legjobb lépésnek bizonyult, hiszen a vajda egészen 1418-ben bekövetkezett haláláig hűségesen szolgálta Zsigmondot. Mircse cserébe magyarországi birtokokat kapott, többek között Szörényt és Törösvárat.⁸

Zsigmond védelmi koncepciójának első sikere Szerbia lett. Rigómező után Lazarevics István szerb uralkodó I. Bajezid török szultán (1389–1402) vazallusává vált, s eleinte több hadjáratába elkísérte. Lazarevics és szerb csapatai 1402-ben a súlyos vereséggel záródó ankarai csatában is részt vettek. Az ankarai török vereség új helyzetet teremtett. A török belpolitikát majd egy évtizedig a belső harcok jellemezték, ezzel expanziós politikájuk is megállt a Balkánon. Lazarevics a változásra reagálva, 1403-ban vagy 1404-ben Zsigmond szövetségese lett.⁹ Ezzel a magyar határok Orsovától a Drina torkolatáig biztosítva lettek. Zsigmond hasonlóan nyerte meg a szerb despotát¹⁰ is, mint Mircse vajdát. Átengedte neki az egykori macsói bánágból még magyar kézen maradt Dettosföldet, amely Debrc (Debrecen), Nepričava és Belastena várakat foglalta magában.¹¹ Emellett hatalmas birtokokat kapott a Magyar Királyságon belül is.¹² Zsigmond a legnagyobb birtokosok közé emelte,

⁶ Bővebben: Engel 2003. 555–568. o.

⁷ Mályusz 1984. 112. o. Mircse a Bazarab-dinasztiának a tagja. Zsigmond 1395-ben ellenállás nélkül tudta visszasegíteni Havasalföld trónjára, melyet a török előző évben Vlad bojárnak adott. Mályusz 1984. 112. o.

⁸ Szörény és Törösvár mellett a fogarasi kerületet az omlási uradalommal együtt kapta meg. Engel Pál: Török veszély Zsigmond korában (1387–1437). *Századok*, 128. (1994) 278–285. o. (A továbbiakban: Engel 1994.) 279. o. Emellett Mályusz Elemér feltételezi, hogy Mircse felesége a Lackfi család tagja. Mályusz 1984. 112. o.

⁹ *Ryszard Grzesik – Stanislaw A. Sroka: Ismeretlen dokumentum a XV. század eleji magyar–szerb viszonyokról. Aetas*, 4. (2002) 104–107. o.; Engel 1994. 279. o.

¹⁰ Lazarevics István 1402-ben kapta a despota címet a bizánci császártól, II. Manuélétól.

¹¹ Lásd az 5. jegyzetben hivatkozott tanulmányt, 558. o.

¹² Lazarevics magyar birtokai: Szerémség és Torontál megye nagy része, Érdsonlyó, Debrecen, Szoboszló, Szatmár-Németi, Nagybánya, Munkács, Beregszász, Tállya, Tokaj, Boldogkő, Regéc, (Mező)-Túr. Engel 1994. 279. o.

ennek eredményeképpen Lazarevics 1427-ben bekövetkezett haláláig hű embere és egyik támasza maradt a magyar koronának.

A magyar védelmi zóna Havasalföld és Szerbia esetében megnyugtató sikereket eredményezett 1404-re. Nagyobb gondot okozott a királyság harmadik déli szomszédja, Bosznia. Itt ugyanis I. Tvrtko király 1391-ben bekövetkezett halála után a központi hatalom elvesztette erejét és egyes nagyhatalmú urak kezébe került. Közülük a legkiemelkedőbb a Hrvatinić családból származó Vukčić Hervoja nagyvajda volt.¹³ A magyar érdekek érvényesülése látszott, amikor Zsigmond 1394-ban Diakóváron megegyezett Dabiša bosnyák királlyal (1391–1395). A megállapodás legfontosabb pontja, hogy Dabiša halála után Zsigmond kapja a bosnyák koronát. A magyar–bosnyák viszony elmérgesedett, amikor is Hervoja nagyvajda 1398-ban elfoglalta Orbász és Kozara megyét, majd Nápolyi László, nápolyi király magyar trón iránti igényének egyik fő támogatójaként lépett fel. A Dabišát követő Ostoja (1398–1404)¹⁴ helyére Hervoja II. Tvrtkot ültette 1404-ben. Ostoja trónjának visszaszerzését a Zsigmondtól kért segítség útján remélhette. A trónfosztott király reményeit növelte Hervoja agresszív terjeszkedése a dalmát–horvát területeken, amit Nápolyi László nevében és felhatalmazásával – 1408/09-ig a helytartója volt – folytatott.¹⁵ A magyar fellépés nem is váratott magára: 1404-ben Maróti János macsói bán¹⁶ vezetésével indult meg a mintegy négy évig tartó hadjáratok sora, melynek a végén, 1408-ban Zsigmond kikényszerítette Hervoja meghódolását.¹⁷ Az, hogy mennyire volt fontos magyar szempontból Hervoja meghódolása, jól látszik Zsigmond nagyvonalú gesztusaiból. Hervoját bevette a Sárkányrend tagjai közé,¹⁸ megtette lánya keresztapjává, emellett nagy birtokadományokat kapott,¹⁹ és Spalato hercege címet is megtarthatta – ezt még Nápolyi Lászlótól kapta.²⁰

Zsigmondnak még egy ízben kellett fellépnie Bosznia ellen. 1410-ben, amikor is a hatalmát visszanyert Ostoja lázadt fel. A magyar király már Hervoja támogatását maga mellett tudva rendezte a kérdést és szorította vissza a bosnyák uralmat Bosznia déli ré-

¹³ Klaić 1890. 229. o. – Hervoja 1380-tól 1404-ig viselte a nagyvajdai címet, melyet még I. Tvrtko bosnyák királytól nyert. *Thallóczy Lajos*: Tvrtko király oklevele Hervoja nagyvajdasága felől. *Magyar Könyvszemle*, új folyam, 5. (1897) 166. o.

¹⁴ *Mályusz* 1984. 110. o.

¹⁵ *Čirković* 1964. 210–211. o. Nápolyi László látva, hogy a magyar koronára nincs esélye, 1408-ban Velencével kezdett tárgyalásokat Dalmácia eladásának ügyében. A helyzet változásával Hervoja pozíciója is veszélybe került, ezért jobbnak láthatta pártot váltani.

¹⁶ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Budapest, 1996. (A továbbiakban: *Engel* 1996.) I. k. 29. o. Maróti János ekkor harmadik ízben töltötte be a macsói bán tisztségét (1402–1410). Maróti János 1404-ben hat bandériummal és más egyéb csapatokkal indult Ostoja király megsegítésére, a lázadó bosnyák főurak megzabolázására. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. I–XI. k. Cura et studio *Georgii Fejér*. Budaë, 1829–1844. (A továbbiakban: *Fejér* I–XI. k.) X/4. k. 388. o.

¹⁷ *Engel Pál*: A 14–15. századi bosnyák–magyar kapcsolatok kérdéséhez. In: *Engel* 2003. 494–511. o. (A továbbiakban: *Engel*: Bosnyák.) 503. o.; *Engel* 1994. 290. o.; *Mályusz* 1984. 110. o. – Raguza városa 1409 februárjában üdvözölte Hervoja és Zsigmond békülését. *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Collegit et digessit *Eusebius Fermendžin*. Zágráb, 1892. (A továbbiakban: *Fermendžin* 1892.) 89. o.; *Medo Pucić*: Spomenici srbski od 1395 do 1423 to jest pisma pisana od Republike Dubrovačke. Knjiga I–II. Belgrad, 1858–1862. 94. o.

¹⁸ *Belúzky János*: Sopron vármegye története I. Budapest, 1938. 812. o. Hervoja volt a huszonharmadik a felvettek sorában.

¹⁹ *Mályusz* 1984. 111. o.

²⁰ Nápolyi Lászlótól 1403-ban kapta meg. *Engel* 1994. 280. o.

szére.²¹ A hadjáratok sorozata és Hervoja meghódolása több várat – Szebernik, Susjed, Kušlat, Brodar, Srebrenica, Kličevac, Dobor, Dobož és Maglaj – magyar befolyás alá vont Észak-és Közép-Boszniában. A magyar fennhatóság legdélebbi pontjai Toričan és Vesela Straža voltak.²²

A magyar uralkodó a német királyi cím megszerzése után csekély figyelmet szentelt a magyar–bosnyák viszonyoknak. Az 1412. évi budai összejövetelen, ami Ulászló lengyel király megnyerését célozta, Hervoja mellett megjelent vetélytársa, Hranić Sandalj, Hulm vajdája, is.²³ Jelenléte Zsigmond politikai lépése volt, hiszen Hervojával való kibékülése után Sandalj vajda maradt az egyetlen olyan hatalommal rendelkező személy Boszniában, aki veszélyt jelenthetett a magyar érdekekre.²⁴ Zsigmond joggal tarthatott attól, hogy Sandalj mint Bosznia második leghatalmasabb ura, felkavarja a bosnyák belügyeket, hiszen őt, Hervojával ellentétben adományokkal nem kötötte magához. Mégis a békét Hervoja rúgta fel 1413 nyarán, Sandalj megtámadásával.²⁵ A támadás mögött valószínűleg pozícióföltés állhatott, Hervoja tarthatott Sandalj előretörésétől a magyar királyi udvarban.²⁶ Zsigmond a hír hallatán azonnal pártütőnek nyilvánította Hervoját. Elrendelte birtokai elkobzását, ennek végrehajtását Eberhard zágrábi²⁷ és [Albeni] János pécsi püspökre,²⁸ valamint Garai János ozorai,²⁹ Medvei [Albeni] Péter dalmát–horvát³⁰ és Monoszlói Csupor Pál szlávón³¹ bánokra bízta.³² A magyar bárók körében Hervoja nem örvendett népszerűségnek. Valószínűleg nem nézték jó szemmel, hogy az adózó ellenségéből hirtelen velük egyenrangú személlyé vált. Ezt a viszonyt szemlélteti az 1415-ös csatavesztést követően kivégzett Csupor Pál esete, aki Hervoja személyes bosszújának lett áldozata. Thuróczy és Bonfini is leírással szolgál Csupor Pál haláláról, melyből lemérhető Hervoja és a főurak feszült viszonya. Csupor Pál a királyi palotában többször is ökörbőgéssel köszöntötte Hervoját, aki ezért a csatát követően a fogságba esett bánt marhabörbe varratta és a folyóba dobatta.³³ A magyar urak és Hervoja viszonyán meglátszott a majd egy évtizedes fegyveres szembenállás.

²¹ Čirković 1964. 212–213. o.; Engel: Bosnyák, 504. o.; Mályusz 1984. 111. o.

²² Engel: Bosnyák, 504–505. o.

²³ Mályusz 1984. 111. o.

²⁴ Hervoja után 1404-től ő is rendelkezett a nagyvajdai címmel. *Thallóczy Lajos* 13. jegyzetben idézett munkája, 166. o. – Ezzel együtt legalább akkora befolyással rendelkezhetett, mint Hervoja. Ezért Sandalj vajda személye komoly veszélyt jelenthetett. A félelem nem is volt alaptalan. A magyar király és Velence közötti konfliktusba a városköztársaság igyekezett bevonní Sandaljt, ez újból instabillá tette volna a magyar–bosnyák kapcsolatokat. Zsigmond ezért is tarthatta fontosnak mielőbbi megnyerését.

²⁵ Čirković 1964. 241. o.; Mályusz 1984. 111. o.

²⁶ Zsigmond Sandaljra bízta Lazarevics István megsegítését a törökkel szemben. Valószínűsíthetően ebben már saját hatalmának csorbulását láthatta Hervoja. *Klaić* 1890. 263. o.

²⁷ Eberhard zágrábi püspöki címe mellett udvari kancellár is 1404 és 1419 között. Engel 1996. I. k. 89. o.

²⁸ Engel 1996. I. k. 73. o.

²⁹ Wertner Mór: *A Garaiak. Századok*, 10. (1897) 903–938. o. (A továbbiakban Wertner: *A Garaiak*) 917. o.

³⁰ Engel 1996. I. k. 25. o.

³¹ Engel 1996. I. k. 20. o.

³² Engel: Bosnyák, 504. o.; Mályusz 1984. 111. o.; Zsigmondkori oklevéltár II–X. k. Összeállította és szerk. Mályusz Elemér – Borsai Iván – Tóth Norbert. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. sorozat 3–4., 22., 25., 27., 32., 41. és 42.) Budapest, 1956–2007. (A továbbiakban: ZSO.) IV. k. 769. sz.

³³ *Thuróczy János*: *A magyarok krónikája*. Ford. és jegyzetekkel ellátta Bellus Ibolya – Kristó Gyula. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Thuróczy*.) 351. o. Hervoja marhabörbe varratta Csupor Pált

Zsigmond és Hervoja 1408-as megbékélése után a magyar urak csak királyuk parancsára fogadhatták el régi ellenségüket.³⁴

Hervoja bűnét növelte török támogatottsága.³⁵ A török belpolitika ekkor kezdett el stabilizálódni, és tette lehetővé a balkáni politikába való visszatérést az 1402-ben elszenvedett ankarai vereség után. Hervoja valószínűleg nem számított Zsigmondtól ilyen heves reakcióra. Ezt támasztja alá az a levele, melyet Zsigmond felségének, Borbála királynénak címzett, s melyből nyíltan kiderül, hogy Hervoja nem akart kiesni a király kegyeiből. Hervoja érezhette, hogy a török katonai segítség igénybevétele problémát jelent a boszniai ügyekben.³⁶ Zsigmond feltételezhetően elvárta volna, hogy Hervoja hozzá és ne fegyverhez, de még inkább ne a törökhöz forduljon. Hervoja hangsúlyozza, eddig nem keresett máshol védelmet, hanem Zsigmond oltalmára számított. De egyben kijelenti, hogy ott fog oltalmat keresni, ahol lehet.³⁷ Ebben az esetben nem csak a törökre kell gondolni, hiszen Hervoja Velencétől is többször próbált segítséget kérni, de a köztársaság mindannyiszor elutasította.³⁸

Hervoja fölkészült a magyar intervencióra, ezért a térség egyetlen komoly hatalmához, a törökhöz fordult. I. Mehmed (1413–1421) szultán valószínűleg szívesen hallgatta meg Hervoja sérelmeit, majd nyújtott neki segítséget – 30 000 török katonát ígért.³⁹ Hervoja a török adta lehetőségeket kihasználva, 1414 nyarán nagyszámú török lovassal támadásba lendült, és Dalmáciát – Zengg környékét – kezdte dúlni.⁴⁰ Magyar részről Ozorai Pipo temesi ispán⁴¹ őszi hadjárata volt a válasz,⁴² melyről pontos adataink nincsenek, a rendelkezésre álló források se vereségről, se győzelemről nem számolnak be.

és folyóba dobatta. „... a fejedelem [Hervoja] ábrázatát és viselkedését tekintve a marhára hasonlított, Pál pedig a királyi palotában tréfából gyakran bőgéssel köszöntötte őt, amiért ez nagyon meggyűlölte.” *Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter.* Budapest, 1995. (A továbbiakban: *Bonfini.*) 550. o.

³⁴ Thallóczy Lajos Monoszlói Csupor Pált, Garai Jánost és Maróti Jánost sorolja fel, akik Hervoja bukását szorgalmazták a legjobban. *Thallóczy Lajos: Hervoja herceg és címere. Turul, 1.* (1892) 1–12. o. (A továbbiakban: *Thallóczy: Hervoja.*) 5. o.

³⁵ *Fejér X/5. k.* 404. o.; *Fermentžin* 1892. 97. o.; *ZsO IV. k.* 941. sz.

³⁶ *Ćirković* 1964. 242. o.

³⁷ *Fejér X/5. k.* 384. o.; *Fermentžin* 95. o.; *Klaić* 1890. 265. o.; *ZsO IV. k.* 801. sz.

³⁸ *Fermentžin* 1892. 98. o.; Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Skupio *Sime Ljubić.* Knjiga VII. Zágráb, 1868–1891. (A továbbiakban: *Ljubić VII.*) 127. o.; *Klaić* 1890. 268. o.; *ZsO IV. k.* 1011. sz. – 1413. augusztus 25-én Hervoja levelében arra kéri Velencét, hogy gályáival segítsen visszaszerezni Spalato városát. Zsigmond a birtokai elvételekor a várost is felszólította Hervoja elhagyására. *Ljubić VII.* 123. o.; *ZsO IV. k.* 769. sz. – Spalato teljesítette is „ducis Hervoie, cui iam diucius stabant submissi, se his propeelapsis diebus commendabili quodam modo viriliter subtraxere”. Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Öszeáll. *Gelcich József.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Lajos.* Budapest, 1887. (A továbbiakban: *Gelcich* 1887.) 221. o.

³⁹ „...de oblati sibi per dominum Turcorum 30 000 Turcorum...” *Fermentžin* 1892. 98. o. – *Ćirković* a következőket fogalmazza meg munkájában: nincs kétség, hogy Hervoját illeti a kétes dicsőség, abban hogy a törököt bevonta a belső boszniai harcokba, és hogy a boszniai államot a szultán adófizetőjévé tette. *Ćirković* 1964. 242. o.

⁴⁰ *ZsO IV. k.* 2407. sz. – A forrás 20 000 török lovat említ, nem valószínű, hogy Hervoja ekkora létszámú sereget kapott volna a szultántól. Ennél valószínűleg kevesebben voltak. Arra elég volt, hogy Sandalj vajda ne tudja feltartóztatni és visszavonuljon Hervoja és csapatai elől. *Gelcich* 1887. 245. o.

⁴¹ *Engel* 1996. II. k. 180. o. – Ozorai temesi ispáni címe mellett viselte a csanádi, aradi, krassói, kevei, csongrádi és zárándi ispáni tisztséget is.

⁴² *Engel Pál: Ozorai Pipo emlékezete.* In: *Engel* 2003. 266. o. Ozorai Pipo szeptemberben és októberben vezette hadjáratait, melynek eredményéről jelenleg nem tudni semmit.

Zsigmond határozott lépése Hervojával szemben a török újbóli megjelenését eredményezte Boszniában. Azt a tényt sem lehet megkerülni, hogy a török elleni védelmi zóna Hervoja elvesztésével megbomlott. Annak ellenére, hogy Zsigmond az európai nagypolitikával volt lekötve, feltételezhetően értesült a kialakult helyzetről. Ezt támasztja alá 1414. nyár végén kelt levele, melyben a lengyel királyt, Ulászlót, erői tartalékolására intette a jövő évi törökellenes hadjárat okán.⁴³ A későbbiekben még visszatérünk rá, de addig is élni kell a feltételezéssel, hogy Zsigmond kereszties hadjárat keretében akarhatott a török ellen fellépni, nem mellesleg Hervoja megbüntetését is így tervezhette már 1414-ben. Nem zárható ki azon lehetőség sem, hogy Ozorai Pipo említett őszi fellépése csupán felderítő jellegű volt. A feltételezést erősíti, hogy a temesi ispán valamikor szeptember elején indulhatott Boszniába, miközben az előbb említett zsigmondi felszólítás Ulászló részére 1414. augusztus végén kelt. A szeptember eleji indulásra utalhat, hogy Ozorai augusztus 17-én már a Valkó megyei Erdődön tartózkodott.⁴⁴

Felmerül a kérdés: ha döntő katonai fellépésre indult Ozorai, akkor Zsigmond miért tervezte már a következő évi hadjáratát, nem sokkal Ozorai Pipo megindulása előtt? Ráadásul 1414 nyarán Zsigmondnak szándékában állt személyesen is részt venni a következő évi törökellenes akcióban⁴⁵ – ekkor éppen francia földön tartózkodott.⁴⁶ A tervek nagyszabásúak lehettek, főleg, ha Zsigmond személyével is kívánta erősíteni a katonai fellépést.

A hadjárat előkészítése

A magyar hadjáratot megelőző perhalasztások már mutatják a vállalkozás nagyságát. Először nem a perhalasztó oklevelek mennyisége tűnik fel, hanem a hadjárat miatt elrendelt általános felkelés,⁴⁷ melyre a törökkel szemben legutóbb a nikápolyi csatát megelőzően került sor. Zsigmond az 1415-ös évet a konstanzi zsinat ügyeivel elfoglalva töltötte, távol a Magyar Királyságtól.⁴⁸ A hadjárat szervezése a Magyarországon maradt bárók dolga lehetett. Ennek megfelelően a szóban forgó perhalasztásokat az országot irányító bárók intézték: Eberhard zágrábi püspök,⁴⁹ Garai Miklós nádor,⁵⁰ Monoszlói Csopor Pál

⁴³ ZsO IV. k. 2367. sz.

⁴⁴ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, 79 212. *Kamerer Ernő – Nagy Imre* (szerk.): *Codex diplomaticus domus senioris comitus Zichy de Zich et Vásonkeő V–VI., XII. k.* Budapest, 1895. (A továbbiakban: Zichy.) VI. k. 314. o.; ZsO. IV. k. 2379. sz. – Ozorai Pipo itineráriuma: *C. Tóth Norbert*: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma. *Századok*, 138. (2004) 481–488. o.

⁴⁵ ZsO IV. k. 2367. sz.

⁴⁶ Zsigmond 1414. augusztusban és szeptember első felében Valence, Nimes és Narbonne francia városokban tartózkodott. *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: *Itineraria regum et reginarum, 1382–1438.* Budapest, 2005. (A továbbiakban: Itinerárium.) 99. o.

⁴⁷ 1415. május 28-án Eberhard zágrábi püspök felmentést adott Fenéki Miklósnak „a processu presentis exercitus contra turcos generaliter instaurati” *Nagy Imre* (szerk.): *Zala vármegye története II.* Budapest, 1886. 399. o.

⁴⁸ Zsigmond itineráriuma szerint a király 1415. január 1-jétől április 24-ig Konstanz városában tartózkodott. *Itinerárium*, 99. o.

⁴⁹ *Nagy Imre* 47. jegyzetben idézett munkája, 399. o. és ZsO V. k. 644. sz.

⁵⁰ ZsO V. k. 694–698. sz.

szlavón bán⁵¹ és Perényi Péter országbíró.⁵² Zsigmond nevében is adtak ki perhalasztásokat, melyeket a királyi kancellária intézett.⁵³

A Zsigmond nevében és az országot ekkor vezető bárók közül Garai Miklós és Perényi Péter által június elsején és másodikán kiadott tömeges perhalasztások⁵⁴ arra engednek következtetni, hogy a hadjárat május második felében vagy június elején indulhatott. Az oklevelek már: „a hadsereg jelen expedíciójáról” (*presentem exercitualement nostram expeditionem*) írnak.⁵⁵ A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy a Garai János vezette magyar hadak hol gyülekezhettek, erre csupán feltételezések vannak. A hadvezetést Garai János mellett Maróti Jánosra és Csupor Pálra bízta.⁵⁶ Abból a tényből, hogy a sereg június 16-án már Doboj vára alatt állomásozott, kikövetkeztethető az addigi útvonal, és ez részben választ ad a sereg gyülekezésének kérdésére.⁵⁷ Doboj vár a magyar határtól délre, kb. 70 km-re, a Boszna folyó bal partján helyezkedik el.

Bosznia területének túlnyomó része hegyekkel erősen tagolt, katonai szempontból igen nehezen járható. A felvonulási útvonalat itt mindennél jobban a természetföldrajzi adottságok határozzák meg. A Magyar Királyság felől három alkalmas útvonal, folyó-völgy – Orbász, Boszna, Drina – kínálta a gyors előretörés lehetőségét Bosznia belseje felé. A magyar hadak előbb említett doboji megérkezése feltételezi, hogy a Boszna folyó mentén indultak el. Garainak és seregének ezzel együtt érintenie kellett a Boszna bal partján fekvő Dobor várát, még Doboj elérése előtt. Ezek szerint Dobor ekkor magyar vagy magyar-hű vezetéssel rendelkezett,⁵⁸ és nem került Hervoja birtokába. A június 28-án kelt ragusai jelentés szerint Garai „felséged nagy seregével megérkezett” (*cum multis gentibus serenitatis vestre appulerat*)⁵⁹ Dobojhoz. A királyi sereg ezek szerint nem ütközött komolyabb ellenállásba Doboj váráig. A sereg gyülekezésének helyéül is kizárható Dobor és Doboj is, hiszen utóbbi alá már a teljes magyar sereg érkezett meg. Feltételezhetően Garai János a Szávát már az egyesült magyar hadakkal lépte át. A gyülekező hely kérdésében két helyszín feltételezhető: Pozsegavár vagy Diakóvár. A források pontosan nem szólnak arról, hol és mikor gyülekezhettek a magyar hadak, de az említett két város két okból is elképzelhető: az 1415-öt megelőző bosnyákellenes magyar hadjáratok eseményei és földrajzi helyzetük okán.

⁵¹ ZsO V. k. 597. sz.

⁵² ZsO V. k. 699. sz.; Engel 1996. I. k. 9. o.

⁵³ Az első csoportba tartozó perhalasztó okleveleket a királyi nagypécsettől erősítették meg, mely ekkor bizonyítottan az alkancellár, Szászi János őrizetében volt. Zichy VI. k. 361. o.; ZsO V. k. 580., 636., 637., 693. sz. – A második csoportba a különös jelenlét bírósága által kiadott halasztások tartoznak. ZsO V. k. 703–705., 713. sz.; Itinerárium, 10–12. o. – A királyi kancellária működését lásd bővebben: C. Tóth Norbert: Hiteleshely és a királyi különös jelenlét. *Századok*, 135. (2001) 409–428. o.

⁵⁴ ZsO V. k. 694–699., 703–705., 709–711. sz.

⁵⁵ ZsO V. k. 703–705. sz.

⁵⁶ Thuróczy és Bonfini is Garai Jánost, Maróti Jánost és Csupor Pált nevezi meg a magyar sereg vezetőinek. *Thuróczy* 350. o.; *Bonfini* 550. o.

⁵⁷ *Fermentžin* 1892. 101. o.; *Gelcich* 1887. 249. o.; ZsO V. k. 791. sz.

⁵⁸ Engel Pál szerint Dobor 1408-ban került Zsigmond kezére, de utána nem említik magyar birtokként. Ennek ellenére a magyar befolyáshoz tartozó várakhoz sorolja. (*Engel*: Bosnyák, 505. o.), amit a fentebb leírtak is erősítenek.

⁵⁹ *Fermentžin* 1892. 101. o.; *Gelcich* 1887. 249. o.; ZsO V. k. 791. sz.

A magyar–bosnyák háborúskodás történetének részletezése nem kapcsolódik szorosan a témához. A vizsgálat szempontjából Zsigmond személyes részvétele fontos az említett katonai konfliktusokban – ekkor maga vezette seregét.⁶⁰ A király tartózkodási helyéből kiderül, hogy három hadjárata alkalmával is, melyekben a Boszna folyó völgyét használta felvonulási útvonalnak, az indulását megelőzően Diakó városában tartózkodott.⁶¹ Ezzel szemben csupán egy esetről tudni, amikor Zsigmond Pozsegaváron időzött azelőtt, hogy seregével a Boszna völgyén keresztül vonult volna Bosznia ellen.⁶²

A domborzati viszonyokból kiindulva mind Pozsegavártól mind pedig Diakótól könnyen megközelíthető a Boszna folyó. A magyar sereg igyekezhetett minél könnyebben járható útvonalon elérni a folyó völgyét. Ezért Diakó városa valószínűbb, ugyanis innen közelebbi – 40 km – és könnyebb útvonalon – sík terepen – lehetett elérni a Bosznát. Pozsegavár mellett, hogy messzebb is (62 km) feküdt, még nehezebben járható – hegyes-dombos vidék – útvonalok is társultak hozzá. Az említett feltételezésekből a sereg gyülekezési helye Diakó mellett valószínűsíthető, ám források híján csupán annyi biztos, hogy mint mindig, magyar területen történt a csapatösszevonás, és Garai a királyi hadsereg egészével léphette át a Száva vonalát.

Arra vonatkozólag nincs információ, hogy a magyar sereg akár Dobornál, akár Dobojnál létszámában gyarapodott volna. De ez a felvetés nem lehet alaptalan, mert a magyar hadvezetés épített a bosnyák várakban hátrahagyott helyőrségek katonai erejére. Ezt bizonyítja az 1407. évi hadjárat, amikor is az Ozorai Pipo által Bobovac várában hagyott helyőrség is csatlakozott a Zsigmond vezette sereghöz.⁶³ Kérdéses, hogy Garaiék igénybe vették-e bármelyik vár helyőrségét, vagy indulásuk előtt számoltak-e a várakban tartózkodó katonai erővel. Ha a helyőrséggel nem is számoltak, de azokkal a várakkal valószínűleg igen, melyek magyar fennhatóság alatt álltak.

Hervoja „készülődése”

Hervoja a dalmát térségben készülődhetett, de valószínűleg nem a magyar fennhatóság alatt álló boszniai területek ellen. Arra a kérdésre, hogy Hervoja merre is tervezte támadása irányát, egyértelműen nem lehet választ adni. De elsődleges célja régi városa, Spalató visszaszerzése lehetett, mely Zsigmond felhívására pártolt el tőle 1413-ban.⁶⁴ 1415. március végén már török csapatok állomásoztak Sebenicónál, Almissánál és Crainánál.⁶⁵ Elkép-

⁶⁰ Engel: Bosnyák, 503. o.; Mályusz 1984. 110. o.

⁶¹ Zsigmond a következő időpontokban tartózkodott Diakón, majd indult a Boszna völgyén keresztül Bosznia ellen: 1394. július 5–12. (Itinerárium, 68. o.), 1408. május 7. (Itinerárium 88. o.), 1408. augusztus 24. – szeptember 7. (Itinerárium, 88. o.)

⁶² 1407. augusztus 28. – szeptember 1. Zsigmond ekkor tartózkodott Pozsegaváron. Itinerárium, 86. o.

⁶³ Ozorai Pipo 1406 decemberében és 1407 januárjában vezetett hadjáratot Boszniába és erősítette meg Bobovac várának őrségét. Čirković is említést tesz arról, hogy a magyar sereg elérve Bobovac várát, jelentősen erősödött Pipo helyőrségével. Čirković 1964. 207–208. o.; Kristó Gyula (szerk.): Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) Szeged, 1992. 267. o.

⁶⁴ ZsO IV. k. 768., 941. sz.

⁶⁵ *Fermeđin* 1892. 97. o.; ZsO IV. k. 768., 941. sz. – Spalato városát földrajzi értelemben körülvette Hervoja. Almissa Spalatótól délre kb. 25 km-re, míg Sebenicó északra kb. 60 km-re a tenger partján fekszik.

zelhető, hogy Hervoja ezekkel a csapatokkal kísérelte volna meg Spalato ostromát. Egy 1415. május 10-én Velencéből érkezett levél is Spalato visszaszerzésének szándékát mutatja.⁶⁶ Hervoja tudhatta, ha a dalmát terület másik hatalmával, Velencével nem egyezik meg, akkor folyamatos politikai és esetlegesen katonai támadásoknak lesz kitéve a köztársaság részéről. Velence nem kívánta dalmát érdekszféráját csökkenteni azzal, hogy Hervoját és vele együtt a törököt még nagyobb befolyáshoz jutassa a térségen belül. A városállam ezért is utasította el a segítségnyújtást Spalato visszaszerzésének ügyében. Bár ugyanebben a levelében engedélyezi „salétrom és kötél” (*salnitri et funes*) eladását, sőt, akár fizetés nélküli vételezését is.⁶⁷ A velencei felajánlás mögött saját érdekek húzódnak, még pedig Zsigmond hatalmának további gyengítése Dalmáciában. A velencei felajánlásból Hervoja katonai készülődése mellett kiderül, hogy tűzfegyverekkel is rendelkezhetett – ugyanis a salétrom a lőpor alapanyaga. A dalmát–horvát területeken a XV. század második évtizedében már használtak agyúkat – a Magyar Királyság területén is ekkor indul fejlődésnek a haditechnika ezen új ága – városok, várak ostromához,⁶⁸ ezért Hervoja feltételezhetően Spalato katonai úton való visszaszerzésében szerepet szánhatott ezeknek.

Thallóczy Lajos megállapítása szerint Hervoja Dalmáciából indult, majd egyesült az Iszak bég vezette török csapatokkal.⁶⁹ A fentebb elhangzottak tükrében valószínű, hogy Hervoja tényleg a dalmát vagy az ezzel szomszédos nyugat-boszniai területekről indulhatott. A törökök indulása kérdéses. Ha dalmát területen tényleg meghatározó létszámú csapatokkal voltak jelen, vajon Hervojához csatlakoztak-e, vagy teljesen más török csapatokra is támaszkodhatott a bosnyák nemes? A választ elősegítheti Ragusa 1415. június 28-án Zsigmondnak küldött levele, melyből kiderül, hogy a törökök három hónapig akadály nélkül pusztíthattak.⁷⁰ A Sebenicónál, Almissánál és Crainánál már említett török csapatok tevékenységéről lehetett szó. Ám ennek a kérdésnek az eldöntése nem jelen tanulmány feladata. A téma szempontjából azért kellett kitérni erre az egyébként fontos eseményre, hogy érzékeltetni lehessen a török nyomás növekedését és kiterjedését. Nem különben az 1415-ös hadjárat nagyságának egyik okát látni ebben.

Feltételezhetően Hervoja elsősorban Dalmáciában kívánta hatalmát kiterjeszteni vagy éppen visszaszerezni, és csak a magyar fellépés miatt indult Bosznia belseje felé. A Velencével való politikai egyezkedése – segítség kérése Spalato visszaszerzéséhez – és a török csapatok jelenléte a dalmát térségben Hervoja ottani terveire és nem a magyar fennhatóságú boszniai területek támadására utalhatnak. Ezért a feltételezés nem alaptalan arra nézve, hogy Hervoja 1415 nyarán a magyar akcióra reagált, amikor elindult Dalmáciából Boszniába.

⁶⁶ *Fermentžin* 1892. 101. o.; ZsO V. k. 610. sz. – Spalato 1420-ig maradt magyar kézen. *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Budapest, 2005. (A továbbiakban: MT.) 159. o.

⁶⁷ *Fermentžin* 1892. 101. o.; ZsO V. k. 610. sz.

⁶⁸ Lásd bővebben: *Veszprémy László*: Zsigmond a katonai reformer. A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 657–665. o.

⁶⁹ *Thallóczy*: Hervoja, 6. o.

⁷⁰ ZsO V. k. 791. sz.

Időpont

A szakirodalom – akár magyar, akár külföldi – óvatosan, de nyitva tartja a csata időpontjára vonatkozó kérdést. A kutatók különböző időpontokat említenek, Engel Pál júliusra,⁷¹ Rázsó Gyula július végére,⁷² Sima Ćirković július második felére,⁷³ míg Vjekaslav Klaić augusztus elejére⁷⁴ teszi az időpontot. Ennek elsődleges okát a közvetlen források hiányában kell keresni. A rendelkezésre álló adatokból a csata napra pontos dátumát nem, de hozzávetőleges időpontját meg lehet határozni. Így némileg fel lehet oldani az említett ellentmondásokat.

A magyar seregről az utolsó biztos időpont június 16-a, amikor Doboj várához értek.⁷⁵ Innentől kezdve a források nem beszélnek hollétéről. Ezért elsősorban a magyar vereség miatt született oklevelekből lehet kiindulni. Az első ilyen a konstanzi zsinat július 25-én kelt levele, melyben az asti püspököt és egy birodalmi püspöktársát küldik Magyarországra a töröktől elszenvedett „nagy vereség” (*cladis magnitudine*) okán.⁷⁶ A korszak hírközlési sebességét is beleszámolva, a csata híre jóval megtörténte után juthatott csak el Konstanzba. Ragusa városa augusztus 18-án kelt levelében küldi egy spalatói polgár Trepce helyséből e hónap 6-án írt levelét Zsigmondnak, amelyben a magyar vereségről tudósít.⁷⁷ Az augusztus 6-i keltezés csupán a levél megírásnak időpontja, az ütközetnek már jóval előbb meg kellett történnie. A magyar urak augusztus elején már Budán tanácskoztak, melynek oka lehetett a magyar vereség híre.⁷⁸ Az pontosan nem tudható, hogy ez mikor érkezhett meg Budára vagy éppen Konstanz városába, de a felsoroltak arra egednek következtetni, hogy a magyar vereség ténye már július közepén ismert volt. Ezért a csata időpontját a hónap elejére kell helyezni, amit tovább erősít egy 1416. július 16-án kiadott oklevél. Ebben Szűz Mária ünnepének – július 2. – környéke van időpontként megjelölve.⁷⁹ Ezért a Lašva környéki ütközetet július hónap elejére kell datálni.

Helyszín

A csata helyszíne, hasonlóan időpontjához, bizonytalan. Thallóczy Lajos Doboj környékére helyezi.⁸⁰ Engel Pál véleménye szerint is a döntő összecsapást, mely az 1415-ös magyar vállalkozás végét jelentette, Doboj vára mellett vívták meg.⁸¹ Más állásponton van

⁷¹ Engel: Bosnyák, 505. o.

⁷² Rázsó Gyula: A magyar feudális hadsereg fénykora. In: Magyarország Hadtörténete. Főszerk. Liptai Ervin. I. k. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. Borus József. Budapest, 1984. (A továbbiakban: Rázsó 1984.) 90. o.

⁷³ Ćirković 1964. 242. o.

⁷⁴ Klaić 1890. 271. o.

⁷⁵ *Fermentžin* 1892. 101. o.; *Gelcich* 1887. 249. o.; ZsO V. k. 791. sz.

⁷⁶ *Fejér* X/8. k. 559. o.; ZsO. V. k. 896. sz.

⁷⁷ *Gelcich* 1887. 250. o.; *Fermentžin* 1892. 101. o.; ZsO V. k. 926. sz.

⁷⁸ ZsO V. k. 924. sz. Ozorai Pipo felesége, Borbála augusztus 5-én kelt leveléből derül ki, hogy a magyar urak Budán tanácskoznak.

⁷⁹ ZsO V. k. 2117. sz.

⁸⁰ Thallóczy: Hervoja, 6. o.

⁸¹ Engel: Bosnyák, 505. o.; Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond-korban. In: Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest, 2008. 63–65. o.

Sima Ćirković, aki szerint az ütközet Lašva alatt történt meg a magyar és a török–bosnyák erők között.⁸² A Lašva a Boszna folyó egyik mellékága, mindössze 50 km hosszú, de fontos kereskedelmi útnak számított már a középkorban is.⁸³ Völgye/területe a mai Bosznia középső részén található, a Dinári-hegység magas vonulatain tör keresztül, ezzel járható utat biztosít az Orbász és a Boszna folyóvölgye között a kereskedőknek és az arra vonuló seregeknek.

Ćirković állítását több perhalasztás megerősíti. Az elsőt 1416. július 16-án Eberhard főkancellár adta ki, melyben a csata helyszínéül „Lašva tartomány” (*in provincia Las[va]*) van megnevezve.⁸⁴ A másikat Zsigmond Leeds várában állította ki július 27-én, mely szerint a török elleni ütközet helyszíne „Laswa” tartomány.⁸⁵ A doboji helyszínt Engel Pál egy 1433. szeptember 29-én keltezett adománylevélre alapozza, melyben a jutalmazott hadi érdemei között szerepel egy olyan török elleni csatában szerzett sérülés, amit „Doboj várának közelében” (*prope castrum Dobay*) vívtak.⁸⁶ Engel Pál megjegyzi, hogy a vár csak 1415-ben kerül először említésre, ezzel együtt az adott helyzetnek megfelelően helyesen

⁸² Ćirković 1964. 242. o.

⁸³ A Lašva folyó völgye a mai napig fontos közlekedési útvonal, Banja Lukától a leggyorsabban az erre kiépült autóúton lehet eljutni Sarajevóig.

⁸⁴ ZsO V. k. 2117. sz.

⁸⁵ „...barones ac milites et clientes predicti regni nostri Hungarie...” ZsO V. k. 2146. sz.

⁸⁶ Engel: Bosnyák, 505., 510. o.

sorolja be a magyar érdekeltségű erősségek sorába.⁸⁷ Ragusa városa Zsigmondhoz intézett 1415. június 28-i levelében kerül elő Dobojs várának (*castrum Dobui*) neve, méghozzá annak okán, hogy a nevezett hónap 16-án Garai János vezetésével magyar sereg érkezett oda.⁸⁸ Ezután a források nem szólnak Dobojsról. Ha ténylegesen döntő ütközetre került sor a dobojsi vár közelében, akkor több kérdés is felmerül. Az egyik, a magyar sereg miért nem használta ki a vár adta azon lehetőséget, hogy a létszámfölényben lévő ellenséget ostromra kényszerítse. A csatát követő perhatalasztások miért nem tesznek említést Dobojs várról vagy annak ostromáról? Csupán a török elleni vereséget – „a török által Boszniában legyőzött királyi sereg” (*in regno Bozne in regio exercitu per Turcos debellato*)⁸⁹ – kezelik tényként. Sőt, Ragusa városa sem tesz említést a várról június 28-i levele után, pedig kereskedői Boszniának majd minden területére eljutnak és informálják városukat.

A dobojsi vár helyszíneként való megjelölése a jelenleg rendelkezésre álló források tükrében kevésbé valószínűsíthető. A csata eseményére vonatkozó kérdés esetében mégsem szabad hátat fordítani az okleveles anyagnak, sőt inkább bővíteni kell elbeszélő források bevonásával. A két forráscsoport más és más szempontokra koncentrálnak az események kapcsán, de egy ponton találkozik, ami a csata nyíltszíni mivoltára utal. Ragusa Zsigmondhoz intézett levelében a török túlerőről tudósít.⁹⁰ Egy Zsigmondhoz tartó lovag elbeszélése szerint a törökök az erősebb magyar sereg elől visszahúzódtak, majd újra támadtak.⁹¹ Thuróczy János⁹² és Antonio Bonfini⁹³ elbeszéléséből is két sereg szemtől szembeni összecsapása olvasható ki. (Itt kell megjegyezni, hogy Bonfini *A magyar történelem tizedei* című munkájának megírásakor Thuróczy *A magyarok krónikája* című művét vette alapul, ezért a két leírás között csupán kisebb különbségek fedezhetők fel.) Az elbeszélő és okleveles források sem beszélnek vár melletti ütközetről. Az Engel Pál által említett Dobojs vára melletti csata lehetett egy másik, kisebb összecsapás is. A török portyázó csapatok a Száván túlra is betörték több alkalommal, ezért nem elképzelhetetlen, hogy a boszniai, Zsigmond-hű várak környékén akár kisebb csaták is kialakulhattak a felek között. Ezt erősíti az 1415. október 25-én Konstanzban kelt levél, melyből tudható, hogy a törökök ekkor nem lépték át a Szávát.⁹⁴

A Hervoját lázadónak és rangon alulinak tartó bárók⁹⁵ – Garai János, Maróti János, Csupor Pál – feltételezhetően támadni akartak, és nem Dobojs vára alatt megvárni a bosnyák–török csapatokat. Ragusa jelentése szerint június 16-án érkezett meg a magyar sereg Dobojs várához, a vereségről az első híradás július 25-én kelt a konstanzi zsinaton.⁹⁶

⁸⁷ Engel: Bosnyák, 505. o.

⁸⁸ *Fermentžin* 1892. 101. o.; „...qualiter die XVI. huius Iohannes de Conhara cum multis gentibus serenitatis vestre appulerat in Uxora subtus castrum Dobui” *Gelcich* 1887. 249. o.; ZsO V. k. 791. sz.

⁸⁹ ZsO V. k. 1768., 2031., 2405. sz.; ZsO VI. k. 168. sz.

⁹⁰ *Gelcich* 1887. 250. o.; *Fermentžin* 1892. 102. o.

⁹¹ Wormditt Péter, a német lovagrend római procuratora értesíti a lovagrend nagymesterét a Zsigmondhoz tartó lovag elbeszéléséről. ZsO V. k. 1155. sz.

⁹² „Hervoja... hadinépével egy síkságon szállt szembe velük.” *Thuróczy* 350. o.

⁹³ *Bonfini* 550. o.

⁹⁴ A levelet Wormditt Péter, a Német Lovagrend római procuratora írta nagymesterhez, ebben beszámolt a magyar eseményekről. A török ekkor Cilliben, Ortenburgban, Görzben és Karjnában pusztított. ZsO V. k. 1155. sz.

⁹⁵ Thallóczy Lajos Monoszlói Csupor Pált, Garai Jánost és Maróti Jánost említi, mint Hervoja legnagyobb ellenségeit. *Thallóczy*: Hervoja, 5. o.

⁹⁶ ZsO V. k. 896. sz.

A magyar hadak valószínűleg nem maradtak egyhelyben, továbbhaladtak déli irányba, a Boszna folyó mentén. Ćirković határozott tényként kezeli a magyarok Doboj alóli továbbvonulását.⁹⁷ Ez a lépés elképzelhető, hiszen a folyó völgy mentén elérhették a magyar fennhatóságú Vranduk várát.⁹⁸ A sereg vonulását segíthették a Boszna folyó völgyét biztosító magyar fennhatóságú várak: Dobor, Doboj és Vranduk. A hadjárat a magyar befolyás visszaállításáért és megszilárdításáért indult. Ezért feltételezhető, hogy a magyar bárók a régi befolyási területet alapul véve, az annak legdélebbi pontját jelentő Toričant és Vesela Stražat akarták elérni. Ezeket a várakat Hervoja 1415-re ellenőrzése alá vonta.⁹⁹ Toričan vára a Lašva folyó völgyében feküdt, valószínű, hogy a magyar sereg először ezt akarhatta elérni. A magyar sereg július elejéig elérhette a Dobojtól délre, kb. 74 km-re lévő Lašva folyó völgy területét, és itt kerülhetett szembe Hervojával és a törökökkel. A csata helyszínéről Ćirković és az említett perhasztságok is ezt a térséget jelölik meg.

A csata

Az időpont és a helyszín mellett a csata eseményei is kérdéseket vetnek fel. A rekonstrukciót Thuróczy és ennek nyomán Bonfini elbeszélésével érdemes kezdeni. A két leírásból, mint arról már fentebb szó esett, egyértelműen a nyíltszíni ütközet valószínűsíthető. A Lašva völgyi csatát mind a két történetíró a csatákat általánosan jellemző vonásokkal írja le.¹⁰⁰ Jelen tanulmány azokat az eseményeket emeli ki az említett két elbeszélő forrásból, melyeket más, okleveles források is alátámasztanak. A két krónika megegyezik a bosnyákok cselében, mely megváltoztatta a csata menetét, és a győzelmet jelentette számukra. Milyen csel lehetett valójában? Ennek megválaszolására a krónikák mellé kell emelni egy 1415. október 25-én kelt levelet, melyből kiderül, hogy a törökök miképpen is fordították a csatát a javukra. Egy Zsigmondhoz tartó lovag elmondása szerint azzal a csellel éltek, hogy az erősebb magyar sereg elől visszahúzódtak, majd újra támadásba kezdtek.¹⁰¹ Bonfini a következőket írja: „aztán a hegyek közül rohanjanak ki az ellenségre, újítsák meg a küzdelmet”. Bonfini bosnyákokról beszél, de az ellenfél seregének nagyobb részét valószínűleg törökök alkották,¹⁰² így a csel is az oszmánoknak lehet tulajdonítani. A történetírók feltételezhetően a bosnyákok árulásának bűnét akarták a csellel is növelni. Az ellenséges seregben a török dominanciát látszik erősíteni az okleveles források egyöntetű

⁹⁷ Ćirković 1964. 242. o.

⁹⁸ Engel 1996. I. k. 463. o. – Vranduk várát Apafi Mihály erdélyi nemes védelmezte sikeresen 1413/1414 körül Hervoja ellen, ezért jutalmat is kapott Zsigmondtól. Engel: Bosnyák, 510. o. – Valószínűsíthető, hogy 1415-ben még magyar vagy magyar hű vezetése volt Vranduknak. Engel Pál kutatásai szerint Vranduk legalább 1418-ig magyar kézen maradt. Engel: Bosnyák, 504. o.

⁹⁹ Engel: Bosnyák, 504–505. o. – 1414. február 5-én Borbála királyné által kiadott és Monoszlói Csupor Pál szlavón bánhoz szóló oklevélből kiderül, hogy Vesela Straža vára Szobocsinai Miklós hanyagsága miatt került bosnyák kézre. ZsO V. k. 1652. sz.

¹⁰⁰ „A hadilobogók már egymással szemben lobognak, a kürtök mindkét részen nagy recsegő zúgással rivalognak.” Thuróczy 350. o. – Thuróczy ezen leírása bármely csata előtt jellemző momentum lehetett, csak úgy, mint a következő: „Hatalmas lárma terjeng, törnek a lándzsák, lándzsatorés közben sokan lefordulnak a lóról, és a holtak teste hull innen is, onnan is, mindkét részről.” Uo.

¹⁰¹ ZsO V. k. 1155. sz.

¹⁰² Az okleveles források is török elleni vereségként kezelik az 1415-ös csatavesztést.

közlése, miszerint a magyar sereg a töröktől szenvedett vereséget.¹⁰³ A források bosnyák részről egyedül Hervoját említik meg,¹⁰⁴ de részvételüket nem szabad elvetni. Ezt támaszthatja alá a „bosnyák bárók” (*barones Bosne*) csata utáni tanácskozása, melyen Srebrenica visszaszerzése mellett döntöttek.¹⁰⁵ Ez mutatja, hogy a bosnyák bárók rendelkezettek ütőképes fegyveres csapatokkal, mely a töröktől ekkor még független lehetett. Srebrenica ekkor Zsigmond hűséges vazallusa, Lazarevics István szerb despota birtokában állott.¹⁰⁶ A bosnyák nemesek elég erősnek tartották magukat egy újabb, szerb–magyar fennhatóságú város megtámadásához.

A két krónika egyetért a magyar sereg derekas helytállását illetően, mely a törökök általi csel kikényszerítette. Thuróczy és Bonfini elbeszéléséből tényszerűen a már említett nyíltszíni ütközet, a csel és a magyar sereg megosztása emelhető ki, hiszen ezekre van okleveles forrás. A hegyek között szűkös hely állhatott rendelkezésre. A harc vonal igen korlátozott lehetett, mely nem kedvezett a túlerőben lévő bosnyák–török seregeknek. A csatater természetes határai adta korlátainak lehetőségét tovább növelte a tény, hogy a magyar hadsereg szétvált, és kétfrontos küzdelemre vállalkozott az ellenséggel.¹⁰⁷ Az ellenfél csele, ami valószínűleg egy katonai manőver lehetett, a török túlerő érvényesülését célozta. A szűkös harc vonal kiegyenlített küzdelmet eredményezhetett, amit az ellenséges csapatok színlelt megfutása megbontott. A magyar sereg azon része, mely elől a törökök megfutottak, feltételezhetően üldözőbe vette a visszavonulókat, ezzel feladva addigi kedvező pozícióit. Az ellenség ezután kihasználhatta számbeli fölényét a fellazult magyar arcvonalakkal szemben.

A két krónikában fennmaradt csataleírás cselre vonatkozó része valószínűleg egy, az előbbieken felvázolt katonai manővert takarhat. A történetírók elmondása, miszerint a hegyre felküldött emberek kiáltozása bizonytalanította el a magyar csapatokat, megkérdőjelezhető. A Rázsó Gyula munkájában leírtak a lehetetlen kategóriát erősítik, miszerint a csel maga Hervoja hajtotta végre.¹⁰⁸ Az ütközet közben kialakult csatazajt képtelen lett volna egy vagy több ember túlharsogni.

A csata eseményei közé kell sorolni és egyben feltételezni, hogy a töröknek sikerülhetett a magyar csapatokat oldalba támadnia és ezzel esetleg körbezárni. Nem lehet említés nélkül hagyni a fogságba esett bárók magas számát. Ezt csakis egy olyan gyors katonai esemény eredményezhette, ami ellehetetlenítette a további harcokat, és a megadást, fogságot reális lehetőségé tette.

A súlyos vereséget követően a magyar vezetés tarthatott egy esetleges török betöréstől. A fentiekben már szó esett arról, hogy a török kisebb portyázó csapatokkal már többször

¹⁰³ A Konstanzi zsinat levelei is török veszélyről beszélnek. ZsO V. k. 896., 948., 949–952. sz. – Ragusa 1415. augusztus 18-án kelt levele török túlerőről szól. *Gelcich* 1887. 251. o.; ZsO V. k. 953. sz. – Az 1415. október 25-én kelt levél is a törökök cseléről számol be. ZsO V. k. 1155. sz.

¹⁰⁴ ZsO V. k. 1138. sz.

¹⁰⁵ „Preterea barones Bosne fuerunt ad universalem colloquium et deliberaverunt auferre Srebernizam” *Gelcich* 1887. 251. o.

¹⁰⁶ Lazarevics István valamikor 1411-ben kaphatta meg, miután Hervoja lemondott róla Zsigmond javára. *Engel*: Bosnyák, 504. o. – A város még 1415-ben is a szerb despota kezén volt: „Srebernizam, quam vestra serenitas dedit magnifico despoto Rassie” *Gelcich* 1887. 251. o.

¹⁰⁷ A Zsigmondhoz igyekvő lovag elmondása szerint a török csapatok az erősebb magyar sereg elől húzódtak vissza. ZsO V. k. 1155. sz. Ez is erősítheti a magyar sereg megosztottságát.

¹⁰⁸ *Rázsó* 1984. 90. o.

is pusztíthatta a magyar területeket. Ráadásul 1415 tavaszán Dalmácia déli területein török portyázó csapatok tartózkodtak.¹⁰⁹ Tartva attól, hogy a csata elvesztése miatt a török továbbnyomulhat, állomásoztattak az év hátralévő részében katonákat a határon. Sajnos erről a magyar óvintézkedésről semmilyen információ sem áll rendelkezésre, csupán egy 1415. október 25-én Konstanzban kelt oklevél tudósít.¹¹⁰ Az sem elképzelhetetlen, hogy a Boszniába induló magyar sereg hátvéd vagy tartalék csapatairól, de lehet, már a vereség hírére gyorsan összeverbuvált egységről számol be az oklevél.

A csata utáni kép

A hadjáratmal kapcsolatos perhasztási oklevelek lehetővé teszik a hadjáratban, illetve a csatában részt vevő személyek egy részének azonosítását. Az indulást megelőző perhasztásokról már esett szó, most elsősorban a hadjáratot követő forrásokat vesszük lajstromba, melyek a csata súlyos veszteségeit mutatják. A hadjáratban Garai János ozorai bán,¹¹¹ Maróti János volt macsói bán¹¹² és Monoszlói Csopor Pál szlavón bán¹¹³ mellett több tisztségviselő is részt vett: Szerdahelyi Ders Márton volt királyi étekfogó,¹¹⁴ Berzevici Péter szepesi ispán¹¹⁵ és Harapki Botos János volt székely ispán.¹¹⁶

A magyar vereség nagyságát mutatja, hogy az említett főurak közül Garai János, Maróti János, Szerdahelyi Ders Márton,¹¹⁷ Berzevici Péter,¹¹⁸ Harapki Botos János¹¹⁹ fog-ságba estek, míg Monoszlói Csopor Pál életét veszítette.¹²⁰

A váltságdíjak összegének előteremtése érdekében, 1416. szeptember 4-én az országot Zsigmond távolléte alatt vezető bárók rendkívüli adót vetettek ki jobbágyaikra. Az összeg négy nemes – Maróti János, Szerdahelyi Ders Márton, Harapki Botos János és Berzevici Péter – kiszabadítását célozta. A tárgyalásokban nagy szerepe volt Lazarevics István szerb despotának, aki valószínűleg régi török kapcsolatait használta fel az ügy érdekében. A váltságdíj 65 000 aranyforintos összegét is a despotának vagy a megbízottjának kellett átadnia a szultán emberének.¹²¹ Garai János neve is felbukkan a rendelkezésben, de nem

¹⁰⁹ *Gelcich* 1887. 248–249. o.; ZsO V. k. 421–423. sz.

¹¹⁰ ZsO V. k. 1155. sz. Wormditt Péter, a Német Lovagrend római procuratora írt a nagymesterhez, értesítve a magyarországi helyzetről.

¹¹¹ *Wertner*: A Garaiak, 917. o.

¹¹² *Engel* 1996. I. k. 29. o. A macsói báni címet háromszor is viselte (1397, 1398–1402, 1402–1410).

¹¹³ *Engel* 1996. I. k. 20. o.

¹¹⁴ Szerdahelyi Ders Márton volt királyi főétekfogó (1404–1406). Lásd: A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára I. k. S. a. r. *Géresi Károly*. Budapest, 1882. 338. o.; ZsO II/1. k. 6133. sz.

¹¹⁵ *Engel* 1996. I. k. 198. o.; *Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde* (szerk.): *Művészet Zsigmond király korában* I. Budapest, 1987. 430. o.; ZsO V. k. 2255. sz.

¹¹⁶ *Engel* 1996. I. k. 193. – Az udvar tagja 1411 és 1416 között. Uo. I. k. 499. o.

¹¹⁷ Garai Jánosról, Maróti Jánosról és Szerdahelyi Ders Mártonról (ZsO V. k. 2565.) az augusztus 6-án írt spalatoei levél már fogolyként beszél. ZsO V. k. 926. sz.; *Kláié* 1890. 271. o.

¹¹⁸ Lásd *Beke László et al.* művét a 115. jegyzetben, 430. o.; ZsO V. k. 2255. sz. – Egy 1425. szeptember 18-án kiadott oklevél is megemlíti Berzevici Péter török fogságát. *Fejér* X/6. k. 704. o.

¹¹⁹ ZsO V. k. 2255. sz.

¹²⁰ *Bonfini* 550. o.

¹²¹ ZsO V. k. 2255. sz.

fogolyként, hanem az egyik olyan személyként megnevezve, akihez az adó összegét el kellett jutatni. Pontos információk nincsenek kiszabadulásának időpontjáról és módjáról, de 1415. augusztus 6. és 1416. szeptember eleje közötti időszakban nyerhette vissza szabadságát és térhetett vissza Magyarországra.¹²² Ezzel szemben tudjuk, hogy Maróti János és Szerdahelyi Ders Márton 1418 nyár elején már hazafelé tartottak a török fogságból.¹²³ A foglyok kiszabadulásának körülményeiről jelenleg nem állnak rendelkezésre források.

Maróti és Szerdahelyi szabadulása kicsit későinek tűnik, tekintetbe véve, hogy az 1416. szeptember 4-én meghatározott rendkívüli adónak a leírtak szerint már szeptember végére, de október elejére össze kellett volna gyűlnie.¹²⁴ Ez nem valósult meg. A gyanút erősíti egy 1417. december 22-én kelt levél, melyből kiderül, hogy Szerdahelyi Ders Márton váltságdíjának összege még ekkor sem állt rendelkezésre.¹²⁵ A rendkívüli adó kivetése jelentős összeget eredményezhetett, de az elhangzottak is arra a megállapításra terelik a figyelmet, hogy az összeg még 1417 végén sem volt meg.

A magyar urak, látva az október elejére kialakult problémákat a váltságdíj körül, dönthettek egy újabb, de az előző évihez képest kisebb hadjárat ügyében a bosnyák területek ellen.¹²⁶ A katonai akciót Ozorai Pipo vezette novemberben, melynek céljai között lehetett a fogságba lévők esetleges kiszabadítása vagy az értük folyó tárgyalásokban jobb alkupozíció kialakítása. Itt elképzelhető, hogy a rendkívül magas, 65 000 aranyforintos összeg csökkentését akarta elérni a magyar vezetés. A katonai fellépés eredménye lemérhető a két báró késői, 1418. nyár eleji szabadulásából.¹²⁷

A bárók mellett több nemes is eltűnt, fogságba került vagy éppen életét vesztette. A magyar sereg vereségének másik fokmérője, a már említett bárókon túl, a mellékelt táblázatban felsorolt nemesek bizonytalan sorsa a csata után. Erre a helyzetre reagált Ozorai Pipo 1416. május 16-án kelt levele – ez Zsigmond rendeletét adja közre –, mely szerint a múlt évben, Boszniában szerencsétlenül járt nemesek jobbágyai addig nem költözhettek, míg uraik sorsáról – élnek vagy meghaltak – biztosat nem tudtak.¹²⁸ A rendelkezés kiadása nem véletlen, hiszen 1415. szeptember eleje és 1416 májusa között több pert is elhalasztottak, mivel az ügyben érintett személy még nem tért haza Boszniából.¹²⁹ Zsigmond májusi pa-

¹²² Garai János neve 1415. augusztus 6. és 1416. szeptember 4. között a forrásokban nem szerepel. *Gelcich* 1887. 251. o.; ZsO V. k. 926., 2255. sz.; *Wertner*: A Garaiak, 917. o.

¹²³ Az oklevél pontos dátuma 1418. június 28., de ekkor már Magyarország felé tartott Maróti János és Szerdahelyi Ders Márton, ezért a szabadulásukat valamikor a nyár elejére lehet datálni. ZsO VI. k. 2103. sz. – Szerdahelyi Ders Márton sorsa bizonytalan, egy 1418. április 30-án kiállított oklevél szerint Maróttal együtt hazatért, de nem sokkal utána meghalt. ZsO VI. k. 1828. sz. – Egy 1420. március 7-én kelt királyi parancslevélből az derül ki, hogy fogságban halt meg. ZsO VII. k. 1460. sz. – Halálának ideje és helye bizonytalan.

¹²⁴ A rendelet szerint az összegnek két részletből kellett összeállnia. Az elsőnek a Magyar Királyság felső részeiről Szent Gál (október 16.), míg a másodiknak Szent Mihály (szeptember 29.) napjáig kellett volna megérkeznie Futak birtokra Garai Jánoshoz és István fia, Mihályhoz. ZsO V. k. 2255. sz.

¹²⁵ ZsO VI. k. 1272. sz.

¹²⁶ ZsO V. k. 2421. sz. Ozorai Pipo 1416 novemberében történt katonai fellépéséről keveset lehet tudni, eredményeiről pedig semmit.

¹²⁷ ZsO VI. k. 2103. sz.

¹²⁸ „...in anno proxime preterito in regno Bozne periclitatorum et deperditorum interim quousgue super hoc vtinam ydem Nobiles viui existant vel mortui certitudo...” *Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története III. Budapest, 1882. (A továbbiakban: *Pesty*: Krassó III.) 283. o.; ZsO V. k. 1901. sz.

¹²⁹ Zichy VI. k. 368–369. o.; ZsO V. k. 986., 994., 1000., 1330., 1539., 1566., 1573., 1597., 1768. sz.

rancsát követően is halasztások sorát adták ki, okként az 1415-ben „a török által Bosziában legyőzött királyi seregben” (*in regno Bozne in regio exercitu per Turcos debellat*)¹³⁰ való részvétel vagy adott személy sorsának bizonytalansága lett megjelölve.¹³¹ Sőt, 1416. szeptember 4-én rendelték el – a már fentebb vizsgált – rendkívüli adót is a fogságba esettek kiszabadításáért.¹³² A perhalasztásokat Zsigmond távollétében¹³³ Garai Miklós nádor¹³⁴ és Perényi Péter országbíró¹³⁵ intézték. Zsigmond nevében is adtak ki perhalasztásokat, melyeket hasonlóan a fentebb leírtakhoz, a királyi kancellária intézett.¹³⁶ Természetesen az oklevelek, amelyeket jelen tanulmányunkban feldolgoztunk, csupán a veszteségek csúcsát mutatják. Az elesettek és fogságba kerültek száma valószínűleg még a korszakban sem volt pontosan ismert.¹³⁷ A rendelkezésre álló források nyomán a hadjáratban illetve a csatában részt vevő bárók és nemesek neveit a mellékelt táblázat foglalja össze.

A Lašva menti csatában részt vevők névsora (Saját szerkesztés)

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Vármegye</i> ¹³⁸
Bátmonostori Töttös László ¹³⁹ † ¹⁴⁰		Baranya, Valkó, Bács, Bodrog, ¹⁴¹ Fejér ¹⁴² és Zágráb ¹⁴³
Berzevici Péter ¹⁴⁴		Szepesi - ispán ¹⁴⁵
Csapi Miklós ¹⁴⁶		

¹³⁰ ZsO V. k. 2031., 2405. sz.; ZsO VI. k. 168. sz.

¹³¹ ZsO V. k. 1940., 1942., 1947. sz. „in conflictu cum Thureis pridem in regno Bozne periclitati forent” ZsO V. k. 1939. sz. – Az oklevelekből az adott személyek sorsának bizonytalansága olvasható ki.

¹³² ZsO V. k. 2255. sz.

¹³³ Zsigmond a Konstanzi zsinat szervezése miatt tartózkodott külföldön. Itinerárium, 99–100.

¹³⁴ Engel 1996. I. k. 5. o.; ZsO V. k. 1539., 1561., 1939–1940. sz.

¹³⁵ Engel 1996. I. k. 9. o.; ZsO V. k. 1000., 1030., 1566., 1573., 1597., 1942., 2031. sz.

¹³⁶ ZsO V. k. 1849., 1947., 2158. sz. A királyi nagypecséttel megerősített perhalasztások. – ZsO V. k. 2405. sz., ZsO VI. k. 168. sz. A különös jelenlét bíróságának halasztásai. (Lásd az 53. jegyzetet!)

¹³⁷ Gyulai Mihály fia, László híveivel együtt szállt szembe a törökkel. ZsO V. k. 2138. – Gyulai Frank feleségének 1416. július 27-én kiállított perhalasztásból kiderül, hogy férje mellett annak, embereit és familiárisait is elhurcolták a törökök. ZsO V. k. 2146. sz.

¹³⁸ Az adott személyeknek mely vármegyékben helyezkedtek el birtokai, emellett jelölve, ha azok ispáni címét is bírták.

¹³⁹ Zichy VI. k. 363. o.; ZsO V. k. 894., 1942., 1947. sz.

¹⁴⁰ 1416. február 18-án még fogságba eséséről szól az oklevél. ZsO V. k. 1566.; Zichy VI. k. 331.o. 1416. áprilistól pedig felesége özvegyként van említve. ZsO V. k. 1766., 2141. sz., VI. k. 136., 237., 439., 470., 485., 510., 524. sz.; Zichy VI. k. 406., 445., 436., 444. o., XII. k. 109. o. 1416. június elején kiadott oklevelekből elestéről lehet értesülni. ZsO V. k. 1942., 1947. sz.

¹⁴¹ Zichy V. k. 117. o.

¹⁴² Zichy VI. k. 363. o.

¹⁴³ Zichy VI. k. 445. o.

¹⁴⁴ Művészet Zsigmond király korában I. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Budapest, 1987. 430. o. Berzevici Péter a királyi aula tagja és udvari lovag 1411 és 1419 között (Engel 1996. I. k. 499. o.), majd 1419-től 1433-ig tárnokmester (Engel 1996. I. k. 39. o.).

¹⁴⁵ Engel 1996. I. k. 198. o. A csata után hazatért, ezt bizonyítja 1419 és 1433 között betöltött tárnokmester tisztsége is. Engel 1996. I. k. 39. o.

¹⁴⁶ ZsO V. k. 1026. sz. Ozorai Pipo bandériumában vett részt a Lašva menti csatában. 1410-ben az aula tagja, mint udvari ifjú. Engel 1996. I. k. 499. o.

Név	Tisztség	Vármegye
Cseményi István ¹⁴⁷		Tolna ¹⁴⁸
Garai János ¹⁴⁹	ozorai bán ¹⁵⁰ sárkányrend tagja ¹⁵¹	
Gethe-i Mátyás fia, Tamás ¹⁵²		
Gimesi Forgács György ¹⁵³		Nyitra ¹⁵⁴
Gimesi Forgács Miklós ¹⁵⁵⁺¹⁵⁶		Nyitra ¹⁵⁷
Gyertyánosi Csép Jakab és Miklós ¹⁵⁸⁺¹⁵⁹		Krassó ¹⁶⁰
Gyulai Frank ¹⁶¹⁺¹⁶²		Baranya ¹⁶³
Gyulai Mihály fia, László ¹⁶⁴		Baranya ¹⁶⁵

¹⁴⁷ ZsO V. k. 636., 637. sz.; Zichy VI. k. 361. o.

¹⁴⁸ ZsO V. k. 636., 637. sz.; Zichy VI. k. 361. o.

¹⁴⁹ ZsO V. k. 791., 926. sz.; Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. k. Szerk. K. Balogh János. Szekszárd, 1978. (A továbbiakban: Tolna.) 260. o.

¹⁵⁰ Engel 1996. I. k. 496. o.

¹⁵¹ Engel 1996. I. k. 496. o.

¹⁵² ZsO VI. k. 627. sz.

¹⁵³ *Bártfai Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története.* Budapest, 1910. (A továbbiakban: Hunt-Paznan.) 102–103. o. Ozorai Pipo familiárisa, így a Lašva menti csatában részt vevő bandériumának a tagja. Később 1420-tól udvari lovag (Engel 1996. I. k. 503. o.)

¹⁵⁴ Engel 1996. I. k. 345. o.

¹⁵⁵ Hunt-Paznan. 102–103. o. – ZsO V. k. 1000. sz.

¹⁵⁶ 1416. november 11-én Gimesi Forgách Miklós felesége már özvegyként van említve (ZsO V. k. 2429. sz.). Azt nem tudni hol és mikor halt meg Miklós, de feltételezhetően a csatában vesztette életét.

¹⁵⁷ Engel 1996. I. k. 345. o. – ZsO V. k. 2429. sz.

¹⁵⁸ ZsO V. k. 1539., 1901., 1939., 1940., 1948., 2405. sz. Ozorai Piponak a bandériumába tartóztak (Engel 1996. II. k. 51. o.). Gyertyánosi Csép Jakab Krassó megye alispánja is volt (Engel 1996. I. k. 145. o., II. k. 51. o.).

¹⁵⁹ ZsO V. k. 1901. sz. Ozorai Pipo oklevele Jakab és Miklós feleségeit özvegyként említi. Az oklevelek a későbbiekben sem említik őket, így biztosnak tűnik, hogy vagy a csatában vagy az azt követő események során vesztették életüket.

¹⁶⁰ Engel 1996. I. k. 145. o.

¹⁶¹ 1416. július 27-én Gyulai Frank felesége panaszára Zsigmond felmenti őket minden peres ügy alól és „Együttal megtiltja a nádornak, az országbíróknak, az ország gubernator-ainak és összes többi egyházi és világi bírójának, valamint bírói helyetteseiknek, hogy bárki kérésére az említett ideig és kivétellel Frank felesége és fiai ellenében ítélezzenek, s őket bíróságuk elé állítsák”, amíg férje a török fogságból haza nem tér. Ebből az oklevélből kiderül, hogy nem csak ő, de familiárisai is fogságba estek 1415-ben (ZsO V. k. 2146. sz.). A Lašva menti ütközetben, mint Maróti János familiárisa vehetett részt. Frankot egy 1410. március 2-án kiadott oklevél Maróti János familiárisaként említi (Engel 1996. II. k. 93. o. – ZsO II/II k. 7392. sz.).

¹⁶² Valószínűleg Gyulai Frank soha nem tért haza, az nem tudható, hogy csatában vagy fogságban halt-e meg, de 1417. december 21. feleségét már özvegyként említi az oklevél. (ZsO VI. k. 1270. sz.)

¹⁶³ ZsO II/I. k. 5004. sz. Baranya megyei alispánhoz és szolgabíróhoz fordultak jogi ügyben, ebből feltételezhető, hogy ebben a megyében volt/voltak birtokaik. Emellett tudható, hogy két ízben is betöltötte a baranyai alispáni pozíciót: 1400–1402, 1404–1409 között. (Engel 1996. I. k. 104., 499. o.)

¹⁶⁴ ZsO V. k. 2138. sz. Az oklevél szerint török fogságba esett. Azt nem közli, hogy melyik évben, de valószínűleg 1415-ben kudarcot vallott katonai fellépésről van szó ebben az esetben.

¹⁶⁵ ZsO V. k. 2138. sz. A Baranya megyei birtokokat 1416-ban minden valószínűség szerint az addigi Boszniában teljesített szolgálatukért kapták atyai „patruelis” testvérével, Gyulai Path fia, Kelemennel. Arra nincsen adat, hogy testvére is részt vett volna a hadjáratban. A jutalmat is azért kapta, mert sike-

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Vármegye</i>
Hasaagh-i János fia, Márton ¹⁶⁶		
Harapki Botos János ^{167,168}	volt székely ispán ¹⁶⁹	
Izményi János ¹⁷⁰		
Jutai Jakab ¹⁷¹		
Jutai Márton fia, Kelemen ¹⁷²		Somogy ¹⁷³
Lomnicai György fia, János ¹⁷⁴		
Maróti János ¹⁷⁵	volt macsói bán ¹⁷⁶ sárkányrend tagja ¹⁷⁷	Baranya, Békés és Valkó ¹⁷⁸
Medvei [Albeni] ? ¹⁷⁹		
Meggyesi István ¹⁸⁰		Szabolcs ¹⁸¹
Mérei Jakab fia, János ¹⁸²		Somogy ¹⁸³

resen tartott meg több boszniai várat a törökkel és más ellenséggel szemben valószínűleg 1415 előtről lehet ebben az esetben szó.

¹⁶⁶ ZsO V. k. 1030. sz. Az oklevél szerint azért kapott halasztást, mert nem régen érkezett meg „de exercitu regio in regno Bozne devicto”.

¹⁶⁷ ZsO V. k. 2255. sz. Maróti János és Szerdahelyi Ders Márton neve után következik a török fogságból kiváltandó személyek sorában.

¹⁶⁸ Az okleveles források 1416 után nem szólnak róla. Az utolsó információ 1416. szeptember 4-ről való, mely szerint török fogságban van (ZsO V. k. 2255. sz.). Ezért feltételezhető, hogy vagy a csatában, vagy az azt követő fogságban halt meg.

¹⁶⁹ Engel 1996. I. k. 193. o. 1411 és 1416 között az udvar tagja. Engel 1996. I. k. 499. o.

¹⁷⁰ ZsO V. k. 1573. sz.

¹⁷¹ ZsO VI. k. 278. sz.

¹⁷² Zichy. VI. k. 437. sz.

¹⁷³ Zichy. VI. k. 437. sz.

¹⁷⁴ ZsO V. k. 1597. 1416. február 21-én kap perhalasztást az előző évi bosnyák és török ellenes hadjárat miatt.

¹⁷⁵ ZsO V. k. 926. 2255. sz. Tolna. 260. o.

¹⁷⁶ Maróti János három alkalommal is betöltötte a macsói báni tisztséget: 1397-ben, 1398–1402-ben és 1402–1410-ben. Engel 1996. I. k. 29. o.

¹⁷⁷ Engel 1996. I. k. 491. o.

¹⁷⁸ Engel 1996. I. k. 454., 324., 270. o.

¹⁷⁹ Wertner: A Garaiak 54–76. o. A forrásokból nem derül ki a személy keresztnéve, de testvére Medvei [Albeni] János világi – dalmát-horvát bán 1414–1419 (Engel 1996. I. k. 25. o.) – és egyházi – pécsi püspök 1410–1421 (Engel 1996. I. k. 73. o.) – tisztségeiből kiderül, hogy befolyásos nemes úrral van szó. A rendelkezésre álló forrásokból feltételezhető, hogy a csatában nem a dalmát-horvát bán vett részt. Ugyanis az 1416. október 26-án kiadott oklevél Albeni [Medvei] János fivérének hazatértét közli (Zichy VI. k. 426–427 o.).

¹⁸⁰ ZsO V. k. 1580. sz., VI. k. 168., 545. sz.

¹⁸¹ ZsO II/2. k. 6899. sz. A hatalmaskodásból keletkezett károkért a pénzbüntetést Szabolcs megye egyik szolgabírája előtt kellett kiegyenlítenie a családnak. 1414. június 17-én Zsigmond parancsa szerint a Leleszi konventnek Szabolcs vármegyében több birtokot is vissza kellett foglalni. A jogtalan birtokfoglalók között Meggyesi István neve is ott szerepel. (ZsO IV. k. 2145. sz.) Majd a hatalmaskodások tovább folytatódtak 1416-ban. (ZsO V. k. 1560. sz., VI. k. 168., 441., 545. sz., VII. k. 1398., 1471. sz.) Az oklevelekben Meggyesi István testvérei, Zsigmond és László is fel van sorolva, így ez is alátámasztja, hogy Szabolcs megyében több birtokuk is lehetett.

¹⁸² DL 49311.

¹⁸³ A Somogy megyei alispánokhoz és a szolgabírákhoz szolt a levél, ebből kiderül, hogy az említett birtokok ebben a vármegyében helyezkedtek el. DL 49311.

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Vármegye</i>
Monoszlói Csupor Pál ^{184†185}	szlavón bán ¹⁸⁶	Körös és Zágrab - ispánja ¹⁸⁷
Osztopáni György ¹⁸⁸		
Panyolai Lőkös fia, Zsigmond ¹⁸⁹		Szabolcs, ¹⁹⁰ Szatmár ¹⁹¹
Régyi Márton fia, János ¹⁹²		Bodrog ¹⁹³
Sóvári Soós Simon ^{194†195}		Szepes, ¹⁹⁶ Sáros, Zemplén ¹⁹⁷
Szerdahelyi Ders Márton ^{198†199}	volt alnádor ²⁰⁰ volt asztalnokmester ²⁰¹	Somogy ²⁰²
Teszéri Benedek fia, László ²⁰³		Nyitra ²⁰⁴
Upori Imre fia, László ²⁰⁵		

¹⁸⁴ Magyarország történeti kronológiája I. Szerk. *Benda Kálmán*. Budapest, 1981.; Tolna 260. o.

¹⁸⁵ Csupor Pál Hervoja személyes bosszújának lett áldozata, erről Thuróczy és Bonfini is megemlékezik (*Bonfini* 3.3.140. – *Thuróczy*, 351. o.). Egy 1420. május 10-én kelt oklevél szerint Csupor Pál a törökök elleni háborúban esett el (ZsO VII. k. 1721. sz.). Az oklevél az 1415-ös ütközetre utalhat.

¹⁸⁶ ZsO IV. k. 1713., 1729., 1753., 1957., 1957., 2558. sz., V. k. 70., 597., 603., 1275. sz. – *Engel* 1996. I. k. 20. o.

¹⁸⁷ ZsO II/2. k. 7572. sz., III. k. 8., 244., 297., 715., 1553. sz.

¹⁸⁸ Fejér X/5. k. 809. o.

¹⁸⁹ ZsO V. k. 1330. sz.

¹⁹⁰ ZsO V. k. 1330. sz.

¹⁹¹ ZsO III. k. 764. sz., IV. k. 176., 268. sz.

¹⁹² ZsO V. k. 2158. sz.

¹⁹³ ZsO V. k. 2158. sz. Az oklevelet Zsigmond Bodrog megye alispánjához küldte, ebből következik, hogy Jánosnak és családjának a megyében lehettek birtokai.

¹⁹⁴ ZsO V. k. 1561. sz. 1416. február 17-én perhelasztást kap a bosnyákok és törökök ellen régen „pridem” lezajlott – valószínűleg az 1415-ös katonai akcióról van itt szó – hadjárat miatt. Egy következő, május 4-én kiadott oklevélből kiderül, hogy János esztergomi érsek zászlaja alatt vett részt az említett katonai vállalkozásban. ZsO V. k. 1849. sz.

¹⁹⁵ ZsO V. k. 2326. sz. Az oklevél 1416. szeptember 28-án Sóvári Soós Simon feleségét már özvegynek nevezi, és a későbbi oklevelek is (ZsO VI. k. 223. sz., VII. k. 1067. sz., IX. k. 270. sz.) ezt támasztják alá, így szinte biztos, hogy az 1415-ös bosnyákok elleni háborúban vesztett el.

¹⁹⁶ ZsO III. k. 131. sz., V. k. 1449., 1919. sz., VII. k. 838., 1067. sz. Sóvári Soós Simon feleségének, Margitnak ebben a megyében voltak birtokai.

¹⁹⁷ ZsO V. k. 1408. sz. Sóvári Soós Simon felesége tiltakozok férje zempléni és sárosi (ZsO X. k. 900. sz.) birtokainak a háborgatása ellen 1416 januárjában.

¹⁹⁸ A török fogságba lévő nemesek névsorában szerepel, Márton bán. (ZsO V. k. 2255. sz.) Igaz, nem a teljes név szerepel, de egy 1418. június 28-án keltezett oklevél tanúsága szerint a kiállítás napján Szerdahelyi Ders Márton már hazafelé tartott a török fogságból. ZsO VI. k. 2103. sz.

¹⁹⁹ Szerdahelyi Ders Márton sorsa bizonytalan, egy 1418. április 30-án kiállított oklevél szerint Marótiával együtt hazatért, de nem sokkal utána meghalt (ZsO VI. k. 1828. sz.). Egy 1420. március 7-én kelt királyi parancslevélből az derül ki, hogy fogságban halt meg (ZsO VII. k. 1460. sz.). Halálának ideje és helye bizonytalan, de valószínűsíthető, hogy ha nem is közvetlenül a csatában, de az azt követő események okozhatták halálát.

²⁰⁰ *Engel* 1996. I. k. 5. o.

²⁰¹ Szerdahelyi Ders Márton asztalnokmester 1404-1406 között. *Engel* 1996. I. k. 47. o.

²⁰² Somogy megye ispánja 1405 körül. (*Engel* 1996. I. k. 176–177. o.) A Somogy vármegyei Kaposújvár várának birtokosa is. *Engel* 1996. I. k. 336. o.

²⁰³ ZsO V. k. 1768. sz.

²⁰⁴ ZsO V. k. 1758. sz. Fogságba került és kiváltása díját birtokának zálogba adásával kívánta előteremteni 1416. április 11-én.

²⁰⁵ ZsO VI. k. 320. sz. 1417. április 15-én kelt oklevél szerint „nunc in captivitate” van.

A szembenálló erők nagysága

A szembenálló seregek létszámáról semmilyen forrás nem áll rendelkezésre. A rendelkezésre álló közvetett adatokból a bosnyák–török sereg túlereje tűnik ki a magyar hadakkal szemben. Ragusa a magyar királynak 1415. augusztus 18-án küldött levele is a török csapatok létszámfölényét erősíti.²⁰⁶

A magyar sereg

A bárók vezette magyar sereg létszámáról a következőket lehet tudni. Ozorai Pipo²⁰⁷ és Kanizsai János esztergomi érsek²⁰⁸ személyesen nem, de bandériumaik jelen voltak. A XV. század elején egy bandérium 150–200 lándzsából állt, egy lándzsába három katona tartozott – egy lovas és két íjász.²⁰⁹ A számítások alapján Ozorai és Kanizsai bandériuma 900 és 1200 fő között mozoghatott. Arról további forrás nem szól, hogy a résztvevő bárók hány fős csapatokkal is lehettek jelen az 1415-ös katonai expedícióban. Garai János, Maróti János és Monoszlói Csupor Pál esetében kérdés, hogy saját bandériumai jelen lehetek-e a csatában. A bárói rang egyik kiváltsága a saját zászló alatti vonulás.²¹⁰ A saját csapatok számát növeli a fentebb említettek mellett, hogy a sereg parancsnokai közül kettő a befolyásos Garai és Maróti család tagja, így akár több katonával is részt vehettek. A tanulmány szempontjából fontosabbnak számíthat, hogy a bárói rang nem a családra, hanem az adott személyre vonatkozott.²¹¹ Tehát a családi hovatartozás inkább politikai és anyagi erőforrás szempontjából lehet fontos.

Az előbbiekből kiindulva az 1415-ös expedícióban Garai János, Maróti János, Monoszlói Csupor Pál és Szerdahelyi Ders Márton bárói joggal rendelkezhetek saját bandériumokkal. Ezt a rendelkezésre álló források nem erősítik meg, de a feltételezés jogos, mivel befolyásos és nagyhatalmú urakról lévén szó, bárói rangjuk egyik fő privilégiumáról valószínűleg nem mondhattak le. Az oklevelekből csupán a már említésre került Ozorai és Kanizsai bandériumainak részvétele biztos. Emellett kérdés, hogy Ozorain és Kanizsain kívül hány olyan báró lehetett, aki csupán bandériumait, esetleg familiárisát küldte. Eberhard főkancellár²¹² esetében is valószínűsíthető bandérium küldése, hiszen

²⁰⁶ „Ipsi tamen Hungari pauci fuerunt, nullo respectu quantitatis Theucrorum...” *Gelcich* 1887. 250–252. o.; ZsO V. k. 953. sz.

²⁰⁷ 1415. szeptember 5-én keltezett perhalasztás szerint Csapi Miklós „sub vexillo magnifici viri Pyponis de Ozora Themesiensis” vonult Boszniába. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 254 352.; ZsO V. k. 1026. sz. – Egy 1416. május 16-i perhalasztásból tudható, hogy Gyertyános Csépj Jakab Boszniába eltűnt „versus Bosniam motum sub banderio fidelis nostri Piponis de Ozora Comitiss Themesiensis essent.” *Pesty*: Krassó III. 283. o.; *Történelmi Tár*, 1884. 419. o.; ZsO V. k. 1901. sz.

²⁰⁸ *Engel* 1996. I. k. 64. o.; ZsO V. k. 1849. sz.

²⁰⁹ Bővebben: *C. Tóth Norbert*: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja. In: *Neumann Tibor – Rácz György* (szerk.): *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest–Piliscsaba, 2009. 447–485. o.

²¹⁰ *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In: *Engel* 2003. 229–230. o.

²¹¹ Uo. 229. o.

²¹² 1404–1419-ig főkancellár, mellette zágrábi és váradi püspök. *Engel* 1996. I. k. 89. o.

az általa mindenben támogatott unokaöccsei, az Albeni [Medvei] fivérek egyik tagja is ott volt a hadjáratban.²¹³ Sőt, a legidősebb fivér, Albeni [Medvei] Péter dalmát–horvát bán maga is részt vett 1413-ban Hervoja birtokainak elkobzásában. Az 1415-ös hadjáratban már nem lehetett jelen, mivel előző évben meghalt; testvére, Albeni [Medvei] János követte a báni tisztségben.²¹⁴ A rendelkezésre álló források alapján feltételezhető, hogy az Albeni családból nem János vett részt a csatában, ugyanis az 1416. október 26-án kiadott oklevél Albeni [Medvei] János fivérének hazatértét közli.²¹⁵ Az Albeni fivérek valamely tagjának szerepvállalása miatt Eberhard bandériumküldése nem zárható ki.

A hadsereg nem csupán az említett bárók fegyveres erejéből állt, hanem más nemesekből és ezek familiárisaiból. Többen a királyi aula tagjai vagy annak volt tagjai: Berzevici Péter,²¹⁶ Bátmonostori Töttös László,²¹⁷ Harapki Botos János.²¹⁸ Az említett személyek mit a királyi bandérium tagjai vehettek részt a csatában. A fegyveres csapatok létszámát még becslés szintjén sem lehet meghatározni. Természetesen több nemes eltűnéséről vagy elestéről maradt fent okleveles forrás, de korántsem annyi, amennyiből hiteles létszámmra lehetne következtetni.

A török–bosnyák sereg

A török–bosnyák sereg nagyságáról csakúgy, mint a magyar hadakéről, nem maradtak fent adatok. Igaz, a török csapatok esetében rendelkezésre állnak olyan források, melyek konkrét számokról tudósítanak, de ezek túlzóak, ezért fenntartással kell kezelni őket. Klaić szerint 1413-ban Hervoja a szultántól 30 000 fős török támogatást kapott.²¹⁹ Az 1414. augusztus 30-án Zsigmondnak kelt levél 20 000 fős török seregről beszél Hervoja vezetése alatt, mely Dalmáciára, Zengg városára támadt.²²⁰ A két adat rendkívüli török fellépésre engedne következtetni. A két számból az utóbbin erősen rajta hagyhatta nyomát a töröktől való félelem, mely túlzásokhoz vezethetett. Klaić számadata már nehezebb kérdés, hiszen okleveles forrás is megemlíti, de ennek ellenére is túlzónak kell tartani.²²¹ Ezek a számadatok feltételezhetően a török segítség mértékére és nem valós katona létszámokra utalhatnak.

Ragusa 1415. június 28-án Zsigmondhoz küldött levelében tudatta, hogy a török sereget Iszak bég vezeti. A városállam szerint a török elsődleges célja már nem Bosznia

²¹³ 1416. október 26-án kelt levélben Albeni (Medvei) János pécsi püspök (*Engel* 1996. I. k. 73. o.) fivére hazajöveteléről ad hírt (Zichy VI. k. 426–427. o.). A levél nem tesz említést a fivér keresztnévéről. *Mályusz* 1984. 58. o.

²¹⁴ *Engel* 1996. I. k. 25. o.; *Mályusz* 1984. 58. o.

²¹⁵ Zichy. VI. k. 426–427. o.

²¹⁶ Igaz, 1416. szeptember 4-én kelt rendeletben Maróti János és Szerdahelyi Ders Márton neve mellett szerepel, mint azon személyek, akiket a török fogságból ki kell váltani, de ekkor még nem báró, csak 1419-től. Ekkor még az aula tagja. *Engel* 1996. I. k. 499. o.

²¹⁷ ZsO V. k. 994., 1566. sz. – Bátmonostori Töttös László 1398 és 1413 között tartozott a királyi aulába. *Engel* 1996. I. k. 493. o.

²¹⁸ Harapki Botos János az aula tagja 1411 és 1416 között. *Engel* 1996. I. k. 499. o.

²¹⁹ *Klaić* 1890. 268. o.

²²⁰ ZsO IV. k. 2407. sz. Berengar de Muntmany I. Ferdinánd aragón királyhoz küldött levelében olvasható.

²²¹ *Fermentžin* 1892. 98. o.

dúlása volt – mivel az már fizette az adót a szultánnak –, hanem azon túli területek fosztogatása.²²² A magyar sereg feltételezhetően egy szervezett török haddal találta szembe magát, ami a bosnyák csapatokkal egészült ki. A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy ki vezethette az egyesült bosnyák–török hadakat. A fentebbi adatokból pontos létszámra nem lehet következtetni, de azt megmutatják, hogy a török nagy erővel jelent meg a bosnyák térségben, mellyel a Magyar Királyságnak számolnia kellett.

Nemzetközi helyzet a csata tükrében

Magyar vonatkozásain túllépve vizsgálatot érdemel a csata európai szintű megítélése is. Ebben az esetben abból az alaptézisből kell kiindulni, hogy Zsigmond igyekezett a Lašva környéki csata minden politikai tényezőjét kihasználni. Erre az első bizonyíték az 1414. nyár végén kiadott oklevél, melyben a magyar uralkodó arra szólítja fel Ulászló lengyel királyt, hogy hagyjon fel a fegyveres harcokkal a Német Lovagrend ellen, és tartalékolja erőit a jövő nyári török ellenes hadjáratra.²²³ Az 1412. március 15-én Lublóban aláírt béke megalapozta a két uralkodó és a két ország közötti jó viszonyt.²²⁴ Zsigmond a békében jelentős engedményeket tett Ulászlónak,²²⁵ ezért is számíthatott a lengyel részvételre. Emellett Ulászló testvérének, Vitold litván nagyfejedelemnek a fellépése sem volt kizárva. A zsigmondi elképzelés 1415 nyarán nem valósult meg. A konstanzi zsinaton 1415. augusztus 17. körül több felszólító levelet intézett, többek között Ulászló lengyel uralkodóhoz, Vitold litván nagyfejedelemhez és a Német Lovagrendhez, amelyben az egymás elleni ellenségeskedés befejezésére és Magyarország megsegítésére szólította fel őket a török ellenében.²²⁶

A konstanzi zsinat lépései mellett Zsigmond régi ellenfelére is gondolva, Velencét megvádolta a töröknek történt segítségnyújtással.²²⁷ A Magyar Királyság és a városállam közötti feszültséget Dalmácia birtoklása okozta. Ennek első katonai konfliktusában (1411/1412) Zsigmond alulmaradt.²²⁸ A két fél viszonya továbbra is feszült volt. Hervoja ezt az ellentétet 1415 előtt megpróbálta kihasználni, de a köztársaság sem kívánt ekkorra már Európa egyik legnagyobb urával idő előtt konfrontálódni, ezért visszautasította a bosnyák úr javaslatát.²²⁹ Velence tartózkodó álláspontja ellenére salétrom és kötél kivitelét enge-

²²² „Habemus etiam per mercatores nostros de Sclavnia, qualiter unus caporalis nominatus Isach Theucer congregat ad Scopiam gentes Theucas, qui his diebus expectatur in Boszna pro eundo ad raubaras versus ponentem extra regnum Bosne, in quo regno nil depredantur. Que omne contrate sunt ad ipsorum obedienciam, dando tributum domino imperatore Theucrorum pro se conservando.” *Gelcich* 1887. 249–250. o.; *Thallóczy*: Hervoja, 6. o.

²²³ ZsO IV. k. 2367. sz.

²²⁴ *Mályusz* 1984. 84–85. o.

²²⁵ *Mályusz* 1984. 85. o.

²²⁶ ZsO V. k. 948–952. sz.

²²⁷ *Ljubić* 38. jegyzetben idézett munkája, 209. o. Velence Zsigmond vádjaira 1415. augusztus 30-án kiadott levelét egész Európának címezte – francia, angol, aragóniai királyok, Ernő osztrák herceg, savoyai gróf, bajor herceg, rajnai palotagróf, narbonne-i érsek és avignoni vikárius. Velence önmaga védelmére felemlíti Zsigmond 1396. évi nikápolyi vereség utáni megmentését és hazaszállítását. ZsO V. k. 975. sz.

²²⁸ *Mályusz* 1984. 91–93. o.; MT 159. o.

²²⁹ *Klaić* 1890. 268. o. Hervoja az egykori városát, Spalatot akarta visszafoglalni és ehhez próbálta kérni Velence segítségét. Az elképzelés szerint, ő szárazföldről, míg Velence a tenger felől keríti be Dalmáciát. Hervoja okot is adott Velencének, méghez a Nápolyi Lászlóval kötött megegyezést, melyben

délezte és akár fizetés nélkül adott belőle.²³⁰ Ezért valószínűleg nem nélkülözött minden valóságálatot a magyar király azon reakciója, amivel igyekezett ellenfelét a kereszténység árulójának, így egyben a török cinkosának beállítani. De Velence sem igyekezett rendezni a helyzetet. Ezt támasztja alá egy 1415. szeptember 10-én kelt velencei levél, melyben a konstanzi követségnek válaszolva Zsigmond vádjait elutasítja, de arra a felszólításra, hogy béküljön a magyar uralkodóval, elodázó választ ad.²³¹

Zsigmond Velencével szembeni politikai harca érthető. Annál érdekesebb a lengyel király és a litván nagyfejedelem 1415. október 18-án a konstanzi zsinathoz írt levele. A két uralkodó politikai segítségnyújtás mellett – követeket menesztett Hervojáához és a törökhöz – tudatta, hogy ha a fegyverszünet alatt a békekötés nem valósul meg, akkor minden erővel Zsigmond segítségére sietnek. A levél második része is érdekes, amiben visszautasítják azon vádakot, hogy a magyar vereség a beleegyezésükkel történt.²³² A lengyel és litván uralkodót rosszul érinthette a vád, hiszen komoly lépésnek számított követküldésük Hervojáához és a török szultánhoz. Ennek eredményéről források nem szólnak, de a két állam diplomáciai beavatkozása mutatja, hogy a Lašva környéki csata milyen jelentős volt a politikai következményeket tekintve. A lengyel és litván ajánlat még ezen év december 7-én a bécsi egyetemhez küldött konstanzi levélben is összefoglalásra került. Valamint a török segítségnyújtás rágalmának elutasítása is.²³³

A nemzetközi szál belefűzése a csata vizsgálatába kicsit idegennek tűnhet, de végki-fejlete fontos tényre hívja fel a figyelmet. A magyar király ellenséges vádjai Velencével kapcsolatban érthetőek, hiszen egy Zsigmondhoz hasonló mentalitású politikus a csata veszteségéből igyekezett előnyt kovácsolni a nagypolitikában. Figyelmet érdemlő, hogy Dalmácia területén és a tengeri kereskedelemben Velencének is komoly összetűzései és veszteségei voltak a törökkel. Velence reakciója a vádakra még érdekesebb, hiszen válaszában a címzettek között Európa majd összes vezető személye fel lett sorolva, kivétel a lengyel és a litván uralkodó. Ezzel szemben utóbbi kettő is – hasonlóan Velencéhez – azzal lett megvádolva, hogy lepaktált a törökkel.

A választ 1414-ben kell keresni, amikor is Zsigmond a lengyel királyt erői tartalékolására kérte a következő év nyarára tervezett törökellenes fellépéshez.²³⁴ Valószínűleg Zsigmond az 1415-ben Boszniába irányuló katonai akciót keresztes háborúnak tervezhette. Ha a lengyel király részt vállal a küldetésben, akkor nem kizárt, hogy testvére, Vitold segítsége is számításba jöhetett volna. A magyar sereg és a lengyel segédcsoportok közös akciója nem új keletű, hiszen már 1408-ban is sikerrel léptek fel Bosznia ellen.²³⁵ Az 1415-ös

---

a városállam megvásárolta Dalmáciát. Hervoja valószínűleg arra nem gondolt, hogy ekkora Zsigmond olyan nagy európai befolyásra tett szert, mellyel Velence nem szeretett volna idő előtt szembe kerülni.

²³⁰ ZsO V. k. 610. sz.

²³¹ ZsO V. k. 1052. sz.

²³² ZsO V. k. 1138. sz. Ulászló lengyel király és Vitold litván nagyfejedelem értesítette János esztergomi érseket és a magyar bárókat, hogy követeiket elküldték a szultánhoz és Hervojáához a fegyverszünet és a fogságba lévő magyar urak érdekében.

²³³ ZsO V. k. 1306. sz. A lengyel és a litván követek a konstanzi zsinaton felajánlották közvetítő szerepüket a magyarok és a törökök közötti fegyverszünet illetve békekötés elősegítésében. De, sikertelenség esetén Magyarország segítségére sietnek.

²³⁴ ZsO IV. k. 2367. sz.

²³⁵ *Kláié* 1890. 254. o.

fellépésben lengyel csapatok nem vettek részt. A forrásokból kiderül a magyar sereg számbeli hátránya a törökkel szemben, ami a csata egyik döntő tényezője volt.²³⁶ A lengyel és (esetleg) litván csapatok részvétele a fegyveres összecsapásban a csata kimenetele és a magyar érdekek szempontjából mindenképpen pozitív lett volna.

A Lašva környéki csatának egyetlen győztese a török lett, hiszen újra megvetette lábát a politikailag megosztott Boszniában, és balkáni expanziós politikájának legnagyobb ellenfelére, a Magyar Királyság seregére vereséget tudott mérni. A fenti vizsgálódásból érzékelhető, hogy Boszniára a törökellenes védelmi zónában a továbbiakban csakis fenntartásokkal lehetett számítani.

Az 1415. július elején történtek kapcsán még sok kérdés vár megválaszolásra. Remélhetőleg jelen tanulmány a rendelkezésre álló források segítségével ki tudta emelni eddigi mellőzöttségéből a Lašva környéki csatát, mely magyar szempontból komoly kudarcnak számított ugyan, ennek ellenére fontos részét képezheti a magyar–török harcok és a magyar végvári vonal kialakulásának elkövetkezendő kutatásaiban.

²³⁶ *Gelcich* 1887. 250. o.; *Fermeđžin* 1892. 102. o.

KÁROLY KRANZIERITZ
THE BATTLE AROUND LAŠVA

Summary

Recent history- and military history books speak very shortly about the battle around Lašva in 1415. Some Hungarian experts of the period (Pál Engel, Elemér Mályusz, Ferenc Szakály, Lajos Thallóczy), as well as their Southern Slav fellows (Sima Ćirković and Vjekaslav Klaić) refer to the Hungarian defeat in 1415, but none of them has gone into detailed research.

The present paper endeavors to explore the events and circumstances of the battle around Lašva, using the help of available charters and narrative sources. In addition to presenting the antecedents and the preparations of both parties (Hungarians and Bosnians), it attempts to determine the date and location of the battle. When exploring the size of the opposing armies, Turkish and Bosnian troops are analyzed together. The end of the paper discusses the international consequences of and reactions to the events around Lašva.

The annex contains a chart listing the people who took part of the battle around Lašva.

KÁROLY KRANZIERITZ
LA BATAILLE DANS LES ENVIRONS DE LAŠVA EN 1415

Résumé

Les sciences historiques et militaire contemporaines ne sont pas loquaces sur la bataille qui s'est déroulée dans les environs de Lašva en 1415. Les chercheurs hongrois (Pál Engel, Elemér Mályusz, Ferenc Szakály et Lajos Thallóczy) et slaves du Sud (Sima Ćirković et Vjekaslav Klaić) qui s'occupent de cette époque ne font que mentionner la défaite de 1415 des Hongrois sans procéder à une analyse plus en détail.

La présente étude cherche à examiner les événements et les circonstances de cette bataille sur la base de diplômes et de sources narratives. Elle présente les préparatifs des parties belligérantes hongroise et bosniaque et tente de déterminer la date et le lieu de la bataille. Elle examine les effectifs des armées adverses en analysant ensemble les troupes turques et bosniaques. Pour finir, l'étude décrit les conséquences internationales de la bataille près de Lašva.

Le tableau en annexe de l'étude fait apparaître les personnes ayant participé à cette bataille.

KÁROLY KRANZIERITZ
DIE SCHLACHT BEI LAŠVA IM JAHRE 1415

Resümee

Die heutige Militär- und Geschichtswissenschaft formuliert ziemlich wortkarg, wenn es um die Schlacht bei Lašva im Jahre 1415 geht. Die Erforscher der Zeit –Pál Engel, Elemér Mályusz, Ferenc Szakály und Lajos Thallóczy – verweisen zwar ähnlich ihren südslawischen Kollegen Sima Ćirković und Vjekaslav Klaić auf die ungarische Niederlage im Jahre 1415, lassen sich jedoch nicht auf detailliertere Untersuchungen ein.

Die vorliegende Studie versucht mit Hilfe der zur Verfügung stehenden urkundlichen und epischen Quellen die Ereignisse und Umstände der Schlacht bei Lašva zu untersuchen, wobei die Vorbereitung der beiden Gegner – Ungarn und Bosnier – und deren Vorgeschichte vorgestellt werden. Es wird der Versuch unternommen, den Zeitpunkt und den Ort der Schlacht zu bestimmen. Untersucht wird auch die Stärke der einander gegenüberstehenden Heere, wobei in diesem Teil die türkischen und bosnischen Truppen gemeinsam analysiert werden. Am Ende der Studie finden wir die Folgen und das Weiterleben der Ereignisse bei Lašva in internationalem Kreis.

In der Tabelle, die der Studie beigelegt ist, wurden die in der Schlacht bei Lašva teilnehmenden Personen angeführt.

КАРОЙ КРАНЦИЕРИТЦ

БИТВА ПРИ МЕСТЕЧКЕ ЛАШВА

Резюме

Современная военная и историческая наука весьма немногословно отзываются о битве, которая произошла в районе местечка Лашва в 1415 году. Исследователи этой эпохи – Пал Энгель, Элемер Майус, Ференц Сакай и Лайош Таллоци делают напоминания о поражении венгров в 1415 году, так же, как и их южно-славянские коллеги Сима Чиркович и Векаслав Клаич, но более подробные анализы не производят.

Настоящая работа с помощью имеющихся в распоряжении дипломных и повествовательных источников старается проанализировать события и условия битвы в районе Лашвы, показывая при этом подготовку обеих сторон – венгров и боснийцев – и предшествующие этому события. Автор пытается определить дату и точное место битвы. Определяется величина противостоящих войск, здесь дается совместный анализ турецких и боснийских войск. В конце статьи дается анализ последствий событий, происшедших возле местечка Лашва, и показывается, как продолжалась жизнь дальше.

К статье в виде приложения составлена таблица, в которой указаны лица, принявшие участие в битве при Лашве.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KOVÁCS LÁSZLÓ

A magyar kalandozások
zsákmányáról

SZAPOLYAI JÁNOS ERDÉLYI VAJDA 1522. ÉVI HAVASALFÖLDI HADJÁRATAI*

Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása

Előzmények

Nándorfehérvár elfoglalása után, 1521. szeptember 15-én I. Szülejmán szultán (1520–1566) hadaival hazaindult. Ugyanezen a napon elhunyt Havasalföld uralkodója, Neagoe Basarab vajda, aki 1512 februárja óta állt a vajdaság élén. Basarab vajdának feleségétől, Brankovics Ilonától egy fia, Teodosie, valamint két leánya született: Stana Ștefăniță moldvai fejedelemhez (1517–1527), míg Roxanda az Afumaș helységeből származó Raduhoz (de la Afumași) ment feleségül.¹ Basarab halála után fia, Teodosie azonnal elfoglalta a vajdai széket. A jelek szerint az utódlás azonban nem volt minden nehézség nélküli, forrásaink alapján ugyanis komoly harcokra következtethetünk. Tomori Miklós munkácsi és fogarasi várnagy 1521. október 25-én Fogaras várából levelet írt somlyói Bátori Szaniszlófi István erdélyi alvajdának, melyben közölte vele a kémei által elmondottakat. Jelentésük szerint egy bizonyos Vladissus havasalföldi vajdát szolgálóival (*cum servitoribus*) egyetemben Mehmed (silistrai szandzsák) bég² megölte és országát elfoglalta, s ráadásul Erdély ellen

* A tanulmány, amelynek elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) és az OTKA K 100 749 számú pályázata támogatta, a Gyergyószentmiklóson, 2009. május 15-én az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásának 150. évfordulója tiszteletére tartott Nemzetközi Történelem Konferencián és az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetében 2012. május 15-én Az átmenet kora – Szapolyai (I.) János országa. Új kutatási irányok és eredmények című műhelykonferencián elhangzott előadás kibővített és jegyzetelt változata. A dolgozat jobbítására tett észrevételeikért lektoraimnak, B. Szabó Jánosnak és Neumann Tibornak, valamint Horváth Richárdnak és Sudár Balásznak tartozom köszönettel.

¹ *Istoria Românilor*. Vol. IV. Comitetul de redacție al volumului: acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, redactori responsabili; prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, secretar. (Academia Română.) București, 2001. (A továbbiakban: *Istoria Românilor*.) 808. o. – Radu havasalföldi fejedelem életének a román történetírás meglehetősen nagy teret szentelt, két monográfia is született rövid vajdaságáról (*T. Palade*: Radu de la Afumași. București, 1939. [A továbbiakban: *Palade*: Radu.] és *Dr. Nicolae Stoicescu*: Radu de la Afumași. București, 1983. [A továbbiakban: *Stoicescu*: Radu], sírfelíratát (*Stoica Nicolaescu*: Documente istorice cu privire la Radu Vodă de la Afumași sau Radu Vodă cel Viteaz [1522–1529]. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 10. [1909] 77–86. o.) és a személyével kapcsolatos okleveleket (*Uő*: Documente cu privire la Radu de la Afumași. București, 1909.) is kiadták. A román szakirodalom megismerésében és megértésében W. Kovács András volt segítségemre, amit ezúton is köszönök. Szapolyai János és Radu 1526 és 1529 közötti katonai együttműködésére lásd: *Pataki József*: Radu de la Afumași és Zápolya János magatartása a Mohácsi csata előestéjén. In: A magyar nemzetség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok I. k. („N. Iorga” Történettudományi Intézet.) Bukarest, 1976. 63–84. o. (A továbbiakban: *Pataki*: Radu.)

² Mihaloğlu Mehmed bég az egyik legfontosabb végvidéki klánból származott, apja, Ali bég a magyar történelemből is jól ismert, ő volt ugyanis a török sereg egyik vezére Kenyérmezőnél. Személyére és jelentőségére lásd: *M. Tayyib Gökbilgin*: Mihaloğulları. In: *İslâm Ansiklopedisi* (1992). 285–292. o.; *Cristina Feneșan*: Mihaloğlu Mehmet Beg et la Principauté de Valachie (1508–1532). *The Journal of Ottoman Studies*, 15. (1995) 137–155. o. és *Agah Sirri Levend*: Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey' in Gazavatnamesi. Ankara, 2000. 195–196. o.

készül.³ Mindezt megerősíti II. Lajos királynak Pécssett, az előző napon Szeben városához küldött levele, mint írta, levelükből nem kevés bosszúsággal értesült arról a kártételről, amelyet „Szerzetes” Vlad⁴ okozott Teodosie vajdának, aki ráadásul a vajdaság jogos örököse, és akit ő is megerősített tisztségében.⁵ Elhatározta tehát, hogy amilyen gyorsan csak lehet, segítséget küld, és már meghagyta az erdélyi vajdának is, hogy forduljon az illető ellen. Addig azonban elküldi embereit, hogy pontosabb értesüléseket szerezzen Teodosie ügyeinek állásáról,⁶ mivel nem akarja őt elveszteni. Végül felszólította a várost, hogy továbbra is legyenek segítségére a havasalföldi vajdának.⁷ Alig egy hónap múlva felbukkant egy bizonyos Dan vajda is. Erről Szaniszlófi István alvajda 1521. december 7-i, Nagylakról Brassó városához írt leveléből értesülünk. Az alvajda meghagyta a város vezetőségének, hogy a hozzájuk küldött Dan vajdát, aki magát a havasalföldi vajda fiának mondta (*qui nominavit se filium wayvode Transsalpini fore*), a kedvező időpontig tartsák maguknál, őrizték és védjék meg,⁸ azaz Dan tulajdonképpen házi őrizetet kapott. Ebből viszont egyértelmű, a magyar vezetés felkészült arra az eshetőségre is, hogy Teodosie bukása esetén saját jelöltjét ültesse a trónra. A következő információink, amelyből már jelentős változásokra következtethetünk a havasalföldi eseményekben, ismét a királytól származik. Lajos király december 27-i levelében beszámolt unokabátyjának, Zsigmond lengyel királynak a keleti végeken történekről. Mint írta, Mehmed bég bevonult Havasalföldre, elfogta Teodosie vajdát, majd magával vitte Nikápolyba. Tervezi azonban az Erdély déli részén lévő városok, Brassó és Szeben, illetve az Alsó Rések kapitánysága területén fekvő Szörény, Orsova, Miháld és Pécs várak elfoglalását is.⁹

A fenti szörványos adatok alapján azt mondhatjuk, hogy Basarab halála után egyrészt fia, Teodosie, másrészt egy, a török által nem támogatott Vlad (Vladissus, Dragomir

³ Documente privitoare la istoria Românilor. 1358–1600. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de *N. Iorga*. Part. I. 1358–1600. București, 1911. (A továbbiakban: Documente.) XV/1. 255. o.; *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás /DL–DF 5.1/ (http://mol.arcanum.hu/dldf_full) (A továbbiakban: DL vagy DF. A letöltés utolsó időpontja: 2012. október 2.) DF 246719.

⁴ Vlad (Dragomir) Călugăru, vö.: *Istoria Românilor*, IV. 417., 808. o.

⁵ Documente privitoare la istoria Românilor. 1510–1530. Culese, adnotate și publicate de *Nic. Densușianu*. București, 1892. (II/3.) 375. o. és Documente XV/1. 254. o. (Pécs, 1521. október 24. DF 245 796.) „intelleximus non sine ingenti molestia calamitatem illam, quam Calager ille Dragamir Theodosie wayvode Transalpinensi intulit, ... qui quidem Theodosius cum sit legitimus heres et per nos quoque confirmatus wayvoda Transalpinensis.”

⁶ „quo statu et cardine res et negotia ipsius Theodosii versentur” Uo.

⁷ Uo.

⁸ Documente, XV/1. 256. o. (DF 246 950.)

⁹ Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithvanie, Russie, Prussie, Masovie domini... per *Stanislaum Gorski*. I–X. Posnaniae, 1852–1899. (A továbbiakban: *Acta Tomicianae*.) V. 415–416. o. Vö.: *Palade*: Radu, 17. o. Március folyamán már Pécs (Pét) és Orsovát ostromolták. (II. Lajos király levele Bátori István helytartóhoz. Németbod, 1522. március 24. (Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához [1522–1523]. Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.] Budapest, 2010. [A továbbiakban: Helytartói oklt.] 30. sz.) Az előbbi Frangepán Gergely kalocsai érsek által a határmenti várak felújítására (*ad restaurationem scilicet castrorum finitimum*) hagyott pénzből Fehérvári Mihály kalocsai prépost felügyelete mellett január folyamán a firenzei Olasz Lőrinc és a budafelhévízi Tót Lőrinc kőművesmesterek vezetésével renoválták. A munkák 713 forint és 26 dénár, illetve 511,5 forint és 32 dénárba kerültek. (DL 106 083_318.ecw)

Caluger) nevű vajda küzdött a havasalföldi fejedelmi trónért. A jelek szerint Teodosie legyőzte ellenlábását, és ideiglenesen sikerült megtartania a vajdai székét, ám Mehmed bég még december folyamán pontot tett az ügy végére. Mindezek után, 1522 januárjában már a fentebb említett Radu ült a vajdai székben.¹⁰ Forrásaink azonban elégtelenek annak megállapítására, hogyan került a vajdaság élére. Későbbi adataink alapján annyit feltételezhetünk, hogy nem Mehmed bég akaratából lett Havasalföld fejedelme. Ezt támasztja alá, hogy vajdaságának első szakasza meglehetősen rövid ideig tartott: február 3-án még Tirgovişteban tartózkodott,¹¹ ám március folyamán Clejaninál a silistrai bégtől vereséget szenvedett, s Erdélybe menekült.¹²

A török Erdély elleni támadásának tervét további források is alátámasztják. Brassó város számadáskönyvében jól nyomon követhetők az év eleji események: január elején egy Bartusch nevű követet küldtek a királyhoz és Szalkai László váci püspök-kancellárhoz a török veszedelem ügyében. Nem sokkal később, 24-én Konstantinápolyba küldtek kémeket.¹³ Utóbb már arról értesülünk, hogy a brassóiak összehívták a provinciát, mivel Mehmed bég adót és ajándékot követel tőlük. Az ügyben természetesen a királyhoz és az alvajdához is menesztettek segítségkérő követeket,¹⁴ valamint felkészülés céljából felderítőket küldtek Havasalföldre.¹⁵

A török készülődésének híre Budán sem keltett kisebb riadalmat, mint Erdélyben. Ennek első lecsapódása, hogy Szapolyai János erdélyi vajda 1522. január 4-i, több példányban is fennmaradt parancsával fő- és jószágvesztés terhe alatt elrendelte, hogy – mivel a király megtiltotta – levele kézhezvétele után senki se merjen fegyverzetet Havasalföldre eladni és oda kivinni.¹⁶ A kereskedelmi zárlat kihirdetése utáni másfél hónapban több követ is érkezett Budára. Leghamarabb Brassó követei jelentek meg a fővárosban a török veszedelem hírével, majd február közepe után jöttek meg azok, akik Mehmed bég adókövetelését közölhették az udvarral. A király már február 5-én azt írta Szebennek, hogy rövid időn belül gondoskodik védelmükről és az erdélyi vajdát akkora sereggel fogja hozzájuk küldeni, hogy megvédhesse és megszabadíthassa őket az ellenségtől.¹⁷ Szapolyai János február 25-én írt az erdélyieknek. Ebben azt kérte tőlük, hogy éjjel-nappal őrködjenek, a bég adókövetelését pedig utasítsák vissza, mivel – szokásuk szerint – ezzel akarja

¹⁰ Istoriiile domnilor Țării Românești. De *Radu Popescu* vornicul. Introducere și ediție critică întocmită de *Constantin Grecescu*. (Cronicile medievale ale României IV.) București 1963. (A továbbiakban: Istoriiile domnilor.) 417. o.

¹¹ Documente privind istoria României Veacul XVI. B. Țara Românească vol. I. (1501–1525.) București, 1951. 170–171. o.

¹² Istoria Românilor, IV. 39. o., továbbá összefoglalóan lásd: *Stoicescu*: Radu, 151. o.

¹³ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Erster Band. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Erster Band: Rechnungen aus 1503–1526. Kronstadt, 1886. (A továbbiakban: Kronstadt.) 411. o.

¹⁴ Kronstadt, 413. o.

¹⁵ Kronstadt, 414. o.

¹⁶ Szebenhez: DF 246 133.; Brassóhoz: Documente XV/1. 256. (DF 246 608.); Besztercéhez: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. I. Bd. Von *Albert Berger*, aus dem Nachlass herausgegeben von *Ernst Wagner*. Köln–Wien, 1986. (A továbbiakban: Bistritz.) 200/736. (DF 247 693.); Kolozsvárhoz: DF 281 240.

¹⁷ DF 245 809. „cum talibus copiis et viribus in medium vestri mittemus, ut vos ceterosque ab infestatione hostium defendere et ab eiusmodi trepidatione liberare possit.”

őket megfélemlíteni,¹⁸ majd figyelmeztette őket a király és a keresztény vallás iránti kötelezettségeikre. Végül biztatásul közölte velük, hogy Erdély védelme az egyik legfontosabb kérdés a királyi udvarban,¹⁹ sőt, teljes erejével azon dolgozik, hogy mindent előkészítsen a Mehmed béggel való személyes tanácskozáshoz²⁰ – azaz nyilvánvalóan a béggel való leszámoláshoz. A levél utóiratában még hozzáfűzte, hogy küldjék ki kémeiket a Portára (ad portam cesaris), hogy biztos információkat szerezzenek mindezekről.²¹ Másnap, Csehországba való indulása napján Lajos király is levélben buzdította kinttartásra Brassó városát, mint írta, értesült a bég által küldött követségről, illetve az általuk adandó válaszcívről. Egyúttal biztosította őket, hogy mindent megtesz városuk védelmére, többek között ezért is megy Csehországba. Végül azzal bízta őket, hogy a vajda nemsokára visszatér Erdélybe és megvédi őket a töröktől.²²

A jelek szerint a levelek kedvező fogadtatásra találtak a címzetteknel, s Brassó egyrészt követeket küldött Mehmed béghoz az adófizetés visszautasítására, másrészt a március elején, Székelyvásárhelyen tartott tartományi gyűlésre a város március 8-án szintén elküldte követeit.²³ A Gergely-napra összehívott tartománygyűlésről²⁴ annyit tudunk, hogy a két alvajda és székely alispán, héderfái Barlabási Lénárd²⁵ és somlyói Bátor István²⁶ tartották. A diéta kezdeményezője – más egyéb információink hiányában – csak Szapolyai János lehetett, s célja az ország védelméről történő gondoskodás megtervezése és előzetes megszervezése volt. Ám hogy mit határoztak és meddig tartottak a tanácskozások, arról sem sok információval rendelkezünk: Bátor István március 11-én és 12-én mutatható ki a városban,²⁷ egy nap múlva Petelén²⁸ (Torda m.), majd március 18-án már Görgényben

¹⁸ Documente, XV/1. 257. o. (DF 246 592.) „istiusmodi enim semper est hostis consuetudo, ut sic quempiam terreat.”

¹⁹ „non enim existimetis Transsilvaniam tam a regia maiestate, quam etiam a dominis fore deserendam” Uo.

²⁰ „dum insuper nos cum Mehmedbeg Deo favente coram venerimus, tunc apparebit, qualis inter nos concordia vel contractus fieri poterit” Uo.

²¹ Uo. Az adó megtagadására szólította fel őket II. Lajos is, vö. Zsigmond lengyel királyhoz Holicsról 1522. március 4-én írt levelével. Acta Tomicana, VI. 29.

²² Helytartói oklt., 12. sz.

²³ Kronstadt, 413–414. o.

²⁴ „in dieta seu congregatione generali universitatis dominorum et regni nobilium partium istarum Transsilvanensium pro festo Beati Gregorii pape in oppido Zekelwasarhel celebrata” (DL 29 414.), másik változata: „in festo Gregorii pape unacum nonnullis harum partium Transsilvanarum cum nobilibus et Siculis hic in oppido Zekelwasarhel constitutis et existentibus.” (DF 278 764.)

²⁵ Barlabási Lénárd 1501. június 7-től (DL 46 555.) 1525. február 7-ig (DF 246 609.) mutatható ki a poszton.

²⁶ Somlyói Bátor István 1521. június 5-től (DL 47 427.) mutatható ki alvajdaként, posztját mindössze másfél évig viselte, utoljára december 29-én (Kronstadt, 466. o.) mutatható ki. Utóda, Tomori István 1522. október 1-jén már Szentpéteren a vajda mellett tartózkodott (Kronstadt, 449. o.), de először 1523. március 5-én adott ki helyettesi minőségében oklevelet. (DF 246 601.)

²⁷ A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. (Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása.) Kolozsvár, 2006. 633. sz. (DF 253 041.); 12-én: DF 278 764., Vö. még DF 257 777. (Hátlapi 1. feljegyzés: „1522. in festo Beati Gregorii pape in Vasarhel causam intrascriptam similiter alias universas causas inter partes motas et suscitatas statu in eodem, in quo nunc existunt, ad terminum, quo nos aut dominus noster gratiosissimus in terra Barcza constituebimur aut constituebitur de ambarum partium pari voluntate duximus prorogandas et differendas eo modo, ut si interim ambe ipse partes bono modo concordari poterunt, benequidem, alioquin terminum in predicto coram nobis aut domino nostro

tartózkodott.²⁹ Társát, Barlabási Lénárdot viszont csak egyetlenegy napon, március 12-én tudjuk kimutatni Vásárhelyen,³⁰ sokat azonban ő sem időzhetett ott, mivel 12 nap múlva már otthonában, Héderfán találjuk.³¹ Mindezek alapján annyi elmondható, hogy a gyűlés rövid ideig tartott, s célja valószínűleg a Szapolyai János Erdélybe érkezésére történő felkészülés volt. (E márciusi időpontoktól kezdve aztán az alvajdák tartózkodási helyei ködbe burkolóznak, amint ugyanis a vajda Erdélybe érkezett, illetve ennek híre eljutott helyetteseihez, azok – szokás szerint³² – beszüntették az önálló oklevél kibocsátást. Rövidesen mindkettejüket Szapolyai János társaságában találjuk, hiszen mind Bátori, mind Barlabási kimutatható júniusban Prázsmáron,³³ októberben pedig Szentpéteren.³⁴) Szapolyai János fentebb már idézett, 1522. február 25-i levelének megértéséhez érdemes röviden összefoglalnunk az 1521 szeptemberétől 1522. február végéig a királyi udvarban lezajlott eseményeket.

Nándorfehérvár elvesztését követően a király és tanácsadói a Mohács melletti táborban Bátori Istvánt és Szapolyai Jánost nevezték ki a visszafoglaló harcok parancsnokává, továbbá Újlakra fegyveres országgyűlést hirdettek. A hadjárat végül a seregben kitört járvány miatt meghiúsult. Agárdi Péter³⁵ szeptember 30-án Mohácsról küldött levelében már azt írta Bátori András újdonsült kincstartó feleségéhez, hogy a király nem vesz részt a háborúban, hanem visszatér Budára, hogy ott rendezze el az ügyeit.³⁶ Az idézett információ ellenére az udvar nem rögtön tért vissza az ország fővárosába, hanem Pécsre költözött. Az itt zajló tanácskozásokon úgy határoztak, hogy a hadjáratot a következő évre halasztják, de a portyázó törökök elleni védelemre a nádort Péterváradra küldik, míg Szapolyai János hadával a Szerémségben marad. Mindemellett Erzsébet-napra (november 19.) országgyűlést hívtak össze Budára egyrészt az országot fenyegető veszély elhárítási módjának megtárgyalása, másrészt pedig a király koronázási esküjének letételére, végül Mária királyné megkoronázása végett. A december 6-án véget ért országgyűlésen a rendek beleegyezésüket adták Mária koronázásához. Ennek megtörténte előtt Lajos királyt, aki 1521.

---

gratiosissimo comparare debeant et teneantur, causa in huiusmodi iudicium et iustitiam receperunt, coram Zwchaky.”)

²⁸ DF 257 779.

²⁹ Documente, XV/1. 259. o. (DF 246 595.)

³⁰ DL 29 414. „quod nobis in dieta seu congregatione generali universitatis dominorum et regni nobilium partium istarum Transsilvanensium pro festo Beati Gregorii pape in oppido Zekelwasarhel celebrata unacum eisdem dominis regni nobilibus constitutis et existentibus.”

³¹ Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 593.)

³² Vö. *Neumann Tibor*: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 44. (2009) 83–127.; 86., 122. o.

³³ Bátori: június 3. (DF 257 777. A hátlapi 2. feljegyzés: „1522. f. III. p. ascens. Dom. in Prasmar universe quelibet cause certis et racionabilibus de causis prorogate sunt per iudicem ad quintumdecimum termini predicti; per Albertum litteratum.”) – Barlabási: június (Kronstadt 432. o.)

³⁴ Bátori: szeptember 30., október 1. (Kronstadt, 448–449. o.) – Barlabási: október (Kronstadt, 449. o.)

³⁵ 1522. október 10-én Várdai Ferenc erdélyi püspök várdai udvarbírójaként szerepel a püspök levelében. Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I. k. Szerk. *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János*. Budapest, 1902. (A továbbiakban: ETE.) I. k. 70. o. = DF 271 104.

³⁶ DL 39 618. „hodie dominus noster gratiosissimus... bello non intererit, sed Budam ascendet factaque regia executurus erit.” Az oklevélben nincsen megnevezve sem Bátori, sem felesége, ezek megállapítására lásd: *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 44. (2009) 1–47. o. (A továbbiakban: *C. Tóth*: Ki kicsoda.) 29–31. o.

július 1-jén töltötte be a 15. életévét, december 10-én nagykorúvá nyilvánították, majd Székesfehérváron letette a koronázási esküt. Az országgyűlési megállapodás értelmében aznap Máriát is megkoronázták. A királyi pár lakodalmára 1522. január 13-án, Budán került sor, a királynét illető birtokok, azaz az óbudai és Csepel-szigeti, zólyomi, diósgyőri, munkácsi és huszti uradalmak, a bányavárosok és a máramarosi sóbányák átadása pedig február 2-án történt meg. Mindeközben a király másik országából is megérkeztek az urak, akik arra kérték Lajost, hogy lakodalma megtartása után azonnal jöjjön Csehországba és tegye le ott is az esküjét, ennek teljesítése esetén hathatós segítséget ígértek a török ellen. A velencei követ jelentései szerint a felek között az ügyben komoly vita alakult ki, de a király Mária királynéval karöltve nem engedett, és ragaszkodott csehországi utazásukhoz az országnagyok akarata ellenére. A követ úgy tudta, hogy a királyi pár február 16-án, szombaton készül elindulni. (Andrea dal Burgo császári követ 1522. január 30-i budai jelentésében már arról írt, hogy a király február 10-e körül elindul, és február 20-án vagy 21-én Znaimban találkozni szeretne Ferdinánd főherceggel.) A király elutazási szándékát jelzi az is, hogy február közepén Bátori Istvánt leendő csehországi útja tartamára helytartójává tette. Végül az uralkodópár február 26-án utazott el Budáról.³⁷

Jóllehet a király sürgette Szapolyai János elindulását,³⁸ de az erdélyi vajda március 10-én még Budáról értesítette Szeben városát arról, hogy a király Kajdacs Horvát György palotást küldte ügyeinek megtárgyalására középük (*ad partes illas*), ezért meghagyta nekik, hogy segítsék munkájában: azaz adjanak neki pénzt.³⁹ A levél kibocsátása már közvetlenül az indulás előtt történhetett, mivel következő ismert tartózkodási helyén, március idusán Lippáról adta ki általános rendeletét az erdélyi három nemzetnek. Mint írta, az Erdélyországot (*regnum istud Transsilvanense*) megtámadni kívánó ellenség olyan különleges és száma olyan nagy, hogy a három erdélyi nemzet számára országgyűlést kell hirdetnie.⁴⁰ Ezért meghagyja nekik, hogy választott követeiket március 30-ra küldjék Enyedre, ahol az Erdélyország közállapotát és helyzetét érintő dolgokról és szükségletekről fognak tárgyalni.⁴¹

Mint láttuk, Szapolyai János alig öt nap alatt Budáról ért Lippára, ehhez képest meglepő módon másfél hét múlva, március 26-án még mindig ott találjuk.⁴² Holott Barlabási Lénárd alvajda március 24-i, Héderfáról írt levelében arról értesítette Brassó városát,

³⁷ A bekezdésben leírtakra bővebben lásd: C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. *Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2012. 83–95. o. (A továbbiakban: C. Tóth: Királyi pár.) 83–86. o., valamint *Uő*: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok*, 146. (2012) 443–463. o.; 453–454. o.

³⁸ II. Lajos király 1522. március 24-i, Németbródból (ecsed) Bátori István nádor királyi helytartóhoz írt levelében örömeinek adott hangot, hogy a vajda elment tartományába, de jobban örült volna, ha azt hamarabb teszi (quod dominus vavvoda ad partes inferiores profectus est, multum nobis placet et multo fuisset melius, si dudum antea hoc fecisset). Helytartói oklt., 30. sz.

³⁹ DF 246 134.

⁴⁰ Bistritz, 204/753. (DF 247 705. Beszterce városához szóló példány: „vobis unam congregationem generalem indicere universasque tres nationes partium earundem Transsilvanarum interesse debere statuimus.”)

⁴¹ „de rebus et negotiis publicum statum et commodum regni Transsilvanensis concernentibus” Uo.

⁴² DF 233 614., „Ad relationem Georgii Basy provisoris etc.” (Adománylevél Báli Bardi István részére.)

hogy ura, Szapolyai János már megérkezett Erdélybe (*dominus noster gratiosissimus iam in hiis partibus Transsilvanis constitutus*) és gyűlést hirdetett Enyedre – amint azt már nekik is hírül adta –, egyúttal felszólította őket, ha bármi információjuk van a havasalföldi helyzetről, jelentsék neki.⁴³ A vajda természetesen nem öncélúan tartózkodott Lippán, hanem azért, hogy összegyűjtse familiárisait, illetve zsoldosokat/katonákat toborozzon. Ők egyrészt azok a katonák, akiknek felfogadására az országos kincstartók folyósították a pénzt, másrészt viszont ugyanezen körből kerülhettek ki azok, akik Szapolyai vajdai és székelyispáni tiszti bandériumát alkották (2×400 fő⁴⁴).

Szapolyai Jánosnak ugyanis még budai tartózkodása alatt, az országos kincstartók február 14-től kezdődően 1500 könnyűfegyverzetű lovas hét havi ellátására (sallarium) és zsoldjára (stipendium) 8745, illetve 21 000 forintot utaltak ki.⁴⁵ Felettébb kétséges ugyanakkor, hogy a pénzt már az az évi adóból kifizették volna számára, hiszen akkorra még nem folyt be a teljes összeg, talán ez lehetett a király levelében emlegetett késlekedésnek is az egyik oka. Mindenesetre valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a korabeli gyakorlatnak megfelelően a vajda megelőlegezte a katonái számára fizetendő zsoldot. Az idézett – talán szeptember közepén összeállított – jegyzék szerint szeptember 14-től újabb negyedévre kapott a vajda pénzt (3750 és 9000 forint),⁴⁶ amire, mint majd látni fogjuk, a harcok folytatódása miatt szüksége is volt.

Mindenesetre március 26-án János vajda és kísérete indulásra készen állhatott, mivel március 28-án már Déváról írt Szeben városának. Levelében ismét Kajdacsi Horvát György palotás és királyi familiáris érdekében adott parancsot: támogassák Horvát György követtségét pénzzel, mivel annak meghíúsulása nemcsak a hazára (*patriam nostram*), hanem az egész kereszténységre (*totam Christianitatem*) káros hatással lenne.⁴⁷

A vajda Déváról a Maros völgyében Szászvároson, Gyulafehérváron keresztül ment Enyedre, ahol március 30-án⁴⁸ megnyitotta a három nemzet gyűlését, noha a városban csak április 2-án és 3-án⁴⁹ tudjuk jelenlétét dokumentálni. A határozatok – természetesen – nem maradtak fenn, ám nem kell feltétlenül sötétben tapogatóznunk, mivel a legfontosabbat rekonstruálhatjuk Szapolyai János április 21-i, valamint Szeben város május 14-i leveléből. Szapolyai Brassó városához írt levelében egyfelől ismertette velük a havasalföldi vajda követeinek beszámolóját, amely szerint a török hatalmas seregével már átkelt a Dunán, és megérkezett Havasalföldre, onnan Erdélybe szándékszik tovább vonulni, hogy azt is előzönölje, elnéptelentse és felprédálja.⁵⁰ Emiatt szükséges, hogy az ország

⁴³ Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 593.)

⁴⁴ 1498. évi tv. 21. tc. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, I. 1000–1526. évi törvéncikkek. Ford. és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Budapest, 1899. (A továbbiakban CJH.) I. 606–607. o.

⁴⁵ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 55–57. sorok.

⁴⁶ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 58–59. sorok.

⁴⁷ DF 246 131.

⁴⁸ „nobis in dominica Letare in congregatione generali universitatis dominorum et regnicolarum partium regni Transsilvanarum, hic in oppido Enyed vocato constitutis et existentibus” DF 260 889.

⁴⁹ Április 2-án: Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 132.), DF 247 706. és DF 246 799. (A keltéből csak a *feria* szó van meg, a többi tollban maradt.); 3-án: DF 260 889.

⁵⁰ Documente, XV/1. 261. o. (DF 246 428.) „certo intelleximus Thwrcos ... inimicos ingenti expeditione Danubium iam transmeasse et huc ad terram Transalpinam venisse, qui quidem hoc regnum Transsilvanum invadere et depopulare ac devastare niterentur.”

védelmére összegyűjtsek és felszereljék csapataikat.⁵¹ Másfelől ezen okból megparancsolta nekik: fegyvereiket tartsák készenlétben, hogy levele kézhezvétele után bármikor elindíthassák azokat.⁵²

További információkat szerezhetünk Szeben városnak Brassóhoz írt leveléből, amely pontosítja a vajda levelében leírtakat: a hét száz széknek Szapolyai parancsa értelmében pénzt kellett adnia 2000 zsoldos felfogadására.⁵³ Ezt a város azzal a feltétellel vállalta, hogy saját embereiket, akiket a vajda parancsára fogadnak fel, és akik arra kényszerültek, hogy Havasalföldre menjenek,⁵⁴ otthon maradhatnak és csak az ellenség esetleges betörésekor kötelesek hadba indulni.⁵⁵ Továbbá azért is döntöttek úgy, hogy fizetni fognak, mert hadaik fenntartására a vajda kilenc hónapig tartó hadjárata során így kevesebb pénzt költenek, mintha az összes száz a saját katonáit küldené.⁵⁶ (Brassó városa május 25-én osztotta szét az összeg városra, illetve a hozzátartozó falvakra eső részét.⁵⁷) Az előbbi levél kapcsán egy másik híradást is idéznünk kell. Május 19-i, Selmecebányáról írt levelében Frankfurter Bertalan többek között a következő érdekes értesülését közölte György körömbányai jegyzővel: „Vajdánk – azaz inkább az övék – miként egyesek mondják, keményen küzd a török ellen, ellenben mások viszont azt mondják, hogy az erdélyi városokkal tusakodik, akik szembehelyezkednek a jelenlegi adóval. Ezek a városok ugyanis egymással olyan egyezségeket kötöttek, hogy egyikük se helyezkedjen külön álláspontra, különben közös fellépéssel az összes többi város az e szerződést megszegőnek a végső pusztulására fog törni.”⁵⁸ Mindezek alapján elmondható, hogy az enyedi tartományi gyűlésen jelentek között egyfelől komoly viták zajlottak az adófizetés s ennek nyomán a zsoldosok kiállítására tárgyában. Másfelől – nyilván Szapolyai útmutatása szerint – úgy határoztak, hogy katonailag fognak beavatkozni a Havasalföldön zajló harcokba, és megkísérik Radu visszaültetését a fejedelmi székbe.⁵⁹

Szapolyai János Enyedről a Nagy-Küküllő mentén Medgyes városába ment (április 8.), ahonnan levelet intézett Szeben városához, hogy ne akadályozzák tovább Pöstyéni László palotás tevékenységét, akit a király küldött – pénz nélkül ugyan – Erdélybe az ő seregének

⁵¹ „ad defensionem regni gentes congregaremus et insurgere faceremus” DF 246 428.

⁵² Uo.

⁵³ Documente, XV/1. 262. o. (A levél értelmezésében Neumann Tibor volt segítségemre.) „nos ad conductionem et subordinationem duorum milium armigerorum sive stipendiariorum iuxta requisitionem magnifici domini wayvode submiseramus.”

⁵⁴ „post illius summe nostre restitutionem, quam scilicet ipso domino wayvode causa conductionis prescriptorum duorum milium armigerorum prestare tenemur et polliciti sumus, gentes nostras, quas alias ad commissionem dicti domini wayvode e medio nostri, ex septem sedibus, levare et Transalpinas partes transmitti coacti fuissimus” Uo.

⁵⁵ „domi absque ulla fatigatione tenere possimus et valeamus, nisi, quod Deus avertat, hostes nostri ex improvise sese in hoc regnum Transsilvanie diverterent” Uo.

⁵⁶ „gentes nostre ad exercitus sui expeditionem ad tertiam usque angariam perdurantem, non minorem pecuniarum summam exposuissent, quam universi Saxones, ..., potius se domino wayvode in paratis daturi affirmarunt et assumpserunt” Uo.

⁵⁷ Kronstadt, 420. o.

⁵⁸ ETE I. k. 57. o. (DF 249 874., a levélrészlet értelmezésében Neumann Tibor volt segítségemre.) „Vaivoda noster, vel suus potius, ut alii referunt, graviter Turce contrasistit, ut alii, Transilvanis, qui se dice presenti opponunt sub pacto, quo nulla civitatum Transilvanarum ab eis sentiat, alioquin communi sententia cuncte relique in ultimum excidium frangentis tale fedus machinaturas constanter asseruerunt.”

⁵⁹ Vö. *Palade*: Radu, 17. o.; *Stoicescu*: Radu, 39–40. o.

ellátását megszervezendő.⁶⁰ Pár napos, esetleg egyhetes ott tartózkodás után Mikeszása és Nagyselyk érintésével juthatott el Nagyszebenbe. Talán nem tévedünk nagyot, ha megérkezését az április 21-ét megelőző napra vagy napokra tesszük, mert – mint idéztük – e napon a vajda már innen írta levelét Brassó városához.⁶¹ A levél nyomán a város április 24-i dátummal új fejezetet nyitott számadáskönyvében: ebből többek között megtudhatjuk, hogy a vajda „április 24-e körül megérkezett a Barcaságba válogatott seregével”.⁶² Miközben Szapolyai Szebenben időzött, április 25-én Radu és kísérete, illetve anyósa – vagy ahogyan forrásaink emlegetik: Dyspina/Despina⁶³ – megérkezett kényszerű tartózkodásuk helyére, Brassó városába. Bevonulásuk „öröme” a város tíz kardot és ugyanennyi páncélzatot ajándékozott Havasalföld elűzött uralkodójának. Másnap, április 26-án Brassó követe útján minderről az erdélyi vajdát is értesítette.⁶⁴

Szapolyai körülbelül kétheti nagyszebeni tartózkodás után indult tovább, s egy rövid szentágotai (május 13.)⁶⁵ időzés után, Fogaras és Szentpéter helységeken keresztül – a jelek szerint Brassó városát nem érintve – a hónap végén érkezhetett meg seregével Prázsmárra (június 1-jén már ott volt),⁶⁶ ahol letáborozott,⁶⁷ hogy bevárja a hozzá igyekvő katonákat.⁶⁸ (*Lásd az 1. térképet!*)

Radu vajda elűzése után Mehmed silistrai bég továbbra is Havasalföldön maradt, s hadmozdulataival Erdély déli határait fenyegette. Vajdaságbeli berendezkedése korántsem volt véletlen, mivel a török seregek – szokásos taktikájuk szerint – ezzel egyidőben Horvátországban is támadásba lendültek: május végén elfoglalták Knint és Scardonát,⁶⁹ Klisszát és Jajcát pedig ostrom alatt tartották.⁷⁰ Mindeközben Szapolyai János és Radu

⁶⁰ DF 246 130. „pro ordinatione victualium ad hoc regnum Transsilvanense immiserit.”

⁶¹ Documente, XV/1. 261. o. (DF 246 428.)

⁶² Kronstadt, 440. o. „circa festum Beati Georgii martyris in hanc terram Barcza cum gente sua electa venisset.”

⁶³ Vö. Documente, XV/1. 268. o. (DF 246 597.), Kronstadt, 507. o. A kétértelmű név onnan ered, hogy Basarab fejedelem felesége, Brankovics Ilona – anyja Jakcs Ilona – az utolsó szerb despota, János leánya (= *despina*) volt. Vö. *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertorium. Budapest, 1918. I. k. 469. o.

⁶⁴ Kronstadt, 424., 421. o. (kardok és páncélzat), *Palade*: Radu, 17. o.

⁶⁵ DF 255 111. (Bevállás előtte.)

⁶⁶ DF 255 180. A vajda Zsuki Lepsényi István perét, „qui nobiscum adpresens in exercitu pro defensione regni existit”, elhalasztja „usque finalem condensationem sive expirationem presentis exercitus”.

⁶⁷ Egy bodolai kirándulást (Kronstadt, 435. o.) leszámítva június 20-ig (DF 247 712.) mutatható ki a településen. Június 18-án több pert is elhalasztottak a hadjárat befejezése utánra: Documente XV/1. 262., reg. (DF 246 660. A vajda Bodolai Béli Pál és Brassó város közötti pert „ad octavum diem post condensationem et exitum presentis exercitus nostrí in regno Transalpinarum existens” halasztja.) – Vö. még DF 257 777. (Hátlapi 3. feljegyzés: „1522. in Prasmar, in profesto sacratissimi Corporis Christi [=június 18.] causa intrascripta certis de causis per dominum wayvodam prorogata est ad octavum diei condensationis sive exitus presenti expeditionis de partibus Transalpinis fiende, magister Ambrosius de Zwchak.”)

⁶⁸ Június 20-án az erdélyi püspök familiárisai kaptak terményt Brassótól (Kronstadt, 436. o.); július 1-jén pedig székelyek panaszára intézkedett. Székely Oklevéltár. I–VII. k. Szerk. *Szabó Károly* – *Szádeczky Lajos*. Kolozsvár, 1872–1898. (A továbbiakban: Székely Oklt.) III. k. 215. o. = DF 278 715.

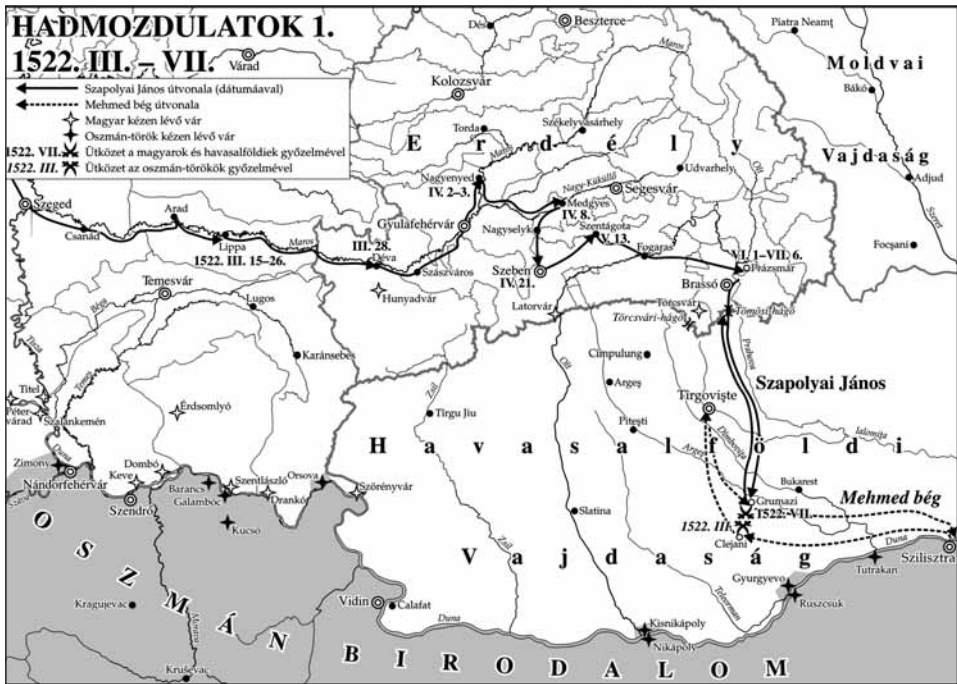
⁶⁹ *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1929–1942. (Arcanum Digitéka CD-ROM, 2001.); A horvát véghegyek oklevéltára I. 1490–1527. Szerk. *Thallóczy Lajos* – *Hodinka Antal*. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. MHHD 31.) Budapest, 1903. (A továbbiakban: Horvát véghegyek.) 40–44., 138., 151. o. Vö. még *E. Kovács Péter*: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 25–44. o.; 27–28. o.

⁷⁰ Helytartói oklt., 85. sz.

Brassó mellett, Prázsmáron tanácskozhatták meg Havasalföld visszafoglalásának haditervét, ennek részeként folyamatosan felderítőket küldtek Havasalföldre.⁷¹ Természetesen nem hiányozhattak a portyák sem, melynek beszédes jeleként a határ túloldalán fekvő Rucăr-nál elfogott törökök fejét Prázsmáron tették közszemlére.⁷²

Az első hadjárat (július 7–18.)⁷³

A prázsmári táborban történt felkészülés után az első havasalföldi támadás két lépésben ment végbe: az első sereg, amely a Brassó és környékére menekült bojárokból és katonáiból, továbbá magyarokból állt,⁷⁴ Radu vajda vezetésével június 20. táján nyomult be a Tömösi-hágón⁷⁵ át Havasalföldre. Az áttörés sikeres volt, mert június 22-én a hadtáp – azaz Brassó városa – már Havasalföldre küldte a fehér kenyeret.⁷⁶ A második sereget, közel két héttel később követte Radu csapatait: Szapolyai János június 20-án, július 1-jén,

⁷¹ Kronstadt, 434–435. o.

⁷² Kronstadt, 435. o.

⁷³ Mivel mind a román (lásd az 1. jegyzetben felsorolt munkákat), mind a magyar (vö. Magyarország történeti kronológiája I. k. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán, a vonatkozó rész Teke Zsuzsa és Szakály Ferenc munkája. Budapest, 1981. 343. o.) szakirodalom a két különböző időpontban lezajlott hadjáratok csatáit, illetve azok sorrendjét összekeverte, így a hadjáratok rekonstruálásánál elsősorban Szapolyai János vajda eddig figyelmen kívül hagyott itineráriumát tartottam vezérfonalnak.

⁷⁴ Palade: Radu, 19. o.

⁷⁵ Az áttörés helyszínére lásd: Kronstadt, 454. o. „Item pro piscatione in Twmes, ubi dominus way voda partes praefatas exivisset.”

⁷⁶ Kronstadt, 437. o.

sőt még 6-án is Prázsmáron tartózkodott.⁷⁷ Közben a szász gyalogoskatonák június 25-én megkapták kenyérfejadagjukat.⁷⁸ Július 6-án Radu vajdának küldtek puskaport Havasalföldre.⁷⁹ Az utókor szemében esetlegesen késlekedésnek tűnő várakozásnak az egyik oka az volt, hogy a szászok június 24-re Nagyszebenbe gyűlést hirdettek.⁸⁰ A későbbi indulás másik oka pedig hadászati lehetett: Szapolyai nem kívánta védtelenül hagyni a reá bízott tartományt, s megvárta, hogy az első seregtestnek sikerül-e tartósabban megvetnie a lábát a hegyeken túl.

Mindeközben Radu folytatta előrenyomulását, leereszkedve a Kárpátokból összefogatta a török által állított offiálisokat és kivégeztette őket, majd – az ismeretlen helyen fekvő – Platánál megverte az egyik török sereget.⁸¹ A havasalföldi vajda sikeres előrenyomulását látva Szapolyai János szintén megkezdte a benyomulást a Vajdaságba, és nagyobb ellenállás nélkül haladva utolérte a Radu vezette csapatokat, majd időlegesen egyesítették seregeiket, hogy közös erővel vegyék fel a küzdelmet a török ellen. Mehmed bég szintén összevonta csapatait, majd az Argeş és a Teleorman folyók közötti síkterepen fekvő Grumazi nevű helységeknél foglalt állást. (Az ütközet helyszíne alapján – mivel Grumazi Havasalföld központjától, Tirgovişte-től délre félúton fekszik a város és Duna között – szinte biztosak lehetünk benne, hogy a két sereg támadása jól előkészített volt, s a béget a meglepetés erejével érthette. Ennek következményeként Mehmed alapvetően védelemre rendezkedett be, jóllehet sikertelenül.) A seregek találkozására július közepén kerülhetett sor, s noha az ütközet biztosan nem reggeltől-estig zajlott,⁸² mindenesetre győzelemmel végződött. Mehmed maradék katonáival Radu seregének üldözése közepette átmenekült a Duna török oldalára, és minden bizonnyal visszatért székhelyére, Silistrába. Szapolyai és Radu közös hadjárata tehát elérte célját, azaz Radu visszaültetését a fejedelmi székebe, ám a régi-új vajdának nem sok ideje maradt az ünneplésre, mivel míg ő délen harcolt, az ország északi részén, az Argeş folyó forrása környékén parasztfelkelés tört ki. A parasztok egy Dragoslaw nevű disznópásztor személyében új vajdát is választottak maguknak. Felkelésük azonban hamar véget ért, Radu ugyanis Poenari váránál szétverte a parasztsereget.⁸³

A győztes ütközet után Szapolyai nem vett részt a bég üldözésében, hanem hazafelé vette az irányt: július 29-én már Szentpéteren tartózkodott.⁸⁴ A hadjárat hivatalosan azonban már július 18-án véget ért.⁸⁵ Brassó városa pedig július 27-én már a darabontok

⁷⁷ Kronstadt, 436. o.; Székely Oktl. III. k. 215. o.; Kronstadt, 438. o.

⁷⁸ Kronstadt, 437. o.

⁷⁹ Kronstadt, 439. o.

⁸⁰ Kronstadt, 437. o. „dominis iudici et magistro Valentino expensas ad Cibinium ad congregationem omnium Saxonum pro die nativitatis Beatis Iohannis Baptiste – flor. 8. asp. 18.”

⁸¹ *Palade*: Radu, 19. o.

⁸² *Palade*: Radu, 19. o.; *Istoriile domnilor*, 39. o.

⁸³ *Palade*: Radu, 20. o. Az adatot *Demény Lajos*nak a *Documente privind istoria României* Veacul XVII. B. Ţara Românească vol. VIII. (1576–1580.) Bucureşti, 1996. A kötet ismertetése: *Klió*, 6. (1997) 67–69. o.

⁸⁴ Brassói Nemzeti Levéltár, Brassó város lt., Stenner-gyűjt. 599. sz. Regesztája: *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Braşovul 1369–1803. Inventar arhivistic* 13. *Întocmit de: Ştefan Suciu – Gernot Nussbächer – Monica Cincu*. Bucureşti, 1986. 348. sz. Az oklevél a MOL Adatbázisába nem került be, ismeretét W. Kovács Andrásnak köszönöm.

⁸⁵ Minderről az egyes vajdai oklevelek hátlapjára a vajdai ítélmester által írt perfeljegyzések tanúskodnak: DF 246 660. (Hátlapi feljegyzés: „1522. octavo die exitus belli de Transalpino causa intrascripta prorogata est per dominum vayvodam certis rationibus ad tertium diem festi Beati Iacobi

kapitányainak adott élelemre pénzt.⁸⁶ Szapolyai János győzelmének híre a hadjárat súlyának megfelelően gyorsan eljutott Budára,⁸⁷ illetve Prágába is.⁸⁸ A királyi pár minden bizonnyal örömmel vette tudomásul, hogy távollétükben sem omlott össze az ország védelme és a rossz hírek után⁸⁹ immáron újabb frontszakaszról érkeztek hozzájuk biztató jelentések. Június folyamán ugyanis Pétervárad mellett győzelmet arattak Bátori István nádor, főkapitány katonái egy török csapat felett,⁹⁰ sőt, időközben sikerült Klissza⁹¹ és Jajca⁹² felmentése.

Újra Erdélyben

Szapolyai János visszatérése után ezúttal nem Prázsmáron, hanem annak közelében, Szentpéter faluban rendezte be főhadiszállását, s a következő két és fél hónapot gyakorlatilag ott töltötte.⁹³ Felmerül a kérdés, hogy mi okból maradt a vajda továbbra is a hátramentén, hiszen éppenséggel visszatérhetett volna Erdély szívébe is. Válaszunkat csak a későbbi események tükrében tudjuk megfogalmazni: Mehmed bég természetesen nem nyugodott bele vereségébe, s rendezve, majd feltöltve seregét, augusztus elején Silistra felől ismét betört Havasalföldre. Az ellene vonuló Radut először Ghergiánál, majd Bukarestnél verte meg, végül pedig az Olt folyóig hátráló és maradék katonáit összegyűjtő vajdát Slatinánál győzte le, aki szerencsésen elmenekülve a csatából, ismét Erdélyben keresett menedéket.⁹⁴ Augusztus 15-én már tudták Brassóban, hogy elűzték őt Havasalföldről, a rémisztő hír hatására ismét összehívták a szász provinciát tanácskozára.⁹⁵

---

apostoli [=július 27.] proxime venture; magister Nicolaus litteratus.”) és DF 257 777. (Hátlapi 4. feljegyzés: „1522. in Prasmar octavo die exitus belli de Transalpino causa partium intrascripta prorogata est per dominum wayvodam ad tertium diem festi Beati Iacobi apostoli proxime venturi [=július 27.] certis rationibus.”)

⁸⁶ Kronstadt, 440. o.

⁸⁷ Helytartói oklt., 123. sz. (Szatmári György esztergomi érsek levele Esztergomból.)

⁸⁸ A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I. Ismerteti *Óváry Lipót*. Budapest, 1890. (A továbbiakban: *Óváry*.) 267/1165. sz.

⁸⁹ Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Írta: *Thallóczy Lajos*. Az oklevéltárat szerkesztette: *Horváth Sándor*. (Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4. MHHD 40.) Budapest, 1915. (A továbbiakban: Jajcza.) ccxxxi–ccxxxiii.: elesett Orsova és Knin; illetve április 5-én Scardona városa adta fel magát. (Horvát véghelyek, 138., 143., 149–152. o.)

⁹⁰ *Óváry*, 266/1164. sz.

⁹¹ Helytartói oklt., 85. sz., vö. 195. sz. A Klissza vár körül folyó harcokra lásd még *Nemes Gábor*: VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz. In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter*. (Collectanea Vaticana Hungariae classis I, vol. 8.) Budapest–Róma, 2012. 51–69. o.; 57–58. o.

⁹² Jajcza, ccxxxii.

⁹³ Augusztus 17. (DL 47469. „manu propria”), augusztus 25. (DF 247 714. „Commissio propria domini comitis et wayvode etc.”), szeptember (Kronstadt, 446., 448. o.), október 5. (Kronstadt, 450. o.), október 14. (DF 257 781.)

⁹⁴ *Palade*: Radu, 20. o.

⁹⁵ *Stoicescu*: Radu, 43. o., vö. Kronstadt, 442. o. („expulso iam domino Radul waywoda de regno suo Transalpino.”) Szeptember közepén már Esztergomban (Budán) is tudták elűzését. (Helytartói oklt., 123. sz.)

Minderről Szapolyai szintén idejekorán értesülhetett, hiszen a felderítők és a követek folyamatosan jártak Havasalföldre, illetve onnan Erdélybe.⁹⁶ A vajda tehát elengedvén seregének az erdélyi nemesség által alkotott részét, a többivel, akiket az országos adóból fogadott fel, továbbra is az események közelében táborozott, készen arra, hogy bármikor gyorsan beavatkozhasson a szomszédos Vajdaságban. Minderre két közvetett adattal rendelkezünk: az egyik az országos kincstartók már idézett számadása, mely szerint összesen tíz hónapra folyósították a pénzeket Szapolyainak.⁹⁷ A másik Szeben város Brassóhoz szóló, már szintén idézett levelében található, melynek alapján ugyancsak azt gondolhatjuk, hogy az erdélyi vajda, országos főkapitány eleve hosszabb időre, kilenc hónapra tervezte a hadkészültséget.⁹⁸ De ha már arra kényszerültek, hogy helyben maradjanak, s végső soron idejükből is kitélt, a vajda helyettesei, somlyói Bátor István és Barlabási Lénárd, továbbá ítélmestere, Barcsai Pál jelenlétében ítélszékert tartott a tartomány lakosainak, akik kihasználva ott tartózkodását, hozzáfordultak ügyes-bajos dolgaikkal és pereikkel.⁹⁹

E kényszerű, határmenti táborozás korántsem volt azonban olcsó dolog, hiszen az eredetileg hét hónapra felfogadott katonákat Szapolyainak továbbra is fegyverben kellett tartania.¹⁰⁰ Amint az ismert, az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen új rendszert hoztak létre a végek védelmére. Ez röviden annyit jelentett, hogy egyrészt a királyi kincstartó mellé négy „országos” kincstartót is választottak, akik feladatává tették az összesen 1 forintnyi adót beszedését, s akiknek minden forintból 75 dénárt a katonák zsoldjára és ellátására kellett fordítaniuk, a maradék 25 dénárt pedig át kellett adniuk a királyi kincstartónak. Ezzel párhuzamosan megváltoztatták a hadszervezetet: megszüntették a banderális katonaillesztési rendszert, s csak a tiszt (nádori és vajdai), valamint a főpapi bandériumokat tartották meg. Továbbá két főkapitányt neveztek ki a nádor és az erdélyi vajda személyében.

⁹⁶ Kronstadt, 443. o.

⁹⁷ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 55–59. sorok.

⁹⁸ Documente, XV/1. 262. o.

⁹⁹ Augusztus 1. DF 257 779. (Hátlapi 1. feljegyzés: „1522. f. VI. p. Jacobi [=augusztus 1.] pro A agilis Michael Domokos cum nostris, pro I Lucas Felthothy similiter cum nostris causa intrascripta partium certis et rationabilibus ex causis per dominum wayvodam in possessione regia Zenpether ad generalem congregationem regni nobilium harum partium Transsilvanarum promitus [!] celebrandum prorogata; - Z-”), augusztus 11. DF 244 282-3. „Lecta.” (Perhalasztás, majd 1522. október 6-án tovább halasztották „ratione presentis expeditionis ad partes Transalpinas ... ad tricesimum secundum diem descensionis eiusdem expeditionis.”) Végül december 14-én vízkereszt 8. napjára halasztották a pert, augusztus 18. DL 74 412. A római szent birodalmi gróf Teleki család oklevéltára, II. Szerk. *Barabás Samu*. Budapest, 1895. 390. o. „De commissione domini comitis et wayvode.”

Paranca Torda megyéhez Somkerek Erdélyi Gergely érdekében, augusztus 25. DF 247 714. „Commissio propria domini comitis et wayvode etc.” Paranca *Sytrako* Ferenc volt radnai, most rettegi lakoshoz tartozásai ügyében, szeptember 27. DF 246 596. (levele Brassóhoz, amely szerint a maga nevében Benkner Jánost küldi hozzájuk, mihamarabb válaszoljanak neki), október 11. DF 255 113. „Lecta.” (Másolata: DL 27 264., a vajda előtt Gesztrágyi Ábrahám – 1499-ben kolozsi szolgabíró, *W. Kovács András*: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Kolozsvár, 2010. [Erdélyi tudományos füzetek 263.] [A továbbiakban: *W. Kovács*: Erdélyi vármegyék.] 112. o. – a Kolozs megyei Bóc birtokon lévő részét eladta Csúcsi Tomori Istvánnak.), DF 255 114. „Lecta.” (Előtte Sándorházi György 1491–1492, 1497-ben és 1510-ben kolozsi ispán, *W. Kovács*: Erdélyi vármegyék, 77–78. o.) és Somai György a Kolozs megyei Bóc birtokon lévő részüket eladták Csúcsi Tomori Istvánnak.) és végül október 14. DF 25 7781. (Levele Brassó városához a köztük és Bodolai Béli Pál között folyó pereskedés ügyében „interim quo dum nos Deo duce optimo de presenti expeditione nostra ad partes Transalpinas fienda redibimus, ... ac tandem vigesimo die ipsius reditus nostri felicit de bello nostro presenti predicto” fog ítéletet hozni.)

¹⁰⁰ Vö. Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 56–59. sorok.

Az elfogadott rendelkezések alapján a zászlósurak elvesztették jogukat a birtokaikon beszedett adó bizonyos részének saját hatáskörükben történő felhasználására. Ha katonaszkodni kívántak, az országos kincstartókon keresztül kapták meg a pénzt.¹⁰¹ A rendszer a fennmaradt elszámolások tükrében a jelek szerint jól működött, s maga Szapolyai már budai tartózkodása idején is vett át pénzt Ráskai Gáspár és Verbőci István kincstartóktól.¹⁰² Az udvarból történt távozása után pedig az országos kincstartók a vajda familiárisai által továbbították hozzá a különféle nagyságú összegeket. A tranzakciók gördülékenységét nagyban elősegíthette, hogy a négyből¹⁰³ az egyik kincstartó Szapolyai János familiárisa és pápai várnagya, Essegvári Ferenc volt.¹⁰⁴ A pénzküldés adminisztrációja a jelek szerint a vajda szepesi kapitányára,¹⁰⁵ Derencsényi Miklósrá hárult, aki familiárisai útján jutatta el a forintokat Szapolyai Jánoshoz. Így szeptember végén Pápóci Miklóst és Kükemezei Andrást 2500 forinttal,¹⁰⁶ decemberben pedig csak Pápócit küldte 2736 forinttal.¹⁰⁷ Az eddig említett összegek minden forintját azonban bizonyíthatóan Erdélyen (és természetesen Szlavónián) kívül szedték be.¹⁰⁸

Kérdés akkor, hogyan történt Szapolyai tartományában az adószedés. Az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen hozott törvény 27. törvénycikkelye szerint ugyanis elvileg mind Szlavóniában, mind Erdélyben ugyanúgy kellett adózni, mint a szorosan vett Királyság területén.¹⁰⁹ Az adószedés módja kapcsán felmerülő kérdés természetesen nemcsak pénzügyigazgatási, hanem hadkiállítási szempontból is fontos probléma. Egy biztosnak látszik: az idézett cikkely ellenére egyetlen adatunk sincsen arra, hogy az erdélyi megyék nemessége számára megváltozott volna a katonaállítási gyakorlat. Úgy tűnik, az erdélyi nemeseknek megmaradt az „általános hadkötelezettség”, és ők továbbra is vérükkel adóztak, hasonlóképpen, mint a székelyek. A harmadik katonaállításra kötelezett „nemzet” a szászok voltak.

Itt azonban rövid időre meg kell szakítani elbeszélésünket és vissza kell térnünk két, tanulmányunkban már többször idézett levélhez. Mindkettőnek vannak ugyanis az adószedés szempontjából problémás részei, s ráadásul keletkezésüket alig pár nap választja el egymástól. A dátuma alapján későbbi, ám a közölt értesüléseit tekintve minden bizonnyal korábbi információkat tartalmazó levelet érdemes először felidézniük: Frankfurti Bernát május 19-i levele szerint az erdélyi városok az adó ügyében valamiféle véd- és dacszöveget kötöttek egymással.¹¹⁰ A másikat május 14-én írta Szeben város tanácsa. Ebből egyfajta kompromisszum képe körvonalazódik az adófizetés és katona kiállítás ügyében:

¹⁰¹ *Kubinyi András*: A Szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 121–150. o. (A kötet a továbbiakban: *Kubinyi* 2007.; a tanulmány a továbbiakban: *Kubinyi*: Szávaszentdemeter.) 129. o.

¹⁰² Vö. Helytartói oklt., 11. sz.

¹⁰³ Essegvári Ferenc, Kanizsai László, Ráskai Gáspár, Verbőci István.

¹⁰⁴ Helytartói oklt., 88., 104. sz.; pápai várnagy: 1517. február 14. (DL 68 500.) – 1526. VIII. 5. (DL 102 709.)

¹⁰⁵ 1521. október 5. (DF 271 687.)

¹⁰⁶ DF 269 749. Pápóci 1526-ban Derencsényi tornai alvárnagya volt. (DL 47 656.)

¹⁰⁷ DF 269 753.

¹⁰⁸ Helytartói oklt., Függelék, III–VII. sz.

¹⁰⁹ CJH I. 798–799. o.

¹¹⁰ ETE I. k. 57. o. (DF 249 874.)

Szebennek sikerült megegyeznie Szapolyaival, hogy nem pénzt fizet, hanem zsoldosokat fogad fel.¹¹¹ Ennek megfelelően forrásaink alapján azt mondhatjuk, hogy az erdélyi szász városok kétféle módon tudták le kötelességüket: egyrészt készpénzt küldtek a vajdának, amint azt tette Brassó, amely 1948 forintot a folyó, míg 1200 és 544 forintot az előző évi adó fejében,¹¹² Segesvár városa, amely 2000 forintnak megfelelő összeget,¹¹³ vagy Beszterce, amely 450, majd 320 forintot adott.¹¹⁴ Másrészt ők maguk fogadták fel a zsoldosokat és küldték a vajda seregébe, mint például Brassó¹¹⁵ és – levelük értelmében – Szeben városa. Összefoglalóan elmondható, hogy a két levélben leírt zavarba ejtő információk ellenére az oklevelek tanúsága szerint az adófizetés körül kialakult problémákat a feleknek sikerült orvosolnia, Erdély védelmét pénzügyi gondok nem hátráltatták.

Visszatérve immáron az augusztus közepi eseményekhez, azt kell látnunk, hogy Radu vajda Havasalföldről történt elűzése után újraindult a háborús gépezet. Összehívták a szász provincia képviselőit (augusztus 15.), a gyűlésre szeptember 11-én került sor Szebenben, ahol a hadiszerek elküldéséről is döntöttek.¹¹⁶ Közben felderítőket küldtek Havasalföldre (augusztus 20.).¹¹⁷ Végül egyre több „fontos” ember jelent meg a vajda szeptéteri táborában: Basi György (lippai és solymosi várnagy¹¹⁸), aki Moldvából jött a vajda követével, Pemflinger Márk szebeni királybíró, Bánfi Jakab, Bátori István és Barlabási Lénárd alvajdák, Tomori István (1523 elejétől alvajda¹¹⁹), Cibak Imre, Tomori Miklós fogarasi várnagy, Gerenyei György vajdai kapitány, továbbá a szebeni és medgyesi bírák.¹²⁰ A felsoroltak, illetve Radu és odamenekült kíséretének ellátása természetesen a szászokra, azonbelül is főképpen Brassó városára hárult.¹²¹

A második hadjárat (október 14. – november 14.)

A két főkapitány, Bátori István nádor, az Alsó Részek kapitánya és Szapolyai János erdélyi vajda szinte napra pontosan összehangolták hadmozdulataikat. Erre egyértelmű, szinte első kézből származó bizonyítékaink vannak. Szatmári György esztergomi érsek szeptember 15-én levelet küldött egyik vezető familiárisához, Szentannai (Liptó m.) Györgyhoz, amelyben parancsa közlése előtt különböző, a nádortól kapott híreket osztott meg vele: a törökök a szerémségi szőlőket készülnek leszüretelni; a zvonnikai basa

¹¹¹ Documente, XV/1. 262. o.

¹¹² Kronstadt, 444., 446., 451. o.

¹¹³ „pro solutione stipendiarium et duorum milium florenorum domino waywode deputatorum” A segesvári számadáskönyvből idézi: *Nicolae Iorga: Studii și documente cu privire la istoria românilor. III. Fragmente de cronici și știri despre cronicari.* București, 1901. lxxv.; *Palade: Radu* 21. o. (szeptember 29. körül.) A segesvári számadástöredék teljes szövegű kiadását lásd: *Zsolt Simon: Die Schäßburger Rechnung von 1522. Zeitschrift für Siebenbürgischen Landeskunde*, 34. (2011) 2. sz. 167–185. o., a vonatkozó rész: 171. o.

¹¹⁴ Bistritz, 206/761. (DF 247 713., szeptember 24.) és 207/764. (DF 247 715., november 24.)

¹¹⁵ Kronstadt, 420., 437., 451. o.

¹¹⁶ Kronstadt, 442., 445. o.

¹¹⁷ Kronstadt, 443. o.

¹¹⁸ Documente, XV/1. 271. o. (DF 246 603.)

¹¹⁹ Kimutathatóan csak 1523. március 5-től. Documente, XV/1. 264. o., reg., március 12-i kelettel. DF 246 601.

¹²⁰ Kronstadt, 447–450. o.

¹²¹ *Palade: Radu*, 21. o., vö. Kronstadt, 443–452. o.

hadseregével Horvátországra tört és azt pusztítja; a havasalföldi vajdát, akit nem régiben Szapolyai visszahelyezett, ismét elűzte a török, de vissza fogják helyezni a fejedelmi székre.¹²² A fenti okok miatt a nádor azt kérte, hogy fegyvereseit küldje el az Alsó Rézsekre. S noha – írta Szatmári – az érsekség kevéske jövedelméből már addig is sokat költött, és familiárisait sem kívánja a végsőkig kimeríteni,¹²³ mégis semmi sem áll tőle távolabb, mint hogy az ország üdvét és védelmét elhanyagolja.¹²⁴ Megparancsolja tehát, hogy ott-hon lévő szervitoraival csatlakozzon azokhoz, akik jelenleg is a végeken szolgálnak.¹²⁵ Egyúttal meghagyta, hogy azonnal szerelkezzen fel, és lovaival meg fegyverzetével¹²⁶ szeptember 29-én jelenjen meg nála Esztergomban, ahol pénzt fog neki adni és az ország védelmére fogja küldeni.¹²⁷ Az érsek leveléből egyértelműen kiderül, hogy a főpapi bandérium – amint azt az 1522. augusztusi budai országgyűlésen hozott törvény 4. cikkelye

¹²² Helytartói okl., 123. sz. „waywoda etiam Transalpinus, quem temporibus superioribus dominus waywoda Transilvanensis ad partes Transalpinas importaverat, est de sede sua expulsus, qui iterum est in sedem eandem suam reponendus.”

¹²³ „Nos licet satis oneris et satis expensarum etiam hactenus habuerimus ratione proventuum nostrorum, quos ex hoc archiepiscopatu quam exiguis adhuc habuimus, et vos etiam nollemus defatigare.” Uo.

¹²⁴ „ut tamen in nobis nichil desit, quod ad salutem et defensionem huius regni videtur pertinere” Uo.

¹²⁵ „statuimus te quoque unacum nonnullis aliis servitoribus nostris nunc hic domi constitutis ad illos servitores nostros, qui impresentiarum in confiniis sunt huius regni, mittere” Uo.

¹²⁶ „cum omnibus tuis equis et apparatibus” Uo.

¹²⁷ „nos hic tibi pecunias dari faciemus et te ad defensionem, ut premisimus, regni huius recte missuri” Uo.

előírta¹²⁸ – ekkor már a déli végeken szolgált. Az is világos leveléből, hogy az érseknek pontos értesülései voltak az Erdélyben történekekről, vagyis a nádor tudott Szapolyainak a vajda visszahelyezésére indítandó akciójáról. Ennek fényében viszont nem meglepő, hogy – minden bizonnyal – előzetes levélváltásuk révén hangolták össze az ország déli határai mentén történő táborozásukat és állapotok meg a követendő taktikában is. Mindez nem jelent mást, minthogy a déli határvonal parancsnokai (a bánok, az Alsó Részek kapitánya és az erdélyi vajda) – természetesen¹²⁹ – igyekeztek egyeztetni harci cselekményeiket.

A nádor, királyi helytartó szeptember 20-ig mutatható ki Budán,¹³⁰ innen átkelve a Dunán, másnap már Gubacsról írt levelet a felvidéki városoknak, hogy küldjenek hozzá egy ágyúöntő mestert a szükséges személyzettel és 10 mázsa lőport jövő évi adójuk fejében.¹³¹ A nádor és kíséretének következő tartózkodási helye Kecskemét (szeptember 23–24.) volt, ahonnan talán a Szeged, Zenta útvonalon át érték el a Duna vonalát, s a nádor frissen megszerzett birtokán,¹³² Futak mezővárosban rendezkedtek be több mint egy hónapra (október 17. – november 25.). Bátori István itteni tartózkodásának idejéből királyi helytartói tisztségében kibocsátott oklevelei közül két adománylevél is fennmaradt. Az egyik kedvezményezettje Kányaföldi Kerecsen Pál szlavón vicebán (október 17.),¹³³ a másik oklevél pedig nem más, mint az előbb már idézett érseki levél címzettje, Szentannai György (október 27.) volt.¹³⁴ Mindez azt jelenti, hogy az esztergomi érsek csapata rendben megérkezett a déli végekre. A szlavón vicebán jelenléte pedig szintén a fentebb leírtakat erősíti: a különböző frontszakaszok parancsnokai között aktív híráramlást feltételezhetünk. Erre egyébként szükség is volt, mivel a török a harmadik fronton, Torquatus János dalmát–horvát–szlavón bán működési területén folyamatosan nyugtalanította csapatmozgásaival a határvidék védőit: szeptember elején a bán arról értesítette Ferdinánd főherceg főparancsnokát, Salm Miklós grófot, hogy egy elfogott töröktől úgy értesült, a városznai basa 12 ezer emberrel készül betörni.¹³⁵ A gróf pedig szeptember 11-i levelében jelentette az udvari tanácsnak, hogy az ellenség Knin és Skrad várak alatt táborozik és Krajnába szándékozik törni.¹³⁶ Két héttel később egy másik csapat Zelin várnál portyázott.¹³⁷ Meglepő módon ugyanekkor a hivatalban lévő szörényi bán, Kállai Vitéz János október 19-én még kállói otthonából kért mesterembereket (és egy tarackot) Kassa városától a szörényi

¹²⁸ Holub József: Az 1522-iki országgyűlés és törvénykezései. *Századok*, 52. (1918) 496–509. o.; 501. o., szövege: 508. o. Az 1518. évi bácsi országgyűlés 1. cikkelyének 5. §-a szerint akkor még csak a felét kellett leküldenie a főpapoknak.

¹²⁹ Vö. C. Tóth: *Legenda*, 455–456. o.

¹³⁰ C. Tóth: *Ki kicsoda*, 39. o.; *Helytartói oklt.*, 128. sz.

¹³¹ *Helytartói oklt.*, 129–130. sz.

¹³² *Documenta ad historiam familiae Bátorii de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth.* Szerk. C. Tóth Norbert. (A nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza, 2011. 255. sz. (1521. szeptember 30-án kapta meg Cserög várral együtt az akkori hadjáratban kifizetett költségei fejében. A birtoklásuk csak a temesi ipsáni és az Alsó Részek kapitányi tisztsége viselésének idejére szólhatott, mivel két év múlva, október végén már visszaadta azt a Török fivéreknak. Valójában azonban nem ők kapták vissza, hanem Tomori Pál kezére került a vár és a mezőváros. (Uo. 267. sz.)

¹³³ *Helytartói oklt.*, 132. sz.

¹³⁴ *Helytartói oklt.*, 134. sz.

¹³⁵ *Horvát véghelyek*, 192. o., vö. Jajcza, ccxxxiii.

¹³⁶ *Horvát véghelyek*, 198–199., 201–202. o.

¹³⁷ *Horvát véghelyek*, 204–205. o.

vár megerősítésére (két torony újjáépítésére és befedésére). Tette mindezt azért, mert – mint írta – hiába könyörgött Budán és máshol az uraknak, hogy nyújtsanak segítséget neki, semmilyen támogatást sem kapott és senki sem hallgatta meg könyörgését,¹³⁸ ezért határozta el, hogy hozzájuk fordul az ország és korona szükségében.¹³⁹ Levele és Bátori István helytartó, főkapitány november 3-i Vitézhez szóló parancsa¹⁴⁰ alapján elképzelhető, hogy a szörényi bán szeptember folyamán felment Budára, majd Kállón keresztül októberben tért vissza szolgálati helyére.

Az Alsó Részek kapitánya november végén, a harcokra alkalmas időszak lezárultával hagyta el a felfogadott zsoldosokkal egyetemben a frontszakaszt. Útja a Bodrog és Csongrád megyék határán fekvő Madarason (december 5.) át vezetett Budára (december 11.), ahol a következő négy hónapot töltötte.¹⁴¹

Visszatérve immáron az erdélyi vajda második hadjáratára, az előzővel szemben ennek időtartamáról bőven rendelkezünk információkkal, köszönhetően elsősorban Brassó város számadáskönyvének. Szapolyai János október 14-én még Szentpéterről írt levelet éppen Brassóhoz, a köztük és Bodolai Béli Pál között zajló ügyben. Ebben arról tájékoztatta őket, hogy amíg a jelenlegi havasalföldi hadjáratról szerencsésen visszaérkezik,¹⁴² addig tegyék meg a levelében leírtakat, majd a hadjárat befejezését követő 20. napon jelenjenek meg előtte.¹⁴³ A levél már az indulás előtti percekben keletkezhetett, mivel két nap múlva a vajda már a Törcsvár alatti mezőről keltezte oklevelét, amelyben nyugtázta szervitora, Derencsényi Miklós részére az országos kincstartók által kiutalt pénz átvételét.¹⁴⁴

A két vajda az előző hadjáratallal ellentétben ezúttal együtt indította meg csapatait, s rögtön a Törcsvári-hágón való átkelés után, Rucárnál ütközetre kényszerültek. A jelek szerint Mehmed bég is felkészült betörésükre és a szoros kijáratánál megpróbálta útjukat állni. Kísérlete sikertelen maradt. A győztesek az ütközet után úgy határoztak, hogy különváltan folytatják útjukat. Erre az lehet a magyarázat, hogy Mehmed bég talán a teljes haderejével állta útjukat, ám veresége ennek ellenére is súlyos lehetett, és így nem jelentett kockázatot a szövetséges sereg megosztása. Másrészt a két külön úton mozgó sereg az ellenség maradék erőit is jobban megosztotta. Mindenesetre Rucárt elhagyva Radu országa fővárosa, Tîrgoviște felé vezette seregét, és a várostól kb. 50 km-re, délkeletre fekvő Didrihnél vívta meg a döntő csatát Mehmed bég maradék seregével. Győzelme teljes volt, míg a török visszamenekült a Duna mögé, addig Radu újra elfoglalta székhelyét.¹⁴⁵

Mindeközben Szapolyai János erdélyi vajda, főkapitány erőltetett menetben folytatta útját toronyiránt dél felé, s Piteștin keresztül mintegy 210 km megtétele¹⁴⁶ után november

¹³⁸ Helytartói okl., 133. sz. „Supplicavimus Bude magnatibus ceterisque dominis inibi existentibus, ut curam haberent de ista ardua necessitate, inde nullum adiutorem habuimus, qui nos subveniret et audiret in nostris supplicationibus.”

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Helytartói okl., 135. sz.

¹⁴¹ C. Tóth: Ki kicsoda, 39–40. o.

¹⁴² DF 257 781. „de presenti expeditione nostra ad partes Transalpinas fienda redibimus.”

¹⁴³ „tandem vigesimo die ipsius reditus nostri felices de nostro presenti predicto coram nobis” Uo.

¹⁴⁴ DF 269 749. „Datum in campo Branmezeye.”

¹⁴⁵ *Palade*: Radu, 22. o.; *Istoriile domnilor*, 40. o. Megjegyzendő, hogy a szakirodalom a két sereg szétválását és csatáit másképp rekonstruálja, ennek legfőbb oka, hogy nem tudnak Szapolyai november 1-jei Kisnikápoly alatti tartózkodásáról. Lásd alább.

¹⁴⁶ A sereg a mai E574 és DN65A jelű utak nyomvonalát követhette.

1-jén már a Kisnikápoly alatti ostromtáborban adott ki oklevelet. Ebben a vajda bizonyította, hogy Szentpáli András¹⁴⁷ viszonzni kívánván Tomori István különböző szolgálatait, főleg egy bizonyos 25 aranyforintos összeg kölcsönzését, Istvánnak adományozta a Kolozs megyei Bóc birtokot. A levélből kiderült, hogy a pénz kölcsönzésére akkor került sor, amikor a Mehmed nikápolyi (!) szandzsákbég által országából elűzött Radu vajdának és bojárjainak Havasalföldre történő visszajuttatása céljából a jelenlegi, „Istennek hála sikeresen” lezajlott hadjárat indult, és Radunak szüksége volt pénzre. A 25 forintot ő, Szentpáli András adta oda neki a Tomori által nyújtott kölcsönből.¹⁴⁸

Kisnikápoly ostroma nem járt sikerrel, ami egy alapvetően könnyűfegyverzetű katonákból álló – noha rendelkezett lőfegyverekkel és kis kaliberű ágyukkal¹⁴⁹ – sereg esetében nem mondható szokatlannak. Valószínűleg Szapolyai is a meglepetés erejében bízott és menetből kísérelte meg elfoglalni a várat. A pár napos táborozás és a környék felpredálása után a már ismert úton indultak vissza, s Piteștinél nagyobb pihenőt tartva letáborozott a sereg. Ekkor érdekes esemény történt, amit évekkel később egy vizsgálat kapcsán a kolozsmonostori konvent kiküldötte, Farkas pap az alábbi módon beszélt el a konventbe történt visszaérkezés után: „a király erdélyi vajdasága idején, amikor seregével Havasalföldről hazatérőben volt¹⁵⁰ és Pitești mezővárosban tartózkodott, a székelyek megjelenén előtte kérték őt, hogy Nagy Sándor módjára járjon el,¹⁵¹ azaz szolgáitól vegye el a zsákmányt és egyenlőképpen ossza szét. Ezt hallván a vajda meghagyta alvajdájának, Somlyói Báthory Istvánnak, hogy a zsákmányt mindenkitől, az ő szolgáitól és másoktól is vegyék el és egyenlően osszák szét. Nagy Gergely azonban ennek ellenére húsz ökröt egy szekér zsákmánnyal együtt kihozott magával Havasalföldről.”¹⁵² A szerzetes az előtte való napokban több, a hadjáratban részt vett személyt is felkeresett ugyanebben az ügyben vallomásaik felvételére. Így kikérdezte farnasi Veres Mártont,¹⁵³ bikali Vitéz Tamást és Andrást, valamint sárdi Hacaki Andrást, akik mindannyian úgy emlékeztek, hogy annak idején a vajda becsületvesztés terhe alatt¹⁵⁴ hagyta meg a zsákmányolt javak egyenlő arányban történő szétosztását, de Nagy Gergely nem tett annak eleget.¹⁵⁵ E sokat emlegetett Nagy Gergelyről érdemes tudnunk, hogy Szapolyai egyik vezető familiárisa volt:

¹⁴⁷ Szentpáli András Szapolyai János egyik vezető familiárisa volt: részt vett az 1525. évi hatvani országgyűlésen, Mohács után két alkalommal pedig Doboka megye ispánja lett. W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 144. o.

¹⁴⁸ DF 255 115. „ipse in hac presenti expeditione, quam nos penes magnificum dominum Radul wayvodam Transalpinum et suos bayarones nuper per serenissimum Mehmed zanchagum Nicapoliensem de partibus Transalpinis effugatos et expulsos, in introductione eorundem Radul wayvode et suorum bayaronum, favente Deo, agimus ad evitandas eiuscemodi necessitas suas.”

¹⁴⁹ Vö. Kronstadt, 461–464. o. Ez alapján a város 409 forintot 6 aspert (valójában 406 forintot és 5 aspert) költött a havasalföldi hadjáratra.

¹⁵⁰ A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II. (1289–1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta *Jakó Zsigmond*. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) (A továbbiakban: Kolozsmonostori jegyz.) II. 4268. sz. (A szövegrész fordításában eltértem a kiadástól, mivel abban nincsen hangsúlyozva, hogy az esemény a visszaút során történt.) „de Transalpina cum gentibus et viribus harum partium revenire habuisset.”

¹⁵¹ „in modum Alexandri Magni inter suas gentes ageret.” Uo.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ 1530–1533 között kolozsi ispán. W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 154. o.

¹⁵⁴ Kolozsmonostori jegyz. II. 4267. sz. „sub amissione honoris et humanitatis.”

¹⁵⁵ Uo.

1522 és 1526 között kolozsi ispán, míg korábban, 1514-ben nándorfehérvári vicebán.¹⁵⁶ (Ugyanakkor meglepő, hogy nem derül ki semmi az ügy előzményéről, a fentebb idézeteken túl mindössze annyit tudunk, hogy a vizsgálat Lóránt Ferenc gyalui udvarbíró és várnagy panaszára indult.)

A zsákmány szétosztása után a sereg folytatta útját hazafelé, november 12-én haladtak át a Törösvári-hágón, majd 14-én érkeztek meg Brassóba.¹⁵⁷ A győztes hadvezér a téltre tekintettel itt rendezte be főhadiszállását, s egy rövid, hét napos törösvári tartózkodást (november 17–24.)¹⁵⁸ leszámítva jelenléte egészen 1523. január 30-ig mutatható ki a városban.¹⁵⁹ (A brassói számadáskönyv bejegyzései szerint a vajda konyháját a város látta el étellel visszaérkezése napjától elutazásáig, noha ezt kimutatni csak december 16-ig tudjuk.)¹⁶⁰ Közben ottani időzése alatt, december elején különböző hírek keltek szárnyra, s jutottak el egészen Gyulafehérvárig. Szentmihályi Tamás udvarbíró Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz írt december 4-i levelében számolt be a következőkről: bizonytalan hírek szerint a vajda lebetegedve fekszik Brassóban;¹⁶¹ másrésztől viszont azt is tudni vélik, hogy Szapolyai János Tordára akar menni, hogy gyűlést tartson.¹⁶² Ugyanakkor – írta Tamás – a vajda eddig még senkinek sem írt a gyűlés ügyében, s ha megtartják, nem tudja, részt kell-e rajta vennie,¹⁶³ ezért arra kérte urát, hogy tájékoztassa őt erről.¹⁶⁴

Adataink alapján a gyűlésből nem lett semmi, ám a vajda valóban tervezhette annak megtartását, jóllehet azt végül nem oda és nem akkorra hívta össze. Erről Szapolyai január 30-i, Szebenhez szóló leveléből értesülünk: a parancslevél szövege szerint mivel folyamatosan érkeznek hozzá az országot fenyegető veszélyről szóló hírek, ezért, hogy időben cselekedhessenek, tartománygyűlésre hívja őket.¹⁶⁵ Mindezek okán kéri és a király nevében meghagyja nekik, hogy küldjék el követeiket február 6-ra Medgyes városába, ahol

¹⁵⁶ W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 98. o.

¹⁵⁷ Kronstadt, 473., 455. o.

¹⁵⁸ Kronstadt, 457. o. „Item Gallo, qui vexit post dominum waywodam ad castrum Therch panes, vinum et avenam.” – „Item eidem, quod abfuit octo diebus pro expensis.”

¹⁵⁹ November 14. (Kronstadt, 455. o.), november 24. (Bistritz, 207/764.=DF 247 715.), december 14. (Kronstadt, 460. o.), 1523. január 3. (DF 254 591.), január 11. (DF 269 753.), január 30. (DF 246 150-1., Bistritz, 209/772.=DF 247 722.)

¹⁶⁰ Kronstadt, 455–461. o.

¹⁶¹ DL 82 599. „Rumor est, incerto tamen auctore, quod dominus vayvoda debilitaretur in Brassovia.”

¹⁶² „ex alia tamen parte dicunt, quod hiis diebus vellet constitui in Thorda et quod illic celebraret aliquam congregationem.” Uo.

¹⁶³ „nemini tamen adhuc de eadem congregatione scripsit, si tamen celebrabitur, nescio, si debeam in eadem congregatione interesse.” Uo.

¹⁶⁴ A vonatkozó rész valódi értelme, mivel az ügy hátterét nem ismerjük, egyelőre meglehetősen homályos: „Ha ugyanis ott kell lennem, tudom, hogy valamennyi nemes és általuk atyafiaik és barátaiak, továbbá a vagyonosabb nemesek közül sokan szüntelenül közben fognak járni nálam tartozásaik végett, miként máskor is tették, nem tudom, hogyan fogok kéréseiknek ellenállni; mindazonáltal, ha nagyságod úgy látja jónak, kész vagyok elmenni rá.” (Si enim interesse debebo, scio quod omnes nobiles et per se ipsos ac fratres et amicos, necnon medio etiam omnium potiorum nobilium pro ulteriori dilatione debitorum suorum apud me se interponare non cessabunt, prout et alias quoque fecerint, quorum petitionibus nescio, qualiter resistendum mihi sit, nichilominus, si dominationi vestre g/ratiosissime/ ita videbitur, paratus sum ego interesse. Uo.) Nem tudjuk, hogy milyen adósságokról, tartozásokról van szó, amelyek ügyében a tisztartót zaklatták a nemesek.

¹⁶⁵ DF 246 150. „ad celebrationem unius diete generalis omnes conveniretis.”

ő is személyesen jelen lesz a teendők megtanácskozásán.¹⁶⁶ A tartománygyűlést rendben megnyitották, s azon maga Szapolyai is megjelent.¹⁶⁷ A dieta határozatai közül mindössze egyet ismerünk, e szerint a tartomány és Radu megvédése céljára adót vetettek ki: a százsok közösségére 1500 forintot.¹⁶⁸ Szapolyai János innen a Nagyenyed–Torda útvonalon keresztül Kolozsvárra (február 19.¹⁶⁹) ment. (Lásd a 2. térképet!)

A következő biztos adatunk tartózkodási helyére majdnem két hónappal későbbi: április 6-án Olmütz-ben találjuk, ahol a királyi tanács előtt sikertelenül próbált lemondani a királyi főkapitányságáról.¹⁷⁰ A két város között követett útvonala felől csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Elképzelhető, hogy megjelent február 24-én, a Budán rövid időre összeült (ország)gyűlésen, ami határozatai¹⁷¹ meghozatala után, mivel a király nem érkezett vissza Csehországból, feloszlott. Helyesebben szólva a jelenlévők nagy része átment a nádor Zsófia mazóviai hercegnővel tartott lakodalmára.¹⁷² A vajda részvétele már csak azért is feltételezhető, mivel a nádor még január elején meghívta a Brassóban tartózkodó urakat lakodalmára.¹⁷³ Szapolyai János Olmützből hazafelé vehette útját és legközelebb Budán, május 5-én találkozunk vele – de itt már egy másik történet veszi kezdetét.¹⁷⁴

A hadjáratok mérlege

Szapolyai János erdélyi vajda és Radu havasalföldi vajda első hadjárata csak átmeneti sikert hozott. Ám, amint az Szapolyai útvonalából rekonstruálható, az erdélyi vajda eleve korlátozott célú hadműveletekben gondolkozott, s tevékenységét arra összpontosította, hogy a lehető legkevesebb áldozattal és legrövidebb idő alatt érjen el eredményt. A jelekből egyértelműnek látszik, hogy biztos volt abban, Mehmed bég még az évben újra támadni fog. Ez valóban bekövetkezett, és alig fél hónap alatt visszaállt a közvetlen török uralom Erdély déli szomszédságában. A második hadjáratra késő ősszel került sor,

¹⁶⁶ DF 246 150.

¹⁶⁷ A városban jelenléte csak február 11. és 13. között mutatható ki: február 11.: DL 63 027., gyűrűs-pecsét. Vö. még DF 257 779. (Hátlapi 2. feljegyzés: „1523. f. IV. a. Valentini in Megyes causa partium intrascripta certis de causis promotā est ad alteram congregationem generalem per dominum wayvodam personaliter... ubi inibi partes... esse tenenti... – Magister Ambrosius de Zwchak manu propria.”) Február 12.: Székely Okt., III. 216. o. (DF 278 714. „commissio propria domini comitis et wayvode.” „nobiscum nonnullis harum partium Transsilvanarum nobilibus et Siculis feria quinta proxima ante festum Beati Valentini martiris in civitate Meggyes vocata, celebratione scilicet cuiusdam diete.”) és III. 221. o. Február 13.: DL 63 028. (Levele az alvajdákhoz stb. elhalasztja Ravaszi Cseh János és Bolyai Zsigmond perét „usque nostrum ad has partes Transsilvanas felicem ingressum.”)

¹⁶⁸ Kronstadt, 508. o.; Documente, XV/1. 264. o. (DF 246 600.)

¹⁶⁹ DL 27 130.

¹⁷⁰ Helytartói oklt., 189. sz.

¹⁷¹ C. Tóth: Királyi pár. 93–94. o.

¹⁷² Helytartói oklt., 163. sz.

¹⁷³ Kronstadt, 504. o. (1523. január 13-i bejegyzés: „Item familiari domini palatini invitanti dominos ad suas nuptias vinum dono datum pro asp. 6.”)

¹⁷⁴ Sigismund von Herberstein követ levele Gabriel Salamanca-hoz, 1523. május 5. Buda. „Hodie vocavit rex vaivodam coram regina et dixit sibi.” (HHStA, Große Korrespondenz 25b., fol. 116–117. A forrás szövegszerű ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm.) Idézi *Kubinyi András*: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: „Honoris causa” Tanulmányok Engel Pál emlékére. Szerk. *Neumann Tibor* és *Rácz György*. (MTA TTI Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. 125–148. o. Az idézet helye: 130. o.

s az előbbinél sokkalta nagyobb volumenű és jobb szervezethez volt. Szapolyai János a támadást egyrészt időben összehangolta a másik főkapitány, Bátori István Alsó Rézéken történő táborozásával, amely lekötötte a határ menti török erőket. Másrészt érdemes feligyelnünk arra a jelenségre, amelyre ugyan már többen felhívták a figyelmet,¹⁷⁵ de nem árt itt is hangsúlyozni: tudniillik az egyes hadjáratok időpontjára és hosszára. Mint láhattuk, Szapolyai első hadjárata július közepén alig két hétig tartott. A második hadjárata október közepétől november közepéig, szinte napra pontosan egy hónapot vett igénybe. Ezzel szemben Mehmed bég támadásai december, március és augusztus hónapok folyamán zajlottak. Mindezekből világosan látszik a két ország katonai erejének hadrafoghatósága. Kiepített utánpótlás hiányában, noha mint láttuk, magyar részről történt ennek megoldására kísérlet (emlékezzünk Pöstyéni László palotás feladatára, illetve Brassó város számadáskönyvi bejegyzéseire), Szapolyai mégis csak késő ősszel – amikor a hadszíntéren is megtörtént a termények betakarítása – mert tartományának határaitól jobban és hosszabb időre eltávolodni. Másik részről viszont Mehmed béget nem zavarta az időjárás: ugyanúgy tudott télen (1521/1522 fordulóján), mint a legforróbb nyárban (1522. augusztus) harcolni: a hadtáp megoldott volt.

A dolgozat végén illendő arra a mindenkit érdeklő kérdésre válaszolnunk, vajon mekkora lehetett a Szapolyai vezérelte sereg létszáma? Az országos kincstartók által biztosított pénzből, amelybe beleértendő a vajda, székely ispán által kiállítandó két bandérium (1498. tv. 21. tc.) is – 1500 könnyűfegyverzetű lovas (equites);¹⁷⁶ Várdai Ferenc erdélyi püspök főpapi bandériuma¹⁷⁷ – 400 katona (armiger);¹⁷⁸ a szászok által kiállított zsoldosok, illetve az azok felfogadására adott pénzből (köztük puskások és a tüzérség: ágyúk és

¹⁷⁵ Legutóbb *Kubinyi András* írt erről 2005-ben: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Kubinyi* 2007. 33–49. o.; illetve a problémáról összefoglalóan lásd: *B. Szabó János*: A mohácsi csata. (Corvina Tudástár) [Budapest, 2006.] 29–32. o.

¹⁷⁶ Helytartói okl., Függelék, III. sz. 55. sor.

¹⁷⁷ II. Ulászló király 1500. évi törvényének 22. cikkelye szerint a főpapi bandériumokat Zsigmond király és császár registruma szerint kell kiállítani. (CJH I. 656–657.) A fentmaradt jegyzékben (Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam *Francisci Döry* additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976. [A továbbiakban: DRH 1301–1457.] 427. o.) az erdélyi püspök egy bandériummal szerepel.

¹⁷⁸ A püspöki bandériumra a második hadjárat befejezése utánról vannak adataink: Szentmihályi Tamás gyulafehérvári udvarbíró november 25-én, Várdaihoz szóló levelében arról írt, hogy a katonák még nem érkeztek vissza, nem tudja, merrefelé jönnek, de már értesítették, hogy semmi mást nem várnak tőle; jól tudja, amint visszaérkeztek, tüstént kérlelni fogják zsoldjuk egy részének kifizetésére (armigeri d. vestre s. nondum redierunt, ego nunciari eisdem, nescio quorsum devenerint, quod a me ulterius nichil expectent, scio enim, quod postquam venerunt, statim incipient me sollicitari ad solvendum aliquid ipsis ad sallarium ipsorum). DL 82 597.

Négy nappal később, 29-én Tamás testvére, Szentmihályi András gyalui udvarbíró már azt jelentette a püspöknek, hogy azon a napon a fegyveresek megérkeztek a háborúból, ezért kérte a püspököt, hogy mondja meg neki, ha a zsoldjukat fogják követelni, hogyan fizesse ki nekik azt (armigeri s. d. vestre hodie de bello removerunt, qui si incipient me ad solutiones sallariorum suorum cogere, supplico eidem humillime, dignetur me edoceri an tantum modo de preteritis sallariorum ipsorum satisfaciem). DL 82 598.

személyzet) – 2000 gyalogos; az erdélyi hét megye¹⁷⁹ nemessége¹⁸⁰ – 300 könnyűfegyverzetű lovas; a székelyek¹⁸¹ pedig – 2000 könnyűfegyverzetű lovas katonával.¹⁸² – Mindezek fényében Szapolyai János főkapitány hozzávetőlegesen 6200–4200 lovas és 2000 gyalogos – jól felszerelt, fele részben zsoldos katonával indulhatott neki a havasalföldi hadjáratainak. A létszám valamelyest növelhető még a Radu vajda által vezetett havasalföldi katonák számával, de ennek nagyságáról semmilyen adat nem maradt fenn. A Szapolyai vezette had létszámával szemben sokkalta nehezebb kérdés a török sereg nagyságának a meghatározása, konkrét forrásokkal ugyanis nem rendelkezünk. Az egyetlen támpontot Mehmed bég személye jelenti, aki egyrészt török részről a „Vajdaságok ellen vetett” határszakasz főparancsnoka (szandzsákbég), másrészt a híres Mihaloglu-klán vezetője volt.¹⁸³ Mindkét minőségében jelentős erőket tudott mozgosítani hadba indulása esetén.

Az 1523 tavaszán Szávaszentdemeter térségében lezajlott csatákban a török kb. 10–12 ezer katonával vett részt, amelyből a határ menti szandzsákbég, Báli vezette seregrész kb. 5–6 ezer, míg a Ferhát pasa által magával hozott csapatok létszáma kb. 6–8 ezer fős lehetett.¹⁸⁴ Mivel Mehmed bég hasonló tisztséget töltött be, mint Báli bég, így az általa vezérelt sereg létszáma is hasonló nagyságú lehetett. Adataink és feltételezéseink alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a Rucárnál lezajlott csata az abban részt vettek számát tekintve megközelítette a Száva közelében vívottakét, következményeiben viszont felülmúlta azokat.

Végül, de nem utolsó sorban, felmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthetjük sikeresnek Szapolyai János beavatkozását? Erről a szakirodalomban két gyökeresen eltérő nézet uralkodik: a korábbi, amelyet Bánlaky József neve fémjelez, úgy véli, hogy a vajda csak nagyravágyásból indított támadást, „hogy újabb harctéri sikerek révén tekintélyét az országban is még jobban” emelje.¹⁸⁵ Ezzel szemben Kubinyi András úgy vélte, hogy a Nándorfehérvár elvesztése utáni félévtizedben „kihatásukat tekintve a legjelentősebbek

¹⁷⁹ A már idézett Pitești-en történt eset vizsgálatában szereplő személyek alapján egyértelműnek látszik, hogy Kolozs megye nemessége – a vallomást tett farnasi Veres Márton, bikali Vitéz Tamás és András, sárdi Hacaki András mindegyike kolozsi illetőségű – Nagy Gergely ispán vezetésével jelen volt a hadjáratban.

¹⁸⁰ A fentebb már idézett Zsigmond-féle regisztrumban a teljes erdélyi nemesség 300 (nobilitas Transilvanie tota III^c) katonát volt köteles kiállítani. A katonák számát ugyan Kovachich három ezerre javította (DRH 1301–1457. 428. o.), de a magyarországi adatok alapján a kisebb létszám látszik elfogadhatóbbnak. Ezt támasztja alá az is, hogy az erdélyi megyékkel összehasonlítható nagyságú Nógrád megye 1505–1508 között évente 60 lovast állított ki. (*Kubinyi András*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországaiban. In: *Kubinyi* 2007. 216–232. o. Az idézet helye: 222. o.) A fentebb említett jegyzék szerint az 1430-as évek második felében Tolna, Pest és Nógrád megyéknek összesen 100 lánzsát kellett kiállítania. (DRH 1301–1457. 429. o.)

¹⁸¹ A legnagyobb nehézséget a székely nemzet által kiállítandó lovasok létszámának megállapítása jelenti, a Jagelló-korra nézve ugyanis semmilyen megbízható adattal sem rendelkezünk. *Kubinyi András* e témával foglalkozó – sajnos jegyzeteletlen – tanulmányában (Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Kubinyi* 2007. 199–215. o.) a XV. század végére vonatkozóan 7330 főben határozta meg a székely lovasok létszámát (201. o.). Véleményem szerint e szám erősen túlbecsült, s inkább érvényes a fejedelemségkori Erdélyre.

¹⁸² A Zsigmond-féle regisztrumban a szászokkal együtt szerepelnek a székelyek, összesen 4000 katonával.

¹⁸³ Vö. *Gökbilgin* és *Feneşan* 2. jegyzetben idézett munkáival (passim); valamint *Levend* ugyanott idézett művével, 195–196. o.

¹⁸⁴ *Kubinyi*: Szávaszentdemeter, 144. o.

¹⁸⁵ *Bánlaky* 59. jegyzetben hivatkozott műve.

Szapolyai János erdélyi vajda havasalföldi hadjáratai. 1522-ben megakadályozta Havasalföld bekebelezését az Oszmán Birodalomba, kiverte a kijelölt szandzsákbéget, Mehmedet az országból, és megszilárdította a magyarbarát trónkövetelő Radu de la Afumați vajda hatalmát.¹⁸⁶

Meggyőződésem szerint a jelen tanulmányban az újabb és a régi források felhasználásával elvégzett vizsgálat minden kétséget kizárólag bizonyította Kubinyi András vélekedését. Ugyan a harcok még a következő két évben is zajlottak,¹⁸⁷ és Radu többször is Erdélybe menekült a török elől, de neki és a vajdai székben utódainak – az erdélyi hadak segítségével – sikerült megőrizniük Havasalföld korlátozott függetlenségét a Portával szemben. Szapolyai János erdélyi vajda 1522-es hadjárataival tehát valóban megalapozta Havasalföld később (is) élvezett korlátozott szuverenitását, és megakadályozta teljes bekebelezését az Oszmán Birodalomba.

¹⁸⁶ *Kubinyi*: Szávaszentdemeter, 121. o., hasonló véleményt képvisel *B. Szabó* János 175. jegyzetben hivatkozott munkája, 50. o.; *Pataki*: Radu és Zápolyai.

¹⁸⁷ Már 1523 tavaszán mozgosítás volt Erdélyben: 1523. március 5. (Documente, XV/1. 264. o. = DF 246 601.), április 29. (Uo. 267. = DF 246 604.), május 9. (Uo. 267. = DF 246 599.), május 14. (DF 246 141.)

NORBERT C. TÓTH

TRANSYLVANIAN PRINCE JÁNOS SZAPOLYAI'S CAMPAIGNS
TO WALLACHIA IN 1522

Securing limited independence to Wallachia

Summary

Almost at the same time with the fall of Nándorfehérvár, key fortress of Hungary's southern border fortresses, the ruler of Wallachia, Neagoe Basarab, passed away. His successor as voivode became his son Teodosie, but several pretenders showed up in the country. Although Mehmet, Sanjak-bey of Silistra, the land neighboring Wallachia, took part of the fights for the throne on Teodosie's side in the beginning; the bey executed the voivode in December 1521. The throne was for a short time possessed by Radu de la Afumați, but he did not have Mehmet Bey's support either. In March 1522 he was even defeated by the bey at Clejani, and then he fled to Transylvania. The Hungarian Royal Court was not just standing by watching the events. Although the royal couple, Louis II and Maria, travelled to Bohemia in February 1522 to their coronation and to deal with their other businesses there (they returned to Hungary only at the end of April 1523), the two captain-generals of the country, Palatine István Bátori de Ecsed, leader of Temes and captain of the Low Lands, and János Szapolyai, perpetual leader of Szepes and Prince of Transylvania, took the necessary counter steps. The Transylvanian prince started off from Buda to his duty station in Transylvania in the middle of March 1522, and spent the rest of the year around Brassó with the Transylvanian army and mercenary troops. It was of vital importance from the viewpoint of Transylvania's security that Wallachia be ruled by a pro-Hungarian voivode, therefore Szapolyai tried to change the situation in cooperation with Radu. The first campaign, lasting from 7 to 18 July 1522, brought partial success: the bey was defeated at Grumazi and Radu managed to return to the voivode's throne, but Mehmed Bey came back as early as the beginning of August and defeated Radu in three battles (Ghergița, București, Slatina). As a consequence, Radu was again forced to flee to Transylvania. The second campaign was in autumn. This time serious preparations were made in order to secure success: the campaign had been scheduled to autumn (14 October – 14 November), and, secondly, the two captain-generals coordinated their maneuvers. While István Bátori exercised a demonstration of power at the Low Lands, Szapolyai and Radu broke into Wallachia together and they defeated Mehmet Bey's whole army at Rucâr near Töröcsvár Pass first. Here the armies parted, and Radu lead his troops to the country's capital Tîrgoviște, and fought the decisive battle with the rest of Mehmet Bey's army at Didrih, a location 50 km southeast of the capital. He won a total victory, the Turks fled behind the line of the Danube and Radu could regain his seat. In the mean time, Transylvanian Prince János Szapolyai proceeded in a forced march towards the south, and after passing through Pitești and marching about 210 km, on 1 November he was already at the siege camp at Nicopolis Minor. Although he was not able to take the fort, he plundered the neighborhood and returned with a huge prey through the same path to Hungary. As a result of the two campaigns, despite the fact that the fights continued in the next two years, too, and Radu was forced many other times to flee from the Turks to Transylvania; Radu and his successors in the voivode's throne managed to preserve the limited independence of Wallachia against the Porte.

NORBERT C. TÓTH

LES CAMPAGNES DE VALACHIE DU VOÏVODE DE TRANSYLVANIE
JEAN SZAPOLYAI EN 1522

La garantie de l'indépendance relative de la Valachie

Résumé

Le souverain de Valachie Neagoie Basarab décéda au moment de la prise de Nándorfehérvár (Belgrade, aujourd'hui en Serbie), élément central des confins militaires dans le Sud de la Hongrie. C'est son fils Teodosie qui devint alors voïvode, mais il devait faire face à plusieurs prétendants au trône. Au début, Mehmet, le sandjak-bey de Silistrie, région voisine de la Valachie, soutenait Teodosie dans sa lutte pour le trône avant de le faire exécuter en décembre 1521. Le trône fut alors occupé par Radu de la Afumați pour une courte durée, mais après sa défaite face au bey Mehmet en mars 1522 près de Clejani, il se réfugia en Transylvanie. Naturellement, la cour hongroise ne resta pas les bras croisés non plus. Certes, le couple royal, Louis II et Marie sont allés en Bohême à la fin du mois de février 1522 pour leur couronnement et aussi arranger d'autres affaires (ils ne rentreront qu'à la fin avril 1523), mais les deux commandants du pays, le palatin István Bátori d'Ecsed, préfet de Temes et capitaine des Bas-pays et Jean Szapolyai, préfet à vie de Szepes et voïvode de Transylvanie prirent les mesures nécessaires. A la mi-mars 1522, ce dernier quitta Buda pour rejoindre son lieu de service en Transylvanie, près de Brassó (Braşov, aujourd'hui en Roumanie) où il passa le reste de l'année en compagnie de troupes transylvaniennes et de mercenaires. Puisque pour la défense de la Transylvanie, il fut particulièrement important que le trône de la Valachie soit occupé par un voïvode hungarophile, Szapolyai tenta de changer la donne en collaboration avec Radu. La première campagne, qui eut lieu entre les 7 et 18 juillet 1522, n'apporta que des résultats partiels : même si Radu a pu récupérer son trône après une victoire sur le bey Mehmet près de Grumazi, celui-ci prit ensuite sa revanche dans trois batailles (Ghergița, București et Slatina), ce qui obligea Radu à se réfugier de nouveau en Transylvanie. Beaucoup mieux préparée que la précédente, la deuxième campagne était prévue pour l'automne et se déroula du 14 octobre au 14 novembre. Pour réussir, les deux commandants accordaient leurs manœuvres militaires. Alors que István Bátori faisait une démonstration de force dans les Bas-Pays, Szapolyai pénétra avec Radu dans la Valachie avant de battre toute l'armée du bey Mehmet à Rucâr, à la sortie du col de Töröcsvár. Ici les armées se divisèrent en deux : Radu marchait sur Tîrgoviște, capitale de son pays et à 50 km de la ville à Didrih il remporta une victoire décisive sur le reste de l'armée du bey Mehmet. Comme les Turcs se réfugièrent derrière la ligne du Danube, Radu reprit son siège. Entre-temps, le voïvode de Transylvanie Jean Szapolyai continuait sa route directement vers le Sud. Le 1er novembre, après une marche forcée de 210 km, il arriva via Pitești au camp situé sous Petit-Nicopolé. Il ne réussit pas à prendre le fort, mais il se fit un énorme butin dans la région avant de retourner en Hongrie sur le même chemin. Malgré les combats qui se poursuivirent dans les deux années suivantes en obligeant Radu à se réfugier de temps à autre en Transylvanie, Radu et les voïvodes suivants ont réussi à conserver l'indépendance relative de la Valachie face à la Porte.

NORBERT C. TÓTH

DIE FELDZÜGE VON JÁNOS SZAPOLYAI, WOIWODE VON SIEBENBÜRGEN,
IM JAHRE 1522 IN DIE WALACHEI

Die Sicherung der eingeschränkten Unabhängigkeit der Walachei

Resümee

Beinahe zeitgleich mit der Besetzung des Schlüsselortes der südlichen Grenzfestungslinie Ungarns, Nándorfehérvár (heute Belgrad), verstarb der Herrscher der Walachei, Neagoe Basarab. Sein Nachfolger als Woiwode wurde zwar sein Sohn Teodosie, aber es erschienen gleich mehrere Personen im Land, die den Thron für sich beanspruchten. Zwar mischte sich der Leiter der an die Walachei grenzenden Gebiete, Mehmet, der Bej von Silistra, anfangs auf der Seite Teodosies in die Thronkämpfe ein, ließ jedoch den Woiwoden trotzdem im Dezember 1521 hinrichten. Für kurze Zeit errang Radu de la Afumați den Thron, aber auch er konnte nicht auf die Unterstützung von Bej Mehmet hoffen. Im März 1522 erlitt er gegen ihn bei Clejani sogar eine Niederlage und floh nach Siebenbürgen. Natürlich sah der ungarische Königshof den Ereignissen nicht tatenlos zu, obwohl das Königspaar, Ludwig II. und Maria, Ende Februar 1522 zwecks ihrer Krönung und anderer dortiger Angelegenheiten nach Böhmen gingen (und erst Ende April 1523 zurückkehrten). Die beiden Generalkapitäne des Landes, Palatin István Bátori von Ecsed, Gespan des Komitats Temesch und Kapitän der Unteren Gebiete, sowie János Szapolyai, ewiger Gespan von Szepes, Woiwode von Siebenbürgen, unternahm die notwendigen Schritte. Der Woiwode von Siebenbürgen machte sich Mitte März 1522 auf den Weg von Buda (Ofen) an seine Dienststelle in Siebenbürgen und verbrachte den restlichen Teil des Jahres in der Umgebung von Brassó (Kronstadt) in Gesellschaft der Siebenbürger und sonstiger Söldnerheere. Da es aus Sicht des Schutzes Siebenbürgens von herausragender Bedeutung war, dass auf dem Thron der Walachei ein den Ungarn wohl gesonnener Woiwode sitzt, versuchte Szapolyai in Kooperation mit Radu die Situation zu ändern. Der erste Feldzug, der zwischen dem 7. und 18. Juli 1522 stattfand, führte zu einem teilweisen Ergebnis: Zwar wurde der Bej bei der Ortschaft Grumazi besiegt und Radu konnte an die Spitze der Woiwodenschaft zurückgesetzt werden, aber Bej Mehmet kehrte noch Anfang August zurück und besiegte Radu in drei Schlachten (Ghergița, București und Slatina), sodass dieser erneut nach Siebenbürgen floh. Der zweite Feldzug fand im Herbst statt. Diesmal wurden bereits bedeutende Vorbereitungen getroffen, um ein sichereres Ergebnis zu erzielen: Einerseits fand der Feldzug im Herbst statt (14. Oktober – 14. November), andererseits brachten die beiden Generalkapitäne ihre Kriegsbewegungen in Einklang. Während István Bátori in den Unteren Gebieten seine Kräfte demonstrierte, brach Szapolyai zusammen mit Radu in die Walachei ein und besiegte zuerst beim Ausgang der des Törösvári-Passes, bei der Ortschaft Rucâr das gesamte Heer von Bej Mehmet. Danach teilten sich die Heere in zwei Teile. Radu führte seine Truppen in Richtung der Hauptstadt seines Landes, Tirgoviște, und führte ca. 50 km südöstlich der Stadt, bei Didrih, eine entscheidende Schlacht gegen den Rest des Heeres von Bej Mehmet. Der Sieg war umfassend: Während die Türken hinter die Linie der Donau flohen, nahm Radu erneut seinen Sitz ein. In der Zwischenzeit setzte János Szapolyai, Woiwode von Siebenbürgen, seinen angestrengten Marsch geradeaus in Richtung Süden fort und hielt sich nach dem Absolvieren von etwa 210 km über Pitești am 1. November bereits im Belagerungslager unter Klein-Nikopolis auf. Die Besetzung der Burg gelang zwar nicht, aber nach Ausbeutung der Umgebung kehrten sie mit einer riesigen Beute auf derselben Route nach Ungarn zurück. Als Folge der beiden Feldzüge – auch wenn sich die Kämpfe auch noch in den folgenden zwei Jahren fortsetzten und Radu mehrmals vor den türkischen Einfällen nach Siebenbürgen floh – gelang es Radu bzw. seinen Woiwoden-Nachfolgern die eingeschränkte Unabhängigkeit der Walachei gegenüber der Pforte zu wahren.

НОРБЕРТ С. ТОТ

ВОЕННЫЕ ПОХОДЫ В ХАВАШАЛФЭЛЬД ТРАНСИЛЬВАНСКОГО ВОЕВОДЫ
САПОЙАИ ЯНОШ В 1522 ГОДУ

Обеспечение ограниченной независимости Хавашалфёльда

Резюме

Почти одновременно с занятием ключа к южной оконечной линии Венгрии Нандорфехер-вара скончался правитель Хавашалфёльда Неагое Башараб. Хотя наследником его на воеводском троне стал его сын, Теодозие, в стране все же появилось несколько претендентов на трон. Несмотря на то, что правитель пограничных с Хавашалфёльд территорий Мехмед силистраи санджакбек в начале вмешивался в борьбу за трон на стороне Теодозие, все же в декабре 1521 года бек казнил воеводу. Трон на короткое время перешел в руки Раду де ла Афумати, однако и он не пользовался поддержкой Мехмеда, более того, в марте 1522 года он потерпел от него поражение у местечка Клеяни и бежал в Трансильванию. Разумеется венгерский королевский двор не смотрел, сложа руки, на эти события, правда, королевская пара Лайош II и Мария в конце февраля 1522 года отправились в Чехию на их коронацию и для улаживания тамошних дел, и вернулись назад лишь в конце апреля 1523 года, два главных капитана страны – эчедский капитан Нижних территорий надор Батори Иштван, темешский ишпан, и капитан Нижних территорий Сапойаи Янош, вечный ишпан, трансильванский воевода, предприняли необходимые контрмеры. Трансильванский воевода в середине марта выехал с места своей службы из Буды на службу в Трансильванию и оставшееся время года провел в районе Брашшо в окружении трансильванских и других наемных войск. Так как с точки зрения обороны Трансильвании имел особую важность тот факт, чтобы на троне Хавашалфёльда сидел дружественный венграм воевода, поэтому Сапойаи во взаимодействии с Раду попытался изменить положение. Первый военный поход, проведенный 7–18 июля 1522 года, принес лишь частичный результат, так как бек потерпел поражение у местечка Грумази и удалось вновь поставить во главе воеводства Раду, однако бек Мехмед в начале августа вновь вернулся и в трех битвах (при Шергита, Бухарест и Слатина) нанес поражение Раду, который вновь бежал в Трансильванию. Вторая кампания проводилась осенью. При этом в целях достижения более надежных результатов были проведены более серьезные приготовления: во-первых кампания проводилась осенью (14 октября – 14 ноября), а во-вторых, оба главных капитана согласовали свои военные действия. Пока Батори Иштван занимался демонстрацией своих сил в нижних провинциях, Сапойаи вместе с Раду вторглись в Хавашалфёльд и разгромили все войско Мехмеда бека сначала у перевала Тёрчвари. У Руцара нанесли полное поражение армии Мехмеда бека, после этого войска разделились. Полководец Раду вел свои войска на столицу страны Тирговисте и при селении Дидрих примерно в 50 км от Дидриха совершил решающую битву с остатками войска Мехмеда. Его победа была полной, турки бежали за Дунай, а Раду вновь занял свое бывшее место пребывания. В это время, трансильванский воевода Сапойаи Янош форсированным маршем продолжал свой путь прямо к югу и пройдя через Питешти всего 210 км, 1 ноября находился уже в осадном лагере под Кишникапой. Хотя занять крепость не удалось, но войска полностью разграбили ее окрестности и с колоссальными трофеями по той же дороге вернулись в Венгрию. В результате этих двух походов, несмотря на то, что бои шли еще и в последующие два года, а Раду несколько раз вынужден был спасаться от турецких нападков в Трансильвании, все же ему и наследникам Раду на троне воеводы удалось сохранить ограниченную независимость Хавашалфёльда по отношению к Турецкой порте.

AZ ERDÉLYI FEJEDelemség ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM KATONAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE (1571–1688)*

Kísérlet az erdélyi–török kapcsolatok egy kevésbé ismert területének feltérképezésére

Bevezetés: az eddigi kutatásokról

A modern magyar történetírás mind a mai napig kiemelt szerepet juttat a magyar nemzeti történeti narratívában a XVI–XVII. század tárgyalásakor az Erdélyi Fejedelemségnek, mint a középkori Magyar Királyságból kialakuló, önálló magyar vezetésű államalakulatnak. Ugyanakkor eléggé elhanyagolta az erdélyi állam működésének – a nagyhatalmi kapcsolatrendszereket is figyelembe vevő – nemzetközi keretek között végzett elemzését.¹

Ezen meghatározó nemzetközi keretek közé tartozik természetesen az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszony is, amelyről eddig nem sok áttekintés készült: jellemző módon magyar nyelven először 1907-ben, majd németül és magyarul is csupán 1921-ben és 1923-ban jelent meg róla rövid összefoglalás. A román kutatásban viszont az elmúlt évtizedekben megélné vált az érdeklődés a téma iránt, amiről több, nagyobb lélegzetű feldolgozás is napvilágot látott.²

Paradox módon az érdeklődés hiányának egyik fontos oka valószínűleg épp magában a téma fontosságában keresendő. Amikor a jeles történész, Szilágyi Sándor tollából 1866-ban napvilágot látott az önálló fejedelemség történetének első újkori összefoglalása, az előszóban az író pontosan meghatározta azokat a szempontokat, amelyek mentén azután a magyar történetírás egy bő évszázadon keresztül megközelítette vizsgálódása tárgyát: „Való igaz, hogy főként az utolsó időben a magyarországi történetírók kellően méltányolják Erdély fontosságát, tanulmányozzák mivelik történetének forrásait s jóval terjedelmesebben s méltányosabban írnak róla, mint elődjeik... sem terök, sem alkalmok nincs a régi előítéletek halmazát lerontani, és a kis állam intézményeit, melyek oly gyakorlatiak, küzdelmeit, melyekben annyi a kitartás, szenvedéseit, melyek egy pár esetben a világtörténetben páratlanul állanak, egy egész képben felmutatni... Ma már senki sem tagadja, hogy

* A tanulmány angol változata egy angol nyelvű tanulmánykötet számára készült Kármán Gábor felkérésére.

¹ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Budapest, 1980.; *Sinkovics István*: Az erdélyi fejedelemség államszervezete. In: Magyarország története 1526–1686. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: MT.) 439–453. o.; *Péter Katalin*: Az erdélyi országgyűlés a kora újkori magyar fejlődésben. In: *Benda Kálmán – Péter Katalin*: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Budapest, 1987. 13–23. o.

² *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891.; *Bíró Vencel*: Erdély követői a Portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. 58–60. o.; *Müller, Georg*: Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte. 1541–1688. Hermanstadt–Sibiu, 1923.; *Bíró Vencel*: Erdély és a Porta. *Századok*, 55. (1923) 76–93. o.; *Felezeu, Călin*: Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană. Cluj-Napoca, 1996.; *Feneşan, Cristina*: Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei. Editura Enciclopedică. Bucureşti, 1997.

annak a magyar nemzet és alkotmány fenntartása körül missioja volt, még azon esetben is midőn tul vitte fegyvereit a Tiszán [azaz a Habsburgok kormányozta Magyar Királyság területén]... Hiában való igyekezet e mozgalmakat lázadásokká akarná törpíteni, hiu törekvés a fejedelmeket pártvezérekké alacsonyítani. Volt idő, midőn Erdély az europai politikában játszott szerepet, a külső hatalmasságok pedig számításaikban factorul vették fel, s hogy ez ugy történt, az nem egy-két nagyravágyó ember müve volt, bár mennyire akarják is azt itt-ott a világgal elhitetni.”³

Ez a munka számos kortársához hasonlóan magán hordozta a Habsburg-házzal vívott 1848–49-es magyar szabadságharc mentális nyomait, a korábbi dinasztikus szemléletű történetírással szembeni harcos fellépés igényét. Habár a konkrét politikai szituáció már 1867-ben az osztrák–magyar kiegyezéssel megváltozott, annak mentális lenyomata – újabb és újabb aktuálpolitikai szempontokkal „gazdagítva” – alapvetően befolyásolta, sőt mind a mai napig befolyásolja a magyar köztörténeti gondolkodást, még a történeti vizsgálódások irányait is.⁴

Az erdélyi fejedelmek oszmán vazallusságának tényét ugyan senki nem tagadta, de ennek jelentősége észrevehetően „relativizálódott”.⁵ Egy olyan nagyléptékű munka, mint például a sok tekintetben úttörő vállalkozásnak tartható három kötetes *Erdély története* egységes szerkezet híján terjedelménél fogva mondhatni „belevezett” a politika-, gazdaság- és kultúrtörténeti részletekbe, és így nem nagyon foglalkozott a fejedelemség másfél évszázados történetén átívelő, hosszú távú strukturális kérdésekkel.⁶ A rövidebb összefoglalásokban pedig időről időre előfordul, hogy ez a függőség néhol már csak „névleges”⁷ (esetleg már vazallusi viszonynak sem neveződik, csupán „védnökségnek”⁸), „valódi” függésbe pedig csak a Rákóczi-ház bukása és Várad eleste után, az 1660-as években kerül a fejedelemség.⁹

A magyar történetírásban az 1990-es évekre azonban megteremtődtek azok a feltételek, amelyek alapján hozzá lehetett látni az Erdélyi Fejedelemség „elhelyezéséhez” egy tágabb, nemzetközi összefüggérendszerben. E folyamat részeként került sor az Oszmán

³ Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel mívelődésére. Pest, 1866. V–VII. o.

⁴ Erről újabban vö.: Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár. Monográfiák 27). Budapest, 2010. 1–6. o. A tárgykörhöz kapcsolódó, a Bocskai-felkelés értelmezése kapcsán lezajlott legutóbbi történész-vita résztvevői, Pálffy Géza és Óze Sándor nézeteinek vázlatos összefoglalása: Illik Péter: Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemlről. Budapest, 2011. 67–89. o.

⁵ Ha egyáltalán szóba került, az erdélyi fejedelmeket felmentő, a körülmények kényszerítő erejét hangsúlyozó álláspontot foglaltak el, mint például Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1963) 2. sz. 185–241. o.

⁶ Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1986. Interneten hozzáférhető változatát használtam: <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/index.htm> (A letöltés utolsó időpontja: 2012. április 26.) Ez azért is sajnálatos, mert kivételesen ez az összegzés már angolul is rendelkezésre áll: Köpeczi, Béla et al. (eds.): *History of Transylvania*. 3 vols. Boulder, Co.: Social Sciences Monographs–Highland Lakes, NJ: Atlantic Research and Publications–New York: distributed by Columbia UP, 2001.

⁷ Sugar, Peter F.: The Principality of Transylvania. In: Sugar, Peter F. (ed.): *A History of Hungary*. London–New York, 1990. 129. o.

⁸ Sinkovics István: Az erdélyi fejedelemség államszervezete. In: MT 442., 453. o.; Szabó Péter: *Az Erdélyi Fejedelemség*. Budapest, 1997. 39–40. o.

⁹ „A kicsinyre zsugorodott ország most már valóban a török hűbéreseként élt.” Barta Gábor: *Erdély*. 2. k. Budapest, 1989. 54. o.

Birodalomhoz fűződő kapcsolatok több területének vizsgálatára is. Fodor Pál a XVI. századi Magyar Királyság területi megosztásáról, így az Erdélyi Fejedelemség előzményeinek az oszmán szandzsák-rendszerbe való betagozódásáról rajzolt alapvetően újszerű képet, bevezetve a magyarországi terminológiába az oszmánok által ténylegesen meg nem szállt területekre, de a birodalomba formálisan betagolt területekre – mint amilyenek a későbbi Erdélyi Fejedelemség területei is voltak – a „virtuális” szandzsák fogalmát.¹⁰ Később Ágoston Gábor ezt az „egyedi” szervezési modellt összefüggésbe hozta az Oszmán Birodalom keleti végeiről ismert „örökletes” szandzsákok intézményével, ráirányítva a figyelmet a birodalom adminisztratív szervezetének sokszínűségére.¹¹ Mindezzel egyidőben kezdődött meg több szálon is a fejedelmek oszmán kinevezési procedúrája és jelvényhasználatának kapcsolódási pontjainak feltárása.¹² A legfontosabb eredmény e téren, hogy Papp Sándor módszeres diplomatikai vizsgálatai révén mostanra tisztázta az erdélyi fejedelmek kinevezési procedúrájának hosszú XVI. századi (1606-ig tartó) fázisait és irattípusait, és az egész jelenséget sikerült elhelyeznie az oszmán jogfelfogás és portai hatalomgyakorlás keretei között.¹³

A legújabb vizsgálódások pedig már a fejedelemség külkereskedelmi kapcsolatainak,¹⁴ illetve uralkodóinak és a régió vezető politikusai személyes ’kapcsolati-hálójának’ feltérképezésével, az oszmán „belpolitika” frakcióharcaiban való szerepük feltárásával mélyíthetik el a fejedelemség és a birodalom igencsak szövevényesnek bizonyuló kölcsönhatásairól alkotott – eddigi igencsak szerény – ismereteinket.¹⁵

Meglehető módon az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolatainak katonai aspektusai rendre kimaradtak az újabb vizsgálódások köréből, s turkológiai alap-

¹⁰ Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991. 107–114. o.; Fodor Pál: A temesvári vilájet a török hódoltságban. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 195–208. o.

¹¹ Ágoston Gábor: Törzsterület és végvidék: berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a 16–17. századi Oszmán Birodalomban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 29–48. o.

¹² Az oszmánok által küldött fejedelmi jelvények típusairól, párhuzamairól és ezek átadási procedúrájáról, a fejedelmi beiktatásokról: B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. *Keletkutató*, 1994. tavasz. 59–69. o.; B. Szabó János: „Insignia of the Transylvanian Princes. *Majestas*, 4. (1996) 85–105. o.; B. Szabó János – Erdősi Péter: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. In: A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 4. (Budapest, 2001) 91–105. o.; B. Szabó, János – Erdősi, Péter: „Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context. *Majestas*, 11. (2003) 111–160. o.; B. Szabó, János: The insignia of the Princes of Transylvania. In: Turkish flower. Ed.: Gerelyes, Ibołya. Budapest, 2005. 131–142. o.; Sudár Balázs – Csörzsz Rumen István: „Trombita, rézdob, tárogató...” (A török hadizene és Magyarország.) Enying, 1996. 28–40. o.

¹³ A fejedelmek oszmán beiktatásának fázisairól és a kinevező iratok típusairól: Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Befähigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. (A továbbiakban: Papp 2003.)

¹⁴ Pakucs-Willcoks, Mária: Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania. (Staedtelforschung, A. 73.) Köln–Weimar–Wien, 2007.

¹⁵ Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdélyi feletti hatalomért 1607-ben. *Századok*, 148. (2008) 4. sz. 807–848. o.; Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok*, 145. (2011) 4. sz. 975–996. o. (A továbbiakban: Sudár 2011.); Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. *Századok*, 145. (2011) 4. sz. 915–974. o. (A továbbiakban: Papp: Bethlen, 2011.); B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (1. rész) *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1015–1048. o.

kutatások híján e cikkben csupán az eddig feltárt adatok egyfajta összegzésére lehet vállalkozni.¹⁶ Ezek alapján azonban már megkísérelhetünk reflektálni a magyar szakirodalomban sokszor csupán látens módon létező előfeltevésre, miszerint létezett az Erdélyi Fejedelemségnek egy olyanfajta „aranykora”, különféle nézőpontok szerint például Báthori István (1571–1586) vagy Bethlen Gábor (1613–1629) uralmának időszaka, melynek idején – a havasalföldi és román vajdaságokkal összevetve és azoktól eltérően¹⁷ – oly mértékben megnőtt a fejedelemség mozgásteret, hogy az adófizetés kivételével szinte minden más teher névlegessé vált, s így többnyire a katonai együttműködés kötelezettségének teljesítésétől is eltekinthettek volna – és el is tekintettek – az erdélyi uralkodók.

E vizsgálódás időbeli kezdete 1571, az „önálló”, azaz már önálló állammá szerveződött Erdélyi Fejedelemség több fázisban történő létrejötté utolsó szakaszának kezdete is, amely a Szapolyai-dinasztia kihalása után (1571), a dinasztia által uralt területen tovább

¹⁶ A magyar szakirodalom nagyjából még mindig azt a nézetet követi, amit Bíró Vencel fogalmazott meg 1923-ban a témáról: „Költségre került a török táborba való kivonulás is, de ebből Erdély gyengén vette ki a részét. A Báthoryak korában volt rá példa. Bethlen Gábor is kivonult a Dnyeszter folyó mellé, de – mint mondotta – csak azért ment, hogy a törökök és lengyelek között békességet szerezzen és azért ment személyesen, mert szabadságuk [jogaik] ellenére nélküle az erdélyiek ki nem vonultak volna. Apafi kétszer is hadba szállt (1682-ben, 1683-ban), de érdemleges dolgot nem végzett.” *Bíró Vencel* 2. jegyzetben idézett munkája, 82–83. o. Vö.: „Az azonban ismeretes, hogy Erdélynek Báthory István alatti megszilárdítása óta ilyen segélyhadként való szereplésre érdemben nem került sor – egészen Apafi Mihály uralmának kezdetéig.” *Trócsányi Zsolt: Erdély és Bécs 1683. évi ostroma*. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1983. 181. o.

¹⁷ Természetesen van példa az oszmán vazallusság jelentőségének hangsúlyozására is, ami mellett a két román vajdaságtól való markáns különbséget is kiemeli, méghozzá éppen a román szakirodalomra hivatkozva: *Benda Kálmán: Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI–XVII. században*. In: *Magyarok és románok*. II. k. Szerk.: *Deér József – Gáldi László*. Budapest, 1944. 51–53. o. Ugyanakkor a romániai történetírásban szinte mindenkor fontosnak tartották kiemelten hangsúlyozni a „három román” országot, Erdély, Havasalföld, Moldva hasonló viszonyát az Oszmán Birodalomhoz. Például: „Transylvania and Partium – consolidated their status of autonomous principality under Ottoman suzerainty, a status similar to that of Wallachia and Moldavia.” Vagy: „Ottoman hegemony was uneven across the three countries, even though the differences in status were unessential. Transylvania enjoyed lighter suzerainty for a number of reasons (greater distance to the center and closeness to the west; its subjugation was accomplished later, fear of the Habsburgs, who pleaded the »liberation« of the province, etc.)” *Pop, Ioan Aurel: Romanians in the 14th–16th Centuries. From the „Christan Republic” to the „restoration of Dacia”* In: *History of Romania (Compedium.)* Ed.: *Pop, Ioan – Auerl, Bolvoan, Ioan*. Cluj-Napoca, 2006. 281., 288. o. Ezzel együtt Papp Sándor szerint fontos szempont, „a román nemzeti önbecsülés fontos elemeként bizonyítandó, hogy a Portával szemben szerződéses viszony állt fenn, aminek alátámasztására olyan kapitulációk (’ahdnáme-i hümayünök) létét feltételezik, amelyeken keresztül az oszmán szultánok a nyugati hatalmakkal fennállott politikai, kereskedelmi kapcsolataikat rendezték. A vazallusi viszony önmagában természetesen alávetettséggel párosult. Ezért fontos bebizonyítani, hogy az alávetettséget szerződésekkel »kordában« lehetett tartani, s akkor a román vajdaságok megítélése közelít a kor európai országaihoz.” *Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom északnyugati határainál. (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni ’ahdnáméi körül)*. *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. (A továbbiakban: *Papp* 2002.) 67. o. A téma új, tágabb, birodalmi keretbe helyezett összegzése: *Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás*, 2011. tavasz, 25–72. o. (A továbbiakban *Papp: Muszlim és keresztény*, 2011.) Vö.: *Maxim, Mihai: Din istoria relațiilor Româno-Otomane „Capitulațiile.”* *Anale de istorie*, 1982. 6. sz. 31–68. o.; *Maxim, Mihai: Le statut des pays roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe–XVIIIe siècles. Revue Roumaine d’Histoire*, 24. (1985) 1–2. sz. 29–50. o.; *Gemil, Tahsin: „Capitulațiile” Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII. Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol*, 23. (Iași, 1986.) 2. sz. 717–721. o.;

működő állam elismerésével, azaz Báthori István vajdává választásával jelölhető ki.¹⁸ Záró pontjaként pedig 1688 adható meg, amikor az Erdélyi Fejedelemséget végleg megszállta I. Lipót német-római császár és magyar király hadserege, és Erdély fejedelme, I. Apafi Mihály a fogarasi nyilatkozatban kötelezte magát az Oszmán Birodalommal szemben addig fennálló kötelezettségeinek végleges és teljes felmondására. Az összefoglalóból tudatosan kimarad azon hadiesemények vizsgálata is, amelyekben az Oszmán Birodalom „segédcsapatai” ezen időkereteken belül jelentős belső támogatottság híján, pusztán nyers erővel kényszerítettek – vagy próbáltak rákényszeríteni – Erdélyre egy-egy fejedelmet (Székely Mózes, 1603; Bocskai István, 1605; Bethlen Gábor, 1613; Barcsai Ákos, 1658–1659; I. Apafi Mihály, 1661).

Az oszmán–erdélyi katonai együttműködés szerződéses keretei

A Szapolyai-dinasztia és a Porta között kötött legkorábbi megállapodások szövegei nem maradtak fenn, vagy egyelőre nem sikerült fellelni őket. Az Báthori-korszakban kiállított oszmán dokumentumok alapján viszonylag részletesen rekonstruálható, hogy ezen a téren az Oszmán Birodalom milyen keretek között képzelte el együttműködését erdélyi vazallusával. Az 1571. május 21-én kiállított szultáni fükm-i hümayün (nagyúri parancslevél) még csupán az Erdéllyel határos végvidék oszmán csapatainak segítségét ígéri ellenséges támadás esetére.¹⁹ Ezt az 1572-ben kiállított első ‘ahdnáme-i hümayün-ban (nagyúri szerződéslevélben) már kiegészítették azzal is, hogy az erdélyi uralkodónak gondoskodnia kell a segítségére érkező oszmán csapatok élelmezéséről, utánpótlással való ellátásáról.²⁰

Báthori István második – az új szultán, III. Murád trónra lépése utáni kiállított 1575. évi – megerősítésekor kapott ‘ahdnáme-i hümayün-ja (nagyúri szerződéslevele), bár az eredeti török szöveg nem ismert, már részletesebben kitér az együttműködés egyéb területeire is: „Szintazonkép a mi császári birodalmunk végeiben, ha valami szolgálatra szükség leszen, mihelyst azt pasák és beglerbégek bejelentették, az vajda s az ország főbbjei, állhatatos engedelmességökhöz képest, vagy személyeik szerint a szükség arányában hadi nép, hadi eszközök s táborigi szükség által készségeket mindenkoron tanusítsák.”²¹

Ekkor tehát már egyértelműen a kölcsönös katonai segítségnyújtás került megfogalmazásra, amit 1576-ban, a lengyel királyi trónra távozó Báthori István helyére lépő Báthori Kristóf megerősítése alkalmával a – topikusnak tartható, ám mégis önmagáért beszélő – „ellenségemnek ellensége légy, barátimnak barátja légy” formulával még tágabb

¹⁸ *Oborni Teréz*: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 291–305. o.

¹⁹ *Papp 2003*. 190–194. o. Régi magyar fordítása: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. II. k. Budapest, 1872. 460–461. o.

²⁰ *Papp 2003*. 214–219. o. Régi magyar fordítása: *Karácson Imre*: Török–magyar oklevéltár, 1533–1789. Budapest, 1914. 100. o.

²¹ *Papp 2003*. 86., 220–221. o. Régi magyar fordítása: *Szalay László*: Erdély és a porta, 1567–1578. Pest, 1862. (A továbbiakban: *Szalay 1862.*) 202. o. Az 1575 végén Báthori számára kiállított újabb ‘ahdnáme meg is ismétli a kölcsönösségre való felhívást: „viszontag ha az én népeim, beglerbéгим szükölködnek az Erdélyi vajda segítségé nélkül, mind éléssel mindennel nekik segítséggel legyen, és ha az szükség azt kívánja, szemfye szerint vagy népe által segítséggel legyenek mind álgýú-szerszámmal mindennel ök is segítséggel legyenek.” Uo. 256. o.; *Papp 2003*. 88. o.

összefüggésbe helyeztek. Ez a fordulat azután a XVII. században már minden fejedelmi 'ahdnámében szerepelt, miként majd minden magyar nyelvű katonai esküszövegben is.²²

Az 1599-ben Báthori Andrásnak adott 'ahdnámé bár fenntartotta a fejedelemség megsegítésére vonatkozó oszmán ígéretet – sőt, rendhagyó módon a tizenöt éves háború (1591/1593–1606) kellős közepén a magyar királyokkal való különbékét is engedélyezte Erdély számára –, már egyértelműen tartalmazott egy fontos kötelmet: „Ha Havasalföldre és Moldvára valahonnét lengyel, kozák és egyéb ellenség jönne, ha kívántatik, az erdélyiek megsegítsék.”²³ 1601-ben az oszmánok oldalán visszatérő Báthori Zsigmond számára kiállított új 'ahdnámé a két román vajdaság katonai segítségét is előírta, amennyiben azt az erdélyi uralkodó kéri.²⁴ A XVII. század elejére az önvédelmen túl az Erdélyi Fejedelemség katonai szerepvállalása az oszmánok oldalán már annyira nyilvánvaló kötelezettséggé vált, hogy amikor 1603-ban a Porta Székely Mózeset léptette fel fejedelmjelöltként Erdélyben, megígérték neki, hogy a tizenöt éves háborúban leromlott országnak nemcsak adókedvezményeket adnak, de segédcapatokat sem fognak kívánni tőle.²⁵

Később általánosságban tárgyalta e kérdéskört Bethlen Gábor fejedelem 1614. évi 'ahdnáméja, amelyben már a katonai együttműködés egyes részterületeit – így Erdély megsegítésének feltételeit és az oszmánok támogatását – szövegszerűen külön-külön is érintették, a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordítva a román vajdaságokhoz fűződő viszonyra: „A havasalföldi és moldovai vajdákkal fényes portámhoz tartozó engedelmesség szerént egyetértsenek, egymással barátságosan éljenek, a jó szomszédságot megbecsülik, hogy így ha valamely felől valami gonoszt, vagy kárt importálható hostilis motus hallatnék, ha úgy kívántatik, personalis insurrectiojokkal is egymást is egymást megsegítsék, ha pedig a nélkül is meg lehet, elegendő hadnak küldésével, succurálván egymásnak valamint s valahogy lehet, egymásról a romlást elfordítani igyekezzenek.”²⁶

A bemutatott dokumentumokban szereplő, a fejedelemség és birodalom katonai kapcsolatainak majd minden változatára lehet korábbi példákat találni már a Szapolyai-dinasztia kelet-magyarországi uralmának (1526–1571) idejéből is. Az, hogy a határvidéki oszmán bégek katonaságát a vazallus megsegítésére rendelték, sőt akár hosszabb-rövidebb ideig mellette állomásoztatták, már I. János magyar király 1528. évi portai behódolása óta

²² Magyar fordítása: *Szalay* 1862. 275. o. Bár a kifejezés pontos értelmezése Papp Sándor szerint még várat magára. *Papp* 2002. 78. o.

²³ *Kármán Gábor*: Báthori András ahdnáméja. *Fons*, 14. (2007) 348. o.

²⁴ Régi magyar fordítása: „Havasally feöldi és Moldovaj Vajdak pedig há mikor a' szüksegh kevánja minden hadával segítségére menjenek.” Idézi: *Papp* 2003. 253. o.

²⁵ *Papp Sándor*: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés keletkezése. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 79. o.

²⁶ Régi magyar fordítása: Erdélyi történelmi adatok I–IV. Szerk.: *Mikó Imre – Szabó Károly*. II. k. Kolozsvár, 1856. 340–341. o. A dokumentum megtalált török verziójáról: *Papp*: Muszlim és keresztény, 2011. 56. o., 144. j. Bethlen e terhes kötelezettségeknek legalább egy részétől szabadulni igyekezett volna már 1617-ben, amikor diplomatái révén legalább azt próbálta meg elérni a Portán, hogy a keresztény hatalmak ellenében csak a közös védelem maradjon meg, támadó vállalkozásban az erdélyieknek ne kelljen részt venniük: „Ha ő hatalmasságának valami keresztény ország vagy fejedelem bennünket országunkat nem háborgatá, az ilyen keresztény országra, fejedelemre fegyverrel támadni szabadságunk ellen ő hatalmassága ne erőltessen”. Bethlen Gábor utasítása isztambuli követe, Gáspár János számára. Török–magyarkori állam-okmánytár. Szerk. *Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor*. (A továbbiakban: TMÁO.) I. k. Pest, 1868. 187. o.

szokásban volt.²⁷ Élelmiszersegélyt is adott már korábban Erdély az oszmán hadaknak, például 1545-ben, amikor a Portán nagyszabású szultáni hadjáratot tervezetek Magyarországra. Ezért Erdély évi 10 000 aranyforintos adója fejében takarmányszállítmányokat kértek a felvonuló sereg számára Budára.²⁸ Sőt az is előfordult 1532-ben, hogy a Habsburg uralkodó székvárosa, Bécs ellen viselt második nagy szultáni hadjárat alkalmával az oszmán főseregtől távol, mintegy második „frontot” nyitva, az oszmán erősítésekkel együtt tevékenykedtek Esztergom ostrománál a török szövetségben álló I. János király katonái.²⁹

Arra viszont az 1528 és 1571 közötti, sokszor zűrzavaros időszakból ez ideig csak egy kései példa ismert, hogy Erdély uralkodója az oszmán érdekeknek megfelelően fegyverrel avatkozott volna be a határon túl a két román vajdaság ügyeibe. 1563-ban János Zsigmond fejedelem Radák László vezetésével 1000 lovas és 1000 gyalogos katonát küldött Moldvába a Iacob Heraclid Despot vajda ellen lázadó Stefan Tomsa segítségére.³⁰ (A kölcsönös segítségnyújtás jegyében ezért 1565-ben a moldvai vajdának 5–6000 fős, a havasalföldinek pedig 5000 fős segélyhad küldését rendelte el János Zsigmond magyarországi háborújának támogatására a Porta.³¹)

Az erdélyi fejedelmek számára 1571 után kiállított ‘ahdnāme-i hümayün-okban (nagyúri szerződéslevelekben) foglalt lehetőségek és kötelezettségek rendszere tehát nem nélkülözte a Szapolyai-érában, azaz a magyar király és fia vazallusi időszakában fellelhető előzményeket. Bár megfogalmazásuk egyre pontosabbnak tűnik, tartalmilag nagyfokú állandóságát láthatunk szövegeikben.³²

²⁷ Az 1528. évi előzményekről: *Papp Sándor*: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: *Zombori István*. Budapest, 2004. 37–90. o. Alighanem ez számított a leggyakoribb esetnek az 1528 és 1571 közötti időszakban. A Szerémségben állomásozó oszmán hadak már a kezdeti időszakban 1530-ban, 1540-ben és 1541-ben is komoly segítséget nyújtottak a Budát védelmező I. Jánosnak, aki Szülejmán szultán 1532-ben a sikertelen kőszegi hadjárata után is komoly támogatást kapott a várható Habsburg-ellentámadás elhárítására.

²⁸ *Dávid Géza – Fodor Pál*: „Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarország-ira vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Budapest, 2005. 18–21., 24–25. o.

²⁹ *Korpás Zoltán*: V. Károly és Magyarország. Budapest, 2008. 150., 232–233. o.

³⁰ A magyarországi elbeszélő forrásokból az derül ki, hogy a harcok gyors befejezését, az ostromlott Iacob vajda elfogását az okozta, hogy Radák katonái gyorsan megállapodtak a szorult helyzetben lévő vajda magyar zsoldosaival: *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: Humanista történetírók. Válog., szöveggyűjtés és a jegyz. *Kulcsár Péter*. (Magyar Remekírók) Budapest, 1977. 804–804. o.; *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája. Táillyai Pál XVII. századi fordításában. (A továbbiakban: *IstvánffyBethlen Farkas*: Erdély története. II. k. A váradai békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571). Budapest–Kolozsvár, 2002. 238–239. o.

³¹ *Dávid Géza – Fodor Pál*: „Ez ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarország-ira vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565). Budapest, 2009. 249., 256–257., 312., 316–318. o.

³² A kérdés végleges lezárása azonban csak azután várható, hogy Papp Sándor publikálta az erdélyi fejedelmek XVII. századi oszmán kinevező iratait is. A munka eddigi eredményeiről lásd: *Papp*: Muszlim és keresztény, 2011. 67–71. o.

Erdélyi csapatok portai kirendelése a két román vajdaságba

A magyar szakirodalomban meglehetősen közismert tény, hogy a Porta 1529-től viszonylag rendszeresen kivezényelte a román vajdaságok csapatait a Szapolyai-dinasztia támogatására.³³ Annak viszont ez ideig jóval kevesebb figyelmet szenteltek, hogy Erdélyre sem csak ebben az irányban számított a Porta, hanem fontos szerep jutott neki az Oszmán Birodalom Fekete-tenger felé eső, északi határszakaszának biztonsági rendszerében is. Az oszmánok itt – mintegy átvéve a genovaiak és velenceiek mintáit – egyfajta kisebb tengeri birodalmat építettek ki, amit vazallus területek gyűrűje övezett.³⁴

A magyar kutatók elsősorban a Kárpátokon-túli terület instabil politikai viszonyai-ban látták Erdély szerepének felértékelődését.³⁵ Ezért kevés figyelem jutott az ukrainai kozákok szerepének vizsgálatára, pedig részükről már az 1550-es évektől egyre jelentősebb nyomás nehezedett az Oszmán Birodalom periferiáján mind a Krími kániságra, mind Moldvára.³⁶ Ez a terület ugyanis hagyományosan a lengyel érdekszférába tartozott, a vajdák a lengyel királyok vazallusai voltak, míg a XV. század végén az oszmánok vissza nem szorították a lengyeleket a Fekete-tenger partvidékéről.³⁷ Ukrajna zavaros viszonyai között azonban így is akadt elég erőszakos és törekvő helyi nagyjúr, kozákvezér, akik nem érték be az Oszmán Birodalom végvidékének fosztogatásával, hanem ezen túl akár a moldvai vajdaság feletti uralmat is megszerezhetőnek vélték.³⁸

A nehézkesen mozgó régi lengyel seregekkel szemben a portyázó kozák csapatok viszonylag kisméretűek és gyorsak voltak, a XVI. század vége felé már kiválóan értettek a tűzfegyverek használatához, és mivel működésük hatalmas, ritkán lakott térségekre terjedt ki, a védelem megszervezése velük szemben csak igen nehezen volt megoldható.³⁹ Ebben a védelmi rendszerben jutott fontos szerephez Erdély, egyrészt kedvező földrajzi fekvése és katonai adottságai, másrészt az erdélyi uralkodó, Báthori István 1576. évi lengyel királlyá választása után igen kedvező politikai konstellációnak köszönhetően.⁴⁰

³³ *Makkai László*: Magyar–román közös múlt. Budapest, 1989. 89–93. o.

³⁴ *Katkó Gáspár*: Campaigns of Zaporozhian Cossacks against the Ottoman Empire between 1492 and 1642. In: *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytniej*. Red.: *Dariusz Milewski*. Zabrze, 2011. 37–43. o.; *Katkó Gáspár*: A zaporozsjei kozákok hadjáratai az Oszmán Birodalom ellen, 1492 és 1642 között. *Keletkutatás*, 2010. ősz. (A továbbiakban: *Katkó* 2010.) 35–52. o.; *Emecen, Feridun M.*: Az Oszmán Birodalom sztyeppe-i határai és a moldvai kijáró. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 21–29. o.

³⁵ *Benda Kálmán* 17. jegyzetben idézett munkája és *Makkai László* 33. jegyzetben hivatkozott könyve, 94–95. o.

³⁶ *Katkó* 2010. 45–46. o.; *Gebei Sándor*: A lengyel végek katonaparasztsága a 16–17. században. In: *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerk. *Kovács Ágnes*. Debrecen, 1999. 69–82. o.

³⁷ *Plewczyński, Marek*: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte, Wien, 9–13. September 1996. *Acta*, 22. (Wien, 1997) 349–345., 353–358. o.; *Czamańska, Ilona*: A lengyel–török kapcsolatok forduló-pontjai a 16. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. *Zombori István*. Budapest, 2004. 91–102. o.; *Pippidi, Andrei*: Moldavie et Pologne: la fin de la vassalité. *Acta Poloniae Historica*, 83. (2001) 59–78. o.

³⁸ A század közepének rettegett ukrainai kozákvezére, Dimitry Wiśniowiecki is akkor került az oszmánok kezére, amikor 1563-ban beavatkozott a moldvai trónviszályba. *Forgách Ferenc* 30. jegyzetben hivatkozott emlékirata, 799–803. o.

³⁹ *Ivanics Mária*: Kozák segédc csapatok Habsburg szolgálatban (1593–1606). In: *Az értelem bátorsága*. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 291–295. o.

⁴⁰ *Dopierała, Kazimierz*: *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*. Warszawa, 1986.

Habár a Portáról majd minden második évben küldtek leveleket Erdélybe, hogy uralkodói tartsák készenlétben csapataikat, mert vagy Moldvában, vagy Havasalföldön vajdacsere vagy kóborló kozákok portyái miatt várható valami felfordulás.⁴¹ Báthori István uralma alatt első ízben 1574-ben rendelte ki az erdélyi hadakat szultáni parancsra Moldvába, hogy elűzzék a Porta ellen lázadó Ioan cel Cumplit vajdát. Szántó István, a Rómában élő magyar jezsuita levele szerint a sarokba szorult moldvai vajda ekkor a szomszédos keresztény hatalmakkal próbált szövetkezni, ám azok nem tárgyaltak vele.

A moldvai vajda Báthori Istvánt is megkereste, aki a két „császárral” fennálló békeségére hivatkozva szintén elutasította. (A moszkvai nagyfejedelem viszont állítólag 20 000 fjaszatban jártas katonát ígért neki.) Báthori a szomszédos országokban dúló háborút látva, mindenesetre készenlétben tartotta az erdélyi sereget. A szultán végül meg is parancsolta neki a fegyveres beavatkozást, ő azonban egyes források szerint azt állította, hogy nem küldhet katonákat, mivel a nemrég levert és kiűzött trónkövetelő, Bekes Gáspár elleni védekezésre kell neki a had.⁴² Valójában Báthori mégis kénytelen volt régi kipróbált parancsnokai, Rácz Mihály és Daczó György vezetésével egy székely sereget rendelni a Porta új jelöltje, Petru Őchiopul mellé. Az egyesült oszmán–erdélyi hadak 1574 júniusában le is győzték a lázadó Ioan vajdát.⁴³

1577-ben Báthori István lengyel király egyik alattvalója, Ivan Pidkova – akít a megbuktatott Ioan vajda féltestvérének tartottak – próbálta magához ragadni Moldvában a vajdaságot. Iași elfoglalása után a kozák sereg meg is verte az elűzött vajda, Petru Őchiopul segítségére siető oszmán sereget. A hírek miatt Erdélyben az év októberében a tordai országgyűlés általános mozgósítást rendelt el: november 19-én a Partiumban Bihar vármegyének Váradon, a többi megyének Somlyón, Erdély három „natiójából” a szászoknak és székelyeknek november 30-án a „székes helyeken”, az erdélyi vármegyéknek pedig december 8-ára rendeltek el mustrát, azaz a hadak szemléjét. Erdély kormányzója, a lengyel király testvére, Báthori Kristóf vajda unokaöccsüket, ifj. Báthori Istvánt tette meg az expedíciós sereg vezérének, aki mellett ott volt a tapasztalt Rácz Mihály is. A széke-lyekből és a fejedelem udvari zsoldoshadából összeválogatott csapat végül 1578 tavaszán

---

Dopierata nézeteinek rövid angol összefoglalása: *Wawryzniak, Krzystof*: Ottoman-Polish deiplomatic raltions int he Siteenth Century. Master Dissertatio. Ankara, 2003. 62–63. o. Interneten: <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002291.pdf> (A letöltés utolsó időpontja: 2012. március 22.) A Porta ugyanis számíthatott rá, hogy a jó viszony megőrzése érdekében mind a vele szövetséges lengyel király, mind a szoros irányítása alatt álló fejedelemség határozottan fel fog lépni a térség rendbont ival szemben.

⁴¹ A teljesség  g nye nélkül: csak Báthori Zsigmond fejedelemségének idejéből 1585-b l, 1588-b l, 1591-b l, 1593-b l is publikáltak már ilyen leveleket, 1583-ban és 1592-ben pedig tényleges akciókat is elrendeltek.

⁴² Bekest l 1573-ban foglalták el csellet Fogaras várát Báthori katonái, mire a fejedelem ellenlábasa kimenekült az országból. *Horn Ildikó*: Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Budapest, 2009. 89–96. o.

⁴³ *Bethlen Farkas*: Erdély története. III. k. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Bethlen* 2004.) 35. o.; II. Szelim szultán parancsa Báthori Istvánnak (1574.  prilis–május)  s Szokollu Mehmed nagyvezír levele Báthori Istvánhoz (1574.  prilis–május). In: *Szalay* 1862. 146–148. o.; Szántó István Rómából  rt levele, 1574. július. In: Monumenta Antiquae Hungariae I. Ed. *Ladisl us Lukács*. Romae, 1969. 431–432. o. (Az adatra Erdősi Péter hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök neki.) – A csapat egyik parancsnoka, Rácz Mihály a fejedelem udvari gyalogságának századosa volt. *Sunk  Attila*: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadai a XVI. században. *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 1–2. sz. (A továbbiakban: *Sunk * 1998.) 102., 104. o.

az oszmánokkal és moldvaiakkal egyesülve ostrom alá vette Pidkovát Iaşiban. Miután kiűzték a kozák vezért a vajdaságból, Pidkova Lengyelországba menekült, ahol Báthori István király elfogatta és Lvovban lefejeztette.⁴⁴

Alig öt évvel később, 1583-ban egy kozákok közé állt lengyel parancsnok, Samuel Zborowski (Báthori István régi fegyvertársa) vezetésével indult támadás ismét Moldva határai ellen. Ezért III. Murád szultán júniusban hadba parancsolta Erdély új vajdáját, Báthori Zsigmondot. Az alig 11 éves vajda helyett egy három főből álló kormányzótanács igazgatta – a lengyel király parancsai szerint – ekkor a fejedelemséget. A tanács igyekezett teljesíteni is a szultán kérését. A távolból irányító király ugyan helybenhagyta döntésüket, de meg is róttá őket: „Kegyelmetek ezután ne bocsásson csak a székelységtől a féle helyre, mert nyilvánvaló kárnál és közönséges gyalázatnál egyéb nem következik belőle, hanem udvarnál való fizetet szolgáló néppel elégtésé meg a széket, Kegyelmetek és hadnagyul hallott, látott, tudós vitéz embert bocsásson előttek.”⁴⁵

III. Murád szultán legközelebb 1592 nyarán rendelte el Báthori Zsigmond fejedelem számára, hogy küldjön csapatokat Moldvába. Az oszmánok ugyanis letették Aron Tiranul vajdát, az „interregnumot” kihasználva az egyik régebbi vajda, Petru Őchiopul – akit 1578-ban éppen az erdélyiek segíttek vissza a trónjára – ezúttal kozák segítséggel igyekezett megszerezni magának a hatalmat. Az erdélyi sereg szeptember végén Sibrik Gáspár udvari főkapitány⁴⁶ vezetésével indult útnak, akit a fejedelem részletes utasítással is ellátott a sereg felállításával, működésével és célkitűzéseivel kapcsolatban. Az erdélyi expedíciós erő 2000 főből állt – s Báthori István korábbi intelmének megfelelően – lovasságát a fejedelem 200 udvari lovasa és Háromszék 800 székely lovasa alkotta, a gyalogságot pedig Háromszék 446 és Csík–Gyergyó–Kászonszék 354 veres darabontjából (puskásából) és Brassó 200 fekete darabontjából állították össze, amit Brassóból négy tarackkal és egy seregbontóval is megerősítettek. A fejedelem utasította Sibriket, hogy „azon légyen, hogy az mi hadunk külön és magának járjon, külön szálljon, és semmiben az idegen hadakkal, népekkel össze ne vegyeledjék, hogy valami összeveszés, egymásra való támadás köztök ne essék.”⁴⁷ Végül Moldvában Iaşi mellet ütközött meg az erdélyi had Petru vajda seregével, akit az erdélyi források szerint katonái elárultak: lovassága a harc kezdetén elmene-

⁴⁴ Bethlen 2004. 115–116. o.; Milewski, *Dariusz*: Mołdawia W polityce Stefana Batorego – sprawa Iwana. Podkowy. In: *Lolo, Raodslaw – Körmendy, Adrienne* (eds.): Stefan Batory: król Rzeczypospolitej i książe Siedmigrodu. Pultusk, 2008. 129–159. o. Az országos mustra elrendelése: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (A továbbiakban: EOE.) III. k. Budapest, 1877. 121. o.; III. Murád parancsa Báthori Kristófhhoz, 1878. február és 'Daut' bég tudósítása a harci eseményekről: TMÁO I. k. Pest, 1868. 18–20. o. Az erdélyi fejedelmek udvari zsoldos gyaloghadáról: *Sunkó* 1998.

⁴⁵ III. Murád szultán parancsa Báthori Zsigmondnak, 1583. június 22. In: *Veress Endre*: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. (A továbbiakban: Documente) II. k. București, 1930. 251. o. Báthori István lengyel király levele a hármastanácsnak a moldvai expedícióról: uo. 266. o.; a tanács működéséről és az expedíció körüli hezitálásról, valamint a beavatkozás időszakának erdélyi–oszmán kapcsolatairól: *Horn Ildikó*: Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583–1585). *Századok*, 140. (2006) 4. sz. 883–924. o.

⁴⁶ *Sunkó Attila*: Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században. *Fons*, I. (1994) 2. sz. 200. o.

⁴⁷ Bethlen 2004. 229–230. o.; Báthori Zsigmond utasítása Sibrik Gáspárnak, 1592. szeptember 25. In: EOE III. k. Budapest, 1877. 412–415. o. A szászok hadáról: *B. Szabó János – Somogyi Győző*: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Budapest, 1996. 36–39., 106–107. o.

kült a csataterről, gyalogsága pedig – ami jórészt erdélyiekből állt – megadta magát Sibrik katonáinak. A vajda fogságba esett, és az erdélyiek átadták az oszmánoknak.⁴⁸

Miután 1593–1594-ben oly mértékben nőtt meg az erdélyi befolyás a román vajdaságban, hogy Báthori Zsigmondnak a tizenöt éves háborúban mindkét román vajdát sikerült elszakítani a Portától, úgy tűnik, hogy a XVII. században az oszmánok már sokkal visszafogottabbá váltak az erdélyi katonaság felhasználását illetően. Azért amikor a korábbi szórványos kozák betörésekből és a moldvai trónviszályokból a határvidéki lengyel mágánások magánakciói révén végül nyílt háború tört ki a lengyel–litván államszövetséggel, a Rzecpospolitával, az erdélyi hadakat ismét Moldvába vezényelték a lengyelek ellen.

Ettől függetlenül az erdélyi fejedelmek lehetőség szerint – titokban akár fegyveres erővel is – be-beavatkoztak a román vajdaságok trónviszályaiba.⁴⁹ Az viszont kivételes esetnek számított, hogy egy ilyen vállalkozás a Porta támogatását is élvezte. Miután 1654-ben meghalt a havasalföldi vajda, Matei Basarab, óriási katonai felkelés tört ki az országban. Basarab vajda igen komoly zsoldossereget tartott a balkáni 'sejmenek'-ből uralma védelmezésére, akiket az utód el kívánt bocsátani a szolgálatból, és megfosztott sok régi kiváltságuktól.⁵⁰ A katonák lázadásából sokrétű országos népfelkelés lett. A fellázadt zsoldosok majdnem túszul ejtették Matei utódát, Constantin Őerban, és nagy vérengzést rendeztek a bojárok körében. Amikor pedig Őerban a szilisztrai pasához menekült, a népszerű Hrisea vornicot tették meg vajdának.

Az egyre beláthatatlanabbá váló és eszkalálódó események minden szomszédos országban riadalmat keltek. Az elűzött Őerban is segítséget kért II. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől, ám a szilisztrai/özüi pasa is szükségesnek ítélte az erdélyiek beavatkozását, s kezdetben a Porta is támogatta az erdélyi akciót. 1655 májusában II. Rákóczi György – Erdély egész mozgósítható haderejével és 12 ágyúval – táborba szállt Havasalföld határánál a Barcaságban.⁵¹ A szomszédos Moldva vajdája, Gheorghe Ștefan is személyesen vezette 10 000 fős hadát Havasalföldre. A döntő ütközetre végül június 26-án került sor Soplea és Ploiești között, amelyben a lázadók katasztrofális vereséget szenvedtek. Hrisea a szilisztrai pasához menekült, de az kiadta őt a győzteseknek. Rákóczi 1500 erdélyi katonát hagyott hátra a visszahelyezett vajda, Constantin Őerban védelmére – és egyben őrizetére is –, s a lázadóktól zsákmányolt 32 ágyúval hazavonult országába.⁵²

⁴⁸ Bethlen 2004. 231. o.; Báthori Zsigmond győzelmi jelentése a szultánnak, 1592. október 2. In: *Karácson Imre*: Török magyar oklevéltár 1533–1789. Budapest, 1914. 173. o.

⁴⁹ Pusztán Bethlen Gábor uralkodása alatt is számos ilyen eset történt: *Demény Lajos*: Bethlen Gábor és kora. Bukarest, 1982. (A továbbiakban: *Demény* 1982.) 40–64. o.

⁵⁰ A felkelésről: *Demény A. Lídia – Demény Lajos – Stoicescu, Nicolae*: Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Țara Românească. București, 1968. 297–300. o. (Angol nyelvű összefoglaló.); *Demény Lajos*: Die Rolle des Soldatenelements in den Volksbewegungen des 17. Jahrhunderts. Der Charakter des Sejmen-Aufstandes in der Walachei im Jahre. In: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Hrsg. von *Heckenast, Gusztáv*. Budapest, 1977.; *Thallóczy Lajos*: II. Rákóczy György és az oláh szemények. *Századok*, 26. (1892) 449–456. o.

⁵¹ A Porta állásfoglalásainak változásairól *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. 256–258. o.; *Uő*: „György Rákóczi II's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657. In: Power and Influence in Southeastern Europe, 16th–19th Centuries. Ed.: *Baramova, Maria et al.* Berlin, 2012. (Megjelenés alatt.)

⁵² A havasalföldi hadjáratról: *Krauss, Georg*: Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford. bev. és jegyz.: *Vogel Sándor*. Budapest, 1994. 233–235. o.; *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Kiad., bev., jegyz.: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980. (A továbbiakban: *Szalárdi*: Siralmas.) 337–341. o.; *Ismeretlen szerző*:

Moldva és Havasalföld az oszmánokkal való katonai együttműködés különleges területének számított az Erdélyi Fejedelemség számára. Egyrészt a két román vajdaság 1526 előtt a Magyar Királyság vazallus állama volt, s ahol az 1571 és 1594 közötti időszakban a hagyományos magyar befolyást – katonai téren is – a vajdaságok részéről a Magyar Királyság egyfajta utódjának tekintett fejedelemség gyakorolta tovább, még hozzá az oszmán szultánok jóváhagyásával.⁵³ Másrészt ennek az Erdélyhez sok szállal kapcsolódó térségnek a békéje, stabilitása, az uralkodóival fenntartott jó viszony hagyományosan a fejedelemség elemi érdeke volt. Miután azonban e szoros kapocsnak köszönhetően Erdély a tizenöt éves háborúban elszakította a vajdaságokat a Portától, a XVII. század első felében Isztambulban már nem nézték jó szemmel a korábbi jelentős erdélyi befolyás újabb jeleit, s az 1658–1662-es oszmán–erdélyi háború után sikerült is felszámolniuk azt. Az erdélyi szerepvállalás XVII. századi csökkenésében azonban más tényezők is közrejátszhattak. Egyrészt fokozatosan csökkent a tűzfegyverek terén élvezett XVI. századi erdélyi fölény, ami korábban kifejezetten motiválta az oszmánokat az erdélyiek bevonására a térség konfliktusaiba. Másrészt, ha figyelembe vesszük, hogy 1598 és 1608, valamint 1658 és 1662 között Erdély maga is súlyos belső problémákkal küzdött, míg 1634 és 1653 között a két román vajdaságban olyan szilárd volt az ottani vajdák uralma, hogy a belső helyzet „elvi- leg” nem igényelte volna az ilyen jellegű erdélyi beavatkozásokat, igencsak összezsugorodik a szóba jöhető időszak is.⁵⁴

Az erdélyi hadak szerepe az oszmán–lengyel konfliktusokban

Báthori István 1586. évi halála után Erdély továbbra is erősen érintve maradt a lengyelországi – és moldvai – ügyekben: az erdélyiek a Portával együtt aktívan segédkeztek abban, hogy ne egy a Habsburg–dinasztiából kikerülő főherceg legyen az új lengyel király, ám a helyette megválasztott svéd trónörökössel, Vasa Zsigmonddal sem sikerült megőrizni

---

Rákóczi-eposz. S. a. r.: *Szigeti Csaba*. Budapest, 1988. 76–108. o. A csatáról: II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannához, 1655. július 9. In: *Szilágyi Sándor*: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. (Monumenta Historica Hungariae Diplomataria XXIV.) Budapest, 1875. 494. o.

⁵³ *Benda* 1944.; *Jakó Klára*: Hogyan láttak minket? Magyarsággép a 17. századi és 18. század eleji moldvai és havasalföldi elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 2. sz. 163–182. o.; III. Murád szultán parancsa Báthori Zsigmondhoz, hogy a vajdák szabadon fogadhasanak zsoldosat Erdélyben, 1591. szeptember 30. In: *Karácson* 48. jegyzetben idézett oklevéltára, 172–173. o. III. Murád szultán levelezése Báthori Zsigmond fejedelemmel, hogy a fejedelem a moldvai vajda udvarában ne tartson a „régii szokás szerinti” 800 erdélyi zsoldosnál többet. Documente IV. k. București, 1932. 15–17. o. Az erdélyi katonák havasalföldi és moldvai jelenlétéről a XVII. század első felében és közepén: *Demény* 1982. és *Kármán Gábor* 51. jegyzetben említett angol nyelvű munkája.

⁵⁴ III. Murád szultán épp ezt a tényezőt emelte ki 1578 februárjában Báthori Kristófhhoz írt levelében az aktuális moldvai viszályok kapcsán: „De az mely urak ott Moldvában vadnak, azoknak nincsen puskájok, de az kik bėjöttek [lengyelországi kozákok], azoknak mind puskájok vagyon. Te is ebbe a dologba az mennyi nép kell, jó vitéz népekbe és urakba, kik velek tudjanak megvívni, viadalhoz való népet küldj bé két ezer embert hamarsággal... Az mely hadat peng béküldesz, annak nagyobb része puskások legyenek; ebbe a dologba mulatság ne légyen” In: TMAO I. k. Pest, 1868. 19. o.; az oszmánok felzárkózásáról a kézi lőfegyverek terén: *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 4. sz. 472–484. o.

a jó viszonyt. Ettől kezdve az oszmánok számára évekre állandósult a hadiállapot a lengyel határon.⁵⁵

Az 1590-as évek elején kezdődő tizenöt éves háborúban Erdély és a lengyel–litván államszövetség különböző álláspontokat foglalt el. A fejedelemség Báthori Zsigmond uralma alatt szembefordult a Portával, és a két román vajdasággal együtt csatlakozott a Habsburg II. Rudolf császár vezetete keresztény koalícióhoz. A Rzeczpospolita viszont Báthori István politikáját folytatva semleges maradt, sőt a hadakozó felek szorult helyzetét arra használta fel, hogy 1595-ben – épp az erdélyi befolyás felszámolásával – ismét kiterjessze fennhatóságát Moldva fölé, ami ettől fogva hármás (oszmán–krími tatár–lengyel) kondomíniumként kezdett működni, ami természetesen a három fél között is igen sok súrlódást okozott.⁵⁶

1615-ben a moldvai vajdával elégedetlen bojárok a határmenti lengyel nagyurak támogatásával Alexander Movilát próbálták meg hazájukban hatalomra segíteni. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ezért ez év októberében parancsot kapott a Portáról a régi vajda, Stefan Tomsa megsegítésére. A titokban Movilát támogató Bethlen azonban – érthetően – nem sietett eleget tenni a parancsnak, s mivel november végén Movila csapatai legyőzték Tomsa seregét, a Portán egyenesen árulással vádolták a fejedelmet.⁵⁷

Mivel az előzőtt moldvai vajda visszahelyezésére siető Szarhos Ibrahim pasa is kudarcot vallott, 1616 tavaszán a Porta Iszkender boszniai beglerbéget nevezete ki a Moldvába küldendő hadak szerdárjává (főparancsnokává). Ő Temesvárnál gyűjtötte seregeit, aki mellé az erdélyi fejedelem hadát is kirendelték.⁵⁸ A nehéz helyzetben lévő Bethlen – akit ekkor egyszerre fenyegetett támadás egyrészt a Magyar Királyságból, másrészt a Lippa várának átadását követelő oszmánok részéről – csak kisebb segédcsapatot küldött a szerdár mellé Moldvába: a temesvári beglerbég 500 kopjás lovasa mellé 500 erdélyi kopjást rendelt Török István parancsnoksága alatt. Fő erőivel 1616 júliusában azonban a fejedelem kénytelen volt saját vára, Lippa ostromára indulni, hogy trónja megtartása fejében teljesíthesse az oszmánok követelését, a vár átadását. Majd a magyarországi trónkövetelő Homonnai Drugeth György fenyegető támadására is ügyelnie kellett, így bár az erdélyi had végül táborba szállt a fejedelemség moldvai határán, Osodlánál, ám Iszkender pasa augusztus 3-i győzelmének hírére nyomban visszavonult.⁵⁹

⁵⁵ EOE III. k. Budapest, 1877. 70–77. o.; a lengyel királlyá választott Habsburg főherceg, Miksa ellenében még egy kisebb erdélyi sereget is küldtek Vasa Zsigmond híveinek támogatására: *Horn Ildikó*: Báthory András. Budapest, 2002. 110–119. o.; *Plewczyński, Marek*: Bitwa pod Buczyną 24 I 1588. *Studia i materiały do historii wojskowości*, 17. (1971) 1. sz. 125–170. o. Az ennek ellenére feszült oszmán–lengyel viszonyról: *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Budapest, 2006. 47. o.

⁵⁶ Az Erdélyi Fejedelemség belépéséről a háborúba: *Horn Ildikó* előző jegyzetben idézett műve, 178–184., 189–191. o. A Jan Zamoyski lengyel kancellár nevével is fémjelzett politikáról: *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 83–88. o.; *Várkonyi Gábor*: Angol békeközvetítés és lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 44–62. o.

⁵⁷ *Demény* 1982. 44–45. o.; *Sudár* 2011. 984. o.; *Katkó* 2010. 47–50. o.

⁵⁸ 1616 júliusában a Porta 19000 fős erdélyi hadat rendelt Moldvába: TMÁO I. k. Pest, 1869. 169. o.

⁵⁹ *Sudár* 2011. 984–986.; *Demény* 1982. 107. o. A kortárs és résztvevő Charles de Joppecourt beszámolója az 1616-es balsikerű moldvai lengyel hadjáratról: http://books.google.fr/books?id=P0EVA AAA QAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_similarbooks_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. május 10.) Szepsi Lackó Máté tudósítása szerint az erdélyi kopjás lovasságnak döntő szerepe volt Iszkender sikerében – sajnos azonban erre ezidáig nem sikerült megbízható kontroll-

A lengyelek nem könnyen törődtek bele moldvai befolyásuk elvesztésébe, ezért ebben az évben az özüi/szilisztrai pasává kinevezett Iszkendernek ismét fel kellett vonulni hadával a vajdaságba. Bethlen már 1617 áprilisában kapott parancsot a moldvai hadjáratarra, de hosszú készülődés és előzetes béketárgyalások után – csak augusztus 29-én lépte át az erdélyi határt 12 000 főre tehető hadával. Szeptember 12-én Suceava alatt ütött tábort, s alig nyolcnapi tárgyalássorozat után, 23-án az ő közvetítésével a felek megkötötték a buszai békét.⁶⁰ Mivel a fejedelem szerint az oszmánok oldalán felvonultatott 4000 fős moldvai és alig 1500 fős havasalföldi csapat mellett ekkor állítólag csupán 4000 oszmán katona és 8–900 budzsáki tatár volt Iszkender pasa hadában, a fejedelem nem mulasztotta el, hogy politikai tőkét kovácsoljon abból – a fejedelemség történetében addig páratlan eseményből –, hogy a korábbi időszakban megszokott egy-két ezer fős kontingens küldése helyett ezúttal a moldvai hadszíntérre maga az erdélyi fejedelem vonult fel, még hozzá az ország főserégével.⁶¹

1620-ban Gaspar Gratian moldvai vajda – Bethlen Gábor fejedelem ellenlábasa – kegyvesztett lett a Portán.⁶² Ő azonban nem törődve bele leváltásába, lengyel csapatokat hívott be országába az oszmánok ellen. A segítségére érkező lengyel had azonban Cecoránál október 5–6-án katasztrofális vereséget szenvedett Iszkender pasa hadától.⁶³ Bár ebben az esztendőben Bethlen Gábor már – a Habsburg-ellenes hatalmak oldalán bekapcsolódva a harmincéves háborúba (1618–1648) – a Magyar Királyságban hadakozott, a Porta mégis a lengyel frontra vezényelte volna az erdélyi hadat. Bethlennek ez alkalommal mégis sikerült kitérnie a kötelezettség teljesítése elől.⁶⁴

1621-ben azután mindkét fél döntésre kívánta vinni a küzdelmet, ezért II. Oszmán szultán maga vezette hadát a lengyel határra, s a Rzeczpospolita is nagy erőfeszítéseket tett az oszmánok feltartóztatására. Chocimnál az elsáncolt lengyel–litván sereggel végül nem bírt az oszmán haderő, s az oszmán győzelem elmaradását nagy sikerként könyvelték el a keresztény világban.⁶⁵

---

forrást találni. Erdélyi történelmi adatok. Kiadta *Mikó Imre*. (A továbbiakban: ETA.) III. k. Kolozsvár, 1858. 161–162. o.

⁶⁰ *Sudár* 2011. 987. o.; *Demény* 1982. 107. o.; *Kołodziejczyk, Dariusz*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden, 1999. 345–353. o. A hadikészülődésekkel párhuzamosan a fejedelem Nápolyi Lászlót, a moldvai vajda egykori magyar deákját küldte Lengyelországba, hogy felmérje egy oszmánellenes keresztény szövetség létrejöttének esélyeit és az ahhoz való csatlakozás lehetőségeit. EOE VII. k. Budapest, 1881. 74., 79–80. o.

⁶¹ A lengyelek ellen felvonultatott oszmán, moldvai és havasalföldi erők nagyságáról: Bethlen Gábor levelei portai kapitihájához. Gáspár Jánoshoz. 1617. augusztus 3. In: *Történelmi Tár*, 1881. 295. o. 1617. szeptember 25. In: *TMÁO I. k. Pest*, 1868. 185. o.

⁶² Újabbán vö. *Stoy, Manfred*: Gaspar Grațiani, Fürst der Moldau 1619–1620: seine marginale Rolle in den Anfängen des Dreißigjährigen Krieges. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 112. (2004.) 306–315. o.

⁶³ *Demény* 1982. 55–56. o.; *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. (A továbbiakban *Gebei* 2007.) 82. o.

⁶⁴ *Sudár* 2011. 992. o. II. Oszmán szultán 1620. évi parancsa Erdély kormányzójához, Bethlen István kormányzóhoz: *TMÁO I. k. Pest*, 1868. 251. o. Bethlen Gábor levele a beszercei bírónak, 1620. július 20.: *Hurmuzaki, Eudoxiu de*: Documente privitoare la Istopria Romanilor. XV/II. București, 1913. 868. o.; *Demény* 1982. 55. o.

⁶⁵ *Gebei* 2007. 81–84. o. Vö.: *Demény* 1982. 53–56. o.; *Sudár* 2011. 992. o. Rövid angol nyelvű áttekintés a csata lengyel szakirodalmáról: *Sikora, Radosław*: Chocim (Khotyn) 1621 (<http://www.radoslawsikora.republika.pl/materialy/Chocim1621/Chocim1621.pdf>) (A letöltés utolsó időpontja: 2012. május 22.)

Bethlen Gábor első magyarországi háborúja (1619–1621) ismét elegendő indokot szolgáltatott arra, hogy az erdélyi diplomaták meggyőzzék a Portát: ne tartson igényt erdélyi segédcsoportokra. Így a fejedelem el tudta érni, hogy Erdély katonák helyett „csupán” 600 (valójában csak 560) szekér élelmet küldjön a szultán táborába a súlyos utánpótlási gondokkal küszködő oszmán hadaknak.⁶⁶

1633-ban az ukrajnai kozákok egyre merészebb vállalkozásai miatt ismét kiéleződtek az ellentétek az oszmánok és a lengyel–litván államszövetség között. Abaza Mehmed özüi/szilsztriai pasa megpróbálta kihasználni a helyzetet addig, amíg a Rzeczospolitát a Moszkva elleni háború köti le, de első kísérlete nem volt túl sikeres. A következő évre nagyszabású szultáni hadjáratot terveztek a lengyelek ellen, akik azonban 1634 elején Szmolenszknél döntő győzelmet arattak az oroszok felett. Így nyárra fő erőiket már át tudták csoportosítani a fenyegetett déli határ védelmére. A könnyű siker lehetősége elmúlt, a már amúgy is régóta folyó perzsi háború mellett az oszmánok nem kívántak második frontot nyitni, így megbékéltek Lengyelországgal.⁶⁷

1634 márciusában az oszmánok mozgósítási parancsot küldtek I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek.⁶⁸ „Mely dolog fejedelemnek tanácsurakkal együtt súlyosnak látszik vala, leginkább azért, hogy a hadakozás jó szomszédságtartó keresztyén ország ellen lenne. De sok tanácskozás után is, hogy a porta offensioját, bántódását minden úton-módon távoztatni és hűséget megmutatni, s szorgalmasan oltalmazni mindenkoron szükségesnek állítanának, egyéb nem lehetvén benne, az erdélyi vármegyékkel, fizetett hadakkal a fejedelem Szászsebeshez, a székelység pedig Barca mezejére, az pártiumbeli, Erdélyhez tartozó magyarországi vármegyékkel, váradi hadakkal, hajdúsággal... a Tocó vize mellé szállott. De a dolog nagy tanácsosan úgy moderáltatt, igazítottatt vala, hogy Mikó Ferenc... több eszes, okos akkorbéli úri személyekkel olly móddal bocsáttattott vala az vezér elejébe... noha fejedelemnek az ország népvel való készenlétét, s ki is szállást megjelentének, de okoskodásukkal autori, szerzőokai volnának, hogy a fejedelem is interpolálná, közbevetné magát a vezér, a porta és lengyelek között,⁶⁹ és noha egynéhány hónapok telnének az tractálásban... mindazonáltal jó békességre menne köztök a dolog.”⁷⁰ Az egész erdélyi hadsereg azonban így is május 15-től október végéig készenlétben állott, pedig ez év nyarán nagy aszály nehezítette az ellátást és pestis járvány is dúlt az országban – hiába érveltek már 1634 júniusában is azzal fejedelem diplomatái a Portán, hogy az éhínség és járványok miatt már az előző évben is vagy 25 000 „hadra való” ember holt meg Erdélyben.⁷¹

Miután azonban a Rzeczospolitának sikerült 1667-ben lezárnia az oroszokkal fellángoló konfliktusát, a pártfogó nélkül maradt lengyelelles ukrajnai kozákoknak és a

⁶⁶ Demény 1982. 115–116. o. Az élelmiszerszállítmány kalandos útjáról: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memoriáléja. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 128–139. o. A szekereket kísérő székelyek akár utászfeladatokat is el tudtak látni, sebtében megjavították az oszmánok egyik tönkrement moldvai hídját, „mert vagyon minden szerszámunk [fejszék, fűrők] hozzája” – írta a szemtanú.

⁶⁷ Kołodziejczyk 60. jegyzetben hivatkozott munkája, 432–436. o.

⁶⁸ Kraus, Georg: Erdélyi krónika 1608–1665. Ford. és szerk.: Vogel Sándor. Budapest, 1994. 145–146. o.; ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 146. o.

⁶⁹ A fejedelem Bethlen példáját követve akár az oszmánok ellenében is megpróbált egyezsége jutni a lengyelekkel: Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György. Budapest, 1893. 109. o.

⁷⁰ Szalárdi: Siralmas, 157. o.

⁷¹ Uo. 158. o.; I. Rákóczi György utasítása Szalánczy Istvánnak, 1634. június 14. In: TMÁO II. k. Pest, 1869. 201. o.

keresztény szomszédai összefogásától tartó Krími Kánságnak sikerült az Oszmán Birodalom erejét a lengyel–litván államszövetség ellen fordítani.⁷² 1672-ben a szultán személyesen vezetett hadjáratot a legfontosabb lengyel végvár, Kamenyec Podolszkij elfoglalására. A Porta ekkor már Bethlen példájára hivatkozott: „mivel pedig amikor isteni elődeim hadat viseltek azokon a vidékeken, örökös országunknak, Erdélynek a fejedelmei a török sereg megsegítésére hét-, sőt nyolcszáz árpával és liszttel megrakott szekeret szoktak küldeni”, s elrendelte 600 szekérnyi élelem szállítását a szultáni táborba, amit utóbb kegyesen 500 szekérre csökkentettek.⁷³

Kamenyec Podolszkij sikeres oszmán ostroma után a lengyel diplomácia 1673-ban előbb békeközvetítésre kérte fel, majd megpróbálta a háborúban a maga oldalára állítani az erdélyi fejedelmet, sőt Apafi Mihály felkerült az 1674. évi lengyel királyválasztó szejm jelöltjeinek listájára is.⁷⁴ A váltakozó sikerrel 1676-ig folyó háborúban IV. Mehmed szultán 1674-ben ismét újabb nagy hadjáratra indult a lengyel területek ellen, s ez alkalmából Erdélyt ismét 600 szekérnyi élelem küldésére kötelezték.⁷⁵

Az erdélyiek lengyelelles motivációjának feltűnő hiánya kísérté végig ezeket az eseményeket, s ennek fényében kellene értékelnünk a Porta „érdekérvényesítő” képességét is. Bár e téren még nem folyt rendszeres forrásfeltáró kutatómunka, de úgy tűnik, hogy általában sokkal-sokkal több szultáni parancs érkezett a fejedelemségbe (is), mint amennyit tényleges cselekvés követett. Az már a mindenkori oszmán vezetés bölcsességén múlt, hogy rá tudta-e kényszeríteni „engedetlenségre” hajlamos vazallusát kötelezettségei teljesítésére, és ha igen, milyen súlyú feladatot bízhatott rá egyáltalán az ellenségeivel rendszeresen kollaboráló erdélyiekre. Ennek tükrében értelmezendő többek között az, a török elvárásrendszerben bekövetkező XVII. századi változás is, amely konkrét erdélyi katonai beavatkozás helyett egyre inkább – ezen a logisztikai szempontból amúgy meglehetősen problémás területen – az oszmán sereg élelmiszer utánpótlásának támogatását szabta Erdély feladatául.

*Az Oszmán Birodalom átkaroló „jobbja”:
az Erdélynek szánt szerep a magyarországi hadszíntéren*

A hosszú magyarországi háborúkat lezáró 1568. évi drinápolyi béke után csak 1590-es évek kezdetén merült fel ismét, hogy az Oszmán Birodalom Közép-Európa felé fordítsa fegyvereit. Hogy tengeri összeütközés lesz-e a keresztény hatalmakkal vagy valahol a szárazföldön fog kitörni hosszabb háború, egészen 1593 közepéig nem volt világos. 1591-ben

⁷² *Kopcan, Vojtech*: A török Porta Thököly-politikája. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László*. Budapest, 1983. 121–122. o.; *Bartil, Peter*: Der Kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *Südost-Forschungen*, 33. (1974.) 183–188. o.; *Eickhoff, Ekkehard*: Vendég, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700). Budapest, 2010. 287–297. o.

⁷³ *Bethlen János*: Erdély története 1629–1673. Ford. *Vásárhelyi Judit*, szerk. *Jankovics József*. Budapest, 1993. (A továbbiakban: *Bethlen J.* 1993.). 465–473. o. A beszolgáltatandó élelmiszer szétosztása az erdélyi törvényhatóságok között: EOE XV. k. Budapest, 1892. 279–280. o.

⁷⁴ *Bethlen J.* 1993. 528., 561. o.; *Gebei* 2007. 227. o.

⁷⁵ EOE XV. k. Budapest, 1892. 385–387. o.

Isztambulból még éppenséggel az oszmán hajóhad felszereléséhez kértek erdélyi segítséget, ahogyan ezt – a katasztrófális lepantói vereség után – 1572-ben is tették.⁷⁶

A Birodalom vezetőinek ingadozó véleménye miatt végül csak 1593. július 29-én indult el Szinán nagyvezír parancsnoksága alatt az Oszmán Birodalom hada Magyarországra.⁷⁷ Így Erdélybe is viszonylag későn jutott el III. Murád szultán parancsa, hogy a fejedelemség hada csatlakozzék a Habsburg-dinasztia uralma alatt álló országrész elleni támadáshoz, és emellett török mértékben százezer kilónyi búzalisztet, ugyanannyi árpát, továbbá nagy mennyiségű mézet, nemkülönben vaját és sőt szállíttasson hajón Szamandriába (Szendrőre, ma Smederevo). A nagyvezír további nyolc pontban foglalta össze követeléseit: Báthori Zsigmond fejedelem „1. szállíttasson a táborba ötvenezer igen hosszú lándzsát, közülük húszezer tömör, a többi harmincezer pedig kivájt és kenderkéreggel körbetekert legyen. 2. A munkálatokhoz igen nagy számú ember legyen készenlétben kétélű kapával, lapáttal és egyéb ilyen szerszámokkal. 3. A hadi ágyúkat, amelyekkel János király fia egykor Tokajt ostromolta [1566], mind hozza magával. 4. Puskaporból és golyóból akkora mennyiség legyen, hogy a szükségleteket kielégítse. 5. A folyókon való hídveréshez gondoskodjon minden eszközzel felszerelt hajókról, amelyeket János király fia használt Tokaj alatt, úgy, hogy azokról semmi ne hiányozzon. 6. Az asztagokban álló termést az egész tartományban csépeltessek ki, és ebben az ügyben senkinek se hunyjanak szemet. 7. A tartományból vagyonelekobzás terhe mellett senki ne szegődjék a németek zsoldjába, akinek vagyona nincs, a fejével bűnhődjön. 8. Amilyen hadfelszereléssel János király fia korábban a magyar háborúban Szolimán császár elé járult, Zsigmond vajda ugyanolyanul menjen Belgrád mellé Szinánhoz; ha pedig egyes tartománybeliek vonakodnának őt követni, azokat fosszák meg életüktől és vagyonuktul.”⁷⁸

E szokatlan nehéz helyzetben követendő magatartásról a szeptemberi országgyűlésen kívántak az erdélyiek határozni. A fejedelemség vezetői Jan Zamoyski lengyel kancellár tanácsára az időhúzás és kivárás taktikáját választották: követeket küldtek a nagyvezír táborába, hogy csökkentsék a hadjárat terheit és megpróbálták Anglia segítségét is felhasználni, hogy elérjék a Portán: ne kelljen Erdélynek keresztény hatalmak ellen hadakozni.⁷⁹

Az oszmán haditervek csak szeptember elején kezdtek nyilvánvalóvá válni: amíg a fő erők valahol a Duna vonalánál vagy a Dunántúlon (esetleg Eger irányában is) tevékenykednek majd, a temesvári beglerbég az erdélyiekkel egyesülve – ahogyan az 1566-ban János

⁷⁶ A Porta emiatt 1591 februárjában 300 000 sing vásznat és 10 000 mázsa kendert követelt Erdélytől, mire a fejedelem áprilisban 100 000 sing vásznat és 1000 mázsa kendert küldött követével Isztambulba. EOE III. k. Budapest, 1877. 375–376. o. 1572-ben Báthori István vajda a saját pénzén 500 mázsa kendert vásárolt és küldött Lippára. *Szalay* 1862. 52. o. A Lippáról Belgrádba szállított kender azonban az ott felhalmozott viasszal és szurokkal együtt – egy véletlen folytán? – a tűz martaléka lett. *Ungnád Dávid* konstantinápolyi utazása. Ford., bev.: *Kovács József László*. Budapest, 1986. 38. o. Ezekből a rendkívüli „haditengerészeti ajándékból” azonban a későbbiekben már nem lett szokás.

⁷⁷ *Fodor Pál*: Egy nagy háború előjátéka (Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról). In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk.: *Hanák Péter*, szerk.: *Nagy Mariann*. Pécs, 1997. 77–82. o.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 63–83. o.

⁷⁸ *Bethlen* 2004. 221–222. o.

⁷⁹ *Bethlen* 2004. 237–248., 263–265. o.; *Várkonyi Gábor*: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában. Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593–1597. *Aetas*, 15. (2000) 4. sz. 119–120. o.

Zsigmond esetében is történt – az egykor sokáig Szapolyai-uralom alatt álló területek, Ecsed, Kálló, Tokaj, Kassa irányában nyomuljanak előre Észak-Magyarországon. (Augusztustól kezdve komoly kísérletek történetek, hogy rávegyék a térség magyar nagybirtokosait, hódoljanak be a szultánnak egy Erdélyhez hasonló státuszú vajdaság uralkodójaként.⁸⁰)

Miután a nyilvánvaló parancsmegtagadásra az erdélyi hadvezetés egyelőre nem mert vállalkozni, a fejedelem udvari hadaival október 3-án Kolozsvárnál szállt táborba, unokatestvérét, Báthory Istvánt pedig Várad alá küldte, hogy „ott élve a helyzet és az alkalom kínálta lehetőséggel, működjön együtt a temesvári pasával”. Az erdélyi had összegyűlte után a fejedelem Nagybánya vidékére vonult. Színelég azért, hogy „elhárítson” egy esetleges betörést a Magyar Királyság felől, valójában viszont azért, hogy ne kelljen együttműködni az oszmánokkal.⁸¹

Az oszmán hadjárat végén a nagyvezír az erdélyieknek is engedélyezte a hazavonulást, így amikor a keresztény erők komoly téli sikerei riadalmat keltettek a magyarországi oszmán hódoltságban, Zsigmond fejedelem joggal hivatkozhatott arra, hogy a hadak már téli szálláson vannak, s a beköszöntő tél miatt mindenképpen lehetetlen mozgósítani a sereget.⁸²

1594-re a Porta ismét előírányozta az erdélyiek felvonulását. A fejedelem „mihelyt a fák virágba borulnak... hatvanezer vitézzel és igen jól felszerelt hajókkal... úgy készüljön fel, hogy az év elején megindulhasson, ha a helyzet megkívánja vagy a császár megparancsolja.” Még a krími tatárok azévi felvonultatásával is megpróbálták megfélemlíteni az ingadozó fejedelemséget. A hadjárathoz való csatlakozás elmaradásának dacára is csak 1595 elejére vált bizonyossággá Isztambulban, hogy Erdély és a két román vajdaság nemcsak kivonta magát a harcból, de a kezdődő tizenöt éves háborúban egyenesen át is állt a keresztény koalíció oldalára.⁸³

Az ekkor kezdődő és csak 1606-ban véget érő tizenöt éves háború után hivatalosan hosszú békekorszak köszöntött a Magyar Királyságra. Ám amikor az elhúzódo tárgyalások ellenére is meghiúsult 1663-ban a Porta és I. Lipót császár és magyar király között a béke meghosszabbítása, az Oszmán Birodalom ismét támadásba lendült. A nagyvezír, Köprülü Ahmed ez év nyarán jelenetős haderővel vonult fel Érsekújvár ostromára, s ide rendelte Erdély fejedelmét, I. Apafi Mihályt is seregével.⁸⁴

Az előző öt év véres háborúi után azonban a Fejedelemségnek semmilyen komolyan vehető hadereje nem volt, a maradékot is az országban állomásozó császári csapatok köztötték le, az ország anyagilag kimerült. Ezért a nagyvezír beleegyezett, hogy a fejedelem csupán személyes kíséretével, 100 lovassal és 18 udvari emberrel csatlakozzék hozzá.⁸⁵

⁸⁰ Bethlen 2004. 236. o.; Tóth Sándor László: A „szináni ajánlat.” (Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban.) *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 97–110. o.

⁸¹ Bethlen 2004. 267–268. o.; EOE III. k. Budapest, 1877. 300. o.

⁸² Bethlen 2004. 270., 274–276. o.

⁸³ Bethlen 2004. 270. o. Az oszmánok még 1594 nyarán is próbálkoztak az erdélyiek mozgósításával: Kruppa Tamás: Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez. *Századok*, 137. (2003) 3. sz. 604–607. o.; Tomkó Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: A Szolnoki szandzsákbégek története II. *Zounuk*, 20. (2005) 11–13., 50–51. o.; Fodor Pál: A váci „harmincad” és egy hódoltsági főember a 16. században: Oszmán aga, cselebi és bég. *Történelmi Szemle*, 52. (2010) 3. sz. 338. o.; Ivanics Mária 56. jegyzetben hivatkozott munkája, 68–74. o.; Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1983) 2. sz. 283. o.

⁸⁴ A táborba szólító levelek: Bethlen J. 1993. 152–153., 162–163. o.

⁸⁵ Kraus 68. jegyzetben hivatkozott munkája, 565. o.

A fejedelem megvárta a krími tatárok 10 000 fős, a moldvai vajda 1000 gyalogosból és 3000 lovasból, a havasalföldi vajda 5000 lovasból és 600 gyalogosból álló seregének átvonulását.⁸⁶ Majd szeptember 20-án indult Radnótról Lippán, Aradon és Budán át, s csak az ostromlott keresztény fővár eleste után, október 18-án érkezett meg Köprülü Ahmed érsekújvári táborába. Ott a nevében kiáltványokat bocsátottak ki, melyek teljes szabadságot és vagyonbiztonságot ígértek az ország minden rendű lakosának, ha meghódol az oszmán hatalomnak. (A fejedelem azonban a Magyar Királyság politikusainak titokban kinyilvánította, hogy nem kíván az oszmánok bábjaként Magyarország királya lenni.) A hadjárat végétével Apafi Mihály december elején érkezett vissza országába.⁸⁷

A keresztény csapatok téli ellentámadásának sikerei után 1664. április 19-én a nagyvezír arról rendelkezett, hogy Apafi hada – a váradi, jenői és egri beglerbégekkel – mielőbb igyekezzék a szorongatott Nyitra várának felmentésére. A kérésnek az erdélyiek – nagy szerencsésükre – nem tettek eleget időben. Bár a fejedelem megparancsolta, hogy májusban 4000 válogatott katona gyülekezzen Gyulafehérvárott, Nyitra már május 3-án elesett, a felmentésére indított oszmán seregest pedig május 16-án a Garam folyó partján, Zsarnócánál súlyos vereséget szenvedett. Az erdélyiek pedig a Váradot ért rajtaütés és Kökényesdi György hajdúinak – félig meddig megrendezett – betörésére hivatkozva kivonták magukat az 1664. évi magyarországi felvonulásból.⁸⁸

A Habsburg Monarchia számára kudarcra végződő 1663–1664. évi oszmán háború után a Magyar Királyságban magasra csapott az I. Lipót uralmával szembeni elégedetlenség lángja, ami az 1670-es évekre fegyveres felkelésbe csapott át. Ezt a mozgalmat kezdetben a Fejedelemség a maga szerény eszközeivel támogatni és kontrollálni is próbálta. Az 1680-as évek elején azonban a Habsburgok elleni harc vezérszerepe a Magyarországról elmenekült „bujdosók”, a kurucok kezébe került a Fejedelemség vezetőitől. A Porta ugyanis ekkor már Magyarországon nem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet látta a Habsburg Monarchia ellenében felhasználható legjobb eszköznek, hanem az ifjú Thököly Imrét.

Ezt világosan jelezte, hogy 1682-ben visszavették a fejedelemtől az előző évi, Magyarország hódoltatására jogosító 'ahdnámét, majd a kuruc vezért, Thökölyt ez év augusztus 16-án a Fülek vára alatt az Észak-Magyarországon létrehozott újabb oszmán vazallus állam, 'Orta Madzsar'⁸⁹ „királyává” nevezte ki a szultán. Az Ibrahim budai beglerbég

⁸⁶ Bethlen J. 1993. 156–157. o.

⁸⁷ *Czegledi István*: Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele 1663-ban. *Új Magyar Múzeum*, 9. (1859) 49–64. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: A független fejedelemség utolsó évtizedei. In: Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 1986. (A továbbiakban: *R. Várkonyi* 1986.) 797. o.; *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003. 87–91., 143–149. o.; *Papp Sándor*: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 3–4. sz. 635–638. o. (A továbbiakban *Papp*: Szabadság, 2003.)

⁸⁸ *Bethlen J.* 1993. 215–222. o.; *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály. (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig.) Budapest, 1972. (A továbbiakban: *Trócsányi* 1972.) 44. o.; *Tóth Sándor László*: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 93–94. o.

⁸⁹ Az Orta Madzsar fogalmához: *Varga J. János*: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 415–423. o.; *Papp*: Szabadság, 2003. 652–663. o.; *Papp Sándor*: Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél. Imre Thököly ve Orta Macaristan halkına verilen ahidname-i hümayun. In: *Seres István*: Thököly Imre és Törökország. Imre Thököly ve Türkiye. Budapest, 2006. 278–289. o.

által vezetett hadjáratban az egyes vélemények szerint 17–20 000, mások szerint 25 vagy 35 000 fős oszmán sereg, Thököly 10–12 000 magyarországi kuruca és az erdélyi had 5–8000 fegyverese vett részt.

Bár az erdélyi diplomatákkal már 1681 decemberében közölték a Portán, hogy a következő évben az erdélyi seregnek ki kell vonulnia Magyarországra, Apafi fejedelem még hónapokig próbált kibúvót találni, de hiába. A fejedelem végül 1682. július 18-án indult el Gyulafehérvárról a hadak gyülekező helyére. Augusztus elején azonban még csak 3000 székely katona, 700 gyalogos, illetve 700 megyei lovas zsoldos volt táborában, így attól tartott, hogy alig gyűlik össze majd 5000 hadrafogható ember. A had augusztus 5-én indult el Szamosújvárról, de augusztus 10–11-én még csatlakozott hozzá 11 zászlóalj magyarországi felkelő kuruc, valamint 10 zászlóalj magyarországi hajdú és 2 század német zsoldos is, így a sereg létszáma már elérte a 8000 főt.⁹⁰

Székelyhíd–Debrecen–Szoboszló–Szolnok útvonalon Hatvanhoz vonultak, majd szeptember elejére érkeztek meg Fülek alá, amikor már javában folyt a vár török ostroma. Szeptember 3-án a város ostromakor az erdélyi szászok gyalogosait hat kis ágyúval a legkülső ostromsáncba állították, majd szeptember 7-én, a végső roham előtt az oszmán szeraszker (főparancsnok) 2000 gyalogost, 500 sáncmunkást és tizenkét ágyúhoz való lőport és golyót kért az erdélyiektől. A vár elfoglalása után az oszmánok az erősség lerombolása mellett döntöttek, a munkából az erdélyieknek jutott a városfalak lerombolása. Ezután szeptember 19-én az erdélyi had hazavonult, s október 15-én érte el Szamosújvárt.⁹¹

A következő évben, 1683-ban az Oszmán Birodalom döntő csapásra szánta el magát a Habsburg Monarchia ellen: Kara Musztafa nagyvezír az európai vazallus államok hadseregét mozgósítva, Bécs ostromára vezette az oszmán sereget.⁹² „Új esztendő ajándékában megérkezett az Császár kapucsi pasa hozta levele”, melyben április 24-ére Belgrádhoz rendelték az erdélyi hadat. („Megvan már az moldvai, havasalföldi állapot” – írta nem kis szarkazmussal a fejedelem tanácsura, Teleki Mihály.) Így Apafi fejedelem már február 23-án elrendelte a hadfelkelést Segesvárra, s elvárta, hogy országa hadinépe jó köntösben, fegyveresen, paripásan jelenjék meg, „...nem úgy mint tavaly, s annak előtte fa-kengyelesen, bocskorosan, mivel fővezér urunkkal ő ngával szemben kell lennünk.”⁹³

A Porta ekkor egyúttal azt is elrendelte Erdély számára, hogy 800, élelemmel megpakott szekeret küldjön Belgrádhoz. Az erdélyi diplomáciának azonban sikerült elérnie, hogy a felvonulás útvonalát és a csatlakozás helyszínét megváltoztassák, és az ország seregének hadbavonulása mellett további 10 000 tallér lefizetése fejében – azaz éppúgy, mint 1593-ban – az oszmán hadvezetés eltekintsen az élelmiszerszállítmánytól.⁹⁴

⁹⁰ Az erdélyi rendek a Szülejmán szultántól kapott 'ahdnáméval érvelnek, miszerint Erdélynek nem kötelessége hadra menni, csakhogy az már az idők folyamán elveszett, ezért az erdélyi portai követének feladata lett volna 1683-ban megszerezni a másolatát Isztambulban. *Trócsányi* 1972. 268–272., 278. o.

⁹¹ *Trócsányi* 1972. 273–275. o.; *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Varga* 2007.) 27–36., 175–176. o.

⁹² *Barker, Thomas M.*: Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting. Albany: State University of New York Press, 1967.

⁹³ *Trócsányi* 1972. 277. o.; EOE XVIII. k. Budapest, 1895. 95. o.

⁹⁴ *Varga* 2007. 132. o. Az indulást korainak tartották, olyankor még hó van Erdélyben, lovaknak, igavonó állatoknak nem lesz élleme, és felesleges is Belgrád felé kerülőt tenni. Az erdélyiek különben törvénytelennek tartották, hogy az ország egyszerre fizessen adót, küldjön katonát és szállítson élelmet. *Trócsányi* 1972. 277. o.

A krími tatárok hada, a moldvaiak 2000, a havasalföldiek 4000 fős segédcsapatai ezúttal is Erdélyen keresztül vonultak fel a magyarországi hadszíntérre,⁹⁵ így ismét csak nem kis gonddal járó távozásuk után, július 8-án indult a nyomukban a Kolozsvár melletti Apahidához összegyűjtött 6000 fős erdélyi sereg. A Bakonyszegen, Szolnokon, Visegrádon át felvonuló had a Duna mentén haladva augusztus 19-én Bruck an der Leithánál érte el az oszmán főerőket. A fejedelem augusztus 22-én teszi tiszteletét Kara Musztafa nagyvezírnél, aki Musztafa szilisztrai beglerbéggel együtt az utánpótlás szempontjából kulcsfontosságú győri vár blokádjával és a közeli Rába és Rábca híd őrzésével bízta meg az erdélyieket. Ennek köszönhetően egyfelől sikerült a bécsi ostromhoz átcsoportosítani onnan Ibrahim budai beglerbég első vonalbeli hadát, másrészt, kevésbé megbízható erdélyi vazallusát is távol tartani az esetleges bajkeveréstől. (A hadjárat közben a fejedelemség titkos diplomáciája már kereste a csatlakozás lehetőségeit a keresztény hatalmakhoz.⁹⁶)

Bécs felmentése után így az erdélyiek az oszmán had utóvédjeként viszonylag zavartalanul tudtak visszavonulni Buda alá, ahonnan a nagyvezír október 13-án bocsátotta haza Apafi hadát. A magyarországi táborozás alatt járványok tizedelték a katonákat, így mire november 4-én megérkeztek Dévára, nagyjából a sereg fele odaveszett. Az óvatosan politizáló Apafi fejedelem a következő években már elég sikeresen távol tartotta Erdélyt a közös hadműveletektől.⁹⁷

Az 1521 és 1568 között kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó magyarországi háborúban az oszmánok csak azért tudták megszerezni és megtartani a Szapolyai-dinasztia és magyar hívei kétséges támogatását, mert magának a dinasztianak a léte és államának fennmaradása volt a tét a Habsburgokkal való versengésben. Hiába állították később ezt az időszakot „mérceének” erdélyi vazallusuk elé, valójában 1571 után – a korábbiakhoz képest – konszolidálódott a helyzet, mégpedig jelentős mértékben épp az előző évtizedekben meghozott oszmán politikai-katonai döntéseknek köszönhetően. Baranyai Decsi János erdélyi történetíró így fogalmazta meg a tizenöt éves háborúban való erdélyi részvételről folyó vita kapcsán az új helyzetet: „A háború célja és oka sem ugyanaz most, mint akkor volt, amikor János és fia török fegyverek segítségével vetélkedett az ország birtokáért az osztrák fejedelmekkel. Most Magyarországon is egy jog érvényesül, és úgy tekinti a törököt, mint erőszakos foglalt, mint a törvény, a szabadság, a hit ellenségét, és minden erejével visszaverésére törekszik.”⁹⁸ A XVI. és XVII. század végének nagy magyarországi török háborúi világosan megmutatták, hogy az Oszmán Birodalom érdekében, annak szándékai szerint megkezdett magyarországi háborúk esetében nagyon szűk volt a fejedelemség mozgástere: az erdélyiek nem nagyon választhattak mást, mint a szembe fordulást vagy a szükségszerű alárendelődést.

⁹⁵ *Alexandrescu Dersca – Bulgaru, Maria Matilda: A románok Bécs ostrománál.* In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország című, 17. jegyzetben hivatkozott kötet, 203., 205. o.

⁹⁶ *Varga 2007.* 132–135. o. Apafi titokban már 1683 januárjában Esterházy Pál nádoron keresztül felajánlkozott békeközvetítőnek I. Lipótnál. *Trócsányi 1972.* 278–280. o. A következő években már igencsak akadozó oszmán–erdélyi „együttműködésről”: *Tóth Hajnalka: A „tatár kán” és Baththyány II. Ádám. A Krími kánság hadereje Buda alatt 1686-ban.* *Fons*, 16. (2009) 3. sz. 380–384. o.

⁹⁷ *Varga 2007.* 197–198. o. A hadjáratra 109 szekeret küldtek a kincstári birtokokról (*Hadtörténelmi Közlemények*, 9. [1896] 4. sz. 84. o.), s ez alkalommal 16 228 forintot költöttek a fejedelem fizetett hadának zsoldjára és élelmére. *R. Várkonyi 1986.* 827. o.

⁹⁸ *Baranyai Decsi János* magyar története [1592–1598]. Ford., bev.: *Kulcsár Péter.* Budapest, 1982. 90. o.

*Együtt a „független” Magyarorszáért?
Az Oszmán Birodalom segédcsapatai az erdélyi fejedelmek oldalán*

Amint a román vajdaságok példáján is látható, az Oszmán Birodalomban a vazallus uralkodók és a Porta bizalmát élvező fejedelemjelöltek külső hatalmak támadása vagy trónkövetelők fellépése esetén többnyire számíthattak a birodalom politikai-katonai segítségére. Ilyen esetben a szomszédos vazallusokat segítségnyújtásra kötelezték, s ha a szükség úgy hozta, a határmenti katonaság is beavatkozott a harcokba. Így nemcsak az Erdéllyel szemben támasztott követeléseknek, hanem a Szapolyai-dinasztia uralkodóit támogató oszmán magatartásnak is kimutatható a folytatása az 1571 és 1688 közötti időszakban.

Erdélyben 1572-ben a Porta elismerte az erdélyi országgyűlés szabad fejedelemválasztási jogát, s az így megválasztott Báthori István uralmát. Akadt Bekes Gáspár személyében olyan veszélyes trónkövetelő is, aki egyaránt megszerezte a bécsi Habsburg uralkodó és a Porta jóindulatát. Ám amikor Bekes 1575-ben végül elszánta magát a fegyveres támadásra, a Porta Báthori támogatására utasította a hódoltsági oszmán erőket és a havasalföldi vajdát is.⁹⁹

Az 1575. évi háborúról szóló elbeszélő források nem tulajdonítanak különösebben nagy jelentőséget ezeknek a segéderőknek, mert a leírások szerint a temesvári pasa küldötte, a jenői szandzsákbég csupán 400, a havasalföldi vajda pedig 200 könnyűlovassal segítette. A Porta rendelete szerint ugyanakkor a két román vajdának 5000–5000 katonával kellett volna támogatni Báthorit, s a oszmán vitézek jutalmazási jegyzéke alapján is legalább 1000–1500 főre becsülhető a magyarországi oszmán tartományokból érkező segélyhad létszáma.¹⁰⁰

Az, hogy az 1575. július 8-i kerelőszentpáli csatában miért voltak közülük ilyen kevesen jelen, jelenleg nem tudható, ám „az törökök vitézsége egyebek előtt kitetszék” így is. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a hódoltsági oszmán csapatok erdélyi jelenlétük mellett jelentős diverzióval tették lehetetlenné, hogy a Magyar Királyságból további haderőt vonjanak ki Bekes megsegítésére: Észak-Magyarországon elfoglalták a Bekest támogató Balassa János családi várait, Kékkőt, Divényt, Somoskőt.¹⁰¹

A tizenöt éves háborút követő zavaros időszakban, 1611-ben ismét komoly veszély fenyegetett a Porta által elismert erdélyi fejedelem, Báthori Gábor uralmát. A Magyar Királyság felől Bocskai egykori főkapitánya, Homonnai Drugeth Bálint jelentkezett trónkövetelőként, aki szintén erős támogatást élvezett az Oszmán Birodalom vezetői között. Havasalföldön pedig a Báthori által még az év elején elűzött vajda, Radu Șerban,¹⁰² Erdélyen belül meg a magára haragított szász „natio” szervezkedett ellene. Ellenségei gyűrűjébe szorulva a fejedelem Nagyszében városába vette be magát, és végső szorultságában

⁹⁹ Horn Ildikó 42. jegyzetben hivatkozott munkája, 87–97. o.

¹⁰⁰ A török segélyhadakról: *Istvánffy* I/3. k. 27–28. o.; *Szalay* 1862. 227–229. o. Vö.: *Fodor Pál*: Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. (Az 1575. évi erdélyi háború tanulságai.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 2. sz. 55–81. o.

¹⁰¹ *Bethlen* 2004. 49., 56.; *Istvánffy* I/3. k. 27–28. o.

¹⁰² *Stoy, Manfred*: Radu Șerban, Fürst der Walachei 1602–1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie. *Südost-Forschungen*, 54. (1995) 49–103. o.

oszmán segítséget kért.¹⁰³ A marosvásárhelyi Borsos Tamás szerint ekkor „Havasalfölde felől is jöve Báthori segítségére Omer pasával közel harminc- vagy negyvenezer török; Tömösvár felől is jöve Szülfikár pasával tízezer török.”¹⁰⁴ Harcra már nem került sor, mert a támadók pusztán az oszmán segély hírére visszavonulót fűjtak. A Habsburg-barát havasalföldi vajdát, Radu Șerbant elűző oszmán–tatár had, melyet Ömer pasa vezetett, szeptember 20. és 25. között alig öt napot töltött Brassó közelében a Barcaságban, pusztításai miatt nagyon hamar kitessékelté onnan Báthori Gábor fejedelem.¹⁰⁵

1613-ban, amikor Báthori helyett maguk az oszmánok Bethlen Gábort tették Erdély fejedelmévé, új mederbe terelődött az oszmán segélyhadak ügye. A török hadak által erővel a fejedelmi székbe „installált” uralkodó személyét olyan nagyfokú bizalmatlanság övezte, hogy a bécsi udvar mindent megtett, hogy megbuktassa.¹⁰⁶ Szorult helyzetéből Bethlen már 1614-től úgy próbált kijutni, hogy újra és újra a tizenöt éves háború után felhagyott nyugati irányú, szárazföldi terjeszkedés politikájának felújítását javasolta a Portának.¹⁰⁷

Amikor 1618-ban megindult a protestáns cseh rendek Habsburg-ellenes harca, Bethlen igen gyorsan a szövetségesük lett, s nagy erővel próbálta az Oszmán Birodalmat is bevonni a konfliktusba. A Porta azonban – részben a fentebb tárgyalt feszült lengyel helyzet miatt – ekkor még nem kívánt aktívan beavatkozni a Habsburgok elleni harcba, az pedig kifejezetten ártott a fejedelem ügyének a Magyar Királyságban, hogy 1620 októberében Karakas Mehmed budai beglerbég elfoglalta Vácot.¹⁰⁸

Bethlen már 1614-ben oszmán segítséget remélt, de ismerve a magyarok ellenérzéseit, akkor még elképzelhetetlennek tartotta, hogy török katonákkal az oldalán induljon a Habsburgok elleni támadásra, ezért „csupán” a birodalom pénzügyi támogatását kérte magyar királyságbeli katonai terveihez.¹⁰⁹ 1620-ban cseh szövetségesei nehezedő helyzete, majd azok fehérhegyi veresége után azonban egyre súlyosabb helyzetbe került, úgy hogy közvetlen támogatásért fordult a Portához. A befejezetlen lengyel–török háború ellenére is sikerült kieszközölnie 1621 elején, hogy birodalmi katonaság csatlakozzék hozzá, 1621 októberében pedig megszületett az engedély az egri és temesvári beglerbégek segítségnyújtására. (A hódoltság oszmán fegyveresei már 1618 óta ugrásra készen várták a fejleményeket!¹¹⁰)

¹⁰³ Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. *Századok*, 148. (2008) 4. sz. 807–848. o.; Vörös Péter: Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 864–887. o.

¹⁰⁴ Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Kiadta: *Kocziány László*. Bukarest, 1972. 59. o.

¹⁰⁵ Mika Sándor: Weiss Mihály. Budapest, 1893. 141–143. o.

¹⁰⁶ *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok*, 145. (2011) 877–914. o.; *Cziráki Zsuzsanna*: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk sem nem vagyunk.” Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején. PhD-disszertáció, kézirat. Szeged, 2010. 109–152. o.

¹⁰⁷ A Habsburg országok elleni oszmán támadás részletes terve: Bethlen Gábor utasítása portai követe számára. In: *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. (A továbbiakban: *Szilágyi* 1879.) 15–21. o. – A fejedelem uralma kezdetén még annak is örült volna, ha 1613 telére 2000 oszmán és 2000 román, 1000 tatár lovast meg 1000 oszmán gyalogost hagynak mellette. Uo. 65. o.

¹⁰⁸ Vácot Bethlen és a Habsburg kormányzat is odafigyelté titokban az oszmánok támogatásáért cserébe: Papp: Bethlen Gábor, 2011. 953., 958. o.; *Sudár* 2011. 992–994. o.

¹⁰⁹ Az Oszmán Birodalom már Bocskai katonáinak zsoldjára is nagy összegeket fizetett ki. *Nagy László* 5. jegyzetben hivatkozott tanulmánya, 216. o.

¹¹⁰ TMAO I. k. Pest, 1868. 316–317. o. A helyes datálásról: Papp: Bethlen Gábor, 2011.

A hódoltságból hozzá érkező néhány száz lovas ugyan nem feltétlenül gyakorolt jelentős hatást a hamarosan véget érő hadműveletekre, ám – mint azt Bethlen kiváló érzékkel felismerte – az Oszmán Birodalom hadainak jelenlétével nyomást tudott gyakorolni a bécsi kormányzatra.¹¹¹ S ehhez a körhöz nem csak az oszmánok tartoztak: Bethlen egyik különleges „újítása” a két román vajdaság haderejének és a krími és nogáj tatárok ismételt bevonása volt a fejedelemség magyarországi hadműveleteibe. Erre Szapolyai János Zsigmond királyságbeli háborúi óta (1566) nem volt példa.

1620-ban a fejedelemhez látogató tatár követek útján Bethlen tízezer forint fejében 15 000 tatárt kért II. Dzsánibek Girej krími uralkodótól, de szerencsétlenségére az elpártoló magyarországi urak elfogták a követeket és közhírré tették a segélykérő levél tartalmát. Ezzel sikerült kétes hírbe keverniük a „pogányokkal cimboráló” Bethlent a keresztény Európa előtt.¹¹²

A fejedelem azonban később sem adta fel tervét, s 1621 augusztusában megismételte a segélykérést: 10 000 oszmán és 10 000 tatár harcost kért maga mellé. Ennek köszönhetően az esztendő őszén 3000 tatár érkezett a moldvai török táborból Nyitra vidékére.¹¹³ Sikerült meggátolni, hogy a harcosok kárt okozzanak Erdélyben, ám ez év telén újabb tízezer nogáj tatár készült Kantemir Mirza vezetésével Magyarországra. Ezek a tatárok is Erdély és nem Havasalföld felé akartak a hadszíntérre vonulni. Mivel azonban ekkor már Nikolsburgban folytak a béketárgyalások II. Ferdinánd császárral, a fejedelem eltorlaszoltatta a Kárpátok hágóit, és nem engedte be a veszedelmes tatár sereget országába.¹¹⁴

1623-ban 2500 fős havasalföldi had jött Bethlen segítségére,¹¹⁵ és két-háromezer tatár is csatlakozott hadához,¹¹⁶ 1626-ban pedig a magyarországi hódoltságban állomásozó kisebb krími tatár csapatok is részt vettek a harcokban a budai pasa csapataival együtt.¹¹⁷ A tatárok többnyire félték a tűzfegyverektől, s szablyából, íjból, pányvából álló, esetleg dzsidával – rövid lándzsával – is kiegészített fegyverzetük főként portyázó hadviselésre

¹¹¹ Papp: Bethlen Gábor, 2011. 956–960. o.; Bethlen Gábor levelei feleségéhez, 1621. június 30., augusztus 21., augusztus 22. In: Szabó Károly: Bethlen Gábornak és nejének Károlyi Zsuzsannának levelezése. (Az Erdélyi Múzeum-Egylet birtokában lévő eredeti és saját kezű példányokról.) *Történelmi Tár*, 2. (1879) 206. o.; TMÁO I. k. Pest, 1868. 300. o.; Gergely Samu: Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához. *Történelmi Tár*, 5. (1882) 129. o.

¹¹² Széchy György jelentése II. Ferdinánd császárhoz, 1621. április 26. In: *Szilágyi* 1879. 163. o.; *Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor. Budapest, 1983. 136–137. o.; Papp: Bethlen Gábor, 2011. 963–964. o. Széchy, a fejedelem addigi egyik generális kapitánya éppen akkor írta ezt meg II. Ferdinándnak – talán nem minden rosszindulattól mentesen –, amikor elpártolt Bethlentől. (Pálffy Géza szíves közlése.) A magyarországi közvélekedés ezzel kapcsolatban elég egyöntetű volt: „Egy az, hogy Istennek ellen vagy az egész Szent Írás is tiltja, hogy senki ördög és pogány segítségével az Isten hívei ellen ne éljen. Más az, örök gyalázat édes hazájára törököt, tatárt hozni, azokkal nemzetségét rontani és annak szép lakóhelyeit megemészteni...” A kassai gyűlés 1607-ben kelt követutasítása. In: *Történelmi Tár*, 1899. 281–282. o.

¹¹³ Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc szerint ezeket „csak az híriért vitette a fejedelem oda fel.” ETA I. k. 139. o.

¹¹⁴ Tholdalagi Mihály naplója. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 233–234. o.; Documente IX. București, 1937. 240. o.; TMÁO I. k. Pest, 1868. 336., 341. o.

¹¹⁵ Tholdalagi M. naplója. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 237. o.

¹¹⁶ Kemény János önéletírása. A szöveggondozás és a jegyzetek V. *Windisch Éva* munkája. Budapest, 1980. 49–50. o.

¹¹⁷ Az 1626-os palánki csatározásokban Kemény János visszaemlékezései szerint különösen kitűnt a pesti tatárok parancsnoka, Iván aga, akinek „csak egy zászlóalja vala, de igen vitéző emberkedvén, az futó csata [itt csapat] is megfordult.” Uo. 68. o.

tette őket alkalmassá.¹¹⁸ Jelentőségüket főként félelmetes híruk növelte, mellyel Bethlen Gábor tudatosan is riogatta ellenfeleit. „Ha 4000 tatár jó – írta a fejedelem 1624-ben konstantinápolyi követének – az híre 14 000 leszen, bizonynal hidje ő nagysága, bizonyos hogy négy ezer tatárok jelenlétével több dolgot vihet véghöz az némettel való békesség csinálásban, hogy sem mint húszezer török haddal, mert úgy rettegnek [a németek].”¹¹⁹

Bethlen kérései nyomán a román vajdák katonai segítségnyújtása is rendszeressé vált. 1623-ban közel négyezer moldvai és havasalföldi kurtány (jellegzetes román könnyűlovas) vett részt az újabb hadjáratban. 1626-ban és 1644-ben viszont mindkét vajdaság elvileg ezer–ezer lovast küldött.¹²⁰ A könnyűfegyverzetű román íjászlovassal kurtányokat rendszerint az erdélyi csapatok elővédjeként alkalmazták, s e helyen kiválóan megállták helyüket. (Már 1620-ban is azért kért Bethlen havasalföldi „vörös” lovasokat: „rossokat”, „mert nehéz hadaink elegendő vagyon, de a könnyű hadra vagyon igen nagy szükségünk.”¹²¹)

A román csapatok hasonló gondokat okoztak az erdélyi hadvezetésnek, mint a törökök és a tatárok. Országos mustrán válogatták ki őket az erdélyi megbízottak,¹²² és fizetést a vajdáktól kellett volna kapniuk. Induláskor azonban néha elmaradt a zsoldfizetés, s a további hópénzek is rendszeresen késtek. Bethlen ragaszkodott hozzá, hogy a vajdák a lovasaikat „jó készüléssel, három zsold pénzzel bocsássák mellém, az kiknek megparancsolják, hogy sehol ne dúljanak, raboljanak, pénzeket éljenek, mert az a had nem olyan mint ők gondolják.” A fejedelem kívánsága azonban többnyire csupán óhaj maradt.¹²³

1623-ban a fejedelem már oszmán parancsnoki rangot, szerdárságot és jelvényeket – kaftánt, szablyát, díszbuzogányt és felszerszámozott lovat – is követelt mellőlük, „hiszen mi is ő hatalmasságának szerdára leszünk; ha csak egy alajbéknek [a szandzsáknak nevezett török közigazgatási egység helyettes vezetőjének] is küldenek, talán mi is megérdemeljük azoknál inkább.”¹²⁴

1623-ban és 1626-ban tehát már igen jelentős oszmán erők támogatták Bethlen hadjárait a Magyar Királyságban, és 1643–44-ben I. Rákóczi Györgynek is sikerült elnyerni a Porta beleyezését és támogatást magyarországi terveihez. Bár ezek a vállalkozások hadtörténeti szempontból alighanem a legtöbbször és legrészletesebben feldolgozott erdélyi témák a magyar hadtörténeti irodalomban,¹²⁵ ám az, hogy ez a politikai fordulat meny-

¹¹⁸ Collins, Leslie: *The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th–17th Centuries*. In: *Technology and Society in the Middle East*. Eds. Parry, V. J. and Yapp, M. E. London, 1975. 257–276. o.

¹¹⁹ TMÁO I. k. Pest, 1868. 410. o.

¹²⁰ „...de Lupul vajda csak hétszázat adott, azok is csak rossz elegy-belegy gaz had volt.” I. Rákóczi György levele portai követéhez. 1644. április 29. In: I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal – Barabás Samu. Budapest, 1888. (A továbbiakban: *Beke – Barabás* 1888.) 681. o.

¹²¹ TMÁO I. k. Pest, 1868. 234. o.

¹²² 1623-ban a Porta 500 lovas és 500 gyalogos kiállítását parancsolta az erdélyiek mellé a havasalföldi vajdáknak, Bethlen azonban 1000 lovast kért, s a vajda teljesítette kérését. A havasalföldi vajda levele Bethlen Gáborhoz. 1623. április 2. In: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, 1886. 254–256. o.

¹²³ TMÁO I. k. Pest, 1868. 242. o. – 1644-ben a hadszínterre vonuló havasalföldi had elpusztította az útjába eső helyeket, így az őket követő moldvaiaknak I. Rákóczi György kénytelen volt új útvonalat kijelölni. 1681-ben az előrelátó erdélyi hadvezetés megpróbálta megakadályozni, hogy a román segédhadak a fejedelemség területén vonuljanak fel, de ehhez nem sikerült megnyerni a török Porta támogatását. Trócsányi 1972. 258. o.

¹²⁴ Bethlen Gábor utasítása portai követének. In: TMÁO I. k. Pest, 1868. 392. o.

¹²⁵ Például Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest, 1969.; Cseh-Szombathy László: *I. Rákóczi György 1644-es hadjárata*. [1. rész.] *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956.

nyiben kapcsolódott a Habsburgokkal kötött béke 1625. és 1627. évi meghosszabbítása miatti erődemonstráció igényéhez, vagy milyen módon függött össze a Porta más irányú lekötöttségeivel (például 1623-ban kiújult a perzsa háború), egyelőre még megválaszolatlan kérdések.¹²⁶

A harmincéves háborúba svéd–francia szövetségben bekapcsolódó I. Rákóczi Györgynek 1643 végén sikerült elnyernie Ibrahim szultán engedélyét a magyarországi háborúra – igaz ez engedély csak az egykor Bethlen által is birtokolt hét északkelet-magyarországi vármegye határáig szólt.¹²⁷ A fejedelem mellé rendelt oszmán határvidéki katonák száma ezúttal nem emelkedett ezer–ezeröttszáz fő fölé, így nem is játszottak túl jelentős szerepet az Észak-Magyarország területén hullámzó harcokban.¹²⁸ Budánál ugyan összevontak vagy 7–8000 katonát, de ezeket a fejedelem minden könyörgése ellenére sem vetették be egy tömegben a harcokba. Ugyanakkor Rákóczi tán még a közvetlen segítségnél is jobban bízott az oszmánok által végrehajtott követett diverzió „áldásos” hatásaiban.¹²⁹

Az erdélyi seregben egymást „turnusokban” váltó oszmán csapatok magatartása nemcsak az ellenségnek, hanem az erdélyi fejedelemnek is gondot okozott.¹³⁰ A török portyázókat még annyira sem lehetett fékezni, mint az erdélyi katonákat, mert minden ilyen kísérlet az „ellenséggel”, a királyi katonasággal való együttműködés vádját vonta a hadvezérre. Ezzel a magatartással pedig az oszmánok súlyos károkat okoztak a fejedelmek

1. sz. 43–76. o. [2. rész.] *Uo.*, 1957. 1–2. sz. 179–203. o.; *Cseh-Szombathy László*: I. Rákóczi György 1645. évi hadjárta. *Uo.*, 1957. 3–4. sz. 101–135. o.

¹²⁶ Míg ezzel szemben Bethlen Gábor 1618 és 1622 közötti háborújának oszmán vonatkozásait, a Porta távolmaradását már több tanulmány is érintette: *Heinisch, Reinhard, Rudolf*: Habsburg, die Pforte und Böhmisches Aufstand (1618–1620) I. Teil. *Südost-Forschungen*, 33. (1974) 125–165. o., II. Teil. *Südost-Forschungen*, 34. (1975) 79–124. o.; *Papp*: Bethlen Gábor, 2011.; *Sudár* 2011. 990–994. o.

¹²⁷ Ibrahim szultán engedélyének régi magyar fordítása, 1643. december. In: *TMÁO* III. k. Pest, 1870. 244–245. o.

¹²⁸ Állítólag Rákóczi annyi oszmán harcost kért az egri beglerbégségből, amennyi Bethlen mellett szolgált. Kjatib Cselebi krónikája szerint 1500 határvidéki katona segítette. *Karácson János*: Török történetírók 3. k. Budapest, 1916. 340. o. A megígért és a tényleges segítség közötti különbségről: *Blaskovics József*: Az „orta Madzsar” (Orta Macar) és Erdély történetére vonatkozó török okiratok I. Rákóczi György fejedelem korából. *Borsod-Abauj-Zemplén Levéltári Évkönyv*, VI. (1990) 266. o.

¹²⁹ Szentpáli István levele I. Rákóczi Györgynek, 1644. június 21. In: *Levelek és acták I. Rákóczi György és a Porta diplomáciai összeköttetései történetéhez*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1883. 790. o. „az bosnai passa, kanisai bék s az ott körül való végházakbúl, ide alább pedig az esztergomi bék az kikabdosással igen sokat segíthetne.” I. Rákóczi György utasítása Hajdu György kapitihának, 1644. január 3. In: *Beke – Barabás* 1888. 663. o. „Magyarországban a török vitézek oly derekas csatázásokat, rettenetes rablásokat tesznek, egyik rablás az másikat ott éri, mi időnkben békekesség alatt ilyen nem volt, talám még mikor az két császár között hadakozás volt fenn is, ritkán esett ilyen.” I. Rákóczi György levele portai követéhez, 1644. szeptember 16. In: *Beke – Barabás* 1888. 686. o. „mivel Zentről obsideálni akarjuk, parancsolnánk úgy budai vezérnek Esztergom felől csinálnának distractiót az németnek s túl az Dunán is.” I. Rákóczi György utasítása Serédy István kapitihának, 1645. március 13. In: *Beke – Barabás* 1888. 756. o. A Porta 1645-ben belevágott egy új, Velence-elleni háborúba, így ettől fogva nem volt érdeke túlságosan belebonnyolódni I. Rákóczi György magyarországi ügyeibe III. Ferdinánd császár ellenében.

¹³⁰ „Bizon nem bánjuk, ha az egri passát megváltoztatnák. Tavaly vitték volt el ugyan nemesemberek jobbágy asszonyembereket, férfi gyermekeket, azoknak is nevetek küldtük kegyelmednek, azoknak is szabadulásokban forgolódják kegyelmed az fővezérnél, hadd édesedjék annál inkább hozzánk az emberek is vele.” I. Rákóczi György levele portai követéhez, Serédy Istvánhoz, 1645. május 6. In: *Beke – Barabás* 1888. 766. o.

ügyének, a túl szigorú fellépés viszont ürügyet teremtett az oszmánoknak, hogy kivonják csapataikat a hadszíntérről.¹³¹

Legközelebb csak az 1670-es években, a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés idején teremtődött ismét lehetőség arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség Bethlen Gábor és I. Rákóczi György módjára próbáljon meg ismét beleavatkozni a Magyar Királyság ügyeibe. A Porta azonban az 1672–1676. évi lengyel, majd az 1677-ben kitört orosz háború miatt sokáig elzárkózott attól, hogy a Magyar Királyságban is konfliktusba keveredjen. Így az erdélyiek csak 1680-ban kaptak engedélyt és oszmán segélyhadat egy újabb támadás megindítására.¹³²

1680 novemberében Apafi fejedelem portai követe azt kérte Isztambulban, hogy engedélyezzék az erdélyi hadsereg magyarországi felvonulását, s rendelkezzenek mellé 5–6–10 000 oszmán katonát és 2–3000 moldvai és havasalföldi lovast. A Porta beleegyezett, így 1681. május 11-én megérkezett a szultáni fermán Erdélybe, I. Apafi Mihály oszmán szerdár lett. Ezzel elnyerte az egyesült erdélyi–magyarországi kuruc–oszmán hadak fővezerségét. A két román vajdaság hada július vége felé indult el, az erdélyi kormányzat azonban nem sietett. Csak augusztus közepén indult meg a had Szamosújvárból, de még 26-án is csak Zilahnál állt, amikor a melléjük rendelt magyarországi bujdosók hadából egy 3000-es sereg már Sziléziában tartózkodott! Az eredményes hadviselést azonban legalább ennyire gátolta a bujdosók legjelentősebb vezére, Thököly Imre és az erdélyiek között húzódozó ellentét, így hadaik egyesítése is nehezen ment. Szeptemberben végül így is 7–8000 erdélyi, 7000 oszmán, 6800 Thököly-féle bujdosó (kuruc), 1200 Erdélyhez húzó bujdosó (kuruc), illetve 2000 havasalföldi és moldvai katona, azaz 24–25 000 fő és 16 ágyú állt Apafi névleges parancsnoksága alatt. (Az 1657. évi lengyelországi hadjárat óta nem állt ekkora haderő erdélyi irányítás alatt.)

Az elvárt eredmények azonban elmaradnak: az egyesült had ugyan szeptember 13-án elfoglalta a hajdúváros Böszörményt, majd egyhetes ostrommal szeptember 25-én bevette Kálló várát, de ezután a vezérek nem tudnak megegyezni a további teendőknél. Végül Apafi fejedelem szeptember 30-án Thököly hadát átküldte portyázni a Tiszától nyugtra, ő pedig az oszmán segélyhaddal az üresen hagyott Nagyvárad megszállása után az erdélyi határt őrző, kulcsfontosságú Szatmár várához vonult. A komoly erősség ostroma azonban elmaradt: az őrsgel már majdnem sikerült megegyezni a vár átadásáról, ám az oszmán segédhad katonái október 8–10-én kirabolták a behódolt várost. A megadásról így szó sem esett többé, a váradi beglerbég pedig minden ígérete ellenére még másnap, október 11-én – a magyar rabokkal együtt – elhagyta Apafi táborát. Az erdélyi had még három napig időzött a vár alatt, de valójában gyöngesége miatt a vár ostromára nem vállalkozhatott. A fejedelem visszavonulása után novemberben Áneas Sylvius Graf von Caprara tábornok hadai azután gyorsan visszafoglalták Kállót és Nagyváradot. Az 1681-es hadjárat mind politikai, mind katonai szempontból tökéletes kudarc volt Erdély számára.¹³³

¹³¹ Az oszmán csapatok augusztus végi hazavonulásának okairól: I. Rákóczi György levele Maurer Mihálynak, 1644. szeptember 1. In: *Beke – Barabás* 1888. 709–710. o. Ez már korábban is probléma volt. Lásd: Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárnak, 1623. november 10. In: *Szádeczky Lajos*: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. *Magyar Történelmi Tár*, 27. (1915) 59. o.

¹³² *Trócsányi* 1972. 87–233. o.; *Papp*: Szabadság, 2003. 647–651. o.

¹³³ *Trócsányi* 1972. 253–264. o. Szatmár szerepéről: *Pálffy Géza*: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586) (A Báthory kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréről). *Mediaevalia Transilvanica*, I. (1997) 1–2. sz. 113–126. o.

A korábbi magyarországi történetírás szerint Bethlen Gábor, sőt még Apafi Mihály uralma alatt is felmerült az „elvi” lehetőség, hogy a Szapolyai-dinasztia egykori országegyesítő céljaihoz hasonló módon, formálisan a Porta fősége alatt ugyan, de mégiscsak Erdély érdekeinek megfelelően állítsák helyre az oszmánok által meg nem szállt magyar területek egységét.¹³⁴ Habár ezt a Bethlennek tulajdonított nagyszabású elképzelést a fejedelemnek nem sikerült véghez vinnie, Apafi pedig igazából a valódi lehetőségig sem jutott el – a század közepén pedig I. Rákóczi György is legfeljebb csupán két, hét vagy épp tizenhárom felső-magyarországi vármegyének a maga számára való megszerzésében gondolkodott¹³⁵ –, az esetek többségében a valódi céljaik eléréséhez ténylegesen szükséges oszmán támogatást sem kapták meg. 1621–22-ben vagy 1644–45-ben a felvonuló néhány ezer harcos „közreműködése” legfeljebb a hadműveleti területek megrablására volt elegendő, komolyabb eredmények elérésére már nem. Másrészt viszont az is megállapítható, hogy valószínűleg Bethlen Gábor 1623-as és 1626-os támadása sem jutott volna el viszonylag könnyen a kompromisszumos megállapodásig, ha akkor nincs mellette a magyarországi oszmán határvidék mozgósítható haderejének jelentős része, ami létszámában majdhogynem felért a fejedelem hadával.

Összegzés

Bár az erdélyi–oszmán katonai együttműködésről a magyar történetírásban korábban megfogalmazott – többnyire igen sommás – vélemények tényszerűen általában helytállóak, nem szabadna figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt sem, hogy az általunk vizsgált időszakban (1571–1688) az Oszmán Birodalom nyugati és északi határán – ahol az erdélyi csapatokat ténylegesen bevethették volna – többnyire páratlanul hosszú békeidőszakok honoltak.

Míg 1568 és 1683 között a Habsburg Monarchiával hivatalosan csak 1593 és 1606, illetve 1663–1664-ben, azaz bő tizenöt évig, a lengyel–litván államszövetséggel pedig 1620–1622-ben, majd 1672–1676-ban, azaz csupán nyolc évig volt a birodalom hadiállapotban, a Földközi-tengeren 1571 és 1580, majd 1645 és 1669 között, azaz harmincöt évig folyt a háború Velencével és a spanyolokkal, Perzsiával pedig 1578 és 1590 között tizenhárom, 1603 és 1618 között tizenhat, 1623 és 1639 között pedig tizenhét, azaz összesen 46 évig. Abból pedig, hogy a hosszabb időszakok más hadszíntereken zajló távoli háborúi nem érintették közvetlenül az Erdélyi Fejedelemséget, korántsem lehet egyértelműen annak kiténtetett státusára következtetni. Amikor ugyanis az Oszmán Birodalom mégis

¹³⁴ Vö.: Péter Katalin: A fejedelemség virágkora. In: Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1986. 664–679. o.; R. Várkonyi 1986. 858–867. o.

¹³⁵ Papp: Bethlen, 2011.: 1639-ben I. Rákóczi György úgy vélekedett, hogy „csak a porta viselné most keményen magát s en adna jó szót az németnek, az mily rosszul oda fel vannak [a Német-római Birodalomban], az hét vármegyét, ha mind nem is, de az Tiszáig ide tőlök nyerni.” *Beke – Barabás* 1888. 492. o. A várakozáson felüli hadi sikerek 1644-ben viszont már arra sarkallták a fejedelmet, hogy ne elégedjék meg a Bethlen Gábor által 1622-ben már egyszer megszerzett hét vármegyével, hanem próbáljon engedélyt nyerni a törököktől mind a tizenhárom felvidéki vármegye megszerzésére, ami azonban Isztambulban nem talált támogatásra. Uo. 681. o.

olyan térség felé indította hadait, amely beleesett az Erdélyi Fejedelemség „akciórádiuszába”, az valamilyen formában rendre érintette Erdélyt is.¹³⁶

Az eddigiekből ráadásul egyértelműen kitűnik az is, hogy nem volt olyan korszak a fejedelemség XVI–XVII. századi történetében, amikor a kölcsönös „segítségnyújtás” mechanizmusa ne létezett volna a Porta és vazallusa között. Az „államközi megállapodásnak” is tekinthető ‘ahdnámék minden korszakban tartalmazták az erre vonatkozó kötelezettségvállalásokat a felek részéről. A szerződések vizsgálatából az is kitűnik, hogy a gyakorlat rendre megelőzte a szerződésbe foglalt kötelezettségeket: például Moldvában a kozák támadások miatti erdélyi segítségnyújtásra már jóval korábban – még hozzá meglehetősen rendszeresen – sor került, minthogy ezt írásban külön is rögzítették volna.

A Porta követelése jól megvilágítják az Oszmán Birodalom vezetésének precedens alapú nyomásgyakorlási módszerét, ami végső soron az ‘ahdnámék megfogalmazásában is tükröződött. Míg az erdélyieknek a fejedelemség ismétlődő pusztulása miatt sorra elvesztek jogbiztosító dokumentumai, így nem is mindig voltak tisztában a hivatkozási pontként használt régi ‘ahdnámék pontos tartalmával, a Porta 1593-ban Szapolyai II. János Zsigmond több mint negyedszázaddal korábbi, 1566. évi hadjárataira való hivatkozással szabta meg a fejedelemség közreműködésének módozatait a tervezett magyarországi háborúban, 1672-ben pedig Bethlen Gábor pontosan ötven évvel korábbi, 1622-es élelmiszer-szállítmányára hivatkozva követelt élelmet Apafi fejedelemtől a lengyel hadjáratra. Hasonló volt a helyzet a létszámok tekintetében: Erdély általában 2000 fős seregetet küldött a román vajdaságok ellen, az oszmánok viszont többnyire 1000–1500 főt adtak segédcsoportok gyanánt.

Erdély oldaláról vizsgálva a kérdést, viszont az állapítható meg, hogy a gyakorlatban még sokszor az oly elmarasztalóan emlegetett Apafi-érában sem volt kevésbé hatékony az erdélyi diplomácia a katonai kötelezettségek teljesítésének elkerülése tekintetében – miként ez az 1663. és 1664. évek eseményei igazolják. Azt sem tekinthetjük „kivételes” esetnek, hogy a fejedelemség fő erőinek 1682-ben és 1683-ban részt kellett venniük az oszmánok vezette magyarországi hadjáratokban, mert ezt végül a tizenöt éves háború kezdetén Báthori Zsigmond is csak a keresztény táborhoz való csatlakozás révén tudta elkerülni. Hasonló volt I. Rákóczi György helyzete is 1634-ben a lengyel háború árnyékában, Bethlen Gábornak pedig 1617-ben a lengyel fronton egyáltalán nem sikerült kitérnie a kötelezettség alól. Az oszmánok számára azonban a legnagyobb hasznot – legalábbis a magyarországi hadszíntéren – valószínűleg nem pusztán Erdély egyre fogyatkozó és csak korlátozottan igénybe vehető katonai ereje, hanem a fejedelemség „példamutató”, a további magyarországi hódoltatásokat is elősegítő szerepe jelenthette.¹³⁷

¹³⁶ Úgy tűnik, hogy a birodalom északi végvidéke felosztható olyan elméleti zónákra, melyeknek katonaságát felhasználhatták a szomszédos zóna oltalmazására is. A boszniai haderőt bevetették nem csak Szlavóniában és Horvátországban, hanem Dalmáciában és a magyarországi hódoltságban is, a hódoltsági csapatokat az Erdélyi Fejedelemségben is, az erdélyieket nem csak a Magyar Királyságban, hanem Moldvában és Havasalföldön is, a moldvaiakat és havasalföldieket pedig nem csak a lengyel fronton és Magyar Királyságában, hanem például – az orosz kozákok ellen – a Krími Kánság előterében. Azovnál is. Ebből a „rendszerből” csak az átlagosnál sokkal mozgékonyabb krími tatárok „lőgnak ki”, akiket a szomszédságuknál jóval távolabbi területekre – Perzsiába, a magyarországi hódoltságba is – kivezényeltek.

¹³⁷ Tóth Sándor László 80. jegyzetben hivatkozott munkája, 102–108. o.; Papp: Szabadság, 2003.; Varga 2007. 115–134., 179–185. o.

JÁNOS B. SZABÓ

MILITARY COOPERATION OF THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA AND
THE OTTOMAN EMPIRE (1571–1688)*Summary*

Modern works on Hungarian history has given a special role to the Principality of Transylvania, an independent, Hungarian-lead state, evolving from Middle-Age Kingdom of Hungary, when talking about the 16th–17th centuries in the context of Hungarian national historical narrative. On the other hand, historical studies have been neglecting for a long time to analyze the framework of the Transylvanian state in an international context in the state systems of great powers.

The starting point of the present exploration is 1571, the year when the multi-stage formation of the independent state of the Principality of Transylvania had come to an end. This point arrived after the extinction of the Szapolyai Dynasty, when the state operating in the land previously ruled by the dynasty was acknowledged by István Báthori's election to prince. The closing date of the study is the year 1688, when the Principality of Transylvania was permanently occupied by the army of Holy Roman Emperor and Hungarian King Leopold I, and when Prince of Transylvania Mihály Apafi I. declared in the Fogaras Declaration that he would permanently and completely terminate his obligations towards the Ottoman Empire.

With the help of the Ottoman documents, issued in the Báthori era, however, we can get a relatively detailed picture how the Ottoman Empire envisaged the cooperation with the Transylvanian vassal in this respect. The *'ahdnāme hümāyūns* (contract letters of lords), issued for the princes of Transylvania after 1571, contained possibilities and obligations which did not lack antecedents from the Szapolyai era, that is from the vassal period of the Hungarian king and his son. Although the drafting was getting more and more exact, the texts show a high degree of contextual consistency; and these *'ahdnāmes* which can also be taken for as 'inter-state agreements' contained in every period the commitments of the parties. When studying the letters, it is also evident that regularly practice came first before setting the obligations in contract: for example, aid from Transylvania against the Cossack attacks in Moldova had been much earlier provided, quite regularly even, than it was put into written form.

It is a well-known fact in Hungarian history-writing that from 1529 the Porte ordered the Romanian voivodal troops relatively regularly to support the Szapolyai dynasty. Much less attention has been hitherto given to the fact that the Porte counted on Transylvania not only in this matter, but the Principality also had an important role in the security system of the northern border region of the Ottoman Empire towards the Black Sea. Moldova and Wallachia meant a special area for the Principality of Transylvania in terms of military cooperation with the Ottomans. The two Romanian principalities had been vassal states of the Kingdom of Hungary before 1526, where the traditional Hungarian influence, also in military affairs, was exercised by the Principality between 1571 and 1594. The Transylvanian state was seen as some kind of a successor of the Kingdom of Hungary, consented to by the Ottoman rulers. However, as a result of this tight link, Transylvania took the Romanian principalities from the Porte during the Fifteen Years' War, and after that, in the second half of the 17th century the new signs of traditional Transylvanian influence were not welcomed in Istanbul. These efforts were eventually eradicated after the 1658–1662 Ottoman–Transylvanian War.

Transylvania took regular part of the Ottoman-Polish conflicts, too, through Moldova, but these events were characterized by the conspicuous lack of anti-Polish sentiments at Transylvanians. This observation also has to be taken into consideration when explaining a 17th century change in Turkish requirements, a tendency to prescribe Transylvania to support the food supply of the Ottoman army instead of providing actual military assistance.

During the war in Hungary, going on with shorter or longer interruptions between 1529 and 1568, however, the Ottomans were still able to win and keep the support of the Szapolyai Dynasty and its Hungarian followers, because the survival of the dynasty and of its state was at stake in the

rivalry with the Habsburgs. In vain did they set this period for their Transylvanian vassal as a standard, the fact was that after 1571 the situation consolidated, as compared to the antecedents. The great Turkish wars in Hungary in the late 16th and 17th centuries also showed that the Principality had very little space for maneuvers in respect of the wars in Hungary that had been started for the interests of and according to the intentions of the Ottoman Empire: Transylvania could either choose to turn against the Porte or to accept the inevitable subordination.

In return, vassal rulers and prince candidates enjoying the Porte's trust within the Ottoman Empire could mostly count on the Empire's political and military help in case of the attack of a foreign power or against a pretender. In such cases neighboring vassals were obliged to provide support, and even borderland soldiers intervened in the fights if it was necessary. In this manner, the continuation of the demands placed against Transylvania is perceptible between 1571 and 1688, as well as that of the Ottoman attitude supporting rulers of the Szapolyai Dynasty.

According to earlier Hungarian historical studies, the theoretic possibility arose during the reign of Gábor Bethlen and Mihály Apafi, promising to restore the unity of the Hungarian territories that had not been occupied by the Ottomans, in similar fashion to the Szapolyai Dynasty's former goals of country unification, formally under the supremacy of the Porte, but according to the interests of Transylvania. In most of the cases, however, the necessary Ottoman support was not provided for the real goals of the principality. The 'cooperation' of the few thousand soldiers in 1621–1622 or in 1644–1645 was enough only to plunder the operation areas at most, but insufficient to achieve more serious results. On the other hand, it also has to be noted that Gábor Bethlen's attacks in 1623 and 1626 probably could not reach a compromise agreement relatively easily, if he had not had the majority of the mobilizable army of the Ottoman border region with him.

Finally, there is another important factor which needs to be taken into consideration: during the period under exploration (1571–1688), there were unprecedentedly long periods of peace along the western and northern borders of the Ottoman Empire where Transylvanian troops could have been put into action. The fact that distant wars of other theatres and longer periods did not affect the Principality of Transylvania directly does not imply automatically a prominent status. In addition, the matters discussed above clearly show that there was not a single period in the 16–17th century history of the principality when the mechanism of providing mutual aid did not exist between the Porte and its vassal.

JÁNOS B. SZABÓ

LA COLLABORATION MILITAIRE ENTRE
LA PRINCIPAUTÉ DE TRANSYLVANIE ET L'EMPIRE OTTOMAN (1571–1688)

Résumé

L'historiographie moderne hongroise continue d'accorder un rôle particulier à la Principauté de Transylvanie des 16e et 17e siècles, en tant qu'État indépendant sous direction hongroise issu du Royaume de Hongrie médiéval. Néanmoins elle néglige depuis longtemps de placer l'analyse du fonctionnement de l'État transylvanien dans un contexte international en tenant compte aussi des rapports des grandes puissances entre elles.

Cette étude prend comme point de départ l'année de 1571 où István Báthori fut élu voïvode après la formation en plusieurs étapes de l'État indépendant de la Principauté de Transylvanie qui fut reconnue à l'issue de l'extinction de la dynastie des Szapolyai. L'auteur examine son histoire jusqu'en 1688 où la Principauté de Transylvanie fut définitivement occupée par l'armée de Léopold Ier, empereur romain germanique et roi de Hongrie et où Mihály Apafi, prince de Transylvanie s'engagea à résilier tous ses accords avec l'Empire ottoman dans sa déclaration de Fogaras.

Sur la base des documents ottomans établis à l'époque de Báthori, on peut assez bien reconstituer comment l'Empire ottoman envisageait sa collaboration avec son vassal transylvanien.

Les conditions et les obligations définies dans les « *hümāyūn d'ahdnāme* » (accords seigneuriaux) établis pour les princes de Transylvanie après 1571 étaient basées sur les accords précédents conclus à l'époque des Szapolyai et de la vassalité du roi de Hongrie et de son fils. Bien que rédigés de façon de plus en plus précise, les « *ahdnāmés* », qui étaient en fait des accords entre États, conservaient leur contenu au fil du temps et précisaient les engagements des parties. Il en ressort de l'analyse de ces accords que la coopération sur le terrain existait déjà avant d'être formalisée : par exemple, la Transylvanie apportait régulièrement son aide militaire à la Moldavie en raison des attaques cosaques et ce, bien avant la naissance des accords écrits à ce sujet.

Nous savons bien de la littérature spécialisée hongroise qu'à partir de 1529, la Porte a régulièrement envoyé les troupes des voïvodats roumains pour soutenir la dynastie des Szapolyai. En revanche, il est beaucoup moins connu que la Porte a accordé un rôle important à la Transylvanie dans le système de sécurité de l'Empire ottoman dans la région frontalière septentrionale, proche de la Mer noire. Pour la Principauté de Transylvanie, la Moldavie et la Valachie étaient des territoires particuliers dans la collaboration militaire avec les Ottomans. Avant 1526, ces deux voïvodats roumains avaient été les États vassaux du Royaume de Hongrie et la principauté, considérée en quelque sorte comme l'héritier du Royaume, a continué à y exercer son influence dans la période entre 1571 et 1594 et ce, avec l'accord des sultans ottomans. Comme ces liens étroits ont permis à la Transylvanie de prendre ces voïvodats à la Porte dans la guerre de quinze ans, Istanbul ne voyait plus d'un bon œil les nouveaux signes de l'influence transylvanienne dans la première moitié du 17e siècle. Les Ottomans réussirent à mettre fin à cette influence après la guerre de 1658–1662 qui les opposa à la Transylvanie.

A cause de la Moldavie, la Transylvanie devait régulièrement prendre part aux conflits turco-polonais, mais le manque de motivation des Transylvaniens pour combattre les Polonais était ostentatoire. Ceci permet de mieux comprendre la modification des exigences des Turcs au 17e siècle : à la place des interventions militaires directes, la Transylvanie devait désormais contribuer au ravitaillement en vivres de l'armée ottomane.

Pour la guerre qui sévit en Hongrie entre 1529 et 1568 avec des interruptions plus ou moins longues, les Ottomans réussirent à obtenir et à conserver le soutien de la dynastie des Szapolyai et de ses partisans hongrois, car l'enjeu était l'existence-même de la dynastie et de son État face aux Habsbourg. Ils avaient beau considérer comme « modèle » cette période plus tard, en réalité, après 1571 la situation se consolida par rapport à l'époque précédente. Les grandes guerres turques de Hongrie de la fin du 16e et 17e siècle ont également prouvé que la marge de manœuvre de la principauté était très limitée dans les guerres engagées selon les intentions de l'Empire ottoman : les Transylvaniens n'avaient alors le choix qu'entre la confrontation ou la soumission.

En échange, les souverains vassaux et les princes prétendants soutenus par la Porte ont pu compter sur l'aide militaire et politique de l'Empire ottoman en cas d'attaques extérieures ou d'apparition d'autres prétendants au trône. Dans ces cas, les vassaux voisins furent obligés à apporter leur aide et, le cas échéant, les troupes frontalières sont également intervenues dans les combats. Ainsi la période entre 1571 et 1688 présente une continuité par rapport à l'époque de la dynastie des Szapolyai non seulement dans le domaine des exigences turques à l'égard de la Transylvanie, mais aussi dans le soutien apporté par les Ottomans aux souverains transylvaniens.

Selon l'historiographie hongroise des époques précédentes, sous le règne de Gábor Bethlen et même sous Mihály Apafi, il existait la possibilité « théorique » de réunifier – formellement sous dominance de la Porte, mais conformément aux intérêts de la Transylvanie et aux objectifs de réunification d'antan de la dynastie des Szapolyai – les territoires hongrois non occupés par les Turcs, mais ces souverains n'ont pas réussi à obtenir le soutien des Ottomans qui aurait pourtant été nécessaire à la réalisation de leurs vrais objectifs. L'intervention des quelques milliers de combattants en 1621–1622 ou 1644–1645 ne permit pas d'obtenir de résultats majeurs, mais elle contribua au pillage des théâtres d'opération. Il faut cependant constater que les offensives de Gábor Bethlen de 1623 et de 1626 n'auraient pas pu aboutir à un compromis, s'il n'avait pas derrière lui la plupart des troupes mobilisables des confins ottomans de Hongrie dont l'effectif atteignait presque celui de l'armée du prince.

Pour finir, il faut également tenir compte du fait que dans la période examinée (1571–1688), la frontière occidentale et septentrionale de l'Empire ottoman, où les troupes transylvaniennes auraient

pu intervenir, connu de très longues périodes de paix inhabituelles. Le fait que la Principauté de Transylvanie n'était pas directement concernée par les longues guerres lointaines ne veut pas dire qu'elle avait un statut privilégié. Il ressort clairement de ce qui précède que le principe de « l'aide réciproque » a toujours été appliqué entre la Porte et son vassal lors de l'histoire des 16e et 17e siècles de la principauté.

JÁNOS B. SZABÓ

DIE MILITÄRISCHE KOOPERATION ZWISCHEN DEM FÜRSTENTUM SIEBENBÜRGEN UND DEM OSMANISCHEN REICH (1571–1688)

Resümee

Dank der modernen ungarischen Geschichtsschreibung kommt bei der Behandlung des 16–17. Jahrhunderts dem Fürstentum Siebenbürgen als selbständiges Staatsgebilde unter ungarischer Leitung, das sich aus dem mittelalterlichen Königreich Ungarn herausbildete, bis zum heutigen Tage eine besondere Rolle in der ungarischen nationalgeschichtlichen Narrative zu. Zugleich wurde jedoch die Analyse der Funktionsrahmen des siebenbürgischen Staates im internationalen Rahmen und im Staatsgebilde der Großmächte seit Langem vernachlässigt.

Der zeitliche Beginn dieser Untersuchung ist das Jahr 1571, das Zustandekommen des „selbständigen“, also bereits zu einem selbständigen Staat organisierten Fürstentums Siebenbürgen in mehreren Phasen. Dies kann nach dem Aussterben der Szapolyai-Dynastie, mit der Anerkennung des auf dem von der Dynastie beherrschten Gebiet weiterfunktionierenden Staates, also der Wahl von István Báthori zum Woiwoden bezeichnet werden. Als Schlusspunkt kann das Jahr 1688 angegeben werden, als das Fürstentum Siebenbürgen endgültig von der Armee Leopold I., Kaiser des Heiligen Römischen Reiches, besetzt wurde und sich der Fürst Siebenbürgens, Mihály I. Apafi, in der Erklärung von Fogaras (Fogarasch) dazu verpflichtete, seine bis dahin bestehenden Verpflichtungen gegenüber dem Osmanischen Reich endgültig und vollständig zu kündigen.

Auf Grund der in der Báthori-Ära ausgestellten osmanischen Urkunden kann jedoch bereits ziemlich detailliert rekonstruiert werden, in welchem Rahmen sich das Osmanische Reich in diesem Bereich die Zusammenarbeit mit dem Vasallen in Siebenbürgen vorstellte. Das System der Möglichkeiten und Verpflichtungen, die in den nach 1571 für die Fürsten von Siebenbürgen ausgestellten 'ahdnāme hümāyūn' (Vertragsschriften des Großherrn) festgehalten waren, entbehrte nicht der in der Szapolyai-Ära, also in der Vasallenzeit des ungarischen Königs und seines Sohnes, auffindbaren Vorgeschichte. Zwar scheinen ihre Formulierungen immer genauer zu sein, finden wir in ihren Texten ein hohes Maß an Beständigkeit, und die 'ahdnāme, die auch als zwischenstaatliche Vereinbarungen angesehen werden können, enthielten in jeder Zeit die diesbezüglichen Pflichtenübernahmen seitens der Parteien. Aus der Untersuchung der Verträge geht auch hervor, dass die Praxis den im Vertrag festgehaltenen Verbindlichkeiten stets voranging: zum Beispiel kam es in der Moldau bereits viel früher – und zwar recht regelmäßig – zu einer siebenbürgischen Hilfeleistung infolge der kosakischen Angriffe, als dass dies in den Schriften gesondert festgehalten worden wäre.

In der ungarischen Fachliteratur ist allgemein bekannt, dass die Pforte ab dem Jahre 1529 verhältnismäßig regelmäßig die Truppen der rumänischen Woiwodschaften zur Unterstützung der Szapolyai-Dynastie abkommandierte. Dass die Pforte mit Siebenbürgen aber nicht nur in dieser Richtung rechnete, sondern dass Siebenbürgen auch im Sicherheitssystem des nördlichen Grenzabschnitts des Osmanischen Reiches in Richtung des Schwarzen Meeres eine wichtige Rolle zukam, wurde jedoch bisher weit weniger beachtet. Die Moldau und die Walachei galten für das Fürstentum Siebenbürgen als besondere Gebiete der militärischen Kooperation mit den Osmanen. Einerseits waren die beiden rumänischen Woiwodschaften vor dem Jahr 1526 Vasallenstaaten des

Königreichs Ungarn gewesen, wo in der Zeit zwischen 1571 und 1594 der traditionelle ungarische Einfluss – auch im militärischen Bereich – mit der Genehmigung der osmanischen Sultane vom Fürstentum weiter ausgeübt wurde, das als eine Art Nachfolger des Königreichs Ungarn angesehen wurde. Nachdem jedoch Siebenbürgen dank dieser engen Bindung im Langen Türkenkrieg die Woiwodschaften der Pforte entrissen hatte, wurden die neuen Anzeichen des früheren bedeutenden siebenbürgischen Einflusses in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in Istanbul nicht mehr gerne gesehen. Nach dem Osmanisch-siebenbürgischen Krieg (1658–1662) gelang es ihnen auch, diesen Einfluss aufzulösen.

Dank der Moldau erhielt Siebenbürgen regelmäßig auch eine Rolle in den osmanisch-polnischen Konflikten, aber diese Ereignisse wurden vom auffälligen Fehlen der gegen die Polen gerichteten Motivation der Siebenbürger begleitet. Im Spiegel dessen ist unter anderem diejenige Änderung im Erwartungssystem der Türken im 17. Jahrhundert zu deuten, die anstatt der konkreten siebenbürgischen militärischen Einmischung Siebenbürgen immer mehr die Unterstützung des Lebensmittelnachschubs des osmanischen Heeres als Aufgabe setzte.

Im Krieg in Ungarn, der zwischen 1529 und 1568 mit kleineren bzw. größeren Unterbrechungen lief, konnten jedoch die Osmanen noch die Unterstützung der Szapolyai-Dynastie und deren ungarischer Anhänger gewinnen und beibehalten. Im Wettkampf gegen die Habsburger stand nämlich dabei das Bestehen der Dynastie und ihres Staates auf dem Spiel. Obwohl später viele ihrem Vasallen diese Zeit als „Maßstab“ präsentierten, konsolidierte sich in Wirklichkeit nach 1571 die Situation im Vergleich zur früheren Zeit. Die großen Türkenkriege in Ungarn Ende des 16. und 17. Jahrhunderts zeigten auch, dass im Falle der im Interesse des Osmanischen Reiches, gemäß den Absichten des Reiches begonnenen Kriege in Ungarn der Spielraum des Fürstentums sehr eng war: Die Siebenbürger konnten sich nicht wirklich für etwas anderes entscheiden, als dafür, sich zu widersetzen oder sich notwendigerweise unterzuordnen.

Im Gegenzug konnten die Vasallenherrscher und die Fürstenanwärter, die das Vertrauen der Pforte genossen, im Osmanischen Reich im Falle des Angriffs äußerer Mächte oder des Auftretens von Thronbewerbern in der Mehrheit der Fälle auf die politisch-militärische Hilfe des Reiches hoffen. In solchen Fällen wurden die benachbarten Vasallen zur Hilfeleistung verpflichtet, und wenn es notwendig wurde, mischten sich auch die an der Grenze stationierten Soldaten in die Kämpfe ein. Auf diese Weise kann in der Zeit zwischen 1571 und 1688 nicht nur die Fortsetzung der gegenüber Siebenbürgen gestellten Forderungen, sondern auch des osmanischen Verhaltens nachgewiesen werden, das die Herrscher der Szapolyai-Dynastie unterstützte.

Der früheren Geschichtsschreibung in Ungarn zufolge tauchte während der Herrschaft von Gábor Bethlen, aber auch noch während der von Mihály Apafi die „theoretische“ Möglichkeit auf, ähnlich den einstigen, das Land vereinen wollenden Zielen der Szapolyai-Dynastie formell unter der Herrschaft der Pforte, aber doch den Interessen Siebenbürgens entsprechend die Einheit der von den Osmanen noch nicht besetzten ungarischen Gebiete wiederherzustellen. In der Mehrheit der Fälle erhielten sie jedoch die zum Erreichen ihrer tatsächlichen Ziele notwendige osmanische Unterstützung nicht. Die „Teilnahme“ der in den Jahren 1621–1622 oder 1644–1645 aufmarschierenden einigen Tausend Kämpfer reichte höchstens zur Ausbeutung der Operationsgebiete aus, nicht aber zum Erreichen von bedeutenderen Ergebnissen. Andererseits kann jedoch auch festgestellt werden, dass die Angriffe von Gábor Bethlen in den Jahren 1623 und 1626 wahrscheinlich nicht so verhältnismäßig leicht bis zum Kompromiss geführt hätten, wenn damals ein bedeutender Teil der mobilisierbaren Streitkraft des osmanischen Grenzlandes Ungarns nicht hinter ihm gestanden hätte. Dieser Teil kam jedoch der Stärke nach beinahe der Stärke des Heeres des Fürsten gleich.

Schließlich dürfen wir auch denjenigen wichtigen Umstand nicht außer Acht lassen, dass in der von uns untersuchten Periode (1571–1688) an der West- und Nordgrenze des Osmanischen Reiches – wo die siebenbürgischen Truppen tatsächlich hätten eingesetzt werden können – überwiegend beispiellos lange Friedenszeiten herrschten. Daraus, dass die weit entfernten Kriege an anderen Kriegsschauplätzen in den längeren Perioden das Fürstentum Siebenbürgen nicht direkt betrafen, kann noch lange nicht eindeutig auf den besonderen Status des Fürstentums geschlossen werden. Aus dem Obigen geht zudem eindeutig hervor, dass es in der Geschichte des Fürstentums im 16.–17. Jahrhundert keine Periode gab, als der Mechanismus der gegenseitigen „Hilfeleistung“ zwischen der Pforte und ihrem Vasallen nicht existiert hätte.

ЯНОШ Б. САБО

ВОЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО КНЯЖЕСТВА
И ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (1571–1688)*Резюме*

Современная венгерская историография при изучении истории XVI–XVII веков все еще продолжает уделять особое внимание в венгерской национальной исторической нарративе Трансильванскому княжеству как ведущей государственной формации, сложившейся из средневекового Венгерского Королевства. Однако уже давно был оставлен без внимания анализ функционирования трансильванского государства в международных рамках и в системе великодержавных государств.

Хронологическое начало такого исследования может быть определено в 1571 году, когда в нескольких фазах из средневекового образования создавалось Трансильванское княжество и формировалось уже в отдельное „самостоятельное” государство, которое после вымирания династии Сапойа может быть обозначено на территории господства этой династии, когда был избран воеводой Батори Иштван и было признано суверенным управляемое им государство. Заключительной датой может быть обозначен 1688 год, когда Трансильванское Княжество было окончательно оккупировано армией германско-римского императора и венгерского короля Леопольда, и князь Трансильвании обязался окончательно и полностью отказаться от своих обязанностей, имевшихся у него по отношению к Османской Империи.

Однако на основании османских документов, составленных в эпоху Батори, уже относительно подробно можно реконструировать, в каких рамках представляла себе Османская Империя сотрудничество с трансильванским вассалом. Система возможностей и обязанностей, содержащаяся в письменных договорах великих господ – ‘ahdnāme hümmāyün – не была лишена предшествовавших условий, наличествовавших в эру Сапойаи, в вассальный период венгерского короля и его сына. Хотя их формулировка кажется все более точной, по содержанию в их текстах можно обнаружить высокую степень постоянства содержания, и такие ‘ahdnāme могут быть рассматриваемы как „государственные договоры”, они во все эпохи содержали обязанности, взятые на себя сторонами. Из анализа этих договоров можно видеть также, что практика обычно предшествовала заключенным в договоре обязанностям: так например, в Молдавии оказание помощи Трансильвании из-за казачьих набегов осуществлялось уже гораздо более раньше, причем весьма систематически, прежде, чем это было зафиксировано письменно.

В венгерской специальной литературе весьма общеизвестным фактором является тот факт, что с 1529 года Порта относительно регулярно командировала войска румынских воеводств на поддержание династии Сапойа. Однако до сего времени гораздо меньше внимания уделялось тому, что Порта рассчитывала не только на Трансильванию, она сыграла важную роль также и в системе безопасности северного участка границы в направлении Черного моря. Молдавия и Хавшалфельд считались для Трансильванского княжества особой территорией военного взаимодействия с турками. Во-первых оба румынских воеводства до 1526 года были вассальными государствами Венгерского Королевства, где с 1571 по 1594 годы традиционное венгерское влияние – в том числе и в военной области – осуществляло и далее княжество, считавшееся приемником Венгерского Королевства, причем с согласия османских султанов. Поскольку однако благодаря этим тесным связям Трансильвания в пятнадцатилетней войне оторвала воеводства от Порты, в первой половине XVII века в Истамбуле уже не смотрели добродушно на новые знаки ранее значительного Трансильванского влияния, и после османско-трансильванской войны 1658–1662 года туркам удалось это устранить.

Из-за Молдавии Трансильвания систематически участвовала также и в османско-польских конфликтах, однако эти события обычно до конца сопровождалась очевидным

отсутствием антипольской мотивации со стороны трансильванцев. В зеркале этого можно истолковать и то, что изменения, происшедшие в XVII веке в системе турецких ожиданий, явились причиной того, что вместо конкретного военного участия Трансильвании на стороне турок, Трансильвания должна была обеспечивать османскую армию продовольствием. Однако в войне Венгрии, проходившей с небольшими перерывами в период с 1529 по 1568 годы, турки еще смогли заполучить и даже удержать поддержку династии Сапойайи и ее венгерских сторонников, так как существование и сохранение государства было поставлено на карту в соревнованиях династии с Габсбургами. Напрасно рассматривали позднее этот период „мерилом” для трансильванских вассалов, в действительности после 1571 года – по сравнению с прошлым периодом – обстановка консолидировалась. Большие турецкие войны в Венгрии в XVI веке и конце XVII века показали также, что в случае войн Венгрии, начатых в интересах Османской империи, согласно ее намерениям, простор для движения венгерского княжества был весьма узким: трансильванцы не очень-то могли сделать другой выбор, кроме как открытое противостояние или подчинение по необходимости туркам.

Взамен в Османской Империи вассальные правители и кандидаты в князья, пользовавшиеся доверием Порты, в случае наступления внешних держав или претендентов на престол в большинстве случаев могли рассчитывать на политическую и военную помощь империи. В таких случаях соседних вассалов обязывали оказывать помощь, и если это было необходимо, приграничные войска также вмешивались в боевые действия. Таким образом в период 1571–1688 годов может быть выявлено продолжение поведения османов, которые не только предъявляли требования к Трансильвании, но и поддерживали правителей династии Сапойайи.

Согласно более ранним историческим записям во время господства Бетлена Габора, более того, даже и при Алафи Михае возникла „в принципе” возможность в целях объединения страны аналогичным династии Сапойайи образом, формально, правда, под главенством порты, но все же в соответствии с интересами Трансильвании, восстановить единство венгерских территорий, еще не оккупированных турками. Однако в большинстве случаев необходимой для этого османской поддержки получено не было. „Взаимодействие” нескольких тысяч воинов, бывших на ТВД в 1621–1622 годах или в 1644–1645 годах было достаточно лишь для разграбления оперативных территорий, более серьезных результатов достичь не могли. Однако, с другой стороны, можно констатировать, что, по всей вероятности, наступление Бетлена Габора в 1623 и 1626 годах не окончилось бы тогда сравнительно легко компромиссным соглашением, если бы тогда за ним не стояла значительная часть воинских частей, которые можно было мобилизовать на венгерской занятой турками пограничной территории, что в численном составе было почти равносильно войску князя.

И в заключение нельзя оставить без внимания то важное обстоятельство, что в исследуемый нами период (1571–1688) на западной и северной границе Османской Империи – где действительно могли быть брошены трансильванские войска, большей частью были действительно длительные мирные времена. Но из того, что длительные войны долгое время не затрагивали непосредственно Трансильванского Княжества, отнюдь невозможно придавать ему единозначно особый статус. Из всего сказанного вытекает также единозначно, что не было такой эпохи в истории княжества XVI–XVII, когда не существовал бы между Портой и ее вассалом механизм взаимного „оказания помощи”.

KÖZLEMÉNYEK

HAMVAS LEVENTE PÉTER

A NIKÁPOLYI CSATA EMLÉKE EGY FRANCIA LOVAGREGÉNYBEN

Bóta Lászlónak

Ez a tanulmány egy régi adósság törlesztéseként született. Hajdani mesterem, Bóta László tanár úr, az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének fenomenje, 1996 őszén egyszer megkérdezte tőlem, hogy hallottam-e Antoine de La Sale középkori francia íróról. Mivel akkor még nem ismertem a „kis Jehan de Saintréről” szóló prózai lovagregényét, tanár úr arra biztatott, hogy olvassam el, majd kezembe nyomott egy paksamétát, mondván „Mikulás van benne – ha lenne irodalomtörténeti Nobel-díj, ez a téma megérdemelné”. Végül annyit árult el, hogy a regény egyértelműen Magyarországhoz kötődik, a szerző valószínűleg a nikápolyi hadjáratról szóló források alapján írta. Ezek után arra kért, hogy nézzem át jegyzeteit, és a nemzetközi szakirodalom tükrében értékeljem. Mindez 1996 őszén – a nikápolyi csata hatszázadik évfordulóján történt.

Bevezető gondolatok

Antoine de La Sale *Histoire de Petit Jehan de Saintré* című regénye a késő középkori francia próza jelentős alkotása. 1455-ben keletkezett, de jó száz évvel korábban játszódik. Címadó hőse egy touraine-i nemesifjú, aki tizenhárom évesen kerül Jó János (1350–1364) francia király udvarába, majd egy fiatal özvegyasszony, a tapintatosan csak „Szép Unokanővérek Hölgye”-ként emlegetett dáma – a királynő unokanővére – pártfogása alatt előkelő udvari ember, messze földön híres lovag lesz. Elannyira, hogy ő vezeti a francia sereget a szaracénok ellen Poroszországban vívott keresztes hadjárat során. Úrhölgye azonban elunja az örökös bajvívásokat, és rútul megcsalja egy élveteg szerzetessel.

Azóta, hogy a XVIII. század elején egy literátus úriember megmentette a feledéstől, a középkorászok mindenkor kötelességüknek érezték, hogy foglalkozzanak a regénnyel. Szélesebb publicitást azonban a francia közönség előtt is csak 1995-ben kapott, amikor megjelent a Blanchard-féle korszerű szövegkiadás.¹ 2001-ben azután a *Revue des Langues Romanes* egy különszámot szentelt a műnek, melyet a kortárs irodalomtörténet egybehangzóan a modern, realista regény előfutárának tekint.²

Jóllehet a magyar irodalomtörténészek előtt sem ismeretlen alkotásról van szó, idehaza Szabics Imre fordítása nyomán jutott el az olvasókhöz.³ Így érthető, hogy rajta kívül a

¹ *La Sale, Antoine de: Jehan de Saintré*. Éd. par Joël Blanchard, trad. Par M. Quereuil. Paris, Livre de poche, 1995., 1999. (Lettres gothiques)

² *Louison, Lydie–Servet, Pierre: Saintré, roman réaliste? Revue des Langues Romanes*, 105. (2001) 2. sz. 71. o.

³ *La Sale, Antoine de: Jehan de Saintré lovag története*. Ford. Szabics Imre. Budapest, Európa, 1985.

Saintrével – egy-két említéstől eltekintve – komolyabban senki sem foglalkozott nálunk.⁴ Márpedig, mint említettem, számunkra is fontos műről van szó, hiszen a központi epizód, a *Saintré* lovag pályafutásának csúcspontját jelentő nagyszabású kereszties hadjárat, történetileg egyértelműen azonosítható az 1396-ban Magyarországra vezetett és a nikápolyi szörnyű katasztrófában végződött török elleni kereszties hadjárat. Ennek során Európa első alkalommal szembesült Bajazid szultán félelmetes haderejével, jól szervezett, magas szintű harcművészetével, ami az egész európai lovagságra, különösen a Burgund Hercegség és a Magyar Királyság hadseregére – egyszersmind a lovagi hadviselésre – végzetes csapást mért.

Amikor Bóta László tanár úr felhívta a figyelmemet a regényre, nemcsak azt egyértelműsítette számomra, hogy itt valójában „rólunk szól a mese”, de azt is hozzátette, hogy a regénybeli *Saintré* lovag senki mással nem lehet azonos, mint azzal a *Rettenthetetlen János* burgundi herceggel, aki 1396-ban – akkor még mint nevers-i gróf – a Nikápolyba irányított burgundi-francia lovagsereg fővezére volt. Fogságba esett, de tetemes váltságdíj ellenében kiszabadult, majd megmaradt kíséretével a kereszténység bajnokaként tért haza. Később a francia lovagság hírhedt alakja, kiváló hadvezér, apja, Bátor Fülöp halálát követően, 1404-től Burgundia fejedelme, a korszak egyik legbefolyásosabb európai uralkodója lett.⁵

Valójában a külföldi szakmunkák tanulmányozásakor szembesültem azzal, hogy ezt a problémát elsősorban a magyar történettudomány, illetve hadtörténet oldaláról lehet megoldani. A nikápolyi csata, noha az egész európai kontinenst megrázó esemény volt, a magyar történelemben jutott kiemelt szerephez, lévén első állomása annak a hadtörténeti folyamatnak, amely később Mohácshoz és a történelmi Magyarország összeomlásához vezetett. Eseményeit ezért az 1850-es évektől kezdődően a hazai történeti, hadtörténeti szakirodalom minden vonatkozásban kimerítően pertraktálta. Ennek a felismerésnek a helyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy bár a regény és a nikápolyi hadjárat közötti párhuzam francia részről már a kezdet kezdetén fölmerült, a későbbiek során a kérdés teljesen vakvágányra futott. Lássuk, milyen kísérletek születtek a főhős alakjának azonosítására.

Egy tudománytörténeti rejtély nyomában

A saját korában igen népszerű, de a lovagi ideálok hanyatlásával feledésbe merült regényt – a francia középkor és reneszánsz más jeles alkotásaihoz hasonlóan – az előkelő irodalmár és mesegyűjtő, a modern francia filológia előfutára, Thomas Simon Gueulette adta ki elsőként 1724-ben.⁶

⁴ *Szabics Imre*: Magyarország Antoine de La Sale Jehan de Saintré lovag története című regényében. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. *Klaniczay Gábor* – *Nagy Balázs*. Budapest, 1999. 437–446. o.

⁵ A Burgund Hercegség felemelkedéséről lásd: *Vaughan, Richard*: Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State. London, Longmans, 1962. (A továbbiakban: *Vaughan* 1962.) *Rettenthetetlen János* uralkodásáról *Uő*: John the Fearless. The Growth of Burgundian Power. London, Longmans, 1966. (A továbbiakban: *Vaughan* 1966.)

⁶ *La Sale, Antoine de*: L'histoire et plaisante cronique du petit Jehan de Saintré, de la jeune dame des Belles Cousines, sans autre nom nommer par A. de La Sale. Avecques deux autres petites histoires de messire Floridan et de la belle Ellinde par Nicolas de Clamanges, traduits par Rasse de Brunhamel et l'extrait des croniques de Flandres par A. de La Sale, ouvrage enrichi de note, ... d'une préface sur l'origine de la chevalerie et des anciens tournois... par T.-S. Gueulette. Paris, D. Mouchet, 1724.

Gueulette nemcsak kinyomtatta, de írt is egy hosszabb előszót a regényhez. A korabeli királyi levéltár, valamint magánarchívumok, családi genealógiák anyagára támaszkodva már itt arra hívta fel a figyelmet, hogy bár a regény Jó János idején játszódik, történeti kerete sehogyan sem illeszthető a XIV. század közepébe. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy az elbeszélő többször is említi a király fivéreit, *Anjou, Berry és Burgundia urait*, akik *a királyi udvarban tartózkodnak* évekil. Márpedig ezeket a tartományokat az angol fogságba esett Jó János király az 1356-os poitiers-i csata után adományozta a saját *fainak*, a fent említett hercegeknek, ily módon erősítve a veszélybe került francia uralkodóház hatalmát. A történet tehát nem játszódhat előbb, mint V. Károly (1356–1380) vagy még inkább VI. Károly király (1380–1422) uralma idején.

Az a tény, hogy maga a címadó hős, *Jehan de Saintré lovag szintén történeti személyiség*, természetesen Gueulette előtt is ismert volt. Froissart számtalan említést tesz róla krónikájában.⁷ Tőle tudjuk például, hogy Saintré is részt vett az angolok ellen vívott poitiers-i csatában. Derekasán küzdött a királyi hercegek oldalán, és később is kora egyik legvitézesebb lovagjaként tisztelték. Az Anjou hercegek szolgálatában, maine-i udvarnagyként halt meg. *De hogy egyetlen keresztes hadjáratban is részt vett volna, arról nincsen tudomásunk*, és föltehető, hogy *a nikápolyi csata idején már nem is élt*. Gueulette – talán, mert megérezte, hogy e fiktív hős alakja mögött hús-vér embernek kell rejtőznie – hitelesnek fogadta el a regény életrajzi adatait, így azt is, hogy Saintré 1368-ban hunyt el és teste Pont-Saint-Esprit városában nyugszik. Két levéltári forrás nyomán úgy érvelt, hogy a Froissart-nál is említett Saintrének lehetett egy fia, és valójában ez az ifjabb Saintré szolgálhatott a regényhős mintájául.

Nos, minderre hogyan reagált a szakkritika? A francia irodalomtörténet-írás értékelhető módon a XIX. század hetvenes éveitől kezdett foglalkozni La Sale regényével. Értelemszerűen irodalmi értékei felől közelítették meg, ám a történeti háttér azonosításával a szakirodalom máig adós maradt.

Miután Gueulette megalkotta a második Saintré mítoszát, ennek történetiségét hosszú ideig senki kétségbe nem vonta – érdemes ebből a szempontból fellapozni a *Grand Larousse Saintré*-szócikkeit. A *II. Saintré* címszó alatt ott található La Sale regényének vázlatos kivonata. A dolog pikantériája, hogy a Gueulette elképzelését kritikátlanul átvevő lexikonszerkesztő még meg is toldotta a feltételezéseket azzal, hogy ez a második Saintré, miután a királyi udvarban fényes karriert futott be, *részt vett a nikápolyi hadjáratban!*⁸ Jó évszázad elteltével jutott eszébe az amerikai Charles Knudsonnak, hogy utána kellene nézni az ifjabb Saintrére vonatkozó forrásoknak. Talált is két nyugtát 1380-ból, illetve 1385-ből, amelyeken szerepel a Jehan de Saintré név, pontosabban valami hasonló. De hogy az a két számla – hangsúlyozza –, amelyeket egy bizonyos „Jean de Saintré”, illetve „Jeh. de Saint trye” nevű úr részére lovagi szolgálatai ellenében kiállítottak, a kérdésben

⁷ *Froissart, Jean: Oeuvres de Jean Froissart. Publié avec les variantes des divers manuscrits par baron Kervyn de Lettenhove. Bruxelles, V. Devoux, 1867–1876. Saintréről: 2. k. 1867. 6. o. 4. k. 1868. 343. o. 5. k. 1868. 283., 287., 443., 445., 452. o. 8. k. 1869. 421. o. 18. k. 1874. 438., 462. o. 23. k. 1876. (mutató); Nikápolyról: 15. k. 1871. 217. o.*

⁸ *Labé, Louis: Saintré (Jean IIe de). Biographie Universelle ancienne et moderne. 18. k. Paris, é. n., 421. o. a–b.*

nem tekinthető perdöntőnek, egészen nyilvánvaló.⁹ Két komolyabb tanulmányt is szentelt a témának. A közvetlen és a közvetett források alapján rekonstruálta a valós Saintré alakját, kizárva annak lehetőségét, hogy La Sale regényhősét – a Gueulette által bemutatott két bizonylaton túl semmilyen dokumentummal nem identifikálható – második Saintréről mintázta volna.¹⁰ Knudson tehát egyfelől eloszlattott egy két és fél évszázados félreértést. Másfelől azonban végleg dezorientálta a kutatást, elsikkadva a fölött a tény fölött, hogy a regény történeti hátterének, valamint a főhős mintájának azonosításához a kulcsot a műben elbeszélte poroszországi keresztes vállalkozás és a nikápolyi hadjárat közötti szembevetendő párhuzamok vizsgálata jelentheti – jóllehet a regénynek ezt a fejezetét külön tanulmányban is tárgyalta.¹¹

Ezek után jogosan vetődik fel a kérdés: hogyan lehetséges, hogy a legutóbbi időkig a francia kutatók részéről még csak fel sem merült, hogy Gueulette talán mégiscsak jó nyomon indult el, ha téves következtetésre jutott is. Ahelyett, hogy a Knudson által elejtett fonalat bárki felvette volna, az egész kérdéskört a francia irodalomtudomány úgyszólván ignorálta, és még csak a feltevés szintjén sem fogalmazódott meg, hogy *amennyiben Gueulette-nek és a Grand Larousse szócikkírójának igaza van és itt valóban a nikápolyi csatáról van szó, akkor a regény főhőse mögött senki mást, csakis azt a Rettenthetetlen János burgundi herceget kellene keresni, aki francia részről az egész hadjáratot fémjelezte*. Azt ugyanis a francia irodalomtörténészeknek is tudniuk kellett, hogy a mondott János herceg a XIV–XV. század fordulóján nemcsak kora egyik legismertebb személyisége, a francia főnemesség legbefolyásosabb tagja volt, de vélhetően éppen a nikápolyi csatában mutatott vakmerősége okán kapta kortársaitól a „sans peur”, azaz Rettenthetetlen, más fordításban Félelemnélküli epitetont. Valóságos tudománytörténeti rejtéllyel állunk tehát szemben.

Az igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy amikor 2001-ben a *Revue des Langues Romanes* különszámot szentelt a Saintrének, Denis Lalande – egyébiránt nem a történeti hátteret vizsgáló – tanulmányában fölvetette, hogy a hadjárat epizód bizonyos mozzanatait a nikápolyi csata egyes eseményeire utalnak. Így például a poroszországi Thorn városa alatt gyülekező francia kontingens az 1396-ban Budánál a magyarokkal és más európai hadakkal egyesülő francia-burgund seregre emlékezteti a szerzőt. Az pedig, hogy Csehország királya a hadjárat előtt lovaggá üti Saintrét, egyértelműen megfelel annak a történelmi ténynek, hogy Viddin falai alatt Zsigmond király János herceget ünnepélyesen felvette a lovagok rendjébe. Lalande ötmondatos, mintegy mellékesen odavetett megjegyzéseit azonban semmiképpen sem lehet komoly erőfeszítésnek tekinteni a kérdéskör tisztázása kapcsán.¹²

⁹ Knudson, Charles: The Two Saintrés. In: Romance studies in memory of Edvard B. Ham. Szerk. Urban Tigner Holmes. Hayward (California), 1967. 75. o.

¹⁰ Knudson, Charles: The Historical Saintré. In: Jean Misrahi Memorial Volume. Studies in Medieval Literature. Szerk. Hans Runte. Columbia, 1977. 284–309. o.

¹¹ Knudson, Charles: The Prussian Expedition in Jehan de Saintré. In: Études de langue et de littérature du moyen âge, offertes à Félix Lecoy. Paris, Champion, 1973. 271–277. o.

¹² Lalande, Denis: Violence et courtoisie dans le roman de Saintré. *Revue des Langues Romanes* 105. (2001) 2. sz. 38–39. o.

Egy meggyőző kísérlet a főhős azonosítására: Jacques de Lalaing

Egyetlen történeti szemléletű munka tett kísérletet a főhős azonosítására. Alphonse Bronarski az 1920-as évek elején doktori disszertációt szentelt a témának. A mű második részében elbeszélte, fabliau-szerű szerelmi háromszöget vizsgálva, cáfolhatatlan bizonyítékokkal érvelt amellett, hogy e novellisztikus záró epizód valóságmagvát egy kortárs szépasszony botrányos élete szolgáltatta. A szóban forgó előkelő hölgy, Marie de Clèves, éppen a regény keletkezését megelőző években keveredett mindenféle pletykára okot adó kalandokba. Bronarski nem csupán arra figyelte fel, hogy e nemesasszony coucy-i kastélya Champagne-ban éppúgy egy egyenlőszárú háromszöget alkotott Coucy városával és Nogent-sous-Coucy apátságával, mint a regényben, sőt hogy e valaha virágzó kolostor apátját, a polgári származású Jehan Rousselt, 1451-ben léha életmódja miatt felmentették, de megtalálta Marie de Clèves udvarhölgyeinek névsorát is, amelyben három név pontosan egyezik a regénybeli úrhölgy kíséretében lévő hölgyekével. Ennek nyomán a lovagot Bronarski Marie de Clèves gáláns udvarlójával, a kortársak szemében az ideális lovageszményt megtestesítő Jacques de Lalaing-nel azonosította. Arra is talált forrásokat, hogy a regényben elbeszélte számos lovagi torna egyike-másika valóban Lalaing nevéhez kapcsolódott.¹³ A probléma azonban ismét csak az, hogy *Lalaing* Saintréhez hasonlóan *nem vett részt egyetlen komolyabb kereszties hadjáratban sem*.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a korabeli krónikákat idéző első rész naiv hangvételével, lovagias eszményeket hirdető idealizált stílusával szemben e meglehetősen vaskos realizmust mutató második cselekményszál, mely a regénynek mintegy utolsó egyharmadát teszi ki, a mű első felétől mind stílusában, mind pedig világmépében oly föltűnően eltérő jellegű, hogy szerzősége máig vitatott.¹⁴

Egy lovagi karrier regényes krónikája

Nézzük ezután kissé részletesebben is a regény cselekményét. A főhős, az ifjú francia nemesúr, a Touraine-béli Saintré urának fia, tizenhárom évesen kerül Jó János király udvarába. A kistermetű sovány fiúcska hamar kitűnik testi erejével és bátorságával, mert – miként a regény mondja – „szíve vasból és acélból volt”. Hamarosan az egész udvar megkedveli a jóra való, szófogadó gyermeket, és egy udvarbéli hölgy veszi pártfogásába. Pénzzel és jó tanácsokkal látja el, hogy egyengesse karrierjét. Ez a fiatal özvegyasszony jó néhány évvel idősebb Saintrénél. Az udvar befolyásos személyisége, akit az író csupán a „Szép Unokanővérek Hölgyeként” (*La Dame des Belles Cousines*) emleget. A regényből később kiderül, hogy ez a királynőhöz fűződő rokoni kapcsolatára utal, akinek e hölgy unokanővére. Az ifjú lovag barátságot köt a szintén Touraine-béli *Boucicault*-val, kit más néven Le Meingre-nek neveznek. Annyira összebarátkoznak, hogy „két testvér sem szerezhette volna jobban egymást”. Saintré az elkövetkező időkben egyre nagyobb hírnevet

¹³ Bronarski, *Alphonse*: Le Petit Jehan de Saintré. Une énigme littéraire. *Extrait de Arch. rom.*, 5. (1921) 187–238., 390–408. o. Önálló kötetben: Florence, 1922.

¹⁴ Gaucher, *Élisabeth*: Le chevalier, la femme et l'abbé. La structure du Saintré. *Revue des Langues Romanes*, 105. (2001) 2. sz. 51. o. *La Sale, Antoine de* 6. jegyzetben idézett műve, 1995., 1999., introduction par Joël Blanchard, 16–17. o.

vív ki magának lovagi bajvívásai során, a király legkedvesebb apródja lesz, kinek fivérei, az udvarban tartózkodó *Anjou*, *Berry* és *Burgundia* urai szintén kitüntetik figyelmükkel. Mire eléri a huszonöt esztendőskort, a király megbízza a szaracénok ellen indított poroszországi keresztes hadjárat vezetésével.

Útra kelvén, a franciák először a poroszországi *Thorn* városába érkeznek, ahol a gyülekezőt tartják a többi keresztény fejedelem hadaival, majd innen indulnak a csatatérre, *Bellehoch* sík mezejére. A csatában Saintré igen kitűnik bátorságával, még az ellenség vezérét is megöli. Hazatérve országszerte ünneplik a győzteseket. Saintré azonban nem telik be a dicsőséggel – újabb és újabb lovagi vállalkozásokba fog. Messze földön, külhoni udvarokban is szerencsét próbál. Az úrnő nehezen viseli Saintré távolmaradását, vidéki birtokára költözik, hogy enyhítse mélységes bánatát.

Itt, ennél a résznél a regény mintha újabb történetbe csapna át. Egész hangneme megváltozik. A ragyogó sisakrostélyok szemet gyönyörködtető, froissart-i látványát, a gálás párbeszédet, a grandiózus csataleírásokat felváltja a couleur locale erőteljes megjelenítése, a dinamikus cselekményszövés és a vidéki élet színes leírása. E második részben egy Boccacciót idéző novellát olvashatunk. Az úrnő, miután elvonult kastélyába, megismerkedik a szomszédos apátság „huszonöt esztendősk” élvetégerperjelével. A bőséges böjti vacsoráknak, solymászatoknak és egyéb multságoknak hála, az úrnő hamar elfelejti bánatát, és a hatalmas termetű, szőrös apátúr izmos karjai közt lel megnyugvást. Az újabb vitézi körúttjáról hazatérő Saintré azonnal felkeresi vidéken időző szerelmét, de hiába minden udvarias szólam, az úrnő csak neveti Saintré ostoba finomkodásait. Ráadásul kénytelen-kelletlen még az apátúr kihívását is el kell fogadnia, hogy csupasz kézzel álljon ki vele párbajra. A hölgy hahotájától kísért küzdelemben a lovag csúf módon többször is földre kerül. A szegényt végül kíméletlenül megtorolja azzal, hogy színleg békét ajánlva vacsorára invitálja a kolostor lakóit az úrnővel és kíséretével egyetemben. Ajándékkul egy páncélt adományoz a hiú papnak, aki – polgári származású lévén soha páncélt nem viselt – azonnal magára ölti a díszes fegyverzetet. Mármost ő sem kerülheti el a viadalt, a lovag is legott páncélt ölt, jól ellátja a szerzetes baját, és okulásképpen átszúrja a nemeseket és vitéz lovagokat ócsároló álnok nyelvét.

Saintré ezután az egész udvar előtt elmeséli a történetet, megszegyenítve hűtlen szeretőjét. Ezt követően Saintré – így meséli az író – még sok lovagi tettet hajtott végre, és úgy halt meg az Úr 1368. évében, Pont-Saint-Esprit városában, hogy – amint sírfeliratán olvasható – mindenféle Franciaország legvitézebb lovagjaként tisztelték.

Rettenthetetlen János burgundi herceg viselt dolgai a regény tükrében

János herceg Rouvres-ban vagy Dijonban született 1371-ben. A regénybeli lovaghoz hasonlóan szintén igen fiatalon került a francia királyi udvarba, miután apjától Nevers grófságát kapta hűbértulajdonul 1384-ben.¹⁵ A tizenhárom éves fiúcskát apja, Bátor Fülöp burgundi herceg bizonyára ekkor vitte magával Párizsba. V. Károly király ugyanis – Fülöp herceg bátyja – 1380-ban váratlanul meghalt, és egy 12 éves fiúcskát hagyott maga után. Ettől fogva a kiskorú VI. Károly helyett nagybátyjai, *Károly Anjou*, *János Berry* és

¹⁵ Vaughan 1966. 229–230. o.

Fülöp Burgund hercegek uralkodtak. Hármójuk közül a legidősebb és legbefolyásosabb a burgundi herceg volt, aki okos diplomáciával, ügyes házasságokkal megszerezte magának a flamand területek feletti hatalmat, ami óriási bevételekkel járt. Bár sohasem szakadt el Franciaországtól, Burgundiát nagyhatalommá emelte, és mindvégig befolyása alatt tartotta a francia politika eseményeit.¹⁶

A francia udvarban az ifjú nevers-i gróf kitűnt harciasságával. Azt mondják, hogy alacsony, sovány alkata ellenére nagy testi és szellemi erő párosult benne. Akaratossága állítólag sok gondot okozott apjának, és a diplomáciai megfontolások mellett ez is közrejátszott abban, hogy viszonylag fiatalon összeházasította a nála nyolc évvel idősebb Bajor Margittal.¹⁷ Ez a Bajor Margit – éppúgy, mint a regénybeli Szép Unokanővérek Hölgye – nagyapja, Bajor Lajos révén, VI. Károly feleségének, Bajor Izabellának volt *unokanővére*.

A nevers-i gróf fiatal éveiről nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy élete jelentős fordulatának számított, amikor huszonötödik életévébe lépve – akárcsak a regényben Saintré – kinevezték a Magyarországra indított hadjárat élére. Ekkor, 1395-ben érkezett Párizsba Zsigmond követsége, hogy a francia vezetést egy keresztes háború tervének nyerve meg.¹⁸

Hogy megértsük e követség hátterét, vessünk egy pillantást a balkáni határvidékre. Az 1380-as években, amikor a török megvetette a lábát a Balkánon, a magyar melléktartományoknak az a hatalmas védvonala, amely a tatárjárás előtt az Adriától a kun pusztákig húzódott, de a Balkánon azután is fennállt, néhány rövid évtized leforgása alatt összeomlott. Zsigmond jól látta, hogy a nemesi felkelésen alapuló határvédelem még ideális esetben is alkalmatlan a helyzet kezelésére, hiszen eleve lehetetlenné tette nagyobb embertömegek mozgósítását.¹⁹ Márpedig a megváltozott viszonyok nagy létszámú, jól szervezett és kellő időben végrehajtott megelőző hadjáratot tettek volna szükségessé. Miután többszöri katonai próbálkozásai kudarcba fulladtak, Zsigmond Kanizsai Miklós tárnokmesterét bízta meg, hogy az európai uralkodókat egy törökelleni keresztes háborúra bírja.

A fiával Párizsban időző Bátor Fülöp azonnal felismerte a hadjáratban rejlő lehetőségeket. Részben a burgundi érdekek földközi-tengeri kiterjesztése, részben pedig fia tekintélyének megalapozása miatt minden erejével felkarolta a török elleni hadjárat tervét, és kijelentette: azt szeretné, ha fia a francia lovagság fővezéréként a hitetlenek elleni keresztes hadjáratban nyerné el a lovagi sarkantyút.²⁰ Úgy is lett. A nevers-i gróf – akárcsak a regényben Saintré – jó barátja, Boucicault marsall oldalán fényes kísérettel indult Budára.²¹ A keresztesek 1396. április 20-án Burgundia székhelyéről, Dijonból indultak útnak, majd Budáról továbbhaladva az al-dunai Turnu Severinnél csatlakoztak a hídfőállást biztosító magyar seregekhez.²²

¹⁶ Vaughan 1962. 3–40. o.

¹⁷ Wertner Mór: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) (A továbbiakban: Wertner 1925.) 221. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 37. (1936) 1–57. o.; 169–202. o. (Klny. Budapest, 1936.), vö. 11–12. o.

²⁰ Bárczay Oszkár: Nikápoly. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 488. o.

²¹ Wertner 1925. 221. o.; Bárczay Oszkár: i. m. 488–490. o.

²² Wertner 1925. 226–229. o.; Kiss Károly: A nikápolyi ütközet. *Ovasmányok a hadtörténelemből*, 2. *Magyar Académiai értesítő*, 15. (1855) 4. sz. 259. o.

Itt kell megjegyeznem, hogy Bóta László szerint Turnu Severint takarhatja a regénybeli *Thorn*. A Turnu Severin nevet a *Turnu–Thorn* hangalaki hasonlóság alapján keverhette össze később a szóhagyomány, ami a korabeli átlagember földrajzi ismereteit tekintve egyáltalán nem meglepő. La Sale ennek okán helyezhette az eseményeket Poroszországba. Már csak azért is, mert Thornban a hadjáratban nagy erővel részt vevő Német Lovagrendnek lehetett a gyülekezőhelye.²³ De nézzük, hogyan írja le La Sale az ezt követő eseményeket.

A poroszországi hadjárat, La Sale regényében

A keresztesek, miután hajnali misét hallgattak és megfrüstököltek, Bellehoch sík mezéjén öt hadoszlopban álltak fel. Ám mielőtt a csata elkezdődött volna, Saintré csataménjén Csehország királya elé lovagolt, és „Istenre, a Szűzanyára és Szent Dénesre, arra kérte, venné fel őt a lovagok rendjébe. A jó király, ki nagyon szerette Jehant, miként általában minden franciát, boldogan a keblére ölelte őt, majd lovaggá ütötte, kérve Istent, adjon meg néki minden dicsőséget és örömet, amit csak kíván. Ettől fogva Jehant mindenfelé Saintré úrnak nevezték.”²⁴

Az előhadat a franciák alkották a Német Lovagrend csapataival, a jobbszárnyat a cseh király serege, a balt Litvánia és Lengyelország fejedelme vezette, a derékhadat a „Boldogasszony zászlóalja” alkotta, míg az utóvédet Missgrave herceg biztosította a magyar király csapatainak élén. A szaracénok három lovas és három gyalogos hadtestet alkottak, megparancsolván a gyalogosoknak, hogy szorosan a lovasok mögött haladjanak.

A francia lovagok a csata kezdetén ádáz erővel vetik magukat az ellenségre. Saintré csataménjén mindjárt az első rohammal letaszítja a szultánt nyergéből: „Isten akaratából lándzsájával nyakvértje résénél találta el a török császárt, és fegyverének vasát a nyakába mélyesztvén, holtan taszította le lováról. Kemény és ádáz csata kezdődött ekkor.”²⁵ Saintré ezután a törökök hadizászlójához akar férkőzni, de minden oldalról rátámadnak, és csak annak köszönheti megmenekülését, hogy a többi lovag a segítségére siet. Ekkor a másik két szultán is megindul seregével, de a földre esett zászló láttára megtorpannak. Ugyanakkor támadásba lendül a szaracénok harmadik hadteste is, hogy a két szultán segedelmére induljon. A franciák ekkorra már úgy kimerülnek, hogy mind egy szálig odavesznének, ha a cseh király nem érkezik elcsigázott embereik megsegítésére. Ekkorra a törökök utolsó hadteste is fölfejlődik, és az eddigieknél is véresebb ütközet veszi kezdetét, melynek egy rohammal az utóvéd katonái vetnek véget, Missgrave herceg vezetésével, akkora öldöklést hajtva végre az ellenség sorai közt, „mintha csak védtelen juhok lettek volna”.²⁶ Végül a győztes hadjáratból hazatérő lovagokat nagy ünneppel, „harangzúgás közepette” fogadják, amerre csak járnak.²⁷

²³ A hadjáratban részt vevő német lovagokról lásd: Wertner 1925. 214–215. o.

²⁴ *La Sale, Antoine de* 1985. 197. o.

²⁵ *La Sale, Antoine de* 1985. 201. o.

²⁶ *La Sale, Antoine de* 1985. 203. o.

²⁷ *La Sale, Antoine de* 1985. 198–205. o.

A nikápolyi csata a források szerint

Miután a keresztések átkeltek a Dunán, az útjukba eső Viddint könnyű harccal elfoglalták, majd innen vonultak tovább Rachova irányába, ahol már komolyabb ellenállásba ütköztek. Viddin falai alatt történt, hogy Zsigmond a nevers-i grófot, valamint La Manche grófját és más francia nemesurakat lovaggá ütötte.²⁸ Innen szeptember 15-ére értek Nikápoly alá, ám a vár ostromához szükséges technikai felkészültség, illetve egy-egy vezetés és stratégia híján két hétig vesztegeltek itt mindaddig, míg Bajazid szultán felmentő seregei, a Balkán szorosain átkelve, meg nem érkeztek.²⁹

Az 1396. szeptember 28-án (más források szerint 25-én)³⁰ lezajlott ütközet során a keresztések hadrendje ugyanúgy állt föl, mint a regényben. Az előhadat a franciák alkották, akik csakis magukat érezték méltónak arra, hogy elsőként ütközzenek meg a törökökkel. Itt helyezkedtek el a Német Lovagrend seregei is. Zsigmond csapatai alkották a főszereget, a jobbszárnyat Lackfi, a balt Mircse oláh vajda biztosította – volna. Ha mindketten hátat nem fordítanak az ütközetnek az első andandó alkalommal. A hátvédet Zsigmond megbízható emberére, Garai Miklósrá bízta.

Bajazid seregei három hadtestet alkottak. Az első vonalat a besáncolt gyalogos janicsárok, őket hátulról a könnyűlovas szpáhik biztosították. A szpáhik mögött emelkedő magaslat fedezékében pedig Bajazid szultán válogatott katonái álltak lesben. A csatateret szegélyező Oszma folyó túlsópartján Lazarevics szerb fejedelem elitkatonái rejtőztek.³¹

Szólnunk kell az ütközet helyszínéről is. Ennek *Bellehoch* sík mezejére való lokalizálása – szintén Bóta László feltételezése szerint – azzal magyarázható, hogy Nagy-Nikápoly a Duna jobb partján oly magas platón fekszik, hogy innen a Duna átellenes oldalára mintegy rá lehetett látni.³² A francia–német keverék zsoldos nyelvben formálódott *Bellehoch* ('szép magaslat') tehát a dolgok összefüggésében másra, mint a Nikápolytól délre elterülő magaslati sík mezőre, nem vonatkoztatható.

Az ütközetet megelőzően heves vitára került sor a francia lovagok és Zsigmond közt, aki azt javasolta, hogy a magyarok könnyűlovasai képezzék az előhadat, mert ők jobban ismerik az ellenség harcmódját.³³ A dicsvágytól tüzelt franciák azonban hallani sem akartak erről. Mindjárt a csata reggelén nekirontottak a törököknek, meg sem várva, míg Zsigmond katonái elfoglalják helyüket. Lovaikról leszállva, angol mód áttörték a gyalogos janicsárok első vonalát, és közülük sokat (egyes források szerint több ezer embert) levágtak. A megzavart janicsárok maradéka a könnyűlovas szpáhik mögé menekült. A vakmerő francia roham a szpáhikat is meglepte, akik a lesben álló Bajazid szultán sere-

²⁸ Le livre des faits du bon messire Jean Le Meingre, dit Boucicaut, maréchal de France et gouverneur de Gennes. 1–4. In: Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe, précédés de notices pour caractériser chaque auteur des mémoires et son époque, suivi de l'analyse des documents historiques qui s'y rapportent par Michaud et Poujoulat. 1. série, 2. tome. Paris, 1836. 237. o.

²⁹ Kiss Károly: i. m. 278–282. o.

³⁰ A csatára vonatkozó hadtörténeti szakirodalom értékelése nyomán Veszprémy László a 25-i dátumot fogadja el. *Veszprémy László: A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban. Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 61. o.

³¹ Kiss 1979. 284–285. o.

³² Kiss 1979. 264. o.

³³ Bárczay 1988. 592. o.

ge felé húzódtak vissza. A franciák abban a hitben, hogy a törökök főserégét futamították meg, ahelyett hogy visszatértek volna lovaikhoz, üldözőbe vették őket.³⁴ Amikor azonban látták, hogy túlságosan elszakadtak a derékhadtól, egyesek futólépésben igyekeztek a csatatér közepén emelkedő magaslatra. A látvány azonban, ami eléjük tárult, nem sok reményre adott okot: Bajazid több ezer válogatott katonából álló főserege ekkorra már felfejlődött – a franciák egyenesen beléjük rohantak.

Valószínűleg az ekkor kialakult kétségbeesett küzdelemben történhetett, hogy Bajazid szultánt a nevers-i gróf – alias Saintré lovag – földre terítette. Ezt az esetet, melynek során „egy ördögábrázatú, rút hitetlen a szultán feje búbjára sújtván buzogányával, erős ütésével megsértette annak a kedves testét és aranyos nyergéből a földre terítette”,³⁵ egy inkriminált török forrás is említi. Az olasz történetíró, Muratori szerint a szultánt maga Zsigmond emelte ki nyergéből.³⁶ Lévén azonban, hogy az ellenséget „megfutamító” első attackban Zsigmond nem vett részt, továbbá hogy a török császárnak a fején való megsebesítését a regény is az első összecsapás keretében említi, ez a harci tett – ha valóban megtörtént – nem Zsigmondnak, mint Muratori állítja, hanem a nevers-i grófnak tulajdonítható.

A magyarok szerepét az ütközetben a történeti források ellentmondásosan tárgyalják. A Boucicault marsall életéről szóló krónika (1409) azt állítja, hogy a magyarok hitvány módon megfutottak, és nem siettek a franciák segítségére, kivéve egy urat, akit „Magyarország nagy grófjának neveznek”.³⁷ Más források viszont tudni vélik, hogy Zsigmond a franciák rohamának összeomlása után ura lett a csatatérnek, sőt a török lovasságot is megtámadta, s Bajazid szultán már-már futásra gondolt, amikor a szerb fejedelem a segítségére jött.³⁸ A franciák elmarasztaló ítélete talán azon alapul, hogy Lackfi, kire Zsigmond hadainak tekintélyes osztagát bízta, ebben a kritikus pillanatban illant el a csatatérről.³⁹ A sereg derekán azonban a magyar had Garai Miklóssal – alias Missgrave herceggel –, Cillei Hermannal és német, illetve cseh zsoldosaival veszteg maradt, és oltalmába vette az ide menekülő franciákat. Garai Miklós egy ideig még nem tárgított, kirtartott mindaddig, míg Zsigmond Cillei és Nürnberg gróf vezetésével, a Dunán horgonyzó gályákra menekült. Miután azonban kisszámú csapatával képtelen volt a mindinkább szaporodó török erőket feltartani, maga is a közeli hajókon lelt menedéket.⁴⁰

Az ütközet tehát katasztrófálisan végződött. Akik nem a csatatéren lelték halálukat, azokra Bajazid szultán kíméletlen bosszúja várt. Ott helyben több ezer hadifoglyot végeztetett ki, szörnyű mézszárlást hajtott végre. Csak azokat az előkelőket hagyta életben, akikért magas váltságdíjat remélt. Rettenthetetlen János és Boucicault említett barátsága itt nyert megerősítést, a nevers-i gróf ugyanis a szultán lábai elé vetette magát, Boucicault-rokonának nevezte, és könyörgött életéért. Megjegyzendő, hogy a súlyos vereség ellenére a fogságból hazatérő keresztes lovagokat mindenütt a kereszténység bajnokaiként fogadták, győzteseknek kijáró tisztelettel.⁴¹

³⁴ Kiss 1979. 285–286. o.

³⁵ Bárczay 1988. 594. o.

³⁶ Bárczay 1988. 594. o.

³⁷ Le livre des faits... 240. o.

³⁸ Bárczay 1988. 593–594. o.; Kiss 1979. 287. o.; Wertner 1925. 251. o.

³⁹ Kiss 1979. 303. o.

⁴⁰ Kiss 1979. 288. o.; Bárczay 1988. 594. o.

⁴¹ *Atiya, Aziz Suryal*: The crusade of Nicopolis. In: The crusade in the later middle ages. London, Methuen & co., 1934. 462. o.

Missgrave herceg: II. Garai Miklós

Az egész kérdéskör kapcsán perdöntő a magyar *Missgrave* herceg alakja, aki – mint korábban utaltam rá – a kereszties hátvédet vezető II. Garai Miklóssal azonos. A név *Miss* előtagja minden bizonnyal a macsói bánság középkori latin *Mysia* nevének rövidített alakja, hiszen ennek élén már 1354-ben a szóban forgó Garai Miklós apja, I. Miklós állt.⁴² Fiát, II. Garai Miklóst, Zsigmond 1387-ben nevezte ki macsói bánnak.⁴³

Garai Miklós Zsigmond egyik leghűbb embere. A nikápolyi vereség után – öccsét, Jánost előreküldve Magyarországra – elkísérte Zsigmondot Konstantinápolyba, majd vele maradt Dalmáciában és Horvátországban is. 1401-ben, amikor Zsigmondot az ellene szervezkedő főurak fogságba ejtették, saját fiát kezesül adva, a királyt ő menti ki és ülteti vissza trónjára. Zsigmond ezt azzal hálálta meg, hogy kiszabadulása után nemsokára nádornak nevezte ki.⁴⁴ Mindezek felett Cillei Annával legkésőbb 1408-ban kötött házassága révén a királyi párnak sógora is lett.⁴⁵

Zsigmond minden jelentős külföldi útján, mint a magyar küldöttség befolyásos tagja vett részt. Ott van Konstanzban, 1416-ban Londonban, az év júniusában pedig Párizsban az angolokkal kötendő békéről tárgyal.⁴⁶ A külföldön járt magyar urak legismertebbike, akít a különböző források – hasonlóan Boucicault életrajzírójához – „Magyarország nagy grófjának” („magnus comes de Hungaria”, „grand comte de Hongrie”, „großgraf zu Ungern”) neveznek.⁴⁷

Nem meglepő, hogy La Sale hercegeként emlegeti. Már apja, I. Garai Miklós nádor kiterjedt francia kapcsolatokkal rendelkezett, és VI. Károly francia királytól nyert címet, melyet fia részére a francia uralkodó Párizsban 1416. március 26-án Zsigmonddal egy-szerre – a hercegi címre utaló – arany koronával bővített.⁴⁸ Személyének jelentőségét mutatja, hogy angliai látogatása során a windsori Szent György kápolnában tartott ünnepi ceremónián az angol király mellett ült – miként az angol forrás említi – mint „a császár egy hercege”.⁴⁹

Összegzésként elmondható, hogy Antoine de La Sale regénye, a középkori francia próza e jelenős alkotása, csak nagyon kis mértékben írói fantázia szüleménye. Föltehető, hogy a szerző általunk ismeretlen írott forrásokat is felhasznált – német vagy flamand szövegre enged következtetni például a *Missgrave* név *grave* (graf) utótagja. A magyar történettudomány számára azonban mint a nikápolyi katasztrófával végződő magyarországi kereszties hadjárat külföldi visszhangja érdemel különös figyelmet.

⁴² Wertner Mór: *A Garaiak. Századok*, 31. (1897) 914. o.

⁴³ Uo. 920. o.

⁴⁴ Uo. 921. o.

⁴⁵ Uo. 923. o.

⁴⁶ *Bárány Attila*: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. *Aetas*, 19. (2004) 3–4. sz. 12–13. o.

⁴⁷ Uo. 12. o.

⁴⁸ Uo. 13. o.

⁴⁹ Uo. 13. o.

LEVENTE PÉTER HAMVAS

MEMORY OF THE BATTLE OF NICOPOLIS IN A FRENCH ROMANCE

Summary

Antoine de La Sale's novel *Histoire de Petit Jehan de Saintré* is a major work of late medieval French prose. It was written in 1455, but the story takes place a hundred years earlier. The main character is a young nobleman from Touraine who enrolls the court of French King John the Good (1350–1364) at the age of thirteen, then, under the patronage of a young widow, niece of the queen, he becomes a prominent man at the court and a far and wide famous knight. So prominent and famous that he gets to lead the French army against the Saracens in a crusade in Prussia.

Since a literate gentleman saved this novel from forgetting in the beginning of the 18th century, medievalists felt obliged at all times to deal with it. The work is not unknown for Hungarian literature historians, readers in Hungary can acquaint with it through Imre Szabics's translation. Besides him, there are only few mentions about *Saintré* and no other scholar has dealt with it in detail. The story, however, is an important one, because the central episode, the great crusade which meant the peak of knight Saintré's career, can be clearly identified in history, namely with the anti-Turkish crusade to Hungary in 1396 which ended in a terrible disaster at Nicopolis. Antoine de La Sale's novel, this outstanding achievement of medieval French prose, uses in fact only very little fantasy of the writer's.

The order of battle of the crusade army on 28 September (25 in other sources), 1396 looked the same as in the novel. The French came first, together with troops of the German Teutonic Order. The main body of the army was made up of Sigismund's units; the right wing was to be covered by Lackfi, the left wing by Romanian voivode Mircea. But they turned their back to the army the first instance they could. Sigismund ordered his reliable man Miklós Garai to cover the army's back.

When exploring this subject, the figure of the Hungarian Prince *Missgrave* is conclusive, who is equivalent with the leader of the crusade army's back, Miklós Garai II. The prefix *Miss* is most probably an abbreviation for the word *Mysia*, which is the medieval Latin name of the Banate of Macsó. This land had been ruled by Miklós Garai's father, Miklós I. from 1354. The son, Miklós Garai II was appointed Ban of Macsó by Sigismund in 1387.

LEVENTE PÉTER HAMVAS

LE SOUVENIR DE LA BATAILLE DE NICOPOLIS DANS
UN ROMAN COURTOIS FRANÇAIS*Résumé*

Le roman d'Antoine de La Sale intitulé *Histoire de Petit Jehan de Saintré* est une œuvre importante de la littérature française du Moyen Âge finissant. Elle a été créée en 1455, mais son action se passe plus de cent ans auparavant. Le protagoniste éponyme est un jeune homme noble de Touraine qui se retrouve à l'âge de treize ans dans la cour du roi de France Jean le Bon (1350–1364) avant de devenir, sous la protection d'une jeune veuve, cousine de la reine, un notable de la cour et un illustre chevalier. A tel point qu'il est chargé de commander l'armée française contre les Sarrasins lors de la croisade menée en Prusse.

Depuis qu'un littéraire l'a sauvé de l'oubli au début du 18e siècle, les médiévalistes se doivent de s'occuper de ce roman. Connue aussi des historiens hongrois de la littérature, l'œuvre fut publiée en hongrois dans la traduction d'Imre Szabics. A part lui, personne ne s'est vraiment occupé de *Saintré* dans la littérature spécialisée hongroise, même s'il a été parfois mentionné. Il s'agit pourtant d'une

œuvre importante, car la grande croisade dirigée par le chevalier Saintré au faite de sa carrière n'est autre que la croisade menée contre les Turcs qui a traversé la Hongrie avant de se terminer par une défaite terrible à Nicopolis. Ce roman important d'Antoine de La Sale n'est donc pas le fruit de l'imagination de son auteur dans la mesure où il est basé sur des faits historiques.

Lors de la bataille du 28 septembre 1396 (certaines sources la datent du 25), l'ordre de bataille des croisés était le même que dans le roman. L'avant-garde fut composée de troupes françaises et de l'Ordre des Chevaliers teutoniques. Le gros de l'armée comprenait les troupes de Sigismond, les ailes droite et gauche auraient dû être respectivement assurées par Lacković et le voïvode valaque Mirce, si ceux-ci n'avaient pas fait marche arrière à la première occasion. Sigismond a confié l'arrière-garde à son homme de confiance, Nicolas de Gara.

Le personnage du prince hongrois *Missgrave* est déterminant pour cette problématique : il correspond en fait à Nicolas II de Gara, chef de l'arrière-garde croisée. Le préfixe *Miss* doit être la forme abrégée du nom latin *Mysia* du Banat de Mačva qui était dirigé déjà en 1354 par Nicolas I, père de Nicolas II de Gara. Son fils fut nommé ban de Mačva par Sigismond en 1387.

LEVENTE PÉTER HAMVAS

DAS ANDENKEN AN DIE SCHLACHT VON NIKOPOLIS IN EINEM FRANZÖSISCHEN RITTERROMAN

Resümee

Der Roman *Histoire de Petit Jehan de Saintré* von Antoine de La Sale ist ein bedeutendes Werk des französischen Prosa des Spätmittelalters. Das im Jahre 1455 entstandene Werk spielt mehr als einhundert Jahre vor diesem Datum. Der im Titel vorkommende Protagonist ist ein junger Adeliger aus Touraine, der mit dreizehn Jahren auf den Hof des französischen Königs Johann II. des Guten (1350–1364) kommt und mit der Unterstützung einer jungen Witwe, der älteren Cousine der Königin, zu einem edlen Hofmann und weit bekannten Ritter avanciert. Er bringt es sogar zum Anführer des französischen Heeres im Kreuzzug gegen die Sarazenen in Preußen.

Seitdem der Roman Anfang des 18. Jahrhunderts von einem Literaten vor dem Vergessen gerettet worden war, hatten die Mediävisten stets das Gefühl, es sei ihre Pflicht, sich mit dem Roman zu beschäftigen. Das Werk ist auch den ungarischen Literaturhistorikern nicht unbekannt, da es in Ungarn in der Übersetzung von Imre Szabics den Weg zu den Lesern fand. Außer ihm beschäftigte sich jedoch – mit Ausnahme von ein-zwei Erwähnungen – in der ungarischen Fachliteratur niemand ernsthaft mit dem *Saintré*, obwohl es sich um ein wichtiges Werk handelt. Die zentrale Episode, der groß angelegte Kreuzzug, der den Höhepunkt der Laufbahn von Ritter Saintré darstellt, kann nämlich historisch eindeutig mit dem gegen die Türken nach Ungarn geführten Kreuzzug des Jahres 1396 identifiziert werden, der in der schrecklichen Katastrophe von Nikopolis endete. Der Roman von Antoine de La Sale, dieses bedeutende Werk der mittelalterlichen französischen Prosa, ist nämlich nur zu einem sehr geringen Teil ein Ergebnis der Fantasie des Autors.

Im Laufe des Gefechts am 28. September (anderen Quellen zufolge am 25. September) 1396 war die Kriegerordnung der Kreuzritter mit der im Roman identisch. Die Vorhut wurde von den Franzosen gebildet, hier befanden sich auch die Heere des Deutschen Ritterordens. Das Hauptheer wurde von den Truppen Sigismunds gebildet, der rechte Flügel wurde von Lackfi, der linke vom walachischen Woiwoden Mirce gesichert – besser gesagt: sie wären gesichert worden, wenn nicht beide dem Gefecht bei der ersten sich bietenden Möglichkeit den Rücken gekehrt hätten. Die Nachhut wurde von Sigismund seinem verlässlichen Mann, Miklós Garai, anvertraut.

ЛЕВЕНТЕ ПЕТЕР ХАМВАШ

ПАМЯТЬ О БИТВЕ ПРИ НИКАПОЛИ В ОДНОМ ФРАНЦУЗСКОМ
РЫЦАРСКОМ РОМАНЕ*Резюме*

Роман Антуана де Ла Сале *Histoire de Petit Jehan de Saintré* является значительным произведением французской прозы позднего средневековья. Оно было создано в 1455 году, но действие в нем происходит на столетие раньше. Герой произведения – один туринский молодой дворянин, который в возрасте тринадцати лет попадает ко двору французского короля Иоанна Доброго (1350–1364), затем под покровительством одной молодой вдовы, двоюродной сестры королевы становится знатным придворным, известным далеко за пределами государства рыцарем. Он совершает такую карьеру, что ему было поручено возглавить французскую армию во время крестового похода в Пруссию против сараченов.

С тех пор, как в начале XVIII века один благородный любитель литературы спас это произведение от забвения, медиевисты всегда чувствовали своей обязанностью заниматься этим произведением. Этот роман не является неизвестным и для литературоведов Венгрии, где он был представлен читателям в переводе Сабич Имре. Кроме этого переводчика – за исключением одного-двух человек никто не занимался более детально романом *Saintré* хотя речь идет о действительно значительном произведении. Центральным эпизодом его является большой крестовый поход, ставший вершиной карьеры рыцаря Сантрэ. В историческом плане можно однозначно утверждать аналогию действия романа с крестовым походом против турок, который вели на Венгрию в 1396 году и который кончился страшной катастрофой при Никаполи. Роман Антуана де Ла Сале – значительное произведение французской прозы, по сути дела лишь совсем в малой мере является плодом авторской фантазии.

Боевой порядок крестоносцев в ходе сражения, происходившего 28 сентября 1396 года (по другим источникам, 25 числа), строился точно так же, как и в романе. В авангарде стояли французы, здесь располагались также и войска Немецкого Рыцарского Ордена. Войска Жигмонда составляли главное ядро армии. Правое крыло должно было быть обеспечено воеводой Лаккфи, а левое – воеводой Мирче олах, если бы оба воеводы не повернулись спиной к полю сражения при первом удобном случае. Защиту тыла Жигмонд поручил своему доверенному человеку Гараи Миклошу.

В связи со всем кругом вопросов решающую роль сыграла фигура венгерского князя *Мишиграве*, который аналогичен Гараи Миклошу II, возглавлявшему защиту тыла крестоносцев. Первый слог имени *Мишиш* по всей вероятности является сокращенной формой средневекового латинского имени *Mysia* банатского Мачо, ибо во главе его уже в 1354 году стоял Миклош I, отец упомянутого Гараи Миклоша. Сын Гараи Миклош II был назначен Жигмондом в 1387 году баном в Мачо.

VÉGVÁRIAK A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN A KÁRTÉTELI LISTÁK TÜKRÉBEN

A végvári vitéz és a vele foglalkozó szakirodalom is igen sokoldalú „szereplő” a magyar történelem és történetírás színpadán. Természetesen ebben központi szerepet kapott a katonák személyét övező dicsőség, amelynek „fejlődéstörténetét”, illetve a végváriak megítélését elemezte Nagy László,¹ aki Takáts Sándorig vezette vissza a „végbeli vitézek” életmódjának „romantikus” szemléletét.² Ugyanezen virtus irodalmi képét vázolta fel Bitskey István, Balassitól Zrínyi Miklósig.³ A történeti irodalom emellett kimerítően tárgyalta a vitézek és a végvári létforma⁴ egyéb aspektusait is: erkölcsiségét,⁵ egészségügyi helyzetüket,⁶ életkörülményeiket,⁷ a hadi létesítményeik működését,⁸ ellátásukat,⁹ portyáikat,¹⁰ mindennapi harcaikat,¹¹ taktikájukat,¹² rabságra kerülésüket,¹³ egyedi sorsokat¹⁴ és megélhetési lehetőségeiket egyaránt.¹⁵

¹ Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978.; Nagy László: A végvári dicsőség virágkora és hanyatlása. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk. *Petercsák Tivadar*. (Studia Agriensia 17.) Eger, 1997. 75–89. o. (A továbbiakban: Nagy 1997.)

² Nagy 1997. 75–76. o. Takáts Sándor történetiszemléletéről részletesen: *Tarkó Ilonka*: Takáts Sándor munkásságáról. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Khronosz, I.) Piliscsaba, 2008. 183–191. o.; *Czike Gábor*: Takáts Sándor szellemiségéről. In: Uo. 193–198. o.

³ *Bitskey István*: A vitézség eszményének változatai a XVI–XVII. század fordulójának magyar irodalmában. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk. *Petercsák Tivadar*. (Studia Agriensia, 17.) Eger, 1997. 203–215. o.

⁴ Általánosságban: *Benczédi László*: Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: Magyarországi végvárok a XVI–XVII. században. Szerk. *Bodó Sándor – Szabó Jolán*. (Studia Agriensia, 3.) Eger, 1983. 101–111. o.

⁵ Nagy László: A 17. századi végvári katonaság erkölcsi-politikai arculata. In: Magyar és török végváriak 1663–1684. Szerk. *Bodó Sándor, Szabó Jolán*. (Studia Agriensia, 5.) Eger, 1985. 87–95. o.

⁶ *Szabó Jolán*: A végvárok egészségügyi ellátottsága. In: Magyar és török végváriak 1663–1684. Szerk. *Bodó Sándor – Szabó Jolán*. (Studia Agriensia, 5.) Eger, 1985. 123–129. o.

⁷ „A XVI–XVII. századi magyarországi katonatársadalom kutatása során, a történettudomány a legújabb időkig nem fordított kellő figyelmet a vitézrend jogainak, kötelezettségeinek és életkörülményeinek vizsgálatára. Ezek tárgyalása és a források alapján történő feltárása azért is elengedhetetlenül fontos, mert így képet kaphatunk a végek és a velük érintkezők életéről, bepillantást nyerhetünk mindennapjaikba. Munkámban azt mutatom be, hogy a XVII. század második felében miként zajlott a végek hadainak élete, milyen volt a katonai szolgálat ebben az időszakban, illetve, hogy miben állt a végváriak gyakran emlegetett »régi szabadsága«. Mindezt a korabeli katonatársadalom jogi helyzetének összefoglaló vizsgálatán keresztül szemléltem.” *Vatai Gábor*: Élet a végeken. (A végvári katonaság XVII. századi életviszonyainak és jogállásának vizsgálata.) *A Tiszántúli Történetész Társaság Közleményei*, 4. (2009) 15–47. o. A szöveg interneten is elérhető: <http://tortenesz.extra.hu/kiadvany/kozlemenyek3.pdf>

⁸ *Csiffáry Gergely*: Végvárok és hadiipari létesítmények. In: Végvár és ellátás. Szerk. *Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás*. (Studia Agriensia, 22.) Eger, 2001. 107–129. o.

⁹ *Czigány István*: A végvári katonaság ellátása 1672–1700. In: Végvár és ellátás. Szerk. *Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás*. (Studia Agriensia, 22.) Eger, 2001. 53–65. o.

¹⁰ *Fenyvesi László*: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. In: Magyar és török végváriak 1663–1684. Szerk. *Bodó Sándor – Szabó Jolán*. (Studia Agriensia, 5.) Eger, 1985. 199–218. o.

¹¹ *Dóri Szilvia*: Békebeli csatározások. Végvári harcok Kiskomárom környékén 1651–1652-ben. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Khronosz, I.) Piliscsaba, 2008. 35–42. o.

Ugyanakkor az ilyen témájú feldolgozások általában mellőztek egy sajátos forrástípust, a kártételi jegyzékeket és jegyzőkönyveket.¹⁶ Ezek jellegzetessége egyfelől az, hogy egy adott pillanatban rögzítik a falusiak és végváriak sorsát: amikor áldozattá válnak. Legtöbbször csak a hódolt falvak, megölt, elhurcolt falusiak, illetve végváriak, továbbá az elrabolt állatok számát tüntetik fel. Néha azonban a járulékos körülmények is szerepelnek: pontosan hol, mikor, hogyan történt egy-egy különleges eset. Sőt, ritkán ugyan, de helyet kap egy-egy hosszabb narratív szöveg, rövid történet is valamely – a kortársak által emlékezetesebbnek gondolt – konfliktusról. Másfelől pedig főként az átlagemberrel, a „kisemberrel” foglalkoznak, így nem a jól adatolt elitkutatás, hanem a nem annyira részletezett hétköznapi struktúrák szintjére és színterére vezetnek. Ennél fogva ez a forrásbázis az anomáliát, illetve a kevésbé ismert társadalmi rétegeket írja le, így adalékokkal szolgálhat az eddigi eredményekhez, továbbá lehetővé teszi a korábbiaktól eltérő, más irányú mikrokatást, mélyfúrást is. Ennek megfelelően jelen írás célja néhány adalék hozzátétele – elsősorban – az „átlagkatona” életének, mindennapjainak leírásához e forrástípus „szemüvegén” át. Így a különböző végvárok katonáira vonatkozó források segítségével rajzolódik ki egy általános „életpálya-modell”, amelynek állomásai és sarkalatos pontjai: a kisebb-nagyobb mértékű vagyonosodás, a mindennapi veszélyek, rabságba kerülés és sarcfizetés, valamint a szolgálat közbeni halál.

¹² *Gecsényi Lajos*: A végvári harcok taktikája. (Török lesvetés Győr alatt 1577-ben.) In: *Scripta Manet. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Szerk. *Draskóczy István*. Budapest, 1994. 165–175. o.

¹³ *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. *Fons*, 1997. 1. sz. (A továbbiakban: *Pálffy* 1997.) 5–79. o.; *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 94.) Budapest, 1981. 86–139. o.; *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány–nagybirtokon. In: *Unger Mátyás emlékkönyv*. Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. *E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László*. Budapest, 1991. 121–133. o.

¹⁴ *Bánkúti Imre*: Két katonáskodó nemes a XVII. században: Kisfaludy László és Miskey István. *Arrabona*, 15. (Győr, 1973) 257–271. o.; *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 4. sz. 923–1007. o. (a szöveg interneten is elérhető: <http://www.magyarhuszar.hu/ketpogany/forras/budroci.pdf>); *Polgár Marianna*: Festetics Pál németújvári tiszttartó Batthyány Ádám szolgálatában (1636–1640). In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végvárok körében*. Szerk. *Berecz Mátyás, Veres Gábor*. (Studia Agriensia, 27.) Eger, 2008. 83–97. o.

¹⁵ *Szántó Imre*: A „vitélző rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: *Végvárok és régiók a XVI–XVII. században*. Szerk. *Petercsák Tivadar – Szabó Jolán*. (Studia Agriensia, 14.) Eger, 1993. (A továbbiakban: *Szántó* 1993.) 145–160. o.

¹⁶ Számos forráskiadvány jelent meg ezekből, bár főként a falusi sérelmekre vonatkozóan. De azért vannak kivételek, vö. *Komáromy András*: A kanizsai török rablásai 1630–1640. *Hadtörténelmi Közlemények*, 8. (1895) 79–92. o.; *Merényi Lajos*: A kanizsai végek történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1897) 2. sz. 259–265. o.; *Merényi Lajos*: Bars, Hont és Nógrád 1630-iki sérelmei a török végbelietektől. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1897) 3. sz. 448–451. o.; *Ráth Károly*: A Győr vármegyei hódoltságról. *Magyar Történelmi Tár*, 1860. 1–91. o.; *Ráth Károly*: Győr vármegyének 1642. évben észszerűt sérelmi jegyzőkönyve a török ellen. *Magyar Történelmi Tár*, 1860. 92–123. o.; *Kazinczy Gábor*: Adalékok a török–magyar kori beltörténethez. Hivatalos nyomozások a török adó és hódítások körül Borsodban a XVII. század I. felében. *Történelmi Tár*, 1859. (A továbbiakban: *Kazinczy* 1859.) 101–167. o.; Borsod vármegye adózása a török korban, 2005. A szöveg interneten is elérhető: <http://publikacio.uni-miskolc.hu/data/ME-PUB-41020/borsodadozas.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

Teljesen kézenfekvő tény az, hogy a végvári közkatonák nem voltak gazdagok, illetve állandó veszély közepette éltek. Amint Szántó Imre – elsősorban a levelezések alapján vizsgálva a Kanizsa ellen vetett végházak katonáinak helyzetét – megfogalmazta: „A hihetetlen nyomorúsággal együtt járt aztán a fegyelmetlenség, a szabad legénykedés, a kóborlás és a fosztogatás. Ám a végváriak többsége nyomorban és szegénységben is helyén maradt, vállalva a nélkülözéseket.”¹⁷

Ugyanakkor voltak, akik mégis viszonylag jó anyagi helyzetben éltek, legalábbis egészen addig, amíg a török ellenfelek ki nem rabolták őket. A kártételi listák bejegyzései bár adatszerűek, néha mégis esetlegesnek tűnnek a vagyoni veszteségeket tekintetve. Hiszen nehezen hihető, hogy amikor a magyar vitézt kirabolták, csak a lovát vitték el, főként mivel van néhány kártételi lista, ahol egy-egy bejegyzés szerint például nyereggel együtt rabolták el az állatot. Tehát e kapcsán rögtön felmerül a kétely, hogy tényleg minden veszteség szerepel-e az alábbi összeírásokban. A forrás maga erre nem ad választ. De általános elv, hogy a kárvallottak érdeke volt, hogy mindent bediktáljanak (esetleg túlozzanak). Így saját érdeküknek megfelelően minden komoly elrabolt értéküket – ha a lószerszám nem volt túl értékes a lóhoz képest, akkor így kihagyhatták – lejegyeztették. Ráadásul a kárvallás körülményei sem mellékesek, hiszen például idénymunka alkalmával a mezőn nem nagyon volt veszíteni valójuk saját személyükön és az igavonó állaton kívül. Míg egy rajtaütés során a török portyázóknak gyorsan kellett elvinni, amit csak tudtak. Ezen megfontolások figyelembe vételével, az alábbi lista alapján annyi feltételezhető, hogy az itt

¹⁷ Szántó 1993. 154. o. A szerző tanulmányát nem véletlenül kezdte a kiskomári várvédők helyzetének leírásával, mivel ők panaszkodtak rossz sorsukról a legtöbbit. Ezt igazolja a számos kártételi lista is, amit „küldözgettek”: Illik Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Szigetmonostor, 2010. 55–60., 75–78., 81–82. o.; Szvitek Róbert József: Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben. PhD-disszertáció. A szöveg interneten elérhető: http://doktori.btk.elte.hu/hist/szvitekróbertjosef/diss_nem.pdf (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.) Ebben a kiskomáromi veszteségekre nézve a következő adatok szerepelnek: „Az állandóvá váló csetepaték során a Kanizsával szembeni végek jelentős veszteségeket szenvedtek. 1633–1637 között Pölöske, Kányavár, Bér, Szécsisziget, Kapornak, Lenti, Szentgrót, Egervár, Szentgyörgyvár, Egerszeg és Zalavár őrségéből 280 fő esett el, vagy került fogságba. A legnagyobb veszteségek azonban Kiskomárt érték. A katonák mellett családtagjaik sem voltak biztonságban. Egy-egy rajtaütés során az elhajtott állatok mellett, asszonyokat és gyerekeket is magukkal vittek a törökök. 1622 és 1640 között Komárból 141 fő került török rabságba, 20 főt pedig megöltek. További 17 embert szintén levágtak vagy elvittek a törökök. Az emberek mellett 1551 állatot is elhajtottak, a rabságból kiváltott 20 legény sarca pedig 8000 forintot tett ki.” (56. o.) és: „A kiskomáriak veszteségei: 1632: a kanizsai törökök 11 gyereket elvittek, 2 hajdút és 1 lovas levágtak, 25 marhát elhajtottak. 1633: a segesi törökök 47 ökröt és 4 lovat elhajtottak, 2 embert fogságba vetettek. 1634: 700 állatot (lovakat, ökröket és teheneket) elhajtottak, 4 katonát levágtak. 1635: a törökök 60 marhát és 90 ártányt elhajtottak. 1637: a vár megtámadásakor a majorokban talált marhákat 50 ártánnyal együtt elhajtották, és 3 asszonyt elvittek. 1638: megmaradt marháikat elvitték, 1 katonát és 1 leányt levágtak, 8 legényt elvittek. 1640: a kanizsaiak a rétről 3 gyereket elvittek, máskor a majorokról 4 ökröt és 2 lovat hajtottak el. A vetés idején 4 tehenet, 1 ökröt, 2 lovat és 1 embert elvittek.” (56. o., 326-os lábjegyzet) Kiskomárról elbeszélő források (levelezés) alapján végzett mikrokatatás még: Méhes Péter: Egy végvár hétköznapjai. Élet a kiskomáromi várban Túrós Miklós vicekapitány (1642–1658) leveleinek tükrében. In: Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végvárak körében. Szerk. Berecz Mátys – Veres Gábor. (Studia Agriensia, 27.) Eger, 2008. 213–228. o.

szereplő közkatonának és főrangúak, amennyi érték elvesztését bejelentették, „nagyjából” annyival biztosan rendelkeztek korábban.¹⁸ Ez persze nem sok információ, de a győri katonák kárai 1632–1641 között¹⁹ legalább némi betekintést engednek anyagi helyzetükbe:

Év	Károsult neve	Megölt (fő)	Elrabolt (fő)	A károsult elvitt állatai
1632	Laky Miklos ²⁰	2 ²¹	-	3 ló
	Kiraly Janos	-	-	1 ló
	-	22 katona	-	-
1634	Nagy Lörincz	-	2 szolgálója	2 ló
	Sebok Andras	-	-	4 tehén, 2 tulok
	Laky Miklos	1 ²²	3 ²³	252 juh
	Palfy Istvan ²⁴	-	-	250 juh, 16 borjas tehén, 1 marha
	Kallochay Mathe	-	2 szolgálója ²⁵	2 ló
	Bogardy György tizedes	-	1 szolgálója	6 ökör
	Herant István	-	-	4 ökör
Kranecz Matte	-	-	6 ökör	
1635	Feiervary Istvan	-	ő maga ²⁶	-
	Horvat Jakab	-	-	3 marha

¹⁸ A győri végváriak fizetlenségét hangsúlyozza: *Villányi Szaniszló*: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882. 102. o.

¹⁹ Teljes jelzete: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturájára, Transylvania, A 98. 13. fasciculus. Az irat jelenlegi dobozszáma MOL Transylvania A 98. 8. doboz. Az 1011-es foliánál elszámolták, 1010 után 1111 következik, és innen folytatódik tovább. Én a helyes számozás szerint hivatkoztam, mögötte zárójelben szerepel az iraton szereplő folio szám. A táblázat adatai: MOL Transylvania A 9. 8. doboz, 1060–1063. (1161–1163.) fol. A személynevek betűhív átírásban, az összeírás sorrendjében szerepelnek. A lista fejléce szerint az 1627 és 1642 közötti károkat írták össze, azonban az első bejegyzés csak 1632-es. Feltételezhető, hogy előbb is történtek káresetek, amelyek nem kerültek bele ebbe a listába, pontosabban nem ebben a listában kerültek lejegyzésre.

²⁰ Egy érdekes epizód Laky Miklóssal kapcsolatban éppen 1632–1633-ból: „Itt lakott 1618–1622-ig a gyülekezet híres prédikátora s egyszersmind superintendens Pálházi Gönczy Miklós. 1624-ben templomot építenek, de Baboti Ferencz győri, később esztergomi kanonok a telket tőlök a megyei törvényszéken elperelvén, mint az ítéletben olvashatni, a fabrikát (így nevezték a prot. templomot) a hova akarják elvinni megengedtetett. Ez történt 1632. január 12-én. Hiába állott ellen Laky Miklós kivont karddal 1633. márcz. 16-kán, ezután egy szó sincs az iratokban a pataházi protestáns parochiáról.” *Ráth Károly*: A nagy-győri ág. evangélikusok egyházi és iskolai épülete. *Vasárnapi Újság*, 1866. 20. sz. 242. o. A szöveg interneten is elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00637/pdf/00637.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

²¹ Kitéve, hogy a mező, nincs adat.

²² Laky Miklos apja.

²³ Laky Miklos öccse, annak felesége és annak öccse.

²⁴ Vélhetőleg ugyanő szerepel később is, de itt egy „f”-el írták a vezetéknévét.

²⁵ Egyikük 250 forintot szabadult.

²⁶ 250 forintot szabadult.

Év	Károsult neve	Megölt (fő)	Elrabolt (fő)	A károsult elvitt állatai
1636	Kovach Istvan	-	1 szolgája	5 ló
	Lengiel Boldisar uram	-	felesége	-
	Vyzy [Visi] Nagy Pál seregbíró	-	kertésze ²⁷	-
	Bedeö Balas	-	ő maga ²⁸	-
	Bockor Geörg hajdú	ő maga	fia, Balas ²⁹	-
	Hantay Miklos	ő maga	-	-
	Hantay Gaspar	-	1 szolgája	-
1637	Lenty Janos és Nagy Pal	-	-	12 ökör
	Nagy Pal	-	1 szolgája	-
	Sorpa Istvan	-	-	17 ló
	Kun Laszlo	-	-	8 marha
1639	Iagachich Peter ³⁰	-	1 szolgája	2 ökör
	Bogardy Georgely	-	-	3 ökör
	Palfy Istvan	-	-	3 ökör
	Herant Istvan	-	-	3 ökör

²⁷ 200 forinton szabadult.

²⁸ 278 forinton szabadult.

²⁹ 320 forinton szabadult.

³⁰ Jagasich pályája részletesen is ismert: „Szapárynak a Magyar Kamarához történt távozása után Draskovich György püspök-főispán három jelöltje: Jagachich Péter, Szombath Szabó András, Szeghy János – közül Jagachich nyerte el a szavazatok többségét. Származását nem ismerjük, végrendeletében horvátországi rokonait említette. 1624-ben tűnt fel Győrben, mint püspöki kamarás. 1629-ben Dallos Miklós püspöktől szolgálataiért egy győri házat kapott. Néhány évvel később, mint lovas-tiszt bukkant fel. Felesége balogfalvai Siey Borbála. Az ő apai öröksége révén jutott egyes birtokrészekhez Koroncó és Szemere falvakban, illetve a Pokyak Rába menti falvaiban. 1632 óta visszatérő jelöltje volt a tisztújításoknak. Rövid alispánságát nagyívű végvári katonai pálya követte, amely a veszprémi főkapitányságig vezetett. Jagachich »elbúcsúztatása« alkalmával (1645-ben) a megye nemessége (»in presenti tumultuoso tempore«) nem talált alkalmas személyt az alispáni posztra, így Szombath Szabó András szolgabíró bízta meg a helyettesi – ez esetben mondhatnánk megbízott-alispáni – teendőik ellátásával.” *Gecsenyi Lajos*: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. *Levéltári Szemle*, 1988. 3. sz. 22. o. A szöveg interneten is elérhető: http://archivportal.arcanum.hu/levszem/a110910.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=LeveltariSzemle_38_1988&pg=0&l=hun (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

Év	Károsult neve	Megölt (fő)	Elrabolt (fő)	A károsult elvitt állatai
1640	Bognar Pal	-	ő maga, felesége, ³¹ fia	-
	Szokolchay Geörgy	-	ő maga	1 ló
	Kovach Benedek	-	ő maga ³²	1 ló
	Laky Miklos	-	2 szolgálja	340 juh
	Kis Andrasné fia Istok	-	1 szolgálja	14 marha
	Palfy Istvan	-	-	4 marha
1641	Birkos Janos hajdú	-	ő maga	-
	Feiér Istvan	ő maga	-	-
	Cicele Imre hajdú	ő maga	-	-
	Tott Pal	-	ő maga	-
	Feir Marton	-	Fia, Gyurko	-
	Zichy Istvan uram ³³	-	-	6 ökör
	Török Janos	1 szolga	1 szolga	38 ökör
	Horvat Geörgely tizedes	-	-	20 marha
	Palfy Istvan	-	-	42 marha, 6 ökör, 2 paripa
	Vinche Mihaly	ő maga	-	-
	Kayvachy Geörgely	-	ő maga	-
Enesey Balas	-	ő maga ³⁴	-	

A lista egészen gazdag, főrangú földbirtokos-katonákat is említ – valószínűsítve, hogy az elsőként 1632-ben feltűnő Laky (Laki) Miklos és az 1634-ben szereplő Palfy István³⁵ ugyanazok a személyek, akiknek jószágát 1639-ben, 1640-ben, illetve 1641-ben megrabolták.

³¹ Bognar Pal és felesége 540 forintot szabadult.

³² 250 forintot szabadult.

³³ Zichy István (1616–1693), 1638-ban a győri vár lovasságának parancsnoka, 1641-től a tatai vár kapitánya, 1646-tól pedig a győri vár vicegenerálisa. A győri katonák túlkapasáiról Zichy alatt, vö. *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végvárbán a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 97. (1984) 4. sz. 664–684. o.

³⁴ 450 forintot szabadult.

³⁵ A kártételi lista nem jelez rangot. Ez azonban nem jelent önmagában semmit, mivel ebben következtelnek az összeírások. Például Korláth Ferenc esetében a sarclista nem jelzi, de a sarc összegéből lehet következtetni a magas rangra. Itt tehát gróf Palfy Istvánról (megh. 1646) van szó, aki 1626-tól 1644-ig az Érsekújvár és a bányavidéki végvárak főkapitánya volt. Vö. *Palfy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle*, 1997. 2. sz. 257–289. o. A szöveg interneten

Ráadásul Laki Miklós végrendelete rendelkezésre áll,³⁶ így itt lehetőség nyílik át-
lépni a kártételi listák azon limitációját, miszerint csak egyetlen időpillanatba enged-
nek betekintést. Hiszen ebből az 1648. április 9. datálású iratból meg lehet ismerni „eő
Felsege louas renden léúő szolgálai”³⁷ anyagi helyzetét kirablása után. E szerint kilenc
embernek tartozott, összesen hozzávetőleg 220 forinttal, emellett volt 8 Ft kintlévősége.
Ezek megadására készpénzzel nem is rendelkezett, hanem tulajdonai eladásából rendelte
megfizetni,³⁸ illetve a kedvezményezettekre is főként tárgyakat hagyományozott.³⁹ Ennek
fényében az az 592 juh és 3 ló, amit Lakitól elvittek a törökök 1632 és 1640 között, igen
komoly „érvágás” lehetett számára.

Emellett az is jól látható, hogy nemcsak a katonák szolgálait, hanem többször családtag-
jait is elvitték a törökök. Ráadásul a többszöri megrablás alapján úgy tűnik, az oszmánok
nagyon is jól tudták, kit kell kifosztaniuk. Összesen 45 eset szerepel, ami leszámítva az
ismétlődéseket, 39 károsultat jelent. A 31 elraboltból kilencen szabadultak ki, összesen
2538 forinton, ami azt jelenti, hogy 29% szabadult, átlagosan 282 Ft sarcon. Továbbá a két
kiemelkedően vagyonos végvári⁴⁰ mellett a többi károsultnak is volt – bár néha csak „pár”
– állata, de azért nem álltak a nyomor küszöbén.

Mindenestre a fenti károk az „adok-kapok” kontextusában értelmezhetőek, azaz a tö-
rök és a magyar fél hasonló módon, kölcsönösen okozott károkat egymásnak. Például
1633. július 11-én az Udvari Haditanács levelet küldött gróf Pálffy Istvánnak, hogy tiltsa
meg a füleki, szécsényi, gyarmati és bujáki vitézeknek a törökökön való rajtaütéseket,⁴¹
1634. június 17-i levelében⁴² Murcza budai pasa panaszkodott a magyar végváriakra, hogy
Bács megyéből barmokat és lovakat hajtottak el. Éppen ez évben rabolták meg a törökök
Pálffy jószágát is! (Vö. az 1. táblázattal.)

Nemcsak a végváriak anyagi javai, hanem személyük is állandó veszélyben volt, lé-
nyegében a vár falain kívüli útjuk vagy – mezei és „katonai” – munkájuk során bárhol,
bármikor szabadságukat vagy életüket veszíthették, amelyre a pápai katonák 1624–1641
közötti esetei mutatnak példát.⁴³

---

is elérhető: http://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_palffy_geza.htm (Az utolsó letöltés időpont-
ja: 2012. október 29.) Valamint az sem kizárt, hogy jószágának Győr környékén bérelt volna legelőt. Erre
vonatkozó adatról nincs tudomásom, bár van utalás Pálffy gazdasági kapcsolataira. Vö. *Várkonyi Gábor*:
Pálffy István érsekújvári főkapitány és a váci Musta basa levelezése. In: Pálfiocvi v novoveku: vzostup
v ýznamného uhorského šľachtického rodu: zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 20. mája 2003.
Szerk. *Anna Fundárková – Géza Pálffy*. 2004. 63–74. o.

³⁶ *Horváth József*: Győri végrendeletek a 17. századból II. 1631–1654. Győr, 1996. 146–148. o. (195.
tétel.) A kötet következetesen „i”-vel és nem „y”-al írja Laki nevét, így ezt megtartottam.

³⁷ Uo. 146. o.

³⁸ Uo. 147. o. A „Nagy Geori ház”, a „Menfoi szőlő” és lovai voltak a legfontosabb eladandó tételek.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Vélhetőleg Jagasich és Zichy is komoly állatállománnyal rendelkeztek, azonban ez ebből a
forrásból nem derül ki, mivel tőlük alig vittek el valamit. Azaz csak azt lehet tudni, hogy ők könnyen
átvészeltették ezeket a rablásokat. Ez a jelenség is utal a kártételi listák adatainak esetleges jellegére.

⁴¹ *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához (1401–1653) s gróf Pálffyak
életrajzi vázlatai. Budapest, 1910. 125. o. (245. levél.) A szöveg interneten is elérhető: <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/?p=2235> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

⁴² Uo. 134. (255/j. levél)

⁴³ MOL Transylvanica A 98. 8. doboz, 1064–1065. (1164–1165.) fol.

Év	Megölt katona (fő)	Elrabolt katona (fő)	Egyéb	Káreset helye
1624	-	4	-	„Pápa alól”
	5	-	-	„tó mellől” ⁴⁴
	4	-	-	„Bakony szél[é]ben”
1629	2	-	-	„Pápa alatt”
	-	-	5 elvitt ló	„füves kertből”
1630	-	1	2 ló	„pápai mezőről”
	5	2	4 ló	„pápai mezőről”
1631	1	1	-	„tó mellől”
	7	4	4 ló, 2000 Ft	Szemerénél ⁴⁵
1632	1	1	6 ló	„pápai mezőről”
1633	-	2	6 ökör	„tó mellől”
1634	-	2	-	„pápai mezőről”
	-	4	4 ló	ism. ⁴⁶
1635	-	1	-	„pápai szőlők alól”
	-	6	1 malmot égettek el	ism.
	1	3	-	„pápai mezőről”
	1	ism. ⁴⁷	4 ló	„győri útban”
1637	1	2	-	„pápai malomból”
1641	2	3	-	Veszprém felé menet
Összesen:	30	36+ism.	29 ló, 1 malom, 2000 Ft	-

A pápai károkát rögzítő összeírás külön érdekessége, hogy nem is említi az 1626. márciusi tűzvészt, amelyben a vár nagy része leégett.⁴⁸

A raboskodásról és rabváltságról számos mértékadó tanulmány áll rendelkezésre, mint ahogy a kondói eset is ismert: „1631 karácsony üdnepe napja tájában az egri török vitézek zászlóval kiútván Abauj vármegyében lévő Gadna nevű falura, az lakosít kitarván belőle, az faluját megégették: az szendrei [szendrői] vitézek egyenlő akarattól

⁴⁴ Pápai tó.

⁴⁵ Győri-Szemere, „a pápai útban”.

⁴⁶ Ism. = a káreset helyszíne ismeretlen.

⁴⁷ Ism. = ismeretlen. Annyit tesz, hogy valamennyi áldozat volt, de nem írtak le konkrét számot.

⁴⁸ *Mithay Sándor*: Adatok a pápai vár épületegyüttesének rekonstrukciójához. *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 16. (1982) 203. o. A szöveg interneten is elérhető: http://www.epa.hu/01600/01610/00016/pdf/vmm_16_1982_11_mithay.pdf (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

*utánok menvén*⁴⁹ [...] Borsod vármegye Kondó nevű falu határában belé kapván az török vitézekben, de az török vitézek sokasága miatt az keresztyén vitézek meggyőzöttetvén, némelyeket levágtanak, némelyeket pedig keserves rabságra vittenek. Azon az harcon vesztenek az szendrei vitézek negyvenötön.⁵⁰ Egy évvel később majdnem ugyanez történt. Akkor Ujlakot rabolták meg a törökök, a szendrei vitézek megint utánuk mentek, megint Kondónál csaptak össze a törökökkel, de a végeredmény ugyanígy gyászos lett, mivel most 35 embert veszítettek.⁵¹ Így a magyarok összesen 80 ember veszítettek,⁵² akik közül – az alábbi rablista tanúsága szerint végül 54-en tértek vissza sarcon, ami durván az elvittek kétharmada (67,5%). Kondó a summája alapján egyébként egy viszonylag kevésbé jelentős falu lehetett: 1641-ben arra panaszkodtak, hogy eredeti summájuk – hogy mikor hódoltak meg a törököknek, azt nem tudni – 15 Ft volt, amely 50 forintra ment fel apródonként, majd „tizedre állottak”, de emellett mindenféle „szolgáltatást” (pénzen kívül szinte bármi) kellett fizetniük, tehát így sem jártak jól.⁵³

Annál is inkább különleges az eset, hogy az átlag egy főre eső sarc durván 1100 Ft, ami szokatlanul magas.⁵⁴

<i>Név</i>	<i>Sarc összege forintban</i>
Korlat Ferenc ⁵⁵	14 ezer, két török rab (1500 Ft értékben)
Rakosi Szabo Janos	3500
Inarci Nagy Andras	2200
Olasz Janos	1200
Contra György deák	1000
Maga Sebestyén	600
Sapi Benedek	360
Bérzi Janos	350
Olasz Gergely	400
Horvat Miklos	300
Doboczi Albert	600
Nagyobbik Horvat Miklos	600

⁴⁹ Talán ez a „demokratizmus” magyarázza azt a jelenséget, hogy a listák néha említenek rangjelzést (pl. tizedes), de (fő)rangot (pl. Pálffy István, Zichy István, Laky Miklós, Jagasich Péter és Korláth Ferenc esetében) nem, azaz minden károsult egyenlő rangú: végvári vitéz. (Kiemelés tőlem: I. P.)

⁵⁰ *Kazinczy* 1859. 104. o.

⁵¹ Uo.

⁵² Az eset maga korábban is ismert volt, a sarcon visszajöttek száma és tételes váltságdíja nem. Vö. *Borovszky Samu*: Borsod vármegye története a legrégebbi időktől a jelenkorig. I. k. Budapest, 1909. 332. o. (A továbbiakban: *Borovszky* 1909.)

⁵³ Uo. 161. o.

⁵⁴ A neveket betűhív alakban adtam meg. Ezek az eredeti lista sorrendjében szerepelnek. A Kazinczy Gábor-féle kiadás a 105. oldalon Szűcs András (Szücz Andras) váltságdíjaként 660 forintot és egy puskát említ. Én az általam használt forrás (MOL Transylvanica A 98. 8. doboz, 725. fol. recto) 665 Ft-os adatát tüntettem fel.

⁵⁵ Alsóközlosai Korláth István szendrei főkapitány fia. *Borovszky* 1909. 332. o.

<i>Név</i>	<i>Sarc összege forintban</i>
Kresztes Janos	800
Kiraly Istok	700
Kigios Jakab	300
Czonka Balint	300
Borsodi Mihaly	430
Cotvor Peter	528
Kantar Mihaly	362
Szücz Andras	665
Kosma Mihaly	600
Czizmadia Mihaly	532
Rez György kétszeri sarca (!)	445
Varga Albert	600
Imre Mattias	400
Kardos Pal	425
Czák György	300
Olasz Ferencz	500
Lajos Janos	500
Vas Andras	450
Kisebbik Balogh Mihaly	400
Balogh Istok	335
Pap Tamas	450
Kis Mihaly	600
Kis Mihaly fia Kis Istok	200
Kalmar Lőrincz	600
Sepilaki Andras	2500
Nagyobbik Balogh Mihaly	2000
Korodi Janos	3000
Kassai Janos	600
Karoli Andras	512
Hatvani Andras két (!) szolgálja	800
Kis Andras	425
Nagy Istvan	4000
Rassandi Gaspar	800
Czák Georgi	600
Soliom Janos	400
Miké Istvan	500

Név	Sarc összege forintban
Szunyogh Gaspar szolgája Körösi Bernart	2200
Körösi Bernart bátyja Körösi Janos	1000
Uri György	800
Nagy Mihaly	1000
Barta Andras	900
Összesen: 54 fő	58 569 + 1500 Ft értékű rab = 60 069 Ft
<i>Egy főre eső átlag sarc</i>	<i>1112,38 Ft</i>

Az átlag mellett a sarcösszegek szórása is „látványos”: a legalacsonyabb 300 Ft-tól a legmagasabb 14 ezer forintig terjed! Vagyis a 60 069 Ft sarcból egy ember fizetett ki 15 500 forintot, és 53 ember pedig 44 569 forintot. Ebből a „maradékból” 11 fő fizetett 1 000 Ft vagy afölötti összeget, összesen 23 600 Ft-ot. Ez az jelenti, hogy a sarcösszegek alapján vélhetőleg az alacsony beosztású katonák voltak 42-en, és 20 969 Ft-ot fizettek, így az ő átlagos sarcuk hozzávetőleg 500 Ft (499,26). Ezek az összegek elsősorban a fogoly státuszától, rangjától és vagyoni helyzetétől függtek, azonban a kártételi listák erről már nem árulkodnak.⁵⁶

A végvári élet szükségszerű velejárója volt a halál. A kártételi listák általában a „levágták” kifejezéssel rögzítik a tényt. Mivel azonban nem volt séma vagy szabvány a conscriptók elkészítéséhez, így szerencsére rendelkezésre áll „bőbeszédűbb” jegyzék is, mint például a Komárom környéki halálesetek összeírása:⁵⁷

E mellett a forrás egy sajnos nem teljesen egyedi epizódot is lejegyez: „Anno 1646 esztendőben, *karácsonyi ünnepekben* az itten való katonák, kapitány uram levele nálók lévén, valami csavargókat kerestek Szomodra jutván, [a]mely Szomod szinten csak Tata tövében vagon. Az sambi [?] törökök azon Szomod nevű faluban rájuk ütettek, egyiknek ugyanott fejét vették, ötet rabságra vittek benne.”⁵⁸

A támadások és a veszteségek többek pusztá számadatoknál, tekintve, hogy mindennapos jelenségek voltak – nemcsak Komáromban és környékén –, amelyek a korabeli élet

⁵⁶ Az egyéni rabváltság mellett csoportosra is akad példa, legalábbis falusiak esetében: az esztergomi, párkányi, hatvani és váci törökök az egyik rablás során 180 falusit vittek el, akik közül 120-an szabadultak, 1460 forintot. Egy főre ez átlagosan 12,16 forintot jelent, ami igen jutányosnak mondható, sőt, mintegy a kondói eset ellenpárja a sarcösszegek szempontjából. Így valamiféle sajátos példát mutat a „csoportos kedvezményre”, illetve arra, hogy a falusiak – itt jóval – kevesebbet értek, mint a végváriak. Ezen utóbbi esetben az emberrablás célja itt valószínűleg a „bűjtatott” adóztatás volt, hiszen a falusiaknak így rabváltság címszóval kellett egy, a summájukon felül eső összeget befizetniük.

⁵⁷ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Turcica, Kt. 119., Konv. 2. 302–310. pag. A személyneveket betűhív átrásban adtam meg.

⁵⁸ ÖStA, HHStA, Turcica, Kt. 119., Konv. 2. 305. pag. A helyesírást és a központosítást modernizáltam, a nyelvi sajátosságokat („e”-zés) megtartottam. Kiemelés a szerzőtől. Hasonló esetet idéz *J. Újváry Zsuzsanna*, Félve, de gyűlölettel c. ismeretterjesztő cikkében: „[1639] Karácsony éjjelén azonban egy Vas megyei ikerfalu (Fölső- és Alsó-Sünyeg, ma Burgenlandban található) lakói éppen a »Szentegyházban« (a templomban) gyűltek össze, és dicsérték az urat, amikor a Kanizsa végvárában állomásozó török katonák – egyébként békeidőben – rájuk törtek: négyet – feltehetőleg azokat, akik ellenálltak – »levágtak«, 102 főt pedig elhurcoltak.” <http://fn.hir24.hu/itthon/2011/12/30/felve-de-gyulolettel/> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 29.)

és mentalitás szerves részét alkották. Bár több ilyen mély betekintésre lehetőséget nyújtó lista alig van, az bizonyosra vehető, hogy magyar végvárok környékén, és a hódoltsági peremvidéken is „normálisnak” számítottak az ilyen jellegű és végkimenetelű sérülések, halálesetek. Egy kuriózum jellegű kivétel – a Muraközben jegyezték le –, hogy egy fővajdát elraboltak és három emberét még ott helyben levágták. A vajda sorsa sem mindennapi: „az vajdát elevenen Kanisára vitték, ott kínozták, az sisakot tűzbe meghevítették, és olyan tüzesen a fejébe nyomták, mely kinek [a]miatt meg kellett halni[a].”⁵⁹

<i>Halás/sebesülés</i>	<i>Az áldozat(ok) neve</i>	<i>Az áldozat(ok) státusza</i>	<i>Körülmények</i>
„Fejét vették”	ism.	„egy [hajdú] legény”	rajtaütés során
„Fejét vették”	Salamon Janos	tizedes	rajtaütés a révnél
„Fejüket vették”	6	civil	a „Vág Dunán való révben” ütöttek
„Holt elevenen hagyták”	Sige Marthon	civil	Komárom elleni rajtaütés során
Megkínozták, megvakult	ism.	egy német „muskatéros”	a mocsai tónál rajta ütöttek, Budára vitték és ott megkínozták
„Meglőtték, által lőtték”	Janos ispán és Mori Jakab	civil	pénzt hoztak Győr felől
„Meglőtték, által lőtték”	Seley Ferenc	katona	ism.
„Megvagdalták”	Fejes György	katona	ism.
„Megvagdalták”	ism.	Rohonczky Jakab lovas hadnagy szolgája	ism.
„Megvagdalták”	ism.	jobbágy, „holdult ember”	ism.
„Megvagdalták”	ism.	katona	éjjeli rajtaütés során, a vár körül
„Nyilakkal leveldeztek, [...] által lőtték”	Halasi Mate	katona	a „Vág Dunán való révben” ütöttek

A kártételi jegyzékek a maguk realitásában rögzítik a számadatokat és néha a konkrét eseteket is, amelyek a számértékek hátterét képezik. Emellett ráirányítják a figyelmet e sajátos, az elbeszélő források mellett kissé mellőzött forrástípus értékére is. A történeti irodalom már lerombolta a végváriakról alkotott mitizált képet, illetve a kialakult sztereotípiákat, továbbá sokoldalúan elemezte a témát. Ugyanakkor ezen források alapján további lehetőség adódik – hacsak egy villanásnyi időre is – az egyéni sorsokra tekinteni, mégis statisztikai jelleggel.

⁵⁹ MOL Transylvanica A 98. 8. doboz, 1058. (1158.) folio recto.

PÉTER ILLIK

BORDER FORTRESS SOLDIERS IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY,
AS SEEN THROUGH DAMAGE LISTS

Summary

Border fortress soldiers are very versatile characters of Hungarian history and history-writing. This fact is due to the glory around the soldiers in the first place. The extensive literature on this topic has already explored the many times brusque reality behind this phenomenon, too: the soldiers' living conditions, their fights, their injuries, or even deaths etc. Historic literature relied mainly on narrative sources when discussing this topic. Therefore the available damage lists, the conscriptios, were left unexploited. These lists are characterized by a data-like feature, and by the fact that they record the life of fortress soldiers (and of villagers and town-dwellers) in a certain moment: when they become victims. That is when the Ottomans rob, kidnap or kill them.

The present paper takes a glimpse into the turning points of fortress soldiers with the help of these sources; it explores their property, their ransom, the circumstances of their injuries or their death. All this is done by selecting data from several damage lists, mainly from the 1630s and 1640s; and then, using statistics but highlighting also the unique phenomena, associates these data to the abovementioned major stages of fortress soldiers' lives.

PÉTER ILLIK

LES SOLDATS DES CONFINS MILITAIRES DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ
DU 17^E SIÈCLE À LA LUMIÈRE DES LISTES DE DOMMAGES

Résumé

Auréolés de gloire, les soldats des confins militaires jouent un rôle important sur la scène de l'histoire et l'historiographie hongroises. Toutefois les nombreux études et ouvrages consacrés à ce sujet ont déjà révélé la rude réalité, entre autres, de leurs conditions de vie, de leurs luttes, de leurs blessures ou mort. La littérature historique a essentiellement fait appel aux sources narratives pour traiter ce sujet. Ainsi les listes de dommages (*conscriptio*) pourtant disponibles n'ont pas été exploitées. Leur particularité réside dans le fait qu'elles fournissent des données qui reflètent un seul moment du sort des soldats des confins militaires (ou des citadins ou des ruraux) : celui où ils deviennent victimes, autrement dit où les Ottomans les pillent, les capturent ou tuent. Cette étude examine les éléments décisifs de la vie de ces soldats à savoir leur situation patrimoniale, la rançon à payer en échange de leur liberté et les conditions de leurs blessures ou de leur mort. L'auteur a fait une sélection de données à partir d'un grand nombre de listes de dommages, issus surtout des années 1630 et 1640, qu'il associe aux événements mentionnés ci-avant des soldats dans un but statistique, mais également en insistant sur les phénomènes particuliers.

PÉTER ILLIK

SOLDATEN DER GRENZFESTUNGEN IN DER ERSTEN HÄLFTE
DES 17. JAHRHUNDERTS IM SPIEGEL DER SCHADENSLISTEN*Resümee*

Die Soldaten der Grenzfestungen sind sehr vielseitige Protagonisten in der ungarischen Geschichte und auf der Bühne der ungarischen Geschichtsschreibung. Natürlich spielte dabei der Ruhm eine zentrale Rolle, der die Person der Soldaten umgab. Die zahlenmäßig bedeutende Fachliteratur über das Thema hat bereits auch die sich dahinter versteckende, oft raue Wirklichkeit aufgedeckt: die Lebensumstände der Soldaten, ihre Kämpfe, Verletzungen, ihren Tod usw. Die historische Literatur rief in erster Linie die epischen Quellen bei der Behandlung der Frage zu Hilfe. So blieben die zur Verfügung stehenden Schadenslisten, Conscriptioenen nicht aufgearbeitet. Das Charakteristikum dieser ist, dass sie auf Tatsachen beruhen bzw. das Schicksal der Soldaten der Grenzfestungen (und der Dorf- oder Stadtbewohner) in einem einzigen Augenblick festhalten: als sie zu Opfern werden, das heißt, als sie von den Osmanen ausgeraubt, entführt oder getötet werden.

Die vorliegende Studie wirft mit Hilfe dieser Quellenart einen Blick auf die Schlüsselmomente des Lebens der Soldaten in den Grenzfestungen: ihre finanzielle Lage, das Lösegeld ihrer Befreiung, die Umstände ihrer Verwundung oder ihres Todes. Sie tut dies, indem sie die Daten zahlreicher Schadenslisten – insbesondere aus den 1630er und 1640er Jahren – sammelt und diese statistisch, aber doch individuelle Erscheinungen hervorhebend den wichtigsten, oben genannten Stationen im Leben der Soldaten zuordnet.

ПЕТЕР ИЛЛИК

ЗАЩИТНИКИ ОКОНЕЧНЫХ КРЕПОСТЕЙ В ЗЕРКАЛЕ РЕЕСТРОВ
ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ УБЫТКОВ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 17 ВЕКА*Резюме*

Рыцари оконечных крепостей являются весьма многосторонними фигурантами на сцене венгерской истории и историографии. Разумеется, центральная роль в этом принадлежит славе, которой окружена личность воина. Многочисленная специальная литература на эту тему вскрыла также и кроющуюся зачастую за ней суровую действительность: условия жизни рыцарей, их бои, ранения, возможно даже и гибель и пр. При рассмотрении этого круга вопросов историческая литература призывает на помощь прежде всего повествовательные источники. И таким образом остаются не использованными в исследованиях имеющиеся в распоряжении реестры о возмещении убытков, конскрипции. Спецификой этих материалов является то, что они концентрируются на актуальных данных, то есть фиксируют судьбу бойцов (жителей) оконечных крепостей (и жителей деревень и городов), когда они становятся жертвами. То есть османцы ограбят, угонят или убьют их.

Настоящая работа с помощью такого типа источников помогает заглянуть в ключевые моменты жизни жителей оконечных крепостей: узнать их материальное положение, условия выкупа их из рабства, причины и условия их ранений и смерти. Исследователь осуществляет это таким образом, что собирает данные многочисленных реестров по возмещению убытков – главным образом от 1630 и 1640 годов – и в соответствии с их статистическим характером, но все же акцентируясь на их индивидуальном значении, упорядочивает их по главным, вышеназванным этапам жизни бойцов и жителей оконечных крепостей.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KONDOROSY SZABOLCS

„AZ ÁGYÚ GOJÓBIS AZ TSIZMÁM TALPÁT EL VITTE”

Huszárlevél az első koalíciós háborúból (1795)

A hadtörténelem becses forrásai közé tartoznak a katonalevelek, hiszen a hadiesemények pillanatában, hevületében született írások mentesek minden utólagos átértékeléstől, annál inkább, minél kisebb rangban lévő katona tollából születtek. Másik, talán még fontosabb értékük, hogy az egyszerű katona szemével láttatják az eseményeket, olyan szemszögből, mely a vezetők előtt részben vagy teljesen ismeretlen, s így megőrkítésre alig kerül, s a mindennapos élet számos apró részletével teszik teljesebbé, élőbbé a hadviselésről megrajzolt képünket. Mindezekben igen hasonlóak a naplókhoz, de az otthon élőkhöz való szólásuk miatt olyan egyedi elemet is mutatnak, mely egy naplóba nem vagy nem így kerülne bele.

A XX. század katonai levelei még viszonylag nagy számban őrződhetnek családi iratok közt, s nyilvánosságra kerülésük, közreadásuk joggal várható. A XIX. század, különösen az 1848–49-es szabadságharc fennmaradt ilyen emlékei már túlnyomórészt levéltárakba kerültek vagy közzétették őket, s csak nagyon kevésnek lappangása tételezhető fel. A XVIII. századra nézve pedig egyedülállónak számít ilyen dokumentum felbukkanása. E korból egyszerű közkatona levele csak kivételesen vészelhetett át a századokat, mivel családjaik mindennapi életében nem volt olyan hely és mód, mely az ilyen irat megőrződését sok emberöltőn át biztosíthatta volna. Emellett szól az is, hogy az egyetlen általam ismert egykorú levél szövege egyidejű közlésnek köszönheti túlélését: 1793-ban jelent meg a *Magyar Hírmondóban*.¹ Valószínűleg egy levél értéke akkor sem volt több, mint hogy hírt adjon, s későbbi nemzedékek nem becsülték ősiségéért. Különleges forrás ezért a madarasi városi tanács 1795. évi tanácsgyűlési jegyzőkönyvében idézett alakban most fellelt levél.² Voltaképp eredeti példány ebben az esetben sem maradt fenn (valószínűleg), hanem csak jegyzőkönyvi másolata, a megőrződésnek e formája ugyanakkor szintén egyedülálló. Azt, hogy a tanács 1795. december 23-i ülésén Boján János huszár teljes levelének beiktatása mellett döntött, az váltotta ki, hogy ő a levélben otthoni javairól rendelkezett, s apja is afféle végrendeletként vitte a tanácsgyűlés elé.

A levél beiktatásakor Bojánt a Vorumzer Regiment katonájaként említik. A Vorumzer név Wurmser-rel azonosítható, a korabeli, magyarosított névhasználatot bizonyítja egy több vallást felölelő (!) litániáskönyv címe is, melyet Szentés József főhadnagy írt, s 1794-ben,

¹ Újra közölte: *Vasárnapi Újság*, 1859. január 9., 2. sz.: Egy magyar huszár levele 1793. évből címmel, mely nem teljes levél.

² Ma Kunmadaras. A levélre más kutatások közepette találtam rá.

Mannheimban adták ki, saját ezrede, a Wurmser-huszárezred akkori állomáshelyén.³ A módosított névalak általános elterjedésére mutat egy negyedszázaddal későbbi hadtörténeti munka, mely következetesen a Vorumser változatot használja.⁴

A Wurmser huszárezred 3. őrnagy i osztályát, melyben Boján János szolgált („3. Major Divisio, 2. Escadromban”), 1790-ben vezényelték az Osztrák Németalföldre. Ez két svadronból állt és 592 főt számlált.⁵ Az alakulat negyedét, 154 főt 1787-ben, az osztrák–török háború kezdetén a Nagykun Kerületben toborozták. Ebből 20 főt Madaras városából (Kunmadaras) állítottak katonának.⁶ Bizonyosan közöttük volt a levélíró is, aki 1764. július 5-én született ott,⁷ tehát 1795-ben 23 esztendő volt. A város 1790-ben a Graeven huszárezredbe adott 6 katonát.⁸ A következő, 1793–1799 közti toborzási időszakban a Jászkunság 1844 újoncot állított ki, s nyilván ekkor töltötték fel újra a Wurmser huszárezredet is,⁹ ám 1793-ban Boján már 29 éves volt, ilyen kései bevétele katonának valószínűtlen. Viszont ekkor kerülhetett a huszárok közé Boján levelében említett földije, Bertzi György, mivel ő 1772. október 30-án született Madarason,¹⁰ s az 1787-es toborzáskor még csak 15 éves volt. A másik megemlített huszár, Balás János nem szerepel a madarasi születési anyakönyvekben, de abból hogy Tunyogi Jánosnak, a város főbírójának szól felőle az üzenet, a városba betelepült legényre kell gondolnunk.

A hadműveletek

Az első koalíciós háború északi hadszíntere 1795 őszén a Rajna mente volt. „Az északi harcztéren ugyanis Jourdan szeptember elején kezdte volt meg a támadást: Düsseldorfnál átkelt a Rajnán, s egészen a Majnáig nyomult előre, hogy a balparton ostromolt Mainzot a jobboldalról is bekerítse. Clerfayt azonban az északi sereggel Höchst mellett döntő győ-

³ *Szentes József*: Romái katolikusok, reformátusok, lutheránusok, óhitűek, ariánusok, menonisták, törökök és zsidók számára készült litánia Gróf Vorumzer szabad lovas seregének fő hadnagya Szent-Josef által, Zandhofen nevezetű falu téli kvártélyán a Rénus partyán... Manheim, 1794. Sandhofen Mannheimmel északról határos település volt.

⁴ *Nagy Pál*: Vitézvári Báró Simonyi József herczeg Hessen Homburg Magyar Lovas Regement' hires Ezredes Kapitányának példás élete leírása. Pest, 1819. 10. o. skk.

⁵ *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság az 1792–1793. évi hadjáratokban. In: *Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina – Petneházi Margit* (szerk.): *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*. Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Réfi* 2010.) 506. o.

⁶ *Bagi Gábor*: Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászkornál a XIII–XIX. században. *Tisicum*, 8. (1993) (A továbbiakban: *Bagi* 1993.) 260. o.

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) X szekció. Kunmadarasi református egyház anyakönyve, 1764. Megjegyzendő, hogy az apát János születésekor Léhi Gergely néven jegyezték föl. Azonban az 1760–70-es években a gyerekek születésénél e család fő vezetéknevét ingadozva hol Léhi (1764, 1772), hol Bohán (1769, 1770), hol Boján Léhi (1774, 1776, 1778) alakban írták az anyakönyvekbe, sőt, halálakor Léhi Boján Gergelynek nevezik (1815). A kettős vezetéknev okozta azonosítási bizonytalanságot vele együtt bejegyeztet felesége, György Katalin neve oldja föl. A levélíró huszár a Boján alakot használja, s ezt követjük mi is.

⁸ *Bagi* 1993. 260. o.

⁹ Uo. 258. o.

¹⁰ MOL X szekció. Kunmadarasi református egyház anyakönyve, 1772.

zelmet aratott (október 12) és Jourdan egészen Düsseldorfig visszaűzte; aztán 36 000 emberrel kirohant Mainzból, az ostromló sereget szétverte, sánczait és ágyúit elfoglalta.”¹¹ Mannheim még szeptemberben a franciák kézre került, ám a Rajnát átlépő csapataikat szeptember 24-én sikerült megállítani (Handschuhsheim), majd október 18-án az odaérkező felső rajnai osztrák csapatok Wurmser vezénylete alatt Neckeraunál állásukból kivetették őket, s Mannheimet ostrom alá vették.¹² Erre az ütközetre utalhat Pilch is, aki szerint „a magyar csapatokra nézve az 1795. év rajnamenti hadjáratának legnevezetesebb eseménye a Mannheimnél lefolyt csata volt, amelyben az északi hadszíntéren lévő magyar katonaság majdnem kivétel nélkül részt vett ... a Wurmser-huszárezred a sáncok bevételénél... tűnt ki.”¹³ Eközben az alsó rajnai osztrák csapatok október 29-ére felmentették Mainzot, aminek következtében a Rajna bal partján Pichegru dél felé visszahúzódott, s a Pfrimm folyó vonalának védelmét vette föl. A franciákat követő Clerfayt seregét ekkor már a Rajnán átkelő, Wurmser alárendeltségébe tartozó Latour csapatai is erősítették, köztük 40 svadrony huszár. November 10-én este a francia balszárnyon kezdődött meg az osztrák támadás: Watersleben tábornok Kirchheimbolandentől Göllheim felé szorította vissza a franciákat, Kray tábornok tartotta a jobbszárnyukat, míg Clerfayt középen összpontosította erejét a támadásra. Desaix tábornok nem tudta tartani a hosszú szakaszt, visszavonult, mire Pichegru Frankenthalig húzta vissza a francia állásokat.¹⁴ November 12–14-én Frankenthalnál folyt döntő ütközet, melynek eredményeként a franciák meghátráltak s az osztrák csapatok Mannheim ostromgyűrűjét nyugatról bezárták. A város francia őrsége november 22-én adta meg magát.

Az őszi hadműveletek során Wurmser huszárok bevetéséről Neckeraunál (október 18.), Mainznál (felmentése: október 29.), a Pfrimm folyónál (november 10.), Frankenthalnál (november 12–14.), Mannheim ostrománál, a sáncok bevételénél (a város bevétele: november 22.), később Kaiserslauternnél (december 10–13.) és Schwegenheimnél tudunk.¹⁵

„A francia 18^k Octobertől fogva meg sem álhat előttünk” – a levél büszke mondata a Wurmser huszároknak, de legalábbis azon alakulatának, melyben Boján János is harcolt, a neckeraui csatában viselt szerepén túl az azt követő sikeres hadivállalkozásairól is tanúskodik. Könnyen meglehet, hogy Bojánék is ott voltak november 1-jén Latour parancsára Dévay Pál altábornagy vezetésével a Mannheim kapujáig vezető út ellenőrzésének megszerzésére indult „székely gyalogosokkal, ötven gránátos önkéntessel s egy szakasz Wurmser-huszárral; e csapatot tartalékul követte a Benyovszky-gránátosok többi osztága, még három szakasz Wurmser-huszár s két lovassági ágyú.”¹⁶ Bizonyos, hogy Wurmser

¹¹ *Fest Aladár*: Báró Dévay Pál altábornagy 1735–1800. Budapest, 1915. (A továbbiakban: *Fest* 1915.) 258. o.

¹² *Fest* 1915. 252–254. o.

¹³ *Pilch Jenő* (szerk.): A magyar katona: vitézségünk ezer éve II. k. Budapest, 1933. (A továbbiakban: *Pilch* 1933.) 127. o.

¹⁴ *Rickard, J.*: Combat of the Pfrimm, 10 November 1795, http://www.historyofwar.org/articles/combat_pfrimm.html (Az utolsó letöltés időpontja: 2009. február 11.)

¹⁵ *Pilch* 1933. 127–128. o.

¹⁶ *Fest* 1915. 256. o.

huszárok Mainz ostrománál és bevételénél is jelen voltak,¹⁷ ami csak a két esemény egybeesése alapján is azt jelenti, hogy az alakulat (legalább) két részre osztva (véltetően svadrononként) külön vezénylet alatt tevékenykedett.¹⁸

A levélbeni november 10–12-e közti hadi események Mainz felmentése és Mannheim bevétele közé esnek, tehát a Pfrimmnél és Frankenthalnál lefolyt csatákkal azonosíthatók. A Neckeraunál harcoló, s utána valószínűleg Mannheim ostromában résztvevő Boján és társai a Latour vezette csapattal kelhettek át a Rajnán és csatlakoztak Clerfaythoz.

Boján Jánost három egymást követő napon, november 10-én, 11-én és 12-én is golyó találta. 10-én Balás János nevű földijét vágta le, 12-én pedig Bertzi György pajtását érte halálos lövés. Ezek szerint e három napban igen öldöklő csatában vettek részt a Wurmser huszárok, hisz csak a madarasiak közül hárman kaptak halálos vagy harcképtelenné tévő sebesülést. Ez azt is jelenti, hogy a hadikrónikákban elkülönülő pfrimmi és frankenthali csaták a katonaság szemszögéből egybeolvadtak. Figyelemre méltó az is, hogy november 12-én Bojánt este 5, Bertzi Györgyöt este 6 órakor érte lövés, mivel ezen a napon a nap 16 óra 12 perckor nyugodott, a tengerészeti szürkület vége (amikor a földi tárgyak körvonalai jó időben még kivehetők) 17 óra 22 perckor állt be, 17 óra 57 perc pedig a csillagászati szürkület végét jelentette, azaz ekkor már teljes éjszakai sötétség uralkodott.¹⁹ Ebből kitűnik, hogy Boján János sebesülésekor is már erőteljesen alkonyodott, Bertzi Györgyöt pedig éjszakai sötétségben találta el a halálos golyó. (Ezt lényegileg nem befolyásolja, hogy a levélben megírt 5 és 6 óra nem perc szerint értendő.) Az éjszakába nyúló csata szintén a küzdelem elszántságát mutatja. S talán nem véletlen az sem, hogy e két huszár alkonyattájt sebesült meg, mivel a látási viszonyok ekkor a lovas számára rosszabbak, fentről nézve a gyalogosok alakja összeolvad környezetükkel, míg a lovas a lövészek számára nyílt terepen még jól kirajzolódó célpont.

Az elesett Bertzi György temetésének helyéül a levél Pobnikajm helységet nevezi meg. Ez nyilvánvalóan a német nyelvterületen jellemző, s ezen a tájékon gyakori 'heim' végű településnevet takar. Figyelembe kell venni, hogy Boján János németül feltehetően nem beszélt, a helységnevet nem értelme, hanem hangzása alapján jegyezte meg, valószínűleg „magyarosított” alakban. Azonkívül a temetés és a levélírás között 18 nap telt el, ami a névalak további romlásához vezethetett. Végül az eredeti, kézírásos levél jegyző általi átmásolásával is torzulhatott az ismeretlen név. A november 12-ével kezdődő frankenthali ütközet helyszínéhez mérten Obrigheim vagy Bobenheim (esetleg Bobenheim am Berg) tűnnek lehetséges megoldásnak, tekintve azt, hogy a Pfrimmen túl, de a francia vonalak (Bad Dürkheim–Lambsheim–Eppstein–Studernheim–Edigheim²⁰) és Frankenthal előtt fekvő településekről van szó.

¹⁷ Zachar József: „A legvitézesebb huszár”. Simonyi óbester pályaképe. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1999. 186. o.; *Pilch* 1933. 128. o.

¹⁸ A huszárezredek és osztályaik szétagolása az 1792–93-as hadjáratban is jellemző volt: *Réfi* 2010. 508. o.

¹⁹ Ezt 2011. november 12-én magam is ellenőriztem, 17 órakor már csak az ég felé nézve látszottak körvonalak, tehát nyílt mezőn lehetett alakokat kivenni, s jóval 18 óra előtt teljesen tűnt a sötétség. Természetesen mindezen adatok a nap deleléséhez igazított (ma: téli) időszámítás szerint értendők, mely akkor használatos volt.

²⁰ Rickard, J.: Combat of Frankenthal, 13–14 November 1795. http://www.historyofwar.org/articles/combat_frankenthal.htm (Az utolsó letöltés időpontja: 2009. február 11.)

Megsebesülését és kórházba kerülését követően Boján csak környezetének híradásai alapján tájékozódhat, s ennek tulajdonítható az a túlzó értesülés, miszerint a franciát „most bé hajtottuk egész a’ maga Országába,” ám több hadisiker (így Kaiserslautern) még csak azután következnek. Ennek előszeleként „nagy mars vagy rajtunk”, mely feltehetően a decemberben még folyó hadműveletekre összpontosította a sereget. Számszerűen nem ellenőrizhető, de az addigi sikeres hadműveleteket jól jellemzi, hogy „többet, mint 1000. ágyút tölle [a franciáktól] el vettünk, és egész Cassajat, és Magazinait, és municziós szekereinek száma nints”. Végeredményként azonban a szembenálló csapatok állásai maradtak a Rajna mentén, amelyet 1796. január 1-én kötött öthavi fegyverszünet rögzített.²¹

A huszár portréja

Egy levél mindig arckép is, nagy veszteség volna tárgyi adataik számbavétele mellett nem látni meg ezt is. Boján János bátorsága, lelkesedése átüt a sorokon, melyről nyilvánvaló tanúságot tesz a levél. Sebesüléséről szólva visszafogott, fegyelmezett. A bajtársiaság szép példája a haldokló pajtás melletti virrasztás, majd temetéséről való személyes gondoskodás, melyet még inkább kiemel az a tény, hogy saját súlyos, friss golyósebt viselve teszi ezt. Elképzelhető, hogy a helyi parasztokat gyakorta bevonták a halott katonák eltemetésébe. Itt azonban az erről való személyes intézkedés és jelenlét az, amely szembeötlik, – s melyről nem esik, s valószínűleg nincs is szó Balás János esetében, akiről szűkszavúan, az elvárható beszámolás kötelességével emlékezik meg. Nem véletlen az sem, hogy megadja Bertzi György temetésének helyét, mellyel a család kimondatlan vágyát teljesíti, hogy halottjának legalább nyugvóhelyét tudhassa. A levél egyik fő mondanivalója a halott órájának megmentése, ami egyben ismeretlen korabeli gyakorlatot fed fel: a halállal elhagyottá váló javak lefoglalását az ispotály javára. Az egyenes jellem mellett a felelősségérzet is megmutatkozik ebben, s ezen túl az otthoni javakról való rendelkezésben. Az emlegetett zsebóra, melyet bizonyosan katonáskodása alatt szerzett Bertzi György vásárlás útján vagy zsákmányként, fontos adalék a huszárok ingóságai leltárának megrajzolásához. A „frantzia bankó czédula” hazaküldése a katonai győzelmeket követő diadalmenetek ősi elemét idézi, a megszerzett zászlók, fegyverek avagy foglyok hazai felvonultatását, mely igazolja és dicsőbbé is teszi a győzelem tényét, s emellett érdekességül szolgál.

Végül a levél megszületése annak a korántsem kézenfekvő ténynek köszönhető, hogy Boján János írástudó volt – s ez még a Ratio Educationis érdemén kívüli, azt megelőző oktatás gyümölcse volt. Értékelni kell a levélben a sebesült kézzel való írás nagy teljesítményét is.

Boján János „Obschitos Katona” 1803. november 23-án tartotta esküvőjét Madarason Ványai Kis Katalinnal.²² Ezekben az években, a második koalíciós háború végeztével (1802), illetve katonaeveik kiteltével a városban más obsitos katonák is megnősültek.

²¹ *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. XX. k. A francia háborúk 1792–1815. Budapest, 1941. 51. o.

²² Kunmadarasi református egyház esketési anyakönyve, 1803. Itt már Léhi Boján János néven említik.

A hazatért katonák történeteik és alakjuk révén idővel mint egy-egy szál szövődtek bele előbb a helyi közösség legendáriumába, majd általánosított vonásaikkal a közös nemzeti emlékezetbe, megőrződve népmesék, népdalok, s az irodalom világában, megteremtve és táplálva azok katonáinak, huszárainak alkatát.

FORRÁSKÖZLÉS

A madarasi városi tanácsgyűlési jegyzőkönyve 1795. december 23-án, 63. szám²³

Boján Gergelly, Ts Vorumzer Regementbéli köz katona Boján János fíjának, tegnapi napon, az Armadától érkezett, 's kezéhez vett levelét bé adván, annak elsőbben is ezen Gyűlésben lett fel olvastatását, annakutána pedig, minthogy ezen Levelében utolsó akarattyát, 's rendelését is meg tenni láttatik kevés vagyonyairól, szóról szóra való inprotocolltatását kéri.

Az bé adott levélre a psenta [?] fel vétetvén, az jelentőnek kívánságára, úgy magának, 's succesorainak jövődöbéli bátorságokra, szóról szóra bé íratni rendeltetik, mely is így következik:

Édes Atyám Úr Boján Gergej!

Mostani alkalmatossággal időm lévén kívántam tudósítani Kigyelmedet édes Atyám Ur állapotom felől, már most hálá légyen az Istennek állapotom, 's egészségem jól szolgál, mellyhez hasonlót Kigyelmeteknek is, mint édes Szüleimnek kívánok; hanem mostani novembernek 10^é napján, szerentsém jól szolgált, mert két golyóbis az mejjemen lévő két gombot egymás után bé ütött, az semmi kárt bennem nem tett, 11^{dikhsn} pedig az ágyú gojóbis az tsizmám talpát el vitte, hanem az is hálá légyen az Istennek semmi kárt nem tett, hanem ismét 12^{dikhsz} estve 5. óraker, egy kis gojóbis az jobb karomat alól meg ütötte, hanem az sem tett nagy kárt, mert beléje nem ment, hanem hogy nagyon meg ütötte, hogy az kezemet ki kellett vágni, és az óltától fogva a' kezemmel nem foghatam, és véle ispotályba voltam 15. napokig, már most hálá légyen az Istennek annyi erőm vagyon, hogy ezen Levelemet meg írhattam; Mivelhogy Bertzi György pajtásom meg holt jelenlétemben, tehát az óráját magamhoz vettem 's meg tartottam, tehát nem akarom én azt bé húnyt szemmel nézni, hanem hogy egyéb mód nintsen az Annya Asszonyinak kezéhez való szolgáltatásban, én azt magamnál meg tartottam, melyért, kérem szeretettel édes atyám Uramat, hogy én azt nem kívánom, hogy az magájéból, hanem az enyimből adjon, Bertzi Jánosnének 15. forintot, és azt is köszönnye az én emberségemnek. Azt ne gondolja édes Atyám Ur, hogy én éppen ara szorultam volna, mert hálá Istennek énnékem egy-két forintotskám mindenkor vagyon, mert az a jószág máskeppen a Kapitány kezébe ment volna, és Ispotályra adták volna, mint más szegény legényekét, és semmit sem kapott volna, és már most azt is akarnám tudni, hogy az én jószágomban nem háborgattyák é édes Atyám Uramat, és ha valami baja volna eránta tehát írja meg, és azután meg fogom írni, hogy mi tévő légyen véle, mert én akarom, hogy az Atyámnál maradjon holtom után is, és birja békességgel, és már most ezen mostani szerentsém, és szerentsétlenségem felől kívántam tudósítani édes Atyám Uramat, és e mellett először köszöntöm édes Atyám Uramat, és az testvéreimet, kik életbenn vagynak, és mind azokat valakik róllam emlékezettel vagynak, az Ur Isten óltalmába ajánlom mind azokat. hanem már most egy kevés újságokkal is bővílködhetem, mert a francia 18^é Octobertől fogva meg sem álhat előttünk, és már most bé hajtottuk egész a' maga Országába, és az óltától fogva többet, mint 1000. ágyút tölle el vettünk, és egész Cassajat, és Magazinyait, és municzios szekereinek száma nints, ezen újsággal kívántam kedveskedni Kigyelmeteknek, és

²³ MOL 21 413. sz. mikrofilm, Protocollum XII^{um} Actorum Senatorialium ab Ao. 1794 u sg 796, 1795/63, 189–190. p.

ezeknek utánna köszöntöm Tunyogi János Uramat is, hogy a' Balás Jánost többé ne várja, mert 10^k novemberben le vagadalták, és hasonlóképpen Bertzi Jánosné Asszonyomat is, mert azon 12^k 9^{ber} mellyen én rajtam az szerentsétlenség esett, Bertzi György kedves pajtásomat is estve 6. óraker két gojóbíts treffelte, és ezen este 9. óraker meg is holt és tiz óraker magam is jelen vóltam, és parasztok által el temettettem Pobnikajm nevű Helységben, és ezen Levelem pedig nem tréfa, hanem a' mint írtam, úgy vagyon. Ezek után maradok édes Atyám Uramnak Boján Gergelynek, engedelmes fija Boján János 1^a Decemr. 1795. és ezen Levelemnek mentül elébb választát várom, hogy tudósítson édes Atyám állapotya felől, és pedig Levelekkel sijessenek, mert most is már tsak úgy vagyunk itt, hogy megint nagy Mars vagyon rajtunk, mert az tavasszal is a' melly Levelet édes Atyám Ur, az is hejben nem talált, hanem még is útol ért, kezemhez vettem, és már most ha Levelet küld édes Atyám Ur, tehát titulálja Spajerba, mert most ottan vagyon az regimentünk, 3 Major Divisio 2. Escadromban. Mostanában egyébbel nem kedveskedhetek György István Bátyám Uramnak, hanem ihol egy Frantzia Bankó Czédulát küldök. Magam kezem írása.

SZÓJEGYZÉK

major divisio	őrnagyi osztály
escadrom	svadron(y), lovasszárad (escadron, fr.)
inprotocolláltat	jegyzőkönyvbe vétet
magazin	raktár, készlet (magasin, fr.)
Spajer	Speyer
successor	örökös
Ts	tekintetes
treffel	eltalál
titulál	címez

Zrínyi-Vár emlékezete

Szerkesztette:
Hausner Gábor és Padányi József

Argumentum

MÁR NEM HÁBORÚ, DE MÉG NEM BÉKE

Iratok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez (1711. május–június)

Bánkúti Imre történészi munkásságában a legjelentősebb helyet a Rákóczi-szabadságharc töltötte be.¹ Ezen belül is kiemelten foglalkozott a szatmári béke történetével: e témában egy kismonográfia, egy dokumentumkötet, egy kortárs forrásmunka modern kiadása és több kisebb iratpublikáció fűződik a nevéhez.² A jeles szerző a pacifikáció tricentenáriumát sajnos már nem érthette meg, pedig alkotókedve és mondanivalója is lett volna. 2009 elején bekövetkezett halála előtt néhány évvel már említette, hogy tervei között szerepel egy *Már nem háború, de még nem béke* című írás, amely a jelképes majtényi fegyverletételtől Munkács várának kapitulációjáig tartó néhány hetet ölelte volna fel. Hagyatékában számos megkezdett munka mellett fellelhető egy letisztázott kézirat, amely éppen ennek az időszaknak a forrásanyagát tartalmazza. Ezt egy korábbi, megjelenés alatt lévő tanulmányomban részben már hasznosítottam,³ de a Bánkúti Imre iránt érzett szeretet és hála kötelez a teljes kézirat közreadására.

Maga a szerző is valószínűleg az iratpublikációt tartotta volna fő feladatának, s ismerve lényegláttató tömörségét, valószínűleg csupán rövid bevezetőt illesztett volna közleménye elé. Jómagam – a begépelte szöveg⁴ gondozásán és az eredeti iratokkal történő összeolvasásán túl – napjaink forrásközlési elveihez igazodva a korabeli írásmódot is modernizáltam, a jegyzeteket egységesítettem és szükség esetén továbbiakkal egészítettem ki. A Károlyi-levéltárból közreadott források esetén a régi, bonyolult jelzet helyett az új numerikus jelzetet közlöm, amellyel azok digitális fényképei is könnyen visszakereshetők.⁵

¹ Munkásságára lásd: Bánkúti Imre műveinek bibliográfiája (1948–2001). Összeállította: *Mészáros Kálmán*. In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2002. 335–343. o. és Ua. (2001–2007). *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1393–1395. o.

² Ezeket lásd: A szatmári béke. (Sorsdöntő történelmi napok 6.) Budapest, 1981.; *Bánkúti: Dokumentumok...*; *Pulyai: Szatmári békeség*; *Bánkúti: Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez*; Károlyi Sándor feljegyzése a béketárgyalások és békekötés elveiről (1711. január). *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 315–319. o.; Károlyi Sándor két írása a Rákóczi-szabadságharcból (1706, 1711). In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XXXIX–XL. 1997–1998. Főszerk. *Németh Péter*. Nyíregyháza, 1998. 203–211. o.; Károlyi Sándor telepítő pátense a katonáskodók számára, 1711. április 12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000) 2. sz. 477–482. o.

³ *Mészáros Kálmán: Akik legtöbbször kint voltak – Munkács védői 1711-ben. Előadásként elhangzott 2011. március 24-én Beregszászon, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által „Rákócziinak dicső kora” címmel megrendezett konferencián.*

⁴ A kéziratot Tóth Andrea vitte számítógépre, segítségét ez úton is köszönöm.

⁵ Lásd: *Acta Rákócziána – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai*. Szerk. *Laczlavik György*. Készítették: *Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán*. A mustrakönyveket feldolgozta *Mészáros Kálmán*. Fotók: *Czikkelyné Nagy Erika*. Arcanum, 2011. (DVD)

Gondot fordítottam a titkosírással írt szövegrészek rejtjeleinek közlésére is. Technikai okokból nem szöveg közben adom meg a siffrózott rész titkos jegyeit és a fölénk írt korabeli megfejtést, hanem csak hegyes zárójelek közé ékeléssel jelzem a rejtjelezés tényét: <...>, s az adott levél után közlöm a számjegyeket és a nekik megfelelő betűket, szótagokat vagy szavakat. A számjegyeknél alkalmazott mellékjeleket igyekeztem hasonló nyomdai karakterekkel (aláhúzás, aposztróf: ', tilde: ~) visszaadni, vagy egyöntetűen helyettesíteni. Ha a levélbe ékelt siffrózott részek megfejtése után a teljes rejtjelkulcsra következtetni lehet, arra lábjegyzetben utalok. Elsősorban az motivált, hogy az esetleg később felbukkanó források megfejtetlen szövegrészeihez is hasznosítható adatokat közöljek.

A kéziratban Ebergényi László császári altábornagy 1711. május 17-i levele is szerepelt, amelyet még Bánkúti Imre életében kiadásra készítettem elő az eredetiről, s miután 2010-ben a nyomdát is elhagyta,⁶ újraközlése itt felesleges lett volna. Bánkúti Imre figyelmét – úgy tűnik – elkerülte továbbá, hogy Thaly Kálmán Bercsényi leveleskönyvének toldalékként kiadta az Ungvár 1711. évi védelmére és kapitulációjára vonatkozó forrásokat,⁷ amelyek Munkács kuruc védőtől, elsősorban Szent-Ivány Jánostól⁸ származtak. Ezeket a leveleket mostani közlésünkben nem hagytam el, egyrészt a 130 évvel korábbi kiadás régisége (illetve hiányossága), másrészt a levelezés koherens volta miatt, de mindenütt utalok a Thaly-féle szövegkiadásra is.

Az alább közölt 37 irat számos részadattal gazdagítja eddigi ismereteinket. Török András udvarmester vagy Galambos Ferenc levelei a határszélekre, majd lengyel földre menekült fejedelmi udvar és a kuruc főemberek gondjairól szólnak.⁹ Károlyi személyiségéről, emberségéről árulkodik az a gesztus, amellyel még a békekötés után is gondot fordított rá, hogy Rákóczi egyik szabadságharc alatti pénzügyletét az eredeti szándéknak megfelelően igazítsa el, s a fejedelem Bécsben élő gyermekeinek eljuttassa a nekik járó összeget.¹⁰ A szatmári békepontoknak a jobbágytisztok érdekét szolgáló kiegészítése sem maradt üres ígéret, Károlyi azonnal tíz volt kuruc főtisztet terjesztett fel nemesi címre.¹¹

Jól megragadhatóak a békekötés és az I. József halála utáni feszült várakozások, a politikai esélyek latolgatásaira például jellemző, hogy felvetődik Esterházy Pál nádor lehetséges közjogi szerepe az interregnum idején, de ezzel együtt az idős herceg halálhíre is felröppen.¹²

⁶ *Mészáros*: Bene regi... 130–136. o. – A forrásközlés általam alkalmazott elveinek bővebb kifejtését lásd uo. 17–20. o.

⁷ AR I/VIII. 442–448. o.

⁸ Szent-Ivány János családnévét a szakirodalom általában egyszerűbb alakban, *Szentiványiként* közli, korábban jómagam is ezt a változatot alkalmaztam munkáimban. A kuruc brigadéros személyével való behatóbb foglalkozás után döntöttem a családnév archaikusabb írásmódja mellett, amely egyrészt jobban megfelel a saját egykorú írásmódnak, másrészt pedig Benda Kálmán logikus alapelvét követve megegyezik a családnév XIX. században rögzült írásmódjával.

⁹ Lásd az 1., 3. és 31–32. sz. forrásokat.

¹⁰ Lásd Károlyi utasításának (2. sz.) 8. pontját a Bécsbe küldött Csajághy Jánoshoz és Pongrácz Györgyöz.

¹¹ Lásd uo. a 13. pontot.

¹² Lásd Szent-Ivány János brigadéros május 9-én és 14-én kelt leveleit (9. és 17. sz.) Rákóczihoz.

Néhány misszilis a volt „kuruc” és „labanc” párt egyes tagjainak kibéküléséről tudósít.¹³ A békés termelőmunka újraindításának nehézségeiről ad jellemző és igen részletes képet Koháry István egyik tisztviselőjének hosszú levele, valamint Pálffynek június 14-én a vármegyékhez intézett pátense, amelyet a borsodi és zempléni protokollumokból közlünk.¹⁴

A legtöbbet Huszt, Ungvár és főként Munkács várának utolsó heteiről tudhatjuk meg. Jól nyomon követhető, ahogyan Munkács védői előbb állhatatosan tolmácsolják Rákóczi közjogi álláspontját a király halála utáni új helyzetben, majd egyre fogyatkozó reményekkel kísérelnek meg semlegességre jutni a hajthatatlan Pálffyval. Eközben az őrségen belül is villongások vannak, a katonák egy része nem bízik parancsnokaiban, és rossz szemmel nézik Károlyi családjának kibocsátását, amely pedig a fejedelem jóváhagyásával történt. Végül belátják helyzetük reménytelenségét, és határoznak a kapitulációról. Rákóczihoz írt utolsó leveleik szerint Zay András és Szent-Ivány János még a kapituláció előkészületei alatt is az emigrációba vonulást fontolgatták,¹⁵ a most közölt források már nem követik nyomon az újabb fejleményeket, amelyek hatása alatt ők is elfogadták a békességet, és a bujdosás helyett a maradást választották.

1.

Kanora, 1711. május 1.

*Török András II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek: Ráday Pál ideérkezett, a békekötés hírei.
Charrière regimentje Máramaros szélén van, de rövidesen nem lesz ellátása.
A Nemes Compánia egy része is idejött. Várja Rákóczi utasításait.*

Eredeti. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Kanora,¹⁶ 1. Maji 1711.

Felséges Fejedelem!

Ráday Pál Uram megtérvén, erre vette útját,¹⁷ s jelentette hazánkban forgó dolgokat, az kik Felséged absentiájában hogy megestek, lehet mindnyájunknak holtig való keserűségünkre, az mint ő kegyelme referálja. Mindazáltal Isten Felségedet közelítvén, még mind[en]ek jóra fordulhatnak. Én már rebus sic stantibus, magamnak az udvarral együtt securitást itten nem ígérhetek. Az Sarir¹⁸ regementje is Máramaros széliben vagyon, Lengyel Ország felé; de az is az emberek elszaladása miatt, nem hiszem, egy hétig is subsistálhasson. Én, ha odamegyek is, nem subsistálhatok

¹³ Lásd például Károlyi május 5-i levelét (7. sz.) anyósának mindvégig királypárti bátyjához, Koháry Istvánhoz.

¹⁴ Lásd a 19. és 37. sz. forrásokat. (A kéziratban az utóbbi a Borsod vm.-i jegyzőkönyvből származott, de a vége hiányos volt, Bánkúti Imre talán még kézzel másolta le miskolci kutatásai során, és időközben elkallódott az utolsó lap, legalábbis erre vall, hogy a legépelt tisztázatban csak hozzátétőleges és még így is hibás, május végi dátummal szerepelt. A hiányosságot Oláh Tamás jóvoltából pótolhattam, aki nem csak a borsodi, hanem a zempléni jegyzőkönyvi bejegyzés teljes másolatát is megküldte számomra.)

¹⁵ Lásd a 36–37. sz. leveleket.

¹⁶ Kanora (Bereg vm.), ma Kanora/Канора (Ukrajna).

¹⁷ Ráday Pálnak a szatmári béketárgyalásokon való részvételére lásd *Benda Kálmán*: Ráday Pál és a szatmári béke. In: Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk. *Esze Tamás*. Budapest, 1980. ([Borítócím:] Ráday Pál emlékkönyv.) 43–54. o.; valamint *Bánkúti*: Dokumentumok... passim.

¹⁸ Jean-Jaques Charrière, francia ezereskapitány a konföderáció hadseregében.

hasonlóképpen; hanem örömet Felséged kegyelmes parancsolatja nélkül sem egy, sem másfele nem indúlnék, de ha periculumot látok, ennehányad magammal, az kikkel már maradtam, bemegek Sztribe.¹⁹ Az Nemes Companiának egy része Mikó²⁰ Urammal ideérkezett, az többi Haller²¹ Urammal elmaradott. Mikó Uramék iránt is mit méltóztatik Felséged kegyelmessen parancsolni, alázatossan elvárom. Már ő kegyelméket el nem hagyom, akarmely felé essék fordulásom, együtt fogok lennem. Csak nagy alázatossan kérem Felségedet, méltóztatásék parancsolatját admaturálni, hogy ne vétsék Felséged kegyelmes dispositiói ellen, ajánlván magamat Felséged kegyelmességébe, maradok

Alázatos szolgálója,
Török András²² m. p.

2.

Nagykároly, 1711. május 2.

Károlyi Sándor instrukciója a Bécsbe, az udvarhoz küldött Csajághy Jánosnak és Pongrácz Györgynek. Hozzácsatolva egy memoriale, amely a küldöttek Debrecenben, útközben való teendőit tartalmazza.

Eredeti, csak az aláírás saját kezű. MOL P 396. 1. Ser. V. №. 11 539 és 11 541. Megvan az instrukció dátum nélküli, de teljesen egyező szövegű fogalmazata is, végig Károlyi írásával: Uo. №. 11 540.

Instructio

pro Perillustri ac Generoso Domino Joanne Csajághy et Georgio Pongrácz²³

Előtte lévén kegyelmeiteknek Isten által kimunkálódottat mindkét Haza lecsendesedésének békességére lerajzolt kívánatos és óhajtott punctumi, többre szükségem nem látom, hanem mivel annak eszközévé azon Isteni bölcsesség Méltóságos Generalis (titulus) Pálfi²⁴ Uramot ő Excellentiáját együtt Méltóságos Úr Carolus Locher²⁵ Urammal (titulus) állította elő, Kegyelmeitek először is nevezett Méltóságos Urakot consulálja, és általok lött dolgoknak manutentiójára és megerősítésére mindenekben azoknak informatiójához szükséges recommendatiója mellett alkalmaztassa magát.

Isten szerencsésen vezérelvén felvölt útjában Kegyelmeiteket, nevezett Méltóságos Urak tettségével ha megedgyez, azon légyen, hogy Felséges Királyunknál személy szerént való audientiája lehessen, együtt vagy különössön, mint helyben hagyattatik.

Az holott is, mint Isten megtaníttja és tudni adja, Tekintetes Nemzetes Csajághy János Uram nevémmel és nem az egész Statusok nevével congratulálván az Felséges Királynak, köszöntse, és nevem alatt az egész Statusokat, Vitézlő rendet inducálja, s mindenekben juxta puncta Pacis kegyelmességében ajánlja, s ha még nem confirmáltattak volna, azt nagy submissióval alázatossan sollicitálja.

¹⁹ Stryj (Lengyelország), ma Strij/Стрий (Ukrajna).

²⁰ Haller Gábor báró, a Nemes Compánia főstrázsamestere, 1711-től Károlyi Sándor veje.

²¹ Mikó Ádám, a Nemes Compánia strázsamestere.

²² Szendrői Török András, 1711. februártól udvarmester. Emigrált, majd hazatért, Zsigmond fiát hagyva Rákóczi mellett. Búcsúlevele a fejedelemhez: Skole, 1711. szeptember 26. Kiadta *Hopp*: A Rákóczi-emigráció... 48–49. o.

²³ Csajághy János brigadéros és Pongrácz György, erdélyi udvari titkár.

²⁴ Gróf Pálffy János tábornagy, 1710 szeptemberétől a magyarországi császári hadak főparancsnoka, majd a felkelőkkel való tárgyalásra teljhatalommal felruházva.

²⁵ Karl Locher, a Haditanács tagja, 1711. február 18-tól Pálffy mellé rendelve.

Tekéntetes Nemzetes Pongrácz György Uram pedig, az egész Statusok nevével, kik Méltóságos²⁶ Rakoczi Herceg (titulus) adhaerensei voltak, hasonló köszöntést vívén végben, eleiben adatott őt punctumokra való kegyelmes választ és resolútiót hasonló alázatossággal elaboráljon.²⁷

Mindezekben kegyelmek Méltóságos két Úr opiniójával élvén, valakiket hasznosnak és szükségesnek ítélnék, ezeknek megerősítéséért udvarlani azokat ne praetereálja, hanem valamiben az két Nemes Hazának, ezen punctumok manutentiójában Kegyelmetek jóvára, hasznára Isten által megvilágosíttatik, annak követője legyen.

Fegyverkezésünk ideje alatt pedig az Felséges Udvarnál kétség kívül változások lehetnek, melyekben kegyelmek novitius lévén, szükséges, hogy Méltóságos Úr Locher Uram opiniójával ne csak éljen, hanem mindenekben informatióját kívánja is.

Ad interim pedig Generalis Graven²⁸ Uram lévén edgyütt kegyelmekkel, ő kegyelme assistentiájával kezdje, continuálja nevezett Méltóságos Úr Locher Uram érkezéséig.

De reliquo Isten legyen tanítója kegyelmeknek, az ki vőlt kezdője ezen szent dolgoknak. Datum Károly die 2^a Maji 1711.

Károlyi Sándor

[Hátlapján más írással:] 1711. 2^a Maji Instructio pro Joanne Csajági Hungarico et Georgio Pongrácz Transylvanico Ablegatis Viennam expeditis, uti bidem punctorum Pacificationis Szattmariensis confirmationem exoperentur, data per subscribentem Comitem Alexandrum Károlyi. Ad Acta Pacificationis.

Memoriale

Die 2. Maj Anno 1711. Károlybul megindulván délután három óra után, jöttünk éppen északai tizenkét óraker Debreczenbe.

1. Az mely punctumokat Pestről hozott vala legelsőben Tekintetes Nemzetes Komáromi György²⁹ Uram Pálfi Uramtul ő Excellentiájátul, azokat Méltóságos Károlyi Uramnak megküldeni, mert az Fejedelem elvitte magával, az melyet beadtak volt.

2. Az mely punctumokat Szathmárrul küldtem Pálfi Uramnak Komáromi Uram által s resolvált reájok, azokat is elküldeni Károlyban.

3. Locher Uram felmeneteléről tudossítani az Méltóságos Urat, úgy az Méltóságos Feldt Marschallusséról; Graven Uramérol.

4. [Nincs, tollhibából kimaradt.]

5. Méltóságos Groff Eszterhás Dániel³⁰ Urammal szólni, s köszönteni ő Nagyságát.

6. Mindenekben Méltóságos Feldt Marschalltól informatiót venni, mint kell alkalmaztatunk magunkat Bécsben, kiket kell udvarolni és praetereálni.

7. Tekintetes Komáromi György Uramtul pénzt kérni elegendőt, s azért quietálni.

²⁶ Rákócziinak ez a címe Károlyi saját kezű fogalmazványából hiányzik, és a letisztázott eredetiben is csak az utólag beszúrt *M.* kezdőbetű szerepel. (Ez az egyetlen érdemi eltérés a két példány között.)

²⁷ A két küldött a pestis elleni vesztégyár miatt csak késve ért Bécsbe, ahol 1711. június 15-én nyilvánosan fogadta őket a régens királyné. Ez azonban csak formális aktus volt.

²⁸ Ludwig Graven (Gräven) vezérőrnagy, a béketárgyalások egyik résztvevője, ő vitte Bécsbe az aláírt békeegyezményt úgyszólván lóhalálában: 1711. május 2-án indult Debrecenből és 6-án már az udvarban volt.

²⁹ Komáromi Csipkés György Bihar vármegyei alispán és Debrecen főbírája. Kiemelkedő szerepe volt a béketárgyalások lefolytatásában. Lásd: Debreczen és a szatmári béke. Adalékok Debreczennek a Rákóczi-szabadságharc korabeli történetéhez. Debreczen, 1903. [A Komáromi főbíró egykori házának falán elhelyezett emléktábla avatásának alkalmából készült kiadványban lásd Géresi Kálmán és Zoltai Lajos írásait.]

³⁰ Gróf Esterházy Dániel szenátor, altábornagy, Kassa parancsnoka, a várost 1711. április 26-án adta át a császáriaknak.

8. Pesti Comendant Lavemai³¹ Uramtul az só árrát, úgy mint florenos Rhenenses 3000 meg kell kérni, kit az Fejedelem fiainak kell vala Bétsben letenni, ha letették, producant quietantiam, ha nem tették, solvant. Lovas Mihály³² Also Nemedi Praedicator Uram tudja ezt, Rikita Mihály nevű pesti ember tartozott vele.

9. Az munkátsi leveleket³³ méltóságos Generalis Pálfi Uramnak megmutatni, s osztán az méltóságos Úrnak visszaküldeni Károlyban.

10. Mik mentek végben Károlyban eljövetele után az méltóságos Marschalknak, Dragul és Kereskényi³⁴ regimentjei exauctoratiói, és egyéb dolgok iránt relatiót tenni.

11. Budai Istvánné³⁵ Asszonyinak restituáltassék az jószága mindjárt, itt lévén velünk mind maga, s mind fia. Hasonlóképpen Szalai Pál³⁶ jószága is, annak is fia s árvái itt levén köztünk. Parancsolat kell ezekre.

12. Méltóságos Pálfi s Locher Urakkal Nagj Gábor³⁷ uram dolga iránt szóllani.

13. Az tisztek megnevesítettességéről armalissokat expediáltatni.³⁸ Kotsis János Zemplen vármegyei Keletsek³⁹ névű falubul Bernad Sigmond jobbágya. Szios Péter Zemplen vármegyei Kassa⁴⁰ névű falubul Jánosi Péter jobbágya. Item Toth János Kassa nevű falubul Bernad István jobbágya ex comitatu eodem. Nyuzo Mihálynak, Piko Demeternek, Balyika Lászlónak, Balintnak, Illyesnek, Cseplész Jánosnak armalist.⁴¹

³¹ Azonosítani nem tudtam. 1709-ben szerepel egy báró Levon nevű budai császári tisztviselő. Lásd: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. Közreadja: *Bánkúti Imre*. Budapest, 1996. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2.) II. 742. o.

³² Kecskeméti Lovas Mihály alsónemedi prédikátor. Személyére lásd: Kuruc vitézek folyamodványai. 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Esze Tamás*. Budapest, 1955. 425. o.

³³ Valószínűleg a munkácsi őrségnek a szatmári békével kapcsolatos állásfoglalásáról van szó.

³⁴ Rác Draguly ezerskapitány és Kereskényi László alezredes.

³⁵ Buday István tábornok röviddel előbb halt meg pestisben.

³⁶ Szalay Pál ezerskapitány.

³⁷ Nagy Gábor Károlyi Sándor hadsegéde volt. Az említett ügyről közelebbit nem tudok.

³⁸ Az érdemeket szerzett kuruc tisztek megnevesítését a szatmári béke 2. pontja tette lehetővé.

³⁹ Zemplénkelecsény (Zemplén vm.), ma Zemplínsky Klečenov, 1964 óta Zemplínska Nová Ves (Zemplénújfalú) része (Szlovákia). Kocsis János kelecsényi lakos 1704-ben Fejérpataky János ezredében szolgált. 1710–1711-ben már főhadnagy Somogyi Ferenc lovasezredében, az önkéntesekből álló század élén. Lásd *Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben*. In: *Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 1999. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 37.) 172. o. „Voluntier” főhadnagyságára a Somogyi Ferenc-féle ezredben: MOL P 396. 1. Ser. I. №. 8976. és Ser. IV. №. 11 356.

⁴⁰ Nyilván nem Kassáról van szó, amely nem Zemplénben, hanem Abaújban található, s egy szabad királyi várost bizonyosan nem neveznének *falunak*. Itt és alább is lehetséges a *Kassu* olvasat, vélhetően a Kelecsényhez közeli Kazsó (ma Kožuchov, Szlovákia) faluról van szó. – A két említett kuruc tisz, Szios (Szívós?) Péter és Tóth János személyéről nem tudunk közelebbit.

⁴¹ Nyúzó Mihály, Pikó Demeter és Cseplész János kuruc ezerskapitányok a békeokmányt is aláírták, s 1712-ben mindhárman armalist nyertek III. Károlytól. Balyika László szintén kuruc ezerskapitány volt, ám az ő és fivérei, Bálint és Illés megnevesítéséről nem tudunk.

3.

Skole, 1711. május 2.

*Galambos Ferenc levele II. Rákóczi Ferencnek. A bizonytalan helyzet miatt
átjött Lengyelországba. Panaszkodik áthozott borai megvámolása miatt.*

Eredeti, a zárlaton lévő gyűrűspeccétnek már csak nyoma látható.

MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

[Külső címzés:] Felséges II. Rákóczi Ferenc, Római Szent Birodalombeli és Erdélyi s Magyar Országi Vezérlő Fejedelem etc. Nagy Jó Kegyelemes Uramnak ő Felségének alázatossan.

Felséges Fejedelem, nagy jó Kegyelmes Uram!

Az Úr Isten Felségedet, Nemzetünk ügye boldog végre kormányozása iránt felvett minden fáradságos munkáiban szerencsés előmenetellel, és édes Hazánk örömeire dicsősséges fejedelmi székiben való megerősítettéssel s hosszas országlással áldja meg, alázatos szívem szerint kívánom! Nem várt reménységgel tapasztolván olyanoknak is az elmúlt napokban az ügytől elállásokat, az kiknek álhatatosságok felől majd nem is kételkedhetém vala, sokaknak pedig tántorgó voltokat, kétséges kimenetelre nem tartám bátoroságnak tovább iszkai⁴² szállásomon mulatoznom, hanem kevesen mellettem megmaradt cselédimmal, ide Szkolyára⁴³ béköltözém, kívánván illy elemetes⁴⁴ voltomban is, a' mellyben Isten nem csak naponként való erőtlenségekkel látogat atyiai tetszése szerint, hanem édes unokáimat is,⁴⁵ kikben világi sok rendbeli szomorúságim között is vigasztalódást találtam vala, szemeim elől elszededegeté, tiszta lelki ismerettel az Isten népének szidalmaztatását magamnak választanom mind addig, míg ő Szent Felsége vagy magához vétel által nyomorúságimnak végét szakasztja, vagy Felséged atyai szorgalmatoskodását s munkáit megáldván, örömmel kísírhetem édes Hazánkban vissza Felségedet.

Ide már beszállván, reménlhettem vala megpihenésemet, de az az melly kevés (szám szerint kilenc) hordó borocskáimat beszállítottam vala csupán csak asztali szükségemre, azoktól is szintén úgy, mint az kik innet másuvá kereskedésnek okáért szokták kiszállítani magok borait, valamelly Savael nevű zsidótól, a' ki embertelenül akarta pénzemre arendált pincémet is bepecsételni, nagy ízetlenkedéssel hányván-vetvén magát előttem, ezen szállásomon nem szűnik injuriáltatásom, olly fizetésbeli praetensiója iránt, az mineműt itt senki nem tartozik letenni, az mint mind az itt való több zsidók emlegetik, s mind egyebek is referálták előttem, valaki innen a' városbul borait ki nem viszi, mellyre nézve azon importunitására is, noha nem kevés injuriával, mindazonáltal, hogy mások is (kivált Felségedhez való hűségükben bujdosos magyarok közzül, a' kiknek hasonlóképpen vagyon itten magok asztalokra való borok) az én példámmal ily helytelen fizetésekre ne adigáltathassanak, suspendáltam, a mint hívják a' Krulovszki Mitót és Resposztpolititéét, s egyéb accessoriumit, megadván az harmincadosnak a' két-két ezüst tallérből álló szkladnyét, és a' Méltóságos Asszonynak⁴⁶ is a' három-három timffet,⁴⁷ s arendátor számára praetendált egy-egy lengyel forintot. Felségedet Kegyelmes Uram ezekkel bizony örömetem nem terhelném, s kevésért magamat nem kívánnám ítéletben hoznom, de az mint feljebb íráim, másokon is azont fogják elkövetni ezen példámmal, mert

⁴² Iszka (Máramaros vm.), ma Izki/Ізки (Ukrajna).

⁴³ Skole (Lengyelország), ma Skole/Сколе (Ukrajna).

⁴⁴ Azaz: élemedett, előregegett.

⁴⁵ Galambos Ferencnek Gábor fiától és Bethlen Borbálától (Bethlen Miklós erdélyi főkancellár leányától) született unokáiról, Galambos Zsigmondról és Miklósról van szó, akik édesapjuk és édesanyjuk korai halála után nagyapjuk gyámsága alatt nevelkedtek, és a sárospataki református kollégiumban tanultak. Lásd *Mészáros Kálmán*: „Tanulmányok szorgalmatosan, mert én ennel tínkétek nagyob kincset nem adhatok...” (Neveléstörténeti adalék a 18. sz. elejéről.) *Neveléstörténeti Tájékoztató*, 4. (1994) 1. sz. 5–7. o.

⁴⁶ Adam Mikołaj Sieniawski felesége, Helena Elżbieta Lubomirska hercegnő, a város földesura.

⁴⁷ Tymf = lengyel ezüstpénz, értéke 12 poltura.

úgy experiálom, csak elhúzzák helytelenül is a' kinn mint húzhatnak. Felséged atyai kegyelmességébe azért ajánlván magamat, kérem, vagy a' Méltóságos Asszony által (kevés szóval véghez vihethvén azt), vagy Spigel nevű lengyel úr által méltóztassék Felséged Savelt meginteni, és mind engemet, s mint több hívét is ezen állapotbeli helytelen fizetések alól kimenteni,⁴⁸ hogy bujdosásbeli keserűségeink között ne fosztassunk meg már azon kevés költségünkűtl is, a' mellyel magunkat kellettük táplálnunk. Az jó Isten szent oltalmába ajánlván Felségedet, maradok

Nagy Jó Kegyelmes Uramnak, Felségednek

alázatos igaz híve,
Galambos Ferenc⁴⁹ m. p

Szkolya 2. Maji 1711.

4.

Nagykároly, 1711. május 2.

*Károlyi Sándor azonos szövegű levele gróf Csáky Istvánhoz
és gróf Esterházy Antalhoz a szatmári béke elfogadása érdekében.*

Eredetiek. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240. – A levélből egy-két betű eltéréssel két azonos szövegű példány található egymás mellett, az egyik teljesen Károlyi Sándor írása (ezt vettük alapul), a második csak az aláírás az övé. Lukinich szerint⁵⁰ a levelet gróf Csáky Istvánnak írta, de a másik példány belső, üres oldalán Thaly Kálmán kézírásával a következő olvasható: „Gr. Eszterházy Antalnak szólt, s ez által Rákóczihoz beküldetett saját levele mellett. Th. K.” Mindkét feltételezett címzett ebben az időpontban Lengyelországban tartózkodott,⁵¹ s a levelet nyilván mindketten átadták Rákóczinak, így kerültek azok a Rákóczi-Aspremont levéltárba. Az utolsó sor középre zárt legyen, az előzőek sorkizártak

Károly, die 2. Maji 1711.

Méltóságos Generalis, nekem jó Uram!⁵²

Mínthogy hívségemben nem vala hitelem, kinyilatkoztatta Isten, ha hitetlen voltam-e? Nemzetemhez, vagy igaz, s most is álhatatos hívségemtől viszelgetvén [!] azon Nemzetemhez, el nem mulathattam, hogy az Méltóságos Urat is ezen levelemmel azok közzé ne kívánjam, hogy valamint fegyverünkkel annak törvényeért, szabadságáért egyesek voltunk, úgy szintén ezen Isten által kimunkálódott békesség punctumi mellett édes Nemzetünket egyenlő bátor szível és buzgósággal Felséges Császár és Koronás Királyunk előtt conserválhassuk és manuteneálhassuk. Melyre az midőn Isten kegyelmét az Méltóságos Úrnak szívessen kívánom, maradok

az Méltóságos Úrnak

igaz tökéletességgel való szolgája, atyjafia⁵³
Károlyi Sándor

⁴⁸ Rákóczi válasza a levélre: nem tud segíteni, neki is meg kellett fizetnie borai után a harmincadot. Załuże, 1711. május 13. AR I/III. 715. o.

⁴⁹ Szatmár, majd Ecsed várának főkapitánya, tiszántúli vicegenerális, szenátor. 1711 júliusában amnesztiáért folyamodott, elfogadta a szatmári békét és szeptemberben hazatért.

⁵⁰ Lukinich: A szatmári béke tört. 149. o.

⁵¹ Gróf Csáky István országos főhadbiztos (generális commissárius), szenátor, rövid ideig tartózkodott Lengyelországban, majd hazatért. Gróf Esterházy Antal tábornagy, szenátor azonban – miután kirekesztették a közkegyelemből – Rodostóban halt meg 1722-ben.

⁵² A másik példányban: „...nekem kedves Komám Uram.” – Károlyi és Csáky valóban komák voltak, lásd pl. Csáky Istvánnak 1703. június 11-én és 12-én Szatmárról Károlyihoz intézett leveleit. Kiadta Sárosi Ferenc: Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején. Források a Rákóczi-szabadságharc első hónapjaiból. [1703. június 2 – július 4.] In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, XIX. Nyíregyháza, 2011. 55–57. o. (№. 71–72.)

⁵³ A másik példányban: „...szolgája s Komja”.

5.

Debrecen, 1711. május 4.

Gróf Pálffy János Erős Gábornak: Megbízta a szatmári harmincad adminisztrátorságával, s erre a tisztségre a Kamarának is ajánlani fogja.

Egykorú másolat. MOL P 396. 1. Ser. V. №. 11 538.

[Külső címzés:] Generoso Domino Gabrieli Erős⁵⁴ Substituto Tricesimae Szatthmariensis Administratori etc. Domino observandissimo. Szatthmarini etc.

Generose Domine observandissime!

Vettem Kegyelmed levelit, a' szakmári harmincadosság iránt való collationalissát, íme, ezen levelemben includálván usque ad ulteriorem qvorum interest dispositionem megküldöttem,⁵⁵ medio tempore folytassa maga dolgát, e' végett in locis debitis pro sui solidatione írtam á parte a' Nemes Magyar Kamarának is, specialiter recomendálván Kegyelmed személyét ezen hivatalra. Hogy a' több vacans tisztek is restauráltassanak és elrendeltessenek, arrul is írtam. Tudom, Kegyelmes Urunk ő Felsege hasznára nézve is azon Tekintetes Kamora serénkedni fog a' dolgoknak mentül hamarébb való elrendelésében. In reliquo maneo. Debreczini 4. Maji 1711.

Generosae Dominationis Vestrae

Benevolus
Comes Joannes Pálfi m. p.

[A lap alján:] Domino Gabrieli Erős.

6.

Debrecen, 1711. május 5.

*Komáromi Csipkés György Károlyi Sándornak:
Tárgyalásai gróf Pálffy Jánossal különböző ügyekről.*

Eredeti, zárlatán vörös viaszba nyomott gyűrűspecséttel. MOL P 396. 1. Ser. V. №. 11 569.

[Külső címzés:] Méltóságos Groff Károlyi Sándor Uramnak (Titulus) jó Uramnak ő Excellentiájának alázatossan. Károly.

[Más kézzel:] Die 5. Mensis Maji Anno 1711.

Méltóságos Úr, nekem jó Uram!

Én az Méltóságos Marschalnak ma a dolgokat proponáltam, az nagyjára ez a válasz. Acton⁵⁶ Uramnak van parancsolatja, az mit Nagyságod fog javallani, ahoz alkalmaztassa magát ő Nagysága, azért ha látja Nagyságod szükségesnek, egyenessen fordítsa oda ezen hadat, ő Excellentiája sem mulat, de hadaknak jó provisio nélkül nem lehet parucuson⁵⁷ nyargalódnai. Imitsennek⁵⁸ parancsol, sub poena vitae az confiscatióának hadgyon békét, az kit elvett, restituálja. Az archivum aránt hasonló-

⁵⁴ Erős Gábor, Szatmár megyei nemes, Károlyi embere, főmustramester.

⁵⁵ Nincs a levél mellett.

⁵⁶ Karl Ludwig Acton ezredes, előbb Rabutin titkára és tolmácsa, akkor az Erdélyből ide irányított császári csapatok egyik parancsnoka.

⁵⁷ Bizonytalan olvasatú szó, melynek jelentését nem sikerült megállapítani.

⁵⁸ Személyét nem tudtam azonosítani.

képpen fog parancsolatot küldeni Lanken⁵⁹ Uramnak. A Méltóságos Asszony ő Excellentiája⁶⁰ nagy kedvessen vette az teheneket, és mivel most minden majorja pusztá, míg a Méltóságos Marschal fog dispositiót éránta tenni, viseltesse gondját Nagyságod. Csajági Uraméknak⁶¹ útiköltségre adok florenos 200 Rhenenses. Ajánlom ezzel Nagyságod gratiájába magamat, és maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgája,
Comaromi C: György m. p.

Debrecen 5. Maji 1711.

P. S. Mostan is íratja ő Excellentiája, magára vigyázzon Nagyságod, az⁶² oly kevedsed magával ne járjon.

7.

Nagykároly, 1711. május 5.

*Károlyi Sándor valószínűleg gróf Koháry Istvánnak: hozzátartozói még Munkácson vannak.*⁶³

Eredeti, végig saját kezű írással. OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 16. pag. 367.

Károly, 5. Maji 1711.

Méltóságos Generalis és Gróff, nekem nagy jó Uram, Sógorom!

Istennek ő Szent Felségének csudálatos munkája által miként csendessedék le nyolc esztendőtil fogva való veszedelmes hadakozása Nemzetünknek, nem kétlem, az Méltóságos Úr másoktul eddig is mindazokról bővön informáltatott. Azért azoknak recenseálásával unalmot okozni nem kívánok, hanem szolgálai kötelességemnek kívánván eleget tennem, hogy hálaadatlansággal ne vádol-tathassam, minekellőtte személyem szerént udvarolhatnék, abeli kötelességemet ezen levellemel kívántam praevie contestálnom s hozzám tartozandóimrul is tudósítanom, kik még Kegyelmed szolgálatjára élnek, de Munkácson vadnak, noha naponként onnat is várom, s hiszem Istent, az várat is. Hanem Asszonyom Anyám⁶⁴ az szemeire bágyadoz, másként ugyan egészséges. Kívánom, hogy Isten az Méltóságos Úrrul is engedjen örvendetest hallanom. Kinek is tapasztolt atyafiságos gratiájába az мүдөн magamat ajánlanám, maradok

az Méltóságos Úrnak

igaz tökéletességgel való
kész szolgája, sógora,
Károlyi Sándor

⁵⁹ Philip Ernst von Lancken, császári vezérőrnagy.

⁶⁰ Gróf Pálffy Jánosné gróf Czobor Terézia.

⁶¹ Csajághy János és Pongrácz György bécsi küldetésére lásd a 2. sz. iratot.

⁶² A szócska olvasata inkább *az*, de az értelemnek jobban megfelelne *az és*.

⁶³ Koháry István gróf (1649–1731), mindvégig császárpárti, 1714-től országbíró.

⁶⁴ Barkóczy Györgyné Koháry Judit, István testvére. Károlyi Sándor anyósa.

8.

Munkács, 1711. május 5.

Szent-Ivány János II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek: a munkácsi őrség helyzetéről, személyi ellentétekről, valamint különböző hírekről.

Eredeti, saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 5. Maji 1711.

Felséges Fejedelem!

Nagyidai Sámuel, Pécsi⁶⁵ társaival edgyütt, sine ulla ratione mit akartak elkövetni, reménlem, megírta az Fő Comendans,⁶⁶ melyet megértvén, azonnal lementem ő kegyelmekhez azon estve, ugyan mihent lementek az várbul, forgójokot szakaszták, farkasbőreket igazgatták. Kérdést tévén, miért költett erre fakadniok, azt adták válaszul, onnan belül meg vagyon nékéjek parancsolva, írásban is, szóval üzenve is, mihent legkissebbet észrevesznek olytat, aki nekiek nem tetszik, lábíg vagjo[na]k bennünket. Felséges Uram! vagy diffidál Felséged, vagy nem, ha diffidál, helyettem mást méltóztassék deputálni, és énnékem az kimenetelre engedelmet adni, megmutatom én azt, hogy el tudom én úgy várni hazám szerencsés és szerencsétlen állapotját, mint akarki azok közül, s még boldog vagy boldogtalan állapotját láthatom, addig is keresek én egy darab kenyeret magamnak. Ha pedig nem diffidál Felséged, mit piszkál más hívségemben,⁶⁷ és subordinál másokot életemnek ártatlan elfogyasztásában. Ha az Istent oll[y] igazán s olly híven szolgáltam, vagy szolgálhatnám, mind Felségedet, régen lábon mentem volna mennyországba, de az Felséged szolgálatja miatt az Isteníre reá nem érkezetem, az német proverbium szerint: Herrens dinst gehet dem Gottes dienst übers, mégis illyen fizetéssel nem csak fenyegetnek, de fizetni is akarnak. Boldog Isten! veszem észre, Isten rendelése ez (úgy látom, calvinistává köll lennem abban) itt tellik rám ez ki, per quod quis peccat etc.⁶⁸ Felséged szolgálatja miatt nem gyakorolhatom az Istenét, egyedül magamon fordulván meg az egész terh, mások mind mulatságra, mind egyébre reá érkezetnek, én pedig laboribus obrutus sancte sum [?], ugyan az által büntettetem. Alázatosan reménkedem Felségednek, adjon időt nékem is, hat [!] depraealjam az Istent is, s mást állíttasson helyettem, kinek hívségében megnyughatni, és folytatja az Lengyel Országban valóknak geniusok szerint az dolgokot. Hogy ezen intentióm is ballra ne magyaráztassék, s valaki ne gondolja, félelemből resignáлом, és ki akarok menni, arra is resolváлом magamot, itt várom meg személyemben Munkácsnak extremitását, noha már az kik diffidentiába vettek, azok miatt securus nem leszek életem felül, de hogy tellik ki non me facere ex meticulousitate, propter securitatem meí arestumban is kész vagyok elvárni: Isten látja az lelkemet, csak nem hajtanék az ollyan cselekedetekre, mert praeveniálhatnám szép szóval is, keménységgel is, de az csinál sokféle consequentiákat nálam, hogy onnan belül vagyon intimatiójok, általok akartam másokot is megzabolázni, az köbelekbe⁶⁹ tettem volna a fejemet, ihon azok támadnak ellenem és halálra kergetnek.

Az Manifestumnak publicatioja megvolt az elmúlt vasárnap,⁷⁰ az hadak jól resolváltak, ha megtartják, az tiszték felül úgy tetszik, felelhetnék, azok készek velem edgyütt Felséged után bujdosásra

⁶⁵ Nagyidai Sámuel a kapcsos testőrszázad főhadnagya, Péchy Miklós pedig kompániás kapitánya volt.

⁶⁶ Sennyey István generális 1711. május 4-én valóban hosszú levélben tájékoztatta a fejedelmet az őrség helyzetéről, és a Szent-Ivány János által említett ügyről. Lásd *Bánkúti: Dokumentumok... 73–75. o. (№. 89.)*

⁶⁷ Szent-Ivány rettenetes írása alapján lehetne *hívségében* is (Bánkúti Imre így értelmezte a szót), de ez esetben a már így is szemrehányó hangvétel túlzottan éles lenne, és személyesen a fejedelem kérdőrevonását jelentené, ezért döntöttem a *hívségemben* olvasat mellett. – M. K.)

⁶⁸ Ti. „Per quod quis peccat, per id punitur et idem.” (Ki mivel vétkezik, azzal bűnhődik.)

⁶⁹ Bizonytalan olvasatú szó, talán így, *kebelekbe* értelemben: azaz olyan bizalommal volt irántuk, hogy a keblükre hajtotta volna a fejét.

⁷⁰ Vagyis május 3-án. Az említett manifesztum a Rákóczi által beküldött ún. kukizóvi kiáltvány, amelyben a harc folytatására bátorította a vitézlő rendet.

kimenni és kenyereket keservessen keresni, hogy sem Hazájoknak nyomorúságát tisztí szemeikkel nézzék, és keserülni s sűrű [?] óhajtásokkal s könnyhullatásokkal tetézní.

Ez az császár levele, akiért veszmem költett volna, ha nem praeveniáltam volna. A.⁷¹

Micsoda passus mellett hozták B. az leveleket, kitetszik, nem írja már Felséges Uramnak, hanem Felséges Fejedelem ettc.

Büdeskutit,⁷² a' ki elvitte vala Felséged Károlyinak szóló levelét és Rádainak⁷³ is, megtartóztatván, megérkezett Pap István⁷⁴ is, az Bagossi⁷⁵ kapitánya, a ki levelekkel járt, elhozák az Pacificatiót,⁷⁶ melyet proponálni vagy publicálni éppen nem látok jónak, praecedálván az Manifestum, confertáltak az szívek valamennyire, ennek publicatiójával eszeket vesztenénk, s nem jó lenne az historia. Szánja meg az Isten Felséged szíves munkálódását, Nemzetéhez való szeretetét, melly csalárdul állott el Felséged mellül. Már nem csak azt írhatják az historicussok, hogy az német nemzetből álló királyokhoz álhatatlan az nemzetünk, mert abban keressünk mindenkor módot, hogy az királyban találjunk okot, ő ad, nem az Nemzet, azzal palliálni kívánván dolgát, de írhatjuk valóságosan, maga véréhez, Nemzetéhez s választott urához is minden igaz okk nélkül álhatatlanságát, megbizonyíthatjuk mostanában koholt [?] hogy vár Pacificatióval, melly ha akarmi jó lenne is, de csak azért is rossz, hogy Feje s Vezére nélkül lött légyen.

Micsoda levelek érkeztek az labancok közzül, íme alázatosan elküldtettem.

Itt az munka folydogál, csak hogy az gát csinálással rettenetes bajunk vagyon, most is újban elszakasztotta az gátakat; az malmot és az kavolleriát körülvették paleszatával, az barbetták is mind készülnek.⁷⁷

Ilosvai Imre⁷⁸ bé akart Felségedhez menni holmi puerilitassokkal, a ki csak praetextus volt volna és infallibilis kár lött volna. Visszahíttuk, itt absolute senkivel szembe nem lehetett, sem széllel nem járhatott. Kivettem azt belüle, hogy megbánta Károli dolgát, mert Kusani⁷⁹ érkezvén Debreczenbe, írt levelet Pálfinak, mellyet communicálván Károlyival, hét óráig is nem szólott senkihez, csak búsult, azalatt érkezett más levelle is Kusaninak, sietve el költett menni, alig várhatta végít az dolgoknak, sőt az többit csak Károlyira bírta, és elsiettet: az passusában csak örökös főispán etc. teszi magát, de hallom, ő fog itt comendírozni, sőt az cassai generalisságot is megadták volna neki, három hét múlva fog csak azzal az characterrel élni, az mint is gvardiája is vagyon Ocsván⁸⁰ 150 granatéros, 300 rác.⁸¹

Az karabélyosság absolute Ungvárra nem akar menni innen, de máshova, akar Lengyel Országba, akarhova elmegyén, már lássa Felséged, mit csinál vélek.

Pálfi 182 zászlót kérésztetett Debreczenbe, az kiket az hadak letettek, az had eloszlott, az erdélyéek, exulansok, setho setho. [?]

⁷¹ A betűkkel jelzett mellékletek ma már nincsenek a levél mellett.

⁷² Büdeskúti (Büdöskúti) Lajos, a Nemes Compánia tagja.

⁷³ Ráday Pál a fejedelem küldötteként részt vett a béketárgyalásokon.

⁷⁴ Személyét nem tudtam azonosítani.

⁷⁵ Bagossy László ezredes.

⁷⁶ Vagyis az 1711. április 29-én aláírt szatmári béke szövegét.

⁷⁷ Munkács erősítésére és védelmére Rákóczi Lengyelországba való távozása előtt részletes utasítást adott. Salánk, 1711. február 10. AR I/III. 572–590. o.

⁷⁸ Ilosvay Imre ezereskapitány, a szatmári békeokmány egyik aláírója.

⁷⁹ Jacob Josef Cusani őrgróf, lovassági tábornok, az I. József halála után néhány napra leváltott Pálffy János kijelölt utóda.

⁸⁰ Olcsva (Szatmár vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), Károlyi Sándor birtoka.

⁸¹ Károlyi a békekötés után teljesen feloszlatta a hadsereget, s csak miután többen is figyelmeztették rá, hogy esetleg megtorlás fenyegeti, akkor szervezett némi testőrséget. Ő maga május 7-i levelében csak feltételesen említ 30 dragonyost és 50 hajdút, amíg Pikó Demeter fel nem fogad számára 50 lovast. Lásd *Mészáros*: Bene regi... 117. o.

Asszonyon Vásárát⁸² conferálta Pálfi Nyuzonak:⁸³ a többi ki ökröt, ki sőt vásárol, úgy megyen haza. Felsőged[nek] az Horvát, Magyar és Erdély országi jószágot, Tökölyiét, az sóaknátot meg akarták adni, azt mondja Imre.

Ezel maradok Felsőgednek

alázatos szolgája,
SzIJ⁸⁴

[Az első lapon oldalt:] Az várat úgy kéré Károlyi, mindjárt adjuk fel, s cathgorice resolváljuk, amellet rettent bennünket és ijesztet, de semmi.

[A 2. lapon oldalt:] Az kapitánya mit ír, Litera C. megtetszik, és így kitetszik, nem tartják meg az suspensiót.⁸⁵

9.

Munkács, 1711. május 9.

*Szent-Ivány János részletes beszámoló levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek:
A császár halála, az őrséggel kapcsolatos hírek és egyéb ügyek.*

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 9. Maji 1711.

Felsőges Fejedelem, jó Kegyelmes Uram!

Felsőged I. Maji Verbináru! írott kegyelmes parancsolatját nagy alázatossággal vettem:⁸⁶ igaz dolog, nálunk is futamodván ezen hír, pro majori indagatione expediáltam bizonyos embereimet Debreczenbe, az Hegyallyára, Leleszre s Ujhelybe az papokhoz, Kassára, Eperiesre, gondolván azt, az Clerus mond misséket az lelkéért, arrul leghamarébb megtudhatjuk; azok kölönb-kölönb praetextusok alatt mentek el, ex multis particularibus relationibus nem palliálhatják úgy az dolgot, hogy meg ne tudják; de az nem-pacificatio is adott okot az gondolkodásra, kirül bővebben írtam Méltóságos Bercsényi Uram ő Excellentiájának, hát amikor sokat tussakodtam volna magamban, és consideráltam volna az sok consequentiákat, ihon hozzák Felsőged tudósítását, nem scrupulisálok már, hanem egyenesen hisszem, hogy megholt, csak mondatok már hát az misséket, nem tudom, használ-é az megholt császárnak, de bezzeg használ nékem s más szegény jó magyarnak az meghalalozással; itt van ám ez: Je grószter ist die Noth, je neher ist Gott; látják s tapasztalják Istennek ő Szent Felsőgének ingyen való kegyelmességébül szegény megromlott s elpusztult Hazánkra való gondviselését, a midőn legnagyobb szorongatásokban lennének és elhagyatottoknak lenni magunkot tartanánk, ihon illy nevezetes casus által, aki sok harcoknál, nagy armadáknak megverettetésénél külemb s nagyobb, szerencsétlen s boldogtalan sorsunkot szerencsésé s boldoggá tészé; kivált ha Carolus⁸⁷ Barcellonában talált szorulni, az mind sok felől írják, nossza most emberkedjék az francia, keréste kézre Károlyt, holtik [!] tartsa rabságában, vége lesz az Austriai Ház birodalmának, az mellyet az egész Imperium⁸⁸ csaknem két seculumtul fogvást óhajta kívánta, mellyet adja Isten

⁸² Asszonyvására (Bihar vm.), ma Târgușor (Románia).

⁸³ Nyúzó Mihály lovas ezereskapitányt Rákóczi nemeslevéllel és az asszonyvásári birtokkal jutalmazta. Pálffy tehát a Rákóczitól nyert birtokban erősítette meg a szatmári békeokmányt aláíró volt kuruc főtitiztet, aki a következő évben III. Károlytól is armálist nyert.

⁸⁴ Szent-Ivány János brigadéros leginkább csak így, nevének kezdőbetűivel jegyzi leveleit.

⁸⁵ Vagyis a békeegyezmény elfogadása utáni hallgatóságos fégyverszűnetet.

⁸⁶ Kiadva: AR I/III. 646. o.

⁸⁷ Károly, a dinasztia utolsó férfi tagja ekkor Spanyolországban harcolt a spanyol trónért.

⁸⁸ A Német-római Birodalom.

mindnyájunk javára s maga dicsőségére, Isten, engem Teremtő Szent Háromság irgalmas Isten úgy segéljen, szívessen kívánom! Megérdemlé az császár halála, hogy országostul megbúteljük azt az nappot, az mellyen kimúlt, valamint az israeliták, amikor az egiptumi fogságbul megszabadultak, mert mi is most szabadulánk fel az egyik szabadságtalanságnak kötelébül, megérdemlé, hogy az örömet is meglövessük: Karolus, s mellette Pálfi az sógorra [?] berzengedni fog országunkban való hadakkal ellenünk, praetendálván az posonyi átkozott articulus⁸⁹ mellett az successiót, kinek már is hízelkedni kívánván, az nem-pacificationak alkalmatosságával, in formula juramenti contra stylum et leges az successoroknak hívségére is kénszerítette megesküdni az pártosokot, de semmi, annak is horgot vet az orrába az Isten, s nem engedí dühességét terjeszteni s bosszúját tülneni; quia nec est Rex Hispaniae, nec Hungariae, nec Bohemiae, nec Romanorum, ergo quid est? nihil non potest ergo praetendere ex gradu successionem, sit contentus Archi Ducatu Austriae: ebbül egyebet ne concludálok, hanem egyé köll lennünk mindazokkal, az kik az császár pártján voltak is, et eligenus nobis regem, quem Deus in cordibus nostris designabit et liberam votationem inaugere faciet, csak azt érjem meg, azután nem bánom, ha meghallok is. Úgy értem, az hoffmestere holt meg előbb az császárnak, ugyan úgy illik, ut habeat praecessorem, de bár az V. Rex⁹⁰ is, a Palatinus halna meg, eleget élt már az is, interregnum lévén, hírünk nélkül ne választathatna mást, én mindezeket Istenre bízom.

Itt hánya az habb az embereket, még az eleit is, az mostani nem-pacificationak mézgének [!] mézes vize el kezdte fogni sokaknak száját, tekenőben lévő vízhez hasonlő elméket tántorítani, de ne búsúljon Felsőged, valamint, valahogy, de lélekben találja Felsőged Munkácsot, csak az diffidentiat extirpálhatnám, nékem módjával sokat köll dissimulálnom, még nem kél ad rem az dolog, akkor az idő és alkalmatosság megmutatja, kivel miként köllösség [!] bänni, és hogy accomodálni, addig Felsőged is ottan-ottan hol levele, hol embere, végtére succursusa által is secundál bennünket, az alatt az hadban az reménységet fent tartani igyekezem és az szokéstül oltalmazom. Az Pelargus⁹¹ serege egészen eloszlott, csak elhittem magamal per conniventiam, 140 személyből 6tan maradtak, kitarották őket az télbül, pínzt is adatott nekik az generális, az sánra fizetésért dolgozni soha menni nem akart; magamé ment el 67, Károlyié több 200, Bagossié⁹² 60-ik [!] való; az Bilteki és Kozma⁹³ seregét reducálták, de igen kevés maradt meg benne, Biltekié el is mentek régen, Kozma itt motoz még nagy kedvetlenül. Az én regimentem még 916 személyből állott in Aprili.

Huszt még tartja magát, Felsőged kegyelmes parancsolatját expressus tisztem által expediáltam, el nem sikkaszthatják, az praesidiarius tiszteknek is megírtam. Nám, sógor Trencsényi⁹⁴ három s négy rendbéli positiva parancsolattim s ordereim ellen is, odajárt Szakmárra követtségben, s idekúdték pro relatione. Az kapunál Husztrul jűtnek lenni mondotta magát, bejűvén hozzám, kezdí beszélleni, hogy volt s mint volt, mellyet felvívén az generalishoz, nem akartam valakivel szemben légyen, parancsolatot adván az kezébe, Moricznak⁹⁵ szólót, expediáltam, eleibe adván jó formában az dologot, ha mi bizonyost veszen észre, veyge elől az szepessi casust.⁹⁶

⁸⁹ Az 1687. évi pozsonyi országgyűlés elfogadta a Habsburgok férfiági öröklődő királyságát.

⁹⁰ Vice Rex, célzás Esterházy Pál nádorra.

⁹¹ Pelargus János kapitány, 1711 áprilisában Rákóczi Lengyelországból Munkács környékére küldte a gyalogság összegyűjtésére.

⁹² Bagossy László ezereskapitány.

⁹³ Béltéki Tivadar 1705-ig lovas ezereskapitányként szolgált. Rákóczi 1711 elején az ő, valamint a fentebb említett Pelargus és Kozma hadnagyok parancsnoksága alatt három szabad század hajdúságot állított fel a munkácsi őrség segítésére, akiknek az éléshajtás, portyázás, adószedés lett volna a feladatuk. Lásd Rákóczi részletes utasítását Munkács védelmére: AR I/III. 589–590. o. Eszerint tavaszra mindhárom kompánia szinte teljesen szétszlott.

⁹⁴ Trencsényi Varró Mátyás kapitány.

⁹⁵ Móricz István ezereskapitány, Huszt várának parancsnoka.

⁹⁶ Trencsényi Varró Mátyás szabó (vagy műhímező) volt Szepes várában, s 1703 végén karddal támadt a vár császári parancsnokára, megsebesítette, majd egy előre elkészített kötélhágcsón elmenekült. Seborvos nem volt a várban, így a parancsnok kénytelen volt kapitulálni. Varró Mátyás tettét a fejedelem igen nagyra értékelte, birtokadományjal jutalmazta, sőt Emlékirataiban is megörökítette a hősi cselekedetét, amelyre most Szent-Ivány is utal.

Károlyi onnan kivetített mind az élésben, mind az munitióban, melyet megírtam Vay Uram Méltóságos Marsalusnak⁹⁷ már régen, ha ad hostilitatem deveniál az dolog, nem tudom léssen-é elégséges munitiójok. Itt is úgy kívánta enerválni mind az annonariát, mint az munitiót, hogy már az békesség örömeinek meglövésére, de reá akadván itten az emberekre, semmit absolute kivinni nem engedtek, sőt azt is sokan difficultálják, hogy Felsőged ennyi kesserőségében is portékástul resolválta kimeneteleket az asszonyoknak etc.⁹⁸

Én ugyan megírtam vala Felsőgednek Kassának feladását,⁹⁹ melyet szánja Isten, de az mint látom, még akkor nem vette volt Felsőged iránta, úgy egyebek iránt való tudósításmot, avagy teljességgel elveszett; igen bánnám leveleimnek való elveszéseket, ugyan talám azért is nincsen punctualis válaszom sokakra, vagy nem is szükséges; de eo non obstante szükségesnek látom Felsőgedet minden circumstantiákrul alázatosan informálnom, azokbul Felsőged magának csinálhat szökséges consequentiákat; azért az Felsőged Kassára szóló levelecskét, íme in originali visszaküldem. Litera A.¹⁰⁰ Mit ír Dioszeghi,¹⁰¹ B. megmutatja, úgy látom C. confirmálja.

Pártos Kruccsai Jánosnak,¹⁰² aki Szakmárrival¹⁰³ edgyütt Kassát túllünk odavesztette, D. meglátja Felsőged, én contradicáltam feleségének portékástul való kibocsáttatásának, ő volt az átkozott, aki Felsőged ellen Ilossvai Imrével nyelveskedett, s Kassán écaának idein factiókat csinált, az bátyját¹⁰⁴ hívogató leveleit is E. F. accludálom.

Pálfi Kassára bément, talám csak ott várja meg az dolgoknak kimenetelét, és az új királynak electióját, vagyis dispositiókat tészén qua cassai generalis az hadi operatiókrul. Ezek után is Felsőged kegyelmességibe ajánlván magamot, maradok

Felsőgednek

alázatos szolgája, igaz híve,
SziJános m. p.

10.

Munkács, 1711. május 9.

*Szent-Ivány János második levele ezen a napon a fejedelemhez,
főleg személyi ügyekről. Kővár valóságzűnűleg kapitulált.*

Eredeti, saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 9. Maji 1711.

Felsőged Fejedelem, Kegyelmes Uram!

Bagossi László nálam volt, levelemnek elvégezése után kér az öccsének, Mihálynak¹⁰⁵ gratiát, requirált, írjak mellette Felsőgednek, ha azért Felsőged nem igazságából, hanem irgalmasságából nyújtani méltóztatik kegyelmességét, el fogja várni grationalissát, azalatt munkás léssen az viszsa való jüveteliben. Horváth Györgyet¹⁰⁶ subordináltam az Placz Major¹⁰⁷ szolgálatjába, mivel

⁹⁷ Vay Ádám udvari marsall, egyben huszti főkapitány, ekkor Lengyelországban tartózkodott Rákóczi mellett.

⁹⁸ Károlyi Sándor feleségére és anyósára, továbbá az alább említett Kruccsanyéra céloz.

⁹⁹ Kassát 1711. április 26-án adta át parancsnoka, gróf Esterházy Dániel a császáriaknak.

¹⁰⁰ Ez és az alább szintén nagy betűvel jelzett mellékletek ma már nincsenek a levélhez csatolva.

¹⁰¹ Diószegi Ferenc kapitány.

¹⁰² Kruccsai János ezereskapitány.

¹⁰³ Talán: Szatmári Király Miklós ezereskapitány.

¹⁰⁴ Talán Kruccsai István fejedelmi titkárnak, aki Lengyelországba emigrált.

¹⁰⁵ Bagossi László brigadéros öccse, Mihály nem játszott szerepet a szabadságharcban.

¹⁰⁶ Horváth György volt sólyomkői kapitány.

¹⁰⁷ Azaz: térparancsnok (helyőrségi beosztás).

Rosforth¹⁰⁸ absolute nem teszen semmi szolgálatot, az installatiójában nem lehetett procedálnom sine disgustu meorum officialium; lehet most promotio, mert tudom, hogy Károlyinak regimentje Felségednél soha többi nem lészen, abban csak maga vagyon Turcsáni¹⁰⁹ az vice colonellus. Bagossi is csak maga colonellus az regimentjiben, tessék azért Felségednek disponálni, az által is az tiszteket, az kik megérdemlik, consolálni, hogy az által is fidelitásokban megerősítettessenek.

Keövárbul semmi relatióm nincsen, leveletem vévén, nem adták volt akkor fel, de nem hiszem, hogy azután el ne csábították volna őket Károlyi s Teleki,¹¹⁰ de senki még etájára onnan el nem érkezett, lehetetlennek tartom, hogy vagy egy lélek ne jütt volna vissza, ha exautoráltották volna, lévén ide való fiak is ottan.

Ezzel maradok Felségednek

alázatos szolgálja,
SzIJ

11.

Munkács, 1711. május 10.

*Jenei Mihály II. Rákóczi Ferencnek: hűséges marad a fejedelemhez.
Most Zay András ezredében szolgál, várja további rendelkezéseit.*

Eredeti. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 242.

[Külső címzés:] Felséges Erdélyi és Magyar Országgi Vezérlő Fejedelem II. Rakotzi Ferentz jó Kegyelmes Uramnak alázatos engedelmisséggel. [Vörös viaszba nyomott, a felbontáskor kettétört gyűrűspecst.]

Felséges Fejedelem, természet szerint való jó Kegyelmes Uram!

Jóllehet az Erdélyből álló fegyverviselőknek jobb része Felségedtül deviáltanak, én mindazáltal Felségednek több hívei között, kívánván Felségedhez egy csepp véremig való hűségemet contestálnom, recipiáltam magamat Tekintetes Nagyságos Zay András¹¹¹ Oberster Uram ő Nagysága mellé, Felségednek tovább való dispositiójáig.

Kire nézve kívántam Felséged előtt magamat alázatos engedelmisséggel insinuálnom s kérnem, úgy rollam is, mint más Felséged hűségiben megmaradtakról, kegyelmesen disponáljon és parancsoljon, mi tévő legyek, minthogy actualiter semmi regimenthez applicatus mostan nem vagyok, amellyet midőn teljes szível s alázatos engedelmisséggel Felségedtül várok, ajánlom Felségednek tovább való kegyelmességiben magamat, és maradok

Felségednek

alázatos, engedelmes szolgálja
és holtig való igaz híve,
Jenei Mihály¹¹²

Munkács, 10. Maji 1711.

¹⁰⁸ Másként: Rochefort Ferenc, francia tisztt.

¹⁰⁹ Turcsányi János, Károlyi gyalogezredének alezredese.

¹¹⁰ Gróf Teleki Mihály, Kővár főkapitánya, erdélyi tanácsúr.

¹¹¹ Zay András báró, az udvari karabélyosok ezredese.

¹¹² Személyéről közelebbit nem tudtam kideríteni.

12.

Munkács, 1711. május 11.

Szent-Ivány János levele Náray Lászlónak Kassára: a szatmári békekötés utáni helyzetről fejt ki véleményét, Munkácsot nem hajlandók feladni.

Egykorú másolat, külcím nélkül, kívül *k* betűjellel.¹¹³ MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 11. Maji 1711.

Mint Jó akaró Uramnak, ajánlom szolgálomat kegyelmednek!

Kegyelmed 8. praesentis Kassáról Méltóságos Generalis Mezei Marschall Gróff Pálffy János Uram ő Excellentiája parancsolatjából frott levelit vettem, kibül látom Döbröczenbül való viszszejövetelit, s egyszersmind ő Excellentiája irántunk való nem csak intentióját, de dispositióit is. Mi pedig teljességgesen el nem hitethetjük magunkkal, hogy ő Excellentiája ellenünk legkissebb hostilitást is elkezdene, nem hogy még kegyelmed írása szerint, végső veszedelemmel és oly kemény suppliciummal fenyegetne, lehetetlennek lenny látom, azt követné ő Excelentiája, akit ír kegyelmed, mert tudja azt ő Excelentiája, hogy az Fölséges Jospheus rommay császár ez árnyékvilágbul való kimúlásával mindennemű difficultások tolláltattanak, az kik suboriáltak vala, vagy suboriálhattanak volna, ezután is nincsen ellenség, sem kuruc, sem labanc, csak magyar, egyé kelly lennünk mindgyájunknak, egy ügyünk lévén már, nem köly szakadoznunk, egy diaeta elválasztja azt, Isten ő Szent Felsege magának tartotta meg ahoz az munkát, nem bízzák azt csak kettőnkre, Bátyya, ugyan, lelkem Uram, ha föl köllene adnunk, kinek kéred, kinek adjuk föl az erősséget? ki hűvségére tennénk le az homagiumot? bennünket ki assecurálna? a' kihez kívánják obligatiómat,¹¹⁴ én is reciproce kívánom obligatióját respective, ego ut servus, ille uti Dominus, tenetur vi formulae juramenti sui illa omnia adimplere quae ibi adapraehenduntur, si vult me homagialiter esse obligatum, aki volt, az már meghólt, más nincsen, aki[t] urának ösmérne az Ország. Ahoz ösmérem oly igaz magyarnak lenni ő Excelentiáját, látván ezen alkalmatosságot, mellyen lehet helyreálltany hajdany szabadságunkat, nem hogy oly kemény mediumokkal írása szerént kegyelmednek prosequálna bennünket, de még azon vagyon, egyé tehessen, jól is írja kegyelmed, hogy számot köly adny az Isten előtt aki oka az ártatlan vérontásnak, lám nem bántjuk [így!] mi senkit, semmi hostilitást nem exerceálunk, offensive lenni nem is kívánunk, de az deffensiót el nem mülátjuk, ha bánt valaki, mind az természetűl, mind az oktalan és okos állatok példájátúl vezéreltetvén. Nem köly már most fegyverkezés, hanem csendesség, mind Magyar Országban, mind Imperiumban, hogy csendesebben mehessenek véghez electiók körül való munkák mind Magyar Országban, mind Imperiumban; ezek meglévén, akinek mi praensensioja léssen s penna által el nem végezhetti, s kedve leszen hozzája tanál [?], s keres kardot, nekünk ahoz nem sok közünk vagyon, elvégezik egymás között, az kiket illeti. De nem csudálhattom eleget, hogy kegyelmedre bírta ő Excelentiája az erősségnek fölkérését, és positive nékem ír, nékem nem enyim, nem adhatom, nem is adom, tőlem kegyelmed ne kérje, abban ne is mesterkedjék, mert haszontalan fáradsága kegyelmednek, kegyelmed magát hijában offerálta ő Excelentiájának, bár inkább mást beszéllett volna akkor kegyelmed, megvallom, választ sem akartam adny, mivel Petnehazit nem is láttam, de embertelenségnek ne tulajdonéthassa, ímé írtam. Ezt sem hallgathatom el ugyan, lelkem bátyám, az szakmári Pacificatiót kicsoda fogja ratificálni? még az Méltóságos Gróf Pálffy János Uram ő Excelentiája itt léssen, talám mint maga munkáját manuteneálni fogja, hát ha vagy Haister,¹¹⁵ vagy más succedál, aki gonosz akarója ő Excelentiájának, ellensége az magyarnak, fölfordétja az dolgokat, hova mennek panaszra, kihez? ki orvosolja meg, micsoda securitas az, szállj magadban,

¹¹³ Eredetileg melléklet volt Szent-Ivány János május 14-én Rákóczihoz írott leveléhez. (Lásd alább: 17. sz.)

¹¹⁴ E szó többes számú alakról (*obligationkat*) javítva.

¹¹⁵ Siegbert Heister gróf, császári tábornagy, a függetlenségi harc katonai leverésének híve.

várjuk hát csendes szível üdőtül, jól adja az Isten, csak ne hertelenkednénk, gondot visse az Isten az övéjre, tapasztalva tapasztaljuk; sok dolgom lévén, jóllehet többet írhatnék, de most elég legyen; ezek után maradok

kegyelmednek

kész szolgája,
SzIJ

P. S. Urbik¹¹⁶ Uram lovait az mi illeti, ő Excelentiája passusa mellett elküldöttem volt már egyszer g...ghre,¹¹⁷ General Hartleber¹¹⁸ Uram Eperiesről visszaküldötte, mivel pestisszeseknek mondotta lenni, azután ő Fölsége parancsolatjából küldöttem Szerencsre őket, onnan úgy értem, Pest fele vitték föl Bécsbe, azért ő Excelentiájának nálam semmi lova nincsen.

13.

Munkács, 1711. május 12.

Szent-Ivány János II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek: Huszt kapitulált, Ungvár is erre a sorsra jut, Munkácsot is feladásra biztatják. Egyéb hírek.

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Az Ungvárról szóló részlet kiadva: AR I/VIII. 445. o. (№. V.)

Munkács, 12. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, jó Kegyelmes Uram!

Felséged parancsolatját vévén 8. praesentis, ugyanakkor mindjárt expediáltam Németi Ferenc nevű hadnagyom által Moricznak¹¹⁹ szólótt, az ki is impediáltván az árvizek miatt, elébb nem mehet bé, hanem csak 10. reggel, de már ott találta az németet; noha eleget írtuk az generalis,¹²⁰ magam is, Moricznak is, Trencsényének¹²¹ is szóval eleget parancsoltuk, mi tévő legyen, de csak beléjek bűjt volt az ördög, isztiháltván [?]¹²² Károlyi által, ugyanaznap vettem Trencsény levelét A.¹²³ Én azért az Felséged kegyelmes parancsolatját imé, includálom B.

Unghvárt kiáltanak az hajóban ölé [!] és az tengeri háborútól tartó apostolok, Domine salva nos, petimus: engedje az Isten, azzal is [még]¹²⁴ harmad-negyed nap alatt Felségedet megszorítani ne kényszeríttessem, valamint Husztnak feladásával, constál levelekbül C. D.

Kívántam confortálni őket 8. praesentis érkezett Lengyelországi correspondentiaimmal, kiket, úgy Felséged kegyelmes parancsolatját, in originali transmittáltam vala ő kegyelmeknek, mit ad azokra válaszul Generalis Ebeczki¹²⁵ Uram, E. megláthatni, de legkiváltkíppen Litera F. azt írja, hogy el is küdte az követeket, noha nem írja, mivel. Kívánván mégis retrahálnom őket, mit írtam nékiek, G. megmutatja.

¹¹⁶ Johann Christoph Urbich, orosz követ Bécsben, 1710-ben közvetíteni akart az udvar és Rákóczi között.

¹¹⁷ A szót (nyilván egy helységnevet) nem sikerült teljesen kibetűzni.

¹¹⁸ Philip Michael Hartleben, császári vezérőrnagy.

¹¹⁹ Móricz István ezereskapitány, Huszt parancsnoka.

¹²⁰ Ti. Sennyey István.

¹²¹ Trencsényi Mátyás kapitány.

¹²² A szó első betűje elmosódott, így olvasata bizonytalan.

¹²³ Ez és a többi, szintén nagy betűvel jelzett melléklet ma már nincs a levél mellett.

¹²⁴ E szócska a lap alján őrszóként, ékezet nélkül megvan, de a következő oldalon e nélkül folytatódik a szöveg: *azzal is harmad-negyednap...* Lehet, hogy az alább szereplő *megszorítani* igekötője lett volna, csak Szent-Ivány végül közbeszótt még egy kiegészítést.

¹²⁵ Ebeczky István tábornok, Ungvár parancsnoka.

Bennünket is kezdi kerengeni távalrul, elsőben Károlyi által kérte az várat, már most Narai¹²⁶ által, mellyet ha tudtam volna, hogy ez ő levele, fel sem szakasztottam volna: de egy parasztember hozván, Ungvár vármegyei, mind az Nyarai H. mind az [...]

[...] ¹²⁷ novam electionem, de akkor is bezzeg megkötheti az ország, ha akarja, és scissio nem léssen, úgy hogy helyreállhat szabadságunk és ad liberam electionem deveniálhat.

Az hajdúk már bėjüttek, jó forma emberek, újabban megeskettettük őket és az regimentbe állítottuk.

Az Urbik¹²⁸ lovait az halmai¹²⁹ hidaktul Szerencsre kűdtem vala passussával edgyütt Felséged parancsolatjából, olly szókkal mondotta vala Felséged, Pestre fogja küldeni Felséged, onnan felviszik utána, nem ért mindkettő tíz forintot, most rajtam praetendálják, bännám, ha Urbiknak száraz korcsmát kellene fizetni s százokot praetendálna rajtam.

Én pedig tovább is Felséged kegyelmességébe ajánlván magamot, maradok Felségednek

alázatos, engedelmes
szolgája, igaz híve
SzIJános m. p.

14.

Nagymihály, 1711. május 13.

*Gróf Pálffy János császári főparancsnok levele Munkács őrségének:
Ungvár őrsége már elhatározta a vár feladását, most Munkács alá indul.
Küldjék ki hozzá követeket, hogy a meghódolásra meggyezzenek.*

Egykorú, eléggé hibás másolat. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.
A levél első, Ungvárral kapcsolatos része kiadva: AR I/VIII. 446. o. (№. VI.)

Litera A.¹³⁰

Istentül minden jókat kívánok Kegyelmeteknek!

Nem kétlelem, jette Kegyelmetek ennelötte csak nem régen írott levelemet is, de hogy választ nem adott reá, mire magyarázni nem tudom. Adom azonban tudtára Kegyelmeteknek, hogy Ungvár alá praemittálván General Lamken¹³¹ Uramot bizonyos számú lovas és gyalog vitézlő renddel, magam is actu mégyek ednyihány ezer lovas és gyalog hadakkal ő kegyelme után, álgyukat és mozárokat is vévén magammal, mind ezen vizes és sáros, alkalmatlan utakkal sem gondolván, s holnap, Isten azt adván érnem, odamégyek. Egyébaránt ha az ungváriak eddig is alkalmaztatták volna magokat, a' nemes vármegyéék, úgy az szegénység is mentek lettek volna ezen bajos és galibás vecturázástul, de kétségkívül Bercsényi álnok, hamis hittegetésire nézve akaratoskodtak eddig is, hanem szinte mai napon adatik írtésemre, hogy már ők is magokban szállván és az pacificatio Hazánk és Nemzetünk javára ineált punctuminak consentiálván, magokat és azon várat okvetetlen feladják, és így nékem ottan mulatásom nem léssen. Kihez képest kívántam ezen levelemet Kegyelmetekhez is küldenem, constálván Kegyelmeteknél is azon pacificatio, hogy miképpen gondolkozik, földadja-e azon várat? vagy nem. Küldje előmbe maga követjeit, félretévén minden idővontatást, ha földadja: azon punctumok tenora szerént léssen Kegyelmeteknek is mind életinek, úgy jószáginak teljes

¹²⁶ Náray László brigadéros, akinek itt említett levelére adott válasz volt Szent-Ivány fentebb közölt, 12. sz. levele.

¹²⁷ A levélből itt egy lap hiányzik, ezt az őrszó és egy mellette lévő folytatási jel is bizonyítja.

¹²⁸ Személyére és az említett ügyre lásd a 116. jegyzetet.

¹²⁹ Halmaj (Abaúj vm.)

¹³⁰ Eredetileg melléklet volt Sennyey István május 21-i (26. sz.) leveléhez.

¹³¹ Philip Ernst von Lancken, császári vezérőrnagy.

gratiája, és ott is valaminémő jószága s portékája vagy, magával takarétvá elvitetheti, ha egyszerre nem lehetne, két-három ízben is; hogyha pedig Kegyelmetek talán említett Bercsényi vakító álnokságinak (mellyeket bizony csudálom, hogy eddig is észre nem vehetett), tovább is hitelt adván megátalkodik, és magát fenn akarja tartani, lássa Kegyelmetek, én meg nem foghatom, letévén már az egész magyarság a' fegyvert, s törvény és természet szerént való királlyá hívségire visszajövé, minémő succursusban vagy segítségben bízhatik, vagy vetheti reménségit, a' kiben bizonyára megcsalatozik, sőt magokat és maradékot örök gyalázatba és veszedelembé fogja hozni, mert tudva légyen (a' mint el is hiszem, voltaképpen constál Kegyelmeteknél), hogy nem csak ő Felsege hősségiben (!) lévő magyarság diaetaliter, sőt a' Kegyelmetek Confoederatiója, Statusi és Vitézlő Rendjei is proscibálván, sőt ha föl nem adja magát, ellenségnek pronunciólván egyenlő közakarattúl Kegyelmeteket, mint a' Felseges Austriai háznak, úgy egész Nemzetünknek rebellissei és ellensége leszen Kegyelmetek az egész világ előtt, s abba bizonyos légyen Kegyelmetek, mihellyt fogom érteni Kegyelmetek resolutióját, hogy ugyan csak nem akarja földadni, hogy én magam is ez úttal a' tájára lemégyek, s a' bloquadára való hadakat elrendelvén ott hagyom, azután, ha az idén nem is, de kényszerítetik Kegyelmetek tandem az feladásra, s nem leszen módja az odarendelendő tiszttel tovább való alkura, mivel magam tovább mégyek s távúruul essem Kegyelmetektül, de hittesse el magával, megbánja ezen rendetlen cselekedetét, s e' miatt következendő Országunk pusztulásának is egyedül Kegyelmetek leszen oka, és az ártatlan vírontásért Isten előtt Kegyelmetek fog számot adni. Várom azért mentül hamarább Ungvárott Kegyelmetek követjeit, és azok által teendő válaszáat s maradok

Kegyelmetek

Jóakarója,

Groff Pálffy János m. p.

Költ Nagy Mihályt,¹³² die 13. Maji 1711.

P. S. Azon háromheti terminusnak extensiójához¹³³ pedig Kegyelmetek ne bízzon, mert az egyedül a' Méltóságos Hercegnek, Rakoczi Úrnak praefigáltatott, hogy ha ugyan visszajünne intra illum terminum, juramentumát leteheti; azonban a' mint bizonyossan értem, nem hogy kijünne, sőt beljebb ment Lengyel Országban, s eszében sincsen a' kijövetel, azért ahöz ne is bízzék Kegyelmetek, mert ha ugyan megátalkodik Kegyelmetek, azután sem velem, sem mással nem engedetik tractálni, hanem mind életinek s jószáginak gratiáját elveszti, most van ideje ennek.

15.

Munkács, 1711. május 13. után.

Sennyey István és a munkácsi őrség válasza gróf Pálffy János előző, május 13-i levelére.

Egykorú másolat, folytatólag az előző szám alatt közölt iraton.

MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Litera B.¹³⁴

Méltóságos Generalis Feldt Marschall!

Ajánljuk Excellentiádnak illendőképpen kész szolgálatunkat. Nagy Mihálybúl de dato 13. praesentis nekünk írott Excellentiád levelit illendő böcsülettel vettük, mellynek contentiójából értjük, hogy Excellentiád resolutiókat akarja venni, és tudni, akarjuk-é Munkáts várát földadni, vagy nem. Melly kívánságára Excellentiádnak így resolválunk: Mivel az Felseges Joseph Római

¹³² Nagymihály (Zemplén vm.), ma Michalovce (Szlovákia).

¹³³ Ti. a hűségeskü letételére.

¹³⁴ Eredetileg Sennyey István május 21-i (26. sz.) levelének melléklete volt, ezért a betűjelzés.

Császár, ki Országunknak s Nemzetünknek királlyá tétetett vala, bölcs és titkos tanácsából és Istenünknek ő Szent Fölséginek szent akaratójából ez árnykivilágból kiszóllóztatott, nem tudjuk teljességgel elménkkel feltalálni, ezen erősséget kinek kellessük felladnunk. Mert az megnevezett Felséges Császár és Király halálával (mivel minden mi praetensióknak is, s hadakozásunk okainak vége szakadott), úgy nevezete alatt megnevezett megholt királyúnknak praetensiókat formálni, s számára valamit Magyar Országban occupálni se Excellentiádnak, se másnak akárkinek ítéletünk szerént nem lehet. Vége lévén azért már mind a' két részről való praetensióknak és hadakozásnak, mink ingyen sem gondolkodunk semmi tovább való fegyverkezés continuatiójáról, hanem egyedül, csak mint más haza lakossi, csendességben s nagy ohajtással várjuk Istennek Szent Lelkit Nemzetünkre, mellynek munkálkodása által egyé lévén Nemzetünknek szívek, lelkek s akaratók, válasszunk egyenlő akarattal oly királyt magúnknak, ki eltapodtatott régi szabadságinknak nem csak helyreállítója, de mindvégig [!] oltalmazója és megtartója légyen. Kérjük azért Excellentiádat, mind úgy, mint igaz magyart és édes Hazánknek minden jóra segéttő egy elsőbb igaz oszlopát, mind pedig úgy, mint keresztény és minden vírontást s pusztítást távoztatni igyekező Méltóságos Urat, ne gondolkozzék ellenünk való semmi hostilitásról, se valami bloquadárul, mint csendességben lakni kívánó igaz hazafiai ellen ne kívánja Excellentiád, hogy egy igaz magyar szabadságunkért szüntelen nyukhatatlankodó Fejedelmünk hazájához való igaz szeretetiért megfosztassék örökös várátul s jószágátul, s Isten tudja, kinek adattassék általunk. Mert nem kívánunk mink itt semmi egyéb nevezet alatt lennünk, hanem csak mint Fejedelmünknek igaz hívei és szolgálói s jót kívánó magyar vírei, örökös jószágát magának conserválni. Assecuráljuk Excellentiádat, hogy nem csak mindenféle hostilitástul tartóztatni fogjuk magunkat, de az egész Országgal együtt fogunk érteni, s ezek felett valakit közönségesen egyenlő értelemmel Nemzetünk annak rendi s törvénye szerint királlyá fog választani, annak igaz hívei akarunk lenni, mert tudjuk jól, hogy Felséges Fejedelmünk is ugyanezt kívánja, s elhittük, munkálódik is benne. Nem is bízunk mi semmi succursusban s nem is köll nekünk, valamég minden igaz ok nélkül ellenségünk nem támod, de ha nyugodalmunk nem engedtetik, Isten, világ, úgy a' természet törvénye szerént is kéntelen nekünk oltalmazni kelletik magunkat, sött akkor tarthatni leginkább, hogy Fejedelmünk is, ilyen minden igaz ok nélkül örökös jószágának elvételének távoztatásáért, a' succursus kihozására ne kéntelenéssék, mellyel újabb tőz az Hazában, és pusztulás ne gerjedjen s ne támodjék, Isten előtt leendő nagy számadássával annak, a' ki oka lesz ezen következhendő veszedelemnek. Ha azért Excellentiád ezen csendességünkkel és hazánkkal egyetérteni igyekező resolúciónkkal megelégszik, kinél többet Excellentiád se nem kívánhat, s mink sem ígérhetünk, tudóssít íranta bennünket, készek leszünk követtyünket [!] is Excellentiádhoz küldenünk, a' ki által ezen édes Hazánknek csendességire s nyugodalmára való intencionknak s eltökélt szándékunknak több hozzá tartozandó szükséges circumstantiái és particularitási állandóképpen exoperáltathassanak.

Kívánván, hogy az irtalmas Isten Excellentiádot szegény hazánk valaha már egyszer megleendő csendes nyugodalmának megszerzésire fellgerjedett igaz magyar szívit, lelkit tovább is minden jónkra vezérelje, erősséte és segéte. Maradván

Excellentiádnak

igaz magyar vírei, tagjai
és szolgálói,
Sennyei István m. p.

és az egész Munkátsi praesidium
s benne való Statusok

16.

Munkács, 1711. május 15–17. között.

Munkács őrsége három pontban foglalja össze kifogásait és ellenvetéseit a gróf Pálffy Jánossal folytatott tárgyaláson felmerült kérdésekkel kapcsolatban.

Egykorú másolat, folytatólag az előző két szám alatt közölt iratok egybefűzött lapjain.
MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Littera C.¹³⁵

Méltóságos Generalis Feldt Marschall, nekünk bizodalmas nagy Urunk!

Mitt kellessék ezen várnak feladása iránt tovább is cselekednünk, noha eleget gondolkodtunk róla, de mivel az tegnapi napon mind embereink, mind írássunk által Excellentiádnak declarált okokra és consideratiókra nézve most is többre nem mehetünk, s a' várnak feladására most magunkat nem resolválhatjuk: sőt már tovább való Hazánk csendességinek exoperatiójára Excellentiádhoz bizonyos emberünket sem merjük küldeni, mert a' mocskos és illetlen szóbeli tractamentumok, becsületünknek megsértődése miatt, nem az csendességnek munkálkodására, hanem inkább bosszússágra ingerelnek és gerjesztenek bennünket, többet azért hátra nem ítélünk lenni, hanem

Imo. Protestálunk azon most is, hogy mivel Excellentiád ítéleti szerént királyunknak rebellissei nem vagyunk, sem azok mellé nem igyekezünk, mert még most nekünk törvényessen megkoronázott királyunk nincsen.

2do. Protestálunk azon is, hogy édes Hazánknek s Nemzetünknek is nem vagyunk rebellissei, mert mi attúl elszakadni semmiképpen nem szándékozunk, hanem mindenekben velek edgyett akarunk érteni, s értünk is.

3tio. Protestálunk azon is, hogy mi senkinek ellenségi nem akarunk lenni, kárt, pusztítást senkinek az hazában tenni nem igyekezünk, hanem mint más haza fiai, csendessen akarunk élni, csendes megmaradást is kívánunk Excellentiádtól megengedtetni. Ha pedig ezen resolúciónkra tovább is Excellentiád csakugyan hostilitásra fakad, mink tovább is solenniter mind Isten, s mind világ hatalmas fejedelmi előtt protestálunk, s okái semmi veszedelemnek nem igyekezünk lenni. Ha pedig Excellentiád minden igaz ok nélkül tovább való vírontásra, édes Hazánk pusztulására, sok szegényeknek, özvegyeknek és árváknak nyomorgatásására, vagy más akárki, okot ad, mindazokat az mindenható Istennek rettenetes igaz ítélőszéki eleiben cselekedeteknek számadására citáljuk. Várván mégis mindazonáltal mint keresztény, és az vírontást s minden veszedelmet eltávoztatni kívánó magyarok, csendességben megmaradásunkra való keresztény resolútióját Excellentiádnak.

Maradunk

Excellentiádnak

Kész szolgálai,
az egész munkátsi praesidium m. p.

¹³⁵ Mellékelési betűjel, mivel eredetileg Sennyey István május 21-i (26. sz.) leveléhez volt csatolva.

17.

Munkács, 1711. május 14.

*Szent-Ivány János II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek:
Ungvár kapitulációjáról, egyéb ügyekről és hírekről, részben titkosírással.*

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240. A titkos jegyekkel írt sorokat nem sikerült megfejteni. A levél első, Ungvárról szóló bekezdése kiadva: AR I/VIII. 448. o. (№. VIII.)

Munkács. 14. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, jó Kegyelmes Uram!

Megírom Felségednek, hogy szomorítanom köll Felségedet Ungvárnak feladásával, kinek is ma vagy holnap a requiemet elmondják. Tegnap költett volna érkezni Langennek¹³⁶ oda, de még 11. mentek el az követek, azok egyebet nem hoznak vissza az sententiánál, noha én eleget írtam nekik, még 11. vették leveletem, de már választ sem adtak, hanem ezen levelet hozott¹³⁷ az emberem vissza Géczy Gábornak¹³⁸ Károlyi Ferenc¹³⁹ névő kapitányának A.¹⁴⁰ szólót, és így desperáltam már felülek, mivel nem is válaszolnak, ezen levélből pedig már egészen kitetszik az vass szög.

A minapi levelemből kin maradt az Narai¹⁴¹ levelére való válaszolásom, melyet most accludálni alázatosan kívántam k.¹⁴² Azért stylizáltam úgy, tudom hogy Pálfi kezébe megyen, mind ez, mind az unghvári, indítsa meg lelki isméréstét,¹⁴³ és adjon okkot az compactióra nem csak, de gondolkozásra is, hogy Felségedet az Palatinussal¹⁴⁴ edgyütt (mellyet, hogy megholt volna, mondják) invitálják az vélek való, megromlott Hazánk szabadságának helyre ályításában való egy értelemre, reménlem, Felséged nem fogja tulajdonítani hűségtelességemnek, talán csak azon okbul is, hogy offensióra nem offerálok magamat, tudja meg Felséged 333. 333.' 100. 333.~ 142. 500.~ 200.~ 694. 808.~ 500. 555.~ 513.~ 595. 414.~ 309.~ 515; 918. 668. 315.' azon okbul cselekedtem, de 909. 134. 415.~ 643.~ 414. 663.~ 430.~ 394.~ 505. 214. 214. 500. 500.~ 559.~ 559. 410. 410.~ 410.' 315.' 111. 319.' 694.~ 400.~ Ide ne csak gyakrabban írjon Felséged, de embereit is küldezzen, az kik nem minket, hanem az alatta valóinkot confortálják, noha én minden teljes tehetségemmel azon vagyok s leszek, szép szerint disponáltassanak, de vagyon sok 646. 213. 514.' 512. 222. 300. 100. a ki nem épété az 200. 100.~ 512.' 519. 219.~ 543. 315.' mindazáltal abban nem lehet megötkezni, mert az mindéig volt s lesz.

Mi ha használnánk véle, csak Felséged szolgálainak mondjuk magunkot lenni, s Felséged várát s jószágát oltalmazzuk, a ki az törvényeink szerint szabados, és így Pálfinak semmi praetensiója¹⁴⁵ hozzánk nem lehetne, csak kigondolunk valamit, hogy quouo modo megtarthassuk Felséged számára, csak Felséged is secundálni méltoztassék benüket. [!] Ezzel maradok, az előbbeni leveleimre választ várván,

Felségednek

alázatos szolgája, igaz híve,
SzII

[A levél első oldalán oldalt:] Hogy Eleonora Regina dirigit cum Minister[io], bizonyos, általa confirmáltatott az Szakmári Pacificatio is, hoc ipsum jam est contra leges.

¹³⁶ Philip Ernst von Lancken, császári vezérőrnagy.

¹³⁷ E szó az eredetiben tollhibából megismételve. (Itt és másutt is előfordul, hogy Szent-Ivány hibásan használja az alanyi és tárgyas ragozást.)

¹³⁸ Géczy Gábor ezereskapitány, Bercsényi lovasezredének parancsnoka.

¹³⁹ Károlyi Ferenc, Géczy Gábor regimentjében az egyik század parancsnoka.

¹⁴⁰ Ez a levél ma már nincs mellékelve.

¹⁴¹ Náray László brigadéros.

¹⁴² Lásd fentebb: 12. sz.

¹⁴³ Az eredetiben tollhibából szótagismétléssel: *isméretetét*.

¹⁴⁴ Esterházy Pál herceg, nádor.

¹⁴⁵ E szó javítva erről: *praetensiójának*.

18.

Munkács, 1711. május 14.

Szent-Ivány János Ebeczky István tábornoknak, Ungvár parancsnokának: A vár védelmével kapcsolatosan ismert politikai véleményét fejtí ki, a császár halálával nincsenek ellenségei.

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Kiadva: AR I/VIII. 446–447. o. (№. VII.)

Munkács, 14. Maji 1711.

Bizodalmas Generalis, nagy Jó Uram!

Én kívánván eleget tennem kötelességemnek, levelem által akarom csekély opiniómot adnom. Talán jó volna kegyelmednek az egész nemességet kibocsátani,¹⁴⁶ és az várat nem úgy, mint confoederationalis generalis, csak úgy, mind obligatussa privatus úrnak, Bercsényinek, oltalmazni vagy defendálni, azzokkal, az kik arra resolválják magokat, qua de aula et famulicio Bercsény, magái lévén az Palotas,¹⁴⁷ semmi hosztilitást ne kövessen, az vármegyében semmit ne praetendáljon, csak az jószágából éljen Bercsényének, számára tartsa mind az várat, mind az jószágot, mert ihon jűnek elsőben, mind privatus urak (ez éca vettem leveleket) és tagjai az Országnek, nem ellenségi, ha háborgattatnak, tudom lesznek deffensive, egy ügyünk lévén, egyé köll lennünk, nem lévén ellenség az hazában, mért jön fegyverrel kegyelmedre Lanken,¹⁴⁸ Pálffi mért kéri az várat, ha az király élt volna, méltán, de már nem ellenség sem Rákóczi, sem Bercsényi, haza jűnek ha convocáltatnak az diaetára, az többekkel edgyütt exoperálják az Haza javát; ne adjátok hát oda az lakó helyét, hova száll, ha az német bémegyen, tudom, fegyver nélkül nem engedí Bercsényének Unghvárt, Munkácsot Rákóczinak, újabb tűz támad az Hazában, akkor osztán kéntelenítetik az maga jószágáért fegyvert fogni: az Istenért, távoztassuk el az vérontást, mert jót s jól akarják az Urak, nem leszen veszekedés az magyar korona felett, assecurálom, csak legyen meg az országban avagy csak az Palatinus, Fejedelem és Pálfi, végtére Bercsényi között az egység, de bezzeg lesz az császárság felett: már is vadnak scissiók, az kiket én úgy tudom, mind mások tudják, de nekünk ahoz nem sok közünk, csak nekünk oly királyunk légyen, a ki minket tartson meg törvényinkben, szabadságinkban, assecurálom az keresztény világot, hívebb nemzet nincsen királyához az magyarnál, de kész meghalni mellette, az mint azt sok példák bizonyítják, de ha abban háborgattatik, dühessebb nemzet sincsen az magyarnál. No hát ne hirtelenkedjünk, hanem várjuk meg az Urakot, az innepre itt lesznek, assecurálom, az diaetán jelen kívánván lenni: noha egész készüllettel jűne is az ellenség, nem oly hamar lesz annak vége, mert kettő szokott lenni. Ezzel maradok

kegyelmednek

igaz szolgálja,
SzIJ

¹⁴⁶ Ti. a császáriak elől oda menekült nemesek.

¹⁴⁷ Értsd: a helyőrségben szolgáló gyalogság nagy része Bercsényi palotászeredeből került ki, amely így magánföldesúri katonaságnak is tekinthető.

¹⁴⁸ Philip Ernst von Lancken, császári vezérőrnagy.

19.

Jolsva, 1711. május 14.

*Draskóczy Sámuel gróf Koháry Istvánnak: Beszámol a gróf felszabadult
Gömör megyei birtokainak helyzetéről, a termelés újraindulásának kezdeteiről.*

Eredeti, zárlatán Draskóczy vörös viaszba nyomott, S. D. monogramos gyűrűspecstétje.
Ugyanott utólag rányomott, ovális alakú másik pecsét, kétfejű sassal és a következő felirattal:
SIGILLVM CONSILY SANITATIS. OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. 16. pag. 370–376.

[Külső címzés:] Méltóságos Generalis Gróff Csábrági Koháry István Uramnak (Titulus), régi jó
Kegyelmes Uramnak ő Excellentiájának alázatosan íram.¹⁴⁹ Léka várában.¹⁵⁰ [Más írással rávezet-
ve:] 1711 14a Maji. Domini Samuelis Draskóczy. Ad Provisoralia Draskocziana.¹⁵¹

Méltóságos Generalis, nekem régi Jó Kegyelmes Uram!

Alázatos szolgálatomat ajánlom Excellentiádnak. Léka várából sub dato 12. praeterlapsi men-
sis Aprilis költ Excellentiád méltóságos úri levelét alázatos kötelességgel vévén, kegyelemes pa-
rancsolatját megértettem. Köszönöm alázatossággal elsőben is Excellentiád gratiáját, hogy régi
szolgájáruól kegyelmessen megemlékezvén, úri kedvében újban méltóztatott bevenni, mellyet
én is, tartozó kötelességem s vékony tehetségem szerint igyekezem s el sem mulatom meghálálni
Excellentiádnak.

Murányi commendans uramnak, minthogy úgy tudom, az várban tanálkozott gabona nem volt
dispositiójában, ő kegyelmétül azt nem lehet rehabeálni, a' mit Excellentiád jószágiból antecedenter
odavitték volt bé; hanem azt tudom bizonyosan, a' várnak feladásakor volt ottan circiter 40 kila
árpa, mellyet, hogy akkori prófuntmester uramtól érttettem volt az inventariumban nem lenni s
nem specificáltani, Gömrej¹⁵² urammal edgyütt felmenvén a' várba, kértük commendans uramtól
Excellentiád számára, de tagadásra vette dolgát, és formalibus mondotta: non est amplius in arce:
holott annakutánna seréért adta ki.

Ugyanazon alkalmatossággal kértem ő kegyelmétül annakelőtte a' várban látott egy gipszes
virágos asztalt, két kised alacsony diófa asztalt, és egy ovalis forma tölgyfa asztalt is (a' ki ugyan
akkor is szállásán volt), de egyéb választot nem nyerhettem a' non scionál: most is csak azt nyesi [!]
ő kegyelme. Balogi és rimaszécsi Excellentiád majorságiból mennyi gabonát hordattak fel a' várba,
hasznólóképpen murányiból is, annak végére fogok járni, s más alkalmatossággal alázatosan tudósí-
tani fogom Excellentiádat: mellynek rehabilitiójában avagy refusiója sollicitatiójában ha Excellentiád
fog fáradozni, egyenessen az Méltóságos Hadi Commissariatussághoz lehet Excellentiádnak
recursusa, mert Murány várában lévőannonával Méltóságos Hadi Fő Commissarius Zolelnstein¹⁵³
Uram ő Nagysága disponált, s most is disponál, midőn az 900 kila zabot pro statione moldaviensi¹⁵⁴
deputálta s el is vittette, gabonát pediglen őrlötet, s a' lisztet hasznólóképpen elviteti, valamint az
aszalt húst Beszterczére¹⁵⁵ szolgáltatta, más apróbb materialékkal edgyütt. Minthogy a' nemes vár-
megye Nébest György¹⁵⁶ Substitutus Vice Ispán Urammal engem is deputált említett Zolelnstein

¹⁴⁹ Koháry István gróf (1649–1731) felvidéki nagybirtokos, császári altábornagy, 1714-től országbíró.

¹⁵⁰ Léka vára, Vas m. A császárpártiak egyik menedékhelye a szabadságharc alatt.

¹⁵¹ Draskóczy Sámuel Gömör megyei birtokos nemes, Koháry birtokainak provizora, később a me-
gye követe. Nagy: Mo. csal. III. Pest, 1858. 385. o.

¹⁵² Gömrej János 1716-ban Koháry István Nógrád megyei birtokainak igazgatója, 1723-ban kapott
nemességet. Nagy: Mo. csal. IV. Pest, 1858. 436. o.

¹⁵³ Személyéről többet nem tudok.

¹⁵⁴ Moldva (Moldau) Szepsi (Abaúj vm.) német neve.

¹⁵⁵ Füstölt, szárított hús. Besztercze = Besztercebánya.

¹⁵⁶ Nagy: Mo. csal. VIII. Pest, 1861. 106. o. Nebest György néven ismeri.

Uramhoz ő Nagyságához az computusokkal, s még az ünnepek előtt kell felmennünk,¹⁵⁷ azon alkalmatossággal kérni fogok ő Nagyságától testimonialist arrúl, hogy Murány várban talált jókkal ő Nagysága disponált; melly testimonialis ha nem fog használni, talám nem is fog ártani Excellentiádnak. Azon úttal megpróbálom az instantiát ugyan Zollenstein Uram ő Nagysága előtt, a' murányallyai Excellentiád serfőző háznak mindennemű eszközei az ő Főlsége hadai által distraháltatván, azok helyett a' várban lévő és haszontalanul heverő serfőző háznak eszközeit ha megnyerhetném; minemű válaszom léssen instantiámra, ugyan Beszterczéről alázatosan informálni fogom Excellentiádat, leveletem Borsiczki László Uramhoz dirigálván. Léssen dolgom ottan Colonellus Lambruck Urammal ő Nagyságával is, a' ki Sumjácson¹⁵⁸ tapasztalt s Excellentiád számára elfoglalt, régi murányi nyájából maradtot egynéhány juhot és kecskét, olly szín alatt magáénak tart, hogy Bercsényi bírta őket, s most irántok olly levelet íratott a' regiment auditorával reám, ha azon marhát ki nem adom, reám küld executiót, s marhámát elhajtatja. Mellyre nézve most szedetek bizonyosságokat, hogy Bercsényi soha nem volt igaz és proprietarius ura azon juhoknak. A' korcsma felől miért nem írt Excellentiád commendant uramnak, consideratióját nem tudhatom ugyan, mindazáltal vékony ítéletem szerint, talám azon okból nem ártana aziránt Excellentiádnak írni ő kegyelmének, hogy mahólnap, a' mint a' híre vagyon, mind commendans, mind praesidium fog változni, s következő commendánsra sine contradictione ne transferálhatná per traditionem abusúsát. Vice Ispán Urammal eléggé beszélgettünk, miképpen lehetne Excellentiádnak a' várbeli korcsmát és mészárszéket nagyobb haszonnal tartani s manuteneálni. Jár ott elménk, mint-hogy a' milítia, etiam exinstigatione superiorum suorum, a' húsban szokott ollykor válogatni és sokképpen a' mészárosba garázdálkodni, a' midőn másé a' mészárszék, úgy annyira, hogy végre embert sem kaphat a' tiszt a' mészárszékbe, s magának majd nagyobb léssen galibája a' haszonnál, tanácsosabb volna Commendans Uraméknak engedni olly conditióval, hogy az melly gyertyákkal tartozik ex jam practicato usu a' földesúr a' praesidiumban, subministrálná commendans. A' korcsmát pediglen árendába lehetne bocsátani, s azzal pracludáltatnék sok alkalmatlanság, mellyet sokszor a' külsárokon szoktanak elkövetni; mert gyakran megverik őket, az italt rovásra hordván, s abban válogatván, addig húzza halasztja mind commendans, mind militia megfizetését, míglen a' várból kimégyen, s elviszi magával, a' mint egynéhány példával meg lehet bizonyítani; ez illyen excessusok csak a' földesúr kára. Minthogy tudom, Excellentiád egyszer acquirált jussát fogja, illik is, manuteneálni s manutentióját debitis in locis implorálni, a' midőn Comendans Uramékra kinyeri a' parancsolatot, talám nem volna Excellentiád részéről ártalmas declaráltatni, stante pro parte domini terrestris educillo a' commendans és praesidiariusok mint viseljék magokat, s mihez tartsák dolgokat, s a' mellett offeráltatván a' korcsmának arendatiója és a' mészárszéknek cessiója, mire köteleztetnék: álljon egyébaránt a' dolog Excellentiád bölcs tetszésén. Gömör vármegyei dézmát mire nézve nem lehet subarendálni, nem kétlem, Gallj¹⁵⁹ uram ő kegyelme Excellentiádat circumstantialiter informálta. Az ugyan való dolog, ha valaha hibázott a' dézma, fog most hibázni, de ha ugyan csak Excellentiád megarendálja, azon fogunk Gallj András és Gömrej Urammal mesterkedni, legalább az ezer tallér teljék ki, elégséges haszonnak ítlvén mostani nagy szükségben, ha kár nélkül jussát manuteneálhatja Excellentiád. Ha pedig hogy azon kívül is prosperálhatunk hasznot, Excellentiádé léssen, kiváltképpen reflexiót tartván az juhászokkal való akkori conventióra, a' midőn Excellentiád acquisitiót erigáltatott ellenek. Az elhólt jobbágyoknak caducitásával Excellentiádat illető jószágot Gömrej János urammal edgyütt investigálván, minden helységtől vettünk pecsét alatt való levelet, az ő fassiójok szerint, hol mi szálott földesurokra, de nem sokat vallottak, hanem azóla immár némellyek vérségeket praetendálván az olly jószághoz, többre kezdik vinni. Rettenetes sok distractióban lévén ekkoráig a' szegénység, nem vehettem magamnak arra való alkalmas időt, hogy falunkint jobban investigáltam volna afféle jószágokat, hanem ezentúl immár mihent beszercei útamot vihetem véghez, hozzálatok, s hasznosabban esik annyival is a' nyomozás, hogy már az urbarialis conscriptio is kezemnél lévén, az akkori

¹⁵⁷ Pünkösöd ebben az évben május 20-ára esett.

¹⁵⁸ Sumjác (Gömör vm.), később Királyhegyalja, ma Šumiac (Szlovákia).

¹⁵⁹ Itt és alább is így, de minden bizonnyal Gallik András, Gömör vm. alispánja. Nagy: Mo. csal. IV. Pest, 1858. 317. o.

gazdákat vagy successorokat ha életben nem tapasztalom, avagy nem mutathatják őket másutt lenni, bizonyos keresetem léssen; melly alkalmatossággal, a' mint minap is alázatossan megírtam Excellentiának, ad normam urbarialis conscriptionis conscribálni fogom az egész jószágot, s annak három esztendőül fogva való quietanciáit; miként succedálni fog fáradozásom, vóltaképpen Excellentiádot bizonyossá tennem el nem mulatom. Márvány köveket szegény Francisci Jakab pro tutiori a' földbe rejtett vólt, mégis kikeresték, s ha jól jut eszembe, 1706-dik esztendőben a' Fejedelem számára Munkácsra vitték. Az elpraedált Excellentiád jovai után igenis vigyázok, kiből egynéhány pléhet és ablakokra való ólmos vasakat ki is nyomoztam s Csetneken tanáltam, a' mellett többet is fogok keresni. Itt a' kastélyban semmi nem maradt, egy ajtó, egy ablak nincs egészen, nem csak pléheket, de még sark és pánt vasakat is levontak, és a' kit le nem vonhattak, haszontalanná tették, még csak azon deszkákat is leszaggatta a' kastélyban egy ideig heverő német, a' kik a stukaturák felett vonatott duplás gerendákra szegezettek vólt olly véggel, hogy a' ki a' pádláson jár, ne árthasson járásával stukaturáknak. A' régi vas rostélyokat, úgy informáltam, a' német tisztek szekerek vasszázására fordították, a' kiket tanáltak. A' szenelő szobának,¹⁶⁰ az gradicosos pitvarnak és az istállók végében felső contignatióban lévő bólnak az alja téglákkal lévén kirakva, mind felszedték s profunkemencének és kemencék aljának alkalmaztatták azon németek. Nagyobb részről immár a' kastélyt kitisztítottam s naponkint ezentül is tisztítatom, más szükséges dolgoknak, mint legjobban lehet, folytatása mellett. Polonkaiaknak¹⁶¹ megparancsoltam, hogy 100 ezer sindelyt hova hamarabb készítsenek, s azokhoz szükséges lécz- és sindelyszögekrül is tettem dispositiót: reménlem, abban nem léssen fogyatkozás.

Ezen jószágunk jövedelméből Gömrej János Uram és az ispánok, jóllehet alkalmas pénzt máris beszédtek, mindazáltal én is urgeáлом a' szegénységet, s kezdenek is kevesenkint pénzt hordani, mellyet Excellentiád szükségére conserválván, máshová nem is erogáлом, hanem csak két hajdúnak, tömlőctartónak és két korcsmárosnak conventiójára, lévén olly reménségben, a' kastély és más szükséges épületek reparatiójára ha szöget veszek be a' summába, nem fogja Excellentiád difficultálni acceptatióimat, kéváltképpen mivel szükséges kívül olyanokra nincs is igyekezetem. Valamint hogy én Gömrej János Uramat informáltam, a' balogi jószágban honnand mit vehet be Excellentiád részére, azon szerint Gallj Uram informatiójával ezen dominiumban kelletvén élnem, valamit Excellentiád hasznára s kárának tapasztalni fogok eltávoztatására, lések annak szorgalmatos elkövetője. Murányi commendansoknak Nemes Szepesi Camara idejében minémő jurisdictiójuk vólt, Gallj Uram most vóltaképpen nem declarálhatta, hanem Rosnyóruíl Ratkóra divertálván ő kegyelme, régi actáiból excerptálni fogja informatióját. Murány várát miképpen adták fel, includált capitulatióból megértheti Excellentiád.¹⁶² A' praesidiariusok is hasonlóképpen capituláltak, officiales quidem cum bonis et armis, hajdones vero cum sarcinis sine armis dimissi. Vannak a' dominiumban olly casusok, kik törvényes revisiót kéválnak, de nincs mi mellett megindítanom. A' többi között Vizesréten tavaly ott való nemes és parasztember öszvekapván, a' nemesember a' parasztembernek kiütötte szemét, ki is folyt. A' parasztember gyakran emlegeti, Pan Buoh wisoko, a pan delako.¹⁶³ örömet consolatiót nyújtának néki, de nem tudom persvadeálni nyavalyásnak, nem lehet ahoz úgy nyúlni, a' mint ő gondolja. Kérem azért alázatossan Excellentiádat, méltóztassék plenipotentiát küldeni, melly mellett, gondolnám, ezen nemes vármegyében, ha másutt nem is, otalmazhatom a' szegénységet, kivel nagyon öregbedik reménsége, s jobb kedvvel szenvedí nyomorúságát. Közönségesen hirdetik itten a' békességet, melly szerint minden embernek vissza-

¹⁶⁰ Ahonnan a kályhák fűtését végezték.

¹⁶¹ Helyesen: Plomka (Gömör vm.), később Garamszécs, ma Polomka (Szlovákia).

¹⁶² A levélhez két melléklet van csatolva, mindkettő másolat. a) Debrecen, 1711. január 20. Pálffy János válasza a murányi megadási feltételekre; b) Murány, 1711. január 28. A vár készleteinek, főleg az élelemnek a leltára. Az előbbi latin, az utóbbi német nyelvű. Pálffy válasza a kapitulációra kiadva: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1710–1711. Összeállította: *Bánkúti Imre*. Miskolc, 2005. 199–200. o.

¹⁶³ Szlovák szólásmondás: Az Úristen magasan, a [földes]úr [pedig] messze [van]. (Az értelmezést Kónya Péternek köszönöm.)

adták, úgy hallatik, jószágát, etiam sub nota mortuorum successoribus. Ha publicálatni fog azon békesség, punctumit aláztatossan megküldöm Excellentiádnak. Azalatt méltóságos úri gratiájába magamat ajánlván, maradok

Excellentiádnak

alázatos legkissebb szolgálja,
Dráskóczi Sámuel m. p.

Jolsvae 14. Maji 1711.

20.

Munkács, 1711. május 15.

Szent-Ivány János brigadéros II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez: Pálffy sűrgeti Munkács feladását. Leírja Ungvár kapitulációját. Ritter a fejedelemhez kíván menni.

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Az Ungvár kapitulációjáról szóló levélrészlet kiadva: AR I/VIII. 448. o. (№. IX.)

Munkács. 15. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, jó Kegyelmes Uram!

Tegnap késűn hozzák Pálffy levelét,¹⁶⁴ szörnyen urgeálja az várnak feladását, resolváltuk, hogy nem adjuk, hanem Felséged mind földesura, urunk számára tartjuk. Mit csinál tovább, meglássuk.

Én Tankovics¹⁶⁵ uramat expediáltam vala olly véggel, vigye bé ezen utolsó leveletem A.¹⁶⁶ de már akkor az levelem nem mehetett bé, mivel reggel 5 órákkor eleibe menvén Lankenek¹⁶⁷ Ebeczki¹⁶⁸ az várbélé [!] egész tisztekkel, minden capitulatio nélkül feladták, az homagiumot le is tették, az praesidiumot bévítették, dél tájban maga is bément Pálfi, mindjárt meg is lövette az örömét. Mit ír Dioszeghi¹⁶⁹ Bereghszázbul, Litera C. megmutatja: ez már bizonyos, Ritter¹⁷⁰ is eljűtt, azt mondja ugyan, hogy meg nem eskűdt, de az tiszték diffidálnak neki, és tartanak, ne légyen csinált ember, ő az mind veszem észre, Felséged mellé kívánkozik, de particularibus teszen relatiót, ha mind igaz. Én Felséged kegyelmességébe ajánlván magamat, maradok Felségednek

alázatos szolgálja,
igaz híve,
SzIJános

Ebergényi Kalo¹⁷¹ felül jűn erre – Szakmárt épétteti az német, Rabutin¹⁷² comandírozta Szölös¹⁷³ felí, hihető onnan is, Unghvár felöl is az Tisz[...]¹⁷⁴ is kezdik el az operatiót.

¹⁶⁴ Nyilván a Nagymihályon 1711. május 13-án kelt levélről van szó, lásd a 14. sz. iratot.

¹⁶⁵ Tankovics (Tamkovics, Tonkovics) János, az udvari lovas-karabélyosok egyik kompániás kapitánya.

¹⁶⁶ Ti. Ungvárba. Lásd a 18. sz. alatt közölt, 1711. május 14-én Munkácson kelt levelet.

¹⁶⁷ Philip Ernst von Lancken, császári vezérőrnagy.

¹⁶⁸ Ebeczky István tábornok, Ungvár parancsnoka.

¹⁶⁹ Diószegi Ferenc kapitány.

¹⁷⁰ Ritter János, a Csajághy-gyalogezred őrnagya, előbb Egerben, majd Kassán szolgált. Lásd *Bánkúti: Források Kassa védelméhez. Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (2003) 4. sz. 918. o. Jellemző, hogy – valószínűleg német származása miatt – már Perényi Miklós brigadéros, egri főkapitány sem bízott benne, de még Kassán sem hódolt meg, hanem – úgy látszik – Ungvárra, s onnan Munkácsra vonult.

¹⁷¹ Nagykálló (Szabolcs vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.).

¹⁷² Ekkor már nem Rabutin volt az erdélyi császári hadak parancsnoka, talán fiáról lehet szó, vagy csupán a nevét viselő császári ezredről.

¹⁷³ Nagyszölös (Ugoesa vm.), ma Vinohragyiv/Виноградів (Ukrajna).

¹⁷⁴ Itt egy-két szót nem sikerült teljesen kibetűzni.

21.

Załuże, 1711. május 17.

*II. Rákóczi Ferenc rendelkezései Zay András
a Lengyelországba menő kuruc egységekről, ellátásukról.*

Eredeti fogalmazat. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Spectabilis ac Magnifice Baro Fidelis Nobis dilecte!¹⁷⁵

Salutem gratiaeque nostrae principalis benignam propensionem. Hogy az bejövendő hadaknak subsistentiájokrul annyival is inkább provideáltattassunk, a' végre megyen ki commissarius, hogy mindjárt az széleken exolváltassanak. Szükséges azért kegyelmednek azon hadakat ottan megmustrálni, és a' mint azon commissarius az marsrutát ki fogja adni, a' szerént continuálni jövetelét, bennünket pedig minden circumstantiákrul előre, mindjárt az mustra után informáljon bizonyos tisztje által.¹⁷⁶ Specifice mennyi, és micsoda regementbül való személyek legyenek kegyelmed mellett,¹⁷⁷ hogy ahoz képest tovább való subsistentiájokrul és accomodatiójokrul provideáltattassunk. Ha azért az Géczy Gábor¹⁷⁸ regimentjebeli, vagy az több ujbári félék¹⁷⁹ a' karabélyos ezerrel akarnak lenni, nem bánjuk, ha pedig talán inkább lenne kedvek az Ungvár táján való hadainkkal magokat conjungálni, mivel azok is bé fognak hozzánk júni, az is ellenünk nem leszen. Errül is elvárván kegyelmed informatióját. Eandem bene valere desideramus. Zalusa ad Javoro,¹⁸⁰ 17. Maji 1711.

22.

Munkács, 1711. május 19.

A munkácsi őrség válasza gróf Pálffy János május 18-i levelére, amelyben az erősség feladására szólította fel őket. Kifejtik ezzel kapcsolatos véleményüket és ellenvetéseiket.

Egykorú másolat, folytatólag a fentebb 14–16. szám alatt közölt mellékleteket is tartalmazó iraton. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Litera D.¹⁸¹

Méltóságos General Feldt Marschall, nekünk jó Urunk!

Tegnapi napon vévén Excellentiád méltóságos levelit,¹⁸² kit is, megvalljuk, szomorúvan olvastunk, látván abbúl, hogy mind ennyi szíves declaratióink s resolutióink után is, mellyekkel mind Hazánk- s Nemzetünkkel való egyetértésire, mind megkoronázandó királyunknak igaz hívségire is offeráltuk magunkat, mégis Excellentiád mind tolvajokkal s királlyá ellen fegyverfogókkal akar

¹⁷⁵ A címzés mutatja, hogy a levél Zay András báróhoz szólt, aki ekkor az udvari karabélyosok ezredese, s egyben a munkácsi lovasság parancsnoka volt.

¹⁷⁶ Betoldás a lapszélén: ottan megmustrálni ... tisztje által. Eredetileg így volt a szöveg: ...azon hadakkal Zavadvánál subsistálni, és ottan megmustrálván, listában venni...

¹⁷⁷ Következik kihúzza: s azon listát küldje meg.

¹⁷⁸ Következik kihúzza: és Balogh István. Géczy Gábor ezereskapitány és Balogh István brigadéros lovasezredeinek maradványokról van szó, de Balogh maga még Érsekújvár kapitulációjakor meghódolt a császáriaknak.

¹⁷⁹ Az Érsekújvár kapitulációja után az őrségnek a fejedelemhez vonult része.

¹⁸⁰ Załuże és Jaworów szomszédos települések (Lengyelország), mindkettő Rákóczi birtoka volt, ma Zalużżja/Залужжя és Javoriv/Яворив (Ukrajna).

¹⁸¹ Eredetileg melléklet volt Sennyey István május 21-i (26. sz.) leveléhez.

¹⁸² Munkácsi tábor, 1711. május 18. Kiadta *Bánkúti*: Dokumentumok... 76. o. (№. 92.)

velünk bánni. Álljon azért Excellentiád akaratján, és mivel úgy látjuk, mindezen szép resolútióink, mellyeknél se Excellentiád igaz okokból többet nem kívánhat, s mink sem ígérhetjük többre magunkat, nem elékszik [!] meg, hadgyuk Istenre, s légyen bírása s ítélje meg, ha mink leszünk-é? a' következő vírontásnak s Hazánk pusztulásának okai, vagy Excellentiád. Boldog Isten, nem keserves-é az? mikor mink azt kérjük, hogy engedje meg Excellentiád, hadd lehessünk igaz hívei megkoronázandó regnans királyunknak, s nem engedi: semmi fegyverkezést nem akaránk elkövetni, s Excellentiád pedig arra kényszerít, s nem egyéb okból pedig, hanem csak azért, hogy az más ember jószágát, kinek conservatióját az ura reánk bízta, s akar maga is igaz híve lenni megkoronázandó királlyának, s igaz tagja Hazájának. Adjuk valakinek, s avval hitetlenké, hamis szolgálkává tegyük s megcsúfoltassuk az egész világgal, sőt Excellentiáddal magunkat. Azon is nem kevésbé csudálkozunk, hogy Excellentiád most is mind azt hányja szemünkre, hogy az szathmári pacificatio punctumát meg akarjuk vetni, sem levelünküből, sem izenetünküből soha még nem vette, mellyet is míg Principalisunk is jónak agnoskál lenni, s amplectálta volna is, ha interregnumra nem bocsátotta volna Isten ő Szent Főlsége hazánkot, jól tudom, annak ideiben amplectálni is fogja. Csudálatos az is előttünk, hogy ezen erősséget minden vírontás nélkül annak akarjuk az ő ideiben adni, valakinek az Ország törvénye parancsolja és kívánja, s mégis törvényünk ellen azt kívánja Excellentiád, hogy annak adjuk, az ki még most talán nem is kívánja sokaknak vírontásával. Nékünk bizony úgy tetszik, hogy az ilyen kívánság hasonló annak kívánságához, az ki valakinek akar miit¹⁸³ törvénytelenül el akarja venni nemcsak e' világnak, de Istenünk parancsolatja ellen is, s vallyon ezeket kell-é? életünk elfogyásával s magunk s gyermekink jószágának elvesztésével fenyegettetnünk: be¹⁸⁴ méltatlan s azért keserves szívbeli szorongatásosok ezek. Mert ha akar az Felsőes Özvegy Császárné, a' vagy Felsőes Carolus király tudná ezen resolútiókat, lehetetlennek tartaná, hogy az kerszténység eresztene [?!] ezen resolútiókért azokra, mellyeket Excellentiád rajtunk nevezetek alatt elkövetni igyekezik. Kire nézve kérjük tovább is Excellentiádot, sőt megkoronázandó királyunk hősségire¹⁸⁵ s igaz magyarságára obtestáljuk, ha csak addig is hagyjon békét Excellentiád nekünk, még megnevezett principalisnak ezen resolútiókat tudtára nem adván, mi tévő légyen, mindezek után is resolútiójokat s parancsolatjokat nem veszi Excellentiád. Ne vegye Excellentiád magára ezen Isten előtt nagy számadásra való cselekedetet, ne ítéltesse meg Excellentiád magát az egész világ potentiái előtt, s talán ne gerjessze őket ezen méltatlan mortificatióknak mind magára Excellentiádra disgustusra, mind pedig talám fegyver által is léendő ulciscentiájára ezen cselekedetnek. Lám, az Felsőes Császárné is az Excellentiád által nekünk per extractum transmittált leveliben a' sokszor említett pacificatióknak solennitását a' Felsőes Király visszajövetelire és a' regnicolák approbatiójára (ha németül jól értjük azon levélnek interpraetatióját) hallasztotta, s tillytya [!] Excellentiádat, hogy valakik közöllünk ezen punctumokat acceptálják, azokat ne háborgassa. Mellyeknek mi megvetői se nem voltunk, se nem vagyunk, és csak azok ellen fegyverkezzék Excellentiád, valakik ujobban dissensióra és motussokra igyekeznek, mellyeket nekünk elkövetnünk Isten ilylon. Ne praepediálja Excellentiád az Felsőes Carolus királynak is evel az irritatióval és méltatlan vexájával mind az megkoronázását, s mind szegény Magyar Országban való csendes uralkodását. Mellyben se minket, sem principalisunkat, ha az egész országnak úgy fog tetszeni, contrariussoknak lenni ne ítéljen, ha pedig tovább is ezen teljes igazságra fundáltott kérésünk és obtestatióknak által nem compungáltatik Excellentiád, mi ujobban reiteráljuk protestatiókat, kívánván mind az Felsőes Császárné, s mind Palatinus Urunk ő Hercegsége¹⁸⁶ s az egész Ország, sőt kereszténység előtt ártatlanságunkat declarálnunk. Mellyet is elkövetni semmiképpen el nem mulatunk. Maradván

Excellentiádnak

Kész szolgál,

az egész munkátsi praesidium m. p.

Munkáts, die 19. Maji 1711.

¹⁸³ Azaz: mijét.

¹⁸⁴ Így! Nyilván: beh.

¹⁸⁵ Így! Azaz: hűségire.

¹⁸⁶ Esterházy Pál nádor.

23.

Munkács városa, 1711. május 19.

Pulyai János levele gróf Teleki Mihálynak: A Huszt feladásával kapcsolatos esetleges rágalomnak Teleki ellen Pálffy János semmi hitelt nem ad.

Eredeti, végig saját kezű írással, zárlatán vörös viaszba nyomott gyűrűspeccséttel.

MOL P 396. I. Ser. V. №. 11 535.

[Külső címzés:] Illustrissimo Comiti Domino Domino Michaëli Teleki¹⁸⁷ (Titulus cum pleno honore) Domino Domino Patrono mihi gratiosissimo.

Illustrissime Comes, Domine Domine et Patrone gratiosissime!

Humillimorum obsequiorum meorum promptitudinem. Szintén itt lévén Méltóságos Groff Károly Sándor Uram ő Nagysága, jelenti Méltóságos Feldt Marschalk Groff Pálffy János kegyelmes Uramnak ő Excellentiájának, hogy minekelőtte Huszt várát feladták volna a' benn lévő magyarok, Nagyságodnak ollyast írt volna Rákóczi, hogy csak menjen bé azon erősségbe és tartsa meg, s a' németnek fel ne adja, tehát mezei fő marschallusságot fog Nagyságodnak conferálni, mellyet is fent említett kegyelmes Uram ő Excellentiája akarattjából írom meg Nagyságodnak, kívánván ő Excellentiája ezzel is prospiciálni Nagyságod becsületinek, hogy annyival is inkább a rossz és hamis nyelvek ellen tudhassa magát oltalmazni s legkissebb maculátul is menté tenni, noha azt elhitette ő Excellentiája magával, hogy ohajtva várt és már amplectált ő Felségéhez való homagialis hívségéhez legkissebb mocsok sem férkezhet. E' mellett emlékeztetni akarám arrul is Nagyságodat engedelmessen, minemű oblatiót tettek Nagyságoddal edgyütt közönségessen erdélyi uraimék, nem kételkedvén, hogy ha szintén emlékezetet nem tennék is íránta, effectusban venné, s talán eddig is effectuálta.¹⁸⁸ Magamat is ajánlván Nagyságod gratiájában. Coeterum Illustrissimam Dominationem Vestram diu feliciter ad propria vota supervivere cupiens, permaneo

Ejusdem Illustrissimae Dominationis Vestrae

humilis et obsequentissimus servus
Joannes Pulyaj¹⁸⁹
secretarius m. p.

Datum in Oppido Munkács,
die 19. Maji 1711.

¹⁸⁷ Teleki Mihály gróf (1671–1720), erdélyi főúr, ezredes, fejedelmi tanácsos. Naplója fontos forrás a szabadságharc történetére. Lásd: Ifjabb Teleki Mihály, II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból. Bevezetéssel, jegyzetekkel, magyarázatokkal közzéteszi a budapesti II. Rákóczi Ferenc állami általános gimnázium tanárainak és tanulóinak munkaközössége. Szerk. *Temesi Alfréd*. Budapest, 1960.

¹⁸⁸ Nem tudom, mire céloz itt a levélíró, talán csak arra, hogy nem tarthatnak kapcsolatot Rákóczival és a kurucokkal, illetve az onnan jövő információkat kötelesek továbbítani Pálffynak. A Telekinek szóló levél tartalmáról valószínűleg a Huszt feladására és a máramarosi határszélekre érkezett Acton ezredes szerzett tudomást, aki május 9-én személyesen találkozott Telekivel, majd Károlynak is megírta az információt. Teleki a békekötés után már útban volt hazafelé, mikor május 29-én Nagysármás felé tartva vette Pulyai levelét, amelyre válaszolt és Rákóczi levelét is megküldte. Lásd minderre Teleki naplóját (az előző jegyzetben i. m.) 99–100. o. és *Mészáros*: Bene regi... 126. o.

¹⁸⁹ Pulyai (hibásan: Pulay) János, gróf Pálffy János titkára. A szatmári békekegyezés történetéről frott művét lásd a rövidítésjegyzékben.

24.

Munkács, 1711. május 20.

*Szent-Ivány János brigadéros levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez.
Gróf Pálffy János és a császári tábor a vár alá érkezett, levélváltás a feladásról.
Az őrség helyzete és egyéb problémák és gondok.*

Eredeti, végig saját kezű írással. A hegyes zárójelben lévő részek <...> titkosírással íródtak, amelyeket a fejedelmi kancellárián többnyire megfejtettek. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Munkács, 20. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, jó Kegyelmes Uram!

<Az német corpus szállott ide> 17., de már praevie tudván szándékát, lövettük hírét 16^{is}, ugyanakkor, aznap is háromszori álgylövessel köszöntöttük, semmi egyéb hostilitást nem követvén, és jöllehet praemittált leveleibül értettük szándékát Pálfinak, mindazáltal Felséged parancsolatjához tartván magunkot, úgy trombitásunkot Tankovics¹⁹⁰ urammal expediáltuk megtudására, mit akar, útban találván generál adjutantját, más tiszttel edgyütt, ugyan csak odament, és végére menvén, hogy úgy jött, mint ellenség, és az várnak feladását urgeálja. Reportálása után mind szóval embereink által, mind írásunkban replicáltuk, nem adjuk, helyes és törvényes ratiókat adjungálván. Mindezek mint folytak légyen, tudom circumstantialiter meg fogja írni Felségednek Méltóságos Generalis Uram,¹⁹¹ remélem accludálni fogja az interveniált scriptumokat is. Kiket szükséges az egész keresztény világ előtt is manifestálni, mert az Császárné sem kívánja azt, amidőn felteszi levelében, az mellyet Pálffy Uram ide transmittált, hogy senki jószágát az fiscussal nem foglaltatja el, és ő Excellentiája csak azok ellen álljon, akik ellenségeskednek. Ő Excellentiája pedig az Felséged jószágát is kívánja, ellenünk pedig minden offensive való dispositiókat teszen, holott Felséged kegyelmes parancsolatjához accomodálván magunkot, [!] minden offensive való dolgokat elkerülni kívánjuk, deffensive lenni pedig magunkot resolváltuk közönségesen. Mibennünk Felséged ne kételkedjék, omnia enim volumus facere, quae resolutos viros decent, obligatióm szerint, bízván Felséged kegyelmességében és assecuratióiban, részemrül eljárók, tudom Felséged is megemlékezik hűséges szolgálatomrul, assecurálo pro Deo, Patria, Domino et gloria sive honore extrema tentabo. Abban sem ütkezem meg, hogy a minapokban Nagyidai és Pécséék¹⁹² által offendáltattam, vévén Felséged 11. praesentis írott levelét,¹⁹³ noha már alkalmassint inficioltatt az hadd általok, értetlenségek által: mert 18[-án] az reserva, mellyet készen tartottam az malmot őrző hajdúságnak secundálására, az kiss kapunál kétszázbul álló, újobban támadott volt reám, sine ulla absolute ratione, akkor is Pécséék az okka, mert ő oda fel az felső várba rendeltetett, ante ipsum casum itt alatt közötték volt, csak hajszálon maradt meg az életem, az tiszték is elrejtvén magokat az nagy lármában, csak magam mentem közikbe, ha megszaladtam volna, infallibiliter áltolestek volna rajtam, de látván már az confusiót, gyalog és fegyver nélkül, az egy szablya kívül és nádpálca, csak közikbe mentem; inter coetere hánták vetették <[hogy ... az]¹⁹⁴ fizetéseket úgy parancsoltam kiadni órul óra>, mind azelűtt, ők <mundir és fegyver hiával vadnak>; én vagyok annak az okka csak, <hogy az fizetések ki nem adattatik> nekik, mert az <pénz> csak <nálam marad>. Ha azért Felséged nem írt még nekik, szükséges, hogy írjon Felséged, nehéz lesz az tüzet megoltani, ha lángba indul, ártatlan vér omlik, kicsoda lesz az okka. Az várot is gondatlanságok által elvesztik, nekem mint egy,¹⁹⁵ akar indiscretus, akar indiscretus zelusok által elveszzenem, ha megesznek egyszer,

¹⁹⁰ Tankovics (Tamkovics) János karabélyos kapitány, aki korábban Szent-Ivány utolsó levelét vitte volna Ungvárra, de már későn. Lásd fentebb a 165. jegyzetet.

¹⁹¹ Sennyey István, leveleit lásd alább.

¹⁹² Nagyidai Sámuel és Péchy Miklós, a kapcsolatok parancsokai, az ügyre lásd a 65. jegyzetet.

¹⁹³ Kiadva: AR I/III. 652–653. o.

¹⁹⁴ Itt négy számjegyet nem fejtettek meg a kancellárián. A többi megfejtett részlet alapján az első aláhúzott számjegy: *300 = hogy*, a második (*818*) a többi alapján sem azonosítható, talán üres karakter, a harmadik és negyedik pedig: *100. 818' = az*.

¹⁹⁵ Értsd: *mindegy*.

akarmit csináljon Felséged, azután ők is; azzal az casus nem revocáltatik, ha elvesztenék egyszer. Ezen alkalmatossággal semmi levelek nem érkezett, tudtomra. Mi jó resolútióban vagyunk mindnyájan, csak abban tartson meg bennünket az Isten tovább is, azt is tudom, minden mestersegeket veszen előll az ellenség, miként veszessen öszve bennünket, minket az alatta valóinkra, azokat ellenünk ingerelvén, léssen mind azokra szorgalmatos vigyázassom, cédulák s levelek elhánytatására,¹⁹⁶ szózatokra s egyébre. Csak Felséged is igyekezzék az secundálásra, hogy az hadd <tűrhetlenségre> ne fakadhasson, és az által, kivált ha az <szükség szaporodni fog>, mellyet óránkint várhatjuk, tudom, a mikor ideit tapasztolni s látni fogja, el sem mulatja Felséged, kire Isten segítse is Felségedet, szívessen óhajtjuk közönségesen.

Leveleim penetráltak eddig Felségedhez, micsoda gondolkodásban voltunk itt azon historiák felül, azokbul kitetszett, nem sokat ellenkeztek Felséged intenciójával, ha olvassom Felséged Senyei Uram ő Nagyságának szolló levelét.

Károlyi tegnap egész adhaerens tiszteivel érkezett ide az táborra, sokképpen corruptióval is, úgy adományokkal, égéretekkel, assecuratiókkal, tam in genere, quam in particulari tentáltak s próbálgattak bennünket, tudjuk, vagyon szüksége nagyon most az Austriai udvarnak Munkácsra az coronatióra és mostani regimenjire nézve is, de nagyobb az hazának s Felségednek, azért itt nem efficiálhatván semmit, Pálfi Uram ő Excellentiája elment, nagy furiával és szitkozódással s fenyegetéssel, Leffelholczot¹⁹⁷ itt hagyván az haddal, az ki is ma elszállott az szemünk elül, mivel megüzentük, menjen el onnan, mert nem jó lesz. Az Felséged kerte mellett szállott volt meg az pénzverő háztul fogvást fel, az bartházi¹⁹⁸ útt felé, nem quietálta a helyjét, és szállott Potheringh¹⁹⁹ felé való részén az városnak: hat eölylen²⁰⁰ ott, mi az malmot erősítettük: jól is vigyázunk annak oltalmazására. Az Svancz malmának két köve ma indult meg, az ketteit ezen az héten elkészíti. Az lovasnak perorálván tegnap, béhoztam az Palánkban, már bátrabb vagyok sokkal, mert egyiket az másikkal fogom zaboláznom.

Ebeczki,²⁰¹ Eszterházi Dániel,²⁰² Károli minden leveleit Felségednek resignálták Pálfi Uram ő Excellentiájának: az clavissekkel edgyütt, ex certa habeo relatione, Felséged jól vigyázzon, ha mit ollyast írnak, onnan lesz, nem azoktul, az kiknek adott az clavissek [így!] Felséged. Már énnékem is meg kellene változtatnom az clavisseimet, ha bizonyos alkalmatosságom léssen, el sem mulatom, légyen azért Felséged azon, hogy vagy Felséged küldjen expressussa által cum declaratione clavissek, vagy általa várjon tülem, de ezekkel élnem talán nem fog igen lehetni, mivel ad similitudinem horum voltak clavisseim, Károlival, Dániellel és Ebeczkivel, noha nem azok, de ha vagy Felséged levele, vagy az enyim intercipiáltatik, sok munkával kitapogathatja lumi[n]osus ember,²⁰³ valamint én Ebeczki Sámuel²⁰⁴ levelét, akit írt Dánielnek, post traditionem Cassae felszakasztottam és ex curiositate, megfordítottam,²⁰⁵ minden jót írt. Sőt ha bé mehet volna azon levél, nem hiszem feladták volna, mert az illyen privata correspondentia sokat ponderál. Horvát György²⁰⁶ teszen placz major szolgálatot ad ulteriorem dispositionem, az régi most is hever, jól viseli magát és serényen cum caractere et solutione vice colonellus. Ritter²⁰⁷ accomodatiót kíván, én Felséged dispositiója nélkül nem adhatok, intertentiója kijár.²⁰⁸ Ezel maradok Felséged alázatos híve

SzI János

¹⁹⁶ Ti. amiket az őrség fellázítása céljából az ellenség kívülről juttat be a várba.

¹⁹⁷ Georg Wilhelm Löffelholz báró, császári altábornagy.

¹⁹⁸ Bártháza, később Bårdháza (Bereg vm.), ma Barbovo/Барбово (Ukrajna).

¹⁹⁹ Podhering, később Órhegyalj (Bereg vm.), ma Mukacseve/Мукачеве (Munkács) városrésze (Ukrajna).

²⁰⁰ Így, értsd: *hadd üljön*.

²⁰¹ Ebeczky István tábornok, Ungvár volt parancsnoka.

²⁰² Gróf Esterházy Dániel altábornagy, szenátor, Kassa volt parancsnoka.

²⁰³ Helyesen: *luminosus* ember.

²⁰⁴ Ebeczky Sámuel, gróf Bercsényi Miklós kancelláriájának vezetője.

²⁰⁵ Értsd: kíváncsiságból átfírta a rejtjeles szöveget.

²⁰⁶ Horváth György volt sólyomkői kapitány.

²⁰⁷ Személyére lásd fentebb a 170. jegyzetet.

²⁰⁸ Kissé bizonytalan olvasatú, lehet így is: *se jár*.

[A titkosírással írt rész számjegyei és megfelelő betűértékei:]²⁰⁹

100, 111, 113, 114, 119, 125, 149, 155, 194, 195, 199 = a

341 = c

400, 404, 414, 445, 450, 491 = d

500, 509, 513, 515, 519, 554 = e

600, 606, 609, 690 = é

701, 717, 719 = f

800, 808, 810, 817 = g

900, 909, 999 = h

100~, 110~, 111~, 119~, 191~ = i

201~, 202~, 204~, 222~, 229~, 290~ = k

303~, 306~, 309~, 345~, 349~ = l

400~, 404~, 410~, 419~ = m

500~, 509~, 510~, 515~, 519~, 550~ = n

606~, 609~, 666~, 695~, 699~ = o

804~, 881~ = p

100', 101', 109', 111', 120', 191' = r

202', 209', 212', 220', 222' = s

301' 309', 310', 334', 345', 391' = t

413', 440', 444' = u

505', 509', 551' = v

701', 714' = y

800' 802', 813', 818', 891' = z

100, 111 = ü

202, 209, 243 = sz

300 = hogy (?)

900~ = pénz

215* = *corpus* vagy *német*?

818 = üres karakter?

²⁰⁹ Az alfabetikus rendbe szedett számjegyek egymásutániségéből az egész rejtjeles ábécé elvére következtethetünk: minden háromjegyű számból csupán az első számjegy érdekes, az mutatja a betűértékeket. Az *a–h* betűket egyszerű számok, az *i–p* betűket felül hullámvonallal jelölt (általunk tildével helyettesített) számok, az *r–z* betűket pedig fölül vízszintes vonallal ellátott (általunk aposztróffal jelölt) számok helyettesítik. Érdekeség, hogy az ékezetes magánhangzók közül egyedül a hosszú *é* betűt jelzik külön (6-ossal kezdődő) számok. Az *ü* és az *sz* betűket (1-essel, illetve 2-essel kezdődő) aláhúzott számok jelzik, továbbá néhány esetben teljes szavakat jelző számjegyekkel is találkozhatunk: 300 = hogy, 900~ = pénz stb.

25.

Munkács, 1711. május 20.

Sennyey István parancsnok II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. Az ellenség a vár alá szállt, az őrség ellenségeskedést nem kezd, de támadás esetén védekezni fog. A katonaság fegyelmi problémái, pénzük kevés van.

Eredeti, Dobay László kézírásával, csak az aláírás és a titkosírással írt betoldás Sennyeyé.
MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Munkács, 20ma Maji Anno 1711.

Felséges Fejedelem, Nékem Jó Kegyelmes Uram!

Undecima Maji nékem írott Felséged levelének vétele után²¹⁰ másnap, úgy mint 17tíma praesentis, midőn Unghvárral minden kinszerítés nélkül megajándékozták volna Pállffy Uramot ő Nagyságát, eljőve ide is mintegy circiter 2000 lovassal és ednehány száz gyaloggal, olly igyekezettel, hogy Munkácsot is, mint Unghvart Bercsényi Uramtól, adassa velünk valakinek Felségedtől, de itt úgy nem vihette szándékát végben, hanem harmadnap alatt lévő sok fenyegetődzése és morgolódása után, midőn legkissebb változás nélkül való resolúciónkat tapasztalta volna az fel nem adattatás iránt, visszamene, s hagyá itt Lefelholcot²¹¹ az megnevezett számú haddal, szállván az várasnak Podheringh²¹² felől való kertje alá. Ki is még eddig minden hostilitás nélkül csendessen vólt, mivel mink is Felséged kegyelmes parancsolatja szerint, noha itt lábunk alatt szenyvednünk nehezen esett, de legkisebb hostilitást sem követtünk el, declarálván nékiek magunkat, hogy már mink senkinek ellenségi nem vagyunk. Mivel ellenségünket Isten ez világból kiszóllítván, nincs ki ellen hadakoznunk, s minden úton, módokon kívántuk s kívánjuk is az tovább való vérontást s hadakozást távoztatnunk: s ámbár itt fetrengjen is előttünk, de valamíg ő el nem kezd, s quoquomodo okot nem ad az deffensióra, mink csendessen leszünk.

És noha sokféle helyes és refutálhatatlan argumentuminkra, melyekkel az hostilitástul kívántuk elméjét elfordítani, semmi se jó, se rossz ratiót edgyebet nem adott, hanem csak hogy adjuk fel az várat, s azt sem tudta mondani, hogy kinek, s ki kéreti tóllünk, nincsen is éppen semmi oka, miért kívánja tóllünk s garázdálkodjék velünk. Mindazonáltal, mivel látja, hogy már csak magunk maradtunk, kik Felséged igaz szolgálói lévén, nem akarjuk mind Isten, s mind világ törvényje ellen az Felséged jószágát minden igaz ok nélkül másnak adni (noha az lelki ismíret sem vihette reá), tartok mindazonáltal attúl, hogy csak nagyobb gloriájáért is, hogy tudniaillik ő Nagysága²¹³ hódította meg nyolc esztendő után az egész Magyar Országot, nem erővel ugyan, de sokféle mesterségekkel és factiókkal tovább is ne igyekezék szándékát continuálni. Kire nézve szükségesnek ítltem Felségednek alázatosan tudtára adnom, hogy Felséged conservatiójában ezen erősségének minden utakat, módokat serényen és mentül hamarább lehet, elkövetni s végben vinni méltóztassék. Mert noha még most az benn való hadnak igen szép resolútióját lenni igazán írhatom Felségednek, mert még eddig sok fogyatkozása miatt sem lehetett disgustussa, ha mindazonáltal jobban kezdenek bennünket szorongatni, félek, hogy hamar megúnni szokván ezen mi nemzetünk még az jót is, anynyival inkább az ilyen alkalmatosságval lenni szokott fogyatkozások miatt, mostani szép resolútiója ne változzék. Mert most is már az pínzbéli fizetésnek jobbítását kezdi emlegetni, mundírt kíván, s csak kicsiny fogyatkozása essék is akar kenyérből, akar húsból, zúgolódás nélkül nehezen állhatja el. Itt ugyan még Istennek hálá fogyatkozásunk nem vólt igen sok, s nincs is <hanem pinzzünk igen kevés vagyon, lisztünk> az <alsó praesidium> számára sem<mi sincsen>, nem is <lesz, mi>hent

²¹⁰ Kiadva: AR I/III. 649–651. o.

²¹¹ Löffelholz, Georg Wilhelm báró, császári altábornagy.

²¹² Podhering, lásd fentebb a 199. jegyzetet.

²¹³ Ti. Pállffy János.

az <malmunk elvész>,²¹⁴ s talám nem ártana Felségednek egyéb bizonyosan remínlhető jóval is vigasztalni s bátorítani az hadat, mert akarmiben is hamarébb desperatióban nem viszen senkit is, mint az remínsígtelenség, de a jó remínségért mint az purgatoriumbéli lélek, könnyebben szenyvedheti akarki is ideig való nyomorúságát. Én ugyan valamit szómmal s elmémvel is végben vihetek köztök, azt bizony el nem mulatom, s Szent-Iványi Uram is, igazán írom Felségednek, indefesse jár el hivataljában, de az Felséged vigasztalása mindezeknél incomparabiliter többet nyomna, a' mint is elvárván ezután gyakrabban már Felséged vigasztalássit. Kívánom, tartsa Isten Felségedet szegíny Hazánk boldogúllássára sokáig friss jó egízségben!

Felségednek

holtig igaz híve és szolgálója,
Sennyey István m. p.

P. S. Minemű instructióval expediáltuk vala embereinket Pálffi Uramhoz, és arra minemű választ adott, íme in paribus alázatosan includálom Felségednek.²¹⁵

[A titkosírással írt rész számjegyei és megfelelő betűértékei:]²¹⁶

100, 111, 191 = a

319 = c

408 = d

501, 509, 515, 551, 555, 595 = e, é

717, 771 = g

840 = h

900, 901, 904, 949, 999 = i

110, 111 = k

200, 207, 209, 212, 219 = l

302, 312, 313, 333, 391 = m

409, 414, 415, 419, 435, 441 = n

509, 511 = o, ó

615, 619 = p

811 = r

900, 908, 909, 913, 918, 919 = s

100' = t

201', 212' = u

991' = ü

314', 315', 331' = v

505' = y

609', 696', 690' = z

²¹⁴ A zárójelben lévő sorokat Sennyey saját kezűleg titkosírással szúrta közbe a lap alján és felső részén lévő margóra, értelmileg nem is illik pontosan a szövegbe. (A megfajtás egykorúlag írva a számjegyek fölé.)

²¹⁵ Lásd az előző leveleket.

²¹⁶ Az előző irathoz hasonlóan itt is következtetni lehet a számjegyek sorrendjéből az egész rejtjeles ábécé elvére, amely megegyezik az előbbivel, sőt attól kissé egyszerűbb változat: minden háromjegyű számból csupán az első számjegy érdekes, amely a betűértékeket mutatja. Az *a-i* betűket egyszerű számok, a *k-s* betűket aláhúzott számok, a *t-z* betűket pedig fölül jelzéssel ellátott (általunk aposztróffal jelölt) számok helyettesítik.

26.

Munkács, 1711. május 21.

*Sennyey István munkácsi parancsnok II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek
Öccse, Sennyey Ferenc ma szökve visszament Lengyelországba.
Megküldi a Pálffy Jánossal váltott levelek másolatait.*

Eredeti, csak az aláírás autográf. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Munkács, 21. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, nekem nagy Kegyelmes Uram!

Sennyey Ferenc öcsém Uram²¹⁷ a' mely nap reggel érkezék ide hozzám bizonyos dolgai végett Lengyel Országbul, ugyanaznap mintegy tíz óra tájban Pálfi Uram is ideérkezék circiter háromezere magával, s azolta itt kellett őt kegyelmének mulatni magát, hanem ma szökék ki ő kegyelme vissza Lengyel Országába cselédjéhez, és noha tegnapi levelemben, miként legyünk itten, rövideden, de úgy tetszik, egészlen informáltam Felségedet alázatosan dolgainknak substantiájáru, transmittálván Pálfi Uram ő Nagysága kívánságára tett resolutiókat, azután küldött ő Nagysága és az Császárné levelének párjait, az több levélbeli instrumentumokat is. Mindazonáltal, mellyekkel miként folytattuk még eddig dolgainkat, ím alázatosan megküldöm Felségednek. Mellyek közzül is sub Litera A.²¹⁸ az Pálfi Uram első levele. Sub Litera B. arra való válaszuk. Azután idejövetelekor azon propositióink következtenek, mellyeket Felségednek előbbeni levelemben megküldöttem. Mindezekkel is penig semmit nem gondolván ő Nagysága, küldöttük protestatiókat sub Litera C. Melyre úgy küldötte azon levelét az felséges Császárné levelének extractusával együtt, mellyet is az előbbeni levelemben küldöttem meg Felségednek, mely levelére való utolsó replicánkat sub Litera D. most küldöm Felségednek, kire egyéb válaszuk nem lőn, hanem öszveszidván az anyánkat, elmene ő Nagysága, s Lefelholcot²¹⁹ hagyá itt oly orderrel, hogy valakit kaphat közzülünk, mindjárt felakasztassa.

Ezen írásokat penig azért ítéltém jónak lenni Felségednek alázatosan megküldenem, hogy mind Felséged általlássa, s mind mások, még az idegen potentiák is, mely méltatlan, mely igaz ok nélkül kívánja ő Nagysága Munkácsot, s oda nem adásáért több vérontást s könnyen következhető újabb hadakozást, s édes Hazánknak nagyobb pusztulását igyekezzen szerzeni s tapasztalhatóképpen egyenesen arra fog okot adni csak ő Nagysága és nem más[ra],²²⁰ mert midőn szóval is kérdezték volna ő Nagyságától embereink, hogy ki lesz már nekünk ellenségünk Munkácsnak fel nem adásáért? azt felelte, hogy senki nem egyéb, hanem Pálfi János. Vallyon nem jó volna-e tehát, Felséges Uram, Felségednek is mintegy protestatio formán ezen méltatlan szándékát ő Nagyságának megjelenteni azoknak, az kiknek illik, s talám még az palatinusnak²²¹ is, vagy ugyan az bécsi udvarnak is, hadd hinnék el, hogy most is se Felséged, se mink nem vagyunk az könnyen meglehető újabb tűznek gerjesztésének okai, hanem más, talám ugyan akarátja s híre nélkül az udvarnak.

És noha, Felséges Uram, az megküldött írásimban találni fog talám Felséged olyat is, melyből valami nagy submissio és mintegy megijedett elménk magyarázthatatnék, de mind az ollyanokat semmi egyéb igyekezetemre ne magyarázza Felséged, hanem egyedül csak arra, hogy az hostilitásnak minden okait, mely által hamarébb megeshetnék Felségedtől való elesése ezen erősségnek, kiváltképpen in his circumstantiis eltávozathassam, és mind Nemzetünknek s mind jövődöbeli, annak rendi szerént megkoronázandó királyunk contentumával minden vérontás és Hazánk pusztulása nélkül Felséged számára mint maga örökét conserválhassam, a' mint is ezután

²¹⁷ Sennyey Ferenc báró, brigadéros.

²¹⁸ Az A, B, C és D betűkkel jelzett négy melléklet azonos a 14., 15., 16. és 23. sz. alatt közölt iratokkal.

²¹⁹ Georg Wilhelm Löffelholz báró, császári altábornagy.

²²⁰ A három utóbbi szócsonka olvasata kissé bizonytalan.

²²¹ Herceg Esterházy Pál nádor.

is minden tehetséggel azon leszek, hogy az hostilitást, melynek jó kimenetele igen biztalan szokott lenni, általam el ne kezdettessék. Elvárván azért az előbbeni levelemben megírt okokra nézve is, Felségedtől minden utakon módokon lehető, ezen erősségnek conservatiójára való, és mennél hamarabb leendő munkálkodását, kívánom, tartsa Isten Felségedet mindnyájunk örömére sok esztendőig szerencsésen, és maradok

Felségednek

Holtig alázatos híve
és szolgálja,
Sennyey István

27.

Munkács, 1711. május 22.

Szent-Ivány János brigadéros levele II. Rákóczi Ferencnek. Tájékoztatja a vár alá felvonult császári egységekről és egyéb katonai hírekről. Új rejtjelkulcsokat küldött. Minél gyakrabban várják a fejedelem leveleit.

Eredeti, végig saját kezű írás. MOL G 15.I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 22. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, Jó Kegyelmes Uram!

Máramarosban vagyom az Rabutin regimentje Actonnal,²²² Montecuculif Ugocsában Szőlőst²²³ Podsztavszki²²⁴ commandója alatt, itt Leffelholz²²⁵, Felsz és Stajnvill regimentyivel, s egynehány batallio gyaloggal, várván többet magához; jó volna talán az máramarossiakot és ugocsiakat [így!] distrahálni, ezeket pedig felverni és így megmenekednénk a bajtul.²²⁶ Kudrics²²⁷ járt kuruc képében az szélekre,²²⁸ Popovics²²⁹ Felségedhez kémségbe, ezek Károlyi tanácsából jártatják exploratorokat, mind Lengyelországba Felséged dolgainak kitanulására, Moldvába is az török háborúnak²³⁰ expiscalására. Ezen bizonyos alkalmatosságom lévén, kivált ha elmehetnek, íme új clavesseket küldtettem, de addig nem élek vélek, még válaszom nem jön, hogy vette Felséged, a ki talán lehet ezen alkalmatosság által, Horvát László²³¹ assecurált, bójőne, olly formán expediáltam és kivettem az tümlcebül, hogy Felséged adjon gratiát a fejének, ha azért elküveti s bójün, meg is érdemlé: ez semmit nem tud mondani, mivel az tümlöcbül vettem fel, ha kézbe akad is. Az előbbeni leveleimre való válaszáat elvárom Felségednek.

Hogy olyan szerelmes ábrázatú galanteria levelecskéket²³² íróm Felségednek, ne csudálja Felséged, okot akarok adni azzal Felségednek, hogy Felséged is szerelmeskedjék ugyan igazán velünk, mivel itt is talál állandó szeretetet Felséged, máskint nem várnék jót, ha nem szeret benünket Felséged.

²²² Karl Ludwig Acton, császári ezredes, Rabutin titkára és tolmácsa Erdélyben.

²²³ Nagyszőlőson.

²²⁴ Személyét nem tudtam azonosítani.

²²⁵ Georg Wilhelm Löffelholz báró, altábornagy.

²²⁶ A császári csapatok Munkács körüli elhelyezkedésére lásd Pálffy János jelentését a Haditanácsnak. Kassa, 1711. május 25. *Lukinich*: A szatmári béke tört. 403–408. o.

²²⁷ Minden bizonnyal azonos azzal a Kurdis (Kurtics) János labanc kapitánnyal, akinek huszárszázada 1711-ben Pálffy seregében szolgált. Lásd *Lukinich*: A szatmári béke tört. 222., 262. o. és *Mészáros*: Bene regi... 338., 346. o.

²²⁸ Ti, a magyar–lengyel határszélre.

²²⁹ Nem tudtam azonosítani.

²³⁰ Kissé bizonytalan olvasatú szó, esetleg: *táborának*.

²³¹ Személyére nincs adatom.

²³² Szent-Ivány ugyanis egészen kicsire hajtogatott leveleket írt Rákócziinak, hosszabb leveleit is ívrét hajtott félívekre írta, s ez a forma a hivatalos levelezésre már akkor sem volt jellemző.

Tegnapi napon írott kurta leveletem, tudom, vette Felséged, csak arra obtestálom Felséged, sűrűn járjon az levele Felségednek, non propter me, sed meos. Bercsényi vagy elment, vagy harragszik, vagy igen jól, vagy igen rosszul vagyon dolga, mert hallgat, de talán csak nem érkezik az írásra, vagy restelli, vagy nem látja szükségesnek lenni: jó szívvel látjuk ugyan az leveleket is, de jobbal az személyeket. En pedig tovább is maradok Felséged

alázatos szolgája,
igaz híve
SzJános

28.

Munkács, 1711. május 26.

*Sennyey István munkácsi parancsnok Károlyi Sándornak:
Ellenvetési a vár feladásával kapcsolatosan. A Károlyinét kikísérő hajdúkat küldje vissza.*

Eredeti, csak az aláírás saját kezű. MOL P 396. 1. Ser. V. №. 11 532.

Munkátsón, 26. Maji 1711.

Mint jó akaró Öcsém Uramnak!

Ajánlom Kegyelmednek atyafisságos szolgálatomat. Naminyi²³³ Uram által küldött Kegyelmed levelit kedvessem vettem, bízvást s méltán is küldhetett Kegyelemed itt maradt egyet-mássáért, mert már egyé tévén Isten bennünket, semmi ratio nem hozza magával az kártételt akármellyikünknek is; de a' mint látom, az német nemzet nem hadgya reánk Isten által meglett egyessölésünkkel nyugodalmát édes Hazánkunk exoperálni, hanem azon igyekeznek, hogy Rákóczy Ferenczel újabb szakadást indéthasson Nemzetünk közt s azzal veszeitse édes Hazánkunkat. Kit is keserves lélekkel látok által, hogy Munkátsnak illy pertinaciter és minden igaz ok nélkül való kívánással meglesz, de bár csak okát foghatnám meg elmémmel, vagy hogy ők vernék a' fejekben. Miért kell ezen az váron annyira kapni, mert csak ennek az nem bírásával Magyar Országot bizony el nem vesztí, s megvételeivel nem tészí magáivá [!] jövendőbéli királyunk: hanem elvesztheti bezzeg, ha elvételeivel ezen várnak okot ad az per qvaevis tam oportuna, quam importuna media könnyen megtörténhető újabb rehabilitójára való hadaknak introductiójára. Ellenben pedig könnyebben magáivá teheti örökös urának kezínél hagyással, eltávoztatván minden okot s irritamentumot, mellyek szándékjoknak végbenvételit praepediálhatnák. Mert hiszem ha magokéva teszík is Munkátsot, ha csak igazán meg akar törvényünkben tartani megkoronázandó királyunk bennünket, vissza kell adni Munkátsot az ő urának, s ha csak positive meg nem akar sérteni szabadságunkban, praesidiumot törvényünk szerint benne nem tar[t]hat: mert nem confinium. Ha pedig csak ebben sem tartja meg szabadságunkat, hogy higgyük el, hogy a' több szabadságunkat is meg fogja tartani, s consequenter hogy hogy várjunk nyugodalmas megmaradást Hazánkunkban, s királyunk is miként ígérhet magának securitast az csendes országlásban. Ne kívánja Munkátsot azért ne [!], hanem a szívit hódétsa magához az magyaroknak német uram; mert a' nélkül (kit is fegyverrel nehéz meghajtani), Magyar Országot csendessen s bátorságossan sokáig nem hiszem, hogy bírhasa akárki-csoda is. Viszi azért Naminy uram az templomhoz való appartmentumokat, adja Isten, legyen olly hathatós papjának s Kegyelmednek magának is könyörgésse, hogy Isten ő Szent Felsége az meglett egyességünket ne engedje senkinek (kik gonosz akaróink), felbontani. Mellyet hogy Isten adjon meg, én is szívbül kívánván, maradok

Kegyelmednek

igaz atyafi szolgája,
Sennyey István m. p.

P. S. A' melly hajdúink a' minap Menyem Asszonyt²³⁴ késértették, a' parolla szerint vissza kellene azokat küldeni.

²³³ A Károlyi család szolgálatában álló Naményi Mihály.

29.

Nagykároly, 1711. május 29.

Károlyi Sándor levele gróf Esterházy Dánielnek: miért nem látogat Károlyba.

Eredeti, végig saját kezű írás. MOL G 26. IV. 2. a. 73.cs.

Károly, 29. Maji 1711.

Méltóságos Groff, nekem jó Uram, kedves Bátyám!

Kegyelmed 23. hujus datált úri levelét veszem atyafiságosson, nem [!] elhiszem, egyenesen az Szent Lelket kerüli Kegyelmed, hogy csak körül-körül járja pusztás házamat, s magát meg nem alázza, holott szívessen kívánnék udvarlani s ugyanazért bátyám, Ebergényi invitatójára sem indultam, jobb mindketten ha idejön kegyelmeitek.²³⁵

Az Méltóságos Asszony²³⁶ is elkerülé ezen pusztámat, s nagyobb pusztámba szálla mai napon, az holott hamarabb éri az Szent Lelket, mert super aquas ferebatur spiritus ejus. Kit más-ként meg sem tudok vala, hanem Bátyámnak accludált Dudás Mihály²³⁷ levelébül, kit nem kétlem, Kegyelmeddel fog communicálni.

Az kassai gvardizon lisztája zászlója számát tovább is elvárnám Kegyelmedtül.²³⁸

Maradván Kegyelmed igaz szolgája,

Károlyi Sándor

[A levél üres oldalán más kézírással:] Franciscus Fischer Capitaneus Inclyti Regiminis Fervilliani.²³⁹ Joannes Mayer Capitaneus Leutenantus ex ejusdem Inclyto Regimine. Philippus, Leutenantus Pride ex ejusdem Inclyto Regimine. Franciscus Schönberger, Auditor et Secretarius ex ejusdem Inclyto Regimine.

30.

Stryj, 1711. május 30.

Török András udvarmester levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. Részletesen tárgyalja a fejedelemmel emigráltak gondjait, főleg ellátásukat, s egyéb híreket is közöl.

Eredeti, saját kezű írás. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Sztri,²⁴⁰ 30. Maji 1711.

Felséges Fejedelem, nekem nagy Kegyelmes Uram!

Felséged két rendbéli kegyelmes parancsolatját alázatos engedelmisséggel vettem, kikhez képest akarván elsőben az itt lévő cseléd oeconomiaival való tartása iránt való projectumát alázatosan

²³⁴ Károlyi Sándornét. (A „Menyem Asszony” megszólítás itt nem vér szerinti, fiatalabb nőrokonnak járó titulus csupán.)

²³⁵ Báró Ebergényi László császári altábornagy és Károlyi a pünkösdi ünnepek alatt találkozni kívántak, s miután értesültek róla, hogy Esterházy Dániel és felesége is az ő tájékukon utazik keresztül, szerették volna velük összekötni a találkoztót, ami végül nem sikerült. Lásd az ezzel kapcsolatos levelezést: *Mészáros*: Bene regi... 137., 139–141., 145–146., 149., 152. és 154. o.

²³⁶ Gróf Esterházy Dániel felesége, báró Cziráky Katalin, aki ekkor utazott Nagyszőlősről férjéhez, akivel hónapok óta nem találkozott.

²³⁷ Személyét nem tudtam azonosítani.

²³⁸ Esterházy Dániel Kassa parancsnoka volt, a várost 1711. április 26-án adta át Ebergényinek. Az adatkérés mutatja Károlyi érdeklődését a tények és események iránt.

²³⁹ Louis Fierville le Hérissey, francia megbízott Rákóczi mellett, egyben ezredes is volt, a felsoroltak valószínűleg az ő (ekkor már nem létező) ezredében szolgáltak.

²⁴⁰ Stryj, lásd a 19. jegyzetet.

megküldenem, ha Felségednek tetszik; mindazáltal ha uraiméknak egy asztalokra oconomisálunk is (az ki úgyis pénz nélkül nem lehet, és fundust kíván az victualék megszerzésére), de az köz rendnek és szolgáltnak az négyolturás napi fizetést Felséged részére alkalmatossabbnak ítélem, s úgy hiszem, magoknak is jobban fog tetszeni; mintsem sok felül lovak és más marhák elhagyásával ételekért járjanak; mindazáltal álljon Felséged kegyelmességében, miként méltóztatik parancsolni az iránt, közelítvén küldött heti pénznek kiosztásának terminussa, tovább mi formában parancsolja Felséged accomodatiójokat. Az munkácsi két hajdút expediáltam, felvett útjokat, az mint igyekeznek, Isten secundálni fogja. Az marhák és sertések iránt írtam Viskinek,²⁴¹ hajtassa ide, ideérkezésekig helyet szerzek nékik, az holl jól accomodáltathassanak. Fait, az inast,²⁴² értvén szükségesnek lenni Felséged körül, Felséged után küldöttem, több nála kívül úgy sem lévén, mivel Czirjaky még az Verchovinán elszökött mellőlem. Esterhass Antal uram tegnap az brigaderossal²⁴³ volt itt szomszéd faluban, mire mehetnek, nem tudom, mert még Pongráczék²⁴⁴ sem tértek meg, az Pelargus²⁴⁵ hajdúí pedig az Verchovinán háromfelé szakadtak; circiter 25[-öd] magával maradott az hadnagy az széleken, az többit meg nem tartóztathatta. Értettem, hogy Löffelholcz Munkács városában egy regiment gyalog némettel és kétezer magyar labanc és rácsággal volna; kik között Otlík György uram is jelen vagyon, s Pál fia embertelenkedik sokat.²⁴⁶ Mindezekben, elhittem magammal, másoktól Felséged bővebben informáltatik, mindazáltal tartozó kötelességem ösztönöz, az mit értek, azoknak megírására; kinek alkalmatosságával Felséged kegyelmes parancsolatját várván, magamat kegyelmességébe ajánlom, és maradok

Felségednek

Alázatos szolgálja,
Török András²⁴⁷ m. p.

P. S. Az pecér az midőn utánam kellett volna indulni, az hegyeken Munkács felé indult az kopókkal együtt, s lement; azolta végire mehetni nem tudok, bément-é, vagy másfele vette magát. Négy puskás eljött, s itt vagyon, azok iránt mit parancsol Felséged, alázatosan elvárom.

NB. Zalani²⁴⁸ felől Felséged mit parancsol?

[Más írással, hevenyészve:] Csatlós szolgálatot ha akarnak az jagerok vadászattal szolgálni. Dudás Németh Janko az onodi jager.

²⁴¹ Visky Sámuel.

²⁴² Fáy András.

²⁴³ Valószínűleg Ropp orosz gránátos ezredesről van szó, aki a cár megbízásából a Lengyelországba emigráló s cári szolgálatot vállaló magyar katonákat az orosz hadsereg részére átvette.

²⁴⁴ Pongrácz János ezereskapitány, aki ezekben a napokban vonult ki csapataival Lengyelországba.

²⁴⁵ Pelargus János hadnagy, majd kapitány, akit Rákóczi májusban a gyalogság összegyűjtésére küldött vissza az országba.

²⁴⁶ Ottlyk György udvarmeste és fia, Pál csak kényszerből követték Rákóczit Lengyelországba, s még májusban, szinte szökve visszatértek az országba. Lásd *Hopp: A Rákóczi-emigráció...* 17–18., 25–26. o.

²⁴⁷ Személyére lásd a 22. jegyzetet.

²⁴⁸ Rákóczi kíséretében 1711–1712-ben két Zalányi található: Pál kancellista és öccse, György, aki inasként szolgált. *Hopp: A Rákóczi-emigráció...* 45. o.

31.

Stryj, 1711. június 3.

*Török András levele Krucsay Istvánnak. Teljes bizonytalanságban vannak,
ha nem kap pénzt, nem tudja az udvari személyzetet ellátni.*

Eredeti, saját kezű írással. A záró gyűrűspeccétnek csak nyoma látható.

MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

[Külső címzés:] Tekintetes Nemzetes Vitézlő Krucsay István Uramnak, Felséges Urunk Intimus Secretariusának etc. Kedves Sógor Uramnak ő Kegyelmének. Javoro.²⁴⁹

[Más kézzel rávezetve:] Perceptae in Viszoczka²⁵⁰ 5. Junii 1711.

Sztri²⁵¹ 3. Junii 1711.

Bizodalmas kedves Sógor Uram!

Várván vártam mind ekkoráig Kegyelmed vigasztaló levelét, de úgy látom, az dicsősséges lakozások között csak elfelejtetünk mink elmaradott kezlőbárok;²⁵² bár csak dolgaink folyását érthetnénk, de sem az iránt való tudósítást, sem országunkban folyó állapotoknak mivóltát nem érthetjük, csak emésztődünk naponkint; majd költségünkbul is kifogyúnk, azután mit csináljunk, ha csak vagy egy, vagy másfelé elválását dolgunknak hamar időn nem exoperálja Nagyságtok s Kegyelmetek. Lelkem Sógor Uram, tudósítson valamiről, érthessünk valamit, mert sehonnan semmit nem értvén, ippen csak vajlodúnk;²⁵³ jóakarátját Kegyelmednek kötelesen megiszolgálom; az gyűllés meglesz-é odaki, és mikor, s mink mozgúnk-é, vagy csak távúlról nézzük? Ha mi más particularitásokról is nem terhelhetik tudósítani, kötelességgel vészem. Az udvar szükségére ha pénzt nem küldenek, én nem tudom, mit csináljak vélek, még tegnapelőtt kitölt idejek pénzek kiosztásoknak, soknak harmadnaptúl fogvást egy harapás kenyerek nincs. Már is az szolgák közül készülnek sokan, attúl tartok, nagy károkkal Uroknak, felfűzik [!] egykor lovokat, s seregestül elmennek. Kérem Kegyelmedet, emlékezzék Fogarasi²⁵⁴ Uramnak, küldjőnek valamit. Ezzel maradok

Kegyelmednek köteles szolgája, sógora,

Török András m. p.

²⁴⁹ Jaworów, lásd fentebb a 180. jegyzetet.

²⁵⁰ Wysocka.

²⁵¹ Stryj, lásd a 19. jegyzetet.

²⁵² Bizonytalan olvasatú szó, lehet: kozlőbárok (közlobárok) is; jelentését nem tudtam megállapítani.

²⁵³ Így! Bajlódunk, vajúdunk?

²⁵⁴ Fogarassy István főpohárnokmester.

32.

Munkács, 1711. június 4.

*Sennyey István munkácsi parancsnok II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek.
Ellenkezés a némettel, amelynek ereje növekszik. Sürgősen segítséget kér.
Pálffytól három havi fegyverszünetet kért, cserébe az alsó várat is hajlandó átengedni.*

Eredeti, részben titkos számjegyekkel, csak az aláírás autográf.
MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Munkátsón, 4. Junii 1711.

Felséges Fejedelem!

Miulta az német ideszállott, azulta mint egymás baráti valánk, hanem vasárnap²⁵⁵ hamis barátságát kimutatván, lopva a' marhánknak nagyobb részit elhajtá, lovat sokat vitt el, embert mintegy tizenhatot vágott, rabbul vitt el mintegy tizenkettőt, azulta pedig mint szaporodik, az gyalogja vagon már mintegy másfél ezer, az lovassa circiter kétezer, álgyjúja tizenkettő, kiben három vagon tizenkét fontos, a' többi apró, mozsárja pedig három, hanem a' mint hallom, megént most jün két regement gyalog több munitióval, a' mint veszem észre, még most csak a' malmunknak elrontására igyekezik, már kassok, fassinák mind készen vannak, gondolom az éjtzaka hozzá fog a' sánc csináláshoz. Egy szóval csak higgye el már Felséged, hogy mind Pálffy, mind a' német ellenség, noha Isten s világ látja, nincsen oka miért, s nem is hadgya könnyen Munkátsot; hanem Felséged siessen az succursussal, akár fegyverrel, akár placidioribus mediis, <mert nem az sokahoz>.²⁵⁶

Zay²⁵⁷ Uramot tegnap küldöttük Pálffihoz háromholnapi armistitiumért, csak engedje meg, <az alsó várat neki adom, mert az úgyis oda lesz, ha a malom elvész>. Hiszem még a' török háború meg<indul>, ednyihány <ezer muszka kijöhetne, vissza>mehetne. Az melly clavesrül²⁵⁸ Felséged ír, az megvagon, ha jól találtam, ha pedig nem, értse rá Felséged. Elvárjuk azért Felséged consolatióját, kit is Felséged expressus embere által méltóztassék küldeni, mert mi innét mindenkor nem küldhetünk, parancsolván kiváltképpen a' Krajnára, hogy ne bántsák embereinket, mert már csaknem olyan ellenségünk, mint az német. Pálffy Uramnak szóló Felséged levelit²⁵⁹ expressus emberünk által kívántuk elküldeni, de Löfföhloltz nem engedte, hanem maga bizonyos embere által küldötte.

Kívánom, tartsa Isten Felségedet szerencsésen, és maradjon
Felségednek

Alázatos igaz híve
és szolgálója
Sennyey István m. p.

P. S. A' kapcsossok meghozták Felséged levelit,²⁶⁰ de a' kit Öcsém Uram vitt,²⁶¹ arra még Felségednek válaszáat nem vettük.

²⁵⁵ Május 31-én.

²⁵⁶ Így! Nyilván a rejtjeles szöveg megfejtésekor történt értelemzavaró hiba.

²⁵⁷ Zay András báró, a karabélyosok ezredese.

²⁵⁸ Azaz: clavis = rejtjelkulcs.

²⁵⁹ Załuże, 1711. május 28. AR I/III. 676–677. o.

²⁶⁰ Valószínűleg azonos azzal a május végén írt levéllel, amely ki van adva: AR I/III. 678. o.

²⁶¹ Sennyey Ferenc lengyelországi útjára lásd a 26. sz. levelet.

[A titkosírással írt rész számjegyei és megfelelő betű- és szótagértékei:]²⁶²

110 = a	220 = m
21 = ad	75 = ma
41 = al	215 = mert
141 = at	255 = muszka
151 = az	305 = ne
32 = da	305 = ne
162 = du	325 = nem
232 = el	240 = o
302 = er	56 = om
372 = ez	30 = s
133 = gyi	207 = so
233 = ha	253 = soka?
313 = he	270 = sz
353 = ho?	40 = t
483 = in	50 = u
149 = jö	219 = var
204 = ki	259 = ve
210 = l	299 = vi
394 = le	60 = z
484 = lo	

33.

Kassa, 1711. június 10.

*Károlyi Sándor levele Sennyey István munkácsi parancsnoknak:
igyekezik a vár átadására rávenni.*

Eredeti, végig Károlyi Sándor saját írásával készült fogalmazat, javításokkal,
a címzett megnevezése nélkül. MOL P 396. 1. Ser. V. №. 11 531.

A levél egy szövegváltozatát június 11-i kelettel közli *Pulyai: Szatmári békeség. 217–222. o.*

Kassa die 10. Junii 1711.

Szolgálok kötelességgel kedves Uram Bátyámnak Kegyelmednek!

Szintén az midőn Méltóságos Generalis Feldt Marsall ő Excellentiájánál volnék, érkezik kegyelmed 7ma hujus költ ő Excellentiájának frott levele, s megunván már ő Excellentiája nem csak Kegyelmednek, hanem az gvardizonnak tött sok rendbeli hasontalan [!] izengetését s helytelen írásit is, nem ítélte szükségesnek méltónak válaszádsra is, mindazáltal ő Excellentiájátul ámbár nagy nehezen, Kegyelmednek való írásomra engedelmet nyervén, noha nem kétlem, talám unalmat is fog okozni Kegyelmed és allatta valói ellőtt, mindazáltal az én Nemzetemhez való igaz szeretetem és tökéletességem, úgy tudom az kik ellőtt ezellőtt helytelennek íteltetett vala, azoktul is már approbáltatott s helyben is hagyattatott. Azért ezen levelem által meg akarván tovább is aztat bizonyítanom, megnevezett Méltóságos Generalis annuentiájából Kegyelmedet atyafiságossan látogatom, s egyszersmind örvendek is azon, hogy Kegyelmed már allatta valóival együtt, maga

²⁶² A fentebb közölt változattól lényegesen eltérő, bonyolultabb rendszerrel van dolgunk, ahol nem csak betűket, de változatos betűkapcsolatokat is két- vagy háromjegyű számok helyettesítenek.

levelének continentíája szerint nem csak az ellenségesgedésnek [!] renunciál, és sem musqva, sem más külső segítségben reménségét nem veti, sőt Hazánknak nagyobb végsőbb pusztulására nem is kíván, hanem mind az Felsőes Császárné és koronás királyné regimenjén elméjét együtt az praesidiummal (valamint az Nemes Ország), az szerint megnyugtatta, kit sana mente nem is lehet disputálni. Mind az Felsőes Károly Spanyol Országi királynak koronázatjának ellenkezését is az Ország ellen Munkáczbul haszontalannak látja, s abbul magát ne[m] hogy kivonni, de inkább aval tartani magát kötelezi, nem különben az Szathmari Pacificatiót is helyesnek lenni aprobálja és mindenekben acceptálván, élni is vele kíván, de viszont hogy végezetre az várnak kéznél való hagyását minden igaz ok nélkül maga és az egész praesidium resolutiója ellen manuteneálja és megtartását kívánja, (ex praemissis) nem győzőm csudálni. Holott

1mo Az midőn Kegyelmed az Felsőes Császárné regimenjét aprobálja s mindenekben fejet hajtani az egész praesidiummal együtt ő Felsőségének ígéri és készségét devoveálja, mi lehet az oka, hogy mégis praesidiumját bévenni nem akarja.

2do. Azzal, hogy az praesidiumot bé kívánja az Felsőes Császárné részéről az Méltóságos Generalis Feld Marschall tenni, nem kívánta s nem is kívánja az Méltóságos Fejedelemnek sem várát, se pengi jószágát elvenni, mint az az békesség punctumibul is világosson kitetszik, hanem inkább sine omni praejudicio et bonorum Damno maga az Felsőes Császárné praesidiumja stipendiumja által ígértetett tartattatni is.

3io. Valamint hogy ha az háromheti terminus alatt az Méltóságos Fejedelem béjött volna, s az praesidiumot conditioi szerint bevette volna, s az egész jószágát bírhatta és szabadosson usuálhatta volna, úgy szintén ezuttán is, ha maga nagyobb securitására más mediatiók és utak által dolgoit complanálja s visszajön, ámbár praesidium leszen is benne, ugyancsak az szerint fogja bírni, usuálni egész jószágát.

4to. Valamidőn az Méltóságos Fejedelem az Felsőes Császár és Király halálát megértette s minden hostilitásoknak végét ítélte lenni, senkit ellenségének nem tartott, se magát annak nem tartotta, s közelebb is magát az szerént declarálja, mint az Nemes Hazának igaz tagjának Nemzete közé kell vala béjőni, annyival inkább, még az háromheti terminus ellőtt constálván az Felsőes Császár halála, ellőtte tartozott volna visszajőni, de mivel azt elmulatta, s az országgal egyet nem értett, fejet hajtani koronás királynéjának nem akart, sőt az békesség conditiojának, melyeket mindkét fél részén való magyarság országostul acceptált és az Felsőes Császárné s koronás Királyné is in eorum praesentia kegyelmesen confirmált és ki is adott, az kiért hadakozott, magát nem submitálta, sem resolutiojának nem annuált, hanem defensive ellenségének declarálta és Kegyelmetekkel együtt az hostilitást el is kezdette. Azért az Méltóságos Generalis is méltán kényszerítették az defendens ellenség ellen, és azok ellen is, valakik az békesség conditioi ellen járnak és aztat még szóval és valósággal is nem követik, offendens ellenségeskedést mutatni, nem csak maga ellen az Méltóságos Fejedelem ellen, hanem mindazok ellen, valakik mellette defensive is az Felsőes Császárné ellen fegyverkeznek és az egész Magyar Országi egyessége ellen járnak és attul különöznek.

5to. Másként is, confinium lévén Lengyel Ország felől azon erősség, vi legum Patriarum is tartozik az Ország csendességének megtartásáért, mostani conjuncturákra és szomszédásbeli hadakozásokra nézve az praesidiumot bevenni, és abbul származható diffendentiájának [!] eltávoztatására aztat acceptálni, Azért éppen csudálkozhatom rajta, sőt elmémmel meg sem foghatom, mi okon praetendálhatja Kegyelmed azt, hogy bele ne tétetődjék az praesidium, s mi okon írhatja azt, hogy nem ellenség, és az várát, jószágot azzal el akarják venni, mely mind hármot ex praemissis ki nem hozhatván, haszontalannak látok tovább sem állítani, sem vitatni, Kegyelmed maga ítélje meg, ha kinek Kegyelmed fejet hajt s azt nem követi Kegyelmed, az mit az Ország jóvára az confirmál, ratificál s az egész Nemzet acceptál, hanem inkább ellenne defensiót teszen, vallyon nem ellenség-e? Az ki az királyához s Hazája törvényéhez hitit letenni nem akarja, és Nemzetével egyet nem ért, valyon nem ellenség-e? Ezek világossak lévén Kegyelmetekben, attyafiságosson kérem s egyszersmind intem is Kegyelmeteket, allatta valóival együtt considerálja bölcsőn az végét az dolgoknak és se magát, se allatta valóit nem vesztegettesse s végső romlásra egész familiáját ne juttassa, mint sok eleven példák azokon (kik Hazájokkal, Nemzetekkel egyet nem értenek), ellőtünk vadnak, ha hirtelen nem is, de bizonyára valamint ezellőtt, szintén úgy ezuttán is fel kell adni magát Kegyelmeteknek, s akkor senki sem ád Kegyelmeteknek semmit, se veszedelméért, se pengi káraiért, s még az életek marasztása is kétséges, sőt Nemzetséges kitörülteste is megtörténhető.

De ha mostan Hazájához, Nemzetéhez való kötelességétül vizeltetve [!] Kegyelmetek üdőt nyerne és az mit szóval mond s kézzel írt, valósággal is megbizonyítaná s magát se offensive, se defensive az Felsőes Császárné és Királynénak, úgy per consequens az Országnek ellenségé[vé] nem tenné, s tartozó kötelessége szerént valójában fejet hajtana s magát az Méltóságos Fejedelem submittálná, az praesidium[nak] sponte sua engedelmességgel bevévésére sinceritást mutatna, nagyot mernék mondani, az által hamarabb megnyerhetné elmulatott idejét s periclitáltatott gratiáját, mint más mediumok által, s talám azuttán még többet is remélhetne az által, mint magában elképzeltetné, még azt is megnyerhetné, hogy az praesidium üdövel kivétettetnék bellölle; az mint errül legközelebb mostan érkezett confirmatiójából is kitetszik az Felsőes Császárnak, kit praesentibus annectálok, az Isten az lelkin veszen számot Kegyelmednek, ha Kegyelmed el nem olvastatja.

Mert ugyanis jól gondolkozván, ha mind az egész praemissakat consideráljuk, mire magyarázhatja ember az egy Munkáczban való megmaradását az Méltóságos Fejedelem embereinek és az királyné praesidiumjának bé nem vételét, bizonyára nem egyébre az diffidenciánál, melyben valamint az Méltóságos Fejedelemnek az praesidium bevitelében lehet diffidálni, nem különben más részinek is hasonló[an] lehet annak bé nem vételében, s hogy azért mindkét részről is sopiáltatnék, az sinceritas ütné helyre, kivel, hitemre írom, nagyobb securitást nyerne magának, mint Munkácz várával és abban maradandó három négyszáz emberrel.

A. Minthogy pedig ezeket pennával úgy le nem tehetni s meg nem magyarázhatni, hogy Kegyelmetek maga elméjét rajta megnyugtathatná, csekély elmém szerént tanácsossabbnak ítélném, ha Kegyelmetek még egyszer az Méltóságos Generalis ahoz értő, minden nyelven tudó expressussát kívánna, hogy de ore ad os mindezekrül maga elméjét illumináltathatná, és azon úttal mostan érkezett kegyelmes confirmationalissa is az Felsőes Császárnénak (melyben reménségünk felett való kegyelmessége többekben is, mint concludáltunk s reménlettünk volna, nagyobb mértékben bővön tapasztaltatik), in originali et transumpto repraesentáltathatnék és Kegyelmetek elméje is cum rationibus világosíttatnék, melyrül is ha Kegyelmed és az praesidium annuentiáját de loco et securitate modoque fogom venni, ámbár kevés reménségem legyen is megnyeréséhez, de teljes tehetségemmel azon lesznek, hogy az Méltóságos Generalis Feld Marschalk [előtt]²⁶³ mind addig instálok, hogy ha szintén maga közé kívánna is Kegyelmetek praemittált ahoz értő emberét, az ki lingua nativa is declaratiót tehetne, jó móddal bé fogja küldeni és Kegyelmetek ellőtt declaráltatni. Avagy ha arra nem inducálhatnám is, legalább Kegyelmetek minden statusbul és regementekből kiküldendő fő, közép s allacson renden levő tiszteivel és közlegényeivel is szemben létett s általa (de ore ad os veendő) declaratióit fogja resolválni.

34.

Stryj, 1711. június 11.

*Török András levele II. Rákóczi Ferencnek. Levél érkezett Munkácsról. Személyi ügyek.
A leveleket követelik a jószág bérleti díját.*

Eredeti, végig saját kezű írással. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Sztri, 11. Junii 1711.

Felsőes Fejedelem, nékem nagy Kegyelmes Uram!

Munkácsrúl az elmúlt este érkezvén két kapcsos hajdú Sennyei Uram levelével, kívántam tartóztatás nélkül Felsőgedhez alázatosan inviálnom, s magokat is elküldetem; mi karban legyenek az ellenséggel, tehessenek magok relatiót Felsőged elött, ítélem szükségesnek. Mindazáltal Felsőged kegyelmes parancsolatját örömet érteném: illy levelekkel jövő bizonyos embereket parancsolja-é kegyelmessen, hogy mindenkor magok is menjenek az levelekkel, vagy magok itt megtartóztatván, csak az levelek küldtessenek Felsőged után, mivel gyakrabban pénzes alkalmatosságokkal

²⁶³ E szó a mondat átfogalmazása miatt kimaradt, értelemszerűen pótoltuk.

esik expediálások, mivel az költséget szaporítjuk, de ha Felséged elmenni parancsolni méltoztatik, alázatosan kívánom magamat alkalmaztatnom ahoz. Tegnap Bácsmegyei²⁶⁴ uramat az étekgókkal és trombitással Felséged kegyelmes parancsolatja szerint expediáltam Felséged után, kikkel Groff Zicsy²⁶⁵ Uram is felszedvén magát, elment, jelentvén ő Nagyságának, Felséged parancsolta itten leendő accomodatióját, de non obstante eo, csak elment; kívánván bizonyos akaratját Felséged előtt proponálni. Az Sztarosztáné mindennap tudakozza, ha Felséged parancsolatját vészem-é hamar az 7000 lengyel forintos jószág árendálásárul, az hol az marhák accomodáltattak, egyebet nem mondhatok néki, hanem bizonytalan vagyok abban, leszen-é kedve Felségednek hozzá, vagy nem; de az pascuatióért leszen contentatiója, Felséged parancsolatját is minden nap várom, mely ha érkezik, leszen hírével, úgy látom, ha lehetne, mindenünkből egy órában fosztának ki, olly mód nélkül óhajtják pénzünköt. Isten, hiszem, Felséged szíves munkálódási által nem sokára megment tülök, kire hova hamarabb segítse ő Szent Felsége Felségedet, s dolgaink boldog végre való hozásával boldogítsa, szívessen kívánom, s maradok

Felségednek

Alázatos szolgálja,
Török András m. p.

35.

Munkács, 1711. június 12.

Zay András ezerekapitány II. Rákóczi Ferencnek: a Tankovics János elleni fegyelmi ügy; az újvári hadakat elbocsátotta. Szent-Ivány Jánossal és a hadakkal Rákóczihoz mennek.

Eredeti. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 237.

Kívül Thaly Kálmán kézírásával: Rákóczyhoz Lengyelországba.

Munkács, 12. Junii 1711.

Felséges Fejedelem, érdemem felett való Kegyelmes Uram!

Kívántam alázatosan Felségednek repraesentálnom Tankovics János kapitány ellen való inquisitiót és törvényes processust,²⁶⁶ tudván azt, hogy panaszt téssen ellenem: de kérem, addig is, még udvarolhatok Felségednek, az első információnak helyt ne méltóztassik adni, mert reflectálván Felséged sokszori szavaira, az obedienciát, még tisztje leszek, akarkinek is absolute megkívánom.

Az újvári hadak²⁶⁷ nem kívánván megvárni az capitulatiót, úgy magam tisztje is enyihány, íme elbocsátottam, tartván attul, ne következzék nagyobb confusio; magam pedig Brigadiros Sz. Ivanyi János Uram és több hadakkal csuportossan indulok, s valahol Felségedet feltalálom, elmegyek: azalatt is Felséged kegyelmességébe ajánlom magamot. Maradok Felségednek

Alázatos, hív szolgálja,
Zay András m. p.

²⁶⁴ Bácsmegyei Simon „ordiner főember” Rákóczi udvarában.

²⁶⁵ Gróf Zichy Pál győri kanonok, Rákóczi udvari papja.

²⁶⁶ Tankovics János Zay ezredének kompániás kapitánya volt, s egy táncmultság alkalmával történt összeszólalkozás miatt került árestomba. Június 3-án kelt hadbíróági tárgyalásának jegyzőkönyve ma is megtalálható a levél mellett. Az egyszerű fegyelmi ügyben mindössze ezredesének megkövetésére ítélték Tankovicsot, Zayt pedig a hadiszék arra kérte, hogy elégedjék meg a kapitány addigi fogságával.

²⁶⁷ Az Érsekújvár kapitulációja (1710. szeptember 24.) után az őrségből eltávozó és a kurucok oldalán tovább harcoló egységek.

36.

Munkács, 1711. június 12.

Szent-Ivány János beszámolója II. Rákóczi Ferencnek. Pálffy János nem fogadta el a négyhónapi fegyverszüneti ajánlatot, mire az őrség közt megindult a bomlás. A kapituláció elkerülhetetlen. Ő Rákóczihoz megy.

Eredeti, végig saját kezű írás. MOL G 15. I. 1. Caps. H. Fasc. 240.

Munkács, 12. Junii 1711.

Felséges Fejedelem!

Zai Pálfihoz való négyhónapi armistitium végett expeditiója, reménlem eddig tudára vagyon Felségednek. Tegnap érkezvén ő Nagysága, negationt hozott, az kin is az hadd igen megbódult, látván az ellenségnek mind szaporodását, mind napponkint való operatiói által közelítését: mivel pedig az szökés által igen meg gengyült [így!] az hadd, és láttuk, az két erősségnek²⁶⁸ deffenziójára, igen megszorodván az ellenség, nem vagyunk capaxok, determináltuk Zai megtérése után: bocsássuk el az lovas hadat, és aki elmarad az felső erősségektől Felséged után, elejekben adván az dolgot, sem Felséged után menni, akar lopva, akar fegyver alatt, sem az várak defenziójára magát resolválni absolute nem akart, négynél több nem találkozott az regimentemben, Bagossí 4, Turcsányi 2, kapcsolos egy sem, csak halálban haza kívánkozik; sőt most jött ki, volt olly factio között, fogdossák meg az tiszteket és adják kézbe az ellenségnek: és így nolle velle az capitulatiohoz köll fognunk, minden igaz ok nélkül, még most semmi defectussunk nem lévén pro hic et nunc; boldog Isten! melly nagy változás, melly nagy szerencsétlenség, még több kárunk nincsen az minapi casussal circiter 27. személynél az rabbokon és sebesseken kívül.

Én ugyan elvárom, mire vihetünk az capitulatiót, [így!] talán megszállja az Isten ámbár csak az tiszteknak is szíveket, az kik el fognak júni velem, talán effectuálhatjuk megeresztett zászlóval és dobbal elbocsát fegyverestül nagyobb bölcsületemre csak elementemben, [?] tudom, nem kedves vendége leszek Felségednek, de valamit teszen Felséged velem, én elmegyek; mert rajtam semmi el nem múlt, el sem múlik ezután is, Isten s világ tudja éjelli-nappali nyughatatlanságomat: mindezeket Istenre bízom, az gonoszokat jobbá teheti ő Szent Felsége. Én pedig maradok addig is

Felséged

alázatos szolgája,
SzIJános

37.

Kassa, 1711. június 14.

Pálffy János gróf teljhatalmú katonai parancsnok körlevele a megyékhez: rendelkezései a békés termelőmunka megindítására.

A Borsod és Zemplén vm. közgyűlési jegyzőkönyveibe iktatott példányokat közöljük: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vm. közgyűlési jegyzőkönyvei, 16. kötet, pag. 796–800. és Uo. IV. 2001/a. Zemplén vm. közgyűlési jegyzőkönyvei, 12. kötet, pag. 78–82.²⁶⁹

Mi, Erdődi Gróff Pálffy János. Vöröskő és Bajnócz várainak örökös Ura, Poson vármegyének hasonlóképpen örökös, Sárosnak pedig Fő Ispánja, Horváth Országnak Bánja, Fölséges harma-

²⁶⁸ Ti. Munkács felső és alsó vára.

²⁶⁹ Borsod vm. az 1711. július 16-án Aszalóban, Zemplén pedig a július 20-án Zemplénben tartott közgyűlésen hirdette ki és iktatta jegyzőkönyvebe a pátenst. Mindkét bejegyzés fényképmásolatát Oláh Tamás küldte meg számomra, segítségét ez úton is hálásan köszönöm! (Lásd még a bevezetőben a 11. jegyzetet.) A közlés során a Bánkúti Imre által kiadásra előkészített borsodi példányt vettem alapul, s csupán a pontatlan, hibás szöveghelyeket korrigáltam a zempléni alapján.

dik KAROL Spanyol, Magyar és Cseh Országai Királyunk Mezei Fő Marschalkja, Kassai Fő Generalissa, egy vasas ezernek obestere, és Magyar országai Fő Commendirozó Plenipotentiarius Generalissa. Adjuk tudtára mindenknek az kiknek illik, és kiváltképpen nemes vármegyék, városok és akarmi névvel nevezendő ezen Magyar Országban levő helységek minden rendeknek, tiszteinek, bírának és közönségesen minden lakosinak, ezen patens levelünk által. Hogy minekutánna Isten ő Szent Felsege boldog emlékezetű első JOSEPH Császár és koronás Király Kegyelmes Urunk ő Felsege plenipotentiáinkra bízott kegyes resoluciói mellett, már alkalmas esztendőktől fogvást tartó nemzetséges fegyverkezést lecsendesítvén, és az üdő alatt fenn említett Fölséges JOSEPH Királyunk e világból Istennek titkos rendelésiből lött kimúlásával, az Felseges Öreg Császárné és sopronyi országgyűlésében²⁷⁰ megkoronázott Magyar Országai Királynénkra szállván a gubernium, Fölséges harmadik KAROL Királyunk eljöveteleig királynéi autoritása szerint a' szatthári pacificatiónak punctumit hazánk, nemzetünk consolatiójára méltóztatván kegyesen confirmálni és maga confirmationalis ratificatióját is kezünkhöz küldeni, melynek is minelőtthe a nemes vármegyéknek originalisát ő Felsege megküldi, addig is in veris copiis kívánjuk transmittálni. Ahoz képest kívánván az már elkezdett csendességet és békességet állandóbbá tennünk, ezen alább megírt punctuatum feltett közönséges jóra célzó dolgokat, Plenipotentiarius Fő Commendansí autoritásunk szerint minden rendbeliekkel érdemlett²⁷¹ kemény büntetés alatt akarjuk és hadgyök szintül és megmásolhatatlanul observáltatnunk.

LEGESŐBEN is. Mivel már minden rendbeliek securusokká tétettek szabadságinknak állandóképpen leendő megtartásában, ha valamely nyughatatlan elmék titkon vagy nyilván valami zűrzavart koholni igyekeznének, szorgalmatos vigyázással lévén effélékre, valaki legkissebb illeténi állapotot is akárkik között észreveszen, nem csak híven és gyorsan illendő helyekre bejelentsék, de az haza csendes manutentiójáért üzzék, kergessék, fogják, persequálják és az jus gladiummal magistratusok²⁷² hosszas idővontatás nélkül szaporán exequáltassák is.

SECUNDO. A csendességnek szabad kereskedésnek (kivéve itt az saletrum, puszkapor és onnat²⁷³ való kereskedést, a' ki senkinek meg nem engedtetik), fel s alá való járásnak, jövésnek, menésnek megtartására minden rendek oly szoroson vigyázzanak, úgy az tolvajokra, orgazdákra, útonálló fosztogató praedálókra is, hogy azok (ámbar nem requirátlanék senki is, vagy nem parancsoltatnék), vigore harum persequáltassanak, sine discrimine exequáltassanak, máskint valaki határan olly gonoszság történnik és fel nem támad, persecutio nélkül az malefactor elébb áll,²⁷⁴ a' törtéendő kárnak refusiójára az ollyan helységek fognak kényszerítettetni, és ha a Magistratusok negligálják a' büntetés iránt való igazságnak kiszolgáltatását, efféle károkat magoknak kell megfizetni.

TERTIO. Kikre hogy a nemes vármegyék és városok jobban érkezhessenek, elébbeni parancsolatunk szerint is facultas engedtetik, sőt imponáltatik, hogy mezős és terjes²⁷⁵ földön ármányos katonákat, úgy hegyes tartományokon és districtusokon pedig hajdúkat is tehetségéhez képest való számmal fenntartsanak, meghitt, becsületit szerető hív tisztt alatt, úgy hogy ezen katonák és hajdúk, távoztatván a' szegénységnek zaklatását, szüntelenül járják a' mezőket és hegyeket, valahol legkissebb hírt hallják a tolvajnak, vagy azok orgazdáinak, minden kigondolható úttal móddal és mesterséggel megfogásán igyekeztvén, magistratusa kezéhez assignálják. Hogy ha pedig (kit nem vélnénk), ezen katonaságnak és hajdúságnak kiállításában a nemes vármegyék vagy városok talán²⁷⁶ remisse fáradoznának s elmulatnák, bizonyosok legyenek benne, hogy magunk s más

²⁷⁰ 1681-ben.

²⁷¹ E szó csak a zempléni példányban szerepel.

²⁷² A zempléni példányban így: *jus gladiumú magistratusok*.

²⁷³ A borsodi példányban így! A zempléniben helyesebben: *ónnal* (azaz a korabeli jelentésnek megfelelően ólommal).

²⁷⁴ Értsd: elmenekül, elillan, odébb áll. A zempléni példányban e szó helyett a hasonló hangzású és azonos jelentésű latin *elabor* magyaros ragozású alakja szerepel: *elabál*.

²⁷⁵ Így! Talán *térjes*, azaz *téres-tágas* értelemben? (Mivel a korabeli szóhasználatban *katona* alatt mindig lovas, *hajdú* alatt pedig gyalogos értendő, mindenképpen a terepviszonyokra utaló jelző.)

²⁷⁶ Ez a szó csak a zempléni példányban van meg.

Generalis Uraimék fognak katonákat fogadni, és reájok küldvén, duplann is meg kellett őket fizetni. Teljességgel pedig csak azon ármányosokra se támaszkodjanak, hanem a szükség úgy hozván magával,²⁷⁷ cum gentibus is persequálják és szomszéd vármegyékkel is correspondeálván, azokkal edgyütt üldözvén, extirpálják is elébb közelebb való commendóknak is hírt tévén, hogy azok is assistáljanak.

QUARTO. Az békességnek punctumi, mellyet fenn említett Fölséges Koronás Királynénk kegyes confirmatiója szerint ezen patensünk mellett minden vármegyéknek és városoknak, mint felül megírtuk, in copiis ím küldjük,²⁷⁸ minden rendbeliektől annak valóságos értelme szerint praevia publicatione observáltassanak. És mivel máris sok panaszkó vannak, előnkben is jötenek, hogy kiváltképpen az exauthorizált s hazaszállott vitézlő rendet, az pacificatióban adatott generalis amnistia ellen sokan magok privatumáért impetálják, üldözik és aggraválják, azért mivel sokszor említett Fölséges Királynénk által nem csak az conventiókor visszajött magyarságnak, de ezelőtt akarmikor az hívségre állottaknak is fejeknek, jószágoknak teljes gratiát és amnistiát adni méltóztatott. Publicáltassék kemény büntetés alatt, hogy hadgyanak békét nekik, igazságokban meg ne háborítsák, sött rendetlen háborgatók ellen igazságokig protegálják is. Ez elmúlt téli portiókat is tüllök semmi szín és praetextus alatt ne praetendálják, sőt Vice Ispán Uraimék se engedjék helytelenül való aggravatiójokat, hanem ha mi köz szolgálatok proportionate obveniálnak reájok á tempore redditus, igenis praestálják s alkudjanak edgyütt békével, s egymást ne keserítsék s mocskolják s persequálják, egyébaránt afféle egyenetlenségekkel a' publicumoknak is ártalmat okozhatnának, mellyet mindenképpen kemény animadversio és büntetés alatt eltávoztassanak, úgy hogy azon gravis animadversio alatt az hazaszállott Vitézlő Rend is magát ahoz alkalmaztassa s csendességben lakván, minden egyenetlenségeket eltávoztassanak.

QUINTO. Nem kevés hátramaradására esik Fölséges Urunk szolgálatinak, úgy a nemes vármegyéknek, földesuraknak is nagy kárára az jobbágyságnak egy vármegyéből másikba való szökése és transmigratiója. Mellyeknek hogy helységekben való visszaszállítatások annál hamarabb effectuáltathassék, publicálják a nemes vármegyék in gremio sui kemény intésekkel, hogy ki-ki elébbeni lakóhelyére (complanálván azt, a' mivel az helységek közzé tartoznának), menjen vissza, máskint militaris assistentiával is, mellyet a' nemes vármegyék s földesurak requisitiójára parancsolatunk szerint Generalis Uraimék okvetetlen adni fognak, kintelenítetnek az visszamenetelre. Akik talám még mostanában is²⁷⁹ elszökni akarnának, tetsessék oly rendelés, hogy mindenütt reájok jó vigyázás légyen, s ha utolérík, mások példájára is keményen büntetessenek meg, egyébiránt hogy annál is inkább megtartóztassanak az ilyen szökésre való²⁸⁰ hajlandó lakosok, Nemes Bihar vármegye semmiképpen ne engedje a' jobbágyságnak Berettyó vizén való általmenetelét,²⁸¹ hanem erre szorgalmatosan vigyáztasson s mindenképpen gátlást tégyen.

SEXTO. Az vizeken levő²⁸² réveket s más országokruval való passusokat szorgalmatosan és szorossan őriztessék, alattomban való révek és álutak elterültessenek s keményen²⁸³ bévágattassanak, fel s alá járások²⁸⁴ megvizsgáltassanak. minden estve takarodásra az harangok az faluban²⁸⁵ megvonattassanak, étszakai strázsák helységekben tartassanak, hogy történhető károkról határokon²⁸⁶ számot adhassanak, megfizetésére okot ne adjanak. Mindezeknek szorossabb megtartására az nemes vármegyék magok generalis gyűlésekben ne csak ezen patensünket publikálják, hanem az kegyelmesen confirmált pacificatióknak punctumit is figyelmetesen elolvassák, s született nyelvenn²⁸⁷

²⁷⁷ A zempléni példányban így: *az szükség úgy kívánván.*

²⁷⁸ Valóban, mindkét jegyzőkönyvben iktatva van a békepontok ratifikált szövege is.

²⁷⁹ A zempléni példányban így: *Akik pedig még mostanában is talám...*

²⁸⁰ A zempléni példányból ez az egyébként is felesleges szó hiányzik.

²⁸¹ A zempléni példányban fordított szórenddel így: *által való menetelit.*

²⁸² A zempléni példányban: *való.*

²⁸³ A zempléni példányból ez a szó hiányzik.

²⁸⁴ A zempléni példányban: *járók.*

²⁸⁵ A zempléni példányban: *falukon.*

²⁸⁶ A zempléni példányból ez a szó hiányzik.

²⁸⁷ Mindkét példányban így. Értsd: a lakosság anyanyelvén.

is megmagyarázzák, s az elolvasás után is egész vármegyékben levő helységekben elolvastassák és publikálják. Sőt, a' kik még hiteket le nem tették is, hogy ezen Fölséges Királyné kegyelmességében és pacificatiónak gyümölcseiben részesüljenek, letenni igyekezzenek, különben sem cselekedvén. Költ Kassán, die 14. Junii, anno Domini²⁸⁸ 1711.

Groff Palfi Janos m. p.²⁸⁹

RÖVIDÍTÉSEK

- AR I/III. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. III. (1710–1712.) (Archivum Rákóczianum, I. osztály, III.) Budapest, 1874.
- AR I/VIII. Székesi gróf Bercsenyi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más emlékezetreméltó iratai. 1705–1711. Közli: *Thaly Kálmán*. (Archivum Rákóczianum, I. osztály, VIII.) Budapest, 1882.
- Bánkúti:*
Dokumentumok... *Bánkúti Imre:* Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. (BTM Műhely 2.) Budapest, 1991.
- Bánkúti:* Források
Kassa védelméhez. *Bánkúti Imre:* Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 876–932. o.
- HK *Hadtörténelmi Közlemények*
- Hopp:* A rákóczi
emigráció ... *Hopp Lajos:* A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. (Irodalomtörténeti füzetek, 80.) Budapest, 1973.
- Lukinich:* A szatmári
béke tört. A szatmári béke története és okirattára. Közzétette, történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyarország újkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.) Budapest, 1925.
- Mészáros:* Bene regi... Bene Regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója (1710–1711). A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a mutatókat összeállította *Mészáros Kálmán*. A latin nyelvű naplót fordította és jegyzetekkel ellátta *Bánkúti Imre*. A latin nyelvű szövegrészeket lektorálta *Tóth Gergely*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2010.
- MOL Magyar Országos Levéltár
- Nagy:* Mo. csal. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék-köt. Pest, 1857–1868. (Nyolc kötetbe rendezett reprint kiadás Szakály Ferenc kísérőtanulmányával, 1987.)
- Pulyai:* Szatmári
békeség. *Pulyai János:* Szatmári békeség. S. a. r., a bevezetőt írta, a jegyzeteket és mutatókat *Mészáros Kálmán* közreműködésével összeállította *Bánkúti Imre*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2007.

²⁸⁸ A zempléni példányból ez a szó hiányzik.

²⁸⁹ A zempléni példányban latin aláírással: Comes Joannes Palfi m. p.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TULIPÁN ÉVA

Szigorúan ellenőrzött emlékezet

A Köztársaság téri ostrom 1956-ban

Argumentum

MŰHELY

BARKÓCZY PÉTER – BARTHA TIBOR – KOVÁCS ÁRPÁD – PADÁNYI JÓZSEF – TÖRÖK BÉLA

ZRÍNYI-ÚJVÁR 1664. ÉVI OSTROMÁBÓL SZÁRMAZÓ VAS- ÉS ÓLOM- LÖVEDÉKEK ANYAGSZERKEZETI VIZSGÁLATAI

Bevezetés

A Zrínyi-Újvár területén folyó kutatómunka eredményeként az elmúlt évek során számos olyan hadtörténeti szempontból is fontos lelet került felszínre, amelyek a történelmi aspektusuk mellett, archeometallurgiai szempontból is érdekességet jelentenek. Ezen leletek döntő része Zrínyi-Újvár 1664. évi, törökök általi ostrománál használt tüzérségi és gyalogsági lövedék. A leletek kormeghatározását megkönnyíti, hogy a területen csak egyetlen ostrom zajlott le – 1664 júniusában –, és az ostromot követően a várat a török felrobbantotta, amelyet a későbbiek során sem építettek újjá. Így tehát különböző ostromok leletkeveredése teljes bizonyossággal kizárható.¹

Az évek óta tartó kutatásban a Zala, illetve Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum mellett a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (korábban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) munkatársai is részt vesznek. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós Belezna–Órtilos között egykoron elhelyezkedő erődítményének kutatása egyszerre szakmai feladat, kaland és kötelesség az egyetem polgárainak.

A kutatási területről előkerült ólomlövedékek, mozsárbombák, illetve azok lőportöltete tekintetében már korábban is történtek anyagvizsgálatok.² 2012-ben a leletek tudományos vizsgálata terén további előrelépés történt, amikor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, illetve a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Kutatócsoportja (ARGUM) úgy döntött, hogy a fémleleteket további vizsgálatoknak vetik alá. A vizsgálatokat 2012. február–június között a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Kutatócsoportja végezte.³

A vizsgálatok elsődleges célja az volt, hogy kémiai összetétel, valamint makro- és mikroszerkezet vizsgálatok által választ – esetenként inkább csak megerősítést – kapjunk arra vonatkozóan, hogy az egyes leletminták, milyen anyagból, illetve – feltételezhetően – milyen technológiával készültek, valamint az egyes leletmintákból milyen azonosítható gyártási sajátosságokat lehet megállapítani vagy azokra következtetni. A vizsgálatok további céljának tekintettük, igazoljon vagy elvessen egyes, a kutatók által korábban tett feltételezéseket, vagy éppen eddig is ismert dolgokat megerősítsen.

¹ Zrínyi-Újvár kutatásáról és annak 1664. évi ostromáról lásd: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2012. (A továbbiakban: Zrínyi-Újvár emlékezete, 2012.)

² *Költő László*: A Zrínyi-Újvár kutatása során felszínre került leletek elemanalízise. In: Zrínyi-Újvár emlékezete, 2012. 101–103. o.; *Sándorné Kovács Judit*: XVII. századi mozsárbombák lőportöltetének vizsgálata műszeres analitikai módszerekkel. In: Uo. 114–119. o. és színes melléklet.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem a vizsgálatokhoz az alábbi leletmintákat adta át: egy 14 cm átmérőjű, tömör ágyúgolyót (1. ábra), egy félbevágott mozsárbombát (2. ábra), egy mozsárbomba-repeszt (3. ábra) és 5 darab ólom muskétagyolyót (4. ábra).

Mintavétel és vizsgálati eszközök

A vizsgálatokhoz az alábbi mintavételezések történtek:

Az ágyúgolyó egy kiálló darabja került kisméretű mintaként eltávolításra, amelyből csiszolat készült. A minta vizsgálatát Zeiss AxioVert40 mikroszkóppal végeztük, normál és polarizált fényben egyaránt.

A mozsárbomba-repeszből töretminta és csiszolati minta készült. A töretet Zeiss Stereo Discovery v1.2 sztereo mikroszkóppal és Zeiss EVO MA 10 típusú scanning elektronmikroszkóppal (a továbbiakban SEM) vizsgáltuk. A csiszolati mintát SiC-os csiszolóváston való csiszolást követően $3\mu\text{m}$ -es gyémánszemcséket tartalmazó polírozó pasztával políroztuk, majd az elkészült csiszolatot nithallal marattuk. A mikroszerkezetről Zeiss AxioImager M1m mikroszkóppal készültek felvételek.

A félbevágott mozsárbomba esetén, a bombafalból egy kb. 15×30 mm-es, ék alakú minta került eltávolításra. A már ismertetett módon csiszolat készült, melyet AxioImager M1m mikroszkóppal vizsgáltunk. Ezen túlmenően a bomba „lőport” tartalmazó részének két helyéről vettünk mintát.

Az ólom muskétagyolyókból 3 darabot vágunk ketté, amelyekből szintén csiszolat készült. Ebben az esetben a csiszolatkészítés kiegészült egy $1\mu\text{m}$ -es gyémántpasztás polírozással, az említett $3\mu\text{m}$ -es pasztával végzett polírozás után. A maratás ezeknél is nithallal történt. Korábbi tapasztalatok alapján a legjobb előkészítési módnak ez bizonyult. Az optikai felvételek Zeiss AxioVert40 mikroszkóppal, az elektronmikroszkópos vizsgálatok pedig a már fentebb megnevezett scanning elektronmikroszkóppal (SEM) és EDAX energiadisziperzív mikroszondával készültek.

Eredmények

Ágyúgolyó

A minta mikroszerkezete az 5. ábrán látható. A sötét, szabálytalan alakú fázisok grafitok. A szövetkép teljes egészében megfelel a vas-karbon rendszer vas-grafit eutektikumának, ami $4,27\text{w}\%$ karbontartalomnál képződik a kristályosodás során. A mintában más fázist a grafiton és befoglaló mátrixon kívül nem láttunk. A mikroszerkezeti ábra egyértelműen mutatja, hogy a mátrix anyaga nem homogén (5. ábra), a polarizált megvilágítás fényben pedig az is jól kivehető, hogy a mátrix apró szemcsékből áll (6. ábra). Még nagyobb nagyításban látható, hogy a grafit mellett nem ferrit⁴ található, aminek egyensúlyban lennie kellene, hanem perlit⁵ (7. ábra). Polarizált fényben is jól megfigyelhetőek a perlit kolóniák (8. ábra).

³ Dr. Török Béla, csoportvezető, Dr. Barkóczy Péter és Kovács Árpád, anyagvizsgáló kutatók.

⁴ Vas-karbon szilárd oldat.

⁵ Ferrit és vas-karbid szabályos lemezes eutektoidja, $0,8\%$ karbon-tartalomnál keletkezik 723°C hőmérsékleten a kristályosodást követő lehűlés során.

A szövetszerkezet-vizsgálat alapján megállapítható, hogy az ágyúgolyó alapanyaga valószínűleg eutektikus összetételű (4.27w% karbon). A mikroszerkezet alapján következtetni lehet arra, hogy az ágyúgolyó gyártói ismerték ezt az összetételt, miután ez a legalacsonyabb olvadáspontú vas-karbon ötvözet. Ebből következik, ami a tárgy jellegeből is, hogy öntéssel készült. Az ágyúgolyó lassan hűlt, a kristályosodás egyensúlyban ment végbe. Ellenben a hűlés nem elég lassan történt ahhoz, hogy a továbbiakban is egyensúlyi folyamat menjen végbe. Ekkor ugyanis ferritet kellene találnunk a grafit mellett. Ehhez a folyamathoz jelentős karbon diffúzió szükséges, amit ha gyorsított hűtéssel akadályozunk, akkor az nem megy végbe. Ehelyett perlit kialakulása következik be. A hűlés, a kristályosodás során elegendően nagy lehetett, mert sehol nem látható ferrit a mikroszerkezetben, ami gyakran megjelenik a perlit mellett, ha a hűlés lehetővé teszi. Az így kialakult szövetszerkezetnek – és így az ágyúgolyónak magának is – jóval nagyobb a szilárdsága, mint ha ferrit lenne a grafit mellett. Vélelmezhetően ezzel az ismerettel is rendelkeztek az ágyúgolyó készítői.

Ennek megfelelően vagy olyan formába öntötték az anyagot, ami biztosította számukra ezt a lehűlési sebességet, vagy kibontották a golyót a formából, amikor megszilárdult, és hagyták, hogy vörösszáz tartományából a levegőn hűljön. Visszatérve a kristályosodásra, mint később a mozsárbombán és a repeszen látható lesz, a kristályosodás nem egyensúlyban rideg, alakíthatatlan, a dinamikus hatásoknak nem ellenálló szövetszerkezethez vezet. Ebben az esetben feltehetően azért igyekeztek a grafitos kristályosodást elérni, hogy az ágyúgolyó a dinamikus hatásoknak jól ellenálljon és így töltsse be feladatát.

Repesz

A repeszből a mintavétel oly módon történt, hogy a külső felülettől a belső felületig láthatóvá váljon a minta mikroszerkezete (9. ábra). A mintáról készült mozaikképet a 10. ábra mutatja. Ezen látható, hogy a repesz belső és külső területe jelentősen eltér egymástól. Ha megnézzük a töretekéről készült felvételeket, akkor ugyanezt látjuk (11–12. ábra). A 11. ábrán rideg törést látunk, a 12. ábrán pedig eutektikus grafitfészkek láthatók a töretfelületen. Ebből következik, hogy a 10. ábra kerek barna foltjait ugyancsak eutektikus grafit alkotja.

Nagyobb nagyításban látható, hogy a külső felület közelében ledeburitot⁶ találunk, kevés perlitté átalakult ausztenit⁷ dendrittel. A repesz tehát öntéssel készült, ami a vizsgált tárgy jellegéből is következik. Az összetétele minimális értékkel kisebb, mint az eutektikus összetétel. Véltetően a mozsárbomba készítőinek ennek az összetételnek az elérése volt a célja. A ledeburit világos befoglaló mátrixa vas-karbid (13. ábra, világos területek), ami körbe veszi az ausztenit rudakat (amelyek később a lehűlés során perlitté alakultak át). Ez az elrendeződés nagy keménységet biztosít az anyagnak, ellenben törekeny, a dinamikus hatásokkal szemben nem ellenálló ötvözet jön létre. Egy mozsárbomba esetében tulajdonképpen ez a cél. Véltetően a készítői ismerték ezt a hatást. Ez a szövetszerkezet csak

⁶ Vas-karbon 2w% karbont tartalmazó szilárd oldatának és a vas-karbidnak eutektikuma. 4.3w% karbon-tartalomnál kristályosodik 1148°C-on.

⁷ Vas-karbon 2w% karbont tartalmazó szilárd oldata.

gyors hűtéssel jön létre, ezért jó hőelvonó formába kellett önteni a vasat. A mozsárbomba kialakítását figyelembe véve, a töltéshez alkalmazott üreget mag alkalmazásával kellett létrehozni (14. ábra),⁸ ami akkor sem vezet el elég hőt, ha jó hővezető, ennek megfelelően a belső oldal felé egyre csökkenő lehűlési sebesség mellett kristályosodik a fémtömeg. Így a belső oldal felé haladva a falvastagság 2/3-ánál megjelenik a grafit perlitel körbefogva (15. ábra).

Mozsárbomba

A mozsárbomba falából kivett minta szinte mindenben megegyezett a repesznél látható mikroszerkezettel, azzal a különbséggel, hogy kevesebb ausztenit dendrit látható benne. Ebből következtethetünk arra, hogy ugyanazzal a technikával készítették, mint a repeszt. A bombafal töretének képét a 16. ábra mutatja.

A mozsárbomba „lőpor” tartalmazó részének két helyéről (17. ábra) apró minták kerültek lepattintásra:

1. közepéről – sötét színű „lőpor”,
2. gyújtócső környékéről – sárga színű „lőpor”.

A vasburok anyaga rideg, 1.88% Mn-tartalmú öntöttvas, igen nagy szemcseméretű karbonnal (durva eutektikus grafittal). Ez gyakorlatilag könnyen repedő, gyenge minőségű alapanyagot eredményezett.

A sötét színű „lőpor”-nak nevezett minta zömében vasoxidos, 3.43% S, 0.3 % K és a 0.49% Mn mellett magas FeO tartalmú. Olyan, mintha a bomba belsejét vasporral, vasreszeléssel töltötték volna fel a lőpor mellett, amely vaspor az idők alatt erősen oxidálódhatott (18. ábra).

A gyújtócső környékéről vett minta 12.68% S- és 6.69% K-tartalmú, átmeneti jellegű anyag (19. és 20. ábra).

A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a bomba belsejéből vett minták lőpor komponenseket már csak részben tartalmaznak, de már nem tekinthetők lőpornak.

Ólomgolyók

Az ólom muskétagolyók mikroszerkezete a 21. ábrán látható. A mikroszerkezet nagyon finom, ami gyors hűlésre utal. A szerkezetben apró dendritek láthatók, amelyek mellett a sötét foltok mikrodúsulás eredményei, ami alátámasztja, hogy a golyók öntéssel készültek. A mikroszerkezetből olyan mértékű hűlésre lehet következtetni, hogy valószínűleg fém formába történt az öntés. A mikroszerkezetben emellett nagyobb méretű poliéderez fázisok is láthatók. Nem nagy számban vannak jelen, de mindegyik golyóban megtalálhatók.

Elemezve a golyók mikroszerkezetét, szinte csak ólom jelenlétét látjuk (22. ábra). A mikrodúsulást és a poliéderez fázisokat létrehozó elem nincs az ólomgolyóban akkora mennyiségben, hogy az EDAX mikroszkóp ki tudja mutatni. A fázist megelemezve je-

⁸ Lásd Négyesi Lajos: Két mozsárbomba Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromából. In: Zrínyi-Újvár emlékezete, 2012. 112. o.

lentős mennyiségű ónt és bizmutot találunk. Az ón jól oldódik az ólomban, kristályosodás közben ilyen fázis nem alakul ki. Vélhetően az ónt a lövedék keményítésére adagolták kis mennyiségben az ólomhoz. Az ötvözetet maga a golyót öntő készíthette, és a két fém összeolvasztásakor maradhatott vissza kis mennyiségű fel nem olvadt ón ötvöző, mely zárvány formájában jelent meg (23. ábra). Az ón azon kívül, hogy keményítette az ólmot, és ezáltal „testet” adott a golyónak, egyben csökkentette az ólom olvadáspontját is.⁹

Az elem spektrumok elemzése során viszont nem csak ón, mint ötvöző volt kimutatható, hanem volt olyan elem spektrum is, amelyen az ón mellett bizmut is megjelent. A bizmutnak hasonló hatása van az ólomra, mint az ónnak, azonban ebben az esetben a bizmut valószínűleg az ólom nyersanyagban található szennyezőként szerepelt, és így került az ólomgolyóba, mint zárvány (23. ábra).

A vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy a Zrínyi-Újvár helyszíni kutatásánál előkerült ólomlövedékek, mozsárbombák készítői magas szintű anyag- és öntési ismeretekkel rendelkeztek, s az ezzel a szaktudással létrehozott, a rombolásra tökéletesen alkalmas, hatékony eszközöket sikeresen alkalmazhatták a vár 1664. évi ostroma során.

ÁBRÁK

1. ábra. Ágyúgolyó

2. ábra. Félbevágott mozsárbomba

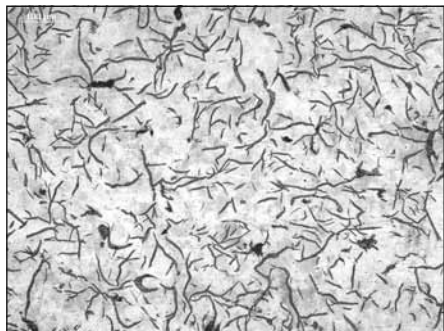

3. ábra. Mozsárbomba repesz

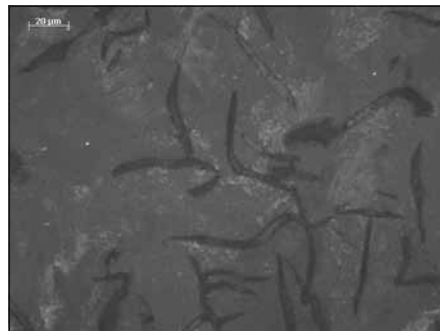

4. ábra. Ólom muskétagolyó

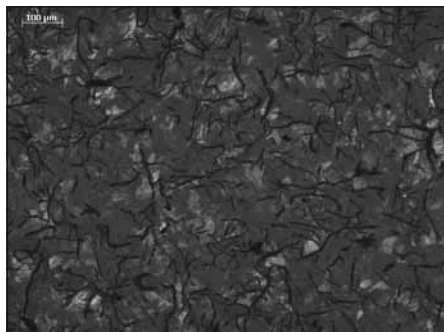
⁹ $T_{\text{olv (Pb)}} = 327^{\circ}\text{C} \Rightarrow T_{\text{olv (Pb-Sn)}} = 183,3^{\circ}\text{C}$.

5. ábra. Az agyúgolyó mikroszerkezete

8. ábra.
Polarizált fényben jól láthatóak a perlit kolóniák

6. ábra.
Az 5. ábrán látható terület polarizált megvilágításban

9. ábra.
A mintavétel helye a repesznél

7. ábra.
Az agyúgolyó mikroszerkezete nagyobb nagyításban

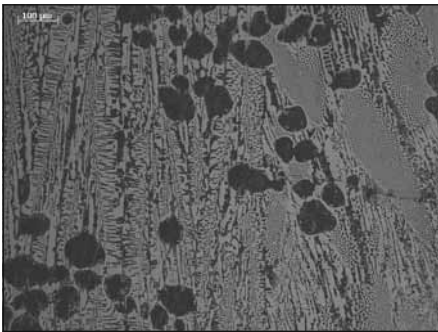
10. ábra.
A repesz csiszolatáról készült mikroszkópi mozaik felvétel. A jobb oldala mutatja a belső felülethez közeli területet

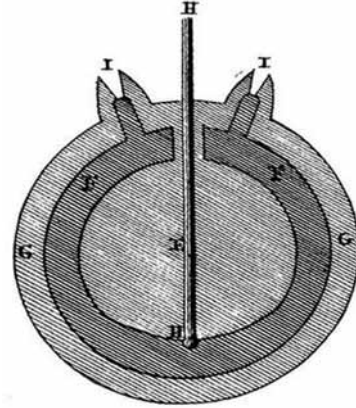
11. ábra.
A repesz töretfelülete 8x-os nagyításban
a külső felülethez közel

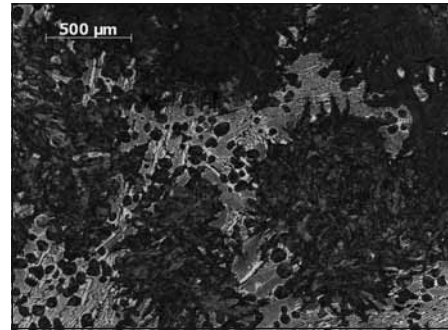
12. ábra.
A repesz töretfelülete 8x-os nagyításban
a belső felülethez közel

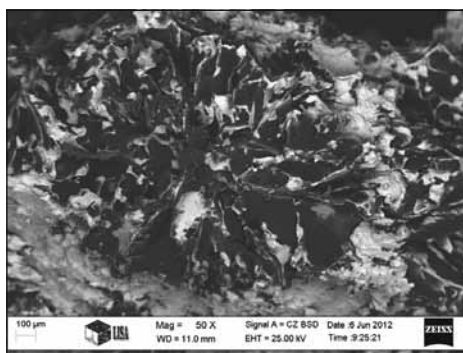
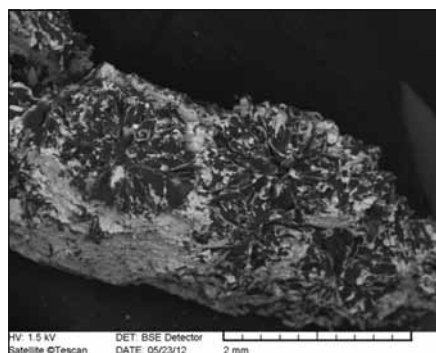
13. ábra.
A repesz mikroszerkezete
a külső felülethez közel

14. ábra. Mozsárbomba öntőminta
(E – mag, F – mozsárbomba,
G- öntőforma héj,
H – pozícionáló farúd, fémcúccsal a végén)

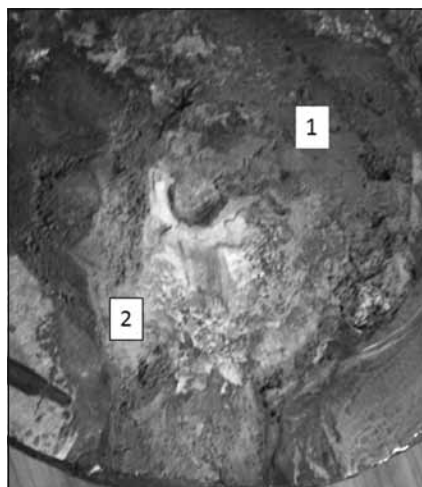

15. ábra.
A repesz mikroszerkezete a belső felülethez
közel

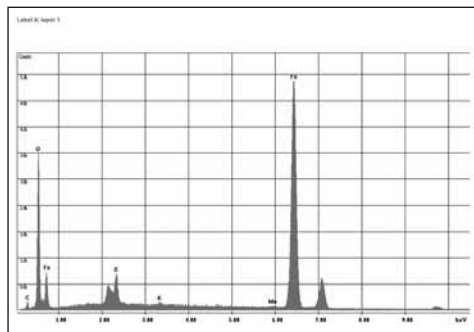
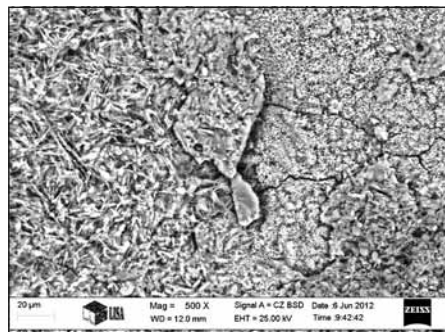
16. a-b ábra.

A mozsárbomba vasburok töretének elektronmikroszkópos felvételei (eutektikus grafitcellák)

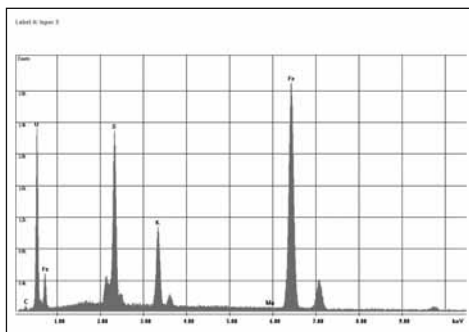
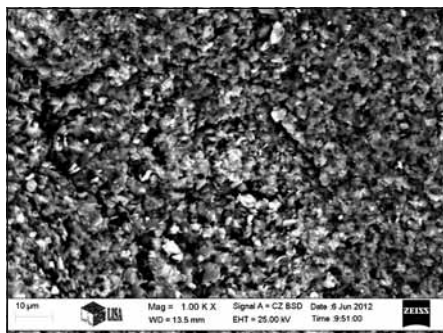
17. ábra.

A mozsárbomba lőport tartalmazó részének két helyéről – a közepéről (sötét színű „lőpor”), a gyújtócső környékéről (sárga színű „lőpor”) és a vasburok közepéről („töret”) apró mintát pattintottunk le

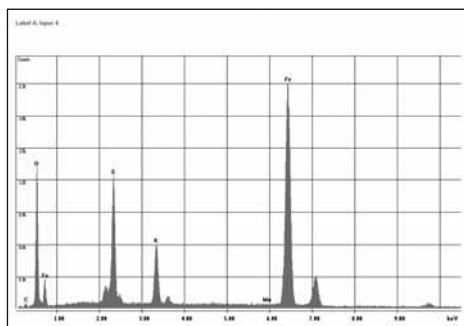
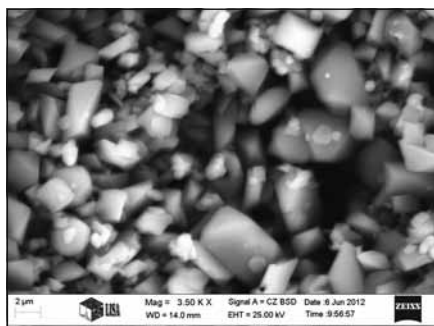
18. a-b ábra.

A bomba közepéből származó minta SEM felvétele és röntgen spektruma (sötét színű „lőpor”)

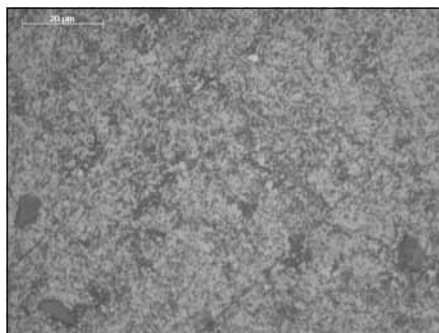
19. a-b ábra.

A gyújtócső környékéről származó minta SEM felvétele és röntgenspektruma.
(sárga színű „lőpor”)

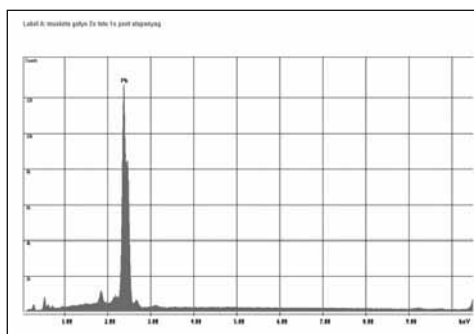
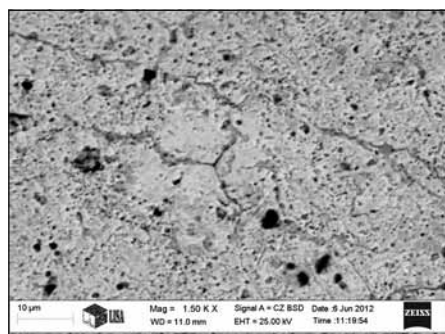

20. a-b ábra.

A gyújtócső környékéről származó minta SEM felvétele és röntgenspektruma.
(sárga színű „lőpor”)

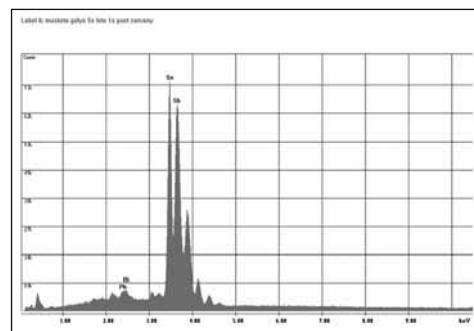
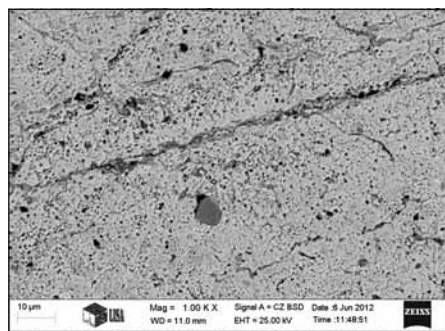

21. ábra. Az ólom muskétagyólok mikroszerkezetében látható poliédres fázisok

22. a-b ábra.

Az ólom muskétagolyók mikroszerkezetének SEM felvétele és az alapanyag röntgenspektruma

23. a-b ábra.

Az ólom muskétagolyóban található zárvány SEM felvétele és röntgenspektruma

FÓRUM

DEMMELE JÓZSEF

KITALÁLT TÖRTÉNELEM VAGY SZAKMAI TRADÍCIÓ?

Fontos szaktudományos problémát vetett fel a *Hadtörténelmi Közlemények* Kiss Balázs recenziójának¹ megjelentetésével és Czigány István válaszcikkével.² Elfogadható-e a Szlovákia (Slovensko, Slovakia) szó használata a történész diskurzusban, ha egy olyan korszakra vonatkoztatjuk, amikor államjogi értelemben nem létezett az önálló Szlovákia? Úgy vélem, Kiss Balázs rendkívül fontos problémára világított rá, cikkének argumentumai viszont, az érzelmi viszonyulás dominanciája és a sérelmi diskurzus használata miatt roppant problematikusá váltak (elsősorban erre reflektál Czigány István is hozzászólásában). Ugyanis, ahogy minden sérelmi beszédmódnak, úgy a magyarnak is korlátozott az érvényességi köre: e beszédmódra kívülről tekintve a belülről szilárdnak tűnő érvek nem mindig állják meg a helyüket. Azzal pedig, hogy a recenzens egy szlovák könyvet bírált, írásának (a *Hadtörténelmi Közlemények* olvasói mellett) automatikusan címettségévé váltak azok a szlovák történészek is, akik a magyar sérelmi diskurzus érvrendszerét aligha fogadnák el. Nem gondolom, hogy a magyar és a szlovák történészeknek minden szakmai kérdésben meg kellene egyezniük egymással, de azt igen, hogy ez esetben bőségesen rendelkezésre álltak volna szakmailag kevésbé támadható, a szerző mondanivalójának befogadását megkönnyítő érvek. Hiszen a Kiss által felvetett probléma nagyon is releváns, mivel nem csak a szóban forgó könyvvel, hanem a szlovák történetírás számos produktumával szemben megfogalmazható, kár lenne tehát, ha a nem megfelelően megválasztott érvrendszer miatt elsikkadna egy esetlegesen pozitív hozadékokkal is járó szakmai vita.

Amikor az első professzionális szlovák történészek, Daniel Rapant, Alexander Húščava vagy Branislav Varsík megpróbáltak válaszolni arra a kérdésre, hogy „mi a szlovák történelem”, a fő rendező elvet az etatizmusban látták meg.³ A múlt minden olyan mozzanata, amely az önálló (cseh)szlovák államiság felé mutatott, érdekes volt számukra, és minden, ami a későbbi végeredmény, Szlovákia (Csehszlovákia) megalakulása szempontjából mellékszálnak tűnt, inkább mellőzötté vált.⁴ Ezt az újonnan alakult állam tudományossága

¹ *Kiss Balázs*: Vladimír Segeš et al. Slovakia Military Chronicle. (Perfekt, Institute of Military History – Ministry of Defence of Slovakia, Pozsony, 2009. 202 o.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 294–296. o.

² *Czigány István*: „Vajon kinek a (had)történelme?” Néhány gondolat egy recenzió kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 543–546. o.

³ *Viliam Čičaj*: Šlachta – staronový problém slovenskej historiografie. Česko-slovenská historická ročenka. Brno, 2005. 11. o.

⁴ Ez leglátványosabban a nemesség és azon belül is a szlovák anyanyelvű nemesség történetének a mellőzésében, valamint a szlovák nemzeti mozgalom katolikus történetének az ignorálásában mutatkozott meg.

szempontjából nézve alapvetően logikus gyakorlatot azonban egészen a huszadik század utolsó évtizedéig nem bírálta felül és nem módosította a szlovák történetírás. A Szlovákia megjelölés használata tehát nem más, mint ezen etatista szemlélet továbbélő hagyománya. Napjaink szlovák történetírásában három viszonyulást érdemes elkülöníteni:

1. Vannak olyanok a szlovák történészek között (nem is kevesen), akik többnyire kerülnek az 1918 előtti korszak leírásakor a Szlovákia megjelölés használatát, vagy legalábbis megoldandó szaktudományos problémaként tekintenek rá.

2. Ezzel szemben a szlovák kollégák talán nagyobbik része automatikusan, de bármiféle offenzív szándék vagy rosszindulatú megközelítés nélkül, a szakmai tradíciókban meggyökerezett kifejezésként használja, nem tudatosítva a szóhasználatban rejlő oximoront. Véleményem szerint egyébként ide tartozik a szóban forgó kötet is, valamint Dušan Kováč *Szlovákia története* című könyve. A szlovák eredetiben ugyanis a szerző sokszor használja a „na Slovensku” kifejezést az 1918 előtti korszakra vonatkoztatva. Már a borítószövegben (és ezt követően persze még számos alkalommal) figyelmezteti az olvasót, hogy a szlovák történelem, döntő részben két államalakulaton belül játszódott le, ez pedig a Magyar Királyság és Csehszlovákia.⁵

3. És persze vannak olyan esetek is, ahol leleplezhető a szándék, hogy a szerző, akár a források tudatos eltorzítása árán is elfedje a terület valódi államiságát, ez utóbbi eset azonban egyrészt ritka, másrészt a „main stream” szlovák történetírás által is erősen bírált gyakorlat.

Az ókor, a középkor és a kora újkor esetében nem ismerek olyan szakmai érvet, amely alátámaszthatná a szlovák történetírás jelentős hányadának eddigi gyakorlatát. Nem létezett csak szlovákok által lakott vagy szlovák elitek által dominált államalakulat, de a XVIII. század utolsó évtizedéig még a társadalom nagy alrendszerében sem regisztrálhatunk valamilyen speciálisan szlovák nemzeti szerveződést. Magától értetődőnek kellene lennie, de az eddigi gyakorlat tükrében mégis le kell írni: nem használható olyan állam neve egy adott kor leírásánál, amely abban a korban nem létezett. A Szlovákia szó használata a XIX. század előtti múlt leírására semmivel sem jobb, mintha az NDK harmincéves háborúbéli szerepéről, a középkori Olaszországról, az Amerikai Egyesült Államok Kolumbusz általi felfedezéséről vagy épp Magyarország honfoglalás előtti történelméről íránk. Nem gondolom persze, hogy azonnal át kellene írni az összes szlovák szakkönyvet, de azt igen, hogy a területmegnevezésekre vonatkozó szakmai elveket tudatosabban lehetne érvényesíteni ebben az esetben is.

A modern nacionalizmus kezdeti korszaka és az első világháború közötti időszak esetében már nem állíthatjuk ezt ilyen határozottan. Nem lehetetlen érveket hozni a szó használata mellett, ugyanakkor éppen sokrétegűsége miatt ez esetben különösen fontos lenne, hogy az adott szerző tisztázza, mit ért „Szlovákia” alatt.

A Slovensko szót ugyanis ekkoriban már viszonylag széles körben használták a szlovák értelmiségiek – nemcsak a nemzeti mozgalom radikálisabb, a szlovák önállóságot végcélként kítűző képviselői. A leggyakrabban ugyanakkor nem a mai értelemben, egy (akkor nyilván még csak elképzelt) államalakulatként, hanem egy szimbolikus-imaginárius térként hivatkoztak rá, amely a szlovákul beszélők összességét, illetve az általuk

⁵ Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

lakott földrajzi területet jelentette. Ez a földrajzi terület azonban csak részben fedi a mai Szlovákia területét. E fogalom végleges tisztázásához fontos lenne például megvizsgálni, pontosan milyen területet érthettek alatta. A vegyes lakosságú területeken és városokban vagy a szlovák diaszpóra és a dél-alföldi szlovák tömb esetében használták-e a korban a kifejezést, és ha igen, milyen kontextusban? Sokatmondó mindenesetre, hogy a korszak legfontosabb szlovák értelmiségije, Ludovít Štúr úgy mentegetőzött egy barátjának levele rövidsége miatt, hogy éppen kocsin ül, Pozsonyt („Břetislava”) már elhagyta, de még nem érkezett meg „Szlovákiába”.⁶ Sőt, a szónak volt egy még ennél is szűkebb értelmezése. Amikor a szlovák nemzeti mozgalom tagjai 1847-ben egy, a Vág folyó mellett fekvő városkába, Csejtére utaztak egy tanácskozás miatt, Liptószentmiklóson béreltek egy tutajt, s több emlékiratban is olvashatunk arról, hogy „erről az útról azt beszélik, hogy Csejtére egész Szlovákia egy tutajon utazott”.⁷ Szlovákia tehát ez esetben már nem egy tényleges vagy szimbolikus területet, nem is a szlovákság egészét jelenti, csak a modern nacionalizmus által életre hívott szlovák nemzeti mozgalom szűk körű, néhány tucat fős tagságát.

Ám a Slovensko szóhoz a korban már államjogi törekvések is kapcsolódtak. 1849-ben például a szlovák nemzeti mozgalom Bécs oldalán harcoló képviselői e néven (is) illették az általuk a császártól kérelmezett önálló szlovák államalakulatot. A szlovák vezetők tervezetei azonban nem valósultak meg, és amikor újra felvetődött egy autonóm szlovák terület kérdése, arra már egy másik megjelölést használtak. 1861-ben ugyanis minden korábbi és minden későbbi korszakkal szemben valóban hangsúlyos volt (legalább jelszavak szintjén) a nemzeti megbékélés politikája, így a szlovák igények megfogalmazói (elsősorban Štefan Marko Daxner és Ján Francisci) a magyar politikai elitből esetlegesen elutasítást kiváltó Slovensko szó helyett a felső-magyarországi szláv kerület (Okolie, Dištrikt) megnevezést használták. Ezzel is azt akarták kifejezni, hogy a szlovák területet nem a magyar államból kiharóztatva, hanem azon belül, annak részeként képzelik el. A magyar politikai elit azonban a szóhasználatától függetlenül a magyar állam integritása elleni támadásként értelmezte a megfogalmazást és elutasította a javaslatot. Ennek ellenére a szlovák autonóm területre sokáig az Okolie kifejezést használták.

Látható, ha egy történész a XIX. századi szlovák nemzeti mozgalom, a szlovákság, netán a szlovák államjogi törekvések történetét választja témájául, találhat érveket a Slovensko szó használatára, ám a számos jelentésréteg miatt minden esetben körültekintően kell eljárnia. A szónak éppen e sokrétűség miatt problémás a fordítása is. Angol vagy épp magyar nyelven még körültekintőbben lenne célszerű használni, mivel számos félreértésre adhat okot.

Tegyük hozzá, az sem mindig jó megoldás, ha a szerző a „Szlovákia” helyett „a mai Szlovákia területén” kifejezést használja. Ez anakronizmus, hiszen a történet nyelvi megformálásába az esetek többségében szükségtelenül kerül bele az információ, hogy a területen majd évszázadokkal később létre fog jönni egy nemzetállam. Azaz: a középkori, illetve kora újkori Felső-Magyarországon még senki nem tudhatta, hogy a „mai Szlovákia területén” éli le az életét, a kifejezés tehát erősen determinálja a múlt leírását, sőt, oly-

⁶ Ludovít Štúr Ján Šafáriknak 1838-ban. *Štúr, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 3. Dodatky*. Ed. Jozef Ambruš. Bratislava, SAV, 1960. 14. o.

⁷ http://www.zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1#ixzz25yGp5Mry (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. szeptember 21.)

kor kifejezetten abszurd megoldásokat eredményez. *A szlovák történelem lexikona* című, szlovák történészek által írt, magyarul is kiadott kézikönyv magyar fordítója is használta például a „mai Szlovákia területén” kifejezést a Szlovákia helyett, ha az indokolt volt. A Könyves Kálmán által, 1105-ben megszüntetett Nyitrai részfejedelemséget bemutató címszó utolsó mondata így hangzik: „A fejedelemség címerét a kettős kereszt alkotta, amely átkerült a magyar állami címerbe is, mint a mai Szlovákia (Felső-Magyarország) szimbóluma.” Hiába a zárójeles pontosítás, a mondatban mégiscsak az szerepel, hogy a középkori magyar állam címerébe bekerült az 1993 utáni Szlovákia jelképe.⁸

A probléma tehát roppant összetett. Az esetek döntő többségében egy régi szaknyelvi tradíció automatikus továbbéléséről van szó, nem pedig a „magyar történelem” offenzív „kisajátításáról”. Ahogy a szlovák történelemmel kapcsolatos elmélkedés során oly sokszor, úgy talán ehelyütt is érdemes lehet a kiváló (és a Szlovákia kifejezést egyébként szintén problémásan használó)⁹ Lubomír Liptákra figyelni, aki már 1997-ben azt írta: „akarva-akaratlanul a történelmi Magyarországnál és Csehszlovákiánál kötünk ki. Mert valójában csak e két államalakulat története révén tudjuk bizalmas közelségből, részletelesen és a közvetlen érintettség érzésével szemléltetni, mit jelent az államfő és a parlament viszonya. Mi az a rendszer, mi az a rezsím, mi a hatalmi központ és az önkormányzatok, a gazdaság és a politika viszonya, mik az állami pénzügyek, az adók, a vámok, a bíróságok, a büntetés-végrehajtási intézetek, a külkapcsolatok és a geopolitikai érdekek, tehát a jelenségeknek és viszonyoknak az a sokasága, amelyen az állam alapul, és amelyek történelmi tapasztalataink összességét alkotják. Nem lehet arról szó, mint ahogy néha elhangzik, hogy legalább részben »kisajátítsuk« a történelmi Magyarország és Csehszlovákia történetét, inkább szellemi és politikai tőkénk restitúciójáról beszélhetünk.”¹⁰ – Nem gondolnám, hogy a liptáki kijelentések élesen ellentétben állnak a szlovák történészek szakmai elveivel, ez esetben viszont érdemes lehet a szóhasználatban is tudatosabban igazodni ezen elvekhez.

⁸ *A szlovák történelem lexikona*. Szerk. Dušan Škvárna. Ford. Kulcsár Mónika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.

⁹ *Lubomír Lipták: Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava, Kalligram, 2011.

¹⁰ *Lubomír Lipták: Milyen történelemre van szükségünk?* In: *Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról*. Pozsony, Kalligram, 2000. 77. o.

SZEMLE

SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁSOK A IX–XI. SZÁZADBAN

Előtanulmány a korai magyar történelmének fordulópontjairól

(*Szegedi Középkorász Műhely sorozat. Szeged, 2011. 416 o.*)

2011-ben jelent meg a Szegedi Középkorász Műhely könyvsorozatában Szabados György 416 oldalas monográfiája, melyben elsődlegesen Bolyai János Kutató Ösztöndíjának munkálatait összegezte. A munka elkészítésének indíttatásáról a Bevezetésében kaphat tág képet az olvasó. Míg közben a Szegedi Középkorász Műhely hagyományait követő szerző megkísérli áttekinteni a kora középkori államiság és a modern államiság összefüggéseit vizsgáló irodalmat, éles polémia bontakozik ki a lapokon a szegedi kutatók álláspontjával szöges ellentétbe állítható pécsi „államtörténeti iskola” képviselőivel, akiknek újabb munkái kétség kívül „megtermékenyítően” hathattak e könyv elkészítésére.

Az első magyar nagyfejedelem személyéről szóló kezdő főfejezetben Szabados eddigi nagyívű historiográfiai kutatásainak összefoglalója végül egy másik szegedi kutató, Tóth Sándor László érvelésének bírálatába torkollik, akivel szemben a szerző konklúzióként a kérdéstről szóló sok évszázados történetírói polémiában Álmos személye mellé teszi le a voksát.

A második fő fejezet – a címadás értelmében – a munka egyik fő sarkalatos pontja, amely az első, IX. századi magyar államalapítás körülményeit, mibenlétét taglalja. A DAI-ban található részletes információk alapvető elutasításának szellemében a szerző – hadtörténeti szempontokra hivatkozva – elveti az államszervezés folyamatában a „túlzó” kazár befolyás lehetőségét is, s helyette Anonymus *Gestájának* „olvasatát” tartja előrébb valónak és hitelesebbnek, mintegy rehabilitálva ezzel a vérszerződés szerepét a kora-középkori kutatásban.

A harmadik fő fejezet a Kárpát-medence birtokbavételének körülményeit vizsgálja, bő teret adva az avarság továbbélését kimutató újabb régészeti eredményeknek. Ezen eredményekre építve a szerző széleskörű kritikát gyakorol a korábbi, a morva és bolgár jelenlét „túlzó” fontosságát hirdető nézetek felett is.

A negyedik fő fejezetben a X. századi Magyar Nagyfejedelemség államszervezetének kérdéseit boncolgatja, s a korábbi vitákat feltérképezve végül – az általa nagyrabecsült Hóman Bálint és saját mestere, Kristó Gyula nézeteivel ellentétben – arra az álláspontra jut, hogy a X. században már nem számolhatunk a korábban feltételezett „törzsi államok” jelenlétével a Nagyfejedelemségen „belül”, amit szerinte a X. századi rendkívül intenzív hadi aktivitásról szóló források nemhogy cáfolnának, hanem épp megerősítenek.

Az ötödik fő fejezetben ennek a megállapításnak a következményeit érvényesíti a Koppány vezér és István nagyfejedelem közötti küzdelem forrásait vizsgálva, kettejük harcát a dinasztia belüli főhatalomért folyó küzdelemként értelmezve.

A hatodik fő fejezetben Álmos nemzetségének szerepét vizsgálja a keresztény királyság keretei között, annak megalapításától a dinasztia férfi ági kihalásáig, rámutatva a dinasztia szerepének feltűnő stabilitására.

A hetedik fő fejezetben a szerző – visszatérve a historiográfia témaköréhez – a magyar történeti emlékezet alakulását vizsgálja az ősgestától a XVIII. századi történetírók koráig. E fejezet egyik legfontosabb megállapítása, hogy mennyire árnyaltan kellene látni a hitelesnek tekinthető szóbeli hagyományozódás időhatárait a hazai szakirodalomban meghonosodott „automatikus” 70–80 évhez képest.

Mint ez a rövid áttekintés is jól mutatja, Szabados olyan átfogó képet igyekezett felrajzolni munkájában, amelynek több témaköre akár külön-külön is hasonló méretű monografikus feldolgozást érdemelne. A szerző stílusa polemikus, sőt, sokszor kimondottan provokatív, így remélhető, hogy egyes részterületek kutatóival termékeny viták fognak a jövőben kialakulni. Igen szerencsés is lenne, ha az egyre inkább régészeti „territóriumma” váló magyar őstörténet kutatás visszakapcsolódna a hazai történettudomány középkor-kutatási főáramába, sőt, netán más tudományterületek művelőinek érdeklődése is feltámadna a tágabban értelmezett témakör iránt. Mivel Szabados maga is „előtanulmánynak” címezi művét, és az előszóban is annak gondolatfelvető jellegét hangsúlyozza, bízom benne, hogy a várhatóan kialakuló diskurzusból ő maga is sokat profitál majd.

Itt és most azonban, e folyóirat tematikájának megfelelően, csupán a szerző által gyakorta használt hadtörténeti érvanyag egyes elemeiről szólnék. Az már az előszóból is kiderül, hogy a téma vizsgálatok szerinte „szükséges a hadtörténeti szempontok erősebb érvényesítése” (6. o.), amelyvel messzemenően egyet is lehet érteni. Az azonban, hogy ez milyen formában, milyen eszközökkel történik, legalább annyira fontos, mint maga a felvetés. E tekintetben nagyon nagy óvatosság és körültekintés szükséges, mivel a hadtörténeti megfontolások általában csupán részei, egyfajta „építőkövei” a szerző bonyolult, néhol többlépcsős vagy indirekt érvrendszerének.

Normatívák és kategóriák

Szabados adottságként kezeli, hogy a nomád népek hadművészetében lettek volna olyan „ököl-szabályok” – mint az első sorokban harcolók alárendelt helyzete –, melyekre minden további nélkül, axiómaként támaszkodhat a kutatás. Így a sok szempontból homályos 933. évi bizánci–, „türk” ösz-zssecsapás jelentős „többlettartamot” nyer művében, mivel „a besenyők az elő vonalban küzdenek, ami a steppei harcok kultúra törvényszerűségei szerint alárendelt mivoltukra bizonyoság” (154. o.)

Saját tapasztalataim az ilyen esetekben arra intenek, hogy a régóta „egy nyomon” járó hazai kutatásban axiómaként kezelt megállapítások mögött nem árt előbb fellelni a kellően széles és megalapozott „forrásfedezetet” is, mivel rendre kiderült, hogy ezek mögött az „örökérvényűnek” tűnő megállapítások mögött gyakorta igen szűk forrásanyag vagy épp igen leegyszerűsítő forráskezelés áll. (Ez esetben én például még annak sem találtam nyomát a rendelkezésemre álló fordításokban, hogy a több napos ösz-zssecsapás alatt a besenyő vezérlet napján a besenyő fővezér által kirendelt előcsatározó hadinépet egyáltalán besenyők alkották volna.)

Hasonló „csapdahelyzeteket” tartogathat az is, ha az európai tudományosság hagyományait követve, egymást kizáró fogalompárok mellé próbáljuk rendezni egy-egy probléma megoldási lehetőségeit. A IX. századi Kárpát-medence etnikai viszonyait tekintve Szabados meghatározó jelentőségűnek tartja a következőket: „a századelő hadi eseményeinek kapcsán kétféle jogállásban tűnnek elénk avarok: a Suda Lexikonban Krum bolgár kán hadifoglyaiként, viszont Scriptor Incertusnál és Pseudo-symeonnál bolgár zsoldban álló harcosokként. Márpedig a hadifogságba esett, illetve zsoldba fogadott katonák helyzete annyira ellentétes, ráadásul egyazon időszak szereplői, így ezek a körülmények kizárják azt, hogy az avarság ugyanazon csoportjairól lenne szó.” (117. o.)

Az adott korszakban a látszat ellenére ez a két fogalom mégsem rendelkezett feltétlenül egymást kizáró jelentéssel: jól ismert példák szólnak róla, hogy mind a bizánci császár, mind a cordobai kalifa haborús nélkül saját katonái közé sorozta a kezébe került „türk” hadifoglyokat, akiket ezek után – ha csak katonai telepesként le nem telepítették őket valahová – az udvarában az uralkodók mellett szolgáló gárdákban „alkalmazva” bizonyos nézőpontból éppúgy zsoldosnak kell tartanunk, mint ahogyan a muszlim világban ezen évszázadokban egyre jobban elterjedő rab-szolgakatonákat (gulámokat, mamelukokat) is. A kora középkori kelet-európai fejedelmi kíséretnek „internacionalizált” világa tehát lehetséges magyarázatot kínálhat erre az ellentmondásra – feltéve, ha elfogadjuk a „zsoldosság” ilyesféle értelmezését. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fent említett két forrás adatai biztosan megfeleltethetők lennének egymásnak, de azt igen, hogy ezt pusztán logikai alapon kizárni nem lehet.

Hasonló probléma merül fel Sarkel kapcsán: miként lehet „értelmezni” egy erősítés funkcióját? Épp a kérdésfeltevésben megmutakozó nyitottság, a gondolkodást új utakra terelő megközelítési mód miatt értékelhető nagyra Polgár Szabolcs Sarkel váráról/váraitól szóló tanulmánya, mely-

nek eredményeit Szabados is elismeri ugyan, ám a „Sarkel-probléma” esetében mégis ragaszkodik a hagyományos kérdésfelvetéshez: „hanem az ekképp feltett kérdés sem változtat azon a tényen, hogy Sarkel erőd volt és nem egy békés objektum: felépítésének pusztá ténye háborús célt szolgál, a valamiért és valami ellen együtt értendő; marad a magyarok elleni védekezés lehetősége.” (117. o.)

A középkori erődítések funkciói azonban nyilvánvalóan sokfélék voltak, ha maga az erődítés értelemszerűen katonai jelentőséggel bírt is. Például bármilyen ellenséges támadás esetén nyilván katonai funkciói voltak a kora Árpád-kori ispánsági földváraknak is, az ország belsejében épült várak esetében talán mégsem a legadekváltabb kérdés az, hogy vajon „ki ellen épültek” ezek a békeidőben elsősorban igazgatási és gazdasági központoknak számító objektumok. Azaz a váraknak békeidőben is lehettek nagyon fontos feladatai – sok esetben épp az, hogy garantálják a fennálló „békét”.

Egy olyan, a kutatás számára mind a mai napig igen „képlékeny” bizonyuló, sok tekintetben ismeretlen birodalom esetében, mint a kazároké, még abban sem lehetünk száz százalékosan biztosak, hogy Sarkel „pusztán” határvárként lenne értelmezhető, hisz – amint arra a kutatás már rámutatott – bizonyos időszakokban más és más funkciója lehetett az erősségnek: épp úgy lehetett a térség népeit uráló, a kazár fennhatóságot demonstráló megerősített hatalmi központ, mint a Dont átszelő kereskedelem ellenőrzését szolgáló erődített vámszedő hely...

A forráskritikáról

Szabados több ponton is határozottan állást foglal a magyar őstörténet kutatásában hagyományosan elterjedt – már-már elharapódzott – forrás „javítás” és kutatói „hiperkritika” ellen, ami egy ennyire forrásszegény téma tekintetében gyakorta nem több, mint teljesen önkényes eljárás. (Jó példa erre a könyvben a kazár–magyar együttműködés időtartamának meghatározásával foglalkozó munkák története.) Az egyes források állításainak „megrostálásakor” azonban a szerző sem tartózkodik bizonyos „hiperkritikus” megjegyzésektől (pl. Levedi történetét illetően vagy Álmos és Árpád viszonyának esetében), illetve egyes állítások „gyöngítésétől”, amelyek ezután sajátos „helyiértéket” kapnak érvrendszerében.

Ez a tendencia rajzolódik ki a magyar államszervezet kialakulásában Kazáriának juttatott szerep átrajzolása esetében is.¹ Ebben az az érdekes, hogy a DAI-ban foglalt ismeretek kritikáját épp a DAI más részeinek felhasználásával, hadtörténeti érvekkel is támogatni kívánja a szerző, amikor a kazárok elleni bizánci fellépés lehetőségeit, potenciális szövetségeseit bemutatva, arra a következtetésre jut, hogy „a fenti részekből a Kazár Kaganátus egy könnyen megszorítható országgént tűnik elő, amiről bajos elképzelni, hogy több oldali fenyegetettség közepette bábállam szervezésével foglalkoznék.” (102. o.)

Azon túl, hogy önmagában is komoly értelmezésre szorulna, hogy vajon pontosan mit is jelenthetne a IX. században a – szakirodalomban úgy látszik már meghonosodott – kazár „bábállam” kifejezés, és természetesen hosszasan lehetne tünődni egy ilyesféle „államalakulat” szervezésének esetleges kárán vagy hasznán (gondoljunk csak például a középkori moldvai vajdaság és a Magyar Királyság meglehetősen ambivalens viszonyára), mindenképpen érdemes figyelembe venni azt a fontos körülményt, hogy ha a Kazár Kaganátus nem jelentett volna a X. században komoly veszélyt a bizánci érdekekre, aligha szenteltek volna ekkora figyelmet az ellene való fellépésnek. (Ami pedig a bizánciak által megtámadni, illetve megtámadtatni kívánó fél erőforrásainak nagyságára utalhat: az Omeljan Pritsak által értelmezett cambridge-i irat szerint a kazárok alán segítségével sikeresen vissza tudták verni a bizánciak által szervezett burtász–türk–bolgár–besenyő koalíció támadását is.) Természetesen továbbgondolásra érdemes a szerzőnek az a felvetése is, hogy „fel-tűnő, hogy a kazárok semmit sem tettek a lázadó kabarok magyarokhoz fogadása ellen: egyetlen kútfő sincs arról, hogy a kaganátus megkísérelte volna megakadályozni vagy legalább megtorolni e legyőzöttségében is jelentős harcértékű néptömeg elpártolását.” (102. o.) Viszont ennek nyomán

¹ Ennek szintén megvan a maga igen „sajátos” historiográfiai előlétele is, lásd.: *Uhrman Iván*: Scheiber Sándor és az ún. kabar-zsidó elmélet. <http://or-zse.hu/hacofe/vol2/uhrman-scheiberdoc.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. november 4.)

az a kérdés is felmerülhet: vajon ismerve a kor forrásadottságait, mekkora lehet a valószínűsége annak, hogy egy ilyen célú – ámde sikertelen – kazár akciónak ténylegesen nyoma legyen a forrásainkban? E lehetőség vizsgálatánál talán azt a szempontot sem ártana ez esetben felvetni, hogy vajon a kaganátus érdekszféráján/akciórádiuszán belül vagy kívül történhetett-e a kabarok csatlakozása – mert értelemszerűen ez is nagyban befolyásolhatta a kazárok esetleges „válaszlépéseit”. (Mivel pedig magukról a kabarokról sem tudunk szinte semmi biztosat, igencsak nehézkesnek tűnik elemezni a történetüket, politikai szerepüket a hasonlóképpen szinte ismeretlen magyar–kazár viszonylatban.)

A forrás tartalmának hasonló „gyöngítése” érzékelhető Reginonak a besenyő támadásról szóló részlete esetében is, amikor a steppei népek egymásra támadásának valóban nagyon naív magyarázatát kritizálja szerző: „vagy ha a besenyők „számban” és „vitészségben” még ezt a túlszaporodott népet [azaz a magyarokat] is felülmúlták, amint ezt Regino állítja, akkor egy hatalmas birodalmat kellett alkotniuk, ám ilyesmiről nincsen tudomásunk.” (144. o.) Azon túl, hogy a besenyők dezintegrált politikai szervezete – amelyre a szerző is kitér a könyvében – eleve komoly akadályokat gördíthetett egy „hatalmas birodalom” létrehozása elé, talán érdemes e helyen is rámutatni a DAI tanulságaira: a X. század közepén a bizánciak számára a Pontusi-steppe térségében épp ezek a megosztott, így viszonylag könnyen „befolyásolható”, de katonailag mégiscsak igen számottevő erővel rendelkező besenyők jelentették a császár „korbácsát” a birodalom ellenségeivel szemben. Egy valóban gyöngé népedig aligha tölthetett volna be ilyen szerepet a bizánciak diplomáciai sakkhúzásaiban.

Vesztesek és nyertesek

A honfoglalásban játszott besenyő szerep felülvizsgálatakor a régi és újabb történetírókkal vitázva Szabados többször is kitér arra a problémára, hogy elképzelhető-e egyáltalán egy veszteségeket szenvedő, elvándorló nép esetében, hogy alig néhány év múlva az új lakóhelyén már komoly katonai erőt birtokló hatalomként lépjen színre: „már-már regényes teljesítmény bontakozik ki előttünk egy, a szállásváltásig függésben élő, majd a besenyők által a Kárpát-medencébe kényszerített népesség vitézi megtáltosodásáról” (108. o.); „a fuldai annalista logikáját követve csodás megújulás tárul az olvasó el, amennyiben a tönkrevert „avarok” rövid idő alatt oly nagy erőre kapnak, hogy képesek pusztító hadjáratot vezetni, és a keresztények között óriási vérfürdőt rendezni,” (144–145. o.)

Az eurázsiai népvándorlások sematikus „láncreakcióit” megkérdőjelező Vajda László nyomán a szerző azt is felveti, hogy „a csodálatosan újjászületett életerő és katonai potenciál eszerint nem a magyarok kiváltsága, nem egyedi jelenség.” (146. o.) Teljes mértékben egyetértve Vajda nyomán Szabadossal, miszerint a letelepült életmódot folytató antik és középkori kultúrákból származó, „dominóelvű” leírások igen sematikusak és aligha képezik le a valóságos folyamatát ezeknek a népmozgásoknak, pusztán „logikai” úton mégsem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy az egyik helyen vesztes fél új környezetbe kerülve mégis agresszív és domináns szerepet játszhatott volna. Álljon itt erre néhány történeti példa, ami talán érzékelteti egy-egy hasonló szituáció sokrétűségét:

A hun támadásoknak köszönhetően mindkét kelet-európai gót állam összeomlott, s ennek nyomán népeik tömegesen és politikailag teljesen dezintegrálódva menekültek a virágzó és erős Római Birodalom területére. Rövid időn belül ez a menekült gót népesség – még újjászerveződésének kezdeti szakaszában – már képes volt 376-ban Hadrianopolisnál olyan megsemmisítő vereséget mérni Róma profi hadseregére, amit ez a nagy és jól szervezett birodalom igazából soha többé nem volt képes kiheverni.

A neves, külföldön élt, közelmúltban elhunyt magyar orientalista, Sinor Dénes hívta fel figyelmet arra a következő eseménysorra, ami a Kárpát-medencei honfoglalással közel egy időben játszódott Belső-Ázsiában. A steppén és Kínában egyaránt nagyhatalomnak számító Kitaj Birodalom összeomlásnak idején egy lázadó kitaj herceg, Jelü-Tasi a bukott birodalom peremvidéki népeinek hadával átjutott a Góbi sivatagon és alig egy évtized alatt Belső-Ázsia török államai fölé kerekedve megalapította a Kara-Kitaj Birodalmat, ami egészen a mongol hódításig uralta a térséget.

Ugyancsak a mongol hódítás számolta fel a XIII. század első felében a Közép-Ázsia és Irán felett uralkodó Hvárezmi Birodalmat is, melynek utolsó uralkodója Dzsélál-ed Dín egy, az apja államának „romjai” közül kimenekített kisebb hvárezmi török hadsereg élén a győztes mongolok hatalmától – akkor még – tisztes távolságra, a Kaukázus déli előterében próbált újra gyökeret verni az 1220-as években. Ez a hadsereg a térség kisebb-nagyobb muszlim és keresztény urai számára valószínűleg rémálom volt a következő évtizedekben – még uruk, Dzsélál-ed Dín sah bukása után is! Bár újabb és újabb „honfoglalási” kísérleteik végül nem jártak sikerrel, mégis képesek voltak Grúziától Egyiptomig alaposan megtépázni a térségben honos hatalmak katonai erejét. (Fontos szerepük volt például a kereszties államok erejének végső megtörésében – a nevükhöz fűződik például Jeruzsálem 1244. évi második muszlim „visszafoglalása” is.)

Az időben legközelebbi – és talán a leghíresebb – eset egy timurida hercegé, Baburé, aki közép-ázsiai örökségéért vívott sikertelen küzdelmei után harcosainak meglehetősen tarka összetételű csapatával végül kiszorult Transoxaniából, és a régi Timurida Birodalom peremvidékén, Afganisztánban vetette meg a lábát. Onnan kiindulva azonban – a váratlanul adódó lehetőségeket ügyesen kihasználva – mégis Észak-India meghódítója és a mogul birodalom megalapítója lett belőle.

A felsorolt példák közül több is arról tanúskodik, hogy az egyes legitimnek elismert steppei dinasztiák tagjainak „integratív” ereje képes lehetett akár szélsőséges helyzetekben is komoly fegyveres erő létrehozására/újáteremtésére, amiben nem feltétlenül volt döntő szerepe a fegyveres erő valamiféle – szorosan értelmezett – etnikai homogenitásának. Így nem csupán azon lenne érdemes eltűnődni, mint a szerző tette, hogy vajon a Kárpát-medencébe érkezőknek volt-e egyáltalán módja, lehetősége a seregükhöz csatolni az ott talált késő-avar népesség harcosait (167. o. 539. j.), hiszen Anonymus leírása nyomán Álmos népe vándorlásának minden szakaszában – és helyszínén – elképzelhetőnek tűnik újabb és újabb fegyveres csoportok csatlakozása. (Még a legyőzött és elvileg ellenséges morvákra vonatkozóan is akad olyan forrás, mely szerint az újonnan érkezett támadókkal együtt vettek részt a nyugati hadivállalkozásokon.)

A historiográfia megközelítési mód korlátai

Álmos és Árpád népe állítólagos besenyő „megveretésének” még erősebb kontrasztot ad Szabados érvelésében az az állítás, miszerint a IX. század végén Álmos nagyfejedelemé lett volna a legszámottevőbb haderő a Kárpátok és az Urál között – melyhez képest még a kazár gágán sokak által „túlértékelt” katonai potenciálja is eltörpült: „Nagy Kálmán nem kevesebbet állít, minthogy a Magyar Nagyfejedelemségnek csak a központi seregteste tesz ki 20 000 lovast, a teljes magyar haderő ennél jóval nagyobb kellett, hogy legyen... a központi magyar hadsereglétszám kétszerese volt a központi kazár hadsereglétszámnak.” (110. o.)

Bár Árpád-népének „két tümenyi” haderejével kapcsolatban a szintén idézett Révész Lászlónak és Torma Bélának is voltak bizonyos észrevételei és fenntartásai, az is kitűnik a szövegből, hogy e téren Szabados maga is „merész” lépésnek véli saját felvetését: „a (virtuális) szakirodalmi kánonhoz szokott olvasó bizonyára meglepődik azon, hogy mit keres Doberdói Breit József és Nagy Kálmán a „céhbeli” középkorkutatók között. Pedig érdemes odafigyelni a háborút viselt katonatisztekre, mert a csataterén szerzett tapasztalatuk olyan gyakorlatiassággal vértézi fel szemléletüket, amelyet az íróasztal mögött nem lehet megszerezni. Gondolataik nyilván nem helyettesíthetik a filológiai forráskritikát, de annak túlőzán „bölcseési” vadhajtásait lenyelve a megismerést közelebb vihetik az egykorvolt valósághoz.” (227. o.)

Az itt megfogalmazott állítással elvi szinten ismét csak egyetérteni lehet, a hadszínter megjárta, vagy legalább a sok szempontból nagyon gyakorlatias katonai képzésen átesett szerzők nagy nyereséggel kamatoztathatják tudásukat, tapasztalataikat a történetírásban is, mint ezt a Szabados által is idézett kortársunk, Négyesi Lajos vagy Perjés Géza, Gyalóky Jenő és még sok más egykori kiváló tudós katonánk munkássága is bizonyítja.

Az elvvel egyetértve is fel kell tenni azonban a kérdést, hogy egy adott témakörben miért épp az idézett szerzőt tekintjük kompetensnek – függetlenül attól, hogy katonai vagy középkorkutató az illető személy. Tehát mi is az, ami Nagy Kálmán hivatkozott állítását relevánssá teszi Szabados szemében

ebben a kontextusban? Ez sajnos konkrétan nem derül ki a könyv szövegéből, a szerző ez esetben ugyanis eltekint a fenti állítás háttérének felvázolásától – ami nem egyedi eset a könyvben.

A magyar őstörténet vitatott kérdéseiről szóló irodalom már önmagában is megtöltene egy kisebb könyvtárat, s ebben a „virtuális könyvtárban” igen nagy magabiztossággal mozog Szabados. Érezhető a szövegből, hogy gyakran azt is feltételezi, hogy olvasói is legalább olyan mélységben ismerik az egyes szerzők állításainak háttérét, érvrendszerét, mint ő maga, így gyakran elmarad az épp csak felvillantott – elfogadott vagy elutasított – állítások, vélemények háttérének bemutatása. Az adott terjedelmi korlátok között ez részben érthető is, a kardinális pontokon azonban már komoly hiányérzet támadhat az olvasóban. Hiszen ez esetben Nagy Kálmán „szerepeltetése” sem teljesen koherens: „a számadat... úgy is értelmezhető, hogy a katonai főparancsnok, a gyula-fejedelem közvetlen rendelkezésű, állandóan fegyverben álló, azonnal mozgósítható és alkalmazható katonai erőit határozza meg.” (108. o.) Vagyis a szövegben egy értelmezési lehetőségből két oldalon belül már olyan „tény” lett, melyre újabb, nagyjelentőségű következtetéseket lehet építeni.

De mi lehet az alapja Nagy Kálmán szerint ennek az értelmezési lehetőségnek? Szerencsére nem kell sötétben tapogatónunk, mert a hivatkozott szerző több helyen, több alkalommal is kifejtette erről a nézeteit: „A 20 000 fő harcos létszám azonban nem lett volna elég se területük, az Etelköz biztosítására, se a honfoglalás nagy kiterjedésű harcaira. Ez csak a fejedelmi haderő magját alkothatta, a volt törzsi hadakból álló erők egészíthették ki a teljes hadilétszámot. A haderő kiszámításánál a félmilliót nyolc részre osztva, egy törzs formálisan 62 500 fő, 12 500 család. Ha két-három család egy-két harcost állított ki, az 4–5 000 fő, 4–5 lovasezred, az egész fejedelmi haderő pedig 32–40 000 fő, 32–40 lovasezred, ami reális, annyi lehetett a honfoglalók fő harci ereje.”²

Vagyis Nagy valamiféle általa elgondolt „normatíva” alapján ez esetben egyszerűen „kevésnek” találta a forrásban szereplő 20 000 főt, és a honfoglalók népességére vonatkozó egyik becslés alapján egyszerűen „felszorozta” azt egy másik becslésen alapuló, kikövetkeztetett számmal. Hogy vagy nincsenek, vagy csak hasonlóan bizonytalan adatok vannak azoknak az ellenfeleknek a katonai potenciáljáról, amelyekkel ennek a haderőnek fel kellett vennie a harcot, ebben a gondolatmenetben nem kap helyet – mert inkább a rendelkezésre álló tér szabja meg az „erőviszonyokat”. Sajátos elképzelés ez, ami a rendelkezésünkre álló, igaz főként későbbi steppei létszámadatok tükrében is nehezen tűnik tarthatónak. E helyütt azonban nem Nagy Kálmán munkájának beható vizsgálata a cél, elégségesnek tűnik tehát annyit leszögezni: a rendelkezésre álló források szerint az említett 20 000 fővel a korábbi és későbbi időszakokban is sikerült egyes népeknek a kelet-európai steppeket és/vagy a Kárpát-medencét is meghódítani és meg is tartani. (A „gyöngébb” kazárok esetében emlegetett 10 12000 főnyi állandóan fegyverben tartott had pedig példátlanul nagy és drága haderőnek tűnik a párhuzamok tükrében.) Természetesen mindig fennáll a lehetőség, hogy sem ezek, sem más források nem a valós létszámadatokat tartalmazzák, csakhogy megbízható kontrollforrások nélkül egyelőre igencsak nehéz lenne ezek korrigálása. Az azonban bizonyos, hogy egy ennyire bizonytalan adatra igen kockázatos további nagyszabású elméleteket építeni.

Az érzelmi bevonódásról

Egy hadtörténeti „határjelenség” is feltűnhet az olvasónak Szabados szövegében. A szerző időnként egyfajta „védőügyvédként” lép fel a régi idők magyar harcosai nevében, mintha a rehabilitációjukra törekedne valamiféle „virtuális bíróság” előtt: „lehet-e hadműveletek során elkövetett kegyetlenségek miatt a magyar katonák mindegyikét egyetemlegesen elmarasztalni? Használ-e a reális múltértékelés ügyének, ha saját történelmünk felett mintegy új hullazsinatot tartva a néhai harcosokat Európa végeiről a vándlottak padjára ültetjük?” (228. o.)

A kifogásolt jelenség azért is figyelemre méltó, mert ha felmerül, rendre sommás általánosítás-ként, összefoglaló munkákban (időnként akár a szomszédos országok tankönyveiben) bukkan fel. Eddig ugyanis nem készült egyetlen alapos, minden részletre, és forrásra kiterjedő feldolgozás a IX–X. századi „honfoglaló” és „kalandozó” hadjáratok harci cselekményeiről. Akár a téma érez-

² <http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. november 4.)

hető hazai érzelmi töltését, akár kétségbevonhatatlan európai jelentőségét tekintjük, ennek az eseményornak a korszerű és alapos feldolgozása a hazai középorkutatás egyik alapvető fontosságú feladata kellene, hogy legyen. (Ezt a hiányt Kristó Gyula legutóbbi, igencsak nagyvonalú történeti vázlata a témáról nem pótolhatja.)

Ám, ha végre el is készülne egy ilyen munka, annak eredményei korántsem biztos, hogy az „egészséges nemzeti büszkeséget” táplálnák (vö. 228. o.), vagy akár utólag olyasfajta „igazságot” szolgáltatnának az ezer évvel ezelőtti vállalkozások résztvevőinek, mint amit a szerző – úgy tűnik – indokoltan tartana (vö. 142. o.). Aligha lehetnek e tekintetben illúzióink: a másoktól elvárt „mél-tányosság”, árnyalt megközelítési módja valójában a hazai történettudományban sem érvényesül, ha a saját népünk történetéről, egykori szenvedéseiről és az azokat okozó különféle „idegenekről” esik szó.

A „kalandozások” modern feldolgozásának hiánya rámutat arra is, hogy – ha a latinul író elő-döket nem is számítjuk – több mint másfél évszázadnyi, majdhogynem lankadatlan érdeklődés és „buzgalom” dacára a modern magyar nyelvű tudományosság megszületése óta már legalább a negyedik tudósgeneráció küzd ugyanazokkal a problémákkal, és halad „érvek” és „ellenérvek” mentén újra és újra körbe-körbe. Eközben rengeteg el nem végzett feladat halmozódott fel a hazai tudományosság előtt, amihez az eddigieknél sokkal módszeresebben kéne hozzálátni.

Ezeknek a munkáknak az egyik első lehetséges lépése épp az, amit Hóman Bálint még 1923-ban így fogalmazott meg: „rideg és tárgyilagos kritikára, a források és tények új, az addigi spekulációtól független tapasztalati úton nyert értékelésére” volna szükség. A várható eredmények így aligha fogják kielégíteni majd mindenki óhajait, viszont „egy biztos adat – mint első honfoglalástörténeti tanulmányában írta Pauler Gyula – többet ér, mint száz bármily élelemjű kombináció. A történelem lehet hézagos – és minden nemzet őstörténete az –, de valótlanságokat ne vegyen magába.”

Ehhez azonban félre kellene tenni minden, a tisztánlátást gátló, rég meggyökeresedett képzetet, „axiómát”, s visszatérni a forrásokhoz, hogy azokra támaszkodva – és ne azok ellenében – kezdődjenek el az új, a korábbiaknál tárgyilagosabb vizsgálódások e sok szempontból nehezen megköze-líthető, bonyolult és érzékeny területen. Remélhetőleg azonban Szabados György nemrégiben meg-jelent új könyve is segítséget nyújt majd e – várhatóan igen hosszú – folyamat megindításához.

B. Szabó János

FRANZ MACHILEK (SZERK.)

DI E HUSSITISCHE REVOLUTION

Religiöse, politische und regionale Aspekte

(Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands.

Bd. 44. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2012. 292 o.)

A Szerkesztők a bevezetőben jelen kötetet az utóbbi évtized huszitológiai konferenciáinak a sorában helyezik el, amelyek közül talán az 1999-es római, a Vatikánban tartott konferencia kap-ta a legszélesebb politikai-egyházpolitikai nyilvánosságot. A hadtörténészeket Jan Zsizskának és a huszita hadviselésnek szentelt, Táborban, 2004-ben tartott konferencia érdekelhette leginkább (Hussistky Tábor. Supplementum 3. Szerk. Miloš Drda – Zdeněk Vyběral. Tábor, 2007.). A konfe-renciák és kötetek sora (köztük a Husz kritikai kiadás újabb kötetei, a magyar Anonymus kiadást gondozó Gabriel Silagi közreműködésével) Jan Husz halálának 2015-ös évfordulója tudományos előkészítéséhez járulnak hozzá.

Jelen kötet a 2008-as spindlhofti közös német–cseh ülészak előadásait tartalmazza, kiegészítve Franz Machilek és Gisela Vollmann-Profe egy-egy előadásával.

A munka első részében az előadások a huszitizmus és egyházi reformok kapcsolatát járják körül. Georg Denzler bevezető tanulmányában (*Reform der Kirche um 1400*) a XV. századot az egyházkritika és egyházi reformok évszázadaként mutatja be, utalva a pápaság válságára, a konstanzi és bázeli zsinatok eredményeire, amit majd számos pontban a tridenti zsinat fog folytatni és a gyakorlatba átültetni. Véletlen egybeesés, hogy Husz, illetve Prága 1411-es kiközösítése után Husz kritikája XXIII. János pápának éppen a magyar történelemből is ismert Nápolyi László ellen kiadott kereszties bullája s a búcsúcédulák ellen irányul, melynek meghirdetését a cseh király, Vencel is kedvezően fogadta. Peter Hilsch a huszitizmus egyetemi kapcsolatait, s azon belül az angliai reformátor, John Wyclifnek a huszitizmusra gyakorolt hatását elemzi. Kiemeli, hogy a kapcsolatok történetében fontos esemény volt Vencel cseh és német király leánytestvérének, Annának házassága II. Richárd angol királlyal 1382-ben, ami megkönnyítette a cseh diákok oxfordi tanulmányait. Mindezt Husznak nagy számban fennmaradt egyetemi, betlehem kápolnabeli prédikációinak áttekintésével igazolja. Végül a konstanzi zsinaton Zsigmondnak a Husz elítéléséhez és halálához kapcsolódó tevékenységét, valamint a politikai felelősségét az összeurópai hatalmi viszonyok és egyházpolitika keretei között vizsgálja árnyaltan, hiszen a király véleménye többször is módosult.

Az új levéltári források bevonásának lehetőségeit Dusan Coufal Johann Rokycanának az 1433-ban a bázeli zsinaton január 16–19. között elmondott kelyheseket védő beszéde új variánsának, az eddig ismert változatot előkészítő szövegének bemutatásával igazolja (*Der Laieinkelch im Hussitentum. Neue Quellen zu Johann Rokycanas Verteidigung des Laienkelchs*), egyúttal az eddig ismert szövegek pontosabb datálását is újítja. Blanka Zilynská a huszita zsinatok és a későbbi, reformáció korabeli zsinatok közötti kapcsolat kérdését világítja meg (*Hussitische Synoden, die Vorläufer der Reformatorischen Synodalität*). Az egyházmegyei zsinatok nagy száma, az ezekben megnyilvánuló aktivitás a franciaországi viszonyokhoz hasonlítható, ahol 1395 és 1408 között számos gyűlést hívtak egybe, leginkább királyi parancsra. Ezek valójában, miként a csehországiak is, kánonjogi értelemben nem tekinthetők mind zsinatnak; sokszor átmeneti formát képeznek a világi gyűlések és disputációk között. A nyilvános disputációk, kilépve az egyetemek falai közül, a zsinatokat is meghaladóan fontos szerepet játszottak cseh földön a huszita dogmatika programjának a kialakításában, illetve azok terjesztésében. A huszita gondolkodók közül esettanulmányként Jaroslav Boubín írását olvashatjuk Peter Chelčickýről (*Peter Chelčický und seine Ausführungen zur Gesellschaft*). A kötet egyik legérdekesebb írása Winfried Eberhard tollából származik, és a tolerancia kérdésével foglalkozik (*Das Problem der Toleranz und die Entwicklung der hussitisch-katholischen Koexistenz im 15. Jh.*). A szerző bemutatja azt az utat, ami mindkét fél részéről elvezetett a megegyezéshez, a fegyveres harc feladásához. Ebben meghatározó szerepet játszott Zsigmond király, aki a történelemben először kötött korábban eretneknek deklarált féllal szerződést, s vezette be őket a középkori jog világába. Zsigmond már 1428-ban kezdeményezte a tárgyalásokat, amelyek egy évvel később pozsonyi fordulóval, az 1431-es súlyos taus-i vereség révén vezettek el a megegyezéshez, a bázeli (prágai) kompaktához, amit pápai megerősítés hiányában egy császári oklevél garantált. A politikai rendezés sikeréhez persze még a huszita radikálisok Lipanynál bekövetkezett vereségéhez is szükség volt.

A kötet második része, a huszitizmus regionális vonatkozásai címmel számos politikai és hadtörténeti szempontból figyelemreméltó tanulmányt ad közre. Franz Machilek Sziléziának, mint a huszitákkal szembeni harc bázisának, a Birodalom és a cseh királyság közötti frontierületnek a jelentőségét vizsgálta. 1420. március 17-én hirdették ki a kereszties hadjárat megindítására felhívó bullát a boroszlói templomokban, s a Zsigmond vezette sereg május elején lépte át a cseh határt, majd az első Vitkov hegyi vereséget a Prága melletti novemberi visegrádi (Vyšehrad) vereség tette teljessé. 1421 őszén ismét akcióba lendülnek a lausitzi és sziléziai csapatok, sőt Zsigmond még a német lovagrenddel való kapcsolatfelvételt is igyekezett elérni (amire később más megközelítésben visszatér tanulmányában Vollmann-Profe). A támadó akciók mellett a huszita betörések megterhelést jelentettek, s komoly károkat okoztak. Betöréseik útvonalán igyekeztek tartós megszállásra berendezkedni, így Gleiwitz (Gliwice) környékét állandó tábori erősségeik segítségével 1430-tól egészen 1435-ig ellenőrzésük alatt tartották. Mindez a huszita eszmék terjedésére igen csekély hatással volt, szellemi befolyásuk sziléziai területen mindvégig elhanyagolható maradt. Heike Faltenbacher az előző gondolatsort folytatja írásában, Eger városának huszitaellenes bázisként megnyilvánuló szerepét vizsgálva (*Eger als antihussitisches Zentrum und als Verhandlungsort während des*

Basler Konzils). Eger katonai jelentőségét fekvésén túl az adta, hogy 6–7 ezernyi lakosságával a cseh korona negyedik legjelentősebb városa volt, valamint a Pilsenen átvezető Nürnberg–Prága kereskedelmi út is érintette. A város gazdagságának köszönhetően hatalmas terheket vállalt: 1421-ben az év elején nem kevesebb mint 1500 katonát fogadtak fel, de még májusban is 1200 katonáról szólnak a források. 1426-ban 120 lovast (amiből 4 katonát és 35 lovat veszítettek), 1430-ban egy nagy, 6 kamrás ágyút és 6000 nyílveßzõt adnak. A hadi helyzet kedvezõtlenebbre fordulásával, 1427 után már a városuk védelmére, a polgárok kiképzésére, további lőfegyverek beszerzésére is költeniük kellett, majd 1430-ban már váltságdíjat kénytelenek fizetni a város megkímélése fejében. Mindezt Zsigmond a városnak kiadott kiváltságlevelével tudta meghálálni, így az 1437-es aranybullával. Miloslav Polívka a már említett nürnbergi kereskedelmi kapcsolatok fontosságát mutatja be 1419 és 1434 között (*Die Handelsbeziehungen zwischen Nürnberg und den böhmischen Ländern während der hussitischen Revolution*). A háborús időknek megfelelően a nürnbergi szállításokat a katolikus terület számára fegyver, lópor, élelmiszer jellemezte, de zsoldosok küldésével is jelentős bevételre tettek szert. Nem meglepő módon a kereskedők a huszitákkal is kapcsolatban voltak, amiktől őket az ellenük érvényesített birodalmi jogi szankciók sem tudták elrettenteni.

Ranz Machilek a birodalmi német területekre történt huszita betöréseket tekinti át (*Jan Hus und die Hussiten in der Oberpfalz*). A husziták elleni küzdelemben a cseh területekkel szomszédos Regensburg és püspökei nagy szerepet vállaltak, 1422-ben maga János püspök is személyesen hadba vonult. Huszita betörésekben is bővelkedett a terület, 1425-ben például Waldmünchen városkáját sikerrel védték meg, a források szerint a város női lakosainak aktív közreműködésével. Annál komolyabb volt az 1430-as téli huszita támadás Nagy Prokop vezérségével, ami során a brandenburgi-kulmbachi hercegség legfontosabb déli erősségét, Pegnitzet is bevették. Velük szemben egyetlen jelentős katonai sikernek a János pfalzi gróf részvételével lezajlott 1433-as Hiltersriednél aratott győzelem tekinthető (amit 1894 és 1933 között hagyományörző játékokon idéztek fel; a csata Louvre-ban őrzött ábrázolása is látható a cikk mellékletében). Amíg a délnémet népi hagyományban a huszitáknak egyértelműen negatív képe maradt fenn, Franz Fuchs a huszitizmusmal rokonszenvező, a német krónikás, Andrea Regensburg által is megörökített német reformerről nyújt átfogó képet (*Ulrich Grünsleder aus Vohenstrauß, ein „deutscher Hussit“ in Regensburg*). A huszitákkal való katonai konfliktusok regionális szintjének, az alsó-bajor Straubing hercegség forrásaival ismertet meg Michaela Bleicher tanulmánya (*Kriegsführung und Kriegsalltag im bayerisch-böhmischen Grenzgebiet. Die Hussitenzeit im Spiegel der Quellen des Herzogstums Niederbayern-Straubing*). Bepillantást nyerhetünk a hercegi kontingens személyi és anyagi igényeibe, összetételébe, a felderítésbe, majd a hadjárat végén az elszenvedett károk felmérésébe és azok kifizetésébe. A nagyságrendek a határvidéki harcokban szokásosak, az 1422. februári huszita támadást követően 65 lovast fogadtak fel egy hónapra, majd a határszakaszt még lőfegyverekkel, az erődítmények felújításával erősítették meg. Állandó és professzionális védelemre a rendelkezésre álló eszközökből csak rövid időszakokra futotta. A nagy hadjáratok szintjén az egyes kontingensek közötti együttműködés hiánya, fegyelmetlenség állapítható meg. Itt is igaz, hogy a 14 éve folyó huszita háborúk a lakosságban mély nyomokat hagytak, amiben azonban a korabeli intenzív propagandának is szerepe lehetett. Végül Gisela Vollmann-Profe azt vizsgálja, hogy milyen említések olvashatók a huszitákról a német lovagrendi krónikákban (*Die Hussitische Revolution im Spiegel preussischer Chroniken*), amit a porosz földi betörésre vonatkozó fejezet leközlésével zár a régebbi Hochmeisterchronikból.

A kötetet Thomas Wunsch értékelése zárja a huszitizmusnak a cseh történelemben elfoglalt szerepéről, annak változó aktualizálásáról s kritikájáról (*Der Hussitismus als Deutungsparadigma der tschechischen Geschichte*). Remélhetően jelen kötet is hozzájárul majd a magyar hadtörténelemben mostohán kezelt huszita háborúk időszakának a feldolgozásához.

Veszprémy László

BAGI ZOLTÁN PÉTER

**A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI MEZEI HADSEREG
A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚBAN –
HADSZERVEZET, ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS, REFORMKÍSÉRLETEK**

(Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011. 524 o.)

Az 1593 és 1606 között az Oszmán Birodalom és a Habsburgok között dúló háborúról számos eseménytörténeti összefoglaló látott napvilágot Istvánffy krónikájától kezdve napjainkig. Bagi Zoltán Péter művében letért a kitaposott útról, és a narratív megközelítés helyett a háborút elsősorban gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítésben tárgyalja. Választott nézőpontja véleményem szerint ideális. A szerző nem vállalkozik a háború beillesztésére a korabeli gazdasági folyamatokba – ezt már megtették mások –, illetve nem is „mikrotörténetet” kívánt írni, hanem a zsoldos fogadás és hadseregvezet szempontjából vizsgálja a tizenöt éves háborút.

A könyv névtelen hőse az egyszerű zsoldos és mindazok, akiket (bal)sorsuk ekkor a táborba hívott. Kik is voltak ők, akik Európa távoli szegleteiből eljöttek Magyarországra harcolni a török ellen? Hogyan és miből tudta ellátni őket fegyverrel, élelemmel és gyógyszerrel a korabeli, nevetésesen kezdetleges államigazgatás? Hogyan zajlott toborzásuk? Milyen volt a tábori élet? Kik voltak tisztségviselőik? A mű célja nem az eseménytörténet újbóli feldolgozása, a csaták és ostromok ismételt rekonstruálása, hanem egy teljességre törekvő körkép megfestése a korabeli mezei hadseregről, az anyagi alapoktól a tábori életig. A XVI. század sokáig elhanyagolt és meglehetősen érdektelennek tűnő korszaka volt a hadtörténelemnek, mígnem Michael Roberts és Geoffrey Parker „kirobbantották” a hadügyi forradalom elméletét, mely teória egyenesen a nyugati civilizáció egyik fordulópontját vélte meglátni a korszak katonai változásaiban. Állításaik természetesen gyakran túlzóak és vitára ingerlők voltak, ám Robertsnek és Parkernek, illetve a „New Military History” iskolájának nagy szerepe volt abban, hogy a hadtörténetírás kénytelen volt felülvizsgálni korábbi, kizárólag a katonákra és harccselekményekre fókuszáló érdeklődését és nyitni a történettudomány többi területe, elsősorban a gazdaság- és társadalomtörténet felé. A szerző ehhez a vonulathoz csatlakozva felhasználja a történettudomány többi területének eredményeit is munkájában. A könyv második fejezetében kimerítő historiográfiai áttekintést közöl, ami kiterjed az osztrák történetírókra, illetve a magyar és nemzetközi turkológiai szakirodalomra is.

A harmadik fejezetben a szerző megkísérel „rendet tenni” a tizenöt éves háború létszámviszonyaiban. Ez majdnem minden korszakban nehéz feladat a hadtörténész számára, de a kora újkorban még a becsléseknek is nagyon óvatosnak kell lenniük, mivel a létszámok változását a korabeli, jóformán embrionális állapotban lévő katonai adminisztráció sem tudta nyomon követni. Bagi a főszövegben részletesen kifejti, illetve táblázatban is közli azt az egyetlen részletes létszámjelentést, mely a korszakban fennmaradt, ez pedig az 1595-ös esztergomi ostromsereg hadrendje. A többi háborús évben csak becslésekkel élhetünk, melyek szerint a háború folyamán a nyugati mezei seregek létszáma 25–40 ezer fő körül ingadozott. A szerző megállapítása szerint ez a nagyság megfelelt a nyugat-európai hadszíntereken bevetett erők létszámának.

Az ötödik fejezetben – a negyedik terminológiai kérdésekkel foglalkozik – ismerjük meg a hadsereg tisztségviselői karának, stábjának összetételét. A szerző szerint ebben a korszakban ezek még csak kialakulatlan formában léteztek, de a több tízezres, vegyes összetételű sereg irányítása, élelmezése és elhelyezése, a tábori- és menetfegyelem megteremtése már óriási feladatot jelentett. A hadsereg főparancsnoka elvileg maga az uralkodó, Rudolf császár volt, de a feladatot inkább átengedte valamelyik főhercegnek, bár az igazi irányítók, végső soron „szakemberek”, tapasztalt katonák voltak, akik a General Obristleutenant rangját viselték. Bagi ezután sorra veszi a stáb különféle tisztségviselőit, melyek ekkor még egy korai, folyamatos változásban lévő, a modern katonai rangok, illetve had- és hadseregszervezet kialakulása előtti időszakot tükröznek. Már ekkor történtek erőfeszítések viszont a logisztikai problémák megoldására, illetve az egészségügyi helyzet javítására. A szerző meglátása szerint a hadsereg irányításában három tisztségviselő játszotta a

főszerepet: a „vezérkari főnökként” is felfogható General Obrist Feldmarschall, a tüzésérgért és a hadianyagért felelős General Obrist-Zeugmeister és az ellátásért felelős ún. főlélmester. Bagi megállapítása szerint ez utóbbiak voltak a tizenöt éves háború igazi főszereplői, akik a kulisszák mögött megteremtették a hadsereg élelmiszer-ellátását. Közülük is kiemelkedik a tehetséges Zacharias Geizkofler. A szerző szerint problémát okoztak azok a hatásköri átfedések is, melyek az évtizedek óta létező végvidéki szervezet és a mezei hadsereg ad hoc intézményei között fennálltak.

A hatodik fejezetben Bagi a hadsereg fegyver- és csapatnemét, kialakulásuk folyamatát és harcászataát elemzi, míg a hetedikben a gyalogság és lovasság felfogadását és szervezetét írja le. Itt a mű fókuszában egy ezred felállításának kulcsszereplője, az Obrist, vagyis a hadivállalkozó áll. A szerző néhány karrier felvázolásával világítja meg a tipikus hadivállalkozói életutakat. Közülük akadtak a közvetlenül uralkodóhoz kötődő személyek, illetve a rendek emberei is, hiszen az általuk kiállított katonaság felett a harctéren is érvényesíteni kívánták befolyásukat. A mű ezután a gyalogság és lovasság szervezetét tárgyalja, mely ekkor még teljesen különbözött a későbbiekben az európai hadseregekben meghonosodott adminisztratív, harcászati keretektől és egységektől. Bár a Haditanács a szabványosított felfogadási okmányok és szerződések (ún. Bestallungok és Artikelbriefek) útján igyekezett egységesíteni az azonos fegyver- és csapatnemekbe tartozó katonaság szervezetét és létszámát, ezen törekvései Bagi szerint csak részsikereket hoztak. A lovasság szervezete és felépítése a számos különálló csapatnem miatt jóval bonyolultabb volt, hiszen már ekkor léteztek lovas lövészek, kúrasszírok vagyis vértések, illetve testőr csapatok, de a különféle csapatnemeken belül nemzetiségként is más-más szervezeti és létszámviszonyok álltak fenn. A szerző ezekben a fejezetekben következtetéseit elsősorban levéltári forrásokra, a már említett felfogadási okmányokra alapozza.

A nyolcadik és kilencedik fejezetben Bagi egy ezred élettörténetét, a toborzás, felesketés majd a hivatalos megmustrálás körülményeit, illetve a magyar hadszíntérre való felvonulás útjait és módjait, majd végül, a hadjáratí év lezárultával az alakulat feloszlását veszi górcső alá. Különösen érdekesek azok a szokások, melyek a landsknecht-korszak továbbélését mutatják e folyamatokban. A forrásokból kitűnik, hogy például a zsoldosok elvárták, hogy parancsnokaikat az Obrist bemutassa nekik, mely annak a korszaknak az emléke volt, amikor a landsknechtek még maguk választották elöljáróikat. Egy ezred feloszlása a krónikus pénzhiány miatt általában nem történt meg zökkenőmentesen. A hadvezetésnek égető szüksége lett volna a tapasztalt katonák továbbszolgálására, de általában már a hadjárat alatt tetemes zsoldhátralék halmozódott fel. A fizetetlen katonák kényszerű együtt-tartásának rendszerint a lakosság látta kárát.

A tizedik és tizenegyedik fejezet a hadseregben szolgálók társadalmi összetételét, gyökereit vizsgálja. A szerző a legújabb társadalomtörténeti kutatásokat felhasználva megállapítja, hogy a XVI. század végére a gyalogos katonák alapvetően a korabeli társadalom periferiájáról érkeztek és megítélésük is ennek megfelelő volt. A lovasság viszont megmaradt a nemesség fegyvernemének, mivel a lovas szolgálathoz ekkor még elengedhetetlen volt a nemesi életmód, illetve a drága fegyverzet megvásárlása csak számukra volt lehetséges.

A szerző foglalkozik a nők jelenlétével is a korabeli katonai táborokban, akik szakácsnőként, markotányos nőként, katonafeleségként vagy prostituáltként voltak jelen, bár a szerző kimutatja, hogy ezek a „funkciók” gyakran összerosódnak.

A könyv 12–16. fejezetei a pénzügyeket járják körbe. Bagi kimutatja egy-egy gyalog és lovas ezred felfogadásának költségeit, majd elemzi a háborús költségek folyamatos növekedésének okait, melyeket egyrészt az élelmiszerárak szakadatlan növekedésére, illetve a hadivállalkozók, a mustrabiztosok és a felfogadott zsoldosok anyagi visszaéléseire vezet vissza. A 14. fejezet az ezekre az „érdekvényesítésekre” adott központi válaszokat, reformterveket, hatékonyságnövelő intézkedéseket ismerteti, míg a 15. ezen tervek (gyakorlatilag sikertelen) megvalósítását. A sikertelenség oka kézenfekvő: az Udvari Haditanács tagjai és más, befolyásos személyiségek szintén részesültek a „zsoldosüzletből” így nem fűződött érdekük a helyzet gyökeres megváltoztatásához. A következő fejezet a hadivállalkozóknak és a katonáknak ténylegesen kifizetett zsold összegével és az ezzel kapcsolatos folyamatos vitákkal foglalkozott. A 17. fejezet a zsoldosok pusztításait vizsgálja, ami nyilvánvalóan szoros összefüggésben van a katonák fizetlenségével. Az utolsó fejezetek a zsoldos szolgálat vonzerejével és előnyeivel, a felfogadással és leszereléssel kapcsolatos tervezetekkel foglalkoznak, majd lezárásként az állandó hadsereg megteremtésének korszakát ismerteti. Ebben

a fejezetben tehát a szerző dicséretes módon kitekint saját korszakából és igyekszik elhelyezni a tizenöt éves háborút az európai hadügy kora újkori fejlődésében, melynek változásai teljesen megváltoztatták a háborúk arcát az 1500 és 1800 közötti periódusban. A zsitvatoroki béke után néhány évtizeddel a szerző által analizált „zsoldosüzlet” megszűnt. Wallenstein meggyilkolása után a (nagy részt) a tartományi rendek által pénzelt és vállalkozók útján felállított és vezetett hadsereget „államosították”, vagyis megnövelték a központi irányítás szerepét. Montecuccoli személyében azután a császári állandó hadseregnek egy tehetséges szervezője is akadt. A szerző véleménye szerint azonban a tizenöt éves háború katonai intézményrendszere már magában hordta az állandó hadsereg kialakulásának csíráit. Frappáns végszava Bagi művének az a megállapítás, hogy a csatatereken a törökkel szemben megmutakozó, elsősorban a lőfegyverek tömeges elterjedésének köszönhető taktikai fölényt még nem sikerült stratégiai győzelemmé fejleszteni.

Bagi Zoltán Péter a tizenöt éves háború azon a kérdéseire keresi a választ, melyek eddig kívül estek a történettudomány érdeklődésén. Amellett, hogy kérdései nagyobb részére választ talált, néhány területen a „kevesebb több” lett volna. Bizonyos jelenségeket érdemesebb lett volna feszelesebb formában, egy fejezetben összevonva tárgyalni. A gazdasági-pénzügyi problémák és a „zsoldosüzlet” több fejezetben (pl. tisztségviselők, létszámproblémák) is kifejtésre kerülnek. Bizonyos önméltós persze mindig elkerülhetetlen, de a könyv mondanivalóját érthetőbbé tette volna a tömörebb szerkezet. Logikailag összetartozó részek kissé szétszórva találhatóak a könyvben: a hadügyi forradalom elméletének ismertetése talán a könyv elejére kívánkozott volna, ahogy a terminológiai problémákat is érdemes lett volna kissé tömörebb formában, a mű elején tisztázni. Némileg hiányolom a mezei hadseregen kívül eső védelmi intézmények ismertetését, mivel ezek éppen csak az említés szintjén kerülnek elő.

S hogy végezetül magam is terminológiai problémával hozakodjak elő: véleményem szerint a császári-királyi hadsereg megnevezés már „foglalt” az 1743 és 1889 közötti időszak állandó hadseregére. Kritikám viszont annyiban nem sportszerű, hogy én sem tudok pontosabban ajánlani a szerzőnek, bár az 1743 előtti állandó hadsereget egyszerűen csak „császárinak” szokás nevezni. Persze nehéz adekvát megnevezést találni egy olyan állam hadserege számára, melynek magának sincs tömör elnevezése. A XVI. század végén az oszmánok ellen a harctérre felvonult alakulatok „jogállása” annyira színes képet mutat, hogy szerző legyen a talpán, aki erre vállalkozik.

Lázár Balázs

HAUSNER GÁBOR – PADÁNYI JÓZSEF (SZERK.)

ZRÍNYI-ÚJVÁR EMLÉKEZETE

(*Argumentum, Budapest, 2012. 204 o. + 40 o. színes melléklet*)

Újabbban egészen újszerű tudományos kezdeményezéseknek is otthont ad a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Ezek közé tartozik a Mura-menti Zrínyi-Újvár kutatása is, amely ugyan Szakály Ferenc ötlete nyomán még a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemről indult ki, de végül mégiscsak a budavári intézmény lett integráló centruma. Ennek az eddigi munkának az eredményeit ismerteti meg az érdeklődő nagyközönséggel ez a szép kivitelű tanulmánykötet, amely széleskörű áttekintést ad az egész interdiszciplináris vizsgálódásról.

A kötet öt fő részre oszlik: az első fő fejezetben az építmény keletkezésének és pusztulásának történeti hátterét, a második és harmadik fő fejezetben a különféle típusú helyszíni kutatások ismertetését, és azok leleteinek laboratóriumi vizsgálatát, a negyedikben a Zrínyi-emlékhely születését, az ötödikben pedig a vár történetére vonatkozó válogatott források magyar fordítását kapja kézbe az olvasó. A kérdés historiográfiai hátterét részletesen boncolgató tanulmány viszont sajnos nem került be a kötetbe, amit csak részben pótol R. Várkonyi Ágnes nagyszabású „téma-felvezető” történeti előszava, ami a könyv találó *Ars Memoriae* címet viseli.

Az első fő fejezetben találjuk Kelenik József *Elárult erőd* című tanulmányát, ami a vár építésének katonai és történeti hátterét tárja fel, minden eddigi nagyobb gondossággal és alaposággal tisztázva a helyszín földrajzi és stratégiai jelentőségét a török–magyar határon folyó harcok tekintetében, és ennek felismeréseit a térség védelméért generációk óta felelős Zrínyiek családjában. (A tanulmányok tartalma ismeretében talán szerencsésebb lett volna ezt a címet kérdőjeles formában megjelentetni.) Különösen fontosak megállapításai a vizek védelmi szerepéről, mivel a hazai kutatás a török elleni védekezés vizsgálatakor szinte már „hagyományosan” elhanyagolja a természeti tényezők jelentőségének bemutatását. Kelenik arra is kísérletet tett, hogy a magyarországi hadszíntérre – a tizenöt éves háború és az 1660-as évek hadieseményeinek összevetése alapján – valamiféle általános érvényű oszmán „stratégiai protokollt” vázoljon fel, ami véleményem szerint a továbbiakban még sok pontosításra és finomításra szorul.

Ezután a kiváló erődítéstani szakértő, Domokos György vizsgálja az 1663–1664-es török háború közegébe ágyazva a vár sorsát, sorra véve a rendelkezésre álló ábrázolásokat és külön kitérve építésének problémás kérdéseire is. Végül minden eddiginél részletesebb ismertetést ad a vár ostormáról és elestéről, amit a magyar történeti köztudatban mind a mai napig számos félreértés övez. Írásából egyértelműen és világosan kitűnik, hogy a Zrínyi-Újvár névvel illetett kisméretű hídfőerődítés megvédelmezésére az oszmán fősereggel szemben nem volt lehetőség. Az 1664. június 5-től június 30-ig tartó kemény ostrom után az erősség eleste sem az itt összevont keresztény sereg érdektelenségéből vagy a fővezér, Montecuccoli „ellenséges érzelmei” miatt következett be. Ellenkezőleg, a későbbi híresztelésekkel ellentétben a császári fővezér valójában mindent elkövetett azért, hogy a lehető legtovább feltartóztassa itt az oszmán nagyvezír hadának előrenyomulását.

Harmadikként Sudár Balázs turkológus ad rövid áttekintést az ostrommal foglalkozó oszmán-török krónikákról, melyekből számos olyan fontos ismeret került napvilágra, amelyekről eddig nem vagy csak kétséges információk álltak a hazai kutatók rendelkezésre. Holott a szembenálló felek szándékairól, terveiről szóló információknak igen nagy jelentősége van egy-egy hadtörténeti probléma vizsgálatakor, s ezúttal szinte egyöntetűen azt mutatják, hogy az oszmánok csak a Zrínyi által javasolt kanizsai ostrom hírére adták fel Duna-menti hadászati céljaikat, s nehéz felszereléseiket – így az ostromágyukat is – hátrahagyva igyekeztek a Dráva mentén az ostromlott vár felmentésére, s végül ez vezetett el – a kanizsai ostromzár feladása után – a két főserg első találkozásához Zrínyi-Újvár ostrománál.

A második fő fejezetben először a hazai csataterkutatók élharcosa, Négyesi Lajos és Padányi József mutatja be a Magyarországon még újszerű vizsgálati módszereket és eszközöket, melyek révén a harctéren egykor folyt küzdelem dinamikájába kaphatunk betekintést. Így a harctéren talált lövedékek felderítése és feltérképezése segíthet az ostromharc fázisainak rekonstruálásban is. A hagyományos régészet eredményeiről Vándor László, a folyamatban lévő feltárások vezetőjének munkajelentését olvashatjuk, akinek oroszánrésze volt abban, hogy sikerült tisztázni a vár sokáig homályos lokalizációját. A harmadik fő fejezetben a csataterkutatók által talált emléksanyag tipológiájáról és természettudományi eszközökkel végzett vizsgálataikról olvashatjuk Költő László, Polgár Balázs, Négyesi Lajos, Sándorné Kovács Judit rövid összefoglaló írásait. Magyarországon még meglehetősen szokatlan – ámde lelkesen üdvözlendő – jelenség, hogy ilyen komoly természettudományos „arzenált” vonultatnak fel egy történeti vizsgálódás során.

A negyedik fő fejezetben Papp Ferenc, illetve Jancsecz Lajos és Giegler Ildikó írásából megismerhetjük a vár feltárásához vezetett összefogás történetét és annak jelentőségét a közeli település, Belezna életében. Mivel korunk számos meghökkentő közéleti jelensége arra utal, hogy a történettudomány eredményeinek „beágyazottságával” igen komoly gondok vannak a hazai társadalomban, mindenképpen üdvözlendő, hogy ez esetben nem csupán egy – a szűk szakmai közeg számára mindenképpen nagy jelentőséggel bíró – integrált kutatás zajlott és zajlik, hanem ennek a kialakítandó emlékhely révén a helyi közösségen belül is komoly támogatottsága van.

Összességében pedig a Zrínyi-Újvár kutatás arra is igen jó példa, hogy egy lokális jelentőségű esemény beható vizsgálata révén olyan új eredmények várhatóak mind a költő és hadvezér Zrínyi Miklós és kortársai tevékenységének, mind az egész 1663–1664-es török háború had-és politikatörténeti vizsgálatában, amelyek szinte az egész hazai XVII. századról alkotott képünket átforgalmatják. Tegyük hozzá: végre!

B. Szabó János

TÓTH FERENC (SZERK.)

**FRANÇOIS BARON DE TOTT EMLÉKIRATAI A TÖRÖKÖKRŐL
ÉS A TATÁROKRÓL***(Vasi Szemle, Szombathely, 2008. 296 o.)*

A XVIII. századi kuruc emigráció második nemzedékének egyik legérdekesebb karriert befutó tagja báró Tóth Ferenc visszaemlékezéseinek első magyar nyelvű kritikai kiadása Szombathelyen a Vasi Szemle kiadásában jelent meg. A fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta és a könyvet szerkesztette Tóth Ferenc, tudományos jegyzetekkel Ivanics Mária látta el. A bevezető tanulmány életrajzi ismertetőjéből megtudhatjuk, hogy a Tott család magyar származású volt. Tóth András, a báró édesapja a Rákóczi-szabadságharc után menekült Törökországba, ahol elsajátította a török nyelvet. 1720-ban már Franciaországban a Bercsényi-huszárezredben szolgált, s a későbbiekben pedig nyelvtudásának köszönhetően diplomáciai feladatokat is kapott. Fia, François 1733-ban Franciaországban született és korán apja hatása alá került. Kilencévesen mint kornétás ő is belépett a francia Bercsényi-huszárezredbe, majd ígéretes képességeinek köszönhetően a konstantinápolyi-pérai tolmácsiskolába küldték, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait.

A mű előjáró beszéddel kezdődik, amelyben a báró saját szerepét, emlékiratainak hasznosságát igyekszik igazolni. A művelődésre vágyó olvasókban véli felismerni célközönségét, akiket biztosít objektivitása és alapossága felől. Összegezi az utazásai során szerzett tapasztalatait, továbbá megosztja velünk gondolatait az egyes nemzetek tulajdonságairól, társadalmáról és politikai berendezkedéséről. Különös gondot fordít a nők helyzetére. A bevezető rész a kiadást elvégző Tóth Ferenc szerint történeti értekezés az emberi civilizációk lényegéről, illetve harcos politikai pamflet a keleti despotizmus eszméjéről. Az író vitába száll Montesquieu klímaelméletével, mely szerint a társadalmak és törvények kialakulására leginkább a természeti tényezők hatnak. A báró ezzel szemben a „lelki erő” elsőbbségét hirdeti, miszerint az emberi természet az, amely meghatározza a társadalmak fejlődését. Műve fontos tulajdonságának tartja azt, hogy nem a fürdők és a háremek világát ecseteli nagy részletességgel, hanem a keleti birodalmak despotizmusának működését törekszik megvilágítani, amelynek révén az ott élő emberek mentalitása, jelleme is érthetőbbé válik az emlékirat olvasója számára. A mű további részeiben többször kifejezi elutasítását a despotizmussal szemben. A bevezetés utolsó oldalain az antik civilizációról és a török társadalomról beszélkedik.

Az emlékirat első része a báró első konstantinápolyi tartózkodásáról szól (1755–1763). Pontos megfigyeléseket tesz a város közrendjéről. A városban semmi sem működik rendesen, éhség és járvány sújtja a lakosságot. Jellemző a körülményekre, hogy a fővárosi világítótorony őrői eloltják a fényeket, hogy hajótörést előidézve megszerezhessék a balesetet szenvedett hajók rakományát. A szerző igen színes képet fest a mindennapi életről, semmi sem kerüli el a figyelmét. Az élet szinte minden területét érintő uralkodói elnyomás eredményeként a hozzá nem értés, érdektelenség, hanyagság határozza meg az Oszmán Birodalom társadalmi életét. Ír az egyszerű emberekről, a gazdagokról, a közrend fenntartásáról, a város élelmiszerellátásáról, arról, hogyan befolyásolja az életet az évszakok változása, a betegségekről és gyógyításukról és a rengeteg tüzesetről. Leírja a szultáni udvart is, ahová bejáratos volt. „A török kormány minden időben úgy működik, mint egy táborozó hadsereg” – ezzel a hasonlattal próbálja szemléltetni a keleti vezetési kaotikus állapotát, amelyet csak tetéz a miniszterek tudatlansága. Sorokat szentel a birodalom pénzügyeinek, ünnepeinek, a szokásoknak, a divatnak; szól a rabszolgákról, az állatokról, és a sok apró részlet sem kerüli el a figyelmét.

A második részben krími diplomáciai küldetését beszéli el 1767 és 1769 között. Sok tájleírás és néprajzi feljegyzés mellett itt már szerepet kap a politika is. A második rész egyik legérdekesebb szakasza a bárónak Krim Girey kánnal való beszélgetése. A kánt mint felvilágosult, a francia kultúra után érdeklődő, bölcs uralkodót látjuk akivel Molière színházát sikerül megkedvel-

tetnie. Krim Girey számára nem volt ismeretlen Molière, megkérte a bárót, hogy fordítsa le tatár nyelvre a Tartuffe-öt s azzal érvelt, hogy „minden országnak megvannak a maga Tartuffe-jei, így Tatárországnak is” ezért a fordítás népe javára szolgálna, okulhatnának a darabból. Bemutatja a kánt és környezetét, tatár társadalmat és politikai viszonyokat, a Krím természeti szépségeit, a szőlőtermesztést, vadászni, solymászni jár a kánnal. Miután két évig szolgálja a kánt, akitől rabokat kapott ajándékba, az Oszmán Birodalom fővárosába visszatérve kezdődik meg a báró tulajdonképeni karrierje.

Az emlékirat harmadik része a báró reformtevékenységét örökíti meg. Ezek a katonai reformok gyakran nem mások, mint hősies erőfeszítések az elavult török katonai rendszer megtámasztására. Mindennapos, hogy meg kell küzdenie a katonai vezetők és az egyszerű emberek közönyével és hozzá nem értésével. Szemléletes képet fest az oroszok elleni háborúba vonuló török hadsereg tüzérőségéről is: „mindig hatalmas tüzérőseget hurcolnak magukkal, amelynek minden darabját rosszul állították össze, és legalább olyan rosszul kezelik.” A csapatok vezetése korrupt, saját országukat is ellenségként dűlják. Először a Dardanellák erődrendszerét erősíti meg az orosz flottával szemben. Mikor azok megkísérik a szoros megtámadását, izzó ágyúgolyókkal verik őket vissza. Francia mintára megreformálja a török tüzérőseget. Új típusú ágyúkat öntet, egyenruhát vezet be és tüzérősegi iskolát szervez. Sok ellenállással kell megküzdenie a féltékeny és maradi török főtisztek és tisztviselők részéről. Azonban minden nehézség ellenére Tóth Ferenc sikerei egyre látványosabbak, polgári feladatokat is megold, mint például a pénzverés, matematikai iskola létesítése és más ügyek. Miután elhagyja az Oszmán Birodalom fővárosát a levantei francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrzését vállalja. Ennek során bejárja (a negyedik részben) a Földközi-tenger keleti medencéjét, a Közel-Keletet, legrészletesebben a mameluk testőrök által uralt Egyiptomról ír, megemlékezik Ciprus és Rhodosz szigetéről, Palesztináról és Szíriáról is. Nagy teret szentel a beutazott országok földrajzának, történelmének és társadalmi viszonyainak bemutatására. Részletesebben olvashatunk Tunisz városáról, megtekintette Karthágó és vízvezetékének maradványait, majd Toulonba szerencsésen visszaérve fejezi be utazásait.

Emlékirata korának sikerkönyve volt, már a szerző életében öt francia kiadást ért meg, és további számos nyelvre is lefordították. Tott először levélformát választott feljegyzéseihez, s azokat csak később szerkesztette egységes memoárrá. Emlékirata hasznosságra, ismeretátadásra törekszik, énjének alakulása nem kap szerepet. A szerző műveltsége és sokoldalú felkészültsége jó íráskészséggel párosul. Részletesen számol be a történésekről, nagy jelentőséget tulajdonítva a tárgyilagos, aprólékos leírásnak, azon felül gyakran egész párbeszédet is idéz. Mellőzi saját ifjúságának, családjának és rokonságának említését. Bírálja a törökök despotizmusát és vallási fanatizmusát, de mégsem egy európai gyarmatosító fölényességét lehet kiérezni szavaiból. Ehelyett ezek tárgyilagos ismertetését választja, amely néha az elnyomottak iránti sajnálatával is kiegészül. Különleges, egzotikus világba enged bepillantást, azonban nem az egzotikumra rácsodálkozó európai beszámolóját, hanem egy hozzáértő, gyakorlatias diplomata megfigyeléseit olvashatjuk emlékiratában. Megfigyeléseiben azokat a részleteket próbálja kiemelni, amelyek a legjobban érzékeltetik az Oszmán Birodalom népeinek karakterét és gondolkodását, mert legfőbb törekvése, hogy a nyugati olvasókkal megismertesse és megértesse a kelet igazi világát.

Sánta Ákos

SZABÓ SAROLTA (SZERK.)

ÖRÖKÖS HÁBORÚ KÉT VILÁG HATÁRÁN**Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben.
Tanulmánykötet***(Báthori István Múzeum, Nyírbátor, 2011. 108 o.)*

A kötet a szó szoros értelemben véve érdekes és izgalmas munka, amely érdeklődésre számot tartó, ugyanakkor sokszor „körüljárt” témáról, az 1479-es kenyérmezei ütközetről szól. A tanulmányok láthatóan a minél szélesebb közönség megszólításának igényével, így világos szerkezettel, érdekes és bő szemléltető képanyaggal (ezek többnyire térképek, képek, táblázatok) készültek. Ezen kiadvány a csata 530. évfordulóján (2009-ben) Nyírbátorban tartott konferencia anyagát vagy annak egy részét tartalmazza (az elhangzott előadások és a kötet „viszonya” nem teljesen tisztázott). Az vélhetőleg a nyomda ördögének a műve, hogy – bár a történészek gyakran „lazán” értelmezik az időpontokat, tekintve például a „százévesnek nevezett” háború általános datálását (1337–1453) – a kötet belső címlapján az 510. évforduló szerepel.

A tanulmánykötet formai szempontból számos olyan újítást használ, amely a javára válik. Már a tartalomjegyzékben fekete kiemeléssel jelzi a címeket, illetve a szerzők neve után kettőspontot tesz. Így tipográfiaiul is jól elkülönülnek a lista egyes elemei. A tanulmányok hivatkozó (láb)jegyzetelése sem szokványos, tekintve, hogy a főszövegben, zárójelben szerepelnek a hivatkozások, „szerző neve, a kötet évszáma” formátumban, amelyeket a cikkek végén található irodalomjegyzékekben oldanak fel. Kivétel ez alól Horváth Richárd lap alji jegyzetekkel ellátott előszava, „mini tanulmánya” és Töll László írása (*A csata vasökle – a középkori nehézlovasság*), amely nem tartalmaz hivatkozó (forrásjelölő) lábjegyzeteket, mivel az első jegyzetben közli, hogy azokat PhD disszertációja jelöli. (A disszertáció teljes terjedelmében elérhető az interneten: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=4538>) Ez azért kevésbé jó megoldás, mivel ez a tanulmány olyan érdekesítő témával foglalkozik – főként a nehézlovasság páncéljainak „nehézségével”, azaz azzal, hogy valóban mozdulatlan „konzervdoboz létre” voltak-e kárhozhatóva a középkori páncélos katonák –, hogy az érdeklődőkben felmerülhet az igény, hogy a legfontosabb szakirodalmat (különösen az idegen nyelven megjelenteket) „itt helyben” lássa. Annál is inkább érdekes ez, mivel több angol nyelvű ismeretterjesztő televíziós csatornán rekonstruálták a mozgáslehetőségeket egy-egy korabeli páncélban; igen meglepő volt látni, ahogy a kísérleti alany szaltózott és cigánykereket vetett benne.

A formai újítások mellett egy jól és tradicionálisan szerkesztett tanulmánygyűjteménnyel állunk szemben, amelyben a klasszikus hadtörténeti írók (például Négyesi Lajosé) mellett helyet kapnak más megközelítésű tanulmányok is. Maga a cím (*Örökös háború két világ határán*) is arra a „határhelyzetre” utal, hogy milyen valaminek a tér- és időbeli peremén lenni, ami a legmodernebb angolszász frontier kutatásokra emlékeztet. Ugyanakkor ezt nem a ma divatos, angolszász eredetű kulturális keveredés, csere pozitív fogalmaként értelmezi a késő középkor és kora újkor határán, hanem a magyar történeti hagyományoknak megfelelően a török elleni őrlő háború kontextusában.

A kötet tartalmilag szabadon értelmezi a kenyérmezei csatát, azaz minden hozzá kapcsolódó szálon elindul, a középkori fegyverek elemzésétől Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1575–1586) hadseregének leírásáig.

Veszprémy László *A kenyérmezei csata. Az idő és a tér szerepe a határvédelmi harcokban* című nyitó tanulmánya izgalmas módon kombinálja a filológiai munkát és a perjesi „hadi matematikát”: azaz a fennmaradt forrásokat összeveti például a korabeli távolságok és haladási sebességek adataival. Emellett a csatát behelyezi a törökellenes harcok 1526-ig tartó kontextusába, azaz a történész legfontosabb munkáját, az értelmezést sem mellőzi. Ennek során, úgy tűnik, hogy a visszatekintő-determinista Mohács-értelmezők nézeteivel szimpatizál, akik az utólagos, már megtörtént események ismeretében úgy látják, hogy nem is alakulhatott másképpen a török–magyar

küzdelem e végkifejlete. Ehhez általában alátámasztásképpen azon objektív tényeket választják, amelyek szerint a katonai és gazdasági erő tekintetében valóban Dávid és Góliát harca bontakozott ki. Ugyanakkor behelyezkedve egy olyan kor viszonyaiba, ahol egy szűnyog (moszkító) csípésben is meg lehetett halni, egy lováról lebukó vezér látványa csaták eredményét változtatta meg stb., nem biztos, hogy a kortársak számára is egyértelmű volt a török győzelem, mint végeredmény, illetve az sem bizonyos, hogy csak és kizárólag így végződhetett (volna). Azaz a korabeli nézőpont nem feltétlenül egyezik az utólagos történelmi visszatekintő értékeléssel.

Négyesi Lajos *A kenyérmezei csata* című tanulmánya a csata elemzésére és legvitathatóbb pontjainak értelmezésére szorítkozva, szemléletes térképeket használva mintegy szűkíti és egyben ki is egészíti a nyitó tanulmányt. Mint írja, „Amíg erre sor nem kerül [új források feltárása és bevonása], meg kell elégednünk a források adatainak átértékelésével létrehozott elméleti rekonstrukciókkal.” (27. o.) Így főként a kútfőkre (elsősorban Bonfini leírása) és a szakirodalomra támaszkodva két problémára koncentrált: a magyar csatarendre, illetve Kinizsi Pál csapatainak megérkezésére. A tanulmányban a csata számos olyan eleme domborodik ki, amely éppen az „elvélelendelt” végeredmény utólagosan kialakult képe ellen hat: Báthori alulbecsülte a török haderő számbeli fölényét, lova egy kritikus pillanatban megbotlott, valamint Kinizsi Pál csapatai éppen jókor érkeztek a csatába.

Az első két írás által meghatározott témát tágítják „koncentrikus körökben” a következők, melyek egy része főként a középkori fegyverek leírására összpontosít (Kovács S. Tibor: *Keleti és nyugati fegyverek a kenyérmezei csatában*, Tóll László: *A csata vasökle – a középkori nehézlövasság*, Bán Attila: *A bronzgyűk öntéstechnikája a középkor és az újkor fordulóján*), míg másik csoportja a fegyverek forgatóira irányítja a figyelmet (B. Szabó János: *A középkori magyar csatarendről*, Szabó Béla: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király magyar katonái*).

Kovács S. Tibor tanulmánya következtetésében is illeszkedik a kötet témájához. A török és magyar könnyűlovasság és fegyverzetének vizsgálata során végkövetkeztetésként rámutat: „A kenyérmezei csata érdekessége, hogy nemcsak a magyar és a török elitlovasság vett részt benne, hanem az oszmán, valamint a magyar portyázó könnyűlovasság is, vagyis az akindzsi és a huszárok.” (45. o.) Tóll László és Bán Attila önmagukban is érdekes témájú írásai nem kapcsolódnak ilyen szorosan a konferenciakötet szűk értelemben vett tárgyához, habár egyértelmű, hogy mind a nehézlövasság, mind a tüzéség ismerete elengedhetetlen a csata és körülményeinek megértéséhez.

Horváth Richárd előszavában már említette, hogy a magyar hadtörténetben zajló szemléletbeli változást jól tükrözik B. Szabó János zsoldosságról vagy a magyar könnyűlovasságról megjelent írásai. Holott e tekintetben szemléletesebb a szerző *A mohácsi csata* (Budapest, 2011.) című könyve, amely mostani írásához hasonlóan gyakran nyugat-európai, illetve időben korábbi vagy éppen későbbi analógiás példákkal bizonyítja álláspontját. Így például kimutatta, hogy a mohácsi síkon hadrendbe állt magyar haderő létszámában és színvonalában sem maradt el a nyugati „kortársaktól”, valamint hadrendje tükörcépét mutatta az oszmán felállásnak. Továbbá közös vonások fedezhetők fel a Lajta-menti (1146), a morvamezei (1278), a kenyérmezei (1479) és a mohácsi csata (1526) menetében, illetve hadrendjében.

Szabó Béla cikkének bevezetőjében sikerrel aktualizálta témáját, Báthory István lengyel hadjáratának és a benne részt vevő magyar katonák harcértékének kérdését: „A kenyérmezei csata után pont száz évvel később, 1579-ben Rettegett Ivánnal sikeresen hadakozó somlyai Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király nem véletlenül szerezte meg az erdélyi fejedelmi címet, majd a lengyel trónt... a lengyel hadsereg modernizálásában, a livóniai háború megnyerésében nagy szerepe volt magyar katonáinak.” (93. o.) Továbbá pozitívan értékelt Báthory egész katonai–politikai karrierjét is.

A kötet meggyőzően teremt szintézist a fegyver és használója, a történelem alakítója és „elszenvedője”, valamint a kenyérmezei csata és a hozzá kapcsolható analóg példák között. Így egy hadtörténelmi és történelmi szempontból is átgondolt és érdekfeszítő tanulmánykötet született meg, amely valóban szervesen illeszkedik az eszedi Báthoriak és a Nyírség történetét és forrásait bemutató, elsősorban – az azóta már meg is szűnt, illetve szünetelő – Nyírbátori Múzeumnak és a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* erőfeszítésének és szervező munkájának köszönhető kiadványok sorába.

Illik Péter

SCHRAMEK LÁSZLÓ

**AZ ÁLLANDÓ HADSEREG ELTARTÁSÁNAK KÉRDÉSEI A 18. SZÁZAD
ELSŐ FELÉBEN PEST MEGYE PÉLDÁJÁN KERESZTÜL***(Pest Megyei Monográfia közalapítvány, Budapest, 2011. 253 o.)*

Schramek László sikeresen megvédett doktori disszertációját formálta könyvvé. Jó, hogy meg-
tette; fontos kérdésről született figyelemre méltó könyv.

A XVIII. század első felében szerte Európában a már folyamatosan fegyverben tartott hadsere-
gek ellátása, a hadsereg és a civil társadalom együttélése egyazon problémakör részének számított.
Az ellátás megfelelő szinten tartása állami feladat, és az állam érdeke is egyben. Minősége mindig
az ügyeket intéző hatóságok, országos és helyi közigazgatási szervek jó-rossz működésétől, a hát-
térben pedig az állam anyagi tehetőségétől függött. A forrásokat ehhez az adók (hadiadó) jelentet-
ték, ami naturália, különböző szolgáltatások, illetve pénz formájában folyt be az állami kasszába.
Minél fejletlenebb volt egy hadsereg infrastruktúrája, minél szakadozottabb volt a logisztikai háló,
annál kisebb a pénzádó, s arányosan nagyobb a naturáliában lerótt rész, az élelem és a takarmány,
illetve a szolgáltatások, így a szállítás, a beszállásolás és ingyenmunka részesedése. Következés-
képpen annál szorosabb a társadalom és a hadsereg között az együttműködési kényszer. És fordítva,
minél fejlettebb az infrastruktúra (erődlaktanyák, épített laktanyák, raktárhálózat stb.), s nagyobb
a pénzádó aránya, annál kisebb a közvetlen érintkezés, a direkt egymásrautaltság. A pénzszegény
Magyarországon hadiadóként inkább a közvetlen szolgáltatások és a naturáliák domináltak, így az
érintkezés a hadsereg, illetve a magyar közigazgatás és leginkább a mindezt közvetlenül elszene-
dők, a paraszti társadalom között, mondhatni, testközeli. Ahogyan a problematika a maga korában
is összetett volt, katonai, pénzügyi, gazdasági, állam- és közigazgatási, büntetőjogi kérdéseket ölelt
fel. Feldolgozása is ugyanígy „többszólamú” lehet csak. Schramek László kötete ennek megfelelően
igyekszik sokfelé tekinteni, a „szenvető oldal”, a „civil szféra” nézőpontjából – minthogy ezt dik-
tálják forrásai is.

A minden blikkfangtól mentes cím teljesen adekvát a könyv szerkezetével, tartalmával. Két
nagyobb gondolati egységből áll. Az első (a nagyobbik) rész az általános problémakört (a Habsburg
haderő eltartása XVIII. század első felében) vázolja fel, ez teszi ki a kötet össz-terjedelmének közel
kétharmadát. A másodikban pedig mintegy laboratóriumi körülmények között, szinte bizonyítási
eljárásban vizsgálja meg annak életszerűségét, valóságát, (megvalósulhatóságát) lokális körülmé-
nyek között, Pest vármegyére vonatkoztatva. Mindezen túl, szerkezetileg, a kötet négy nagy feje-
zetre oszlik, az alábbiak szerint: *A katonaság elhelyezésére vonatkozó tervek a 18. század közepéig;*
Az állandó hadsereg ellátásával kapcsolatos kérdések jogszabályi háttere; A magyar rendiség és
a regulamentumok; A katonaság eltartásának problémái Pest megyében a 18. század első felében.
A fejezetcímekből is látható, hogy Schrameket a kérdés teljes vertikuma érdekli, és elsősorban ez
emeli kötetét magasan, a leszűkített helytörténeti tematikájú szakmunkák fölé. Leegyszerűsítve: az
egészből bontja le a részt, s nem a részből próbálja meg felépíteni az egészet.

Miként az a fejezetcímekből is látható, a könyv – monográfiához illően – messziről indít.
A rövid, hadtörténetinek szánt bevezetés után az első fejezet a katonaság elhelyezésére kidolgozott
tervezeteket ismerteti. A tárgyalt időszakban több is született belőlük, hadvezérek, gazdasági szak-
emberek, politikusok, hivatalnokok, testületek ötleteiből, iniciatíváiból, kezdve Montecuccolító
egészen Pálffy Miklós főkancellár 1758-as keletű javaslatáig. 12 elképzelés válogattatott be a cso-
korba, nem kisebb személyiségektől, mint Eszterházy Pál és Pálffy János, Patachich Boldizsár vagy
a magyar történelemben leginkább Tüzes Gábor néven ismert Fra Angelo Gabrielis, illetve olyan
kollektív szerkesztésű ajánlások szerepelnek, mint az *Einrichtungswerk*, vagy a Csáky Imre bíbo-
ros vezette bizottság magyar rendi szempontokat előtérbe helyező tervezete. A kérdés az állandó
hadsereg becikkelyezését követően már az országgyűlési törvénykezés részeként került napirendre,
mindenekelőtt az ún. Systematica Commissio időről időre elkészített javaslataiban, s egyre inkább
a maga komplexitásában katonai, gazdasági és közigazgatási vetületben.

A második rész a törvényi keretekkel foglalkozik. „A korai magyar történelem szereplőinek eszmerendszerét, látásmódját, a különböző frott jogszabályokon és szokásokon alapuló keretek határozták meg. Ezért a történelmi problémák feltárását is célszerű a jogi háttér tisztázásával kezdeni” – írja a mű 26. oldalán. Schramek kétféle joganyagot vizsgál: a magyar országgyűlések vonatkozó törvényeit és az uralkodói rendeleteket. Míg a magyar országgyűlések törvénykezési hatásköre az egyes hadi szolgáltatások: a forspont, a gratuitus labor, a beszállásolás, az ételmezés, a tűzifa biztosítása gyakorlati szabályozására terjedt ki, és a szolgáltatások magyarországi törvényi kereteit jelölte ki, az uralkodói rendeletek, az egyre inkább már nyomtatásban (is) megjelentetett *regulamentum militarek* ugyanakkor a hadsereg számára biztosították a normatív szabályozást, egyszersmind kifelé, támpontokat és tájékoztatást adtak a hadi szolgáltatások kivetésével foglalkozó törvényhatóságok apparátusának. Ám itt is két dologról van szó, hiszen distinkciót kell tenni a birodalom egészére s a csak Magyarországra vonatkozó rendeletalkotásban. A különbséget – amint ezt a szerző észreveszte – az is mutatta, hogy előbbieket a Haditanács jegyezte, utóbbiakat a Magyar Kancellária.

A kötet egyik jelentős eredménye a szabályzatok kritikai vizsgálata, s hozzá kapcsolva a problematika historiográfiai áttekintése. Mindeközben, e filológiai alaposággal átrostált rendelet-börze során megismerkedünk a hadi szolgáltatások alapfogalmaival, az egyes szolgáltatásfajták átszámításával, értékük változásával, megváltási lehetőségeivel, a katonák fizetésével, az orális és az equilis porciók értékével, a katonaság elhelyezésével és a kvártélyozás velejáróival.

Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, a harmadik (nagy) fejezet a könyv egyik legfontosabb gondolati egysége. Amiről itt szó van, a Habsburg hatalom és a magyar rendek jó fél évszázados folyamatos alkudozásának története a hadiadó kérdésében. A szerző több fontos megállapítást is tesz: többek között azt, hogy magyar rendek igenis komoly befolyást gyakoroltak a királyi rendeletek érvényesülésére, és mindvégig erős alkupozíciókkal rendelkeztek. Szerepük már a rendeletek előkészítő szakaszában is kimutatható, amikor a magyar rendek az ún. concursusokon, egyfajta „érdekegyeztető tárgyalásokon” – mai divatos szóval – normakontroll alá vetették a születendő rendeleteket. De felfedezhető a magyar rendek érdekérvényesítő képessége a központi és a törvényhatósági közigazgatás területén, a hadellátással foglalkozó intézményi háló működése vonatkozásában, beleértve olyan szerveket is, mint a Provinciális Commissariatusság vagy a Helytartótanács. Ugyanakkor a királyi hatalom megerősödésével romlottak a rendi alkupozíciók. Összefoglalásként a Szerző azt a figyelemreméltó megállapítást teszi, hogy a bécsi udvar a magyar ügyek megtárgyalását alapvetően hadbiztonsági kérdésként tekintette. Olyannyira, hogy I. Lipót és III. Károly uralkodása éveiben a királyt a magyar országgyűléseken a Hadbiztoság tisztviselői képviselték.

A könyv negyedik fejezete az általános problémakör konkrét helyszíni vizsgálata Pest megye példáján. Schramek mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet a fejezet elején, hogy a pest megyei anyagból nem lehet általános, az egész országra érvényes következtetéseket levonni. Szinte minden vármegyének mások voltak az adottságai, lehetőségei, mások a számok, mások az adatok. Ezt a recensens saját kutatásaiból is csak megerősíteni tudja, a Károlyi huszárezred kapcsán, amely az 1735–1940 közötti, egyébként szinte megszakítatlan háborús években öt különböző törvényhatóságban volt elkvártélyozva. Az ezred parancsnoka (előtte az ezred őrnagya), Forgách Ferenc leveleiből (a katona szemszögéből) ismerhetjük meg, milyen különbségek voltak az egyes magyarországi törvényhatóságok lehetőségei között, következésképpen az ellátás minősége között. A kvártélyos helyszínek: Somogy (1736/37 tele), Árva, Liptó, Zólyom és Turóc (1737/38 tele), Békés és Zaránd (1733–1739 tele), Szabolcs (1739/40 tele), a hajdúvárosok és Debrecen (1740/41) – lényegében keresztmetszetét adják az egész országnak.

A szerző elsőként a vármegye e feladatokkal foglalkozó szerveit, hivatalait, tisztviselői karát veszi számba, kezdve a közgyűléssel (generális congregatio), majd az alispánnal, ezután a vármegyei perceptorral s végül a vármegyei (fő)commissariussal. Amikor egy ezred megerkezett a kijelölt helyszínre, az ezred parancsnoka felkereste a vármegye illetékeseit, és megegyeztek a regulamentumban meghatározott járandóság teljesítési módjáról, a mértékéről, az elszámolásról, a kvártélyhelyekről. A kötet külön tárgyalja a téli- és a nyári szállásokat (nyári táborok), hiszen jelentős különbség volt a téli és a nyári eltartás költségei között. Speciális formában igényelte a szolgáltatásokat a hadjáratokra összevont sereg. Ilyenkor több vármegye és törvényhatóság is részt vett

a kiadások fedezésében, magát a szervezést a provinciális commissariusok végezték. Ezt a kötet az 1718-as Vác melletti tábor példáján mutatja be.

Hosszabb terjedelemben foglalkozik a Szerző Pest vármegye összes katonai–pénzügyi terhével, mindenekelőtt természetesen a contributióval és annak érték-változásaiival 1698 és 1750 között. Érdekes az a grafikon is, amelyik Pest vármegye és az osztrák tartományok közül kiválasztott Karintia adóügyeit, tételesen az egy főre eső adóterhet veti össze. Nem meglepő az eredmény: a tárgyalt időszakban Karintia, miként az osztrák tartományok mindegyikének egy főre eső pénzbeni adóterhe jóval magasabb a Pest vármegyeinél, ugyanakkor az adózás kiszámíthatósága, mondhatni rendszerű működése, a nagyobb terhet is kevésbé nyomasztóként érezte. A szabályozottság és a katonaság számának csökkenése a magyarországi helyzeten is javított. Schramek László megállapítja: 1699 és 1751 között csökkentek a katonaság eltartásának tényleges költségei. Ennek a csökkenésnek egy adózóra vetített értéke a korszak végén a századeleji viszonyokhoz képest akár a 60%-ot is elérhette. Mindezek tükrében érdekesek a kötet záró passzusai, amelyek Pest vármegye katonasággal kapcsolatos panaszait tárgyalják. Panaszból pedig mindig volt jócskán. A sérelmek rendszeresen napirenden voltak a megyegyűléseken, megfogalmazódtak a követi utasításokban, témaként szerepeltek a rendelet előkészítő concursusokon s természetesen magukon az országgyűléseken is.

A kötetet gazdag függelék, és forrás- és felhasznált irodalomlista, személy- és helynévmutató, német és angol absztrakt zárja. A függelékből – ez is a könyv értékeit gyarapítja – folyamatában követhetjük nyomon az ellátási normatívák, a zsold, az orális és equilis porciók értékének változásait 1697–1751 között, kivétítve ezred, ezredtörzs és alegység szintre, lebontva tisztí és legénységi járandóságra. Bőséges a levéltári forráslista és ugyanígy a könyvészeti anyag is, igaz, utóbbiban hiába keressük a kérdéssel úttörőként foglalkozó, a 629. l. ábrájában egyébként névvel feltüntetett Taubert Ernőt és munkáját (*A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy vármegyéjében a XVIII. század első felében*, Pécs, 1928.), mint ahogy nem találjuk a bibliográfiában a könyv szaklektorának, nem tudjuk melyik hivatkozott munkáját (1. l. ábrájában), és ugyancsak az ő, alapmunkának tekintendő, bár a tárgyalt korszak egészét nem teljesen lefedő könyvét sem (Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest, 2004.). De ennyi nagyvonalúság még talán megengedhető... S ha még a hiányokat szemegetjük: megérdemelt volna legalább néhány oldalt – már az összevetés miatt is – a tárgyalt korszaknak szinte a közepébe beékelte kuruc szabadságharc hasonló problematikája. A kuruc hadellátás a maga módján, silányabb kivételben, jóval kaotikusabban, de lényegében leképezte a császári hadsereg gyakorlatát. És végrehajtó szerepben a vármegyei apparátus is ugyanaz volt.

Lenne még egy észrevétele a recenzensnek, amely leginkább egy kérdésben összegehető: mennyire kell (szabad) didaktikusnak lenni egy szakmunkának? Mikor javít a megértésen a főpontos, alpontos, mellékpontos informatika ihlette rendszere? Mikor megy már egy ilyen sulykolt rend a befogadás élményének rovására? Schramek László mintha nem bízna olvasóiban. Mindent megszámozik. Kedvesen ad egy számravezetőt, hogy még véletlenül se csússzon az olvasó a kijelölt vonal alá vagy fölé, nehogy a fantázia letérjen a kijelölt útról. Nem biztos, hogy szerencsés ez a megoldás, minden didaktikus szakaszolás a textus koherenciáját csökkenti. És talán felesleges a tanító szándékú, minden nagy egység végére odaillesztett összegezés is. Magában nem bízik a szerző, hogy meggyőző volt-e a szövege? Vagy az olvasóról nem hiszi, hogy megértette, miről van szó? Persze-persze, tudjuk, disszertációt olvastunk, a szerző is így illette munkáját (244. o.), ott mások a kívánalmak, de, kedves kiadók, szem előtt lehetett volna tartani – hogy stílszerűek legyünk – a „könyvészeti regulamentumokat” is. Azt meg már csak rezignáltan jegyezzük meg, hogy az utóbbi időben nem ez az egyetlen ilyen főpontos-alpontos-mellékpontos történeti munka. Remélhetőleg, csak múltó dívat...

Fentebb utalt a recenzens Schramek László „civil oldali” nézőpontjára. Kérdés, hogyan fest vajon ez a problémahalmaz a másik térfélről, a katonaság oldaláról? A Szerző ugyanis a „magyar térfélről”, a magyar rendek és a vármegyéik oldaláról vizsgálta a kérdést. A katonaság oldaláról ez így hangzana: vajon milyen volt az ellátás minősége? Valóban megkapta-e a katonaság a kialakított mennyiségeket, avagy az csak fikció maradt? Egyáltalán, a tényleges számok mennyire voltak adekvátak a regulamentumok tételeivel? Vajon mit tudtak jelenteni írásban a hadellátásról az ezredparancsnokok a Haditanácsnak? Mennyire voltak elégedettek? Ugyanis ami a „civil félén” adózás, adóteher, az a katonaság oldalán logisztikai problematika, jó vagy rossz ellátás. Összességében

pedig a hadsereg harcértékének kérdése. Ezekre is vannak források, melyek feldolgozása még a hadtörténezesekre vár.

Schramek László értékes munkát tett a nyilvánosság elé, könyve nyugodt lelkiismerettel ajánlható a kutatók figyelmébe. A hadtörténelemnek egy olyan szeletét dolgozta fel, amelyről csak meglehetősen elnagyolt és leegyszerűsített kép él a köztudatban, a tankönyvek egy részében s a közelmúlt hatásaként nem ritkán szakmai berkekben is; adózás egyenlő kizsákmányolás, népyomorítás; alkalmanként ez megtévezve még kis hazafias szósszal, ahogy a kurucos történetiszemlélet egyenlőségjelet tett a hadsereg ellátása (s általában az adózás) és a Habsburg elnyomás közé. A katonaság eltartása mindig pénzbe került, amit szervezett viszonyok között mindig adókkal biztosítottak, amit a társadalomnak kellett megfizetni. A terhek pedig attól voltak jobban vagy alig elviselhetők, hogy mennyire volt kiszámítható, szisztematikus a rendszer. A könyv tényekre alapozva sok mindent a talpára állított ezekből a dolgokból.

Ságvári György

DOMINIC LIEVEN

RUSSIA AGAINST NAPOLEON. THE BATTLE FOR EUROPE 1807 TO 1814

(*Penguin Books, 2010. 617 o.*)

Dominic Lieven, a London School of Economics ruszisztika-professzora első látásra nagy fába vágta fejszójét vállalkozásában, mely fát talán – gondolhatnánk – előtte már sokan „ki is vágták”. Lievennek azonban sikerült egy olyan összefoglalót alkotnia, mely méltán vívott ki számára komoly elismerést tudományos és laikus körökben egyaránt. 2009-ben Nagy-Britanniában a könyv elnyerte a rangos Wolfson-díjat. Ha valaki, akkor Lieven a génjeiben hordozza a fogékonyságot a korszakra és szereplőire. Felmenői, mint balti német bárók tábornokként és politikusként szolgálták Oroszország uralkodói a XIX. század elején.

A napóleoni háborúk történetét unalomig ismertnek és feldolgozottnak gondolhatnánk. Lieven azonban bebizonyította, hogy a nyugat-európai történeti gondolkodásban korántsem ez a helyzet. A korszak szemben álló nagyhatalmai közül Nagy-Britannia háborús erőfeszítései és hősei az angolszász világban óriási irodalmat tudhatnak magukénak. A brit és amerikai könyvruházak polcai roskadoznak a Nelsonról és Wellingtonról szóló tudományos és népszerűítő művektől. A másik oldal, Napóleon és a Grand Armée pedig időtlen téma, mely könyvtárnyi irodalmat tudhat magáénak. Poroszország drámai bukása, majd katonai feltámadása kapcsán, illetve a korszerű vezérkar és tömeghadsereg megszületése révén bizonyult népszerű kutatási területnek, nemcsak német nyelvterületen. Az egykoron szembenálló nagyhatalmak hadseregei közül Oroszország volt az a kakukktójas, melynek hadseregét és háborús erőfeszítéseit a történétírók vagy marginálisan, vagy elfogultan és ellenségesen kezelték, rendszerint a francia nézőpontból. (Tegyük hozzá, hogy a másik kissé elhanyagolt és lesajnált szereplője a korszaknak a Habsburg Monarchia, bár szerepsére angol nyelvterületen a kiváló hadtörténész, Gunther E. Rothenberg már „helyére tette” császári-királyi hadsereg szerepét a korszakban.) A reguláris orosz hadseregre korábban sok szót nem veszegettek, annál többet beszéltek az „orosz télről”, esetleg a kozákokról és a partizánokról. Magának Napóleonnak is érdeke fűződött ahhoz, hogy az a kép alakuljon ki az európai közvéleményben, hogy hadseregét a klíma és nem az ellenség győzte le 1812-ben. Lieven tézise szerint, melyre egész könyvét felfűzte, viszont nem is ez az év jelentette az igazi erőpróbát Oroszország számára, annak ellenére, hogy maguk az oroszok is ezt tekintik történelmük egyik csúcspontjának. Ebben persze óriási szerepe van Lev Tolsztoj irodalmi remekművének, a *Háború és békének*, mely a 1812 decemberében ér véget, illetve a „nagyorosz”, majd sztálinista felfogásnak. Utóbbi egyenesen a Nagy Honvédó Háború előképének tette meg Napóleon inváziójának elhárítását. Lieven szerint azonban az igazi katonai és logisztikai remekmű az orosz hadsereg győztes harcai, illetve

egyáltalán jelenléte volt előbb a sziléziai és szászországi, majd végül a franciaországi hadszíntéren 1813/14-ben. Abban az időszakban kellett többszáz ezer ember ellátásáról gondoskodni messze az utánpótlási bázisoktól, amikor egész Európában csak két város lélekszáma érte el a félmillió főt. Az orosz nacionalisták, majd a bolsevikok szemében azonban ez a teljesítmény egyrészt túlzottan is idegenekhez volt köthető – 1812-ben Kutuzov személyében meg lehetett találni az „igazi” orosz idolt –, illetve olyan összeurópai célokért zajlott, melyek idegenek voltak mind a szlavofilektől, mind a sztálini propagandától. Szintén nem tudtak mit kezdeni Sándor cár személyével, aki viszont központi figurája Lieven interpretációjának.

A kiváló íráskészséggel és mindvégig feszes logikával végigvitt mű számos újszerű gondolatot és nézőpontot is felvet. Lieven egyrészt kutatásokat végzett az 1991-től megnyíló orosz archívumokban, melyek révén számos ponton módosította ismereteinket a korabeli cári politikáról. Az iratokból például az is kiderül, hogy Sándor és környezete 1810 óta számított a francia offenzívára, és a folyamatos visszavonulás Napóleon serege előtt, továbbá a „felperzselt föld” taktikája nem valamiféle rögtönzés volt, hanem az orosz katonai és politikai vezetés hideg kalkulációja, melyet persze könnyebb volt kidolgozni, mint véghezvinni. Az orosz tervek sem voltak azonban hibátlanok. A cár főtanácsadójának, Pfühl bárónak tervei szerint a Dvina vonalán, a drissai megerődített táborban akart kitartani, azonban a tábor helyét rosszul választották ki és az események hamar bebizonyították használhatatlanságát, így folytatni kellett a visszavonulást. Míg Napóleon „villámháborút” akart, Sándor és tanácsadói több éves háborúra készültek a franciák ellen, melynek kimenetelét megdöbbentő pontossággal megjósolták. A cár jól értesültségének egyik oka az a kiváló hírszerzői hálózat volt, amelyik behálózta Napóleon hadügyminisztériumát. Ez a tény érdekes párhuzamokat kínál a második világháborúval, ahol a szovjet sikerek egyik oka szintén Sztálin folyamatos informáltsága volt. Magyar szempontból érdekes az a terv is, melyet Sándor és környezete dolgozott ki az ekkor francia szövetséges Ausztria destabilizálására. Az elképzelésben előkelő helyen szerepelt a birodalom szláv lakosságának és Magyarország „elégedetlen elemeinek” fellázítása. A történelem persze hamarosan ad acta tette ezeket a terveket, melyeket talán csak a XIX. század végén vettek elő ismét.

A könyv másik nagy hozadéka az a rendkívül informatív összefoglaló, amely az Austerlitz és Tilsit utáni korlátozott reformokról, az orosz belpolitikai és diplomáciai erőfeszítésekről szól. Sándor – akinek mind atyját, mind nagyapját saját gárdatisztjei ölték meg – a Tilsitben tett alá hozott francia szövetség kényszerű fenntartása mellett óriási erőfeszítéseket tett, hogy hadseregét korszerűsítse és felkészítse az elkerülhetetlen háborúra Napóleonnal. A szerző bemutatja az orosz hadsereget és társadalmi hátterét, illetve a rendkívül fejletlen hadiipart, mely már ekkor, a preindusztriális korszakban is komoly problémát okozott. 1813 elején például óriási segítséget jelentett az a 110 ezer puska, amit a britek szállítottak az orosz hadseregnek.

Lieven könyvének nagy részében az 1807 és 1814 közötti időszak eseménytörténetét tekinti át, azonban mindezt olyan tömör és briliáns stílusban teszi, hogy a rendkívül bonyolult diplomáciai és katonai események egy csapásra érthetővé és elhelyezhetővé válnak. A könyv elsősorban azonban az 1812 és 1814 között lezajlott eseményekre koncentrálna.

A kiváló narratíva mellett a szerző az elemző részeknél van igazán elemében. Lieven felhívja figyelmünket arra a logisztikai forradalomra, mely az orosz hadseregben lezajlott. Ez azért volt rendkívül fontos, mert bár a korábbi évszázadban Oroszország már képes volt beavatkozni az európai konfliktusokba, viszont ellátási és szervezési nehézségek, illetve a hadsereg nehézkessége miatt győzelmeit nem tudta kihasználni, ahogy az például a hétéves háborúban történt. E logisztikai forradalom eszköze az a hatalmas loállomány volt, melyet a kormányzat sikeresen mobilizált az 1813/14-es hadjáratra. Ezzel szemben Napóleon gyakorlatilag elvesztette teljes lovasságát 1812-ben, ami meghatározó jelentőségűnek bizonyult végső vereségében. „Bizonyos értelemben – mondja Lieven – az 1812–14-es orosz háborús erőfeszítéseknek nem az ember, hanem a ló volt az igazi hőse... A modern hadviselés tankjának, teherautójának, repülőgépjének és gépesített tüzérségének szerepét ebben az időszakban a ló töltötte be. Másként fogalmazva a ló volt a megfélemlítés és az üldözés fegyvere, illetve a felderítés, a szállítás, továbbá a gyorsan mozgó tüzérség eszköze.” A könyvből az is világossá válik, hogy ha pusztán nyers katonai szempontból szemléljük az 1812-es eseményeket a napóleoni hadi gépezet sokkal inkább megrendítette a 175 ezer ló az elvesztése, mint a négyszáz ezres embervesztés. 1813 tavaszán a császár egy új, tekintélyes létszámú had-

sereget vonultatott fel a szászországi hadszíntérre, azonban lovassága már csak árnyéka volt régi önmagának. Napóleon így elvesztette a „szemét” és „fülét”, illetve hatékony üldözés híján képtelen volt lüteni és bautzeni győzelmét kihasználni.

Orosz szempontból az 1813/14-es hadjárat másik „névtelen hőse” egy bizonyos Georg Kankrin volt, aki a hadsereg intendánsaként képes volt biztosítani az orosz határtól több hónapnyi járőföldre harcoló sereg zökkenőmentes élelmiszer- és takarmányellátását.

Lieven műve azonban jóval többre vállalkozik, mint egy klasszikus hadtörténelmi összefoglaló. Az orosz hadseregen keresztül bemutatja a birodalom teljes társadalmát az „állami” és „magán” tulajdonú parasztoktól kezdve a legfelsőbb arisztokráciáig, melynek fiai alkották a gárdaezredek tisztikarát. Mindössze néhány oldalon a szerző érdekes társadalmi mélyfúrásokat végez a kötelező katonai szolgálattal kapcsolatban, melyek mehökkentő eredményeket hoztak az orosz parasztság vagyoni viszonyaira vonatkozóan. 1813 tavaszán a kostromai kormányzóság egy távoli falucskájában földesuruk pénzbüntetésre ítélte néhány gazdag jobbágycsaládot, amelyek már generációk óta kibújtak a katonai szolgálat alól, ami így a törvények ellenére csak a falu legszegényebb családjait sújtotta. A fejenként 2000 rubeles büntetést játszva kifizették az érintett családok – nagyszakállú, írástudatlan muzsikok –, bár ez az összeg egy tábornok éves fizetésének felelt meg. Lieven könyve bővelkedik az ehhez hasonló „apróságokban”, melyek felvillantják a korabeli orosz világ ellentmondásait, az európai és orosz léptékek közötti különbségeket.

Lieven művének végső tanúságai túlmutatnak Napóleon bukásán. A hol machiavellista, hol idealista Sándor cár az újjáélesztett Lengyelországot alkotmányos uralkodóként kívánta kormányozni, míg Oroszországot a régi, bevált módon autokrata cárként. A halála utáni 1825-ös dekabrista felkelés, majd az 1831-es lengyel háború világosan megmutatta ennek a kétarcú politikának a tarthatatlanságát. Az I. Miklós-féle konzervatív–autokratikus rendszer talpköve a Napóleon felett aratott katonai győzelem volt. Ez a presztízs először csak a krími háborúban rendült meg.

Lieven végső összegzésében rávilágít több összefüggésre is, melyek felett előszeretettel siklottak el a történészek. A korszerűnek mondott francia nemzetállamot és napóleoni hadsereget végső soron legyőzték az ancien régime soknemzetiségű birodalmi, melyek így elhárították az egyik szárazföldi nagyhatalom kontinentális dominanciáját. Miközben sikerült helyreállítani a kontinens hatalmi egyensúlyát, ezzel párhuzamosan szinte észrevétlenül kiépült Nagy-Britannia korlátlan uralma a tengereken és a gyarmatokon.

A konzervatív hatalmak meglepően korszerű katonai intézményeket tudtak és mertek létrehozni, mint például a porosz Landwehr. Figyelemreméltó az a fiatalítási hullám is a vezérkarban és a tüzérségnél, amely az orosz katonai sikerek egyik oka volt. Wittgenstein I. hadtestének főszállásmestere 1812-ben például a mindössze 27 éves Johann von Diebitsch, míg tüzérségének főnöke egy mindössze 24 éves fiatalember volt.

Azonban a végső siker kulcsa Lieven szerint meglehetősen banális volt: a három nagyhatalom együttesen tudott fellépni Napóleon ellen, és ellentétben a korábbi koalíciós háborúkkal, az orosz hadsereg 1813 tavaszán már mélyen bent járt Európában a hadműveletek megindulásakor.

Lázár Balázs

CHRISTA HÄMMERLE (HRSG.)

DES KAISERS KNECHTE**Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914***(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2012. 204 o.)*

Az első világháború kitörése 100. évfordulójának közeledtével érezhetően egyre több, Ausztria–Magyarország haderejével foglalkozó és a boldog békeidőket idéző, hadtörténeti vonatkozású kötet jelenik meg a német nyelvű könyvpiacra.

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának időszakából a három részre tagolt szárazföldi haderőben szolgált katonatisztek és tábornokok által, különböző stílusban és terjedelemben megírt részletes önéletrajzok és visszaemlékezések száma igen tekintélyes mennyiségű. Ebben a műfajban sokaknak bizonyosan ismerősen cseng a dunai birodalom két első világháború előtti és alatti vezérkari főnökének, báró Franz Conrad von Hötzendorf tábornagynak és Arthur Arz von Straussenburg vezérezredesnek, továbbá a 2. osztrák–magyar hadsereg, majd a Bóhm–Ermolli-hadseregcsoport vezérkari főnökének, Dr. Carl von Bardolff altábornagynak, a népszerű és önéletrajzi elemekkel átszótt német nyelvű műveket író Rudolf von Eichthal ezredes, vagy éppen a magyar báró Lehár Antal ezredes neve.

A nemzetközi és magyar hadtörténetírásban hosszú évtizedeken keresztül tartotta magát az a felfogás, miszerint csak a Monarchia hadseregében szolgált egykori tisztok, illetve első háborús hadvezérek életrajzainak és memoárijainak vizsgálatával, továbbá azok közreadásával érdemes foglalkozni, mivel az egyszerű közkatona tollából nem, vagy alig maradtak fenn visszaemlékezések, és e téren igen jelentős a forráshiány.

Elsősorban német és angol nyelvterületen ugyanakkor már az 1990-es évek első felében kialakult egy nem elhanyagolható, a történeket alulnézetből vizsgáló hadtörténetírói irányzat, melynek művelői a korábbiakhoz képest nem a katonai felső vezetés, a stratégák, a vezérkari tisztok, hanem a kismemberek, az egyszerű besorozott bakák szemszögéből látják egy-egy történelmi korszak eseményeit, a háborúk hadműveleteit.

Tulajdonképpen az uralkodó nézetekre rációfolva, az utóbbi felfogás jegyében született meg a Bécsi Egyetem újkortörténeti, valamint a nemekkel foglalkozó társadalomtörténeti professzora, Christa Hämmerle által szerkesztett, unikálisnak számító gyűjteményes kötet is, amely tizenegy, az Ausztria–Magyarország közös hadseregének különböző fegyvernemeinél szolgált katonának, a Bécsi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézete Életrajzi Feljegyzések Dokumentációs Állagában őrzött visszaemlékezéseit tárja az olvasó elé. Sajnos a válogatásban csupán a német nyelvterületről, vagyis a birodalom osztrák tartományaiából és Csehországból származók által írt emlékiratok szerepelnek, közöttük egy magyar sem található. (Csupán a teljesség kedvéért és a Tisztelt Olvasó informálására említem meg, hogy a Habsburg-monarchia haderejének felépítését az 1868-ban elfogadott véderőtörvény határozta meg, amely bevezette az általános hadkötelezettséget és egy eljövendő háború esetére nagy létszámú tömeghadsereg felállítását célozta. Az első világháborúig rendelkezéseit 1889-ben és 1912-ben módosították, melynek következményeként a birodalom lakosságának növekedésével párhuzamosan a hadsereg sorozott újonclétszámát is fokozatosan emelték, a szolgálati időt viszont 1912-ben háromról két évre csökkentették.)

A mű szerkesztője bevezető tanulmányában tisztázza a kötet forrásainak keletkezési körülményeit, kihangsúlyozza a forrástípus kortörténeti fontosságát és jelentőségét, továbbá kiváló áttekintést ad általában a katonai visszaemlékezésekről, mint történelmi forráscsoportról. Kiderül, hogy a visszaemlékezések írói (név szerint Martin Weber, Josef Schöninger, Leo Schuster, Josef Jodlbauer, Emil Geissler, Anton Kowatsch, Josef Schuster, Michael Macher, Alois Petrides, Eduard Lippert, Gottlieb Pomberger) több korosztályhoz tartoztak (közülük a legidősebb 1856-ban, a legfiatalabb 1892-ben született), mindnyájan megérték a második világháború kitörését, a legfiatalabb egykori k.u.k. katona pedig 1979-ben hunyt el. A túlnyomó többségük paraszti vagy kispolgári, sokgyermekes családból származott. Megtudhatjuk azt is, hogy az 1876 és 1914 közötti időszakban

katonáskodtak valamikor Ferenc József bakájaként, szinte mindnyájan szolgálati idejük első időszakát (általában első egy évet) állították középpontba és tartották meghatározónak memoárjaikban. A visszaemlékezések írói kivétel nélkül jóval katonai szolgálati idejük lejárta után, évtizedekkel később vetették papírra emlékeiket. Szinte mindannyian valamilyen állami tisztviselőként (postai alkalmazott, csendőr, vámtisztviselő stb.) folytatták és fejezték be életpályájukat.

Hämmerle a kötet második részében közreadott memoárok szövegét (melyek túlnyomó része a teljes visszaemlékezéseknek csupán egy részlete) stilsztikailag is elemzi, többek között megtudhatjuk, milyen német katonai szakzsargont, illetve írásmódot használtak azok szerzői.

Értésülünk arról is a bevezetőből, hogy kivétel nélkül mindannyian a katonaelet árnyoldalait (például a férfiaság próbájaként megélt újonckiképzés időszaka alatti, sokszor megalázó bánásmódot, a túl sok drillt, az önkényeskedést, zaklatást, a katonák bántalmazását, a testileg is megerőltető, unalomig ismételt sulykolást, a végtelen gyakorlatozásokat), a civilből katonává válás lépcsőfokait domborítják ki, a hadsereget egy totális szervezetként mutatják be. A szövegírók a délceg és erőteljű duzzadó, kifogástalan megjelenésű, a hazáját büszkén és fegyelmezetten szolgáló katona, a „császár lovagja” alakjával általában ellentétes képet rajzolnak elének, szembeállítva a valóságot a társadalomban a katonaságról élő sztereotíp elképzelésekkel.

Az egyes emlékezésekből benyomást szerezhettünk, hogyan ítélték meg a katonák a tiszteket és az altiszteket, valamint a legénységi állományúak egymást az alakulaton belül, mi volt a véleményük a kincstári felszerelésről, a ruházatról, a fegyverzetről, az ételmezésről, az elhelyezésről, hogyan bántak velük a kiképzők és feletteseik. Részleteket tudhatunk meg a katonák mindennapi rutinfeladatairól, a korabeli kaszárnyaélet vonzó és kevésbé szép oldalairól, megelevenednek előttünk a Monarchia osztrák felének katonai állomáshelyei.

Az emlékezésekben sokszor kritikával illetik a századparancsnokok rendetlen életmódját, az altisztek durva viszonyulását beosztottaikhoz, az anyagi ellátás terén mutatkozó hiányosságokat (például a hiányos és használt felszerelést, valamint ruházatot). Több ponton is tetten érhető a szövegekben a német nacionalizmus, az etnikai sztereotípiák felállítása, az antiszemitizmus, a Monarchia némettől eltérő nyelvet beszélő polgárainak és azok kultúrájának rasszista megítélése. A hadseregben a katonai felső vezetés, valamint a tisztek kevésbé foglalkoztak a közkatonák nemzetiségi hovatartozásával és sajátosságaival, hiszen annak a soknemzetiségű és soknyelvű, hivatalosan nemzetek feletti haderőben számukra nem volt jelentősége, azonban a kötetben közölt memoárok tanúsága szerint a katonaelet mindennapjaiban a besorozott bakák szemszögéből nézve igen is jelentőséggel bírt. A közös hadsereg fegyvernemeinek egyes alakulatainál a legtöbbször 3–5 különböző nemzetiségű és több nyelvet használó katona szolgált együtt, akik egyúttal a saját kultúrájukat, szokásaikat is magukkal hozták a hadseregbe. A fennálló nyelvi különbségeket a közös hadseregben a német vezényleti nyelvvel próbálták áthidalni, azonban a társadalmi, kulturális, szocializációs különbségeket nyilvánvalóan nem lehetett kiküszöbölni.

Mindegyik (összesen tizenegy) visszaemlékezés közlése előtt megismerhetjük szerzőjének rövid életpályáját, az első világháború utáni sorsát, valamint részleteket tudhatunk meg a dokumentum keletkezésének körülményeiről és idejéről, amit az emlékirat részlete követ.

A mű utolsó fejezetében a szerkesztő köszönetet nyilvánít mindazoknak, akik segítették munkája létrehozása során. A kötet végén a műben olvasható visszaemlékezések szerzőiről készült korabeli fénykép, illetve katonai anyakönyvi lapjuk másolatának fotója színesíti az elmondottakat. A művet az emlékezésekben szereplő, a korabeli német katonai szakzsargonban használt kifejezések magyarázata és feloldása zárja.

Túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy a magyar nyelvű, a Monarchia időszakát felölelő hadtörténeti vonatkozású forráskiadásnak sajnos bőven van még mit bepótolnia, annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedben sorra jelentek meg a két világégés között napvilágot látott, 1914 előtti és első világháborús témájú magyar nyelvű visszaemlékezések, naplók reprint kiadásai.

Balla Tibor

CSAPODY TAMÁS

A BORI MUNKASZOLGÁLATOSOK**Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből***(Vince Kiadó Budapest, 2011. 647 o.)*

Magyarország második világháborús részvételének eseményei, a téma szerteágazó vonatkozásai, a kételyek és vitás kérdések máig sokakat foglalkoztatnak. A hiátusok között találjuk a hadviselő országon belüli és a határokon túli, ún. tábori honvédelmi kisegítő munkaszolgálat századai vezényletésének, történetének feltárását, ahogy a feladatok sorjázna a polgári lakosságot érintő különleges intézkedések, a hadimunka kutatásában és feldolgozásában is. E témákat illetően a különféle források felkutatása, igényes vizsgálata, a következetes forráskritika mellett a hitelesség megköveteli, hogy a tények és adatok feldolgozásakor ne maradjon el a történelmi felelősség megállapítása, a múlt bűneivel való szembenézés sem.

Csapody Tamás arra vállalkozott, hogy korábbi kutatásaira építve kitartó, aprólékos munkával feltárja, új megközelítésben közreadja a háborús üldöztetés és a kényszmunka modernkori történetének egyik súlyos epizódját, a szerbiai Borban és környékén teljesített munkaszolgálat több mozzanatát. A kötetből döbbenetes képet ismerhetünk meg a hivatalosan „nyersanyagkompenzáció bori többletmunkaerőért” címmel nyilvántartott magyar–német egyezmény végrehajtásának magyar vonatkozásairól.

A német fél által ígért nyersanyagkompenzáció a magyar félnek előnytelen szerződést jelentett, csupán króm és réz vételi jogának megváltásáról volt szó. A magyar kényszmunkások jóformán ingyen dolgoztak a németeknek. Ők pedig addig nem engedélyeztek semmiféle – előzetesen megígért – szállítást, amíg az előzetes alkuban kikötött, később szállítandó (soha meg nem kapott) német nyersanyagok árát a magyar fél előre át nem ulta.

Csapody nehéz feladatot vállalt, mikor elmélyült a kényszmunka emberi oldalának vizsgálatában. Ilyen figyelmet még nem kapott a bürokrácia számára felesleges, német érdekekért határon kívülre szállított hatezernél több magyar honfitársunk sorsa. Kutatási eredményeiben a kirekesztés, az embertelenség és kegyetlenség sötétsége, a kollaboráció, a haszonszerzés és a bátorság, az erkölcsi kiállás példázatai plasztikusan, gondos bizonyítással, nem ritkán egymással ütközve jelennek meg.

A kötetet olvasván máig tanulságos, hogy az adott körülmények között hol és milyen magatartásformák mutatkoztak meg, beosztottjaival ki, miként viselkedett. A munkaszolgálatos századok ún. kereteiben voltak lelkes, sokszor brutális és kegyetlen túlteljesítők és akadtak olyanok, akik az eldurvult helyzetekben is legalább emberségesek próbáltak maradni.

A II. világháború idején a szerbiai Bor környéki táborokban mintegy 70 000 hadifoglyot és munkaszolgálatost tartottak fogva. 1943 és 1944 között 15 táborban voltak magyar állampolgárok. A Magyarországról hajóval és vonattal kiszállított transzportokban 6000 magyar zsidó és mintegy 200 kisegyház-tag (Jehova Tanúja, nazarénus, szombatista [reformadventista]) volt. A magyar munkaszolgálatosok a bori rézbányában és a Bor–Zagubica–Kostolac vasútvonal építésén a német Organisation Todt szervezetnek dolgoztak. A napi robot teljesítése után a táborokban a magyar katonaság (egykorú kifejezéssel a keret) felügyelete alatt éltek.

A kényszmunkás magyarok sokat szenvedtek, rossz körülmények között robotoltak. Közülük 60–80-an haltak meg. A szovjet csapatok és a jugoszláv partizánok közeledtével két nagy csoportban – 1944. szeptember 17-én és 29-én – gyalogmenetben indították őket vissza Magyarországra. A Bor–Baja, illetve Mohács közötti kb. 500 kilométeres „erőltetett menet” idején az első csoportba sorolt 3000 fő többségét kivégezték, mások élete végelgyengülésben zárult. Sokan haltak meg a Bánáton át vezető útszakaszon (mintegy százan), a Pancsevó közelében lévő Jabukánál (kb. száznegyvenen), a cservenkai téglagyárban (megközelítőleg hatszáznyolcvanan), a Zomborig vezető útszakaszon (kb. százan) és huszonkétven golyótól végezték be életüket Abdán.

A túlélőknek Szentkirályszabadja, a reptéri tábor következett, majd 1944 novemberében a munkásszázadokat újra szervezték és a magyar–német határra vezényelték. Innen németországi koncentrációs táborokba, ismét kényszmunkára hurcolták tovább őket.

A Borból második csoportban (lépcsőben) indított mintegy 3000 magyart a jugoszláv partizánok hamar felszabadították. Döntő többségük túlélte a megpróbáltatásokat. Voltak, akik beálltak partizánok közé, a többség Románia érintésével valamiképp visszavergődött Magyarországra vagy kivándorolt Palesztinába. Mások szétszóródtak a világban; kisebb-nagyobb csoportokat alkottak Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában, Szlovákiában, Izraelben, Franciaországban, az Amerikai Egyesült Államokban vagy Kanadában.

Bor város határában és környékén az ércbányászat, a háborús kényszmunka nyomai máig láthatók. A kitermelt kőzet feldolgozására épített üzemcsarnokok állnak, mögöttük magas vöröses–barnás meddőhegyek, vasúti nyomvonalak és az egykori munkatáborok leginkább erdőszült, felhagyott területe, épületalapok maradványai emlékeztetnek. Megrendítő látvánnyal szembesülhetünk az új bori köztemetőben, ahol fémládákban földalatti kriptában ismeretlen áldozatok hamvait őrzik.

Az elmúlt bő félszázadban a bori munkatáborok, a hajszolt kényszmunka nyers valósága első-sorban Radnóti Miklós gyakran előadott költeményeiben, főként irodalomtörténeti tanulmányokban és több, általában alig ismert visszaemlékezés kötetben kapott helyet. Ezek sorában az első Bánáti Miklósnak 1945 májusában Temesváron kiadott Égő gyűlölet című bori összefoglalója volt, majd György István Fegyvertelenül a tűzvonalban, később Halálraítéltek című visszaemlékezése, Szűts László Bori garnizon című memoárja jelent meg. Ezek után Palásti László, Gervai Sándor, Gárdos Lajos adta közre munkaszolgálatos emlékeit.

Tabi László Életem és egyéb ügyeim, Andai Ferenc Bori történet című önéletírásában foglalkozott a témával. Markovits Pálnak a szinte a századot átfogó forrásértékű emlékezése 2006-ban német fordításban (*Stets bei Verstand sein*) Konstanzban is megjelent. 2004-ben további túlélők szóltak meg: nyolc volt bori munkaszolgálatos vallomását a Makkabi Kiadó *Kényszmunka, erőltetett menet, tömeghalál* címmel adta ki. Erhard Roy Wiehn professzor révén 2007-ben Konstanzban ugyancsak közreadták.

Irodalomtörténeti szempontból Tolnai Gábor és Kőszegi Ábel dolgozta fel a bori kényszmunka és utóélete történetét. Néhány további, legendagyártó, fantáziát sem nélkülöző irodalomtörténeti publikáció – Radnóti vonatkozásai és ellentmondásai okán – vitát váltott ki.

A szerbiai munkaszolgálat történetére tekintve nem mulaszthatjuk el a Karsai Elek szerkesztésében 1962-ben megjelent „*Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...*” című két kötetes dokumentum összeállítás említését. „A német Todt-szervezet rendelkezésére bocsátandó munkaerő” kezelését, sorsát tanúsító honvédségi dokumentumokat első alkalommal ebben a munkában adták közre. A válogatásban a robot és az evakuáció mindennapjairól, tábori „fegyvelmezési gyakorlatokról”, leírhatatlan gyötrelmeket, ájulást okozó kikötésekről, a bácskai, cservenkai vetrengzésekről, a szerb lakosság cselekvő együttérzéséről ugyancsak forrásértékű iratokat ismerhetett meg az olvasó.

Fontos munkát végzett Gazsi József hadtörténész, aki 1964-ben feldolgozta a bori munkaszolgálatot megelőző magyar–német egyezmény fennmaradt dokumentációját. Az 1944 őszi szentkirályszabadjai eseményeket és a volt bori kényszmunkások németországi deportálásának történetét 1982-ben Veress D. Csaba publikálta a Veszprém megyei Múzeumok Közleményeiben.

Mindezek tükrében Csapody Tamás munkája a háborús munkaszolgálat tartalmi feltárásában, a tudományok építkezésében előrelépést jelent. Új, hat fejezetet felölelő kutatási eredménye eddig ismeretlen részletekre figyelve, mozzanatokot, árnyalatokat felölelve a bori kényszmunkások kiszolgáltatottságát, a munkatáborok mindennapjait követi nyomon. Miként a gyors felszámolás és kiürítés, a gyalogmenetek történetét is, majd a túlélők sorsát, akik ismét megpróbáltatások, 1944 őszén a Szálasi-rezsim által elrendelt újabb deportálás elszenvedői lettek.

A 647 lapos kötetben a szerző először a háborús munkaszolgálat alig érintett mozzanatát vizsgálja. Az *Orvosok és orvoslás Borban* címet viselő fejezet számos eddig ismeretlen történet, történelmi tapasztalatot tárt fel. (A hazai orvostörténet szomorú fejezete, hogy munkaszolgálatra számos zsidó orvost, fogorvost, állatorvost, medikust és gyógyszerészt is behívtak. Még tragikusabb, hogy faji alapon az egészségügyi kezelésből, a gyógyításból kizárták őket.) A körletként szolgáló táborban – munkaidőn kívül – a honvédségi „keret” korlátlan uralma érvényesült. Tagjai időtől és munkatáborától függően, eltérően reagáltak a sokféle egészségügyi problémával küzdő, védőfel-

szerelés nélkül dolgoztatott munkaszolgálatosok megbetegedéseire, mind súlyosabb egészségügyi gondjaira.

A második fejezetben Csapody Justus Pál szociáldemokrata politikus táborbéli sorsával ismert meg bennünket. Közben bemutatja a táborei előírásokat, a nehéz munkakörülményeket, a táborei megpróbáltatások sorát. Justus a kiűritéskor az ún. második lépcsőben, a partizánok által felszabadított foglyok között volt, majd Temesváron kiadott *Szabad Szó* napilap munkatársa lett. 1945 februárjában már Budapestre érkezett. Négy év múlva sorsa ismét rosszra fordult, a Rákosi érában kémtevékenység koholt vádjával bebörtönözték.

A kötet harmadik fejezete a munkaszolgálatosok második parancsnokának, Marányi Ede alvezetésnek 1943 végén indult tevékenységével foglalkozik. Megalázó és értelmetlen büntetésekről; verésekről, kínzásokról, kivégzésekről sorol adatokat a szerző. Kutatásai nyomán fény derült arra is, hogy a háború végén a bori táborcsoport bűnös parancsnoka külföldre szökött. A magyar kényszermunkások sokszor szinte elviselhetetlen szenvedéseinek okozója, jelentős részük elhalálzásában részes alezredes a felelősségre vonást elkerülte. (Bori tevékenysége miatt katonai eljárás indult ellene, de Szálasi Ferenc hatalomra kerülése miatt ezt leállították.) A németországi Riedenben álnéven, 1985-ben végezte be életét.

Bor 1944. szeptemberi gyors kiűritésekor a magyar munkaszolgálatosokat gyalogmenetbe sorolták. A további újdíekí, majd dunántúli eseményeket, a szökések és kivégzések drámai sorozatát a kötet terjedelmes negyedik fejezetében követhetjük nyomon. Október végén az első lépcső túlélői vonaton – lezárt tehervagonokban fuldokolva – Szentkirályszabadjára érkeztek. Leromlott állapotban, rongyokban a Bajáról érkezettek a reptéri táborban tengtek -lengtek, míg a Mohácsról beszállítottakkal nehéz munkákat végeztek. Az 1647 zsidó „muszos” életében közös a brutális bánásmód volt, emiatt a megbetegedések folytatódtak, a teljes legyengülés újabb halálozásokhoz vezetett.

A szerző közben külön figyelemmel kíséri „a nagyon rossz állapotban” érkezett Radnóti Miklós sorsát, elemzi a szemtanuktól ránk maradt egykorú adatokat, ki mit tudott a Szentkirályszabadjára érkezett költőről. A tragikus folytatást a nyilas hatalomátvétel hozta magával. Beregfy Károly rendelkezésére az 1500 főnyi munkaszolgálatost hat munkásszázadba szervezték. A fizikálisan és mentálisan egyaránt megroggyant munkaszolgálatosokat a deportálás megszállottai több menetoszlopban Hegyeshalomra indították. A továbbiakban ellentmondásos állítások sorával, bizonytalan források ütköztetésével vívódott a szerző.

Radnóti Miklós halálának körülményeire, valós sírhelyének megállapítására Csapody nagy energiát fordított. Hiteles tanukat évtizedek múltán nem talált. Mégsem adta föl. Új kötetében számos adatot vizsgált és összesített, ám ezután is kételyek, kérdőjelek maradtak. Feltáró munkájának értéke, hogy új kutatási eredményei, következtetései alkalmasak a továbbgondolásra, ezáltal várhatóan a sokféle legendát legyűrve eljuthatunk a történetek teljes feltárásiáig.

A magyar–német határ túldoldalán bevagonírozott, koncentrációs táborokba szállított volt bori kényszermunkásokról – Tolnai Gábor és Kőszegi Ábel korábbi közléseit megcáfolva – új adatokat ismerhetünk meg. A két csoportban deportált – immár magyar keret nélkül maradt – boriakból a korábbi „bajaiak” november 9-én Flossenbürgben, a „mohácsiak” négy nappal később Sachsenhausen–Oranienbürgben landoltak. Ezekben munkakommandókba osztották őket, „mikorben az életbenmaradottak száma folyamatosan csökkent”.

A kötet ötödik fejezete, A bori keret felelősségre vonása modernkori történelmünk feltárásiának fogós feladatai, bonyodalmai közepette valódi nyereség. A szerző hatalmas peranyagot elemzett, büntetőeljárások hosszú sorát vizsgálta. (A fejezethez tartozó mellékletek, személyi adatok ugyan csak fontosak.) Új kutatási eredményei szerint a dunántúli menet kísérő hatvannégy volt bori keretlegényből háborús bűncselekmény vagy népellenes büntett elkövetésének gyanújával tizennyolc (28 %) ellen indult nyomozás és eljárás. Közülük tizenhárman (72 %) kerültek népbíróság elé.

A Radnóti Miklós és kényszermunkás társai legyilkolása felelősének tartott Tólas András hadapród őrmester ügyének elemző vizsgálata izgalmas olvasmány. Ebben az összefüggésben Csapody Tamás saját közléseit, véleményeit felülvizsgálta, ahogy görcső alá vette a gyilkossággal megvádolt keretlegények pereit is. Összegezésével egyetértünk: a gyanúsítottakat nem lehet másnak tekinteni, mint lehetséges gyilkosoknak. Lehangoló következtetése: Tólas ügyében (is) „alaposabb és jogszerebb tényfeltárási, nyomozói, ügyészi és bírói munkára lett volna szükség”. Ugyancsak döbbet-

netes, Csapody gondos és eredményes vizsgálódásáig ismeretlen volt, hogy Tálás máig díszsírhelyen(!) nyugszik a Rákoskeresztúri új köztemetőben.

A szerző mérlegre tette a dunántúli gyalogmeneteket kísérő keretlegényekről gyűjtött, gazdag jegyzetapparátussal ellátott adatokat. Ők a parancsokat nemcsak embertelenül, szigorúan végrehajtották, hanem sokszor túl is teljesítették. Ezáltal a deportálást megelőző dunántúli menet – ahogy a korábbiakról is bizonyította – „mozgó vesztőhelyé” vált.

Csapody Tamás bő kilencven lapnyi terjedelemben dolgozta fel Radnóti halálához, a Gyórhöz közeli Abda község határában történt exhumálásához köthető közleményeket, feljegyzéseket és kusza emlékezéseket. Utalt az eltűnt – vagy a belügyi szervek által eltüntetett – iratokra is. Elemezte a többiek által (sokszor töredékesen, kétségbe vonhatóan) közölt „exhumálási jegyzőkönyveket”, tetszőleges mellékleteket, végül határozott állásfoglalásban szögezte le: „hitelességük csak valószínűsíthető, de nem ellenőrizhető, a fellelt pontatlanságok vagy ellentmondások nem orvosolhatók”.

Számos korábbi „hiteles” leírást és emlékezést végigkövetve, ütköztette a szerző megállapította, hogy évtizedek múltán minden hitelt érdemlően nem lehet dokumentálni Radnóti és huszonegy társának exhumálását és agnoszkálását. (Megdöbbenő, hogy az exhumálás időpontját évtizedekig pontatlanul adták meg.) Az irodalomtörténet tartós és színes legendáival leszámolva Csapody arra következtetett, hogy a győrszigeti zsidó temetőben a kihantolt abdai áldozatok június 25-i temetésén Radnóti és társai neve nem került említésre, előzetes bori munkaszolgálatokra utalás nem történt. Ahogy a bori noteszről sem esett szó, s „nem találjuk semmi nyomát annak, hogy Radnóti koporsóját a többi abdai exhumálttól elkülönítve kezelték vagy temették volna el”.

Végül a nem azonosítható maradványok alapján feltételezett Radnóti – immár harmadik – temetésére Budapesten, a Kerepesi úti temetőben 1946. augusztus 14-én került sor. A kutató megrendítő megállapítása, hogy a költőnek „minden valószínűség szerint nem volt viharkabátja, s ezért abban valószínűleg a Bori Noteszt sem találhatták meg”. Ezzel együtt végkövetkeztetése, hogy egyes dokumentumok mégis „nagyon erős” bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy Radnóti életét Abdán oltották ki.

A Radnóti-val együtt legyilkolt munkaszolgálatosok exhumált földi maradványainak sorsát 1946 őszétől Csapody számos forrást vizsgálva nagyrészt rekonstruálta. Arra jutott, hogy négy temetőben alusszák örök álmukat.

A Vince Kiadónál 2011-ben megjelent kötetben végül terjedelmes irodalomjegyzéket találunk. A levéltárakban, fotóarchívumokban, magángyűjteményekben fellelt fényképek, valamint a szerző saját felvételei ugyancsak értékes dokumentációt jelentenek. Az alapos névmutató fontos adatgyűjtemény. Elismerésre méltó, nagy munkával készült, sokszor eddig ismeretlen adatsort jelenít meg.

A *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből* című könyv levéltári és szakirodalmi források, életinterjúk ütköztetéséből született, figyelmet érdemlő interdiszciplináris kutatási eredmény. Csapody Tamás állításai alapos helyszíni ismeretekre, térképvázlatokra, személyes azonosításra és ellenőrzésekre épülnek, emiatt is meggyőzőek. Kívánatos, hogy a tudományok javát szolgáló, hiánypótló kutatása – méltányos támogatással – folytatódjék, s a jövőbeni szintézis monográfiában öltön testet.

Szita Szabolcs

LACZOVICS ERIKA – SOLYMOSI JÓZSEF (SZERK.)

**„ZALA” 1968. AZ MN 8. GÉPKOCSIZÓ LÖVÉSZHADOSZTÁLY
HADMŰVELETI NAPLÓJA CSEHSZLOVÁKIA MEGSZÁLLÁSÁNAK
IDŐSZAKÁBÓL**

(Puedlo Kiadó, [Nagykovácsi], 2012. 200 o.)

1968. augusztus 20-án éjjel 23 órakor Jurij Pavlovskij, a Szovjetunió védelmi miniszter-helyetese parancsnoksága alatt kezdetét vette a „Duna” hadművellet: a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária és Magyarország hadseregei 18 ponton átlépve a határt behatoltak Csehszlovákia területére. Az NDK hadosztályai készültségben álltak a csehszlovák határon. Oldřich Černík csehszlovák miniszterelnök 23 óra 40 perckor közölte a hírt a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságával, közben Anatolij Dobrinyin, a Szovjetunió washingtoni nagykövete hivatalosan tájékoztatta Lyndon Johnson amerikai elnököt az akcióról. Hajnali két órakor a prágai rádióban felolvasták a CSKP KB Elnökségének nyilatkozatát, amelyben felszólították az ország lakosságát a nyugalom megőrzésére és az ellenállás mellőzésére. Eközben a KGB különleges alakulatai megszállták Prága összes fontos intézményét, letartóztatták Alexander Dubčeket, a CSKP első titkárát. Így a Varsói Szerződés kötelékében megkezdődött a Magyar Néphadsereg második világháború óta első és egyetlen éles bevetése. E bevetésről szól a Hadtörténelmi Levéltár két munkatársa, Laczovics Erika és Solymosi József által összeállított dokumentumkötet, a „Zala” 1968.

A kötet három fő részből áll: a bevezető tanulmányt a katonai akció idején készült *Hadműveletei Napló* követi, majd a különböző táblázatokat és fényképeket tartalmazó függelékkel záródik. A szerkesztők célja az volt, hogy a Magyar Néphadsereg Csehszlovákia megszállásában résztvevő alakulatainak mindennapjait mutassák be. A hadsereg napi életének illusztrálására a 8. gépkocsizó lövészadosztály, illetve az alárendelt egységei, fegyvernemi alegységei szintjén keletkezett jelentésekből, valamint az Országos Légvédelmi Parancsnokság hadműveleti naplójából válogattak.

A megszállás előkészületei

A Solymosi József által jegyzett *A Magyar Néphadsereg részvétele Csehszlovákia megszállásában (1968. augusztus 21. – október 31.)* című bevezető tanulmány – a zárójelben jelzett időszaktól eltérően – inkább a megszállás politikai és katonai vonalon történő előkészületeiről szól. A szerző elsősorban Pataky Iván jól ismert műveire és Ehrenberger Róbert forrásközléseire támaszkodik.³ Itt meg kell jegyezni, hogy egy vitatható következtetést is átvett Pataky munkáiból a magyar politikai döntéshozatallal kapcsolatban. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. július 23-i zárt ülésén arról született döntés, hogy „a szóban forgó hadgyakorlat *tervezésénél* támogatjuk javaslatukat: a gyakorlaton egy csökkentett létszámú magyar hadosztállal részt veszünk.” [kiemelés tőlem: M. M.]⁴ A PB itt egyértelműen arról határozott, hogy a *tervezésnél* számolhatnak a csökkentett létszámú magyar hadosztállal, a megvalósítás azonban egy másik döntést igényel. Különösen az elképzelhetetlen – ismerve a kádári döntéshozatali mechanizmust és azok kommunikálását a Szovjetunió felé – hogy a végső döntést ne maga Kádár közölte volna Brezsnnyevvel. Kádár ennél kisebb ügyekben is telefonon, levélben vagy akár személyesen tájékoztatta a szovjet vezetőt. Szinte elképzelhetetlen, hogy egy másik ország katonai megszállásáról hozott döntésről egy miniszter-helyettes (Csémi Károly) tájékoztassa a szovjet vezetőt. Kétségtelen, hogy öt nappal később megkezdődött a mozgósítás mind Magyarországon (ez volt a „Zala” 1968 fedőnevű gyakorlat), mind Lengyelországban

³ Pataky Iván: Vonakodó szövetséges. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. H. n., 1998., illetve Ehrenberger Róbert (szerk.): „A dolgozó népet szolgálom!” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárában őrzött irataiból 1957–1972. Budapest, 2006.

⁴ Magyar Országos Levéltár, M–KS 288. f. 5. cs. 464. ó. e. 11.

(„Felhős Nyár” 1968 fedőnév alatt), de ahogy az itt közölt hadműveleti naplóból is kiderül, pár nappal később, különösen az ágcsernyői és a pozsonyi tárgyalások után (augusztus 2.) kiadott utasítások a készültség visszaállításáról szólnak (31. o.). Ennek oka lehet, hogy a Kremlben is voltak vezetők, akik elleneztek Csehszlovákia katonai megszállását (ehhez a csoporthoz tartozott Mihail Szuszlov, Mihail Zimjanyin, a *Pravda* főszerkesztője, de még Sztjepan Cservonyenko, a prágai szovjet nagykövet is).⁵ Másfelől nem igaz, hogy Ágcsernyő és Pozsony csak színjáték volt a szovjetek részéről. Ha az lett volna, akkor nem érthető, miért győzködte Brezsnyev még augusztus 13-án is Dubčeket telefonon, hogy tartsa be az ágcsernyői és a pozsonyi megállapodást és miért küldte el Kádárt még augusztus 17-én Révkomáromba tárgyalni. Kétségtelen, hogy a Kreml „héjái” ekkor már többségben voltak, az is kétségtelen, hogy egy katonai akciót jól elő kellett készíteni, és elő is készítették még akkor is, ha a végén a politikai vezetők nemleges döntést hoznának. Valószínű azonban, hogy Kádár azért egyezett bele a „hadgyakorlatba”, mert nem akarta magát kizárni a további közös politikálásból. Olvasta a Czinege Lajos által július 5-én írt, a PB elé július 9-én került jelentést a Šumava-hadgyakorlatról, így tudta, hogy a szovjet katonai vezetők nem bíznak benne.⁶ Ha Kádár július 23-án nem mond a „hadgyakorlatra”, akkor szinte biztosra vehető, hogy a továbbiakban nem számolnak vele a csehszlovák kérdés megoldásában, elvesztette volna a lehetőséget, hogy beleszóljon a dolgok menetébe. Kádár a válságos pillanatokban mindig a szocialista tábor egységének megőrzése mellé állt, egyáltalán nem fért bele az általa vitt politikába, hogy éppen ő maga legyen az egységbontó. Különösen akkor, amikor még egy hajszálnyi esély mutatkozott a válság politikai megoldására.⁷

A Magyar Néphadsereg katonai jelentősége a megszállásban

A „Zala” 1968 „gyakorlat” – függetlenül attól, hogy Kádár még bízott abban, hogy elkerülhető – valóban Csehszlovákia megszállására vonatkozott. Magyar részről a vezérkar a 8. (zalaegerszegi) gépkocsizó lövészadosztályt jelölte ki a feladat végrehajtására. A hadműveleti tervek szerint a hadosztálynak a megszállás első napján délután 14 óráig kb. 10 ezer négyzetkilométernyi területet kellett ellenőrzés alá vonnia, tíz várost kellett elfoglalnia és az ellenállás felszámolása után tíz helyőrséget létrehozni. Felmerül a kérdés, mekkora erőt képviselt ez a magyar hadosztály az egész akcióhoz mérve, és milyen jelentősége volt katonai szempontból. Ha az egész akcióhoz viszonyítunk, akkor a 18 belépési pontból három jutott a magyar hadosztálynak, amely Dél-Nyugat-Szlovákia leginkább magyar lakta területére vonult be. A dokumentumkötet pontosan felsorolja, hogy a hadosztály alá milyen fegyvernemi egységeket szerveztek, s azt is táblázatba foglalták, hogy az egyes egységek melyik helyőrségeken táboroztak le. A függetlenség talánható táblázatokból pedig megállapítható, hogy nagyjából milyen nagyságú személyi állománnyal és mekkora fegyverzetrel vett részt a MN az akcióban. Akár az érvényben lévő „Botond” hadrend által meghatározott létszámból indulunk ki (a megszállásban részt vevő alakulatokat figyelembe véve békében 8 806–11 350 fő, háborúban 8 636–9 806 fő között lehetett a létszám 1968-ban), akár a 8. gépkocsizó lövészadosztályról 1968-ban készült kimutatást vesszük alapul (M. rendszeresített: 10 394 fő, M. tényleges: 10 368 fő), azt állíthatjuk, hogy nagyjából 10 ezer magyar katonai vett részt Csehszlovákia megszállásában.⁸ Érdeemes még a rengeteg adatból kiemelni a harcokcsik számát: a „Zala”

⁵ Lásd: *R. G. Pihaja*: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján. *Múltunk*, XLIII. (1998) 1. sz. 22–23. o.

⁶ Magyar Országos Levéltár, M–KS 288. f. 5. cs. 460. ó. e. 23–51. Czinege jelentéséből kitűnik, hogy Jakubovszkij marsall kifejezetten kerülte őt, a magyar katonai vezetés nemkívánatosnak érezte magát.

⁷ Kádár ezt a politikát képviselte Drezdában (március 23.), Moszkvában (május 8.), Varsóban (július 14–15.), sőt még augusztus 13–15. között a Krímben is. A végső politikai döntés augusztus 18-án született meg a katonai beavatkozásról, ekkor az egy nappal korábban Dubčekkel lefolytatott tárgyalása után már ő sem látott politikai megoldást.

⁸ A „Botond” hadrend 1966–1970 által meghatározott létszámadatokból csak a ténylegesen résztvevő alakulatokét adtam össze (lásd: 117–119. o.), a 109. oldalon található kimutatásból pedig levontam a 18. műszaki utászszázalaj létszámát, mert az végül nem vett részt a megszállásban.

gépkocsizó lövészadosztálya 93 db T-54/A, 24 db T-55 és 43 db T-55/A (összesen tehát 160 db) közepes harckocsival volt ellátva (a kötetben megtalálhatóak ezek adatai és fényképei is). Ha összevetjük mindezt azzal, hogy a megszállást erőteljesen támogató Lengyelország milyen erővel vett részt a „Duna” hadműveletben, akkor azt látjuk, hogy a Florian Siwicki parancsnoksága alá tartozó 2. Hadsereg dupla annyi területet (kb. 20 000 négyzetkilométert) foglalt el, dupla annyi katonával (kb. 20 000 főre becsülik a történések a lengyel részvételt), viszont közel 600 tankot vetettek be, ami a magyar erőknél a közel négyszerese.⁹ A megszállásban részt vett összes erőhöz képest, amit mind Pataky, mint Lech Kowalski 200 000–250 000 főre és kb. 4200 tankra becsülnék, a magyar részvétel mindössze 4–5 százaléknit tesz ki. Ha ehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy a magyar hadosztály olyan területet szállt meg, ahol a lehető legkevesebb ellenállásra lehetett számítani, akkor kijelenthetjük, hogy a magyar részvétel katonai szempontból jelentéktelen volt Csehszlovákia megszállásában.¹⁰ Mindez megerősítést nyer az itt publikált helyzetjelentésekből, amelyekben elvéve olvasni erőszakosnak minősülő cselekményt a magyar katonákkal szemben (a kevés példák egyike, amikor egy csehszlovák teherautó leszorította az úttestről a magyar katona motorkerékpárját).¹¹ Figyelembe véve, hogy a megszállás végéig 108 halottat és nagyjából 500 súlyos sérültet tartanak nyilván az ellenállók oldalán, világos, hogy a magyar katonák nem a „problémás” területeket kapták ellenőrzésre.¹² Ez természetesen a „vonakodó szövetséges” szerepből és a szovjet vezérkar bizalmatlanságából együtt következett.

A megszállás hétköznapijai

A dokumentumkötet központi részét képező hadműveleti napló, amely a napi hadműveleti összefoglaló jelentéseket, harcjelentéseket, helyzetjelentéseket, eseményeket és rendkívüli eseményeket tartalmaz, jól tükrözi, hogy a magyar hadosztálynak gyakorlatilag egy ellenség nélküli területet kellett megszállnia. Már a 8. gl. ho. Parancsnok által július 29-én kiadott 001. számú hadparancs olyan abszurd indoklást tartalmaz az akció céljával kapcsolatban, amely még az SZKP PB ülésén sem hangzott el: „Kihasnálva a kialakult körülményeket a NATO csapatok Csehszlovákiát elfoglalással fenyegetik” (27. o.). Majd ugyanebben a parancsban az is szerepel, hogy „vegék birtokba a Csehszlovák Néphadsereg lőszer, üzemanyag és anyagi raktárait, és katonai bázisait” (28. o.). Tehát miközben a NATO állítólag meg akarja támadni a „testvéri” Csehszlovákiát, a magyar hadosztály feladata az, hogy lefegyverezze azt a hadsereget, amelyet éppen megsegíteni készül. A megszállás indoklása tehát a teljes zavarodottságot mutatta, ami azért nem meglepő, mert valójában nem létezett igazi katonai ellenség a megszállni kívánt területen, azaz a vezérkar abban a tudatban indíthatta el a katonákat, hogy háborút nem kell majd vívniuk.¹³

A július 28. és október 30. közötti időszakból, a megszállás teljes időtartalma idejéről egyetlen jelentést sem találtak a kötet szerkesztői, amely éles bevetésről (tűzpárbajról) tanúskodna. A magyar hadosztály egész idő alatt négy halottat könyvelhetett el, ebből egy fő szabadságát töltve otthon, Nagykanizsán lett öngyilkos (97. o.). Egyetlen haláleset történt katonai művelet közben: a megszállás első óráiban egy T-54-es harckocsi az Ipolyba zuhant, és a toronyban álló tartalékos

⁹ Az adatokat lásd: *Lech Kowalski*: Kryptonim „Dunaj”. Udział wojsk polskich w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku. Warszawa, 1992. 18. o.

¹⁰ Nem kellett komoly ellenállásra számítani egyfelől, mert bízhattak abban, hogy a magyar lakta vidéken nem támadnak magyar katonákra, másfelől Szlovákiában jóval kisebb mértékben foglalkoztatták a társadalmat a prágai tavasz reformjai, ennek következtében kevésbé rázta meg a társadalmat a megszállás és a normalizáció. Lásd erről: *Petr Pithart*: Hatvannyolc. Pozsony, 1993.

¹¹ 1968. szeptember 21-én, 38. esemény, lásd a 89. oldalon. A motorkerékpár-vezető 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett.

¹² Az adatokat lásd: <http://www.ustrcr.cz/cs/obeti-okupace> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. október 20.). A magyarok által megszállt területen szeptember 8-ig négy csehszlovák áldozatról tudtak.

¹³ Erre utalnak a számok is: a magyarok által megszállt területen összesen 2303–2368 csehszlovák katona állomásozott, ami kevesebb mint a negyede a magyarok létszámánál, bár a harckocsik számában egyenrangú fél voltak, amennyiben Léván éppen 160 harckocsi állomásozott (116. o.).

alhadnagy elhunyt (36. o.). Egy halálesetet szívtrombózis (37. o.), egyet pedig „fegyverbaleset” okozott, nevezetesen egy honvéd figyelmetlenségéből lelőtte társát (57. o.).

A magyar hadosztály feladatai elsősorban az esetleges ellenállók lefegyverzése (néhány esetben fordult elő), felderítés (főleg az ellenséges rádióadókat vagy ismeretlen lőszerraktárat), járőrözés és a laktanyák, raktárak figyelése volt. A jelentések szinte kivétel nélkül arról számolnak be, hogy katonai akció nem történt, tárgyalásokat nem folytattak a helyiekkel. Sok szó esik, különösen az „eseményekről” szóló jelentésekben a tábori életről. Ahogy telik az idő, egyre gyakoribbak a részegeskedések, a gépkocsi balesetek (19), egyéb balesetek (14), őrszolgálati vétségek, szökések, önkéntes eltávozások, botrányokozás stb. Mindezeket a függelékben, táblázatban is megadják a szerkesztők. Igaz, hogy a tízezres összlétszámhoz viszonyítva a 116 „elkövető” elenyészőnek mondható. Összesen 14 súlyos sérültje volt a megszállásnak magyar részről, ami szintén jelentéktelen szám. A magyar hadosztály megpróbált „barátkozni” is a helyi lakossággal, például részt vettek különféle mezőgazdasági munkákban, de ez a kísérlet a dokumentumok szerint nem hozott átütő sikert. Mind a szlovák, mind a magyar lakosság inkább ellenséges, elutasító volt a magyar katonákkal szemben. Mindenütt ellenséges feliratok „köszöntötték” őket, még ha idővel ezek csökkentek is. Nem igazolódik tehát a források alapján a legenda, mely szerint a magyar hadsereget örömmel fogadták volna a csehszlovákiai magyar kisebbség körében.

Összegezve, a dokumentumkötet – nem hadtörténész szemmel is – sok érdekességet tartalmaz arra vonatkozóan, hogy milyen szerepe volt a magyar hadosztálynak Csehszlovákia megszállásában. Sok kérdés megválaszolásra kerül, amelyeket a későbbiekben nem lehet figyelmen kívül hagyni a témával foglalkozó történészeknek. A dokumentumok megerősítik azt a nézetet, hogy a megszállást sem a magyar politika, sem a magyar katonai vezetés nem kívánta, s ha már belekényszerült, akkor igyekeztek azt minél kisebb veszteséggel megúszni. Ahogy a bevezetőben megfogalmazódik, az alakulatok „szakmai szempontból” jól hajtották végre a feladatokat, de nem győztes hadműveletekből tértek haza.

Mitrovits Miklós

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

DOMBRÁDY LÓRÁND

SZOMBATHELYI FERENC
VEZÉREZREDES

KRÓNKA

HAUSNER GÁBOR

VÉGVÁR ÉS MENTALITÁS A KORA ÚJKORI EURÓPÁBAN

Jubileumi konferencia, Eger, 2012. október 15–16.

Szimbolikusan tekinthető, hogy az 1982-ben alapított vártörténeti műhely fennállásának 30. évfordulóján, Egerben, a Dobó István Vármúzeum Dobó-bátyájának előadó-termében került sor a fenti című jubileumi konferenciára. Szimbolikus, mert amint a műhely gondolatának szülőatyja, *Bodó Sándor* (aki 1979-ben került az egri múzeum élére) bevezetőjében elmondta, csak kevéssel odaérkezésé előtt omlott le a Dobó-bátya, s az 1980-as évek elején az egri vár a pusztulás határán állt. Akkor fogant meg Bodó Sándorban és közvetlen múzeumi munkatársaiban, hogy a vár újjáépítését, jelentőségét tudományosan megalapozandó, Egert a végvárkutatás centrumává kell tenni. Egy olyan kutatásnak, amelynek nagy hagyományai voltak a magyar történetírásban, de állandó fóruma sohasem.

A vártörténeti műhely megteremtésének ötlete azt követően érett tette, hogy Bodó Sándor 1981-ben felkereste a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében R. Várkonyi Ágnes-t, aki azonnal átlátta a kezdeményezésben rejlő lehetőséget, és nemcsak támogatta az elképzelést, de kitalálta, formába öntötte, 1982-ben elindította és töretlen lendülettel napjainkig is irányítja a műhely munkáját. R. Várkonyi nagy innovációja az volt – és ma is az –, hogy a magyarországi végvárakkal kapcsolatos, korábban szétszórta, egymástól független történeti, hadtörténeti, gazdaságtörténeti, régészeti, művészettörténeti kutatásoknak olyan interdiszciplináris szellemi műhelyt álmodott és teremtett, amely három évtized óta folyamatosan képes megújulásra, újabb generációk és újabb történetírói irányzatok magához vonzására, azóta született vagy megerősödött diszciplínák (mint például a klíma-, avagy a mentalitástörténet, történeti ökológia) integrálására.

Az eltelt esztendő, évtizedek beigazolták a létrehívók elgondolását: az egri vártörténeti műhely nemcsak a magyar végvári rendszer kutatóinak teremtett fórumot, de a szomszédos népekének is, s hatása messze túlterjedt a szakma körén. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, az 1982 óta két évente megtartott konferenciáknak és az azok anyagát közlétező *Studia Agriensia* sorozat rendre sorjázó (immár 30. darabjánál tartó) köteteknek Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című klasszikus regénye mellett nem kis szerepe volt a vár hírnevének terjedésében, s talán abban is, hogy az egri vár barátainak körét, a városi vezetést és az országos szakpolitikát az ügy mellé állítva, az egri erősség immár megszépülve várja az idelátogatókat, nívós tudományos rendezvényeknek, kulturális programoknak ad helyet, s időközben újjáépült az induláskor még romos Dobó-bátya. Mindenesetre a vártörténeti műhely 30 éve beigazolni látszik Gárdonyi szavait: „A falak ereje nem a kövekben vagyon...”

A magyar szellemi életben ritka folytonosság és frissesség R. Várkonyi Ágnes személye mellett annak is köszönhető, mint arról egy korábbi konferencia kapcsán már írtunk, hogy a résztvevők maguk határozzák meg a következő konferencia tematikáját, hívószavait, az eljövendő évek kutatásának fő irányát. Így történt ez 2010-ben, amikor a *Végvár és társadalma a korszakváltás idején* című témában tartott egri előadásorozat végén arról született döntés, hogy 2012-ben végvár és mentalitás összefüggését, a végvári életmód(ok) mentalitástörténeti megközelítését állítják a jubileumi diszkusszió középpontjába. Ennek okát az idei konferencián R. Várkonyi Ágnes akadémikus nyitóelőadása világította meg (*Végvár és mentalitás*).

Ezt megelőzően azonban a szervezők, a Heves Megyei Múzeumi Szervezet és annak Dobó István Vármúzeuma munkatársai fontosnak tartották, hogy az évforduló kapcsán megemlékezzenek a Vártörténeti Műhely (most már így, nagy betűkkel, önálló szervezeti formát öltve) indulásáról és jelentősebb állomásairól, egyben (egy-egy emléklappal) leghűségesebb résztvevőiről s természe-

tesen legfőbb inspirátoráról, R. Várkonyi Ágnesről, akinek méltó köszönetképpen Balassi Bálint szabljájának a fent idézett Gárdonyi-sorokkal vésett replikáját nyújtották át az ideai konferencia megnyitásán.

Várkonyi tanárnő (merthogy 1983-tól az ELTE Bölcsészkar Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének katedrájára kerülve több generációt is nevelt, amelynek tagjai közül többen immár maguk is rendszeresen részt vesznek a vártörténeti műhely munkájában) a bölcsészettudományok háttérbe szorulásának nemzetközi trendjébe illesztve kísérelt meg választ adni arra a kérdésre: merre tart a humán tudomány, merre tart a vártörténet, s az útkeresésben milyen szerepet játszhat a mentalitástörténet? A természettudományokkal és a technikai tudományokkal szemben a XXI. század emberének gondjait véleménye szerint a mentalitástörténet képes megfogalmazni, s szintén csak a bölcsészettudományok alkalmasak a természettudományok jelentőségének kijelölésére. Az *Annales* iskola képviselői által az 1920-as években meghonosított mentalitástörténet persze korunkban ugyancsak problémákkal küszködik: az eltelt idő ellenére sem sikerült definiálnia önmagát, túlságosan szerteágazó értelmezésében mozaikokra eshet a történelem. Ebben a historiográfiai helyzetben a vártörténeti kutatásoknak a mentalitástörténettel való összekapcsolása a professzor asszony megítélése szerint termékenynek bizonyult, az interdiszciplináris módszernek és a komplex megközelítésnek köszönhetően. A vártörténeti műhely elmúlt 30 évének munkáját ebből a szempontból áttekintve kiemelte a végvár és társadalom újszerű megközelítését, amelybe beletartozik a katonák mellett az őket ellátók szélesebb társadalmi rétege; az egyéni életpályák, karrieriek, stratégiák vizsgálata; az információs rendszer és az információáramlás, a központi szervek és végvárrendszer, politika és várépítés szerves kapcsolatának újraértelmezése (utalhatunk Zrínyi-Újvárra!); a történeti ökológiai kutatás bekapcsolása a vártörténetbe; a hadtörténet új kutatási eredményei (példának okáért a hadügyi forradalom érvényesülésének kérdése a végvárak építésénél, fegyverzeténél); a gazdasági mentalitás végvárakban való megjelenése és a klímaváltozások (a XVI–XVII. században lezajlott ún. kis jégkorszaknak a ruházatra, a termésekre, az emberi és állati erőforrásokra gyakorolt) hatásainak az elmúlt évtizedekben megvitatott kérdései, amelyek mind-mind hozzájárulhatnak és részben már hozzá is járultak a humántörténet és a természettudományok egyensúlyának helyrebillenéséhez.

R. Várkonyi Ágnes széles tablóján külön ecsetvonásokat szentelt az összetett végvári kultúra olyan kérdéseinek, mint a reneszánsz és a humanizmus elemeinek megjelenése, a nyomtatott könyvek, az egyházi prédikációk, az egyetemes szimbólumok és mitológiai alakok szerepe, amelyekkel a XVI–XVII. század végvári társadalmi megfogalmazta Európához való kapcsolódását, küzdelmeit. Összegzése szerint a mentalitástörténet irányába tárgított vártörténet alkalmas lehet arra, hogy újra tudatosítsuk az európai közösségben és a magyar történeti tudatban a kereszténységért folytatott végvári harcok értékeit és azt, hogy Magyarország és Európa története lenne szegényebb, ha ezek kiesnének belőle.

A főbb csomópontokat kijelölő, nagyívű bevezetést követően a végvárrendszer kiépítésének hadászati, gazdasági és társadalmi kérdéseit taglaló előadások következtek, a vártörténeti műhely működtetésében ugyancsak elvülhetetlen érdemeket szerzett *Petercsák Tivadar*, a Dobó István Vármúzeum egykori igazgatójának elnökletével. Elsőként *Czigány István*, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatóhelyettese, a konferenciasorozat egyik legaktívabb résztvevője (amit a szervezők egy díszes oklevél adományozásával ismertek el) kapott lehetőséget, hogy bemutassa a különböző felső-magyarországi katonáskodó rétegeket és csoportokat (*A militarizált társadalom rétegződése és szerepe a felső-magyarországi végvidéken 1606–1682*).

A tizenöt éves háború végére a régióban mintegy 25–30 000 főnyi szabad zsoldos és hajdú torlódott fel (ami mintegy 100 000 fős népességet feltételez), nem kis gondot okozva a rendi társadalomnak. Ezek letelepítése, privilegizálása több hullámban történt: Bocskai, Báthory Gábor, a Rákócziak idején, egyéni és kollektív nemesítésekkel és földesúri telepítések eredményeként. A XVII. században a privilegiumok különböző jogi státusú, javadalmazású és települési formájú fegyveres csoportokat hoztak létre, amelyek között nagy volt a fluktuáció és az átjárás. Egyes rétegek és telepítések megmaradtak az eredeti életformánál, a katonáskodásnál, mások elvesztették kiváltságaikat, megint mások megindultak a paraszti polgárosodás útján. Mindez persze hosszú évtizedekig tartott, és nem ment zökkenők nélkül, amit a hajdúfelkelések sora is jelez. Czigány István részletesen szolt az egyes fegyveres csoportok felszereltségéről, alkalmazásukról, arról, hogyan

épültek be a végvidék társadalmába és védelmi rendszerébe. Véleménye szerint a végvárakban és a várak környékén élő militarizált népesség végső soron mégsem lazította a rendi struktúrát, mert maga is a rendi kiváltságokra törekedett.

A következő előadó, *Kenyeres István*, Budapest Főváros Levéltárának főigazgató-helyettese úgyszintén visszatérő szereplője az egri vártörténeti konferenciáknak, s ez alkalommal is gazdasági témát választott. „*Pecunia nervus belli*”. *A végvárrendszer finanszírozása a XVI. század közepétől a XVII. század első harmadáig a Habsburg Monarchia kontextusában* című előadásában elsőként az összetett monarchia 1527-től fokozatosan kiépülő, meglehetősen tagolt (Udvari Kamarából és alárendelt kamarákból, Udvari Pénztárból és fizetőmesteri hivatalokból álló) pénzügyigazgatási struktúráját vázolta fel, majd döntően korábban ismeretlen forrásokra (udvari pénztári számadáskönyvekre és hadi fizetőmesteri számadásokra) alapozva ismertette a birodalom bevételeit és kiadásait, külön hangsúlyt helyezve a hadi költségek finanszírozásának rendszerére. Eszerint a bevételek a XVI. század közepén 1,9–2,3 millió rajnai forint közé tehetők, míg a zsoldköltségek az 1560-as években 3–400 000 rajnai forintot, a háborús években 8–900 000 ezer forintot, a végvárrendszer kiépülése után pedig 1,3–1,4 millió forintot tettek ki. Ehhez járultak az udvartartás kiadásai: kb. 0,5 millió forinttal. A XVI. század végétől permanens deficit alakult ki a költségvetésben. Nem közismert, hogy az 1540-es évek elejétől az 1550-es évekig az Udvari Pénztár fizette a magyarországi hadi kiadásokat, amelynek könyvelése szerint a bevételek között akkor alig volt magyar, következésképpen kijelenthető: a magyar védelem költségeit addig egyértelműen a Habsburgok tartották fenn. Az 1550-es évektől azután a pénzügyi helyzet átmenetileg stabilizálódott. Alapvetően megváltozott a helyzet a tizenöt éves háború során, ahol a hadi kiadások a többszörösükre emelkedtek. Ennek finanszírozását részben a birodalmi segélypénzekből (Türkenhilfe), amelyek összességében nem voltak annyira meghatározóak, mint a korábbi szakirodalom vélte (a legjobb években sem haladták meg a 600 000 rajnai forintot), részben hitelekkel oldották meg. A háború végére a Habsburg monarchia 20 milliós hitelállományt halmozott fel, de a rendszer nem mondott csődöt, végig finanszírozható maradt. A harmincéves háború alatt a hadi költségvetés 8–9 millió rajnai forintra emelkedett, ez 1648, a vesztfáliai béke után 3–4 millióra állt vissza. A Habsburg monarchia bevételeiből Magyarországról származott az 1570-es években mintegy 25%, 1610-ben már csak kb. 20%. 1623-ban, amikor Magyarország 0,5 millió forinttal a legnagyobb befizetést teljesítette, akkor érte el a legkisebb százalékos arányt. 1620-ban a monarchia hadi kiadásának 3%-át költötte Magyarországra, ami jól mutatja elfordulását a térségtől.

A végvári védelem megszervezésének gazdasági vonatkozásait szélesebb kontextusba helyező előadást *Sarusi Kiss Béla*, Budapest Főváros Levéltárának főosztályvezetője követte, aki az 1550-es évek elején a Garam és az Ipoly mentének a törökkel szembeni megerősítésére készített tervekkel mutatta be (*Elképzelések a bányavárosok védelmének megszervezésére*).

1552-ben a Hont megyei és a nógrádi várak (Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Balassagyarmat stb.) sorra estek el, az oszmán hódítás vészesen megközelítette a bányavárosokat. Ebben a helyzetben az Udvari Kamara felkérésére született egy felterjesztés a védelem megszervezésének teendőiről. Ehhez késő ősszel, már a birodalmi segélyerők győri táborának feloszlása után 20 pontos észrevételt fűzött egy ismeretlen kamarai tisztviselő. A két ismertetett iratból kibomló elképzelés szerint a törököt passzív védelmi intézkedésekkel, a természeti viszonyok kihasználásával, a folyóvölgyek és néhány kiemelt fontosságú helység (pl. Korpona) megerősítésével kívánták feltartóztatni. Már ekkor felmerült egy német parancsnok alatt álló, 3 ezer fős állandó mezei haderő felállítására, amelynek költségeit a bányavárosokban élők megadóztatása fedezte volna.

Mintegy R. Várkonyi Ágnes bevezető előadását alátámasztandó, a következő referátumban *Bagi Zoltán*, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongád Megyei Levéltárának főlevéltárosa *Az időjárás és a tizenöt éves háború* címmel a klimatikus viszonyoknak a hadakozásra gyakorolt hatásáról beszélt a tizenöt éves háború néhány példáját felvillantva. A XVI–XVII. századi kis jégkorszak következtében rossz termésű évek követték egymást, az élelmiszerárak emelkedtek, ami egyebek közt éhínségekhez és zsoldoslázadásokhoz vezetett. Míg az Udvari Haditanácsban arról tanakodtak, hogyan lehetne kiterjeszteni a hadakozási időszakot az oszmán „holt időszakra”, a téli–tavaszi hónapokra, ez – 1593/1594 telét és tavaszát kivéve, amikor is sikerült visszafoglalni a töröktől a nógrádi várak jó részét – az időjárás következtében valójában inkább rövidült: Buda egy hónapig

tartó ostromával például 1598. november elején, Kanizsa ostromával pedig 1601. november 17-én a zord időjárás miatt kellett felhagyni.

A klímátörténeti kitekintést követően *Pakó Klára*, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem posztdoktorandusza *Tervek és megvalósítások. Várépítés Erdélyben Castaldo helytartósága idején* című referátumában az 1550-es években Erdélyben működött olasz várépítésszek elkülönítéséhez adott támpontokat a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchiv Hungarica levelezése, továbbá az erdélyi városi levéltárak vonatkozó anyaga alapján.

Giovanni Battista Castaldo katonai helytartósága (1551–1553) idején vett lendületet a várépítés Erdélyben, az általa idehívott itáliai várépítők tevékenysége nyomán. Bár Castaldo a tervező építésszek hiánya miatt sorozatos panaszokkal fordult a bécsi udvarhoz, hivatalviselése alatt legalább négy, Bécs közvetítésével Erdélyben tevékenykedő olasz várfundáló nevét és tevékenységét sikerült elkülöníteni. (Egyikük, fiával együtt egyenesen Cosimo Medici firenzei nagyherceg szolgálatából érkezett I. Ferdinándba.) Hozzájuk köthetők a brassói fellegvár munkálatai, Lippa, Temesvár, Huszt erődítése, a szebeni Haller-bástya építése és Nagyvárad középkori várának olaszbástyás átépítési terve.

Az erdélyi várak kérdéséhez kapcsolódott *Balogh Judit*, a miskolci egyetem docense is, aki előadásában a székelyudvarhelyi vár társadalom-, egyház- és mentalitástörténeti vonatkozásait vizsgálta meg (*A székelyudvarhelyi vár és jelentősége*). A vár nem volt végvár, 1562-ben a székelyek féken tartása céljából emelték, a székelyek tiltakozásától kísérvé. A vár a várost mégsem tette tönkre, ellenkezőleg, a források tanúsága szerint annak felépítését követően indult meg a városi fejlődés útján. A piciny mezővároska az anyaszék központjaként addig inkább szimbolikus és hivatali központ volt (a székely közigazgatás és az alispánok központja, a székely gyűlések székhelye, de jellemzően a székely ispánok nem ott, hanem Görgényben laktak), 1562 után azonban új funkciókat kapott: az adó összegyűjtésének központja lett, a nevezetes családból (pl. Bánffyak) származó kapitányok pedig rangot adtak a településnek. A katonaság megjelenésével erőteljes betelepülés indult meg, melynek következtében a város társadalmi összetétele, mérete és térszerkezete is jelentősen megváltozott. A kapott kiváltságok hatására a széki központ fokozatosan kiemelkedett a székelység addig zárt rendjéből, s a XVII. század eleji összeírásokban már megjelent egy új elem a társadalomban: a városi rend. A változásokat, amelyek a városi tereket is látványosan átrendezték, Balogh Judit Székelyudvarhelyi térképén is bemutatta.

A szünetet követően, a délutáni ülés szak a kora újkori várépítési újítások témakörében zajlott, amelyen *Négyesi Lajos*, a Hadtörténeti Múzeum nemrég nyugállományba került osztályvezetője, a hadirégészet magyarországi apostola elnökölt.

Elsőként az opoli egyetem (Uniwersytet Oplski, Lengyelország) történeti intézetének habilitált egyetemi docense, *Ciesielski Tomasz* angol nyelvű előadására került sor *Fortresses on the Polish East-South Borders in XVIII. ct.* címmel. A XVI–XVIII. századi lengyel–ukrán történelem és hadtörténet kutatója képet adott a Rzeczpospolita XVIII. századi területéről, védelmi rendszeréről. II. (Erős) Ágost lengyel király (1697–1733) idején, bár az uralkodó maga is a francia Vauban által kidolgozott erődépítészeti rendszer híve volt, egyetlen új erőd sem épült a Lengyel–Litván Unió hosszú délkeleti határszakaszán. Ennek következtében a XVIII. században mindössze három régi erőd: Biała Cerkiew, Okapy Św. Trójcy és Kamienc Podolski állt ezen a területen. Az első kettőből leromlott állapota miatt már 1768-ban ki kellett vonni a helyőrséget, de az utóbbi sem felelt meg a XVIII. századi kívánalmaknak, rosszul volt felszerelve, állandó munícióhiánnyal küzdött, laktanya csak 1789-ben épült, addig a katonaság a városban volt elszállásolva, ellátása a városiaktól függött. A kortársak „Európa legtetűbb kis erődjének” nevezték.

Ciesielski szavaiból az derült ki, hogy várépítészeti újításokról Lengyelország délkeleti határvonalán a XVIII. században nem lehet beszélni, ezért érdeklődéssel vártuk a Hadtörténeti Intézet utána felszólaló két kutatójának beszámolóját a költő és hadvezér Zrínyi Miklós által a XVII. században épített Zrínyi-Újvárról. Aki innovációról szeretett volna hallani, annak újfent csalódnia kellett. *Domokos György*, majd közvetlenül utána *Kelenik József* előadásából ugyanis egy magyar „juhakol” képe bontakozott ki. Ezt az elnevezést Raimondo Montecuccoli császári fővezér ragasztotta a Zrínyi által a török torkában, Kanizsával szemben 1661-ben emelt várra, s most a két előadó hadtörténeti megközelítésből, katonai érvekkel mintegy recipiálta. Mindketten abból a helyeseltető alapelvből indultak ki, hogy az írott és képi források mellett a terep, a földrajzi-természeti adott-

ságok és a méretek ismeretében lehet csak véleményt formálni Zrínyi-Újvár tényleges erejéről, történelmi szerepéről, végső soron a Zrínyi és Montecuccoli közötti nézeteltérés óta a vár megítélésében zajló, nemzetközi hullámokat vető vitáról. Domokos György a vár és a terep számítógépes modellezésével (*Kísérlet Zrínyi-Újvár környezetének és erődítéseinak 3D rekonstrukciójára*), míg Kelenik József a képi ábrázolások térképre vetítésével és összehasonlító elemzésével (*Zrínyi-Újvár és 1664. évi ostroma az újabb kutatások tükrében*) vélte igazolhatónak Montecuccoli egyebek közt a vár 1664. évi ostromát és június végi elesét követően papírra vetett naplójából (*Relazione della campagna dell'Armata Cesarea nell'Anno MDCLXIV*) ismert katonai érveit. Eszerint a vár mindössze egy félbe maradt sánc, voltaképp tábori erődítés volt csupán, a vár fogalom kritériumainak minimumát sem érte el. (Utóbbi Kelenik Zrínyi-Újvár – New Ark [1640-es évekbeli tábori erőd Angliában], Zrínyi-Újvár – Érsekújvár, Zrínyi-Újvár – Neuf Brisach stb. kivetített méretarányos összehasonlításokkal szemléltette. Ennek alapján elvitathatatlan, hogy valamennyi nagyságrenddel volt nagyobb, mint a légrádi szőlőhegyen egykoron állt sánc.) Kelenik József szerint ezért Zrínyi-Újvárral kapcsolatban nem lehet stratégiai jelentőségről beszélni. Mindkét előadó egyetértett abban, hogy a Zrínyi–Montecuccoli vitában az utóbbi szakmai kompetenciája megkérdőjelezhetetlen, míg Zrínyi saját szövegeiben több valótlan szerepel a várral és az ostrommal kapcsolatban, valamint, hogy a vár és a vita hazai megítélését az 1860–1890-es években kialakult magyar történetírói koncepció határozta és határozza meg még napjainkban is, ami katonai érvekkel opponálható. A rendkívül szugesztív előadások figyelemre méltó módszertani újdonsággal szolgáltak a korabeli írott és (tér)képi források rekonstrukciós célú felhasználásának lehetőségeiről, ugyanakkor valószínűleg nem tettek pontot a Zrínyi-Újvárról zajló évszázados vita végére. Elsősorban a még csak a kezdeti szakaszában lévő régészeti feltárás eredményei módosíthatják az álláspontokat, de mint arra G. Etényi Nóra következő napi hozzászólásában utalt, Zrínyi-Újvárnak a nemzetközi politikai tervekben játszott szerepét is érdemes a mérleg serpenyőjébe vetni a végső ítélet kimondása előtt.

A hagyományos magyar történeti felfogást erőteljesen provokáló előadások után *Oross András*, a Magyar Nemzeti Levéltár levéltárosa *Kaszárnyaépítések a XVII–XVIII. század fordulóján a magyarországi várakban* címmel egy csendesebb szakmai diskurzushoz szolt hozzá: a kaszárnyaépítés kezdeteinek kérdéséhez. A hadtörténeti irodalom a XVIII. század közepétől datálja a magyarországi kaszárnyaépítéseket, míg Oross meggyőző példákat sorolt arra, hogy már a XVII. század végén volt akarat erre. „A kaszárnyák a béke épületei” – írták egyes korabeli hadmérnökök, míg egy másik, Matthias Kaisersfeld a kőből épült kaszárnyákat a pestis okának tartotta. Mindenesetre 1696-ban Budán a helyőrség fele már 5 külön, erre a célra épült, kemencékkel és mellékhelyiségekkel ellátott szálláshelyen volt elhelyezve (a másik részük a Vízivárosban), 1699 februárjában pedig a Titkos Konferencia elrendelte a kaszárnyák építését Felső-Magyarországon. Végül mégsem ott valósultak meg elsőként, hanem a töröktől visszafoglalt területeken, a délvidéki határon, ahogy azt Esterházy Pál nádor a Kollonich Lipót-féle ún. *Einrichtungswerk* munkálataihoz 1688-ban készített tervezetében (*Informatio ratione commissionis quoad politica, iuridica, militaria, cameralia et spiritalia*) kidolgozta.

Tóth Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa ezt követően a Lotharingiai Károly hadinaplóinak közzétételére irányuló projekt bemutatására vállalkozott (*Bécs–Buda–Belgrád. Ostromok Lotharingiai V. Károly hadinaplójában*). A török elleni visszafoglaló háború fővezérének 348 főlíó terjedelmű, francia nyelvű naplóját, amelyet az 1683–1689 közötti években vezetett, a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchiv őrzi (Lothringisches Hausarchiv Kt. 51), s telve van magyar vonatkozásokkal. Lotharingiai kiemelt szerepet tulajdonított az ostromoknak, közülük hármat részletesen is tárgyal: Bécs 1683. évi török ostromát, Buda 1686. évi visszafoglalását és Belgrád 1688. évi ostromát. Ezek ismertetését követően Tóth Ferenc vázolta Lotharingiai Duna menti stratégiai elképzeléseit és azok összefüggését Raimondo Montecuccoli korábbi terveivel, akinek egyes kéziratait az utód nemcsak magával hordta, de terjesztette is. (A Lotharingiai Károly által Conti hercegnek ajándékozott Montecuccoli kézirat volt a forrása az első francia nyelvű, nyomtatott Montecuccoli-kiadásnak: *Memoires de Montecuccoli Generalissime des troupes de l'Empereur, or Principes de l'Art Militaire diviséz en trois livres traduits d'Italien en François*. Paris, 1712.)

A nap végén *Morlin Bálint* mérnök, hagyományörző kérdéseit és szakmai benyomásait osztotta meg a hallgatósággal a korabeli hadmérnöki munkákról és teljesítményekről (*XVI–XVII. századi hadmérnöki munka egy mai mérnök szemével*).

Október 16-án a délelőtti ülészakon *Gebei Sándor*, az egri Eszterházy Károly Főiskola egyetemi tanára elnöklétével került sor a *Végvári életutak* témakör tárgyalására. Elsőként egy eszmétörténeti megközelítést hallhattunk *Az „athleta Christi” eszméje a végvári harcok korában* címmel *Bitskey István* akadémikus, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének professzora előadásában. Bitskey nem először foglalkozott a végvárak és a végváriak humanista irodalomban való megjelenésével, funkciójával (*Antemurale Christianitatis, Miles christianus*), most széles ívű áttekintést adott a keresztény harcos eszményének folytonos átalakulásáról, a keresztény valláserkölcés és az emberölés összeegyeztetési kísérleteiről az ókeresztény kezdetektől Zrínyi Miklósig. A középkor lovagi kultúrájában Krisztus katonája az egyház védelméért indult harcba: így lett *Athleta Patriae* Szent László, *Defensor Fidei* Szkander bég, Hunyadi János. A XVI. századi Kárpát-medencében az iszlám megjelenése nyomán és a reformáció etikája hatására a végvári vitéz válik a keresztény harcos eszményévé. Luther és Melancthon, majd az ellenreformáció elképzeléseiben, viták és vallási eszmerendszerek hálójában formálódott tovább és kapott új aktualitást az „athleta Christi” jelentése. A magyar reformáció irodalmát áttekintve Bitskey számba vette a wittenbergi eszmerendszer hazai megjelenési példáit e kérdésben: Farkas András, Bornemissza Péter, Magyarai István műveiben, akiknél kiformalódott a török elleni harc erkölcsösségének, szükségességének gondolata, a vitézi mesterség szakmai és morális követelményrendszere. Az ő harcos török ellenességükkel szemben Kecskeméti Alexis János már a török hódoltság állandósulásának idején isteni eszközt látott a törökben, és békülékenyebb hangot ütött meg. A keresztény harcos képe ismét módosult a hitviták kommunikációs terében, megjelent az ellenreformációval szemben helytálló, „lelki bajvivő” alakja, s az újraeledő katolicizmus is megteremtette a maga eszményét előbb Magyarország egyesítésének reményében, a Rómához hű Báthory István szemelyében, majd Pázmány Péter munkáiban elméletileg is kidolgozva. Pázmány 1636-ban készült Szent Márton napi beszédében (*A keresztény vitézek kötelességéről*) egyesítette a virtus militarist (amely a korábbiakból örökölte egyes vonásait: mint például a lovagiasság, a virtus, a fidelitas) a pietasszal, megrajzolva a vitézként is kegyes életet gyakorló, katolikus erkölcsiségű hadvezér eszményét. Ezt teljesítette ki a XVII. század közepén *Obsidionis Szigetianae* című eposzában Zrínyi Miklós. Dédapja szemelyéből, szigetvár hős védőjéből a barokk heroizmus már őt megelőzően az *athleta Christi*, a *Miles christianus*, a végvári harcok ideálizált típusát formálta, amelyet a költő példázattá emelt, megteremtve a kereszténységet a magyarsággal egyesítő hőst, a vallást, hazát, pátriát, családot egyaránt védelmező keresztény bajnok képét, amelyből a modern kori magyar és horvát nemzeti emlékezet nemzeti hőst formált. Bitskey végül az irodalmi példakép, az eszmények, az idea és a valós élet viszonyát érintve fontos észrevétellel zárta mondanivalóját: a művekből kirajzolódó eszménye véleménye szerint biztatást, reményt adott a végvári küzdelmekben részt vevőknek harcaik igazságosságához, végső soron a túléléshez.

Ezt követően *Oláh Tamás*, a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaúj helyi Fiókleveltára főlevéltárosa részint Zemplén vármegye levéltárában, részint a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában őrzött kinevezési okmányokat, családi események meghívóit, azokról tudósító leveleket hasznosítva, az Ondava folyó fölé magasodó Csicsva (ma: Čičava – Szlovákia) birtoktörténete alapján számolt be a XVII. századi felső-magyarországi fő- és vicegenerálisok életrajzait új adatokkal gazdagító kutatásairól (*Csicsva várának története 1605–1711. Adalékok a Felső-Magyarországi Főkapitányság vezetőinek XVII. századi életpályájához*). A XVI. század elején építtetett, a Lengyelország felé menő észak-déli kereskedelmi utat felügyelő Csicsva többiek (Homonnai Drugeth György, gróf id. Barkóczy Ferenc) családi birtoka is volt, s tulajdonosai végvári és királyi szolgálatban végzett katonai szolgálatuk következtében kezdték birtokszerzésüket és rangemelkedésüket. A vár stratégiai jelentőségre csak bizonyos időszakban emelkedett (1684-ben például Thököly ostromolta), de XVII. századi igazgatási szerepét jelzi, hogy a Csicsván őrizték Zemplén vármegye levéltárát és időnként rabjait is.

A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója, *Szirácsik Éva* az előző előadás birtoktörténeti megközelítését folytatva mutatta be gróf II. Koháry István birtokgyarapító tevékenységét, a katonai karrier, a gazdasági gyarapodás és mecenatúra összefüggéseit (*Gróf II. Koháry István,*

a birtokgyarapító katoná). A bécsi udvarhoz való hűségének, a házasságoknak és a rokonságnak, nem utolsó sorban pedig a török ellen vívott küzdelmeiért nyert birtokadományoknak köszönhetően a birtokkomplexum II. Koháry István életében érte el legnagyobb kiterjedését. A törökverő ősoktól (Koháry Pétertől és I. Istvántól) örökölt birtokait (Csábrág és Szitnya) és a zálogként a család kezén levő birtokokat (a zsécsényi és a gyöngyösi uradalmakat) megtartva, Koháry igyekezett az anyai ágon elkerült birtokok megszerzésére, majd további gyarapítására. Így került a kezébe a divényi, a füleki, a zsólyi, valamint a karancssági uradalom, majd Wesselényi Ferenc elkobzott birtokaiból 1720-ban a murányi és a balogi uradalom. Szirácsik Éva végül kitért Koháry művészi és donátori tevékenységére, majd karrier és reprezentáció kapcsolatára, bemutatva egy portréját, amely a birtokgyarapító főúr katonai érdemeit állítja középpontba. Az olajfestményen a bal kezében tartott ágyúgolyó utal Eger 1687-es visszafoglalásában való részvételére, ahol egy lövedék a jobb kezét összeroncoltta.

A vártörténeti műhely új generációkra való hatását bizonyította a délelőtti ülés szak közepső két előadója. Előbb *Balla Péter*, az Eszterházy Károly Főiskola történelem szakos hallgatója (Gebei tanár úr tanítványa) mutathatta be *Bornemissza Gergely fia, János katonai és politikai pályáját*-t, aki apjai nyomdokain haladva katona lett, Báthory István moszkvai hadjárataiban emelkedett a ranglétrán (1580-ban Newel bevételében a gyalogság kapitányaként játszott kulcsszerepet, majd 1581–82-ben Psków ostromában az ostromsáncok parancsnoka volt), amiért cserébe az uralkodó erdélyi birtokadományokkal jutalmazta. Később Báthory Zsigmond ellenzékének tagjaként 1594 őszén letartóztatták, majd ítélet nélkül kivégezték.

Őt követően a fiatal nemzedék egy másik képviselője, a Szegedi Egyetem PhD hallgatója, egyúttal a Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék tanársegédje, *Tóth Hajnalka* számolt be a gyöngyösi Nagy család négy generációra kiterjedő történetéről, a család tagjainak katonai pályafutásáról és társadalmi előmeneteléről folytatott kutatásairól (*Drégelypalánktól Alsó-Lendváig. A gyöngyösi Nagyok katonai pályafutása*). A XVII. századi Magyar Királyság Dunán innen kerülési és egyben a bányavidéki végvidéki főkapitányságának, majd pedig a Dunántúlon a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságának váraiban katonai szolgálatot teljesítő gyöngyösi Nagyok alig egy évszázad alatt emelkedtek fel a nemtelenek közül a magyar főrangúak közé. A család legismertebb tagja, gyöngyösi Nagy Ferenc, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettese fiával 1681-ben bárói diplomát kapott. Történetük rávilágít a magyarországi török hódoltság korának egyik jellegzetes társadalmi rétege, a vitézülő rend képviselőinek mozgásterére, társadalmon belüli mobilitási lehetőségeire és szélesebb kapcsolati rendszerére.

A két pályakezdő után a szombathelyi Nyugat-magyarországi Egyetem Történeti Intézetének docense, az egri várkonferenciák visszatérő résztvevője, *Polgár Marianna* előadásában szintén egy dunántúli végvári életutat állított a vizsgálat célkeresztjébe: Csányi Bernát (1630–1664) pályafutását (*Adalékok a vasi véghelyek XVII. századi történetéhez. Csányi Bernát várkapitány működése*). A Zala és Vas megyében birtokos Csányi család sarja a Batthyányiak udvarából indulva vett részt a Rába menti vasi véghelyek (Tótfalu, Szentpéter, Csákány) védelmében. 1660-tól Egerszegen, 1662-től Körmenten szolgált, s az 1663–64-es nagy török háborúban, a török hadak Rábán való átkelési kísérletekor lezajlott összecsapásban veszítette életét. Halálát Esterházy Pál is megörökítette *Mars Hungaricus* című emlékiratában: „a Batthyány család legkiválóbb tisztje, Csányi Bernát is, míg embereit harcra buzdítja, s maga is az ellenség megfélemezésén fáradozik, janicsár golyótló találva dicsőséggel befejezi életét a hazáért. Igen tapasztalt főtiszt volt, sokszor vitt véghez dicső tetteket, amelyek méltók a nyomtatásban való megörökítésre.”

A végvári életutak témakör zárásaként került sor *Mészáros Kálmán*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársának kutatási beszámolójára *A szegedi vár magyar tisztikara a Rákóczi-szabadságharcban* címmel. A mestereinek Heckenast Gusztávot és Bánkúti Imrét tartó, azok levéltári alap kutatásra épülő, precíz, pontos adattárkészítő hagyományát vállaltan folytató kutató újból bizonyította, hogy a kiváló előadókészség is érényei közé tartozik. Színes előadást kerekített egy újabb adattárból: a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához csatlakozott, a korábban a szegedi várban szolgáló magyar–rác milícia tisztikarának életrajzaiból, amelyből egyebek között Szegedi Kis Miska főhadnagy, Szűcs Farkas, az egyszerű pásztorfiúból még a visszafoglaló háború elején végvári vitézzé lett Rózsa István (talán Rózsa Sándor felmenője?), Gőrgői András lebilincselően érdekes pályája és története bontakozott ki.

A rövid szünet után *A végvári életforma változásai a XVII. században* című szekció előadásain Czigány István elnökölt. Ezen először G. Etényi Nóra, az ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék egyetemi docense kapott szót. *Tradíció és aktualitás a XVII. századi várostromok nyilvánosságában* című referátumában műfaji és tematikai összefoglalását adta a téma gazdag forrásanyagának. A török elleni háborúk témája és propagandája a tizenöt éves háborútól kezdve helyet kapott a metszetekkel illusztrált röplapokon, a kalendáriumokban, a meginduló hírlapokban és történeti összefoglalókban. Újabb aktualitást nyert 1661-től, a nemzetközi török elleni összefogás terveinek kibontakozásától. Ebben az összefüggésben tűnik fel már 1661-ben Zrínyi-Újvár is a hírekben és a képi ábrázolásokon, ami nemzetközi politikai szerepére mutat. Etényi Nóra példák sorával illusztrálta, hogy a tradícióban a XVII. század végén következett be változás. 1683-ban, Bécs felmentése után például a döntéshozó elit számára luxus kivitelű kártyasorozatot adtak ki, amelynek 35 lapján a török elleni háborúban részt vevő országok uralkodóinak és hadvezéreinek felismerhető portréi kaptak helyet (I. Lipót, XIV. Lajos, a svéd király, a szultán és a nagyezér, a szász választó mellett Apafi Mihály is). 1685 őszén, Érsekújvár visszafoglalását, a táti csatát és az eszéki átkelő elfoglalását követően Ulmban egy metszetes röplap jelent meg Lipót császár és szövetségeseinek diadalmenetéről. A támadó háború képét sugallva nagyívű koncepciót fogalmazott meg Magyarország visszafoglalásáról, utalva a történeti előzményekre: 1529-re, 1566-ra és egyebek közt az 1663–64-es téli hadjáratra. Egy másik, ugyancsak 1685-ben, Hamburgban kiadott röplap az eszéki híd elfoglalása kapcsán döntő politikai–katonai fordulatot hirdetett, eközben megemlítve az előzményeket (például Zrínyi eszéki hadjáratát). A megjelenő új mentalitásnak és hatalomgyakorlásnak a példája a császári notarius publicus tollából született, 1688 elején Bécsben kiadott *Diarium* is, amely az udvari hivatalnok nézőpontjából mutatja be az állam életében fontos hadi és udvari ceremonális eseményeket. A metszetein is ábrázolt hadi sikerek a jól működő állam azon képességét illusztrálják, hogy egyszerre képes küzdeni a belső és a külső ellenséggel.

Illik Péter a Szent Benedek Iskolaközpont tanára és egyben a Károli Gáspár Református Egyetem óraadója a XVII. századi magyar végváriak életét a török kártételi listák tükrében mutatta be (*Végváriak élete a Magyar Királyságban a XVII. századi török kártételi listák tükrében*). Illik jól ismeri e forrástípust, amelynek jellemzői: az esetlegesség, a területi és időszaki egyenetlenségek, hiszen a közelmúltban önálló kötetet szentelt neki (*Törökdtülés a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltság peremvidéken a 17. század első felében*). 2010). Pontosan tudja, hogy a kártételi listák általában kontextus nélküliek, egyetlen pillanatképpben rögzítik a végváriak életét: az áldozattá válás pillanatában. Illik a zsitvatoroki béke 1615. évi bécsi megújításához kapcsolott két összefüggő jegyzéken a forrástípusban rejlő lehetőségeket: számszerűségüket és a bennük elszórva megörökített történeteket kívánta illusztrálni, amelyek más műfajokkal (példának okáért az urbáriumokkal vagy a testamentumokkal) összevetve értékes és hasznos kiegészítő információkkal szolgálhatnak a végvárakban szolgálók hétköznapijairól. Az egri törökök által elkövetett kártételek (merthogy az 1616-ból fennmaradt két listában ezeket örökítették meg) többsége fosztogatás, az összeírt két év alatt a becsült kárérték 7 500 forintot tett ki. Mindazonáltal évente kb. 30 fő halálos áldozatról is beszámolnak ezek a források igen változatos megnevezésekkel: volt, akiknek a „fejét vették”, többüket „megvagdalták”, „nyilakkal átlódózták”, megint másokat „holt elevenen hagytak”.

Az anyagi veszteségek, a fogság, a váltságdíj és a halál mellett a végvárakban élők mindennapjait a török elleni harcok: a várharcok, mezei összecsapások és a portyák határozták meg. *Komjáti Zoltán Igor* a Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Iskolájának hallgatója ez utóbbiakról szólt előadásában a Koháry István főkapitány vezette fülekiek példáján („...Hogy újabban is megüthetnének ebnek orrát...” *A füleki helyőrség összecsapásai a törökkel Koháry István főkapitány idején, 1667–1682*). A füleki katonák általában a szomszédos egri vilájet török helyőrségeivel, Buják, Szécsény, Hatvan, ritkábban a pesti, budai, nógrádi és váci várak katonáival vívtak harcot, de portyáik során behatoltak a Hódoltság déli és keleti részeibe, eljutottak egészen a Bácskáiig, illetve Váradig. A portyákat szervezeten hajtották végre, s ennek, valamint más harcértéküknek köszönhetően gyakran arattak győzelmet, éjszakai sikeres rajtaütés esetén akár két-háromszoros túlerő ellen is.

A délelőtti előadók sorát *Pap Gergely*, a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára munkatársa zárta, *Eger és elővárainak helyzete a visszafoglalás utáni évtizedben* című referátu-

mával, aki többek között a Sirok váráról az 1680-as években készült összeírás alapján mutatta be a várak felszereltségét, a várakhoz tartozó kertek, halastavak, gyümölcsösök, rétek, szántók és erdők világát.

A második nap délutánján, *Kelenik József* elnöklete alatt került sor az *Életmód és régészeti kutatások* téma tárgyalására. Ennek élén *Négyesi Lajos* hadtörténész számolt be a régészet egy fiatal ágának, a csatatérrégészetnek vagy hadszíntérkutatásnak a lehetőségeiről és módszereiről a török korszak hadtörténeti kutatásában (*Török kori csatahelyek nyomai a terepen*). A képi és írott források alapján kijelölt terepen folytatott, nem romboló vizsgálati módszerek (térinformatikai, geofizikai mérések, fémkeresős kutatás stb.) alkalmazásával nyert felszín közeli leletek és az azokból kibontakozó leletmintázat (*artifact pattern*) segítenek a források hitelesítésében, és lehetővé teszik az események rekonstruálását. Ennek a kutatási módszernek szép eredményei születtek egyebek között Zrínyi-Újvár 1664. évi ostroma, az 1687. évi táti csata és az 1710. évi romhányi csata helyszíni vizsgálata során.

Nem lévén illetékességünk a régészeti kutatásokban, csak vázlatosan foglaljuk össze e szekció egyébként ugyancsak érdekes és tanulságos régészeti előadásait, amelyek sorát *Mordovin Maxim*, az ELTE Régészettudományi Intézete egyetemi tanársegédjének *A bezárt előkelők. A megyei elit anyagi kultúrája a török kori Szécsényben* című referátuma nyitotta. A szécsényi üveg- és kerámialeletekből leszűrt, a köztörténet és a hadtörténet számára fontos megállapítása, hogy 1663-at követően erőteljes változás figyelhető meg összetételükben. Bár időrendben nem ezt követte, de ehhez az előadáshoz kapcsolható két ELTÉ-s régészhallgató, *Balogh-László Emese* (*Élet a salgói várban a kora újkorban*) és *Zay Orsolya* előadása („*Hátra van még a fekete leves*”). Az egri vár oszmán-török fajansz és porcelán töredékei), amelyek szintén az oszmán hódítás korabeli északkelet-magyarországi anyagi kultúrát vizsgálták a régészet módszereivel, mindenekelőtt a kerámia-, a fajansz- és porcelánleletek alapján. Míg azonban Salgó esetében annak ellenére, hogy a várat a török csapatok már 1544-ben elfoglalták, a hódítók jelenlétére a régészeti anyagban mindössze egy talpas tál és egy pipa töredéke utal, Egerben gazdag török jellegű és bosnyák kerámia maradt fenn, amely a város topográfiáját (a muzulmán lakosság lakóhelyét) is kijelöli. A török korszaknak a kávéivással összefüggő emlékei mellett *Varga Emese* (ELTE Régészettudományi Intézet) a hódítók által elterjesztett másik új szokás, a dohányzásnak az egri várban fennmaradt kellékeit, a cseréppipákat vette számba előadásában (*A dohányzás megjelenése és elterjedése a magyar végvárak katonáinak körében a kora újkori cseréppipaleletek tükrében*). Bemutatta a dohányzás hazai megjelenésének folyamatát, a Magyarországon használt főbb pipatípusokat, azok motívumkincsét.

Egerhez kapcsolódott *Bartók Gertrúd* történész, tanár *Eger – egy város élete egy végvár árnyékában* című előadása is, amely a szakirodalom tévedéseire és a helytörténeti kutatásban rejlő számos lehetőségre hívta fel a figyelmet, valamint a vártörténeti konferenciasorozat eredményeinek az oktatásba való beépülése érdekében a jövőben egy új, tanári szekció (konzultáció) létrehozását javasolta.

A régész előadók által tárgyalt kérdések, tárgytípusok valóban az életmód felé tágították a vártörténeti témát, és további kutatási lehetőségeket tártak fel a kézművesség, kereskedelem, kulturális kölcsönhatások vizsgálata terén, mintegy bizonyítva a konferenciasorozat megújulóképességét.

Várjuk és reméljük a konferencia anyagának mielőbbi megjelenését a *Studia Agriensia* kötetében és a 2014. évi folytatást!

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA CÍMŰ SZOROZAT MEGJELENT KÖTETEI

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtört. Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztikiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes

Előkészületben

Ágoston Gábor: Az oszmánok Európában (Tanulmányok)

Germuska Pál: A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1948 és 1980 között

Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet–Magyarországon 1848–1849-ben

BIBLIOGRÁFIA

A 2009. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–29
Határterületek	30–96

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	97–132
A hadművészet és a fegyveres erők története	133–236
Csapattörténetek	237–262
A katonai kiképzés története	263–309
A katonai nevelés és hagyományápolás története	310–338
A haditechnika története	339–438
A katonai jog, a háborús bűnök története	439–479
Veszteségek, a hadifogság története	480–496
Helytörténet, vártörténet	497–562
Életrajzok, emlékezések	563–630

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	631–640
XVI–XVII. század	641–668
XVI–XVII. század	669–681
XVIII. század	682–691
XIX. század	692–739
XX. század	740–746
1914–1918	747–762
1918–1945	763–797
1939–1945	798–856
1945–1989	857–881
1989–2009	882–901

TÁRGYMUTATÓ

NÉVMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. Hadi múltunk kincsesháza Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. Szerk. Ravasz István. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2009. 207 p.
2. *Feith László*: A nagy háború. „Mire a levelek lehullanak...” = Magyar honvéd, 2009. 2-3. p. 73-75.
Első világháborús kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.
3. *Szoleczky Emese*: „A császárárt és a királyért!” Az I. világháború tárgyak és dokumentumok tükrében kiállítás katalógusa. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénytársaság, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 147-162.
4. *Matthaeidesz Konrád*: A Szlovén Hadtörténeti Múzeum. = Haditechnika, 2009. 4. p. 80-81.
5. *Hadfi Örs Tamás*: Birodalmi arzenál. A paraszthadseregtől a csúcstechnikáig. = Regiment, 2009. 3. p. 54-57.
Pekingi Hadtörténeti Múzeum.
6. Türk-Macar tarihi iliskilerinden kesitler = Fejezetek a török magyar kapcsolatok történetéből. [Yayina hazirlayan T. Cengiz Göncü. Çeviriler Eva Horváth.] Istanbul, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Adına Yayinlayan, 2009. 303 p.
Kiállítás Isztambulban, 2009. május 3. – július 5.
7. *Boldog Zoltán*: Török fonott pajzs a Dérygyűjteményből. = A debreceni Déry Múzeum évkönyve, 81. 2009. p. 125-135.
8. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben.” A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum, 2009. március 19. – június 30., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. március 11. – június 30., [Rend. Basics Beatrix et al.] Bp. BTM; MNM., 2009. 144 p.
9. A dicsőség napjai, 1849-2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” [Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. [Szerk. Gulyás Katalin, Szathmáry István] Szolnok; [Jász-Nagykun-Szolnok M. Múz. Ig.] Kiskunfélegyháza, [Kiskun Múz.] Székesfehérvár, [Fejér M. Múz. Ig.] 2009. 86 p.
10. „Retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj!” 200 éves a komáromi erődrendszer. [Írta, a kiállítást rend. Szamadó Emese], Komárom, Önkormányzat, 2009. 36 p. (A komáromi Klapka György Múzeum katalógusai, 11.).
Kiállítás 2009. szept. 18. – nov. 10.
11. *Kálmánfi Gábor*: Vár-játék. 1-3. r. = Magyar honvéd, 2009. 6. p. 78-81., 7. p. 78-81., 8. p. 78-81.
1. „Egriek, vitézek, végeknek tüköri...” 2. Visegrád Janus-arca. 3. Ikererőd a Duna két partján.
Eger, Visegrád, Komárom vármúzeum
12. *Matthaeidesz Konrád*: Csillagosok, katonák. Kijev, a Hős Város. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 70-71.
Haditechnikai múzeum
13. *Sebők János*: Kifulladásig. A vér, a veríték és könnyek ideje. = Regiment, 2009. 3. p. 58-61.
Winston Churchill's Britain at War Theme Museum
14. *Kenyeres Dénes*: Repüléstörténeti kiállítás Kecskeméten. = Haditechnika, 2009. 2. p. 24.
15. *Ésik László*: Kanada nemzeti büszkesége: az ottawai Kanada Repülési Múzeum. = Haditechnika, 2009. 1. p. 70-75.
16. *Kárpáti Endre*: A legjobb négy között. A Royal Air Force nem engedi, hogy elfelejtsék... = Aranyas, 2009. 3. p. 59-63.
RAF cosfordi gyűjtemény
17. *Zsig Zoltán*: Szegény gazdagok. A kuvaiti légierő múzeuma. = Aranyas, 2009. 4. p. 31-33.
18. *Trautmann Balázs*: Eredeti fegyverek – eredeti helyszínen. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 52-53.
Zsámbék
19. *Kövári László*: Légtérőrzők múzeuma. A légvédelmi rakéták fél évszázada. = Aranyas, 2009. 10. p. 72-73.
Zsámbék
20. *Matthaeidesz Konrád*: A Finn Tüzérség Múzeuma. = Haditechnika, 2009. 6. p. 71-73.
21. *Feith László*: Kórházmúzeum. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 76-78.
22. *Matthaeidesz Konrád*: Egyenruha múzeum. = Haditechnika, 2009. 1. p. 77-79.
Gribeck

23. *Kővári László*: Időutazás. A moszkvai űrhajózási múzeum. = Aranyas, 2009. 1. p. 61-63.
24. *Temesvári Péter*: Az utolsó szolgálat. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 44-47. HMS BELFAST múzeumcirkáló
25. *Ákos György*: Hajózástörténeti séták Dániában. 1-3. r. = Haditechnika, 2009. 4. p. 54-58., 5. p. 70-74., 6. p. 39-41. Dán Haditengerészeti Múzeum
26. *Nagy László*: A magyar Rendőrség-történeti Múzeum története. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2009. p. 79-92. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
27. *Plihál Katalin*: Magyarország legszebb térképei, 1528-1895. Bp. Kossuth, OSZK, 2009. 235 p.
28. *Suba János*: Magyarország trianoni határának térképei, 1920-1925. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2009. p. 114-122. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
29. *Rákóczy Rozália*: Az 1956-os röplapok annotált bibliográfiája. 6. r. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 1223-1271. 1-5. r. = uo. 1996. 3., 2000. 4., 2001. 1., 2006. 3., 2008. 3-4.

Határterületek

30. *Héri Vera*: A törökellenes háborúk emlékérméi. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi katalógusa. Bp. MNM, 2009. 203 p.
31. *Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál*: Vitézségért a hálás haza. Kitüntetések az 1848-1849-es szabadságharc idején. = Regiment, 2009. 1. p. 60-63.
32. *Sallay Gergely Pál*: Hadikitüntetések. Harc-téri érdemek elismerése. = Regiment, 2009. 3. p. 65-67.
33. *Sallay Gergely Pál*: Nagy arany, nagy ezüst... Osztrák-magyar hadikitüntetések az első világháborúban. = Regiment, 2009. 2. p. 65-67.
34. *Sallay Gergely Pál*: Seregszemle fémben, zománcban. A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényei, 1938-1945. Bp. Monarchia, 2009. 264 p.
35. *Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál*: A haza szolgálatáért. = Regiment, 2009. 4. p. 64-66.
36. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. A századjelvények története. 1-2. r. = Aranyas, 2009. 2. p. 55-57., 3. p. 54-58.
37. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. Húsz éve üvölt újra a Puma! = Aranyas, 2009. 4. p. 50-54.
38. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. A pápai repülőezred jelvényei. 1-2. r. = Aranyas, 2009. 9. p. 68-71. 10. p. 58-61.
39. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. Szentkirályszabadja karjelzései. 1-2. = Aranyas, 2009. 7. p. 54-57. 8. p. 50-54.
40. *Magó Károly*: Az összetartozás jelképe. Volt egyszer egy főiskola. = Aranyas, 2009. 6. p. 74-77. Honvéd Killián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola-jelvények
41. *Feith László*: Történelmünk jelképei. 1-13. r. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 66-67., 2-3. p. 68-69., 4. p. 61-63., 5. p. 64-65., 6. p. 64-66., 7. p. 62-64., 8. p. 70-71., 9. p. 70-72., 10. p. 72-73., 11. p. 70-71., 12. p. 74-75. Zászlók
42. *Vitek Gábor*: Nemesi felkelési zászlók. = Fejér megyei történeti évkönyv, 28. 2009. p. 103-117.
43. *Druzsín József*: A csapatzászló. = Honvéd altiszti folyóirat, 2009. 3. p. 10-11.
44. *Bertényi Iván*: Miről tudósítanak a címerek? A címerek világa. = Rubicon, 2009. 4. p. 5-37.
45. *Bertényi Iván*: Magyar címerek. = Rubicon, 2009. 4. p. 38-57.
46. *Som Krisztián*: A Magyar Királyi Folyamőrség (határ)átléptető-bélyegzői. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2009. p. 100-104. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
47. *Haswell, Miller A. E.*: Vanished Armies. A Record of Military Uniform Observed and Drawn in Various European Countries during the Years 1908-14. With Notes and Memories of the Days Before. 'The Lights

- went out in Europe' in the Year 1914. Ed. John Mollo. Oxford, New York, Shire Publ., 2009. 128 p.
48. *Ságvári György*: A honvédegyenruha születése. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 1. p. 175-202.
49. *Ságvári György*: A m. kir. Honvédség egyenruházata, 1919-1945. = A m. kir. honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 45-52.
50. A Magyar Királyi Honvédség egyenruhái, 1926-1945. [Írták:] Tóth László, Baczoni Tamás, Lóránt Csaba, Ladvánszki Péter. 2. jav. bőv. kiad. Bp. Huniform Kv., 2009. 239 p.
51. *Baczoni Tamás, Tóth László*: A Magyar Királyi Honvédség egyenruhái, 1926-1945. = *Rubicon*, 2009. 10. p. 24-41.
52. *Babucs Zoltán*: Jászkun egyenruhák és hadijelvények a XVIII. század közepétől a ki egyezésig. = *Zounek*, 24. 2009. p. 111-136.
53. A Magyar Királyi Csendőrség egyenruhája és felszerelése. 7-11. r. = *Haditudósító*, 2009. 1. p. 7-8., 2. p. 20-21., 3. p. 20-22., 4. p. 26-27., 5. p. 21-23.
Az 1940. december 31-ig kiadott rendelkezések alapján. Átvéve a Csendőrségi Lapok XXXI. évfolyamából. 1-6. r. = *uo*. 2008. 1-6. sz.
54. *Tóth László*: Egyenruhatáros. Amikor a műterem átalakul kaszárnyává. [Riporter: Tőrös István.] = *Regiment*, 2009. 1. p. 64-66.
55. *Kirchhof Anita*: The North-Western Region of the Aquincum Military Town. Results of Recent Researches. = *Vindobona-Aquincum. Probleme und Lösungen in der Stadtarchäologie*. Bp. BTM, 2009. p. 45-52.
56. *Budai-Balogh Tibor*: Késő római sírcsoport az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében. = *Ókor*, 2009. 3-4. p. 93-100.
57. *Patay Pál*: Csörsz árka. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 3. p. 8-11.
Sáncrendszer a Duna-Tisza közén
58. *Négyesi Lajos*: Hadszintért kutatás a Mrzli vrh-en. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvényesorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 142-146.
59. *Négyesi Lajos*: Páncélkupola a földben. A magyar csatatér kutatás legújabb eredményei. = *Élet és tudomány*, 2009. 13. p. 390-393.
60. *Miklós Zsuzsa*: A légi régészet szerepe a Pest megyei várak kutatásában. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 1. p. 7-9.
61. *Nagy Miklós Mihály*: A magyar hadiutazás története. Bp. Zrínyi K., 2009. 279 p.
62. *Bodnár Erzsébet*: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája, 1700-1774. = *Két világ kutatója*. Urbán Aladár 80 éves Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyet. Tört. Tansz., 2009. p. 35-45.
63. *Nagy Miklós Mihály*: A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse. = *Magyarország és a Balkán*. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 48-56.
Schmidt, Max Georg, Haack, Hermann: *Geopolitisher Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik*. Gotha, 1929. című kiadványáról.
64. *Nagy Miklós Mihály*: Az Osztrák-Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. = *Közép-európai közlem.*, 2-3. (4-5.) 2009. p. 31-40.
65. *Koszovó katonaföldrajzi atlasza*. [Kiad.] Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat, Bp. MH GEOSZ, 2009. 64 p.
66. *Nagy Miklós Mihály*: Politikai földrajzi határ a katonaföldrajzban. = *Közép-európai közlem.*, 4-5. (6-7.) 2009. p. 113-120.
67. *Suba János*: A magyar-román határ pontosítása. = *A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 108-114. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
68. *Suba János*: A trianoni magyar-román államhatár határjeleinek története 1921-25. = *Közép-európai közlem.*, 4-5. (6-7.) 2009. p. 130-136.
69. *Kókai Sándor*: A trianoni államhatár kijelölésének problémái a torontáli háromszögben, 1921-1925. = „A déli végeken...” *Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról*. Baja, BJK K., 2009. p. 25-32. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
70. *Suba János*: A déli határ bácskai szakaszának kijelölése és térképezése, 1921-1925. = „A déli végeken...” *Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról*. Baja, BJK K., 2009. p. 33-41. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)

71. *Sebők Ferenc*: A „Szabács viadala.” Egy XV. századi verses krónika, mint hadtörténeti forrás. = *Hadtört. közlem.* 2009. 1. p. 203-207.
72. *Kedves Gyula, Ratzky Rita*: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. Bp. Timp, 2009. 176 p., [2] t., [2] t.fol. (Timp - militaria, 11.)
73. „Szolgáltam én Mars uramnál...” A katona Petőfi. Kiskunfélegyháza, Petőfi S. Vár. Kvt., 2009. 55 p.
74. *Deák Ágnes*: A forradalom kritikus dalnokai: a „koronás Wargha”. = *Két világ* kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyet. Tört. Tansz., 2009. p. 81-96.
Wargha István
75. *Bényei Péter*: Közösségi trauma irodalmi reprezentációja. = *Létünk*, 2009. 3. p. 5-15.
76. „Ott Északon...” Magyarok a lengyel szeptemberről. [Szerk. és vál. Kiss Gy. Csaba.] Bp. Széphalom Kvműhely, 2009. 189 p.
Művelődéstörténeti, irodalmi összeállítás.
77. *Katonadolog. 1. Bihari katonatörténetek.* Szerk. Barna Attila. Debrecen, Debrecen-centrum, 2009. 104 p.
78. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 3. p. 763-783.
79. *Nagy Miklós Mihály*: Határhoz repoz a déli végekről. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról Baja, BJK K., 2009. p. 121-129. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
80. *Kovács Péter, E.*: Magyarország „törökképe” a XV. században. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 1. p. 111-123.
81. *Etényi Nóra, G.*: Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Bp., L'Harmattan, 2009. 432 p.
82. *Gorda Éva*: The Early Years of Hungarian Military Journalism. = *Academic and Applied Research in Military Science*, 2009. 4. p. 723-729.
A magyar katonai újságírás korai évei.
83. Mindenütt hódít. Reklám a nagy háborúban, 1914-1918. [Írták S. Nagy Anikó, Babucsné Tóth Orsolya, Szoleczky Emese.] [Bp.] M. Keresk. és Vendéglátóip. Múz., 2009. 103 p.
84. Bolsevista propaganda röplapok a magyarországi hadszíntérről. = *Haditudósító*, 2009. 2. p. 38-41.
85. *Rikmenspoel, Marc*: Waffen-SS haditudósítók. Fényképészek. Ford. Szirmai Zsolt. = *Haditudósító*, 2009. 2. p. 42-45.
86. Hat haditudósító a vörös harctéren. Hunt Béla: A vörös titkok kapujában; Áttörés a föld alatt a Beszkid-alagútban. = *Haditudósító*, 2009. 4. p. 22-25., 6. p. 15-16.
87. *Kovács József Dénes*: Az auxiliáris katonák hitvilága az I-III. századi Pannóniában. = *A debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 81. 2009. p. 23-34.
88. *Papp Júlia*: Adatok Zrínyi Miklós, a szigetvári hős ikonográfiájához. Blaschke János könyvillusztrációi. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 2. p. 506-523.
89. *Bardi Terézia*: A „Respublica Christiana” diadala falikárpitokon. Lotharingiai V. Károly herceg fiktív diadalmenete Budán, 1686-ban = Triumph of the „Respublica Christiana.” Representation of a Triumphal Entry to Buda of Charles V. duke of Lorraine in 1686. = *Tanulmányok Budapest múltjából*, 34. 2009. p. 7-32.
90. A magyar katonazene története. Lehár Ferenc (1838-1898). Galván Károly és Marosi László nyomán. = *Haditudósító*, 2009. 6. p. 46-47.
91. A magyar katonazene története. Fricsay Richárd Alajos (1867-1945) 3. r. Galván Károly és Marosi László nyomán. = *Haditudósító*, 2009. 1. p. 44. 1-2. r. = uo. 2008.
92. A magyar katonazene története. Fichtner (Fígedy) Sándor (1878-1945). Galván Károly és Marosi László nyomán. = *Haditudósító*, 2009. 4. p. 46.
93. A magyar katonazene története. Doroszlay Károly (1907-1978). Galván Károly és Marosi László nyomán. = *Haditudósító*, 2009. 3. p. 13.
94. A magyar katonazene története. Fricsay Ferenc (1914-1964). Galván Károly és Marosi László nyomán. = *Haditudósító*, 2009. 2. p. 52-53.

95. Gergő Zsuzsanna: Amazonoktól a katonalányokig. = Hadseregek a Mediterráneumban. Veszprém, Pannon Egy. MFTK; Bp., HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht, 2009. p. 153-171.
96. *Kunt Gergely*: „És a bombázások sem izgattak... legalább egy kis változatosság van.” Gyereknaplók a második világháborúból. = Aetas, 2009. 2. p. 44-67.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

97. *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Bp. MTA Történettud. Int., Piliscsaba, PPKE BTK, 2009. 563 p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 40.) (Analecta Mediaevala, 3.)
98. Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Szerk. Háda Béla [et al.] Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2009. 467 p.
99. *Urbán Aladár*: Egy életpálya vonzásában. Az interjút készítette: Pelyach István. = Aetas, 2009. 1. p. 175-180.
100. Urbán Aladár szakmai tevékenységének válogatott bibliográfiája. = Aetas, 2009. 1. p. 181-191.
101. *Raffay Ernő*: Harmadik Trianon előtt... [Riporter: Drucza Attila.] = Nagy Magyarország, 2009. 1. p. 52-57.
102. *Zachar József*: Mi is a hadtörténelem? Gondolatok egy vita kapcsán. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 863-872.
103. *Markó György*: Morcos válasz egy „marcona” történésznek. = Korall, 35. 2009. p. 175-180.
104. *Csikány Tamás*: A hadtörténelem támadólagos védelme egy morózus hadtörténésszel szemben. = Korall, 35. 2009. p. 181-183.
105. *Pollmann Ferenc*: Második nekifutásra: még egyszer a „marcona” történelemről. = Korall, 35. 2009. p. 184-189.
106. *Ormos István*: Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma, Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című írásomhoz. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 1129-1157.
107. *Horváth Ciprián*: Gardizi Történetek díszé című művének a régészeti leletek tükrében. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 1117-1128.
108. A Képes krónika könyve. [Írta] Veszprémy László, Wehli Tünde, [Bp.] Kossuth; OSZK, 2009. 200 p.
- Angol nyelvű változat: The Book of Illuminated Chronicle.
109. *Veszprémy László*: Egy világkrónika a magyarországi késő középkori historiográfiában. Johannes de Utino krónikájának recepciója. = Ethnographica et folkloristica Carpathica 14. Debrecen, Dep. of Ethnogr. Univ. of Debrecen, Debreceni Egyet. K., Wien, Collegium Hungaricum, 2009. p. 142-161.
110. *Bradács Gábor*: A Chronica Patriae. Egy 14. századi osztrák krónika és a magyar történelem. = Századok, 2009. 6. p. 1421-1454.
111. *Lőkös Péter*: Michael Seybriger brassói krónikája. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 525-534.
112. *Nagy Levente*: Dáciától a magyar Monarchiáig. Luigi Ferdinando Marsili magyar királyság-koncepciója. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 1055-1092. Descriptions naturelle, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico, 1699-1701.
113. *Hausner Gábor*: Uhorská vojenská literatúra v 17. storóci. Základná charakteristika uhorskej vojenskovedeckej literatúry. Z madarciny prelozil Vladimír Segeš, Diana Duchoňová. = Vojenská historia, 2009. 4. p. 91-99.
114. *Petrás Éva*: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc megítélése a szlovák és a magyar történetírásban. = Gömörország, 2009. 2. p. 3-9.
115. *Balla Tibor*: Az osztrák-magyar első világháborús tábornokok életrajzának kutatási nehézségei. = Ethnographica et folkloristica Carpathica 14. Debrecen, Dep. of Ethnogr. Univ. of Debrecen, Egyet. K., Wien, Collegium Hungaricum, 2009. p. 95-118.
116. *Holló József Ferenc*: Feladatunk a nemzetörökség történetének feltárása és megörökítése. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetöröklvény. Tudományos konferen-

- cia a nemzetőrségről. Bp. 1956 NHT, 2009. p. 10-16.
117. Szabó Miklós: A hadtudományi munka a Magyar Néphadseregben az 1950-es évek második felében. = Hadtudomány, 2009. 3-4. p. 68-80.
118. Parádi József: A rendvédelem védelmében. = Máfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2009. p. 89-99. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
Rendészettörténet és rendvédelem fogalmi tisztázása.
119. Unità italiana, indipendenza ungherese. Dalla primavera dei popoli alla "Finis Austriae" [Atti dei convegni internazionale di studi „Unità italiana e indipendenza ungherese”, Trieste-Aurisina, 9-10 novembre 2007 e „L'epoca della duplice monarchia e la Finis Austriae”, Trieste-Duino, 14-15 novembre 2008.] A cura di Gizella Nemeth, Adriano Papo, Gianluca Volpi, Trieste, Assoc. Culturale Italoungherese „Pier Paolo Vergerio”, 2009. 240 p. (Civiltà della Mitteleuropa; 4.)
Olasz egység, magyar függetlenség. A népek tavaszától az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig. Konferencia.
120. „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. [Szerk. Ravasz István.] Bp. Petit Real, 2009. 195 p.
121. Balla Tibor: A piavei csata, 1918. június 15-24. Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2008. október 28-30. = Hadtört. közlem., 2009. 1. p. 237-240.
122. Fisli Éva: Áldozat és regeneráció. A Nagy Háború öröksége a két világháború közötti Kelet-Európában. Konferenciabeszámoló. = Aetas, 2009. 2. p. 124-127.
123. Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Szerk. Takács Péter. Debrecen, Erdély-tört. Alapítvány, 2009. 363 p. (Erdély-történeti könyvek, 8.)
A konferencia szerkesztett anyaga.
124. „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről. [Szerk. Bokodi-Oláh Gergely.] Bp. 1956 NHT, 2009. 90 p.
125. 1956 a néphagyományban. [Szerk. Bartha Elek, Keményfi Róbert, Marinka Melinda.] Debrecen, DE Néprajzi Tansz., 2009. 600 p. (Studia folkloristica et ethnographica, 53.)
A Debrecenben, 2006. okt. 27-28. azonos címmel tartott konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.
126. Várak, kastélyok, erődök. A XIV. Makói Honvéd Emléknap és Találkozó, 2007; A m. kir. Honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknap és Találkozó, 2008. [Szerk. Halmágyi Pál.] Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. 102 p., [4] t. (A Makói Múzeum füzetei, 107.)
127. Conflitti militari e popolazioni civili. Guerre totali, guerre limitate, guerre asimmetriche. [XXXIV. Congresso della Commissione Internazionale di Storia Militare, Trieste, 31 agosto – 5 settembre 2008.] 1-2. Roma, Ministero della Difesa Commissione Italiana di Storia Militare, 2009. 2 db (885 p.)
Katonai konfliktusok és a civil lakosság. Totális, korlátozott és aszimmetrikus háborúk. Konferencia.
128. „Peaceful Coexistence” or „Iron Curtain”. Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955-1989. Ed. by Arnold Suppan, Wolfgang Mueller, Wien, Berlin, Lit-Verl., 2009. 526 p. (Europa orientalis, 7.)
Békés egymás mellett élés, vagy „vasfüggöny”. A semleges Ausztria és Kelet-Európa a hidegháború és az enyhülés időszakában, 1955-1989. Konferencia
129. Hadseregek a Mediterráneumban. Szerk. Garaczi Imre, Szilágyi István. Veszprém, Pannon Egy. MFTK, Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. 199 p.
A Veszprémben, 2008. nov. 7-én rendezett azonos című konferencia szerkesztett anyaga.
130. Stencinger Norbert: Nemzetközi hadszíntérkutató-konferencia, Gent, 2008. október 17-19. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 585-587.
131. Az Európai Unió tagországainak rendőrségei I. nemzetközi tudományos konferencia, 2008. május 6. [Szerk. Valcsicsák Imre.] Bp. Rendőrtisztai Főisk., 2009. 84 p.
132. XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia. Had- és rendészettudományi szekció. Bp. 2009. április 15-16. Rezümé kötet. Szerk. Kovács László, Bp. ZMNE BJKMFK, 2009. 138 p.

A hadművészet és a fegyveres erők története

133. *Földi Pál*: A hadművészet története a kezdetektől napjainkig, [Nagykovácsi,] Püedlo, [2009.] 191 p.
134. *Szabó József*: Hadművészet és katonai vezetés az ókorban. 1-3. r. = Honvédségi szemle, 2009. 5. p. 48-50., 6. p. 24., 2010. 1. p. 28-31.
135. *Domokos György*: Reneszánsz hadügyek. = Késő reneszánsz hadművészet. Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma állandó kiállításához, Sárospatak, MNM Rákóczi Múz., 2009. p. 5-64.
136. *Czigány István*: Das Verteidigungssystem gegen die Osmanen und die Militarisierung der Gesellschaft des Königreichs Ungarn, 1550-1650. = Conflitti militari e popolazioni civili. Guerre totali, guerre limitate, guerre asimmetriche. [XXXIV. Congresso della Commissione Internazionale di Storia Militare, Trieste, 31 agosto – 5 settembre 2008.] Roma, MDCISM, 2009. p. 205-209.
137. *Kordé Zoltán*: Katonáskodás és társadalom a késő-középkori székelységnél. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 137-145.
138. *Ács Tibor*: Széchenyi a katonai stratégiáról, a professzionális hadseregről és a honvédelem kérdéseiről. = Honvédségi szemle, 2009. 4. p. 61-64.
139. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. [Bp.] Argumentum, [2009.] 404 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
140. *Bencze László*: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. [Bp.] Hadtört. Int. és Múz., 2009. 212 p.
141. *Scheer, Tamara*: Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg. Frankfurt am Main [etc.] Lang, 2009. 240 p. (Neue Forschungen zur ostmittel- und südeuropäischen Geschichte, 2.)
142. *Scheer, Tamara*: „Eines werde von allen verlangt: guter Willen und Gehorsam.” Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg. = Österreichische militärische Zeitschrift, 2009. 4. p. 467-473.
143. *Németh István*: Titkos német haderőfejlesztés a weimari köztársaság éveiben. = Rubicon, 2009. 6. p. 18-19.
144. *Harsányi Iván*: „Los cuatros generales.” A spanyol hadsereg a polgárháború kezdetén. = Hadseregek a Mediterráneumban. Veszprém, Pannon Egy. MFTK, Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 13-28.
145. *Háry Szabolcs*: A független Macedónia hadseregének kialakulása és főbb jellemzői. = Hadseregek a Mediterráneumban. Veszprém, Pannon Egy. MFTK, Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 141-152.
1991, haderőreform, történelmi gyökerek
146. *Szenes Zoltán*: Magyar haderő-átalakítás a NATO-tagság idején. = Nemzet és biztonság, 2009. 3. p. 33-43.
147. *Ferwagner Péter Ákos*: A hadseregek politikai szerepe az arab országokban. = Hadseregek a Mediterráneumban. Veszprém, Pannon Egy. MFTK, Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 55-87.
148. *Bene Krisztián*: A francia gyarmati csapatok az I. világháborúban. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénytársaság, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 76-81.
149. *Haskew, Michael E.*: A második világháború elit alakulatai. Ford. Molnár György. [Bp.] Ventus Libro, 2009. 192 p. Eredeti cím: Encyclopedia of the Elit Forces of the Second World War
150. *Zsig Zoltán*: Delta Force. A névtelen hősök csapata. = Regiment, 2009. 3. p. 62-64.
151. *Tokai-Vad Mátyás*: Az Idegenlégió. [Debrecen.] Lupuj-Book, [2009.] 200 p.
152. *Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő*: A magyar és a szovjet légidesszant- és légi szállító csapatok karhatalmi tevékenysége az 1956-os forradalomban. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009 p. 120-128. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
153. *Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő*: Légidesszant alakulatok alkalmazásának tör-

- téneti előzményei a terrorizmus és a szervezett bűnözés elleni harcban. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2009. p. 130-136. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
154. Fejezetek az önálló magyar katonai hírszerzés és felderítés történetéből, 1918-2008. Szerk. Vass Jenő Sándor. Bp. Felderítők Társ. Közh. Egyes. 2009. 170 p.
155. *Szőrényi Attila*: Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez. Edgar Sanders ügyének tükrében. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 731-745.
156. *Izsa Jenő*: Radó Sándor moszkvai útja 1967 áprilisában. = Felderítő szemle, 2009. 4. p. 157-161.
157. *Okváth Imre*: A katonai hírszerzés helyzete és tevékenysége a rendszerváltozás hajnalán, 1987-1989. = Felderítő szemle, 2009/T. p. 124-136.
158. *Kántor Ferenc*: A csapatfelderítés, valamint a hadművelleti és harcászati felderítés fejlődése, 1960-1990. = Felderítő szemle, 2009. 2. p. 131-136.
159. *Bánki Imre*: A mélységi felderítés története. = Felderítő szemle, 2009. 2. p. 137-148.
160. *Vincze Béla*: A speciális felderítő híradás fejlődéstörténete, 1959-1991. = Felderítő szemle, 2009. 4. p. 142-147.
161. *Dékány István, Szőnyi István*: A magyar katonai rádiófelderítés története. Bp. Zrínyi K. 2009. 110 p.
Ism.: Pászka Tibor: Egy szakmatörténeti könyv margójára. = Felderítő szemle, 2009. 3. p. 151-154.
162. *Németh István*: A Zimmermann-távirat. Rádiófelderítés az első világháborúban. = Élet és tudomány, 2009. 26. p. 816-818.
163. *Dajnes, Vladimir*: Bronetankovye vojska Krasnoj Armii. Moszkva, Auza, Eksmo, 2009. 638 p. (Vojennaja enciklopedija Krasnoj Armii)
Magyarországi hadműveletek
164. *Bonhardt Attila*: A m. kir. Honvédség harcokszó egységeinek harca a II. világháborúban, = A m. kir. Honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó, Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 79-90.
165. *Kovács István*: A lengyel légió dzsidá-sainak részvétele a turai lovasütökzetben. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütökzet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 123-134.
166. *Bene János*: A m. kir. honvéd lovasság, 1920-1945. = A m. kir. honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó, Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 91-95.
167. *Olasz Lajos*: Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 635-676.
168. *Varga László*: A biztonság és a légvédelmi rakétacsapatok. = Nemzet és biztonság, 2009. 3. p. 44-56.
Fejlesztése 1999 óta
169. A magyar repülés centenáriuma. 100 év eredményei. [Főszerk. Hegedűs Dezső.] Bp. MRT, 2009. 320 p.
170. *Czirók Zoltán*: A magyar repülőcsapatok 1918-1919. évi történetéhez. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 603-634.
171. *Zsille Péter*: Volt egyszer egy légiópostaszolgálat. = Aero magazin, 2009. 11. p. 68-71.
Osztrák-Magyar Monarchia, 1918
172. *Szabó Miklós, M.*: A m. kir. honvéd légierő, 1938-1945. = A m. kir. Honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó, Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 53-68.
173. *Czirók Zoltán*: Német repülőalakatok Szombathelyen, 1944-1945-ben. = Vasi honismereti és helytörténeti közlem., 2009. 2. p. 80-89.
174. *Toperczer István*: Ég, szín, tér. Magyar légierő, 1999-2009. [Bp.] Zrínyi K. 2009. 176 p.
175. *Kővári László*: Születésnap. Kilencvenéves a cseh légierő. = Aranysas, 2009. 7. p. 36-39.
176. *Kővári László*: Fehérkeresztesek. Negyvenöt éves a Svájci Őrjárat. = Aranysas, 2009. 12. p. 38-40.
177. *Vándor Károly*: Légierő társbérletben. 1. köt. A Szovjet Légierő és Légvédelem története Magyarországon és Ausztriában, 1944-1991. [Bp.] VPP K. 2009. 287 p.
178. *Czirók Zoltán*: Az első légitámadások Miskolc ellen és a légvédelem kérdése 1919. május-júniusban. = A Hermann Ottó Múz. évkönyve, 48. 2009. p. 374-379.

179. *Eszenyi Dénes*: Nikolajev bombázása. (Keleti hadszíntér, 1941.) = Haditudósító, 2009. 4. p. 5-9.
180. *Hadfi Örs Tamás*: Az ausztrál Pearl Harbor. Ausztrália bombázásának története. = Aranyas, 2009. 9. p. 58-61. Darwin, 1942. febr. 19.
181. *Csuk Ferenc*: A szentgotthárdi légitámadás 1944-ben. = Vasi szemle, 2009. 6. p. 699-705.
182. *Cseh Valentin*: Szövetséges légitámadások a MAORT üzemek ellen 1944-ben. = „70 éve alakult a MAORT.” Tanulmányok a bányavállalat történetéről. Zalaegerszeg, M. Olajip. Múz., 2009. p. 154-170., [5] t.
183. *Trautmann Balázs*: Városvadászat. Egy régi fenyegetés. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 54-57.
Lakott területek elleni ballisztikus-rakéta támadások története 1944-től
184. *Kővári László*: A 79 napos égi háború. Az Allied Force hazai szemmel. = Aranyas, 2009. 4. p. 34-37.
Délsláv légi háború, 1999
185. *Pataky Iván*: Légiriadó! A magyar légórtalom – polgári védelem története. 1-4. r. = Regiment, 2009. 1. p. 54-59., 2. p. 50-57., 3. p. 42-47., 4. p. 58-63.
1. rész: 1917-től 1937-ig. A megalkuvás éveit. 4. rész: Légi veszély! A fegyverszünetről a szervezésig.
186. *Krámlí Mihály*: A dunai vízi út az első világháborúban. A cs. és kir. Központi Szállításvezetőség által irányított hajózás, 1915-1918. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 30-41.
187. *Krámlí Mihály*: A dunai vízi út az első világháborúban. A cs. és kir. Központi Szállításvezetőség által irányított dunai hajózás. [Bp.] Hadtört. Int. és Múz, Line Design, 2009. 156 p.
188. *Krámlí Mihály*: Az osztrák-magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás, 1917-1918. = Hadtört. közlem., 2009. 1. p. 62-106.
189. *Winkler, Dieter*: Die kaiserlichen Donauflottillen bis zu ihre Ende, 1918. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 26-29.
190. *Csonkaréti Károly, Sárhidai Gyula*: A Magyar Királyi Folyameroők és fegyverzetük, 1920-1945. Bp. Zrínyi K. 2009. 127 p.
191. *Sarlós István*: A bajai kikötő kérdése a második világháború idején. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja EJK K., 2009. p. 43-52. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
192. *Előhegyi István*: Harcok a tengeri uralomért. Az angol királyi tengerészet története, 1588-1805. [Budapest,] MÁV Nosztalgia Kft., 2009. 370 p.
193. *Kaiser Ferenc*: Az Amerikai Egyesült Államok Haditengerészete. = Nemzet és biztonság, 2009. 9. p. 40-54.
Történeti visszatekintéssel
194. *Földi Pál*: A halál neve U47. A II. világháború legvakmerőbb tengeri akciója. [Bp.] Anno, 2009. 199 p.
195. *Feith László*: A jelképpé vált város. A vegyi hadviselés kezdete. = Magyar honvéd, 2009. 5. p. 19-21.
Ypern, 1915.
196. *Németh István, H.*: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI-XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városai-ban. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 281-316.
197. *Kas Géza*: Esterházy Pál nádor két tábori felszerelésének összehasonlítása, 1683-1684. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 535-550.
198. *Ujvári Mihály*: Egy évszázad a katonai ruházati ellátás szolgálatában. Bp. Hadtört. Int. és Múz, Petit Real, 2009. 175 p. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
199. A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Főszerk.: *Parádi József*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. 287 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
200. Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Főszerk. *Parádi József*. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. 325 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
201. *Parádi József*: A XIX-XX. századi magyar forradalmak rendvédelme. = A XIX-

- XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 100-107. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
202. *Suba János*: A határőrizet kialakulása a déli végeken, 1919-1921. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 130-141.
203. *Szabó Zoltán*: Határvadászok. Egy fegyvernem születése. 2-7. r. = Haditudósító, 2009. 1. p. 27-28., 2. p. 16-18., 3. p. 18., 4. p. 19-20., 5. p. 19-20., 6. p. 17. 1. r. = uo. 2008. 6. sz.
204. *Illésfalvi Péter*: A Székely Határőrség megalakítása 1941-1943 között. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 203-220.
205. *Jakus János*: Az államhatár biztosításának problémái az ötvenes évek elején. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 44-53. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
206. *Suba János*: A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz. = Magyarország és a Balkán. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 222-232.
207. *Sallai János*: Határőrizet, fegyverhasználat, 1956 előestéjén. = 1956 a néphagyományban. Debrecen, DE Néprajzi Tansz., 2009. p. 310-315. (Studia folkloristica et ethnographica, 53.)
208. *Nagy György*: A magyar határforgalom ellenőrzésének sajátosságai 1945-2005. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009 p. 58-78. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
209. *Urbán Aladár*: Az Országos Rendőri Hivatal megszervezése 1848 májusában. = Századok, 2009. 3. p. 657-668.
210. *Lévai Anita, Potó István*: A Magyar Királyi Csendőrség története. [Kecskemét.] Vagabund, 2009. 205 p.
211. *Parádi József*: A csendőrség magyarországi története. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 64-88. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
212. *Parádi József*: Tények és érzelmek egy hajdani magyar rendvédelmi testület története kapcsán. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 93-99. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
213. *Forró János*: Csendőrségtörténeti kutatásaim tapasztalatai. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 38-43. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
214. *Kovács Tamás*: Az ellenforradalmi rendszer politikai rendszetének genezise, 1919-1921. = Múltunk, 2009. 2. p. 64-92.
215. A politikai rendészeti osztályok, 1945-1946. Szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Krahulcsán Zsolt. Müller Rolf. Bp. Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L'Harmattan, 2009. 369 p. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből, 1.)
216. *Krahulcsán Zsolt*: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása, 1956-1989. = Levéltári szemle, 2009. 3. p. 3-19.
217. *Gyarmati György*: A vasfüggöny és az állambiztonsági szervek alkonya Magyarországon 1989-ben. = Múltunk, 2009. 4. p. 39-63.
218. Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944-1991. Hrsg. von Łukasz Kamiński, Krzysztof Persak, Jens Giesecke. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2009. 583, [8] p. (Analysen und Dokumente; 33.)
Kommunista titkosszolgálatok Kelet-Európában, 1944-1991.
A Magyarországra vonatkozó részt írta Ungváry Krisztián, Tabajdi Gábor. p. [481]-554.
219. *Balla Tibor*: Katonai alakulatok karhatalmi bevetései Magyarországon 1918-ban. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 13-17. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)

220. *Balla Tibor*: Military Troops Deployed to Carry out Policing Duties in Hungary during the Last Year of the First World War. = Conflitti militari e popolazioni civili: guerre totali, guerre limitate, guerre asimmetriche. [XXXIV. Congresso della Commissione Internazionale di Storia Militare, Trieste, 31 agosto – 5 settembre 2008.] Roma. MDCISM, 2009. p. 305-315.
221. *Tortner, Christian M*: The Employment of the Austro-Hungarian Army in the Suppression of Uprising in the Civil and Military Fields. = Conflitti militari e popolazioni civili: guerre totali, guerre limitate, guerre asimmetriche. [XXXIV. Congresso della Commissione Internazionale di Storia Militare, Trieste, 31 agosto – 5 settembre 2008.] Roma, MDCISM, 2009. p. 302-304.
222. *Forró János, Hibácskó Ferenc*: Adalékok a karhatalom történetéhez. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 51-59. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.) 1956
223. *Hermann Róbert*: 1848-49 nemzetőrsége. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről. Bp. 1956 NHT, 2009. p. 17-39.
224. *Horváth Miklós*: 1956 nemzetőrsége. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről. Bp. 1956 NHT, 2009. p. 57-66.
225. *Kiss Sándor, M.*: A nemzetőrség szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharcban. Összefoglaló. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, Bp. 1956 NHT, 2009. p. 88-90.
226. *Szokolczai Attila*: Az 1956-os nemzetőrség megalakulása. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, Bp. 1956 NHT, 2009. p. 48-56.
227. *Kiss Dávid*: A Munkásőrség megalakítása. = Múltunk, 2009. 3. p. 238-277.
228. *Kőszegvári Tibor*: Gerilla-hadviselés Magyarországon = Felderítő szemle, 2009. 3. p. 159-169.
229. *Süli Attila*: Kossuth Lajos szabadcsapatának szervezése Erdélyben 1848-ban. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 993-1054.
230. *Eörsi László*: Fegyveres felkelőcsoporthoz, mint a nemzetőrség megalakulásának előzményei. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, Bp. 1956 NHT, 2009. p. 40-47.
231. *Zicherman István*: Az IRA története. [Bp.] Anno, 2009. 199 p.
232. *Trautmann Balázs*: A terrorizmus világa. 1-2. r. = Magyar honvéd, 2009. 2-3. p. 8-9., 4. p. 8-10.
233. *Szabó László*: A békefenntartás új értelmezése. = Nemzet és biztonság, 2009. 5. p. 39-54.
234. Bevetés. A Magyar Honvédség alakulatainak életéből, 2009 = Deployment. From the Life of the HDF Units, 2009. [Ford. Eszes Boldizsár.] Bp. Zrínyi K. 2009. 111 p. Csapathagyományok
235. Képmesék. Afganisztán. = Tales in Pictures: Afghanistan. Varga Erika fényképei. Bp. Zrínyi K. 2009. 79 p. (Magyar katonai missziók)
236. Missziók, 2009. = In Mission, 2009. Bp. Zrínyi K. 2009. 79 p. (Magyar katonai missziók)
- Csapattörténetek
237. *Bíró Teofil*: A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában. 2-3. r. = Hadtört. közlem., 2009. 1. p. 127-174. 2. p. 459-475. 1. r. = uo. 2008. 3-4. sz.
238. *Sashalmi István*: „Fiúk! Előre!” Az 1848-49-es honvédegység 6. „Veszprémi” zászlóaljának emlékére. Veszprém, Pannon Egy.; [Budapest,] Zrínyi K., 2009. 253, [2] p.
239. *Pintér Tamás, Rózsaferi János, Stencinger Norbert*: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. [Bp.] Hibernia Nova; Zrínyi K. 2009. 191 p.
240. *Babucs Zoltán, Szabó Péter*: „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát.” A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban. [Nagykovácsi.] Püedlo, [2009]. 296 p.
241. *Bene János, Szabó Péter*: Nyíri bakák a Donnál. Adalékok a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéhez, 1920-1945. Nyíregyháza,

- Jósa A. Múz., 2009. 223 p. (Jósa András Múzeum kiadványai, 61.)
242. *Kosaras Péter Ákos*: 31. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division. = Haditudósító, 2009. 1. p. 9-10.
243. *Kosaras Péter Ákos*: SS-Brigade „Dirlewanger” = Haditudósító, 2009. 3. p. 10-12. 36. Waffen-SS Grenadier-Division
244. *Berekméri Árpád Róbert*: 27-es tüzérek a Donnánál. A marosvásárhelyi 27/2. könnyű ágyús tábori üteg 1942/43. évi tevékenysége a doni hadszíntéren. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 191-202.
245. *Kosztá László*: 1918 ősz-tél, 1919 tavasz Erdélyben. A székely huszárok anabázisa. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 147-175. Marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred
246. *Lugosi József, Kiss Gábor*: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. Bp. Hadtört. Int. és Múz.; Zala M. Lvt., Petit Real, 2009. 167 p. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
247. *Kosaras Péter Ákos*: 37. SS-Freiwilligen-Kavallerie-Division „Lützow” = Haditudósító, 2009. 2. p. 10-11.
248. *Sőregi Zoltán, Végső István*: Gyorsan, bátran, hűséggel. A M. Kir. „Balogh Ádám” 15. Honvéd Kerékpáros Zászlóalj története. Bp. Timp, 2009. 216 p. (Timp-militaria, 12.)
249. *Sőregi Zoltán*: A 15. kerékpáros zászlóalj Kárpátalján. = Haditudósító, 2009. 1. p. 37-38.
250. *Számvéber Norbert*: SS-páncélosok Normandiában. [Nagykovácsi,] Pudedlo, [2009.] 168 p. (Had történelmi levéltári kiadványok)
251. *McCarthy, Peter, Syron, Mike*: Panzerkrieg. A német páncélosadosztályok története a II. világháborúban. Ford. Novák Gábor. [Debrecen,] Gold Book, 2009. 303 p., [32] t.
Eredeti cím: Panzerkrieg
252. *Számvéber Norbert*: A német 12/I.SS-páncélososztály harcai Normandiában. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 785-847.
253. *Isayev, Aleksej, Kolomic, Maksim Viktorovič*: Razgrom 6-j tankovoj armii SS: mogila Pancervaffe. Moskva, Strategiá KM; Auza; Eksmo, 2009. 159 p. (Velikie tankovye srazeniä)
254. *Bodó Mihály*: „Hozzátok el Titót!” A Waffen-SS ejtőernyős zászlóaljának története. 1-2. r. = Haditudósító, 2009. 3. p. 38-52., 4. p. 34-39.
255. *Taylor, Hugh Page*: A farkashorog jegyében. A horvátországi német fegyveres erők intervenciók alakulatai. Ford. Cserháti Judit. = Haditudósító, 2009. 6. p. 22-41.
256. Emlékezés a Petőfi-brigádra. A „Petőfi Sándor” 15. vajdasági rohambrigád megalakulásának 65. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kovács Gábor Attila. Topolya, Timp, 2009. 200 p. (Timp-militaria, 13.)
257. A Magyar Honvédség 5. Bocskai István Könyű Lovászdandár története. 2. köt. 2004-2008. Szerk. Ilyés Edit, Békési Adrienne. Debrecen, MH 5. Bocskai I. Lovászdandár, 2009. 112 p.
258. *Szombati Zoltán*: Az MH 93. Petőfi Sándor Vegyivédelmi Zászlóalj rövid története 2000-2008 között. = Seregszemle, 2009. 3. p. 151-158.
259. Logisztikai támogatás. MH 64. Boconádi Szabó József Logisztikai Ezred. [Fotók Tóth László.] Bp. Zrínyi, 2009. 119 p. (Csapathagyományok)
260. Tradíció és szakértelem. MH Támogató Dandár. [Fotók Dévényi Veronika.] Bp. Zrínyi, 2009. 119 p. (Csapathagyományok)
261. *Kálmánfi Gábor*: MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred, Győr. Szent Borbála katonái. = Magyar honvéd, 2009. 10. p. 36-43.
262. *Brandt Gyula*: A 87. Bakony Harcihelikopter Ezred és jogelődjének története, 1958-2004. Bp. Zrínyi K. 2009. 784 p.

A katonai kiképzés története

263. Hadvezérek. A harcmezők urai. Szerk. Jeremy Black. Bp. Totem, [2009.] 304 p.
264. *Győri László*: Magyar katonák, hadvezérek. 1-12. r. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 22-23., 2-3. p. 18-19., 4. p. 16-17., 5. p. 14-15., 6. p. 18-19., 7. p. 16-17., 8. p. 14-15., 9. p. 14-15., 10. p. 14-15., 11. p. 16-17., 12. p. 16-17.
265. *Németh György*: A demokrácia két arca. Periklész és Alkibiadész. = Rubicon, 200. 9. p. 62-65.
266. *Barkóczy László, Fülöp László*: Horváth Mariniith Ferenc, a gyulai vár parancsnoka (1566) = A Békés M. Múz. közlem., 33. 2009. p. 67-80.
267. *Neumann Tibor, Pálffy Géza*: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15-16. századi Magyarországon. = Levéltári közlem., 2009. p. [1-2.] 209-254.
268. *Négyesi Lajos*: Gondolatok szigetvári Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységéről. = Hadtört. közlem. 2009. 2. p. 486-505.
269. *Végh Ferenc*: A „szabad rend.” A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 443-456.
270. *Vatai Gábor*: Élet a végeken. A végvári katonaság XVII. századi életviszonyainak és jogállásának vizsgálata. = A Tiszántúli Történész Társaság közlem., 4. 2009. p. 15-47.
271. *Hermann Róbert*: A kinevezett és a tényleges fővezér – Mészáros Lázár és Perczel Mór, avagy a fővezéri kérdés és a tiszai hadsereg. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütőközet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 9-76.
272. *Merényi-Metzger Gábor*: Mecsery Dániel báró, altábornagy születésének, házasságainak és halálának anyakönyvi forrásai. = Vasi honismereti és helytörténeti közlem., 2009. 1. p. 5-10.
273. *Merényi-Metzger Gábor*: Gróf Vécsey Károly keresztelési anyakönyvi bejegyzése. = Honismeret, 2009. 4. p. 60-61.
274. *Hajdu Tibor*: Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és az orosz forradalmakban (1917-1921) = Történelmi szemle, 2009. 4. p. 519-539.
275. *Merényi-Metzger Gábor*: A ZENTA cirkáló személyzete 1914. augusztus 16-án. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 677-714.
276. *Kaló József*: Szombathelyi Ferenc memoranduma. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 747-762.
Szombathelyi levele László Dezsőhöz, 1941
277. *Pandula Attila*: I. és II. osztályú Német Vaskereszt adományozások magyaroknak a második világháború időszakában, különös tekintettel a társadalomtörténeti vonatkozásokra. Turul, 2009. 3. p. 75-85.
278. A Magyar Arany Vitézségi érem legénységi állományú kitüntetettjei. = Haditudósító, 2009. 1. p. 16-19., 2. p. 46-47., 3. p. 23-26., 4. p. 30-32.
T. Szűcs Sándor, Rákosi Lajos, Pataky Dezső, Szabadi Béla
279. *Lazin Miklós András*: Akikre érdemes ma is felnézni. = Magyar hírlap, 2009. 131. p. 12.
Kitüntetett katonák a második világháborúban.
280. *Lőrincz Kálmán*: Menetben. Egy katona gondolatai. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Petit Real, 2009. 156 p. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
Ism.: Titkos László: A menetről – soron és renden kívül. = Felderítő szle, 2009. 3. p. 155-158.
281. *Kozári Mónika*: A katonák nyugdíja az Osztrák-Magyar Monarchiában - a magyar törvények alapján. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2009. p. 221-235.
282. *Magyar Ildikó*: Az állami személyügyi munka új vonásai a Magyar Néphadseregben az 1960-as években, = Hadtudomány, 2009. 3-4. p. 138-147.
283. *Stefka István*: Király Béla kilencvenhét éve. = Magyar hírlap, 2009. 171. p. 5.
284. *Romsics Ignác*: In memoriam Király Béla (1912-2006). = Rubicon, 2009. 6. p. 57.
285. *Végh Ferenc*: Puskák és galambok. In memoriam Király Béla. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 2-3.
286. *Szabó László Pál*: Az altiszti állománycsoport története. 1-2. r. = Haditechnika, 2009. 1. p. 30-33. 2. p. 39-41.
1. r.: A kezdetektől az első világháború végéig. 2. r.: A főtiszthelyettesektől a második világháború utánig.

287. A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Korabeli katonai szótárral. [Sajtó alá rend. Lázár Balázs.] [Bp.] Nap Kiadó, 2009. 415 p.
288. 1808-2008 A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. [Szerk. Ács Tibor, Csikány Tamás.] [Bp.] ZMNE, 2009. 147 p.
289. *Ács Tibor*: A budai katonai akadémia tervétől a pesti Magyar Hadi Főtanoda megnyitásáig, 1790-1849. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 9-23.
290. *Miklós Zoltán*: Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezésig. = Honvédségi szemle, 2009. 1. p. 36-38.
291. *Miklós Zoltán*: Katonai nevelés és képzés az osztrák-magyar kiegyezéstől az első világháború végéig (1867-1918). = Honvédségi szemle, 2009. 4. p. 67-71.
292. *Csikány Tamás*: A magyar tisztképzés az Osztrák-Magyar Monarchiában, 1868-1918. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 24-39.
293. Növendékek, hadapródok, hallgatók, 1868-2004. A magyar katonai tanintézetek a honvédtiszt előképzés és képzés szolgálatában. [Szerzők: Cseresnyés Géza et al.] Bp. Rákóczi Alapítv., 2009. 263 p.
294. *Horváth Csaba*: A magyar felsőfokú és vezérkari tisztképzés, 1919-1945. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 40-65.
M. Kir. Honv. Ludovika Akadémia
295. *Oroszi Antal*: A magyar katonai tisztképzés és tanintézetei, 1945-1996. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 67-93.
296. *Szabó Miklós, M.*: A katonai akadémiák, 1947-1996. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 95-119.
297. *Gerő Zsolt*: A Petőfi Katonai Akadémia az 1956-os forradalomban. [S. 1.] [S. n.] 2009. 1 CD-ROM.
Részlet Gerő Zsolt „Az első nyolcvan évem” című könyvéből.
298. *Göcze István*: A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 1996-2008. = 1808-2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Bp. ZMNE, 2009. p. 120-135.
299. *Oroszi Antal*: A fegyvernemi tisztiskolák felállítása, 1949-1951. = Hadtudomány, 2009. 3-4. p. 129-137.
300. *Becze Csaba*: Magyar repülőisztek kiképzése Németországban. = Hadtudósító, 2009. 5. p. 36-39.
301. Emlékkönyv. A Moszkvai Határőr-parancsnoki Főiskolán végzett magyar hallgatók I. országos találkozója, Göd, 2009. szeptember 19. [Szerk. Deák József, Teke András.] Bp. Convention Kft., 2009. 132 p.
302. *Wallner, Hans, Vogel, Alfred, Firneis, Friedrich*: Österreichische Akademie der Wissenschaften und Streitkräfte 1847 bis 2009. Zusammenarbeit im Staatsinteresse: [vorgelegt bei der Sitzung der math.-nat. Klasse am 10. Dezember 2009.] Wien, Verl. der Österr. Akad. der Wiss, 2009. 160 p. (Projektbericht, 11.)
303. *Radványi Lajos*: Egy növendék visszaemlékezései. = Honvédségi szemle, 2009. 6. p. 42-43.
II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola
304. *Pataky Iván*: Találkoztak a rákócziak. = Honvédségi szemle, 2009. 6. p. 40-41.
305. *Kővári László*: Agresszorok. Fizetett elenség. = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 41-43.
Az USAF kiképzési programja a vietnami háború után.
306. Katonák a Dunakanyarban. MH Központi Kiképző Bázis = Soldiers in the Danube Bend. HDF Central Training Base. [Fotók Galovtsik Gábor. Ford. Eszes Boldizsár.] Bp. Zrínyi K. 2009. 119 p. (Csapathagyományok)
307. Várpalotai gyakorlatok. MH Bakony Harckiképző Központ = Exercises at Várpalota. HDF Bakony Combat Training Centre. [Fotók Rácz Tünde. Ford. Eszes Boldizsár.] Bp. Zrínyi K. 2009. 119 p. (Csapathagyományok)
308. Missziós felkészítés. MH Békétámogató Kiképző Központ = Mission-Oriented Training. HDF Peace Support Training Centre. [Fotók: Tóth László. Ford. Eszes Boldizsár.] Bp. Zrínyi K. 2009. 119 p. (Csapathagyományok)
309. *Török Ferenc*: Honvéd-varázs: piros-fehér évtizedek. Bp. Zrínyi K. 2009. 204. [3] p.

A katonai nevelés és hagyományápolás története

310. *Zakar Péter*: Az Apostoli Tábori Helynökség 1848–1849-ben. = Aetas, 2009. 1. p. 95-125.
311. 15 éves a Honvédelmi Minisztérium Tábori Lelkészi Szolgálat. [1994-2009] Szerk. Nagy Tamás. [Bp.] HM TLSZ, [2009.] 48 p.
312. *Turbucz Dávid*: A Horthy-kultusz. = Rubicon., 2009. 1-2. p. 36-42.
313. *Kerepeszki Róbert*: Turul. = Rubicon, 2009. 1-2. p. 91-97.
Turul Bajtársi Szövetség
314. *Papp Ferenc*: A tisztii kaszinók szerepe a művelődésben. = Hadtudomány, 2009. 3-4. p. 148-158.
315. *Katona Tamás*: Temetések és sírok. A Batthyány-kormány. = Rubicon, 2009. 3. p. 34-45.
316. *Hermann Róbert*: Az aradi vértanúk temetései. = Rubicon, 2009. 3. p. 47-53.
317. *Fitz, Erwin*: Westgalizische Heldengräber aus Österreich-Ungarns letztem Krieg. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénytársulat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 122-130.
318. *Reichl, Thomas*: Das Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénytársulat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 116-121.
319. *Szakály Sándor*: Megtartó emlékezet. Hol sírjaink domborulnak. = Rubicon, 2009. 3. p. 54-57.
2. világháborús katonasírok, magyarországi temetőkben
320. *Holló József Ferenc*: Hadisírok, hadisírgondozás. Magyar Központi Katonatemető Oroszországban. = Rubicon, 2009. 3. p. 58-59.
321. Honfitársak nyomában. Lengyel menekültek sírjai magyarországi temetőkben, a II. világháború időszakából, 1939-1945 = Ślami rodaków: groby polskich uchodźców wojennych na węgierskich cmentarzach, 1939-1945. [Red. *Bożena Bogdańska-Szadai, Attila Szalai*.] [a köt. Juhász János által összegyűjt. anyagokon alapszik] Bp. Bem J. Mo. Lengyel Kult. Egyes., 2009. 248 p.
322. *Bódi Ottó*: A sopronbánfalvi Hősi temető. [Sopronbánfalva,] [Szerző,] [2009.] 65 p.
323. *Bódi Ottó*: A sopronbánfalvi Hősi temető története. = Soproni szemle, 2009. 1. p. 64-77.
324. *Haraszti György*: Vihar után. A sátoraljúj helyi Hősök temetőjének története. Sátoraljúj helyi, Önkormányzat, 2009. 60 p.
325. A magyar golgota. Az elfelejtett háború elfelejtett katonái. = Regiment, 2009. 2. p. 58-61.
Doberdo, 1915-1917, emlékhely
326. *Dániel Erzsébet*: A párkányi csata emlékműve. = Honismeret, 2009. 1. p. 34-35. 1683.
327. *Szabó Lajos, H.*: A Kárpát-medence negyvennyolcas emlékművei fényképeken és képeslapokon. 2. köt. Pápa, Szerző, 2009. 224 p. (Héra sorozat, 13.)
328. *Ócsai Antal*: Görgey Arthur lába nyomán. [Hatvan,] Szerző, 2009. 126 p.
329. *Miller, Michael Laurence*: A Monumental Debate in Budapest. The Hentzi Statue and the Limits of Austro-Hungarian Reconciliation, 1852-1918. = Austrian History Yearbook, 40. 2009. p. 215-237.
330. *Boldizsár Zeyk Imre*: „Hol sírjaink domborulnak...” Honvéd emlékmű Tordaszentlászlón. = Honismeret, 2009. 4. p. 51.
331. *Szálkai Tamás*: Az első világháború brit áldozatainak címeres emléktáblája a brüsszeli katedrálisban. = Turul, 2009. 3. p. 91-92.
332. *Eörsi László*: A Corvin közti emléktáblák. = História, 2009. 9-10. p. 60-62.
333. *Nagy Szabolcs*: Egy, az elszakított székelység ügyéért harcoló civil szervezet: a Székely hadosztály Egyesület tevékenysége, 1919-1944. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 191-202.
334. *Polareczki László*: A dicső múlt kötelez. = Honvéd altisztii folyóirat, 2009. 2. p. 8-9. Szegedi 3. Honvéd Hagyományőrző Egyesület
335. A múlt katonái. [Összeáll.] Feith László. 1-4. r. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 80-81., 2-3. p. 78-79., 4. p. 76-77., 5. p. 74-75. 2. rész. Jászsági hagyományőrzők. 3. rész: Gábor Áron nyomdokain. 4. rész: Huszár leszek. Jásdi Balázs, Udovecz György, Káplár Béla elbeszélése alapján.

336. *Szabó Béla*: Füzéri várvédők. = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 70-72.
337. *Balás Márk*: A folyamatosan megújuló sümegei vár. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 40-43.
338. *Négyesi Lajos*: A déli védelmi rendszer turisztikai hasznosítása. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja, EJK K., 2009. p. 111-120. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)

A haditechnika története

339. *Nagy László*: Magyar fegyverek, 1630-1662. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2009. XII, 110 p. (Históriaantik Könyvkiadó reprintsorozata, 3.)
Eredeti kiad. Temesvár, Csanádegyházm. Ny. 1911.
340. *Kedves Gyula*: A szabadságharc fegyverei. Nehéz kezdet. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 18-21.
341. *Bálint Attila, Szabó Imre*: A modern háborúk képes atlasza. [Csaták, fegyverek, haditechnika.] [Debrecen,] Graph-Art, 2009. 44. [3] p.
342. *Punka György*: Egy világ állt velünk szemben. 1-2. r. = Aero magazin, 2009. 9. p. 52-55., 10. p. 52-55.
A NATO és a Varsói Szerződés légi ereje, technikája.
343. *Gáspár Tibor*: A NATO-tagság hatása a Magyar Honvédség haditechnikai fejlesztésére. Magyarország tíz éve NATO tag. = Haditechnika, 2009. 3. p. 19-22.
344. *Iljasov, Dmitrij Ruszlanovics*: Kortyizij sztran Vostocsnoj Evropi. Moszkva, Mejler, 2009. 222 p., [11] t.
Magyar vonatkozások
345. *Fowler, Will, Sweeney, Patrick*: Puskák és sorozatlövő kézi lőfegyverek nagy enciklopédiája. Ford. Körös László. [Bp.] Kossuth, 2009. 256 p.
Eredeti cím: The Illustrated Encyclopedia of Rifles and Machine Guns
346. *Németh Balázs*: Silver Sue újra csatába megy. Springfield M1861. Jegyzetek egy lassan tízéves cikk margójára. 1-2. r. = Kaliber, 2009. 8. p. 40-44., 9. p. 42-51.
347. *Dombovári Tamás*: A spanyol Mauser. La Caruna M43. = Kaliber, 2009. 1. p. 36-39.
348. *Kóhalmi Tamás*: Finnország és a Moszin Nagant. 1-4. r. = Kaliber, 2009. 2. p. 40-43. 3. p. 40-42. 4. p. 40-42. 5. p. 22-24.
349. *Kékesi György*: A géppisztolyok története. 1-6. r. = Kaliber, 2009. 7. p. 10-14., 8. p. 10-15., 9. p. 10-14., 10. p. 10-15., 11. p. 10-14., 12. p. 12-17.
1. r. A születés. 2. r. Németország 1918-1945. 3. r. Olaszország és Magyarország 1918-1945. 4. r. Nagy-Britannia 1945-ig. 5. r. Franciaország, Finnország, Ausztria 1945-ig. 6. r. A Szovjetunió 1945-ig.
350. *Kékesi György*: A géppuskák és golyószórók története. 7. r. A második világháború végétől napjainkig – Németország. = Kaliber, 2009. 1. p. 46-49.
1-6. r. = uo. 2008. 7-12. sz.
351. *Hintermeier, Heino*: In Österreich-Ungarns Diensten. 2., Die erbeuteten russischen Dreiliniengewehre. 3. Das 8 mm (7,92 mm) M.13 Repetiergewehr (deutsches M.88) 2-3. r. = Pallasch, 30. 2009. p. 33-45. 31. 2009. p. 75-82.
1. r. = uo. 22. 2006.
352. *Kárpáti Endre*: Pisztolypárbajnak indult... Az első nagy háború első fegyverei. 1-4. r. = Aranyas, 2009. 4. p. 56-60., 5. p. 53-57., 6. p. 50-54., 10. p. 50-53.
1. r.: Az első nagy háború első fegyverei. 2. r.: Vadászgépfegyverek. 3. r.: A nehézsúlyúak gépfegyverei. [4. r.:] A szuperszónikus kor gépágyú.
353. *Feith László*: Egyszerű, de hatékony. = Magyar honvéd, 2009. 10. p. 48-49.
Maschinenpistole 40
354. *Zsig Zoltán*: Az M-16-os gépkarabély. Kisebb, könnyebb, pontosabb? = Magyar honvéd, 2009. 6. p. 51-53.
355. *Varsányi Mihály*: Az első világháború kétcsövű repülőgépgéppuskái. Gebauer Ferenc első kísérletei. 2. r. = Haditechnika, 2009. 1. p. 41-44.
1. r. = uo. 2008. 6. sz.
356. *Gonda Zsolt*: A másik brit... Enfield No. 2. Mark I. = Kaliber, 2009. 11. p. 50-54.
Brit revolver
357. *Kővári László*: Bombázógyilkosok. Az SZ-75-ös légvédelmi rakéta. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 36-39.

358. *Kővári László*: Kígyómarás. Bevetésen a Sidewinder. = *Aranysas*, 2009. 4. p. 10-14.
359. *Hatala András*: 44M Lidérc, az első magyar légiharc-rakéta. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2009. 2. p. 42-48., 3. p. 41-44.
360. *Feith László, Trautmann Balázs*: Rakéta párbaj. = *Magyar honvéd*, 2009. 12. p. 52-53. Fegyverkezési verseny és leszerelés, 1979-1985.
361. *Jackson, Robert*: 101 híres tank. Legendás harckocsik az I. világháborútól napjainkig. Ford. Forczek Tamás. [Bp.] Ventus Libro, 2009. 112 p.
Eredeti cím: 101 Great Tanks
362. *Kovács Vilmos*: A m. kir. Honvédség tüzérségének technikai változásai, 1922-1945. = A m. kir. Honvédség egyenruhái, felszerelése és csapatnemei. XV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 69-78.
363. *Számvéber Norbert*: Német Panzer IV harckocsik a Magyar Királyi Honvédségben, 1942-1945. = *Haditechnika*, 2009. 4. p. 37-42.
364. *Sárhidai Gyula*: A Toldi páncélvadász első fotója. = *Haditechnika*, 2009. 1. p. 68.
365. *Bíró Ádám*: A Tas nehéz rohamlőveg. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2009. 3. p. 27-31., 4. p. 59-63.
366. *Zsibrita László*: Lángszórós harckocsik a német haderőben 1939-1945. = *Haditechnika*, 2009. 5. p. 52-58.
367. *Jakus János*: Pz. IV. F 1 típusú német közepes harckocsitorony alkalmazása a déli védelmi rendszerben. = *Haditechnika*, 2009. 1. p. 56-59.
368. A magyar repülés centenáriuma. 100 év eredményei. [Főszerk. Hegedűs Dezső.] Bp. MRT, 2009. 320 p.
369. *Punka György*: Zeppelinek. 1-5. r. = *Aero magazin*, 2009. 5. p. 58-61., 6. p. 58-61., 7. p. 58-61., 8. p. 58-61., 9. p. 62-65.
1. r.: Ritka sikerek, gyakori balesetek. 2. r.: Zeppelinek a háborúban. 3. r.: Zeppelinek a tűzvonalban. 4. r.: Egy új korszak kezdete. 5. r.: A szimbólummá vált léghajó Lake Hurst.
370. *Horváth Zoltán*: Tűzhalál. A Zeppelin-támadások fináléja. = *Aranysas*, 2009. 9. p. 62-67.
371. *Horváth Zoltán*: Anyaléghajók. Amerikai sorsüldözött óriásai. = *Aranysas*, 2009. 11. p. 68-72.
372. *Horváth Zoltán*: Veszélykeresők. A nagy háború léggömbpusztítói. = *Regiment*, 2009. 6. p. 44-49.
373. *Kis J. Ervin*: Egyiptom és Izrael repülő- és légvédelmi eszközei 1967-ben. 4-6. r. = *Haditechnika*, 2009. 1. p. 17-22., 2. p. 49-50., 3. p. 51-54.
1-3. r. = uo. 2008. 4-6. sz.
374. *Jackson, Robert*: 101 híres vadászgép. Legendás harci repülőgépek az I. világháborútól napjainkig. Ford. Molnár György. [Bp.] Ventus Libro, 2009. 112 p.
Eredeti cím: 101 Great Fighters
375. *Hajdú Péter*: A Fokker D.VII-es vadászgép magyarországi alkalmazása. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2009. 4. p. 15-19., 5. p. 14-18.
376. *Varsányi Mihály*: Mitsubishi A6M Reisen Zero-Sen vadászgép. = *Haditechnika*, 2009. 6. p. 34-38.
377. *Punka György*: Szupervadász vagy szuperromboló? A Focke Wulf FW 187-es. = *Aero magazin*, 2009. 3. p. 58-61.
378. *Horváth Zoltán*: A Luftwaffe csatalova. A Focke-Wulf 190-es története. = *Aranysas*, 2009. 9. p. 44-49.
379. *Horváth Zoltán*: A közkedvenc. A kaliforniai Pusztító. = *Aranysas*, 2009. 11. p. 44-49.
Douglas A-20
380. *Kővári László*: A pápai sámánok hátsólova. A hidegháború „legforróbb” időszakában született. 1-4. r. = *Aranysas*, 2009. 9. p. 16-20., 10. p. 54-57., 11. p. 60-63., 12. p. 59-63.
MiG-23
381. *Horváth Zoltán*: Itália villámai. A Macchi vadászgépek. = *Aranysas*, 2009. 3. p. 64-69.
382. *Hovanyecz Tamás*: Az F9F Panther és Cougar vadászpilóta. = *Haditechnika*, 2009. 6. p. 28-31.
383. *Horváth Zoltán*: A repülő koporsó. A Brewster Buffalo. = *Aranysas*, 2009. 2. p. 44-49.
384. *Punka György*: Az első deltaszárnyú vadász. Az F-102-es Delta Dagger. = *Aero magazin*, 2009. 4. p. 58-61.
385. *Zsig Zoltán*: A tengerek ura volt. A Viking tengeralattjáróvadász-repülőgép. = *Aranysas*, 2009. 11. p. 20-23.
386. *Kelecsényi István*: Az F/A-18 E/F Super Hornet vadászbombázó. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2009. 5. p. 24-29., 6. p. 14-19.

387. *Kővári László*: Amikor velünk volt az erő. Volt egy Fürkészdarázs század. = Aranyas, 2009. 2. p. 40-43.
A Szu-22M3 vadászbombázók a légierő állományában.
388. *Zsig Zoltán*: Lángfarkú földimalacok. Ausztrál F-111-esek. = Aranyas, 2009. 6. p. 16-19.
389. *Kelecsényi István*: Willy Messerschmitt és a repülőgépei, 1946-1978. 1-2. r. = Haditechnika, 2009. 2. p. 54-57., 3. p. 55-58.
390. *Punka György*: A szükségmegoldás csak szükségmegoldás marad. A Messerschmitt Me-410-es. = Aero magazin, 2009. 2. p. 58-61.
391. *Horváth Zoltán*: Csúfak és gonoszak. A B-24-es Liberatorok története. = Aranyas, 2009. 12. p. 64-69.
392. *Serflak Szabolcs*: Főszerepben az F-105-ös. 1-4. r. = Aranyas, 2009. 8. p. 70-73., 9. p. 54-57., 10. p. 74-77., 11. p. 74-77.
Bevetések a vietnami háborúban.
393. *Zsig Zoltán*: A repülőgép-hordozó gyilkos. A Tu-22M3-as bombázó. = Aranyas, 2009. 1. p. 50-54.
394. *Eszényi Dénes*: Bombázók támadása. = Haditudósító, 2009. 3. p. 5-9.
395. *Horváth Zoltán*: A rettegett Japán. Ez a Zero nem volt semmi. = Aranyas, 2009. 7. p. 44-49.
396. *Kenyeres Dénes*: Szállítórepülőgépek a magyar hadseregben, 1949-2008. Kecskemét, [Szerző], 2009. 584 p.
397. *Zsig Zoltán*: Sokoldalú árnyak az égen. Különleges Herculesek. = Aranyas, 2009. 8. p. 29-31.
398. *Magyar Róbert, Szarvas László*: A C-17 szállítógépek Magyarországon. = Haditechnika, 2009. 4. p. 73-77.
399. *Zsák Ferenc*: Az Anca felnőtté vált. 35 éve állt szolgálatba Magyarországon az An-26-os közepes szállító repülőgép. = Aero magazin, 2009. 4. p. 50-53.
400. *Horváth Zoltán*: Szárnyas teherautók. Amire nem lehetett retúrjegyet váltani. = Regiment, 2009. 3. p. 36-41.
Szállító-vitorlázó gépek
401. *Zsák Ferenc*: A Levente iskola- és futár-gép. = Aero magazin, 2009. 7. p. 56-57.
402. *Kővári László*: Ötvenéves a Delfin. Aero L-29-es sugárhajtású kiképzőgép. = Aranyas, 2009. 7. p. 50-53.
403. *Kővári László*: Tűznyilak. Hajtóművek. = Magyar honvéd, 2009. 5. p. 46-49.
404. *Horváth Zoltán*: A kétarcú óriás. A Sunderland hidroplán. = Aranyas, 2009. 1. p. 44-49.
405. *Trautmann Balázs*: Égi lovasság. = Magyar honvéd, 2009. 6. p. 26-29.
Helikopter bevetések
406. *Trautmann Balázs*: Minden kezdet nehéz. Élet a „Mínyók” előtt. = Magyar honvéd, 2009. 6. p. 30-31.
Helikopterek a MN-ben
407. *Lente Zoltán, Nagy András*: 40 éve állt szolgálatba a Mi-8 típusú helikopter Magyarországon. = Honvédségi szemle, 2009. 3. p. 21-23.
408. *Kővári László*: Mihail Mil mindenese. Negyven éve szolgálatban a „Mínyó” = Aranyas, 2009. 5. p. 10-14.
409. *Magó Károly*: Szállított, mentett, oltott... Epizódok a Mi-8-as négy évtizedes szolgálatából. 1. r. = Aranyas, 2009. 12. p. 74-78.
410. *Magó Károly*: 30 éves a huszonnégyes. Három évtized, sok emlék, egy típus... = Aranyas, 2009. 4. p. 38-43.
Mi-24
411. *Kővári László*: Agusta A129 Mangusta. = Aranyas, 2009. 7. p. 40-43.
Harci helikopterek a NATO erőknél, 1975-1999.
412. *Révész Tamás*: Repülőtér az Alpokalján. A szombathelyi katonai repülőtér története. Bp. Zrínyi K., 2009. 208 p.
413. *Melichar, Adalbert*: Luftfahren unterm Doppeladler. Ballonfahrer, Luftschiffer und Aviatiker. Die k. u. k. Militär-aeronautische Zentralanstalt Fischamend und ihre bewegte Geschichte ab dem Jahre 1909. Mit Originaltexten aus aktuellen Tageszeitungen der Jahrgänge 1909-1914. Fischamend, Heimatmuseum, 2009. 191 p.
414. *Feith László*: A csatahajók tündöklése és bukása. 1-3. r. = Magyar honvéd, 2009. 10. p. 44-45., 11. p. 46-47., 12. p. 48-49.
1. r.: A vizek urai, 2. r.: Új kihívások, 3. r.: Jütland
415. *Horváth Zoltán*: A SCHARNHORST csatacirkáló. 1-2. r. = Haditechnika, 2009. 2. p. 13-16. 3. p. 32-35.
416. *Balogh Tamás*: A „piros-fehér-piros” a Sárga-tengeren. A KAISERIN ELISABETH cirkáló története. Szekszárd, Schöck Kft. 2009. 315 p. (Hajózástörténeti füzetek, 1.)

417. *Horváth Zoltán*: A HMS BELFAST cirkáló. A hajó, amely mindig célba talál. = Haditechnika, 2009. 6. p. 61-65.
418. *Kiss Kálmán*: Az utolsó amerikai csatahajó. A USS MISSOURI (BB-63) története. = Regiment, 2009. 2. p. 24-28.
419. *Kiss Kálmán*: A nagy túlélő. A MIKASA csatahajó. = Regiment, 2009. 2. p. 19-23.
420. *Horváth Zoltán*: A rút kiskacsák. A LIBERTY szállítóhajók. = Haditechnika, 2009. 1. p. 51-55.
421. *Horváth Zoltán*: Kiegészítések a LIBERTY szállítóhajók című cikkhez. = Haditechnika, 2009. 4. p. 78-79.
422. *Horváth Zoltán*: Óceánok vándorai. Japán víz alatti teherszállítói. = Regiment, 2009. 2. p. 36-41.
423. *Temesvári Péter*: Legendás idők tanúja. Nyugdíjba vonul a USS ENTERPRISE. = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 50-53. A világ első nukleáris meghajtású repülőgép-hordozója
424. *Bernard János*: Katonai hírközlés. 7-10. r. = Haditudósító, 2009. 1. p. 15. 2. p. 19-20. 3. p. 54-55. 4. p. 42-43. 1-6. r. = uo. 2008.
425. *Haris Lajos*: Weiss Manfred Rt. hadtápellátási termékei. = Haditechnika, 2009. 5. p. 75-77.
426. *Haris Lajos, Haris Ottó*: A Monarchia hadseregének vízellátási műszaki eszközei. = Haditechnika, 2009. 4. p. 51-53.
427. *Szabó Béla*: (Ön)pusztító fegyverek. = Magyar honvéd, 2009. 5. p. 22-25. Vegyi és biológiai fegyver
428. *Bernát Péter*: Taktika és stratégia a római erődépítészetben. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 18-21.
429. *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. = Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Bp., Piliscsaba, MTA Történettud. Int., PPKÉ BTK, 2009. p. 63-104.
430. *Weiss, Ulrike*: Die österreichisch-ungarischen Sperrwerke in Judikarienns Diensten. 2. r. Die Lardarosperrgruppe. = Palasch, 30. 2009. p. 46-58. Larino
431. *Zsupanek Norbert*: Befestigungen, Militärbauten und Anlagen im Raum Cattaro (Kotor). Graz, Vehling, 2009. 288 p.
432. *Szabó József János*: Az Árpád-vonal. Magyar országerődítés a Keleti-Kárpátokban. = Várak, kastélyok, erődök. A XIV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 32-39.
433. *Rakaczky István*: Magyar katonai erődítések a Keleti-Kárpátokban. Göd, Fialok a Vidékért Egyes., 2009. 203 p. VIII t.
434. *Suba János*: A déli védelmi rendszer Bács-Kiskun megyei szakasza. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja EJK K., 2009. p. 81-110. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
435. *Jakus János, Suba János*: A déli védelmi rendszer. 1-2. r. = Haditechnika, 2009. 2. p. 61-67., 3. p. 36-40. 1. r.: A létrehozást meghatározó körülmények és háborús tervek. 2. r.: Építési munkálatok.
436. *Suba János*: Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban. = A XIX-XX. századi magyar forradalmak hatása a nemzeti rendvédelmi rendszerünkre. Bp., Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 115-119. (Rendvédelem-történeti füzetek, 20.)
437. Falak ... és ami mögöttük van. [Szerk. Falcsik Mari, Vass Péter.] Bp. HVG Kv., 2009. 344 p.
438. *Sebők János*: A farkasodú. Hitler titkos főhadiszállása. = Regiment, 2009. 1. p. 15-17.
- A katonai jog, a háborús bűnök története
439. A fegyveres összeütközések joga. [Szerk. Ádány Tamás Vince, Bartha Orsolya, Törő Csaba.] Bp. Zrínyi K., 2009. 463 p.
440. *Olaj Lajos*: A kormányzói és a kormányzóhelyettesi jogkör. = Rubicon. 2009. 1-2. p. 29-35.
441. *Németh Balázs*: A párbaj és a pisztoly. 1-2. r. = Kaliber, 2009. 4. p. 36-38., 5. p. 36-39.
442. *Marusza Zoltán*: Ausztria hadianyagszállítási az NSZK részére. A semlegeség és az államszerződés egy speciális szempontból. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz. 2009. p. 287-295.

443. *Kövári László*: Égi dezertőrök. Száll a kakukk fészkére... = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 47-49.
444. *Zakar Péter*: Tábori papok fegyelmi ügyei a reformkorban. = Aetas, 2009. 4. p. 47-61.
445. *Hermann Róbert*: I. Ferenc József és a megtorlás. Bp. Új Mandátum, 2009. 183 p. (Habsburg történeti monográfiák, 6.)
446. *Merényi-Metzger Gábor*: A tizenhárom aradi vértanú, valamint Kazinczy Lajos, Lenkey János és Ludwig Hauk halotti anyakönyvi bejegyzései. = Hadtört. közlem., 2009. 1. p. 209-217.
447. *Fleisz János*: Szacsvey Imre mártírhalála. = Honismeret, 2009. 5. p. 65-67.
448. *Feiuh László*: A megtorlás. = Magyar honvéd, 2009. 11. p. 18-20.
449. *Tóth József*: A pesti Újépület mártírjai. = Honismeret, 2009. 6. p. 88-94.
450. *Faggyas Sándor*: Hőhérok és mártírok. = Magyar hírlap, 2009. 234. p. 5.
451. *Pollmann Ferenc*: Az osztrák-magyar haderő által a szerbek ellen elkövetett atrocitások az első világháború idején. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 715-730.
452. *Keményné Pintér Ilona*: Ünnepi megemlékezés Dunapatajon az 1919-es vérengzés 20. évfordulóján. = Bács-Kiskun megye múltjából, 23. 2009. p. 41-48.
453. *Kökény Ferenc*: Osztrák túszedés mint elrettentés? A magyar tisztviselők és vasutasok kálváriája a nyugat-magyarországi felkelés idején. = Nagy Magyarország, 2009. 2. p. 32-33.
454. A Hitler-dosszié. Az NKVD titkos iratanyaga J. V. Sztálin részére. Készült Hitler személyi adjutánsának, Otto Günschének és inasának, Heinz Lingének 1948-49-es moszkvai kihallgatási jegyzőkönyvei alapján. Közread. *Henrik Eberle, Matthias Uhl*. Bp. Park, 2009. 590 p., [32] t.
455. *Szász István*: Kicsoda Rudolf Hess? = Népszava, 2009. 191. Mell. p. 1.
456. *Papp Gyula*: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. = Aetas, 2009. 2. p. 162-179.
457. *Bokodi-Oláh Gergely*: Egy vezérkari főnök, két év alatt, négy bíróság előtt. Szombathelyi Ferenc vezérezredes elleni perek, 1944-1946. Bp. [Szerző,] 2009. 206 p.
458. *Lazin Miklós András*: Tiszta élet, tragikus vég jutott neki. = Magyar hírlap, 2009. 279. p. 27.
Jány Gusztáv
459. *Szász István*: Bűn és büntetés. = Népszava, 2009. 226. Mell. p. 8.
Képiró Sándor pere
460. *Szerencsés Károly*: „Az ítélet: halál.” Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt: Batthyány Lajos, Bárdossy László, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Sztójay Döme, Nagy Imre. Bp. Kairosz, 2009. 423 p.
461. A katonai rehabilitáció kérdéséhez. Kisbarnaki Farkas Ferenc ügye, 2006. Az előadásokat összefoglalta: *Farkas Ildikó*. = Regiment, 2009. 4. p. 24-27.
Az előadások elhangzottak a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2006. december 16-án a katonai rehabilitációs eljárások kapcsán rendezett konferencián.
462. *Sipos Péter*: A magyar katonai elit és a rehabilitáció. Vitatott kérdések. = História, 2009. 4. p. 28-29.
463. *Csapody Tamás*: Gátföldy Egon ezredes visszaemlékezése. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 849-862.
Előadástervezet a munkaszolgálatról.
464. *Berecz Endre*: Egy munkaszolgálatos története 1944–1945-ben otthonról otthonig. Visszaemlékezés 65 évvel később. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2009. 71 p. (Jókai füzetek, 63.)
465. *Tóth Gábor*: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó.” Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. Ungvár, KMMI, 2009. 44 p. (KMMI-füzetek, 5.)
466. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe, 1944/45-1955. [Szerk. Bognár Zsolt.] Pécs, Mo. Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 526 p.
467. Malenkij roboton a SzU-ban. [Dorog.] [Pick J.,] [2009.] (Dorogi dossziék) DVD
468. *Matuska Márton*: A délvidéki magyarság tragédiája. = Rubicon, 2009. 5. p. 46-47.
469. *Pihurik Judit*: Hideg napok. Délvidék, 1941-1944. = Rubicon, 2009. 5. p. 20-29.
470. *Sajti Enikő, A.*: Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. = Rubicon, 2009. 5. p. 30-39.
471. *Forró Lajos*: Jelöletlen tömegsírok. = Rubicon, 2009. 4. p. 40-45.
Martonos, 1944. Szerb partizánalakulatok népiptása a Délvidéken
472. *Délvidéki S. Attila*: Lángoló temető. Az úgynevezett Vajdaság kihalásának el-

- hallgatott titkai és borzalmai, 1268-1868. Tizenkét kötetben. 1., Fejezetek a rácjárá-sok történetéből. Tataháza, [Szerző,] 2009. 424 p.
473. A holokauszt és a keresztény világ. Szembenézés a múlttal és a jövő kihívásaival. Szerk. Carol Rittner [et al.] Pécs; Bp. Balassi; Egyházfórum, 2009. 426 p.
474. *Tamáská Péter*: Eichmann, az egyenru-hás menedzser. = Magyar hírlap, 2009. 14. Mell. p. 17.
475. „Örzők, vigyázzatok a strázsán...” A vész-korszakról pápaiaknak. [Összeáll., szerk. *Kerecsényi Zoltán*.] Pápa, Pápa és Kör-nyéke Zsidó Kult. Hagyományörző Egyes., 2009. 62 p.
476. *Kiss Sándor, M.*: A megtorlás. = Rubicon, 2009. 3. p. 72-81.
477. *Kiss Réka*: Mítosz és történelem: a Tóth Ilona-per. = 1956 a néphagyományban. Debrecen, DENéprajzi Tansz., 2009. p. 291-309. (Studia folkloristica et ethnographica, 53.)
478. *Molnár János*: „A másodrendű vádlott.” Villányi András elítélésének és rehabilitá-lásának rekonstruálása. = Múltunk, 2009. 1. p. 100-137.
479. *Köpeczi Bócz Edit*: Üldözött lelkészek a kommunista diktatúra éveiben. Varga Imre plébános életútja. Bp. Közdk, 2009. 133 p.
- Veszteségek, hadifogság, emigráció
480. *Lenkefi Ferenc*: Francia hadifoglyok Ma-gyarországon az első koalíciós hábo-rú forradalmi szakaszában, 1793-1795. = Ethnographica et folkloristica Carpa thica 14. Debrecen, Wien, Dept. of Ethnogr. Univ. of Debrecen, Egyet K., Collegium Hungaricum, 2009. p. 119-141.
481. *Márfi Attila*: Dr. Arató Jenő pécsi táb-labíró első világháborús és hadifogoly-naplói. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 104-115.
482. *Kondó Maszanori*: A szibériai magyar hadifoglyok és Japán. = Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből. Bp. ELTE Eötvös K., 2009. p. 177-185.
483. *Varga Éva Mária*: Magyarok szovjet ha-difogságban (1941-1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Bp. Russica Pannonicana, 2009. 391 p. (Ruszisztikai könyvek, 23.)
484. Kiskunfélegyházi katonák és hadifoglyok a II. világháborúban. [Összeáll. *Sípos Lajos*.] [Szerk. *Monostori László*.] Szeged, Bába, 2009. 61 p.
485. *Nagy István*: Tizenegy évig távol a ha-zámtól. Pacsa, Szerző, 2009. 410 p., [1] t. Hadifogság és kényszemunka.
486. Fogságból rabságba. Józsa Imre naplója, 1944-46. [Közread. Józsa Péter.] Bp. A M. Nyelvért Alapítv., 2009. 113 p. (Erdélyi mű-hely könyvek)
487. *Lattmann Tamás*: Fogolytábor a quan-tánamói támaszponton. = Nemzet és biz-tonság, 2009. 4. p. 10-18.
488. *Bagi Gábor*: Szempontok, megjegyzések az 1849. március 5-i szolnoki ütközet császári veszteségeinek megállapításához. = A Tiszántúli Történeztársaság közlem., 5. 2009. p. 47-70.
489. *Maruzs Roland*: Vitéz és önfeláldozó ma-gatartásért. Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára, 1939-1945. [Nagykovács,] Püedlo, [2009.] 449, [2] p. Ism.: Szakály Sándor. = Hadtört. közlem., 2009. 3. p. 879-880.
490. *Gulyás László*: Hány magyar áldozata volt a délvidéki vérengzésnek? = Rubicon, 2009. 5. p. 39.
491. *Zsák Ferenc*: Katapultáló magyarok. 1-3. r. = Aero magazin, 2009. 2. p. 52-55., 3. p. 52-55., 4. p. 52-55.
492. *Tóth Ferenc*: Kutatás egy eltűnt amerikai repülőszemélyzet után. = Haditechnika, 2009. 1. p. 60-63.
493. *Szathmáry István*: Baráti tűz. Először tárták fel Magyarországon második vi-lágháborús román repülő maradványait. = Magyar nemzet, 2009. 298. p. 33.
494. *Lagzi István*: „A magyar-román zöld határon át kísértünk sok lengyelt.” „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van.” A német megszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Bp., Szeged,

- Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítv., Móra Múz., 2009. 164 p.
495. *Ravasz István*: Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon. = Regiment, 2009. 4. p. 42-45.
- Helytörténet, vártörténet
497. *Dan, Demşea*: Az aradi vár története. = Várak, kastélyok, erődök. A XIV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 18-23.
498. *Balogh Gábor*: A legbátrabb város. A balassagyarmati hőstett. = Nagy Magyarországon, 2009. 2. p. 4-13. Balassagyarmat 1919
499. *Rainer Pál*: Bánd-Essegvár történeti és régészeti kutatása. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 1. p. 4-6.
500. *Urrisk-Obertyński, Rolf M.*: Wien 2000 Jahre Garnisonsstadt. Von dem Römischen Legionen bis zum Österreichischen Bundesheer. Gnas, Weishaupt, 2009. 335 p. Bécs
501. *Járolí József*: Százhatvan éve történt... Békés megye 1848–49-ben. = Honismeret, 2009. 3. p. 7-10.
502. *Kálmánfi Gábor*: A tündérek vára. Boldogkő. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 79-81.
503. *Seres István*: Források a partiumi váraink történetéhez. A borosjenői és nagyváradi helyőrség összeírásai. = A Tiszántúli Történelmi Társaság közleményei, 4. 2009. p. 107-122.
504. *Vándor László*: Botszentgyörgy vára. Az ún. Romlott-vár kutatásának eredményeiből. [Nagykanizsa,] Nagykanizsai Városvédő Egyesület; Romlottvár Alapítvány, 2009. 48 p. (Nagykanizsai honismereti füzetek, 9.)
505. *Csikány Tamás, Rácz Miklós*: 1849-es erődítések Cibakháza határában. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 1. p. 10-13.
506. 1956 és emlékezete. Szerk. Pallai László, Püski Levente, Mazsu János. [Debrecen,] „Debreceni Szemle” Alapítv., [2009.] 227 p. (Debreceni szemle könyvek, 1.) Debrecen
507. *Olchváry Ödön*: A magyar függetlenségi harc 1848-49-ben a Délvidéken. Zenta, Újvidék, Vajdasági M. Műv. Int., Fórum, 2009. 235 p. Hasonnás kiad.
496. *Łubczyk Krystyna, Łubczyk, Grzegorz*: Pamięć. Polscy uchodźcy na Węgrzech 1939-1946. Warszawa, RYTM, 2009. 423 p.
508. *König Frigyes*: Divény vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 1. p. 25-26.
509. *Jusztin Péter*: Drégely ostroma, Szondi két apródja. Salgótarján, Nógrád M. Önkorm., 2009. 30 p. (Nógrád, a varázslatos világ.)
510. *Mráv Zsolt*: Dunakeszi, késő római kikötőerőd. Bp. [Pan,] 2009. 32 p. (Vezető a római limes világörökségre jelölt magyarországi helyszínein, 1.)
511. *Mráv Zsolt*: Az „előretolt helyőrség” – késő római kikötőerőd Dunakeszin. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 6. p. 4-7.
512. *Demeter Zsófia*: Győzelemtől bukásig. Az 1848-49. évi szabadságharc három Fejér megyei eseménye. = A dicsőség napjai, 1849-2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szolnok [etc.] Jász-Nagykun-Szolnok M. Múz. Ig. [etc.] 2009. p. 29-53.
513. *Lócsi Gabriella*: Törvénytelen törvényeink. Két pogány közt egy hazáért – Győr 1956. = Magyar nemzet, 2009. 298. p. 34.
514. *Borók Imre*: 660-as Szejdi-járás és a hajdúvárosok. Hajdúböszörmény, Önkormányzat, 2009. 67 p.
515. *Bagi Gábor*: Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun területben. Szolnok, [Jász-nagykun-Szolnok M. Lvt.] 2009. 399 p. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei) 1848/49-es szabadságharc
516. *Szatanek József, Szabó Tibor*: A károlyvárosi Dubovác vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 6. p. 28.
517. *Bene János*: Vár a síkságon. = Várak, kastélyok, erődök. A XIV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 24-31. Kálló
518. *Kovács Emőke*: Az 1956-os forradalom és megtorlás Kaposváron. = Valóság, 2009. 11. p. 56-66.

519. *Tiszai László*: Kercaszomor. A legbátrabb falu honvédő harca. = Nagy Magyarország, 2009. 2. p. 14-15. 1920.
520. *Magyar Kálmán*: Kereki Fehérkő várának története és régészeti kutatása. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 16-19.
521. *Groma Katalin*: Vár a cipszerek földjén – Késmárk. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 27-28.
522. *Búcsú Lídia*: Kiskunfélegyháza az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. = A dicsőség napjai, 1849-2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” Kiállításorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szolnok [etc.] Jász-Nagykun-Szolnok M. Múz. Ig. [etc.] 2009. p. 21-28.
523. *Pláner Lajos*: A Kompoltiak vára a Mátraalján: Kismána. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 15-17.
524. *König Frigyes*: Kékkő vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 25-26.
525. *Dénes József*: Kőszeg várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 8-11.
526. *Dénes József*: Locsmánd régi vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 6. p. 16-18.
527. *Major Balázs*: Keresztes vár a szíriai Margatban. Történelem és régészet. = História, 2009. 4. p. 10-14.
528. *Tóth Boldizsárné*: Sorsok és tragédiák. Mezőtúr, Szerző, 2009. 372 p.
529. *Csorba Csaba*: A „Márssal társalkodó murányi Vénusz” históriája. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 1. p. 42-45. Murány vára
530. *Szatanek József*: Nagytábor vára és legendái. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 42-43.
531. *Kálmánfi Gábor*: Kinizsi Pál öröksége. Nagyvázsöny. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 78-80.
532. *Mordovin, Maxim*: Nyitra vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 25-26.
533. *Sylvester Lajos*: Ojtoz völgye a hadak útján. A Kárpátok délkeleti átjárójának régi és új keletű históriája. Sepsiszentgyörgy, Charta, 2009. 264 p.
534. *Czirmayné Kocsis Róza*: Rákóczi falva története. 3. köt. [Második világháború] Rákóczi falva, 2009. 130 p.
535. *Sági Ferenc*: A Répce-vidék nemzetőrsége 1848-ban. = Vasi szemle, 2009. 1. p. 48-65.
536. *Rácz Miklós*: A sámsonháza várrom. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 8-9.
537. *Csorba Csaba*: A sárosi rom panasza. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 40-42.
538. *Jósvainé Dankó Katalin*: Patak vára. = Késő reneszánsz hadművészet. Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma állandó kiállításához. Sárospatak, MNM Rákóczi Múz., 2009. p. 65-76. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 55.) Sárospatak
539. *Szöke Balázs*: Simontornya vára 500 évvel korábban. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 4-7.
540. *Radu, Lupescu*: Kapu Erdély felé: Solyomos vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 14-17.
541. *Csorba Csaba*: Vár és templom Biharban: Solyomkő meg Telegd. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 36-39.
542. *Szántó László*: A nemzetőrség Somogyban az 1956-os forradalom idején. = „A néppel tűzön-vízen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről. Bp. 1956 NHT, 2009. p. 75-87.
543. *Kálmánfi Gábor*: A legendák vára: Somoskő. = Magyar honvéd, 2009. 10. p. 79-81.
544. *Sarkady Sándor, Szabó Péter*: Soproniak a Don-kanyarban. Utánny. Sopron, Edutech, 2009. 437 p.
545. *Kálmánfi Gábor*: A püspökök vára: Sümeg. = Magyar honvéd, 2009. 11. p. 76-78.
546. *Csorba Csaba*: Szalánc romjainál. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 40-42.
547. *Horváth Ferenc*: A szegedi vár és a várfeltárások rövid története. = Várak, kastélyok, erődök. A XIV. Makói Honvéd Emléknep és Találkozó. Makó, Makói Múzeumért Közhasznú Alapítv., 2009. p. 5-17.
548. *Szöke Balázs*: Székelyderzs unitárius templomvára a 16-17. században. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 5-7.
549. *Gál-Maklár Viktor*: A Miskolc nemzetség és vára: Szilvásvárad-Éleskő. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 1. p. 14-17.
550. *Hermann Róbert*: Város a hadak útján. Szolnok 1848-1849-ben. = A dicsőség nap-

- jai, 1849-2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” Kiállításorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szolnok [etc.] Jász-Nagykun-Szolnok M. Múz. Ig. [etc.] 2009. p. 7-21.
551. *Erdős Ferenc*: Sztálinváros-Dunapentele nemzetőrei 1956-ban. = „A néppel tűzönvizen át!” – nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről. Bp. 1956 NHT, 2009. p. 67-74.
552. *Nagy László Attila*: Sztrecsény vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 27-28.
553. *Németh András, K.*: Ellenforradalom és vörösteror. Tamási, 1919. Tamási, Szerző, 2009. 55 p.
554. *Oláh Tamás*: „Tokaj Vég Vára” végnapjai. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 12-15.
555. *Boda Zsuzsanna*: 1848-49 turai hőseiről. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütközet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 172-177.
556. *Karczag Ákos, Szabó Tibor*: A kétszer ostromolt barlangvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 32-35. Duna-Veterani-barlag
557. *Sárközy Sebestyén*: Várak a Bükk hegység északi oldalán: Verepce és Dédes várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 8-11.
558. *Buzás Gergely*: Az 1000 éves Visegrád. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 4-7.
559. *Pászti László*: Würzburg: a marienbergi erőd. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 6. p. 35-38.
560. *Karczag Ákos*: Zólyomlipcse vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 25-26.
561. *Kőnig Frigyes*: Zsolnalitva vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 25-26.
562. *Elek József*: Várak a Campbellek birtokain. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 43-45.

Életrajzok, emlékezések

563. *Bánó Attila*: A magyar nemes vitézsége. Bp. Athenaeum, 2009. 558 p. Életrajzi lexikon
564. *Wank, Solomon*: In the Twilight of an Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal Imperial Habsburg Patriot and Statesman. 1. Bd. The Making of an Imperial Habsburg Patriot and Statesman, Wien, Böhlau, 2009. 292, p. IV. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 102/1.)
565. *Feith László*: A homok atyja. Katonák, kémekek, kalandorok. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 68-70. Almásy László
566. *Asperján György*: Egy „ötvenhat” – sok értelmezéssel. Egy Corvin közti visszaemlékezése. = História, 2009. 9-10. p. 63-66.
567. *Takács Tibor*: Nem félek a haláltól. = Magyar honvéd, 2009. 11. p. 21-23. Batthyány Lajos
568. *Hermann Róbert*: Batthyány Lajos(né) és Szemere Bertalan. Adatok Batthyány Lajos utóéletének történetéhez. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 205-219.
569. *Balázs István*: Emlékezés Bem tábornokra Tarnóiban a magyar-lengyel barátság jegyében. = Gömörország, 2009. 2. p. 90-92. Bem, Jozef
570. *Takács Tibor*: Aki megteremtette a francia huszárságot. Alakulat-névadó: gróf Bercsényi László. = Honvédségi szemle, 2009. 3. p. 42-44.
571. *Bisset, James, Stephensen, Percy Reginald*: Commodore. Háború, béke és nagyhajók. Ford. Veperdi András. Bp. Tengerész Kv., 2009. 692 p., [32] t. Eredeti cím: Commodore Bisset, James tengerésztiszt emlékei
572. *Röll, Hans-Joachim*: Oberleutnant Albert Blaich, als Panzerkommandant in Ost und West. Würzburg, Flechsig, 2009. 150, [6] p.
573. *Takács Tibor*: A királlyá koronázott fejedelem. Alakulat-névadó: Bocskai István. = Honvédségi szemle, 2009. 2. p. 37-39.
574. *Szecskó Károly*: Háromszáz évvel ezelőtt hunyt el Vak Bottyán János kuruc generális. = Honismeret, 2009. 4. p. 16-18.
575. *Pelyach István*: Dessewffy Arisztid, a turai hős. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütközet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 135-153.

576. *Sikora László*: Dr. rer. pol. Oskar Dirlewanger SS-Oberführer der Reserve (1895-1945). = *Haditudósító*, 2009. 3. p. 14-17.
577. Királygyilkosság Marseille-ben. Eckhardt Tibor visszaemlékezései. Szerk. Kádár Lynn Katalin. Ford. Strausz Péter. Bp. L'Harmattan, 2009. 217 p.
Eredeti cím: *Regicide at Marseille*
578. *Paragi Beáta*: Arábiai Lawrence, 1888-1935. A 20. század egyik legvitatottabb kalandora. = *Rubicon*, 2009. 9. p. 52-59.
Edward, Thomas, 1. világháborús katonai szolgálata a Közel-Keleten
579. *Kovács Tamás*: Vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc élete. = *Kutatási füzetek /PTE*, 15. 2009. p. 137-154.
580. *Fatyjejev, Andrej Mihajlovič*: Emlékezés az 1849-es magyarországi hadjáratra. [Közl.] Horváth Iván. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 4. p. 1159-1198.
581. *Sikora László*: Waldemar Fegelein SS-Standartenführer der Reserve (1912-2000). = *Haditudósító*, 2009. 2. p. 12-15.
582. *Csorba László*: Csontok zászlóba göngyölve. A garibaldista Frigyesy Gusztáv életútja. = *Két világ* kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 75-80.
583. *Korompai Balázs*: Galgóczi Mihály honvédtüzér levelei az 1848/49-es forradalom és szabadságharc erdélyi hadszínteréről. = *A debreceni Déry Múzeum évkönyve*, 81. 2009. p. 75-84.
584. *Rauch, Wolf, Tepperberg, Christoph, Wallner, Hans*: Feldzugmeister Anton Galgótzty (1837-1929) zum 80. Todestag. = *Österreichische militärische Zeitschrift*, 2009. 4. p. 474-480.
585. *Váradai István T.*: A legfiatalabb tábornok. Messzebbre köpött és keményebben harcolt, mint bárki más. 1-2. r. = *Regiment*, 2009. 3. p. 22-27. 4. p. 30-32.
Gavin, James Maurice
586. *Földi Pál*: A „sánta ördög.” Göbbels, a propaganda mestere. Bp. Anno, 2009. 197 p.
Göbbels, Joseph
587. *Szakály Sándor*: A sportos katonatiszt. Adalék Gömbös Gyula katonai pályafutásának rekonstruálásához. = *Két világ* kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 367-378.
588. *Hermann Róbert, Feith László*: Hadvezér született. A honvédsereg legkiemelkedőbb képességű katonája. 1-2. r. = *Magyar honvéd*, 2009. 10. p. 50-53., 11. p. 50-53.
Görgei Artúr
589. *Borbély János*: A század élőhalottja. Görgey csak visegrádi remete lehetett. = *Élet és tudomány*, 2009. 38. p. 1202-1204.
Görgei Arthur
590. *Takács Tibor*: A győztes vezér. Alakulatnévadók: Görgey Artúr. = *Honvédségi szemle*, 2009. 5. p. 67-69.
591. *Vass Gábor*: A Fehér Halál. Simo Hayha. = *Kaliber*, 2009. 3. p. 36-38.
Finn mesterlövész, 1905-2002.
592. *Földi Pál*: „Vasszívű” Heydrich, „a halál anyaga.” [Bp.] Anno, 2009. 198 p.
Heydrich, Reinhard
593. *Eszenyi László*: Vértanúhalált halt parancsnokunk: vitéz Jány Gusztáv vezérezredes. = *Haditudósító*, 2009. 5. p. 31-32.
594. *Stummer, Rupert*: Erzherzog Eugen von Österreich, 1863-1954. Feldmarschall, Balkan – Isonzo – 1. Weltkrieg – Dolomiten – Südtirol, Hochmeister des dt. Ritterordens, Kunstmäzen. Wenig bekannte und unbekannte Lebensbilder, Habsburg's „edlster Ritter” des 20. Jhd't's. Salzburg, Österreichischer Milizverl., 2009. 328 p.
Jenő osztrák főherceg
595. *Dobszay Tamás*: „A 48-as szomorú élet bekövetkezéséről.” Egy mezővárosi kisnemes emlékei a szabadságharcról. = *Két világ* kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 97-106.
Jeszenszky Ferdinánd
596. *Udvarhelyi Nándor*: Kapisztrán Szent János emlékei nyomában Itáliában. = *Honismeret*, 2009. 2. p. 51-53.
597. *Takács Tibor*: A hős tábornok. Alakulatnévadók: Klapka György. = *Honvédségi szemle*, 2009. 1. p. 43-45.
598. *Kocsis József*: Iváncsától Wekerléig, Viszsaemlékezés. [Bp.] Kossuth, 2009. 103 p.
599. *Szabados György*: Koppány - a megismerhetetlen Árpád-házi nagyr. = *Valóság*, 2009. 5. p. 30-59.
600. *Kovács József*: Tűzkereszt. Egy 24-es katona honvédelmi emlékei. [Miskolc,] [Szerző.] 2009. 122 p.
601. *Környei István*: Katonasors. Egy honvéd naplója. 3. köt. 1943. április 30 – 1945. január 19. Pomáz, Krater, 2009. 291 p.

602. *Sikora László*: Boris Kraas SS-Sturm-bannführer (1915-1945). = Haditudósító, 2009. 6. p. 12-14.
603. *Sikora László*: Otto Kumm SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS (1909-2004). = Haditudósító, 2009. 5. p. 12-16.
604. *Kutas Péter*: Amikor vért könnyeztek a felegek. Ford. Molnár Eszter, Szőnyi Andrea. [Bp.] Zachor, 2009. 71 p. (Emlékezem) Egy holokauszt túlélő emlékei
605. *Sőregi Zoltán*: In memoriam Lédermayer László. = Haditudósító, 2009. 2. p. 34-36. 1916-1942. Hósi halált halt Sztorzsevoje térségében.
606. *Ágoston László, T.*: Lenkey huszárok. Bp. Aposztróf, 2009. 159 p. A szerző „A suszterinas” c. színművével. Lenkey János, Lenkey Károly
607. *Horváth Zoltán*: Sztálingrád fehér liloma. Ligyija Litvjak, a 158 centis szovjet ász. = Aranysas, 2009. 3. p. 44-49.
608. Alessandro Monti, 1818-1854. Egy olasz élete a népek szabadságának szolgálatában. [Koord. Galvagni, Fabrizio.] [Salo.] [E. Ferni Áll. Gimn..] [2009.] [36] p. (A Fermi Gimnázium füzetei)
609. *Nádasi Alfonz*: Hadinapló. Szerk. és közread. Lukácsi Zoltán. Győr, Győri Egyházm. Lvt., 2009. 418 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, 9.)
610. *Takács Tibor*: Az aradi vértanú. Alakulatnévadó: Nagysándor József. = Honvédségi szemle, 2009. 6. p. 35-36.
611. *Borsi-Kálmán Béla*: A „kis tűzér.” Id. Niamešny Mihály (1834-1901). Portrévázlat az 1849-es magyar szabadságharc utóvédharcainak egyik névtelen katonájáról. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 47-57.
612. *Máté Endre*: Szeptember katonája. Nizalowski Ernő hadnagy visszaemlékezései történelmi háttérrel. [Bp.] [Szerző.] 2009. 99 p.
613. *Tihanyi Tamás*: Számukra nem volt ismert a félelem és a hadifogság. Vitéz Pávay A. Endre százados emlékezése. = Haditudósító, 2009. 3. p. 37. Ejtőenyős százados
614. *Horváth Endre*: Baleset vagy gyilkosság? Joachim Peiper élete és halála. = Regiment, 2009. 4. p. 15-21.
615. *Takács Tibor*: Petőfi, a katona. Alakulatnévadók: Petőfi Sándor nevét a mai Magyar Honvédségben az MH 93. Petőfi Sándor Vegyivédelmi Zászlóalj viseli. = Honvédségi szemle, 2009. 4. p. 65-66.
616. *Feith László*: Vadászból áldozat. Akit tönkretett a könnyelműség. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 64-65. Redl, Alfred
617. Aki lefújta a Valkür hadműveletet: Generalmajor Otto Ernst Remer. = Haditudósító, 2009. 2. p. 25-27.
618. *Sárközi Sándor*: Célkeresztben. A lovas tüzérektől a rakétáig. Bp. Zrínyi K., 2009. 159 p.
619. *Sikora László*: Bernhard Siebken SS-Obersturmbannführer (1910-1949). = Haditudósító, 2009. 4. p. 16-18.
620. *Schmitt, Oliver Jens*: Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan. Regensburg, Pustet, 2009. 432 p.
621. *Vitéz Somogyi Pál*: JU-86-os hajózószere-lő-lövész visszaemlékezése, 1941-1945. = Haditudósító, 2009. 1. p. 20-22.
622. *Feith László*: Az utolsó merénylet. Katonák, képek kalandorok. = Magyar honvéd, 2009. 2-3. p. 64-67. Stauffenberg, Claus
623. *Szabó Pál*: Életutam. Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét, Bács-Kiskun M. Önkormányzat Múz. Szerv., 2009. 200 p. (A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei, 1.)
624. *Szekszárdi Sándor*: Alekszintől Goszto-láig. Frontnaplóm. Szerk. Jánosi Ferenc, Jánosi Zsuzsanna. Lovászi, Kerka-völgye Baráti Kör Egyes., 2009. 163 p.
625. *Lőcsei Gabriella*: Jelképes akasztás. Teleki Sándor, a magyar D'Artagnan és a reménytelenül szép szabadság. = Magyar nemzet, 2009. 72. p. 25.
626. *Telenko Bazil Mihály*: Emlékező hagyomány. Parancsmegtadásért golyó általi halál? = 1956 a néphagyományban. Debrecen, DE Néprajzi Tansz., 2009. p. 316-327. (Studia folkloristica et ethnographica, 53.) Telenkó János 1935-1956
627. *Sikora László*: Wilhelm Trabant SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS (1891-1968). = Haditudósító, 2009. 1. p. 11-14.

628. *Varga Ferenc, Illésfalvi Péter*: Besztercei hegyitűzések a Kárpátokban. Varga Ferenc „Nyílik virágunk a gyopár” című naplóját sajtó alá rendezte, az előszót, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Illésfalvi Péter. Barót, Tortoma, 2009. 198 p. (Hadinapló könyvek, 1.) Illésfalvi Péter: Magyar hegyitűzések, 1891-1945 című bevezető tanulmányával.
629. *Dinnyés László*: Virágh Gedeon 1848/49-es huszártiszt élete. Kunszentmiklós, Pintér, Gy., 2009. 56 p.
630. *Zeynek, Theodor von*: Ein Offizier im Generalstabskorps erinnert sich. Eingel. und hrsg. von Peter Broucek. Wien [etc.] Böhlau, 2009. 365 p., XVI t. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 101.)

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

631. Csata, melyek megváltoztatták a hadviselés arculatát. I. e. 1457 – i. sz. 1991. A harci szekerektől a lopakodó bombázókig. [Ed.] Kelly Devries [et al.] Ford. Antóni Csaba. [Bp.] Ventus Libro, 2009. 224 p.
Eredeti cím: Battles that Changed Warfare
632. Kriege im Mittelalter. Schlachten – Waffen – Taktik. Verf. von Matthew Bennett ... [et al.] Stuttgart, Theiss, 2009. 256 p.
633. *Sachslehner, Johannes*: Schicksalsorte Österreichs. 1-2. Bd. Wien [etc.] Styria, 2009. 317, 285 p.
Magyar vonatkozásokkal
634. *Gedai István*: Középkori emlékhelyek. = Rubicon, 2009. 3. p. 14-21.
635. *Makai Zoltán*: A Balkán és Közép-Ázsia – párhuzamok és különbségek. = Magyarország és a Balkán. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 57-62.
636. Karpats'ka Ukraïna u dvoh tomah. 1. Tom., Dokumenti i material. [Red. kol. M. A. Popovič et al.] 2009. 753 p.
637. *Csaplár-Degovics Krisztián*: Szerb-albán konfliktus Koszovó területén. = História, 2009. 5-6. p. 59-63.
638. *Farkas Ildikó*: Japán története dióhéjban. = História, 2009. 7. p. 3-9.
639. Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből. Szerk. Farkas Ildikó [et al.] Bp. ELTE Eötvös K., 2009. 619. [17] p.
640. Militäroperationen und Partisanenkampf in Südosteuropa vom Berliner Kongress zum Ende Jugoslawiens. Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft Truppendienst, Bundesministerium für Landesverteidigung und Sport, Red. Wolfram Prihoda [et al.] Wien, Arbeitsgemeinschaft Truppendienst, BMLV u. Sport, 2009. 681 p. (Truppendienst-Handbuch)

A kezdetektől a XV. század végéig

641. *Komoróczy Géza*: Új és régi. Mezopotámia az i. sz. első évezred felében. = Ókor, 2009. 2. p. 3-7.
642. *Dezső Tamás*: Égi és földi propaganda: Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr. e. 745-612). = Ókor, 2009. 2. p. 8-14.
643. *Fodor István*: Őstörténet és honfoglalás. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 1.)
644. *Elter István*: Ibn H'ayyān a kalandozó magyarokról. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2009. 143 p., [3] t.fol. (Szegedi középkortörténeti könyvtár, 24.)
645. *Font Márta*: Államalapítás, 970-1038. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 2.)
646. *Tóth Sándor*: Pozsonyi diadal. Eger, [Miskolc.] Miskolci Nagy Lajos Bölcsész Egyes., 2009. 111 p. (Győztes csatáink, 1.) Pozsony, 907, Cserhalmi ütközet 1068.
647. *Kosztó László*: Válság és megerősödés, 1038-1196. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 3.)
648. *Veszprémy László*: Magyar király a Szentföldön. II. András kereszties hadjárata, 1217-1218. = História, 2009. 4. p. 3-9. Kereszties hadjáratok kronológia, 1095-1291. Összeáll. Oprán Emese.
649. *Fried, J.*: Bűntény, avagy mítosz. Konstantinápoly 1204-es elfoglalása Velence kulturális emlékezetében. = Világtörténet, 2009. tavasz/nyár, p. 3-33.

650. *Zsoldos Attila*: Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 4.)
651. *Bárány Attila*: Magyarország, Anglia és a tatár veszély a XIII. század második felében. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 2. p. 251-280.
652. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk birodalma, 1301-1387. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 5.)
653. *Feith László*: Az esélytelenek győzelme. Az első skót függetlenségi háború döntő csatája. = *Magyar honvéd*, 2009. 6. p. 23-25. Stirling, 1314.
654. *Kárpáti Zoltán Endre*: Nagy Lajos király nápolyi hadjáratai. Bp. Aquincum K., 2009. 128 p. 1347-48, 1350-52
655. *Tóth Norbert, C.*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása, 1387-1437. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 6.)
656. *Teke Zsuzsa*: Zsigmond és Raguza. Egy ötvenéves kapcsolat. = *História*, 2009. 2. p. 17-19.
657. *Tóth Norbert, C.*: Az 1395. évi lengyel betérés. A lengyel-magyar kapcsolatok egy epizódja. = *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Bp. Piliscsaba, MTA Történettud. Int., PPKÉ BTK, 2009. p. 447-485.
658. *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and His Time*. Ed. by Ana Dumitran, Loránd Mátyás, Alexandru Simon, Cluj-Napoca, Acad. Română. Centrul de Studii Transilvane, 2009. 562 p., XXXII t.
659. *Pálosfalvi Tamás*: A Hunyadiak kora, 1437-1490. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 7.)
660. *Veszprémi László*: Galambóc ostroma 1428-ban. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 1. p. 18-21.
661. *Szőcs Tibor*: Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 1. p. 3-35.
662. *Veszprémi László*: Szabács ostroma (1475-1476). = *Hadtört. közlem.*, 2009. 1. p. 36-62.
663. *Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*. Eds. Attila Bárány, Attila Györkös. Debrecen, Debreceni Egyet. Tört. Int., 2009. 471 p. (*Speculum historiae Debreceniense*, 1.) A „Mátyás király hagyománya” címmel 2008 szeptemberében Debrecenben rendezett történeti konferencia szerkesztett kötete
664. *Szili Sándor*: Hunyadi Mátyás szövetsége és a „magyar kérdés” az orosz diplomáciában a 15-16. század fordulóján. = *Századok*, 2009. 4. p. 773-800.
665. *Tringli István*: Mohács felé, 1490-1526. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 8.)
666. *Neumann Tibor*: Bátor István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490-1493). = *Szabolcs-szatmári szemle*, 2009. 1. p. 83-129.
667. *Fedeles Tamás*: Hadjárat Újlaki Lőrinc ellen. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 5. p. 18-21. 1494
668. *Pálosfalvi Tamás*: Hatalmi harcok a Horvát-Szlavón bánóságban, 1495-1507. = *História*, 2009. 2. p. 11-13.

XVI–XVII. század

669. *Pálffy Géza*: A három részre szakadt ország, 1526-1606. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 9.)
670. „Ez az ügy fölöttébb fontos.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1559-1560, 1564-1565 = „This Affair is of Paramount Importance.” The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary, 1559-1560, 1564-1565. Szerk. *Dávid Géza, Fodor Pál*. Bp. *História*; MTA Történettud. Int., 2009. XV, 383 p. (*História könyvtár. Okmánytárak*, 6.)
671. *Tolnai Gergely*: Élet a 16-17. századi végvárakban. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 1. p. 35-37.
672. *Pálffy Géza*: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI-XVII. században. = *Hadtört. közlem.*, 2009. 2. p. 321-356.
673. *Szabó Béla*: The First Campaign against Ivan, the Terrible by Stephen Báthory in 1579. = *Academic and Applied Research in Military Science (AARMS)*, 4. 2009. p. 717-722.

674. *Szabó Béla*: Egy jelentős fejezet Közép-Kelet Európa XVI. századi történetéből: a livóniai háború és Báthory István magyar katonái. Bp. [Magánkiad.] 2009. 202 p.
675. *Pálffy Géza*: Romlás és megújulás, 1606-1703. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 10.)
676. Báthory Gábor és kora. Szerk. *Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila*, Debrecen, DE Tört. Int.; Erdély-történeti Alapítvány, 2009. 404 p. 1589-1613
677. *Pálffy Géza*: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királlyági rendek és Bocskai István mozgalma, 1604-1608. = Századok füzetek, 3. (2009) 70 p.
678. *Garaczi Imre*: Jézus „hadserege” és a kapitalizmus. Egy jezsuita keresztényszocialista állam története Paraguayban. = Hadseregek a Mediterráneumban. Veszprém; Pannon Egy. MFTK; Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 189-199.
679. Szerencsének elegeyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor, Szabó András Péter*. Bp. L'Harmattan; Transylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2009. 520 p. 1648-1660.
680. *Tóth Ferenc*: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben. = Vasi honismereti és helytörténeti közlem., 2009. 2. p. 32-35.
681. *Lacom, Harald*: Niederösterreich brennt! Tatarisch-osmanische Kampfseinheiten, 1683. Wien, Stöhr, 2009. 123 p.

XVIII. század

682. *Gebei Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc, 1703-1711. Bp. Kossuth, 2009. 108 p. (Magyarország története, 11.)
683. *Bagi Zoltán Péter*: Sopron kuruc ostromai 1704-1706. = Soproni szemle, 2009. 3. p. 283-299.
684. *Fényes Ákos*: Hogyan és miért állt ellen Sopron 1705/6 telén a kuruc ostromnak? = Soproni szemle, 2009. 3. p. 300-316.
685. *Gebei Sándor*: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. Az előzmények. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 903-939.
686. *Zachar József*: Távoli csata - magyar résztvevőkkel: Malplaquet, 1709. szeptember 11. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 940-959.
687. *Schramek László Péter*: A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban. Családtörténeti vázlat. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 357-391.
688. *Seres István*: A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-szabadságharcban. = Hadtört. közlem., 2009. 2. p. 392-441.
689. *Bánkúti Imre*: Iratok a Rákóczi-szabadságharc tiszántúli történetéhez (1692-1742) = A Békés M. Múz. közlem., 2009. p. 81-93.
690. *Misóczki Lajos*: Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején. Gyöngyös, Önkormányzat, 2009. 268 p.
691. *Poór János*: Megbékélés és újjáépítés, 1711-1790. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 12.)

XIX. század

692. *Gergely András*: A nemzeti ébredés kora, 1790-1848. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 13.)
693. Das Kriegsjahr 1809 in Einzeldarstellungen. Österreichs Thermopylen. Der Volkskrieg in Tirol. Aspern. Wagram. Mit einem Vorwort von Christoph Tepperberg, Schleinbach, Winkler-Hermaden, 2009. [464] ism. lapsz. [3] t.fol. Hasonmás kiad. Bd. 1-3., 8. Eredeti kiad.: Wien, Stern, 1905-1910. Tartalma: Österreichs Thermopylen / Alois Veltz; Der Volkskrieg in Tirol / Rudolf Bartsch; Aspern / Maximilian Ritter von Hoen ; Wagram / Maximilian Ritter von Hoen
694. *Feith László*: A három császár csatája. Napóleon legfényesebb diadala. = Magyar honvéd, 2009. 9. p. 19-21.
695. *Veress D. Csaba*: Napóleon hadai Magyarországon. = Honvédségi szemle, 2009. 5. p. 57-59.
696. *Reisz T. Csaba*: Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történekről, 1809. = Levéltári közlem., 2009. [1-2.] p. 255-298.

697. *Demény-Dittel Lajos*: Adalékok az 1809. évi Napóleon ellenes magyar küzdelmek történetéhez. Hatvan, Szerző, 2009. 13 fol.
698. *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkunok és az utolsó nemesi felkelés. = A Tiszántúli Történezi Társaság közlem., 5. (2009) p. 33-39.
699. *Mohácsi Endre*: Az utolsó nemesi felkelés Szabolcsban. =A Tiszántúli Történezi Társaság közlem., 5. (2009) p. 41-46.
700. *Miskolczi Ambrus*: Berzeviczy Gergely színéváltozásai: Adalékok az állam, a társadalom, a hadsereg reformterveivel és reformelképzeléseivel. = Századok, 2009. 3. p. 515-564.
701. Csány László reformkori iratai, 1817-1848. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 2009. 364 p. (Zalai gyűjtemény)
702. *Gergely András*: Reform and revolution, 1830-1849. Ford. Péter Schimert, Bödy Pál. Boulder, Highland Lakes, New York, Social Science Monographs, Atlantic Research and Publ., Columbia Univ. Pr. 2009. IX, 517 p. (Atlantic studies on society in change, 130.). (East European monographs, 736.)
703. *Hermann Róbert*: Forradalom és szabadságharc, 1848-1849. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 14.)
704. 1848-1849. A forradalom és szabadságharc képes története. [Szerk. *Hermann Róbert*.] Debrecen, Tóth, [2009.] 487 p.
705. *Feith László*: Hadseregszervezés a szabadságharc idején. 6-14. r. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 18-19., 2-3. p. 14-17., 4. p. 18-21., 5. p. 16-18., 6. p. 20-22., 7. p. 18-20., 8. p. 16-18., 9. p. 16-18. 10. p. 16-17. 6. rész: Visszavonulóban. 7. rész: Ellen-támadás, sikerek és kudarcok. 8. rész: Erdély szabad. 9. rész: Tavasz diadalmenet. 10. rész: A sikerek csúcán. 11. rész: Ketten egy ellen. 12. rész: Nehéz idők. 13. rész: A szomorú vég. 14. rész: Az utolsó fejezet: Komárom
1-5. r. = uo. 2008. 8-12. sz.
706. *Hermann Róbert*: A miniszterelnök és a honvéd őrnagy: Batthyány és Görgei. = Aetas, 2009. 1. p. 20-50.
707. *Hermann Róbert*: Kossuth, az ördög. = Aetas, 2009. 4. p. 63-79.
708. *Erdődy Gábor*: A Batthyány-kormány Magyarországa a bécsi belga követ O'Sullivan de Grass 1848. évi jelentéseiben. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 117-137.
709. *Szubert, Tomasz*: Hős vagy kalandor. Bem tábornok Bécsben. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p. 960-992.
710. *Pelyach István*: Egy szerb származású magyar honvédtábornok levele a szerb csapatok főparancsnokához 1849 januárjában. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 333-340. Damjanich János
711. *Solymosi József*: Forradalmi átalakulás Északkelet-Magyarországon 1848-ban. Ung, Bereg, Maramaros és Ugocsa vármegyék 1848 tavaszán és nyarán. = Századok, 2009. 1. p. 83-115.
712. Báró Meszéna Ferenc visszaemlékezése. Sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Antos Balázs. = Aetas, 2009. p. 172-189. Pákozdi csata, 1848.
713. *Hermann Róbert*: A tavaszi hadjárat. 1-4. = Élet és tudomány, 2009. 17. p. 530-532., 18. p. 563-565., 19. p. 592-594., 20. p. 627-629.
1. Hat nap – három győzelem. 2. Az isaszegi csata. 3. Gödöllőtől Komáromig. 4. Nagysalló-Komárom.
714. *Zsupos Zoltán*: Adatok a murányi csata utóéletéhez. = Gömörország, 2009. 2. p. 10-16.
715. *Rabár Ferenc*: Az eszéki vár ostroma. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 5. p. 32-35.
716. *Karczag Ákos*: A brassói Fellegvár ostroma 1849-ben. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 3. p. 16-19.
717. *Tóth József*: A tápióbecskei csata emlékére. = Honismeret helytörténet, 2009. 2. p. 69-70.
718. *Kedves Gyula*: Budavára a miénk! Az egész ország ünnepelte katonáit. = Regiment, 2009. 1. p. 8-14.
719. *Jancsó Norbert*: Buda várának hősie bevétele 1849-ben. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 6. p. 22-24.
720. „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütököt, 1849. július 20. Tanulmányok. Szerk. Rosonczy Ildikó. Bp. M. Napló, 2009. 261, [10] p., [16] t. Az Okmánytár Hermann Róbert összeállítására.

721. *Csikány Tamás*: A turai lovassági ütközet 1849. július 20-án. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütközet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 91-122.
722. *Hajagos József*: A katonai helyzet az oroszok beavatkozása után. = „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütközet, 1849. július 20. Bp. M. Napló, 2009. p. 77-90. 1849.
723. *Karczag Ákos*: Ütközet Magyarvár sáncainál. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 2. p. 29-32.
724. *Hermann Róbert*: Gyulafehérvár ostroma 1849-ben. = Várak, kastélyok, templomok, 2009. 4. p. 29-31.
725. *Domonkos László*: Világosi fegyverletétel, embervadászattal. = Magyar hírlap, 2009. 189. p. 12.
726. *Gavrilov, S. V.*: Sznabzsensyjje ruszkoj armiji v Vengerszkom pohogye 1849 goda. = Vojenno-izstoriceszkij zszurnal, 2009. 11. p. 33-35.
727. *Hermann Róbert*: Katonazene. Százhatvan éve ünnepeltük először március 15-ét – „Lőni lőhetsz, német, de be nem jöhetsz”! = Magyar nemzet, 2009. 72. p. 21.
728. *Hermann Róbert*: Fejezetek Teleki László gróf párizsi diplomáciai működésének történetéből. = Századok, 2009. 3. p. 669-702.
729. *Deák Ágnes*: Polgári átalakulás és neabszolútizmus, 1849-1867. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 15.)
730. *Szalisznyó Lilla*: Palmerston és a krími háború. = Aetas, 2009. 3. p. 35-54.
731. *Pete László*: „Magyar vér ömlött Itáliáért...” Türr István 1859-ben. = Hadtört. közlem., 2009. 4. p.1096-1116.
732. *Vadász Sándor*: Solferino. Eszme születik a csatatéren. = Élet és tudomány, 2009. 39. p. 1226-1228.
Dunant, Henry - Vörös Kereszt
733. [*Máday Norbert*]: A Klapka-légió, 1866. Kecskemét, Szerző, 2009. 184 p.
734. *Németh István*: Német császárság, 1871-1918. Összegzés és dokumentumok. A dokumentumokat ford. Molnár Éva, Németh István. Az időrendi áttekintést és az életrajzi ismertetést összeáll. Arany Éva. Bp. L'Harmattan, 2009. 372 p.
735. *Höbel, Lothar*: Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte. Wien, Böhlau, 2009. XII, 171 p.
736. *Kozári Mónika*: A dualizmus kora, 1867-1914. Bp. Kossuth, 2009. 112 p. (Magyarország története, 16.)
737. *Szávai Ferenc*: Magyar hozzájárulás a Habsburg állam költségvetéséhez. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 425-438.
738. *Horel, Catherine*: Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien-Slawonien 1868–1914. Wien, Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 2009. 262 p. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 31.)
739. *Vadász Sándor*: Csatolás vagy bekebelezés? A monarchia utolsó hódítása. = Élet és tudomány, 2009. 1. p. 13-15.

XX. század

740. *Ourednik, Patrick*: Europeana. A huszadik század rövid története. Ford. és jegyzeteket írta G. Kovács László. 3. kiad. Pozsony, Kalligram, 2009. 173 p.
Eredeti cím: Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku
741. *Bebesi György*: Bolsevizmus – sztálinizmus. = Rubicon, 2009. 9. p. 62-75.
742. *Pöcher, Harald*: 140 Jahre offizielle Beziehungen zwischen Japan und Österreich. Mehr als nur Sushi, alpiner Schillauf und klassische Musik. = Österreichische militärische Zeitschrift, 2009. 6. p. 707-714.
743. *Zsigmond Gábor*: A BURMA gőzös elvesztése az orosz-japán háború idején. = Haditechnika, 2009. 1. p. 34-35.
744. *Zsigmond Gábor*: A SIAM gőzös elvesztése. = Haditechnika, 2009. 4. p. 13-14.
745. *Szerdahelyi István*: Az orosz-japán háború és a magyar politikai közvélemény. = Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből. Bp. ELTE Eötvös K., 2009. p. 44-62.
746. *Szabó-Zsoltos Gábor*: Egy debreceni a búrok oldalán. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 81. 2009. p. 67-73.

1914-1918

747. *Ormos Mária*: Világháború és forradalmak, 1914-1919. Bp. Kossuth, 2009. 104 p. (Magyarország története, 17.)
748. *Verney, Jean-Pierre*: Az első világháború. Ford. Bene Krisztián. Bp. Nemz. Tankvk., 2009. 79 p. (Íme a történelem)
Eredeti cím: La première guerre mondiale
749. *Degrelle, Léon*: Verschwörung der Kriegstreiber, 1914. Das Attentat von Sarajewo – Hintermänner und Hintergründe. Stegen am Ammersee, Druffel & Vowinkel, 2009. 376 p., [24] t.
750. *Pollmann Ferenc*: A Délvidék és az 1914. évi Szerbia elleni osztrák-magyar hadjárat. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja, EJK K., 2009. p. 21-24. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
751. *Feith László*: Véráztatta dolgnépk. = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 56-58.
752. *Holló József Ferenc*: Az olasz hadszíntér a Nagy Háborúban. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 9-21.
753. *Balla Tibor, Pozzato, Paolo, Dal Zotto, Patrizia*: L'inferno di pietra. Austriaci ed ungheresi sul Carso. Bassano del Grappa, Itinera, 2009. 221 p., [110] t.
754. *Balla Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó offenzívája az I. világháború olasz frontján. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 82-88.
755. *Kiss Gábor*: Przemysł, 1914-1915. Egy másik „magyar” hadszíntér. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 21-25.
756. *Jakus János*: Az erdélyi hadjárat 1916-ban. Az osztrák-magyar és német csapatok ellentámadásának előkészítése és végrehajtása az Erdélybe betört román hadseregek ellen. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 42-57.
757. *Pintér István*: A caporettoi áttörés (1917) = Közép-európai közlem., 2-3. (4-5.) 2009. p. 75-80.
758. *Pollmann Ferenc*: Erőviszonyok a Balkánon 1918 őszén. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 88-92.
759. Der unbekannte Verbündete - Bulgarien im ersten Weltkrieg. Begleitband zur Sonderausstellung des Heeresgeschichtlichen Museums 24. Juni 2009-21. Februar 2010. Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2009. 89 p. (Eine Publikation des Heeresgeschichtlichen Museums)
760. *Fischer Ferenc*: Ibero-Amerika európai és tengerentúli országai az I. világháborúban. = „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6-9. Bp. Petit Real, 2009. p. 58-76.
761. *Horváth Zoltán*: Légi segély Afrikába. A legtitkosabb Zeppelin-küldetés. = Aranyasas, 2009. 8. p. 60-65.
1917 Lőszer- és gyógyszer szállítás Kelet-Afrikába a német gyarmati erőknél
762. Utak és alternatívák. Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából. Szerk. Lengyel Gábor. Pécs, MOSZT, Történelemszék Egyes., 2009. 275 p. (MOSZT könyvek)

1918-1945

763. *Wintermantel Péter, Sallay Gergely Pál*: A magyar-japán diplomáciai kapcsolatok története, 1918-1945. = Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből. Bp. ELTE Eötvös K., 2009. p. 115-176.
764. *Suppan, Arnold*: Forradalmak és államalapítások, 1918 ősze. A Magyar Királyság felbomlása = História, 2009. 5-6. p. 29-34.
765. *Domonkos László*: Hajótörtek. Szpáhik Szegeden. Furcsa megszállás kilencen éve. = Magyar nemzet, 2009. 153. p. 37.
766. *Szabó Mária*: A Romanelli-misszió. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május – november). Bp. Hadtört. Int. és Múz.; Mundus, 2009. 250 p. (Mundus - új irodalom, 82.) (Olasz irodalom, kultúra és művészetek, 4.)

767. *Margittai Gábor*: Két tűz. Kilencven éve zajlottak a történelmi Magyarország utolsó honvédő harcai. = Magyar nemzet, 2009. 106. p. 21.
768. *Gottfried Barna*: A székely hadosztály és Debrecen, 1919. = Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2-3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítv., 2009. p. 177-189.
769. *Domonkos László*: Az elárult hadosztály. Erdély, Felvidék, Muravidék, 1919. Bp. Masszi, 2009. 190 p.
770. *Kiss Gy. Csaba*: Dunapataj '19-es felkelői. = Magyar hírlap, 2009. 143. p. 12.
771. *Róbert Péter*: Kilencven esztendeje szállta meg Budapestet a román hadsereg. = Honismeret, 2009. 5. p. 67-73.
772. *Ernyes Mihály*: Szerb impérium Baranyában 1918-1921. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 18-50. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
773. *Michela, Miroslav*: Plány slovenskej autonómie v politike Maďarska, 1918-1920. = Historicky časopis, 2009. 2. p. 271-297.
774. *Suba János*: Magyarország területi integritásának helyreállítása, 1919-1920. = Másfél évtized nemzeti rendvédelem-történetünk kutatásának szolgálatában. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2009. p. 105-113. (Rendvédelem-történeti füzetek, 19.)
775. *Drucza Attila*: Trianoni hálózatok. Szemelvények a kapcsolatok és érdekek hálójából. = Nagy Magyarország, 2009. 1. p. 28-37.
776. *Fazekas Gábor*: A békeszerződés gazdasági következményei. = Nagy Magyarország, 2009. 1. p. 48-51.
John Maynard Keynes álláspontja.
777. *Mohos Mária*: Az első világháború következményei a Rábától délre. = Közép-európai közlem., 4-5. (6-7.) 2009. p. 109-112.
778. *Lits Gábor*: Küzdelem Nyugat-Magyarorszáért, 1921. = Hadtudomány, 2009. 3-4. p. 159-164.
779. *Kosaras Péter Ákos*: A Rongyos Gárda és a Lajtabánság. = Nagy Magyarország, 2009. 2. p. 16-31.
780. *Szentkirályi Gábor*: A második nyugat-magyarországi felkelés. = Nagy Magyarország, 2009. 2. p. 36-37.
781. *Maderspach Viktor*: Élményeim a nyugatmagyarországi szabadságharcból. Bp. Masszi, 2009. 240 p.
782. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett háború. 4. Légi harc nélküli háború Európában. = Aero magazin, 2009. 12. (2010. 1.) p. 74-77.
783. *Ablonczy Balázs*: A jobboldaliság változatai. Bethlen István és Teleki Pál konzervatívizmusa. = Rubicon, 2009. 1-2. p. 48-55.
784. *Vonyó József*: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. = Rubicon, 2009. 1-2. p. 68-77.
785. *Paksa Rudolf*: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as és 1940-es években. = Rubicon, 2009. 1-2. p. 84-89.
786. *Paksy Zoltán*: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években. = Múltunk, 2009. 3. p. 202-237.
787. *Zeidler Miklós*: Trianon és a „magyar feltámadás.” = Rubicon, 2009. 1-2. p. 118-123.
Revizionizmus és megnyilvánulásai
788. *Szentkirályi Gábor*: Újra bevetés a Rongyos Gárda. A kárpátaljai diverzáns akciók 1938 őszén. = Nagy Magyarország, 2009. 2. p. 40-53.
789. *Sőregi Zoltán*: Egy felemás diverzánsakció – szabadcsapatok Kárpátalján, 1938 őszén. = Felderítő szemle, 2009. 4. p. 148-156.
790. *Horváth Zoltán*: Kémek a fedélzeten. Az utolsó Zeppelin titkos küldetése. = Aranyas, 2009. 10. p. 62-67.
1939. aug. Graf Zeppelin II Angliában
791. *Németh István*: Út a háború felé. A német külpolitika revízió és expanzió között, 1936–1939. = Rubicon, 2009. 6. p. 4-17.
792. *Frank Tibor*: A béke apostola: Chamberlain. = Rubicon, 2009. 6. p. 28-35.
793. *Németh István*: 70 éve történt. A Molotov–Ribbentrop-paktum, 1939. augusztus 23. = Rubicon, 2009. 6. p. 36-39.
794. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett háború. 1. Légi háború Kínában. 2. Az „American Volunteer Group” Kínában. = Aero magazin, 2009. 6. p. 52-55., 7. p. 52-55.
Mandzsúriai konfliktus, 1937-1939.
795. *Ravasz István*: Harc a függetlenségért. Finnország három háborúja. = Regiment, 2009. 2. p. 8-11.
796. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett háború. 3. A finn-szovjet háború. = Aero magazin, 2009. 8. p. 52-55.
797. *Villisics Ferenc, Ala-Fossi, Niina*: A téli háború. Magyar önkéntesek Finnországban. = Rubicon, 2009. 9. p. 4-15.

1939-1945

798. A második világháború teljes története, 1-21. köt. [Szerk. Duzs Mária et al.], Kisújszállás, Pannon-Literatúra, 2009-2010.
799. *Segrétain, Franck*: A második világháború. Ford. Bene Krisztián. Bp. Nemz. Tankvk., 2009. 79 p. (Íme a történelem)
Eredeti cím: La seconde guerre mondiale
800. *Hernádi Tibor*: A második világháború igaz története. 7. bőv. és átdolg. kiad. Baja, Szerző, 2009. 437 p.
801. *Vitári Zsolt*: A hitleri hadigazdaság. = Rubicon, 2009. 6. p. 20-27.
802. *Roland, Paul*: Hitler és az okkultizmus. A sötétség erői a Harmadik Birodalomban. Ford. Pallag Márta. [Nyíregyháza,] Elektra Kv., 2009. 208 p.
Eredeti cím: The Nazis and the occult
803. *Buchanan, Patrick Joseph*: Churchill, Hitler és a „szükségtelen háború.” Hogyan vesztette el Britannia a birodalmát, és a Nyugat a világot. Ford. Juhász Gábor Tamás [Bp.] Kairosz, 2009. 448 p.
Eredeti cím: Churchill, Hitler and „the Unnecessary” War
804. *Horváth Csaba*: Hetven éve tört ki a második világháború. Nagyhatalmi elgondolások és eredmények. = Honvédségi szemle, 2009. 5. p. 60-62.
805. *Keresztes Lajos*: Kivont szablyákkal. A második világháború kezdete a geopolitikai játszmák szemszögéből. = Magyar nemzet, 2009. 236. p. 34-35.
806. *Feith László*: A világ lángokban. Hetven éve kezdődött a második világháború. = Magyar honvéd, 2009. 10. p.18-21.
807. *Kun Miklós*: Hitler és Sztálin alkuja. = Magyar hírlap, 2009. 196. p. 12.
808. *Szász István*: Hitler: Nincs több területi követelésem. 1939. szeptember 1. A náci Németország lerohanta Lengyelországot. = Népszava, 2009. 204. p. 8.
809. *Kovács István*: Két pogány közt. A hetven éve magára hagyott Lengyelország. = Magyar nemzet, 2009. 236. p. 35.
810. *Kun Miklós*: Lengyelország hősiessen ellenállt – amíg tudott. = Magyar hírlap, 2009. 203. p. 7.
811. *Máté T. Gyula*: Sztálin leszúrta Varsót. = Magyar hírlap, 2009. 218. p. 12.
812. *Kun Miklós*: Amikor egy ország egyszerűen eltűnik a térképről is. = Magyar hírlap, 2009. 226. p. 12.
813. *Punka György*: Lengyelország 1939. A háború kezdete. 1-2. r. = Aero magazin, 2009. 11. p. 56-59., 12. (2010. 1.) p. 68-71.
814. Szovjet-lengyel epizód 1939 szeptemberében. Stefan Brzeszczyński dandártábornok, volt moszkvai lengyel katonái attasé visszaemlékezése. Bev., ford. Varga E. László. = Aetas, 2009. 2. p. 118-123.
815. *Katona Eszter*: Olasz-spanyol kapcsolatok a második világháború éveiben. Szeged, SZTE BTK Doktori Iskola, 2007. 259 p.
816. *Balogh Gábor*: Szlovákia a nácizmus szolgálatában. = Nagy Magyarország, 2009. 3. p. 40-47.
817. *Feith László*: Furcsa háború. = Magyar honvéd, 2009. 11. p. 24-27.
818. *Nagorski, Andrew*: A legnagyobb csata. Sztálin, Hitler és a küzdelem Moszkváért. Ford. Zsuppán András. Bp. Park, 2009. 410 p., [12] t.
Eredeti cím: The greatest battle
819. *Ravasz István*: Célpont: Moszkva! Hitler kereszties hadjárata. = Regiment, 2009. 2. p. 14-18.
820. *Ravasz István*: A Barbarossa hadművelet. = Regiment, 2009. 2. p. 12-13.
821. *Klemensits Péter*: Az Észak-Afrikai hadszíntér. Német stratégiai döntések az események tükrében. 1-2. r. = Honvédségi szemle, 2009. 4. p. 72-74., 5. p. 63-66.
822. *Szombat Tamás, Prantner Zoltán*: Magyarország a II. világháborúban. Kisújszállás, Pannon-Literatúra, 2009. 127 p.
823. *Romsics Ignác*: Magyarország a második világháborúban. A magyar politikai elit szerepe. = Regiment, 2009. 4. p. 18-23.
Az előadás elhangzott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban 2006. december 16-án a katonai rehabilitációs eljárások kapcsán rendezett konferencián.
824. *Pritz Pál*: Magyar külpolitika, 1941-1945. = Századok füzetek, 2. 2009. p. 49-61.
825. *Zellner, Jochen Markus*: Eigenständigkeite Ungarns oder Satellit des Dritten Reiches? Zum deutsch-ungarischen Verhältnis, 1939-1944. = Ungarn Jahrbuch, 29. 2009. p. 201-257.
826. *Sipos Péter*: Magyarország a vesztes oldalon. Vitatott kérdések a magyar háborús politikáról. = História, 2009. 8. p. 13-16.
827. *Borhi László*: Akár német megszállás árán is. Magyarország szerepe az Egyesült

- Államok külpolitikájában, 1942-1944. = Századok füzetek, 2. 2009. p. 7-48.
828. *Andaházi Szeghy Viktor*: Ku vzniku a začiatku činnosti karpatskej skupiny maďarského kraľovského honvédstva v roku 1941. Ford. Cséfalvay, František. = Vojenská historia, 2009. 3. p. 16-30.
829. *Szabó Péter, Számvéber Norbert*: A keleti hadszíntér és Magyarország, 1943-1945. [Nagykovácsi,] Püedlo; Hadtört. Int. és Múz., 2009. 328 p.
830. *Vécsey Aurél*: Magyar tragédia: a Don-kanyar. [Kecskemét,] Vagabund, 2009. 205 p.
831. *Fiziker Róbert*: Idegen földön, idegen érdekekért. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Don-kanyarban. = Élet és tudomány, 2009. 2. p. 38-40.
832. *Feith László*: Don-kanyar – 1942/43. = Magyar honvéd, 2009. 2-3. p. 20-23.
833. *Feith László*: Fordult a kocka. A kurszki csata. = Magyar honvéd, 2009. 8. p. 19-21.
834. *Feith László*: Búcsú a függetlenségtől. Magyarország német megszállása. = Magyar honvéd, 2009. 4. p. 22-24.
835. *Bohri László*: Hantapolitika. Magyarország német megszállása és az USA. = Heti világgazdaság, 2009. 13. p. 34-35.
836. *Matei, Dorin*: Románia és Magyarország védnököt keres. Az 1940-1944 közötti évek. = História, 2009. 8. p. 3-7.
837. *Trascá, Ottomár*: Németország és a román-magyar viszony. 1940. szeptember–1944. augusztus. = História, 2009. 8. p. 8-12.
838. *Fülöp Mihály*: A román kiugrás és a fegyverszünet. = Századok füzetek, 2. 2009. p. 63-98.
839. *Fülöp Mihály*: Egy sikeres kiugrás anatómiája. A szövetségesek és a román átállás. = História, 2009. 8. p. 17-18.
840. *Horváth Zoltán*: A pokol országútján. A Market Garden hadművelet. = Regiment, 2009. 3. p. 15-21.
841. *Green, John H.*: Monte Cassino. A kolostor ostroma. = Regiment, 2009. 1. p. 25-31.
842. *Horváth Zoltán*: Ostromlók és ostromlottak. Temető a Kolostor-domb tövében. = Regiment, 2009. 1. p. 36-41. Monte Cassino
843. *White, David Fairbank*: Keserű óceán. Az atlanti csata, 1939-1945. Ford. Lieli Pál. [Debrecen,] Gold Book, [2009.] 258 p., [16] t. Eredeti cím: Bitter Ocean
844. *Feith László*: Visszatértek. A partraszállás napja. = Magyar honvéd, 2009. 7. p. 21-23.
845. *Fodor György*: Telihold és dagály Normandia partjain 1944 júniusában. = Magyar hírlap, 2009. 131. p. 12.
846. *Horváth Zoltán*: Közel a vereséghez. Amikor a köd is a németek oldalán harcolt. = Regiment, 2009. 4. p. 36-41. Ardeneki harcok
847. *Zsig Zoltán*: Mindent egy lapra. Az utolsó háborús karácsony. = Regiment, 2009. 4. p. 8-14.
848. *Kovtun-Stankevič A. I.; Dëmin A. A.*: Vengerskie zapiski. 2. r. = Voennno-istoričeskij žurnal, 2009. 1. p. 64-67. 1. r. = uo. 2008. 12. p. 66-69.
849. *Ungváry Krisztián*: Budapest ostroma. Bp. Corvina, 2009. 349 p. (Faktum)
850. *Bocsi Gergely György*: Budapest ostroma. = Haditudósító, 2009. 1. p. 33-36.
851. *Ravasz István*: Budapest ostroma. = Regiment, 2009. 4. p. 22-26.
852. *Feith László*: Záróakkord, 1945. február 11. A kitörés napja. = Magyar honvéd, 2009. 1. p. 24-27.
853. *Sebők János*: Párizs szabad! Díszszemlék a Diadalív árnyékában. = Regiment, 2009. 3. p. 8-14.
854. *Fülöp Mihály*: Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943-1945) III. A Moszkvába térített fegyverszünetek. = Múltunk, 2009. 2. p. 4-35.
855. *Vitári Zsolt*: Hitler ellenfelei. Ellenállás a Harmadik Birodalomban. = Rubicon, 2009. 6. p. 40-50. Német civilek ellenállása.
856. *Horváth Zoltán*: A tábornokok összeesküvése. A Valkűr terv, 1944. július 20. = Regiment, 2009. 1. p. 18-24.

1945-1989

857. *Gombóc Márta*: A szovjet hadsereg Magyarországon, 1944-1957. = *História*, 2009. 5-6. p. 4.
858. *Sajti Enikő*, A.: Igazodási kényszer: Magyarország és Jugoszlávia 1945-1947. = Magyarország és a Balkán. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 211-216.
859. *Jakus János*: Konfliktushelyzet Magyarország és Jugoszlávia között a hidegháború kezdetén. A Magyar Néphadsereg állapota és háborús tervei Jugoszlávia ellen az 1950-es évek elején. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja EJK K., 2009. p. 73-80. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
860. „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. [Szerk. *Marusza Zoltán*.] Baja, EJK K., 2009. 135 p. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
861. *Mészáros Zoltán*: Az 1948-as fordulat a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatában. = „A déli végeken...” Tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról. Baja EJK K., 2009. p. 67-72. (Értekezések, tudományos dolgozatok, 6.)
862. *Gémes Andrea*: Austrian-Hungarian Relations, 1945-1989. = „Peaceful Coexistence” or „Iron Curtain.” Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955 – 1989. Wien, Berlin, Lit-Verl., 2009. p. 310-336.
863. *The Cambridge History of the Cold War*. Edited by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad. 1. Origins. 2. Crises and Détente. 3. Ending. Cambridge, New York, Cambridge Univ. Pr., 2009. 3 db (643., 662., 694. p.)
864. *Der Warschauer Pakt von der Gründung bis zum Zusammenbruch, 1955 bis 1991*. Im Auftr. des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes hrsg. von Torsten Diedrich; Winfried Heinemann, Christian F. Ostermann, Berlin, Links, 2009. VIII, 367 p. (Militärgeschichte der DDR, 16.)
865. *Okvátth Imre*: Die Integration der Ungarischen Volksarmee in den Warschauer Pakt. = *Der Warschauer Pakt von der Gründung bis zum Zusammenbruch, 1955 bis 1991*. Berlin, Links, 2009. p. [165]-184.
866. *Kalmár Zoltán*: Izrael első katonai offenzívája a Gázai övezet ellen. = *Hadseregek a Mediterráneumban*. Veszprém; Pannon Egy. MFTK; Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 99-114. 1955. febr.
867. *Vengerszkije szobutyija 1956 goda glazami KGB i MVD SSSR*. Szbornyik dokumentov. Szosztaviteli: A. A. *Zdanovics* [et al.], Moskva, Obigynnaja redakcija MVD Rossziji, Obsesztvo izucsennijja isztorijii otyecsesztvennih szpecsluzsb, 2009. 520 p.
868. *Wilhelm Riefler*: Aus den Tagen von Ungarns Heldenkampf. Eine zeitgeschichtliche Dokumentation des Volksaufstandes von 1956 in Ungarn. Hrsg. Erwin Riefler. Frankfurt am Main, Lang, 2009. 43, [18] p. (Mensch und Gesellschaft, 15.)
869. *Holloway, David*: The Hungarian Revolution of 1956 in the Context of the Cold War Military Confrontation. = „Peaceful Coexistence” or „Iron Curtain.” Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955 – 1989. Wien, Berlin, Lit-Verl., 2009. p. 290-309.
870. *Marusza Zoltán*: A Rapacki-terv osztrák és magyar diplomáciai források alapján. = *Századok*, 2009. 1. p. 161-200. Fegyverzet-korlátozás Közép-Európában.
871. *Békés Csaba*: Der Warschauer Pakt und der KSZE-Prozess 1965 bis 1970. = *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch, 1955 bis 1991*. Berlin, Links, 2009. p. [225]-244.
872. *Babos László, Papp Tamás*: A modern kor háborúi és csatái. Bp. Zrínyi, 2009. 288 p. Helyi háborúk, 1945-2000.
873. *Anderle Ádám*: A perui katonai forradalom, 1968-1975. = *Hadseregek a Mediterráneumban*. Veszprém; Pannon Egy. MFTK; Bp. HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 49-54.
874. *Hovanyecz Tamás*: A Sas mirbati csatája. = *Haditechnika*, 2009. 2. p. 58-60. 1972
875. *Szilágyi István*: „Hajnalhasadás áprilisban.” A Fegyveres Erők Mozgalma és a szegfűk forradalma Portugáliában. = *Hadseregek a Mediterráneumban*. Veszprém, Pannon Egy. MFTK; Bp. HM Zrínyi

- Kommunikációs Szolgáltató Kht., 2009. p. 29-47.
Portugál forradalom, 1974.
876. *Háda Béla*: Az etióp biztonságpolitika és a szomáli-krízis. = Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. p. 179-191.
877. *Zsig Zoltán*: Az olimpia ünneprontói. Grúz-oroszlégiháború. = Aranyas, 2009. 1. p. 25-29.
878. *Rivas, Santiago, Cicalesí, Juan Carlos*: Az argentin légielő és a dél-atlanti háború. 1-2. r. = Haditechnika, 2009. 5. p. 9-13., 6. p. 4-9.
879. *Kis-Benedek József*: A romániai forradalom. A conducator Dáciával menekült... = Regiment, 2009. 4. p. 52-57.
880. *Tóth György, M.*: Az utolsó menet. A Kondukátor halála. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 22-25.
881. *Keleti György*: Naplótöredék. Forró napok decemberben. = Magyar honvéd, 2009. 12. p. 66-69.
- 1989–2008
882. *Sallai János*: „Vasfüggöny.” = Közép-európai közlem., 2009. 4-5. (6-7.) p. 121-129.
883. A vasfüggöny léte és vége. 20 éves a határnyitás. [Szerk. Fixl Renáta.] Bp. Hanns-Seidel-Stiftung, 2009. [56] p.
884. *Zsig Zoltán*: Rablóhadjárat. Kuvait elfoglalása. = Aranyas, 2009. 4. p. 18-22. 1990
885. *Homor György*: Szovjet csapatkivonás térségünkéből. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2009. 336 p.
886. *Bíró Zoltán, Sz.*: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. = História, 2009. 5. p. 3-10.
887. *Siposné Kecskeméthy Klára*: A „zsugorodó” Balkán. = Magyarország és a Balkán. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 29-36.
NATO-bővítés, szövetségi politika, 1990-2010.
888. *Jakus János*: A tíznapos háború. Szlovénia kiválása a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból. = Regiment, 2009. 11. p. 50-53.
889. *Jakus János*: A krajainai szerbek lázadása. Horvátország útja a független államiság felé. = Regiment, 2009. 2. p. 62-64.
890. *Jakus János*: Augusztusi vihar. Horvátországi hadműveletek 1995-ben. = Regiment, 2009. 3. p. 48-53.
891. *Jakus János*: A Horvát Hadsereg felszabadító hadműveletei 1995-ben. A „Vihar” fedőnevű hadművelet előzményei és végrehajtása. = Magyarország és a Balkán. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Közp., 2009. p. 37-47.
892. *Kővári László*: Mítoszromboló. = Aranyas, 2009. 11. p. 14-19.
Egy F 117-es lelövése – 1999. Jugoszlávia
893. *Zsig Zoltán*: Küzdelem a világ tetején. A kargili háború. 1. r. = Aranyas, 2009. 12. p. 28-31.
India-Pakisztán, 1999.
894. *Deák Péter*: Biztonságpolitika a hétköznapokban. Bp. Zrínyi K., 2009. 240 p.
895. *Babos László*: A faludzsai hadművelet. 2. r. = Haditechnika, 2009. 1. p. 9-12. 2004. márc. 1. r. = uo. 2008. 6. sz.
896. *Pozsgai József*: A vietnami háborútól az iraki katasztrófaig. Az amerikai külpolitika tévedései. Ford. Gromon András. Bp. Kairosz, 2009. 315 p.
Eredeti cím: Vom Vietnam-Krieg zum Irak-Desaster
897. *Valki László*: EU-jelentés a grúz háborúról. = Nemzet és biztonság, 2009. 10. p. 17-23.
898. *Kalmár Zoltán*: Nincs béke a Közel-Keleten. Gamal Abdel Nasszer és David Ben Gurion párvadala. Bp. Áron K., 2009. 339 p.
899. *Gazdag Ferenc*: Rendhagyó portré az első hatvan év után. = Nemzet és biztonság, 2009. 3. p. 3-15.
NATO 1949-2009.
900. *Zsák Ferenc*: NATO kontra Varsói Szerződés. 60 éves történelem. = Aero magazin, 2009. 9. p. 56-59., 10. p. 56-58.
901. Tíz év a NATO-ban. [Szerk. *Szenes Zoltán, Tálás Péter*.] Bp. Zrínyi K., 2009. 143 p.

TÁRGYMUTATÓ

- Afganisztán 235
 Afrika 746, 761, 821, 876
 állambiztonság 217, 218
 altisztek 286
 Amerikai Egyesült Államok 193, 305, 492, 585, 827, 835, 843-847, 884, 895, 896
 Anglia 1.→Nagy-Britannia
 arabok, arab országok 147, 644, 866, 874, 884, 895, 898
 Argentína 878
 Ausztrália 180
 Ausztria (Habsburg birodalom) 128, 177, 302, 349, 442, 453, 500, 594, 633, 681, 693, 709, 735-737, 742, 862, 870
 1. még→Magyarország XVI. sz. – 1918
 Ázsia 1.→az egyes országoknál
- Balkán 63, 620, 635, 640, 758, 887-892
 1. még→az egyes országoknál
 békefenntartás 233-236
 békeszerződések 775, 776
 bibliográfia 29, 100
 biztonságpolitika 894
 Bosznia-Hercegovina 739
 Bulgária 759
- címer 43, 44
 civil lakosság 127, 183, 855
 csapattörténet 237-262
 csaták 71, 121, 341, 488, 631, 632, 646, 653, 660, 662, 681, 683-686, 693, 694, 712-721, 723, 724, 778-782, 830-833, 840-847, 849-852, 872, 874
 Cseh Köztársaság 175
 csendőrség 53, 210-213, 459
- Dánia 25
 Délvidék 69, 70, 256, 468-472, 490, 507, 750, 769, 772
 1. még→Jugoszlávia
 deportálás 465-467
- egészségügy 21, 732
 egyenruha, felszerelés 22, 47-54, 126, 197, 198
 egyesület 309, 313, 333, 334
 Egyiptom 373, 898
 egyház, vallás 87, 310, 311, 444, 479, 690
 ejtőernyőzés, ejtőernyős csapat 152, 153, 254, 613, 840
 életrajz 115, 283, 563-630, 658, 661, 663, 676, 679, 766
1. még→NÉVMUTATÓ
 elit alakulatok 148-153, 613, 828
 ellenállás 256, 770, 855, 856
 első világháború 2, 3, 32, 33, 36, 58, 83, 115, 120-122, 141, 142, 148, 162, 170, 171, 186-189, 219-221, 239, 275, 317, 318, 325, 331, 352, 355, 451, 481, 482, 578, 594, 747-761
 emigráció, külföldi katonai szolgálat 570, 578, 582, 608, 731, 733, 746, 797
 emlékművek, emlékhelyek 322-332, 634
 Erdély 123, 137, 204, 229, 245, 330, 533, 583, 628, 756, 767-769
 érmek, kitüntetések 30-33, 35, 277-279
 erődítés, erőd 10, 126, 338, 428, 430-435, 438, 505, 510, 511, 559
 1. még→várak
 Európa 740
 1. még→az egyes országoknál
- fegyverek 107, 339-341, 344-359, 427, 441, 632
 fegyverkezési verseny 342, 360, 870
 felderítés 158-162
 felkelés 42, 287, 453, 696-699, 770, 777-782, 788, 789, 867-869
 Felvidék 769
 Finnország 20, 348, 349, 591, 795-797
 flottilla 46, 189, 190
 Földközi-tenger térsége 129
 földrajz, katonaföldrajz 28, 61-70, 112, 774
 Franciaország 148, 151, 237, 349, 480, 570, 765, 843, 853
- gazdaság 737, 776, 801
 geopolitika, geostratégia 62-64, 805, 887
 gépjárművek, harcjárművek 163, 164, 250-253, 361-367
 Grúzia 877, 897
 gyalogság, gépesített gyalogság 237-243, 248, 249, 257
- háború általános kérdései 439
 háborús bűnök 451-462, 468-471, 473-475, 490
 1. még→megtorlás
 haderő 129, 143-147, 234-236, 705, 758
 haderőreform 138, 145, 146, 700
 hadifogság 480-487
 hadiipar 425, 801
 hadijáték 11, 335-337
 hadisírok, hadisírgondozás 317-325
 haditechnika 12, 14-20, 339-438, 631, 632

- haditengerészet, hajózás 24, 25, 46, 186-194, 275, 414-423, 571, 743, 744
- haditudósítás 85, 86
- hadművészet 133-135, 140, 263, 631, 632
- l. még→az egyes haderőnemeknél, fegyverne-
meknél
- hadszíntérkutatás 58, 59, 130
- hadtáp 196-198, 259, 260, 425, 426
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1-3
- hadtudomány 113, 117, 132
- hadvezérek 263-265, 271, 680
- hagyományápolás 333-338
- határok, határvédelem 28, 57, 67-70, 136, 203, 205, 217, 434-436, 671, 672, 772, 774, 882, 883
- határőrség 46, 79, 202, 204, 206-208, 301
- helikopter 405-411
- helyi háborúk, forradalmak 866-869, 872-881, 884, 888-893, 895-898
- helytörténet 77, 484, 497-562, 683, 684, 688, 689, 698, 699, 711, 746, 768, 770
- hidegháború 128, 434, 435, 857-865, 870, 871, 882, 883
- híradás 160-162, 424
- hírszerzés, elhárítás 154-157, 565, 790
- holokauszt 473-475, 604
- honvédelem 136-139, 563
- Horvátország 255, 738, 889-891
- ifjúság 34, 96
- irodalom, szépirodalom 71-79
- India 893
- Irak 884, 895
- Írország 231
- irreguláris fegyveres szervezet 228-232, 256, 770, 779, 788, 789
- Izrael 373, 866, 898
- Japán 395, 419, 422, 482, 638, 639, 742-745, 763
- jelképek 36-45
- jelvény 34, 36-40, 52
- jog 439-479
- l. még→háborús bűnök, megtorlás
- Jugoszlávia 184, 858-861, 887-892
- Kanada 15
- karhatalom 152, 219-222
- Kárpátok 432, 433, 533, 628
- Kárpátalja 465, 636, 711, 788, 789, 828
- katonáélet 77, 280, 281, 334-337
- katonai igazgatás 141, 142, 282
- katonai kiképzés és nevelés 280, 287-309
- katonai logisztika l. még→hadtáp
- katonai szabályzatok 287
- katonai tanintézetek, tisztképzés 40, 288-299, 301-304
- katonai vezetés 134, 263-266, 268, 271
- katonapolitika 138, 139, 826, 864, 865, 870-872, 885-887, 894, 896, 899-901
- kegyelet 315, 316, 325
- Kelet-Európa 128, 218, 344
- kényszermunka 465-467, 485, 486
- képzőművészet 88, 89
- kerékpáros zászlóalj 248, 249
- kereskedelem 743, 744
- keresztes háborúk 527, 648
- Kína 5, 794
- Koszovó 65, 637
- Közel-Kelet 578, 866, 872, 874, 884, 895, 898
- l. még→az egyes országoknál
- Közép-Ázsia 635, 893
- középkor 527, 632, 634, 643-668
- Kuvait 17, 884
- külpolitika, diplomácia 62, 564, 577, 654, 656, 658, 663, 664, 676, 679, 708, 728, 763, 775, 791, 793, 803-808, 811, 812, 815, 816, 824-827, 835-839, 870
- Latin-Amerika 678, 760, 862, 878
- léghajó 369-372, 761, 790
- légierő, repülés 14-17, 36-40, 150, 152, 169-184, 262, 300, 305, 342, 368-413, 443, 491, 492, 585, 607, 612, 761, 790, 794, 874, 877, 878, 884, 890-892
- légítámasz 178-184
- légvédelem 167, 177, 178, 185
- légvédelmi tűzérség 18, 19, 168, 261
- Lengyelország 76, 165, 321, 494-496, 612, 657, 755, 807-814
- lovasság 165, 166, 245-247, 570, 606, 629, 720, 721
- Macedónia 134
- Magyarország 6, 11, 14, 18, 19, 21, 26, 27, 41, 45, 61, 169, 264, 639
- A **kezdetektől – XV. sz.** 57, 71, 80, 106-110, 135, 429, 599, 643-648, 650-652, 654-668
- XVI. sz.** 88, 136, 137, 196, 266-268, 669-674, 676
- XVII. sz.** 30, 81, 89, 111, 136, 196, 197, 267, 269, 270, 326, 339, 573, 671, 672, 676, 677, 679-681
- XVIII. sz.** 52, 112, 480, 570, 685, 686, 691
- 1703-1711.** 574, 682-684, 687-690
- XIX. sz.** 90, 199, 201, 288

- 1800-1848.** 287, 289, 290, 444, 692, 694-702
- 1848-1849.** 8, 9, 31, 72-74, 114, 138, 139, 165, 209, 223, 229, 238, 271-273, 310, 327-329, 340, 488, 501, 505, 507, 512, 515, 522, 535, 550, 555, 568, 569, 575, 580, 583, 588-590, 595, 606, 610, 611, 615, 625, 629, 702-727
- 1849-1900.** 48, 52, 119, 281, 286, 290-293, 315, 316, 445-450, 567, 582, 584, 608, 728, 729, 731, 733, 735-739
- XX. sz.** 91-93, 198, 199, 201, 288, 309, 368, 740, 741
- 1900-1918.** 281, 286, 291-293, 743-746
- 1914-1918.** 2, 3, 32, 33, 36, 58, 83, 115, 120, 121, 141, 142, 162, 186-189, 219-221, 239, 275, 317, 325, 451, 481, 482, 747-758
- 1918-1919.** 170, 171, 178, 245, 274, 452, 498, 553, 764-771
- 1919-1945.** 28, 35, 49-51, 53, 67-70, 154, 166, 167, 172, 185, 190, 202, 210-214, 286, 293, 294, 312-314, 333, 349, 362, 453, 519, 577, 587, 763-789, 797
- 1941-1945.** 34, 84, 96, 163, 164, 172, 204, 240, 241, 244, 246, 248, 249, 253, 277-279, 300, 319, 330, 363-365, 432, 433, 457-471, 483-486, 489, 533, 534, 579, 593, 598, 600, 601, 604, 609, 613, 621, 624, 630, 822-827, 829, 836
- 1941.** 276, 828
- 1942-43.** 78, 86, 544, 605, 623, 830-832
- 1944.** 173, 181, 182, 470, 471, 490, 494-496, 834, 835, 848
- 1945.** 173, 849-852
- 1945-2008.** 154, 185, 206, 208, 280, 293, 295, 296, 396
- 1945-1956.** 177, 205, 215, 218, 299, 303, 304, 367, 434, 435, 456-458, 460, 466, 467, 479, 483, 485, 486, 857-860, 862, 865
- 1956.** 29, 125, 152, 207, 222, 224-226, 230, 297, 332, 436, 476-478, 506, 513, 518, 542, 551, 566, 626, 867-869
- 1957-1989.** 36-40, 117, 156-158, 160, 177, 216-218, 227, 259-262, 282, 301, 618, 862, 870
- 1989-2008.** 36-40, 146, 158, 174, 200, 234-236, 257-262, 298, 306-308, 311, 334-338, 343, 459, 461, 462, 882, 883, 885, 886, 901
- második világháború 13, 34, 76, 78, 84-86, 96, 149, 163, 164, 172, 173, 179-182, 191, 194, 204, 240-244, 246-256, 276-279, 300, 319-324, 330, 362-366, 432, 433, 438, 454-471, 473-475, 483-486, 489, 490, 492-496, 533, 534, 544, 565, 571, 572, 576, 579, 581, 585, 586, 592, 593, 598, 600-605, 607, 609, 612-614, 617, 619, 621-624, 627, 630, 798-856
- megtorlás 445-450, 456, 476-478, 515, 518, 625
- l. még→háborús bűnök
- menekültek 321, 494-496
- munkásország 227
- munkaszolgálat 463, 464
- múzeumok, kiállítások 1-26, 83, 334
- művelődés, kultúra 6, 314, 633
- l. még→ múzeumok, kiállítások
- Nagy-Britannia 13, 16, 24, 192, 237, 331, 349, 356, 562, 651, 653, 730, 790, 792, 803, 840, 843-847, 874
- napló 96, 481, 486, 601, 609, 624, 628
- l. még→ visszaemlékezés
- NATO 342, 343, 411, 887, 890-892, 899-901
- nekrológ 283-285
- Németország 22, 81, 85, 143, 173, 194, 242, 243, 247, 250-252, 254, 255, 277, 300, 349, 350, 366, 438, 442, 454, 455, 474, 572, 576, 581, 586, 592, 602, 603, 614, 617, 619, 622, 627, 734, 791, 793, 801-803, 807, 808, 812, 821, 837, 840-847, 855, 856
- l. még→második világháború
- nemzetiségek, kisebbségek 451, 465, 466, 468-472, 490, 738, 772, 773
- nemzetország 116, 124, 223-226, 535, 542, 551
- nők, katonanők 95
- ókor 55, 56, 87, 134, 265, 428, 510, 511, 641, 642
- Olaszország (Itália) 119, 596, 608, 654, 751-754, 757, 766, 815, 841, 842
- Omán 874
- Oroszország (Szovjetunió) 12, 23, 62, 163, 177, 179, 253, 274, 301, 320, 349, 483, 580, 607, 664, 722, 726, 762, 793, 792, 793, 795-797, 807, 808, 811, 812, 818-820, 857, 861, 877, 885, 886
- l. még→második világháború
- Oszmán birodalom 7, 30, 80, 89, 136, 658-662, 669-672, 681
- l. még→Törökország, Magyarország XV-XVI. sz.
- Osztrák-Magyar Monarchia 64, 115, 141, 142, 186-189, 221, 281, 317, 318, 351, 413, 426, 430, 564, 584, 594, 616, 630, 735-737, 739
- l. még→Magyarország 1849-1900; Magyarország 1900-1918

- Pakisztán 893
 páncélosok, páncélos csapatok 163, 164, 250-253, 361-367, 833
 Pannónia 55, 56, 87, 510, 511
 Paraguay 678
 polgári védelem 185
 politikai mozgalom 785-787
 politikusok 265, 455, 460, 564, 567, 568, 573, 577, 586, 587, 592, 666, 700, 701, 706-708, 728, 730, 783, 784, 792, 803, 807, 823, 898
 Portugália 875
 propaganda 29, 81, 83-86, 586
 rakéta 183, 358-360
 régészet 55-60, 107, 429, 499, 504, 520, 527, 547
 rehabilitáció 461, 462
 rendvédelem 118, 132, 152, 153, 199-227, 772, 774
 l. még→rendőrség, csendőrség, karhatalom, határőrség
 rendőrség 26, 131, 209, 214-218
 repülőgép 373-402, 404, 493, 892
 repülőtér 412, 413
 Római birodalom 55, 56, 87, 428, 510, 511
 Románia 67, 68, 493, 771, 836-839, 879-881
- sajtó 81, 82
 Skócia 653
 Spanyolország 144, 347, 815
 sport 309, 877
 Svájc 176
 Szlovákia 114, 773, 816
 Szlovénia 4, 888
- tábori lelkészet 310, 311, 444
 térképészet, térképek 27, 28
 terrorizmus és terrorizmus elleni harc 153, 232
- tisztek, tisztikar 115, 264, 266-268, 271-276, 280, 283-285, 300, 301, 457, 458, 461-463, 565, 569, 572, 574-576, 579-582, 584, 587-590, 593, 594, 597, 602, 603, 613, 614, 616-619, 621, 622, 625, 627, 629, 630, 706, 709, 710, 712, 731, 766, 814, 856
 l. még→katonai tanintézetek, tisztképzés, életrajzok
 tömegpusztító fegyver 427
 történetírás, történetírók 97-116
 történettudomány, hadtörténettudomány 1, 97-105
 Törökország 6
 l. még→Oszmán birodalom
 tudományos élet, konferenciák 119-132
 tűzérség 20, 244, 362, 583, 611, 628
- Ukrajna 636, 828
 utazás 61
 úrhajózás 23
- várak 11, 60, 126, 266, 268, 336, 337, 429, 437, 497, 499, 502-504, 508, 509, 516, 517, 520, 521, 523-527, 529-532, 536-541, 543, 545-549, 552, 554, 556-558, 560-562
 l. még→erődítés, erőd
- Varsói Szerződés 342, 864, 865, 900
 végvári katonaság 266, 268-270, 671
 vegyi hadviselés, vegyi csapat 195, 258, 427
 veszteségek 275, 488-493
 l. még→hadifogság, deportálás
 visszaemlékezés 303, 304, 464, 467, 566, 571, 598, 600, 612, 613, 621, 623, 630, 712, 814
- zászló 41-43
 zene 90-94
 zsidóság 473, 475, 604
 l. még→Izrael, holokauszt

NÉVMUTATÓ

- Ablonczy Balázs** 783
Ács Tibor 138, 288, 289
Ádány Tamás Vince 439
Aehrenthal, Alois Lexa v. 564
Ágoston László, T. 606
Ákos György 25
Ala-Fossi, Niina 797
Alkibiadész 265
Almásy László 565
Andaházi-Szeghy Viktor 828
Anderle Ádám 873
András, II. 648
Anjouk 652
Anton Balázs 712
Antóni Csaba 631
Arábiai Lawrence I. Edward Thomas
Arany Éva 734
Arató Jenő 481
Asperján György 566
- Babos László** 872, 895
Babucs Zoltán 52, 240
Babucsné Tóth Orsolya 83
Back, Jeremy 263
Bacsoni Tamás 50, 51
Bagi Gábor 488, 515
Bagi Zoltán Péter 683
Balás Márk 337
Balázs István 569
Bálint Attila 341
Balla Tibor 115, 121, 219, 220, 753, 754
Balogh Ádám 248
Balogh Gábor 498
Balogh Tamás 416
Bánki Imre 159
Bánkiné Molnár Erzsébet 698
Bánkúti Imre 689
Bánó Attila 563
Bárány Attila 651, 663
Bardi Terézia 89
Bárdossy László 460
Barkóczy László 266
Barna Attila 77
Bartha Elek 125
Bartha Orsolya 439
Bartsch, Rudolf 693
Basics Beatrix 8
Báthory Gábor 676
Báthory István (fejedelem) 673, 674
Báthory István (nádor) 666
Batthyány Lajos 139, 315, 460, 567, 706
- Batthyány Lajosné** 568
Batthyányak 672, 687
Bebesi György 741
Becze Csaba 300
Békés Csaba 871
Békési Adrienn 257
Bem, Josef 569, 709
Ben Gurion, David 898
Bencze László 140
Bene János 166, 241, 517
Bene Krisztián 148, 748, 799
Bennett, Matthew 632
Bényei Péter 75
Bercsényi László 570
Berecz Endre 464
Berekméri Árpád Róbert 244
Bernard János 424
Bernát Péter 428
Bertényi Iván 44, 45
Berzeviczy Gergely 700
Bethlen István 783
Bíró Ádám 365
Bíró Teofil 237
Bíró Zoltán, Sz. 886
Bisset, James 571
Blaich, Albert 572
Blaschke János 88
Boconádi Szabó József 259
Bocsi Gergely György 850
Bocskai István 257, 573, 677
Boda Zsuzsanna 555
Bódi Ottó 322, 323
Bodnár Erzsébet 62
Bodó Mihály 254
Bogdańska-Szadai, Božena 321
Bognár Zalán 466
Bokodi-Oláh Gergely 124, 457
Boldizsár Zeyk Imre 330
Boldog Zoltán 7
Bonhardt Attila 164
Borbély János 589
Borhi László 827, 835
Borók Imre 514
Borsi-Kálmán Béla 611
Bottyán János 574
Bódy Pál 702
Bradács Gábor 110
Brandt Gyula 262
Broucek, Peter 630
Brzeszczyński, Stefan 814
Buchanan, Patrick Joseph 803

- Búcsú Lídia 522
 Budai-Balogh Tibor 56
 Buzás Gergely 558
- Chamberlain, Arthur Neville 792
 Churchill, Winston 13, 803
 Cicales, Juan Carlos 878
 Coligny-Saligny, Jean de 680
 Czigány István 136
 Czirmayné Kocsis Róza 534
 Czirók Zoltán 170, 173, 178
- Csány László 701
 Csaplár-Degovics Krisztián 637
 Csapody Tamás 463
 Cséfalvay, František 828
 Cseh Valentin 182
 Cseresnyés Géza 293
 Cserháti Judit 255
 Csikány Tamás 104, 288, 292, 505, 721
 Csonkaréti Károly 190
 Csorba Csaba 529, 537, 541, 546
 Csorba László 582
 Csuk Ferenc 181
 Csukovits Enikő 652
- Dajnes, Vladimir 163
 Dal Zotto, Patrizia 753
 Damjanich János 710
 Dan, Demşea 497
 Dániel Erzsébet 326
 Dávid Géza 670
 Deák Ágnes 74, 729
 Deák József 301
 Deák Péter 893
 Degrelle, Léon 749
 Dékány István 161
 Délvidéki S. Attila 472
 Demény-Dittel Lajos 697
 Demeter Zsófia 512
 Dëmin, A. A. 848
 Dénes József 525, 526
 Dessewffy Arisztid 575
 Dévényi Veronika 260
 Devries, Kelly 631
 Dezső Tamás 642
 Diedrich, Torsten 864
 Dinnyés László 629
 Dirlwanger, Oskar 576
 Dobszay Tamás 595
 Dombóvári Tamás 347
 Dombrády Lóránd 78
 Domokos György 135
 Domonkos László 725, 765, 769
- Doroszlai Károly 93
 Druca Attila 101, 775
 Druzsina József 43
 Duchoňová, Diana 113
 Dugovics Titusz 661
 Dumitran, Ana 658
 Dunant, Henry 732
 Duzs Mária 798
- Eberle, Henrik 454
 Eckhardt Tibor 577
 Edward, Thomas 578
 Eichmann, Adolf 474
 Elek József 562
 Előhegyi István 192
 Elter István 644
 Engel Pál 97, 429, 657
 Eörsi László 230, 332
 Erdődy Gábor 708
 Erdős Ferenc 551
 Ernyes Mihály 772
 Ésik László 15
 Esterházy Pál 197
 Eszenyi Dénes 179, 394
 Eszenyi László 593
 Eszes Boldizsár 234, 308
 Etényi Nóra, G. 81
 Eugen von Österreich I. Jenő, osztrák főherceg
- Faggyas Sándor 450
 Falcsik Mari 437
 Farkas Ferenc, Kisbarnaki 461, 579
 Farkas Ildikó 461, 638, 639
 Fateev, Andrej Mihajlovic 580
 Fatyejev I. Fateev
 Fazekas Gábor 776
 Fedeles Tamás 667
 Fegelein, Waldemar 581
 Feith László 2, 21, 41, 195, 335, 353, 360, 414,
 448, 565, 588, 616, 622, 653, 694, 705, 751,
 806, 817, 832-834, 844, 852
 Fényes Ákos 684
 Ferenc József, I. 445, 735
 Ferwagner Péter Ákos 147
 Fichtner (Fígedy) Sándor 92
 Firneis Friedrich 302
 Fischer Ferenc 760
 Fisli Éva 122
 Fitz, Erwin 317
 Fixl Renáta 883
 Fiziker Róbert 831
 Fleisz János 447
 Fodor György 845
 Fodor István 643

- Fodor Pál 670
 Font Márta 645
 Forczek Tamás 361
 Forró János 213, 222
 Forró Lajos 471
 Fowler, Will 345
 Földi Pál 133, 194, 586, 592
 Frank Tibor 792
 Fricsey Ferenc 94
 Fricsey Richárd Alajos 91
 Fried, J. 649
 Frigyesy Gusztáv 582
 Fülöp László 266
 Fülöp Mihály 838, 839, 854
- Gábor Áron** 335
 Galgóczi Mihály 583
 Galgóty, Anton 584
 Gál-Maklár Viktor 549
 Galovtsik Gábor 306
 Galvagni, Fabrizio 608
 Galván Károly 90-94
 Garaczi Imre 129, 678
 Gardízi 107
 Gáspár Tibor 343
 Gátföldy Egon 463
 Gavin, James Maurice 585
 Gavrilov, S. V. 726
 Gazdag Ferenc 899
 Gebauer Ferenc 355
 Gebei Sándor 682, 685
 Gedai István 634
 Gémes Andrea 862
 Gergely András 692, 702
 Gergó Zsuzsanna 95
 Gerő Zsolt 297
 Giesecke, Jens 218
 Gombóc Márta 857
 Gonda Zsolt 356
 Gorda Éva 82
 Gordon Highlanders 237
 Gottfried Barna 768
 Göbbels, Joseph 586
 Göckenjan, Hansgerd 106
 Gócze István 298
 Gömbös Gyula 587, 784
 Göncü, T. Cengiz 6
 Görgei Arthur 328, 588-590, 706
 Green, John H. 841
 Groma Katalin 521
 Gromon András 896
 Gulyás Katalin 9
 Gulyás László 490
 Günse, Otto 454
- Gyarmati György** 217
 Györi László 264
 Györkös Attila 663
- Haack, Hermann** 63
 Háda Béla 98, 876
 Hadfi Örs Tamás 5, 180
 Hajagos József 722
 Hajdú Péter 375
 Hajdú Tibor 274
 Halmágyi Pál 126
 Haraszi György 324
 Haris Lajos 425, 426
 Haris Ottó 426
 Harsányi Iván 144
 Háy Szabolcs 145
 Haskew, Michael E. 149
 Haswell, Miller A. E. 47
 Hatala András 359
 Hauk, Ludwig 446
 Hausner Gábor 113
 Hayha, Simo 591
 Hegedűs Dezső 169, 368
 Hegedűs Ernő 152, 153
 Heinemann, Winfried 864
 Hentzi, Heinrich 329
 Héri Vera 30
 Hermann Róbert 223, 271, 316, 445, 550, 568, 588, 703, 704, 706, 707, 713, 720, 724, 727, 728
 Hernádi Tibor 800
 Hess, Rudolf 455
 Heydrich, Reinhard 592
 Hibácskó Ferenc 222
 Hintermeier, Heino 351
 Hitler, Adolf 438, 454, 802, 803, 807, 808, 818, 819, 855
 Hoen, Maximillian v. 693
 Holló József Ferenc 116, 320, 752
 Holloway, David 869
 Homor György 885
 Horel, Catherine 738
 Horthy Miklós 312
 Horváth Ciprián 107
 Horváth Csaba 294, 804
 Horváth Endre 614
 Horváth Ferenc 547
 Horváth Iván 580
 Horváth Marínith Ferenc 266
 Horváth Miklós 224
 Horváth Richárd 429
 Horváth Zoltán 370-372, 378, 379, 381, 383, 391, 395, 400, 404, 415, 417, 420-422, 607, 761, 790, 840, 842, 846, 856

- Hovanyecz Tamás 382, 874
Höbelt, Lothar 735
Hunt Béla 86
Hunyadi János 658
Hunyadiak 659
- Ibn Hayyan** 644
Ilšov, Dmitrij Ruslanovič 344
Illésfalvi Péter 204, 628
Ilyés Edit 257
Imrédy Béla 460
Isaev, Aleksej 253
István, I., Szent 240
Iván, IV. Rettegett 673
Izsa Jenő 156
- Jackson, Robert** 361, 374
Jakus János 205, 367, 435, 756, 848, 888-891
Jancsó Norbert 719
Jánosi Ferenc 624
Jánosi Zsuzsanna 624
Jány Gusztáv 458, 593
Jároli József 501
Jásdi Balázs 335
Jeney-Tóth Annamária 676
Jenő, osztrák főherceg 594
Jeszenszky Ferdinánd 595
Jósvainé Dankó Katalin 538
Józsa Imre 486
Józsa Péter 486
Juhász Gábor Tamás 803
Jusztin Péter 509
- Kádár Lynn Katalin** 577
Kaiser Ferenc 193
Kálmánfi Gábor 11, 261, 502, 531, 543, 545
Kalmár Zoltán 866, 898
Kaló József 276
Kamiński, Łukasz 218
Kántor Ferenc 158
Kapisztrán János 596
Káplár Béla 335
Karczag Ákos 556, 560, 716, 723
Kármán Gábor 679
Károly, V. lotharingiai herceg 89
Kárpáti Endre 16, 352
Kárpáti Zoltán Endre 654
Kas Géza 197
Kasztrióta György 620
Katona Eszter 815
Katona Tamás 315
Kazinczy Lajos 446
Kedves Gyula 72, 340, 718
Kékesi György 349, 350
- Kelecsényi István 386, 389
Keleti György 881
Keményfi Róbert 125
Keményné Pintér Ilona 452
Kenyeres Dénes 14, 496
Képiró Sándor 459
Kerecsényi Zoltán 474
Kerepeszki Róbert 313
Keresztes Lajos 805
Keynes, John Maynard 776
Király Béla 283-285
Kinizsi Pál 531
Kirchhof Anita 55
Kis J. Ervin 373
Kisbarnaki Farkas Ferenc I. Farkas Ferenc,
Kisbarnaki
Kis-Benedek József 879
Kiss Dávid 227
Kiss Gábor 246, 755
Kiss Gy. Csaba 76, 770
Kiss Kálmán 418, 419
Kiss Réka 477
Kiss Sándor, M. 225, 476
Klapka György 597, 733
Klemensits Péter 821
Kmoskó Mihály 106
Kocsis József 598
Kókai Sándor 69
Kolomiec, Makszim Viktorovics 253
Komoróczy Géza 641
Kondó Maszanori 482
Koppány 599
Kordé Zoltán 137
Korompai Balázs 583
Kosaras Páter Ákos 242, 243, 247, 779
Kossuth Lajos 139, 229, 707
Kosza László 245, 746
Kovács Emőke 518
Kovács Gábor Attila 256
Kovács István 165, 809
Kovács József 600
Kovács József Dénes 87
Kovács László 132
Kovács László, G. 740
Kovács Péter, E. 80
Kovács Tamás 214, 579
Kovács Vilmos 362
Kovtun-Stankevič, A. I. 848
Kozári Mónika 281, 736
Kőhalmi Tamás 348
Kökény Ferenc 453
König Frigyes 508, 524, 561
Köpeczi Bócz Edit 479
Környei István 601

- Körös László 345
 Kőszegvári Tibor 228
 Kővári László 19, 23, 175, 176, 184, 305, 357, 358, 380, 387, 402, 403, 408, 411, 443, 892
 Kraas, Boris 602
 Krahulcsán Zsolt 215, 216
 Krámlí Mihály 186-188
 Kumm, Otto 603
 Kun Miklós 807, 810, 812
 Kunt Gergely 96
 Kutas Péter 604
- Lacom, Harald 681
 Ladvánszki Péter 50
 Lagzi István 494
 Lajos, I. Nagy 654
 László Dezső 277
 Lattmann Tamás 487
 Lázár Balázs 287
 Lazin Miklós András 279, 458
 Lédermayer László 605
 Leffler, Melvyn P. 863
 Lehár Ferenc 90
 Lengyel Gábor 762
 Lenkefi Ferenc 480
 Lenkey János 446, 606
 Lenkey Károly 606
 Lente Zoltán 407
 Lévai Anita 210
 Linge, Heinz 454
 Lipszky János 696
 Lits Gábor 778
 Litvák, Lidiâ 607
 Litvjak, Ligyija I. Litvák, Lidiâ
 Lóránt Csaba 50
 Lotharingiai Károly I. Károly, V.
 Lőcsei Gabriella 513, 625
 Lőkös Péter 111
 Lőrincz Kálmán 280
 Lugosi József 246
 Lukácsi Zoltán 609
 Łubczyk, Grzegorz 496
 Łubczyk, Krystyna 496
- Máday Norbert 733
 Maderspach Viktor 781
 Mádly Lóránd 658
 Magó Károly 36-40, 409, 410
 Magyar Ildikó 282
 Magyar Kálmán 520
 Magyar Róbert 398
 Major Balázs 527
 Makai Ágnes 31, 35
 Makai Zoltán 635
- Márai Sándor 78
 Márfi Attila 481
 Margittai Gábor 767
 Marinka Melinda 125
 Markó György 103
 Marosi László 90-94
 Marsili, Luigi Ferdinando 112
 Maruzs Roland 489
 Maruzsa Zoltán 442, 860, 870
 Máté Endre 612
 Máté T. Gyula 811
 Matei, Dorin 836
 Matthaeidesz Konrád 4, 12, 20, 22
 Matuska Márton 468
 Mátyás, I. 663, 664
 Mazsu János 506
 McCarthy, Peter 251
 Mecséry Dániel 272
 Melichar, Adalbert 413
 Merényi-Metzger Gábor 272, 273, 275, 446
 Messerschmitt, Willy 389, 390
 Mészáros Lázár 271
 Mészáros Zoltán 850
 Meszéna Ferenc 712
 Michela, Miroslav 773
 Miklós Zoltán 290, 291
 Miklós Zsuzsa 60
 Miller, Michael Laurence 329
 Miskolczy Ambrus 700
 Misóczki Lajos 690
 Mohácsi Endre 699
 Mohos Mária 777
 Mollo, John 47
 Molnár András 701
 Molnár Eszter 604
 Molnár Éva 734
 Molnár György 149, 374
 Molnár János 478
 Monostori László 484
 Montecuccoli, Raimondo 680
 Monti, Alessandro 608
 Mordovin, Maxim 532
 Mráv Zsolt 510, 511
 Mueller, Wolfgang 128
 Müller, Rolf 215
- Nádasi Alfonz 609
 Nagorski, Andrew 818
 Nagy András 407
 Nagy Anikó, S. 83
 Nagy György 208
 Nagy Imre 460
 Nagy István 485
 Nagy László 26

- Nagy László 339
 Nagy László Attila 552
 Nagy Levente 112
 Nagy Miklós Mihály 61, 63, 64, 66, 79
 Nagy Szabolcs 333
 Nagy Tamás 311
 Nagysándor József 610
 Napóleon, I. 695, 697
 Nasszer, Gamal Abdel 898
 Négyesi Lajos 58, 59, 268, 338
 Németh András, K. 553
 Németh Balázs 346, 441
 Németh György 265
 Németh István 143, 162, 734, 791, 793
 Németh István, H. 196
 Németh, Gizella 119
 Neumann Tibor 97, 267, 666
 Niamešny Mihály 611
 Niżałowski Ernő 612
 Novák Gábor 251
- Ócsai Antal** 328
 Okváth Imre 157, 865
 Oláh Tamás 554
 Olasz Lajos 167, 440
 Olchváry Ödön 507
 Oprán Emese 648
 Ormos István 106
 Ormos Mária 747
 Oroszi Antal 295, 299
 Ostermann, Christian F. 864
 O'Sullivan de Grass de Seavaud,
 Alphonse 708
 Ourednik, Patrick 740
- Paksa Rudolf** 785
 Paksy Zoltán 786
 Pálffy Géza 267, 669, 672, 675, 677
 Pallag Márta 802
 Pallai László 506
 Palmerston, Henry John Temple 730
 Pálosfalvi Tamás 659, 668
 Pandula Attila 277
 Papo, Adriano 119
 Papp Ferenc 314
 Papp Gyula 456
 Papp Júlia 88
 Papp Klára 676
 Papp Tamás 872
 Parádi József 118, 199-201, 211, 212
 Paragi Beáta 578
 Pászka Tibor 161
 Pászti László 559
 Pataky Dezső 278
- Pataky Iván 185, 304
 Patay Pál 57
 Pávay A. Endre 613
 Peiper, Joachim 614
 Pelyach István 99, 575, 710
 Perczel Mór 271
 Periklész 265
 Persak, Krysztof 218
 Pete László 731
 Petőfi Sándor 72, 73, 256, 258, 615
 Petrás Éva 114
 Pihurik Judit 469
 Pintér István 757
 Pintér Tamás 239
 Pláner Lajos 523
 Plihál Katalin 27
 Polareczki László 334
 Pollmann Ferenc 105, 451, 750, 758
 Poór János 691
 Popovič, M. A. 636
 Potó István 210
 Pozzato, Paolo 753
 Pozsgai József 896
 Pöcher, Harald 742
 Prantner Zoltán 822
 Prihoda Wolfram 640
 Pritz Pál 824
 Punka György 342, 369, 377, 384, 390, 813
 Püski Levente 506
- Rabár Ferenc** 715
 Rácz György 97
 Rácz Miklós 505, 536
 Rácz Tünde 307
 Radó Sándor 156
 Radu, Lupescu 540
 Radványi Lajos 303
 Raffay Ernő 101
 Rainer Pál 499
 Rakaczky István 433
 Rákóczi Ferenc, II. 241, 303
 Rákóczi György, II. 679
 Rákóczy Rozália 29
 Rákosi Lajos 278
 Ratzky Rita 72
 Rauch, Wolf 584
 Ravasz István 1, 120, 494, 795, 819, 820, 851
 Redl, Alfred 616
 Reichl, Thomas 318
 Reisz T. Csaba 696
 Remer, Otto Ernst 617
 Révész Tamás 412
 Riefler, Erwin 868
 Riefler, Wilhelm 868

- Rikmenspoel, Marc 85
 Rittner, Carol 474
 Rivas, Santiago 878
 Róbert Péter 771
 Roland, Paul 802
 Romanelli, Guido 766
 Romsics Ignác 284, 823
 Rosonczy Ildikó 720
 Rózsafi János 239
 Röll, Hans-Joachim 572
 Rydz-Śmigły, Edward 494
- Sachslehner, Johannes 633
 Sági Ferenc 535
 Ságvári György 48, 49
 Sajti Enikő, A. 470, 858
 Sallai János 207, 882
 Sallay Gergely Pál 31-35, 763
 Sanders, Edgar 155
 Sárhidai Gyula 190, 364
 Sarkady Sándor 544
 Sárközi Sándor 618
 Sárközi Sebestyén 557
 Sarlós István 191
 Sashalmi István 238
 Scheer, Tamara 141, 142
 Schimert, Peter 702
 Schmidt, Max Georg 63
 Schmitt, Oliver Jens 620
 Schramek László Péter 687
 Sebők Ferenc 71
 Sebők János 13, 438, 853
 Segeš, Vladimír 113
 Segrétaine, Franck 799
 Seres István 503, 688
 Serflek Szabolcs 392
 Seybriger, Michael 111
 Siebken, Bernhard 619
 Sikora László 576, 581, 602, 603, 619, 627
 Simon Alexandru 658
 Sípós Lajos 484
 Sípós Péter 462, 826
 Siposné Kecskeméthy Klára 887
 Skanderbeg I. Kasztrióta György
 Solymosi József 711
 Som Krisztián 46
 Somogyi Pál 621
 Sőregi Zoltán 248, 249, 605, 789
 Stalin Iosif Vissarionovič 454, 807, 811, 818
 Stauffenberg, Claus 622
 Stefka István 283
 Stencinger Norbert 130, 239
 Stephensen, Percy Reginald 571
 Strausz Péter 577
- Stummer, Rupert 594
 Suba János 28, 67, 68, 70, 202, 206, 434-436, 774
 Suppan, Arnold 128, 764
 Süli Attila 229
 Sweeney, Patrick 345
 Sylvester Lajos 533
 Syron, Mike 251
- Szabadi Béla 278
 Szabados György 599
 Szabó András Péter 679
 Szabó Béla 336, 427673, 674
 Szabó Imre 341
 Szabó József 134
 Szabó József János 432
 Szabó Lajos, H. 327
 Szabó László 233
 Szabó László Pál 286
 Szabó Mária 766
 Szabó Miklós, M. 117, 172, 296
 Szabó Pál 623
 Szabó Péter 240, 241, 544, 829
 Szabó Tibor 516, 556
 Szabó Zoltán 203
 Szabó-Zsoldos Gábor 746
 Szacsvay Imre 447
 Szakály Sándor 319, 489, 587
 Szokolczai Attila 226
 Szalai Attila 321
 Szálasi Ferenc 460
 Szalisznyó Lilla 730
 Szálkai Tamás 331
 Számadó Emese 10
 Számvéber Norbert 250, 252, 363, 829
 Szántó László 542
 Szarvas László 398
 Szász István 455, 459, 808
 Szatanek József 516, 530
 Szathmáry István 9, 493
 Szávai Ferenc 737
 Széchenyi István 138
 Szecskó Károly 574
 Székelyné Kőrösi Ilona 623
 Szekszárdi Sándor 624
 Szemere Bertalan 568
 Szenes Zoltán 146, 901
 Szentkirályi Gábor 780, 788
 Szerdahelyi István 745
 Szerencsés Károly 460
 Szilágyi István 129, 875
 Szili Sándor 664
 Szirmai Zsolt 85
 Szoleczky Emese 3, 83

- Szombat Tamás 822
 Szombathelyi Ferenc 78, 276, 457
 Szombati Zoltán 258
 Szondi György 509
 Szócs Tibor 661
 Szőke Balázs 539, 548
 Szőnyi Andrea 604
 Szőnyi István 161
 Szörényi Attila 155
 Sztalin I. Stalin
 Sztójay Döme 460
 Szubert, Tomasz 709
 Szűcs Sándor, T. 278
- Tabajdi Gábor 218
 Takács Péter 123
 Takács Tibor 567, 570, 573, 590, 597, 610, 615
 Tálás Péter 901
 Taylor, Hugh Page 255
 Teke András 301
 Teke Zsuzsa 656
 Teleki László 728
 Teleki Pál 783
 Teleki Sándor 625
 Telenko Bazil Mihály 626
 Telenko János 626
 Temesvári Péter 24, 423
 Tepperberg, Christoph 584, 693
 Tihanyi Tamás 613
 Tiszai László 519
 Titkos László 280
 Tito, Josip Broz 254
 Tokai-Vad Mátyás 151
 Tolnai Gergely 671
 Toperczer István 174
 Tortner, Christian M. 221
 Tóth Boldizsárné 528
 Tóth Ferenc 492, 680
 Tóth Gábor 465
 Tóth György, M. 880
 Tóth József 449
 Tóth László 50, 51, 54, 259, 308,
 Tóth Norbert, C. 655, 657
 Tóth Sándor 646
 Törő Csaba 439
 Török Ferenc 309
 Törös István 54
 Trabandt, Wilhelm 627
 Trascá, Ottomár 837
 Trautmann Balázs 18, 183, 232, 360, 405, 406
 Tringli István 665
 Turbucz Dávid 312
 Turcsányi Károly 152, 153
 Türr István 731
- Udovecz György 335
 Udvarhelyi Nándor 596
 Uhl, Matthias 454
 Újlaki Lőrinc 667
 Ujvári Mihály 198
 Ulászló, II. 666
 Ulrich Attila 676
 Ungváry Krisztián 218, 849
 Urbán Aladár 62, 74, 98-100, 139, 209, 281, 442,
 568, 582, 587, 595, 611, 708, 710, 737, 876
 Urrisk-Obertyánski, Rolf M. 500
- Vadász Sándor 732, 739
 Valcsicsák Imre 030
 Valki László 897
 Vándor Károly 177
 Vándor László 504
 Várad István, T. 585
 Varga E. László 814
 Varga Erika 235
 Varga Éva Mária 483
 Varga Ferenc 628
 Varga Imre 479
 Varga László 168
 Vargha István 74
 Varsányi Mihály 355, 376
 Vass Gábor 591
 Vass Jenő Sándor 154
 Vass Péter 437
 Vatai Gábor 270
 Vécsey Aurél 830
 Vécsey Károly 273
 Végh Ferenc 269, 285
 Végső István 248
 Veltzé, Alois 693
 Veperdi András 571
 Veress D. Csaba 695
 Verney, Jean-Pierre 748
 Veszprémy László 108, 109, 648, 660, 662
 Villányi András 478
 Villisics Ferenc 797
 Vincze Béla 160
 Virágh Gedeon 629
 Vitári Zsolt 801, 855
 Vitek Gábor 42
 Vogel, Alfred 302
 Volpi, Gianluca 119
 Vonyó József 784
- Wallner, Hans 302, 584
 Wank, Solomon 564
 Wehli Tünde 108
 Weiss, Ulrike 430
 Westad, Arne 863

- White, David Fairbank 843
Winkler, Dieter 189
Wintermantel Péter 763
- Zachar József 102, 686
Zakar Péter 310, 444
Zdanovič, A. A. 867
Zeidler Miklós 787
Zellner, Jochen Markus 825
Zeynek, Theodor von 630
Zicherman István 231
Zimmermann, Arthur 162
Zimonyi István 106
Zrínyi Miklós 88, 268
- Zsák Ferenc 399, 401, 491, 782, 794, 796, 900
Zsibrita László 366
Zsig Zoltán 17, 150, 354, 385, 388, 393, 397,
847, 877, 884, 893
Zsigmond 655, 656
Zsigmond Gábor 743, 744
Zsille Péter 171
Zsoldos Attila 650
Zsupanek Norbert 431
Zsupos Zoltán 714
Zsuppán András 818

*A bibliográfiát
Bolyósné Ujfalusi Éva,
Szabó Jánosné,
Hegedűs Annamária és
Salamon Gábor
készítette*

**PÁLYÁZATI FELHÍVÁS
A PERJÉS GÉZA-DÍJ ADOMÁNYOZÁSÁRA**

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma
a korábbi évek gyakorlatának megfelelően 2013-ban is át kívánja nyújtani

A PERJÉS GÉZA-DÍJAT,

a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékrmet
és a díjjal járó publikációs támogatást.

Ezért a díj odaítélést elősegítendő, pályázatot hirdet
a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó
ajánlásokra.

Az ajánlások olyan, a magyar vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó
fiatal történészek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás
benyújtásának pillanatában még nem töltötték be 40 életévüket, elérték
a kandidátusi vagy PhD fokozatot, és olyan munkássággal s legalább egy
monografikus alkotással már rendelkeznek, ami igazolja tehetségüket.

Kérjük, hogy az ajánlásokhoz legalább másolatban mellékeljék
a támogatott jelölt szakmai életrajzát, publikációs listáját, legjobbnak ítélt
tanulmányait és monográfiáját is.

Indokolt esetben kéziratban lévő művel is lehet pályázni.

Az Alapítvány Kuratóriuma

Határidő: 2013. március 1.

Cím:

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
Dr. Veszprémy László titkár. 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.

TARTALOM

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT TÓTH ÁGOSTON, A MAGYAR KATONAI TÉRKÉPÉSZET ÚTTÖRŐJE

JANKÓ ANNAMÁRIA	Tóth Ágoston, a térképész	911
SÜLI ATTILA	Tóth Ágoston ezredes tevékenysége Erdélyben 1848–49-ben	929

TANULMÁNYOK

KRANZIERITZ KÁROLY	A Lašva környéki csata 1415-ben	959
C. TÓTH NORBERT	Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása	987
B. SZABÓ JÁNOS	Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688)	1015

KÖZLEMÉNYEK

HAMVAS LEVENTE PÉTER	A nikápolyi csata emléke egy francia lovagregényben	1051
ILLIK PÉTER	Végváriak a XVII. század első felében a kártételi listák tükrében.....	1065

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KONDOROSY SZABOLCS	„Az ágyú gojóbis az tszimám talpát el vitte.” Huszárlevél az első koalíciós háborúból (1795)	1079
BÁNKÚTI IMRE – MÉSZÁROS KÁLMÁN	Már nem háború, de még nem béke. Iratok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez (1711. május–június)	1087

MŰHELY

BARKÓCZY PÉTER – BARTHA TIBOR – KOVÁCS ÁRPÁD – PADÁNYI JÓZSEF – TÖRÖK BÉLA	Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromából származó vas- és ólomlövedékek anyagszerkezeti vizsgálatai	1139
--	---	------

FÓRUM

DEMME JÓZSEF	Kitalált történelem vagy szakmai tradíció?	1149
--------------	--	------

SZEMLE

SZABADOS GYÖRGY	Magyar államalapítások a IX–XI. században (<i>B. Szabó János</i>)	1153
FRANZ MACHILEK (SZERK.)	Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte (<i>Veszprémy László</i>)	1159
BAGI ZOLTÁN PÉTER	A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban – hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek (<i>Lázár Balázs</i>)	1162
HAUSNER GÁBOR – PADÁNYI JÓZSEF (SZERK.)	Zrínyi-Újvár emlékezete (<i>B. Szabó János</i>)	1164

TÓTH FERENC (SZERK.)	François Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról (<i>Sánta Ákos</i>)	1166
SZABÓ SAROLTA (SZERK.)	Örökös háború két világ határán. Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben (<i>Illik Péter</i>)	1168
SCHRAMEK LÁSZLÓ	Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül (<i>Ságvári György</i>).....	1170
DOMINIC LIEVEN	Russia against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814 (<i>Lázár Balázs</i>)	1173
CHRISTA HÄMMERLE (HRSG.)	Des Kaisers Knechte. Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914 (<i>Balla Tibor</i>)	1176
CSAPODY TAMÁS	A bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből (<i>Szita Szabolcs</i>)	1178
LACZOVICS ERIKA – SOLYMOSI JÓZSEF	„Zala” 1968. Az MN 8. gépkocsizó lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából (<i>Mitrovits Miklós</i>)	1182
	KRÓNIKA	
HAUSNER GÁBOR	Végvár és mentalitás a kora újkori Európában (Jubileumi konferencia, Eger, 2012. október 15–16.)	1187
	BIBLIOGRÁFIA	
* * *	A 2009. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	1197

CONTENTS

200TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ÁGOSTON TÓTH, A PIONEER OF HUNGARIAN MILITARY CARTOGRAPHY

ANNAMÁRIA JANKÓ	Ágoston Tóth the Cartographer	911
ATTILA SÜLI	The Operations of Colonel Ágoston Tóth in Transylvania, 1848–49	929

STUDIES

KÁROLY KRANZIERITZ	The Battle around Lašva in 1415	959
NORBERT C. TÓTH	Transylvanian Prince János Szapolyai's Campaigns to Wallachia in 1522. Securing limited independence to Wallachia	987
JÁNOS B. SZABÓ	Military Cooperation of the Principality of Transylvania and the Ottoman Empire (1571–1688)	1015

PUBLICATIONS

LEVENTE PÉTER HAMVAS	Memory of the Battle of Nicopolis in a French Romance	1051
PÉTER ILLIK	Border fortress soldiers in the first half of the 17 th century, as seen through damage lists	1065

SOURCE PUBLICATIONS

SZABOLCS KONDOROSY	“The cannon ball has taken the sole of my boots.” A Huszár Letter from the First Coalition War (1795)	1079
IMRE BÁNKÚTI – KÁLMÁN MÉSZÁROS	NOT A WAR ANYMORE, BUT NO PEACE YET Documents on the Last Days of Rákóczi's War of Independence (May–June 1711)	1087

WORKSHOP

PÉTER BARKÓCZY – TIBOR BARTHA – ÁRPÁD KOVÁCS – JÓZSEF PADÁNYI – BÉLA TÖRÖK	Testing the composition of the iron and lead bullets from the Battle of Zrínyi-Újvár in 1664	1139
--	--	------

FORUM

JÓZSEF DEMMEL	Invented history of professional tradition?	1149
---------------	---	------

REVIEW

GYÖRGY SZABADOS	Hungarian State Foundings in the 9–11th centuries (<i>János B. Szabó</i>)	1153
FRANZ MACHILEK (ED.)	Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte (<i>László Veszprémy</i>)	1159
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Imperial and Royal Field Army in the Fifteen Years' War – Organization, Interests, Reform Attempts (<i>Balázs Lázár</i>)	1162
GÁBOR HAUSNER – JÓZSEF PADÁNYI (ED.)	The Memory of Zrínyi-Újvár (<i>János B. Szabó</i>)	1164

FERENC TÓTH (ED.)	François Baron de Tott's Memoirs of the Turks and the Tatars (<i>Ákos Sánta</i>)	1166
SAROLTA SZABÓ (ED.)	Perpetual War on the Border of two Worlds. Soldiers, Weapons and Warfare in the Fight against the Turks (<i>Péter Illik</i>)	1168
LÁSZLÓ SCHRAMEK	The questions of providing for a standing army in the first half of the 18th century, seen through the case of Pest County (<i>György Ságvári</i>)	1170
DOMINIC LIEVEN	Russia against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814 (<i>Balázs Lázár</i>)	1173
CHRISTA HÄMMERLE (HRSG.)	Des Kaisers Knechte. Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914 (<i>Tibor Balla</i>)	1176
TAMÁS CSAPODY	Forced Labourers at Bor. Chapters from the History of the Forced Labourers at Bor (<i>Szabolcs Szita</i>)	1178
ERIKA LACZOVICS – JÓZSEF SOLYMOSI	'Zala' 1968. Operation log of the Hungarian Army's 8th Motorized Rifle Division from the time of the occupation of Czechoslovakia (<i>Miklós Mitrovits</i>)	1182
	CHRONICLE	
GÁBOR HAUSNER	Border Fortress and Mentality in Early Modern Europe (Jubilee Conference, Eger, 15–16 October 2012)	1187
	BIBLIOGRAPHY	
* * *	A Selected Bibliography of Hungarian Military Historical Literature, 2009	1197

TABLE DES MATIÈRES

AU BICENTENAIRE DE LA NAISSANCE D'ÁGOSTON TÓTH, PIONNIER DE LA CARTOGRAPHIE MILITAIRE HONGROISE

ANNAMÁRIA JANKÓ	Ágoston Tóth, le topographe	911
ATTILA SÜLI	L'activité du colonel Ágoston Tóth en Transylvanie en 1848–1849	929
ÉTUDES		
KÁROLY KRANZIERITZ	La bataille dans les environs de Lašva en 1415	959
NORBERT C. TÓTH	Les campagnes de Valachie du voïvode de Transylvanie Jean Szapolyai en 1522. La garantie de l'indépendance relative de la Valachie	987
JÁNOS B. SZABÓ	La collaboration militaire entre la Principauté de Transylvanie et l'Empire ottoman (1571–1688)	1015
PUBLICATIONS		
LEVENTE PÉTER HAMVAS	Le souvenir de la bataille de Nicopolis dans un roman courtois français	1051
PÉTER ILLIK	Les soldats des confins militaires dans la première moitié du 17 ^e siècle à la lumière des listes de dommages	1065
PUBLICATIONS DE SOURCE		
SZABOLCS KONDOROSY	« Le boulet toucha la semelle de mes bottes. » Lettre d'un hussard de la première guerre de coalition (1795)	1079
IMRE BÁNKÚTI – KÁLMÁN MÉSZÁROS	Pas encore la guerre pas déjà la paix. Les documents sur l'histoire des jours dernier de la guerre d'indépendance de Rákóczi (mai–juin 1711)	1087
ATELIER		
PÉTER BARKÓCZY – TIBOR BARTHA – ÁRPÁD KOVÁCS – JÓZSEF PADÁNYI – BÉLA TÖRÖK	Analyses de la structure de la matière des projectiles de fer et de plomb issus du siège de 1664 de Zrinyi-Újvár	1139
DÉBAT		
JÓZSEF DEMMEL	Histoire inventée ou tradition professionnelle?	1149
REVUE		
GYÖRGY SZABADOS	Fondations d'États hongrois aux 9 ^e –11 ^e siècles (<i>János B. Szabó</i>)	1153
FRANZ MACHILEK (ED.)	Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte (<i>László Veszprémy</i>)	1159
ZOLTÁN PÉTER BAGI	L'armée de terre impériale et royale dans la guerre de quinze ans – organisation militaire, représentation d'intérêts, tentatives de réforme (<i>Balázs Lázár</i>)	1162

GÁBOR HAUSNER – JÓZSEF PADÁNYI (ED.)	Le souvenir de Zrínyi-Újvár (<i>János B. Szabó</i>)	1164
FERENC TÓTH (ED.)	Mémoires de François Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares (<i>Ákos Sánta</i>)	1166
SAROLTA SZABÓ (ED.)	Une guerre permanente à la frontière de deux mondes. Soldats, armes et méthodes de guerre dans la lutte contre les Turcs (<i>Péter Illik</i>)	1168
LÁSZLÓ SCHRAMEK	Les questions de financement de l'armée permanente dans la première moitié du 18 ^e siècle à travers l'exemple du comitat de Pest (<i>György Ságvári</i>)	1170
DOMINIC LIEVEN	Russia against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814 (<i>Balázs Lázár</i>)	1173
CHRISTA HÄMMERLE (ÉD.)	Des Kaisers Knechte. Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914 (<i>Tibor Balla</i>)	1176
TAMÁS CSAPODY	Les requis du STO de Bor. Quelques chapitres de l'histoire du service du travail obligatoire à Bor (<i>Szabolcs Szita</i>)	1178
ERIKA LACZOVICS – JÓZSEF SOLYMOSI	« Zala » 1968. Le journal des opérations militaires de la 8 ^e division d'artillerie mécanisée de l'Armée populaire de Hongrie portant sur la période de l'occupation de la Tchécoslovaquie (<i>Miklós Mitrovits</i>)	1182
CHRONIQUE		
GÁBOR HAUSNER	Confins militaires et les mentalités au début de l'âge moderne en Europe (Colloque d'anniversaire, Eger, 15–16 octobre 2012)	1187
BIBLIOGRAPHIE		
* * *	Bibliographie choisie de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2009	1197

INHALT

VOR ZWEIHUNDERT JAHREN WURDE ÁGOSTON TÓTH, PIONIER DER UNGARISCHEN KARTOGRAPHIE, GEBOREN

ANNAMÁRIA JANKÓ	Ágoston Tóth, der Kartograph	911
ATTILA SÜLI	Das Wirken von Oberst Ágoston Tóth in Siebenbürgen im Jahre 1848–49	929

STUDIEN

KÁROLY KRANZIERITZ	Die Schlacht bei Lašva im Jahre 1415	959
NORBERT C. TÓTH	Die Feldzüge von János Szapolyai, Woiwode von Siebenbürgen, im Jahre 1522 in die Walachei. Die Sicherung der eingeschränkten Unabhängigkeit der Walachei	987
JÁNOS B. SZABÓ	Die militärische Kooperation zwischen dem Fürstentum Siebenbürgen und dem Osmanischen Reich (1571–1688)	1015

MITTEILUNGEN

LEVENTE PÉTER HAMVAS	Das Andenken an die Schlacht von Nikopolis in einem französischen Ritterroman	1051
PÉTER ILLIK	Soldaten der Grenzfestungen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts im Spiegel der Schadenslisten	1065

QUELLENPUBLIKATIONEN

SZABOLCS KONDOROSY	„Die Kanonenkugel fegte die Sohle meines Stiefels fort.“ Husarenbrief aus dem Ersten Koalitionskrieg (1795)	1079
IMRE BÁNKÚTI – KÁLMÁN MÉSZÁROS	Kein Krieg mehr, aber noch kein Frieden. Schriften zur Geschichte der letzten Tage des Freiheitskampfes von Rákóczi (Mai–Juni 1711)	1087

WERKSTATT

PÉTER BARKÓCZY – TIBOR BARTHA – ÁRPÁD KOVÁCS – JÓZSEF PADÁNYI – BÉLA TÖRÖK	Materialuntersuchungen von Eisen- und Bleigeschossen aus der Belagerung von Zrinyi-Újvár (Neu-Zrin) im Jahre 1664	1139
--	---	------

FORUM

JÓZSEF DEMMEL	Erfundene Geschichte oder fachliche Tradition?	1149
---------------	--	------

RUNDSCHAU

GYÖRGY SZABADOS	Ungarische Staatsgründungen im 9–11. Jahrhundert (<i>János B. Szabó</i>)	1153
FRANZ MACHILEK (HRSG.)	Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte (<i>László Veszprémy</i>)	1159
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Die kaiserlich-königliche Feldarmee im Langen Türkenkrieg – Heeresorganisation, Geltendmachung der Interessen, Reformversuche (<i>Balázs Lázár</i>)	1162

GÁBOR HAUSNER – JÓZSEF PADÁNYI (HRSG.)	Das Andenken von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin) (<i>János B. Szabó</i>)	1164
FERENC TÓTH (HRSG.)	Die Memoiren von François Baron de Tott über die Türken und die Mongolen (<i>Ákos Sánta</i>)	1166
SAROLTA SZABÓ (HRSG.)	Ewiger Krieg an der Grenze zweier Welten. Soldaten, Waffen und Kriegsführung im Kampf gegen die Türken (<i>Péter Illik</i>)	1168
LÁSZLÓ SCHRAMEK	Die Fragen des Erhalts des ständigen Heeres in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts über das Beispiel des Komitats Pest (<i>György Ságvári</i>)	1170
DOMINIC LIEVEN	Russia against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814 (<i>Balázs Lázár</i>)	1173
CHRISTA HÄMMERLE (HRSG.)	Des Kaisers Knechte. Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914 (<i>Tibor Balla</i>)	1176
TAMÁS CSAPODY	Die Arbeitsdienstler von Bor – Kapitel aus der Geschichte des Arbeitsdienstes von Bor (<i>Szabolcs Szita</i>)	1178
ERIKA LACZOVICS – JÓZSEF SOLYMOSI	„Zala“ 1968. Das Operationstagebuch der 8. motorisierten Schützendivision der Ungarischen Volksarmee aus der Zeit der Besetzung der Tschechoslowakei (<i>Miklós Mitrovits</i>)	1182
	CHRONIK	
GÁBOR HAUSNER	Grenzfestungen und Mentalität im Europa der frühen Neuzeit (Jubiläumskonferenz, Eger, 15–16. Oktober 2012)	1187
	BIBLIOGRAFIE	
* * *	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militär- geschichtlichen Literatur des Jahres 2009	1197

СОДЕРЖАНИЕ

ДВУХСОТЛЕТИЕ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ АГОШТОНА ТОТ, ПИОНЕРА ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ КАРТОГРАФИИ	
АННА МАРИЯ ЯНКО	Агоштон Тот, картограф 911
АТТИЛА ШЮЛИ	Деятельность полковника Агоштона Тот в Трансильвании в 1848–1849 годах 929
СТАТЬИ	
КАРОЙ КРАНЦИЕРИТЦ	Битва при местечке Ласва в 1415 году 959
НОРБЕРТ С. ТОТ	Военные походы трансильванского воеводы Сапойайи Яноша в Хавашалфёльд в 1522 году. Обеспечение ограниченной независимости Хавашалфёльд 987
ЯНОШ Б. САБО	Военное взаимодействие Трансильванского Княжества и Османской Империи (1571–1688) 1015
СООБЩЕНИЯ	
ПЕТЕР ЛЕВЕНТЕ ХАМВАШ	Воспоминания о битве при Никаполи в одном французском рыцарском романе 1051
ПЕТЕР ИЛЛИК	Жители оконечных крепостей в зеркале протоколов о возмещении ущерба в первой половине XVII века 1065
СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ	
САБОЛЬЧ КОНДОРОШИ	„Снаряд пушки унес подошву моего сапога.” Письмо одного гусара от первой коалиционной войны (1795) 1079
ИМРЕ БАНКУТЫ – КАЛМАН МЕСАРОШ	Уже не война, но еще и не мир. Документы к истории последних дней освободительной борьбы Ракоци, май– июнь 1711 года 1087
МАСТЕРСКАЯ	
ПЕТЕР БАРКОЦИ – ТИБОР БАРТА – АРПАД КОВАЧ – ЙОЖЕФ ПАДАНЫИ – БЕЛА ТЁРЁК	Результаты анализов материалов снарядов из железа и свинца, сохранившихся после осады крепости Зриньи- Уйвар в 1664 году 1139
ФОРУМ	
ЙОЖЕФ ДЕММЕЛЬ	Выдуманная история или профессиональная традиция? .. 1149
ОБЗОР	
ДЬЁРДЬ САБАДОШ	Основания венгерских государств в IX–XI веках (<i>Янош Б. Сабо</i>) 1153
ФРАНЦ МАХИЛЕК (РЕД.)	Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte (<i>Ласло Веспреми</i>) 1159

ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Императорская королевская полевая армия в пятнадцатилетней войне – военная организация, осуществление интересов, попытки проведения реформ (<i>Балаж Лазар</i>)	1162
ГАБОР ХАУСНЕР– ЙОЖЕФ ПАДАНЬИ (РЕД.) ФЕРЕНЦ ТОТ (РЕД.)	Память о Зрини-Уйваре (<i>Янош Б. Сабо</i>)	1164
ШАРОЛЬТА САБО (РЕД.)	Памятные записки Франсуа Барона де Тот о турках и татарах (<i>Акош Шанта</i>)	1166
ЛАСЛО ШРАМЕК	Вечная война на границе двух миров. Воины, вооружение и ведение военных действий в борьбе с турками (<i>Петер Иллик</i>)	1168
ДОМИНИК ЛИВЕН	Вопросы содержания постоянной армии в первой половине 18-го века на примере комитата Пешт (<i>Дьердь Шагвари</i>)	1170
ХРИСТА ХЭММЕРЛЕ (РЕА.)	Russia against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814 (<i>Балаж Лазар</i>)	1173
ТАМАШ ЧАПОДИ	Erinnerungen an die Rekrutenzeit im k.(u.)k. Heer 1868 bis 1914 (<i>Тибор Балла</i>)	1176
ЭРИКА ЛАЦОВИЧ– ЙОЖЕФ ШОЙМОШЧИ	Отбывающие трудовую повинность в Боре. Главы из истории трудовой повинности в Боре (<i>Сабольч Сита</i>)	1178
	„ЗАЛА” 1968. Оперативный дневник 8-й мотострелковой дивизии Венгерской Народной армии во время оккупации Чехословакии (<i>Миклош Митрович</i>)	1182
	ХРОНИКА	
ГАБОР ХАУСНЕР	Оконечная крепость и менталитет в Европе раннего нового времени (Юбилейная конференция, Эгер 15–16 ого октября 2012 года)	1187
	БИБЛИОГРАФИЯ	
* * *	Избранная библиография венгерскооой военно-исторической литературы за 2009 года	1197